

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ИЧКИ ИШЛАР ВАЗИРЛИГИ

Академия

ЖАҲОН КОНСТИТУЦИЯЛАРИ

І ЖИЛД

(Жаҳон давлатлари конституциялари тўплами)

Тузувчилар, муқаддиманинг ҳамда конституцияларга
доир кириш сўзларининг муаллифлари;
юримик фанлари докторлари, профессорлар
У. ТОЖИХОНОВ ва А. Х. САИДОВ

Жаҳон конституциялари (Жаҳон давлатлари конституциялари тўплами, I-жилд). Тузувчилар, муқаддима ҳамда кириш сўзларнинг муаллифлари **У. ТОЖИХОНОВ** ва **А. Х. САИДОВ**. — Тошкент.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2001 й.

Жаҳон давлатлари конституциялари тўпламининг биринчи жилдига Австрия, Озарбайжон, Жазоир, Арманистон, Беларусь, Болгария, Буюк Британия, Германия конституцияларининг расмий матнлари киритилган.

Тўплам умумий муқаддима билан очилади; бундан ташқари, ҳар бир конституция учун кириш сўзи ҳам берилган.

Китоб депутатлар, давлат органлари ходимлари, олий юридик ва бошқа ўқув юртлари ўқитувчилари, аспирантлари, талабалари, тингловчилари, шунингдек кенг китобхонлар оммаси учун мўлжалланган.

Ушбу тўплам ҳақидаги фикр-мулоҳазаларингизни ва навбатдаги китобларга доир таклифларингизни қуйидаги манзилда миннатдорлик билан қабул қиламиз:

700197, Тошкент шаҳри, Интизор кўчаси, 68, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси.

Таржимон **М. АҲМЕДОВ**

1203000000 — 023
Ж ————— 2001
(04) — 2001

© Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1997

© «Адолат», таржима, 2001.

ЖАҲОН КОНСТИТУЦИЯЛАРИГА УМУМИЙ ТАЪРИФ

Мустақил Ўзбекистоннинг биринчи Конституцияси ўзимизнинг кўп асрлик ҳуқуқий тарихимиз ва маданиятимиз маҳсули бўлиб, ички ва халқларо тараққиёт субъекти сифатида миллий давлатчилигимизнинг мустақиллиги ва ўзига хос томонларига мувофиқ келади.

Ўзбекистон Республикасининг асосий қонуни — мустақил Конституцион тараққиётнинг муҳим босқичидир. Конституциянинг қабул қилиниши, мамлакатда демократик конституцион ҳуқуқий тузумнинг, Ўзбекистон фуқаролари ҳаётининг маънавиятли, соғлом ва оқилона негизларининг мустаҳкамланиши, Конституцияга, ҳуқуқ ва қонунига, дўстпарварлик ва ижтимоий бирдамликка ҳурмат-эҳтиромни тарбиялаш, моддий фаровонлик ва маънавий тикланиш — булар янгиланаётган Ўзбекистонда бошланган конституцион жараённинг таркибий қисмларидир.

Ҳозирги вақтда икки масала муҳим аҳамият касб этмоқда.

Биринчи масала — конституционализмни тушуниш масаласидир. Мазкур масалага мурожаат қилган барча кишиларнинг асосий фикрига қараганда, конституционализм қуйидагича тушунилиши лозим:

- Назарий билим сифатида;
- ғоявий-сиёсий ҳаракат сифатида;
- давлатнинг ҳуқуқий тажрибаси сифатида.

Сиёсий-ҳуқуқий тажриба сифатидаги конституционализм учун конституция мавжудлиги фактининг ўзи ва унинг мамлакат давлат-ҳуқуқий ҳаётига фаол таъсир кўрсатиш фактининг ўзи, амалдаги қонунчилик тузумида конституциянинг ҳақиқий фаолият кўрсатиши муҳим аҳамиятга эгадир.

Конституционализм, бундан ташқари, давлат тузumi ва сиёсий режимнинг конституцион-ҳуқуқий тартибга солиб турилишини, шахснинг давлат билан ўзаро муносабатларида унинг ҳуқуқлари ва эркинликларининг конституцион ҳимоя қилинишини назарда тутати.

Сиёсий ҳокимиятнинг тузилиши ва амалга оширилишининг ўзига хос усули бўлган конституционализм давлат органлари ва фаолиятининг ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиб турилишини қамраб олади.

Иккинчи масала, конституционализмни жаҳон тажри-

басида ўрганиш билан боғлиқдир. Биз конституционализмни қандай таърифлашийдан қатъи назар, унинг мақсади, — жаҳон конституцион харитасини, яъни ҳозирги замоннинг асосий конституцияларини ўрганишдан иборатдирки, бу ўз Конституциямизни ривожлантиришга, муайян давлатнинг конституцион — ҳуқуқий муаммоларини ҳал этишга қаратилган бўлиб, ўзининг хусусий илмий (назарий — англаш) натижалари билан, шунингдек амалий — татбиқий натижалари билан таъминлаши лозим ва бунга қодирдир.

Ҳозирги шаронда конституционализмнинг амалий-татбиқий вазифалари биринчи ўринга чиққан. Конституционализмнинг энг муҳим амалий-татбиқий жиҳати — бу конституцион жараёнда жаҳон конституцион тажрибаларидан фойдаланишдир, яъни:

биринчидан, конституцион сиёсатнинг айрим муҳим муаммоларини ҳал қилишда;

иккинчидан, айрим конституцион институтларнинг муаммоларини ҳал этишда;

учинчидан, конституцион-қонунчилик техникасини такомиллаштириш мақсадида.

КОНСТИТУЦИЯ: ТУШУНЧА ВА ЭВОЛЮЦИЯ

Constitutio — лотинча сўздир. У айнан — «тузиш», «тузук», «низом», «тузилиш», «яратиш» деган маъноларни англатади.

«Конституция» атамаси ўзининг узоқ тарихига эгадир. Масалан, қадим замонларда «Конституция» сўзи, сиёсий тузум маъносини билдирган. XVII асрда Францияда бу сўз билан рентани, рента шартномасини ифодадалашган. Сўнг яна унинг қадимги юнонча маъносига қайтишган ва бу атама билан ҳуқуқ томонидан белгилаб бериладиган давлат тузилишини ифодалай бошлаганлар. Буюк француз инқилоби арафасида «конституция» атамаси билан «давлатнинг ҳолати»ни акс эттира бошлаганлар.

Шу маънода айтиш мумкинки, Чингизхоннинг «Ясо»си ва Амир Темурнинг «Тузуқлар»и Шарқ ва Осиё мамлакатлари цивилизацияларига хос бўлган алоҳида шаклдаги конституцион ҳужжат хусусиятига эга бўлган. Улар XIII—XIX асарларда шариат қонунлари билан бир қаторда Ўрта Осиё халқларида давлатнинг аҳволини ифодаловчи таъсир ўтказган.

Тарихий эволюция жараёнида Европа цивилизацияси ҳозирги кунда амалда бўлган конституцияларнинг икки гуруҳини вужудга келтирди.

Биринчи гуруҳ — булар ҳозирги замон шароитларидан кескин фарқ қилувчи шароитларда қабул қилинган эски конституциялардир. Бу хилдаги конституцияларга 1787 йилги АҚШ Конституцияси, шунингдек, 1831 йилги Бельгия Конституцияси, 1874 йилги Швейцария Конституцияси энг яққол намуна бўлади.

Иккинчи гуруҳга — XX асрнинг иккинчи ярмида қабул қилинган «Янги авлод» конституциялари киради. «Янги авлод» конституциялари дастлабки конституциялардан ҳуқуқ ва эркинликлар институтининг, конституциянинг ҳимоя қилиш механизмлари ва ижтимоий муаммоларга мурожаат қилиш механизмларининг кенгайтириши натижасида конституциявий бошқарув ҳажмининг кўпайиши билан фарқ қилади.

Урушдан кейинги даврдаги конституцияларнинг ижодкорлари фақат ўз мамлакатларининг конституцион ривожланиш тажрибасидан фойдаланибгина қолмасдан, шу билан бирга конституциянинг барқарорлигини сақлаш соҳасидаги Америка тажрибасига ҳам мурожаат қилдилар. Америка Конституциясининг дастлабки матни бирмунча эскирган бўлишига қарамай, ўзининг юқори даражада пухталиги, тегишли равишда, самардорлиги билан ажралиб турадики, бу унинг эскириб қолганлиги ҳақидаги мавжуд фикрга қўшилиш имконини бермайди.

Британия Конституционалиزمи тўғрисидаги масала алоҳида ажралиб туради. Аслини олганда, Буюк Британияда на фақат ёзилган конституция, балки конституцион ҳужжатларни ажратиб кўрсатадиган бирон-бир расмий мезон ҳам йўқ. Шу билан бирга, Британия ҳуқуқининг муайян амалий тадбирлари ва ақидавий ёндашувлари конституцион қурилиш учун илмий-амалий қизиқиш уйғотади.

20-йилларнинг бошларида Шарқ мамлакатлари (Туркия, Эрон, Миср, Афғонистон)да давлат мустақиллигининг шаклланиш жараёни конституцион қурилишнинг шундай типини вужудга келтирдик, у Европадаги конституцион шакллари, умум томонидан эътироф этилган ҳуқуқий қадриятларни (шахс ҳуқуқларининг дахлсизлиги, фуқаролик давлати ва шу кабиларни), ривожланган фуқаролик-ҳуқуқий нормалар мажмуига

эга бўлган анъанавий мусулмонлар ҳуқуқини бирга қўшиб олиб боришга уринди. Шу билан бирга Европа Конституцияларидан ўзлаштириб олинган бир қатор нормалар, чамаси, Шарқ мамлакатларининг «ғарбий демократия тугуни»га алоқадорлигини тасдиқлаши лозим эди. Лекин улар мамлакат ичкарасида фойдаланиш учун ўша даврда ҳаммадан кўра камроқ мўлжалланган эди.

Осиёда мустақил давлатлар вужудга келишининг иккинчи тўлқини (40—50 йиллар) конституцион қурилишга аралаш — британча-французча ёндашувни татиқ этишга мисол бўла олади. Конституциянинг французча (шунингдек, италянча) типдаги фуқаролик йўналишида бўлиши Британия мустамлакачилик нормаларини яратишга хос бўлган деталлаштириш билан қўшилиб кетган эди. Бунга мисол Ҳиндистон Конституциясидир. Унда ҳам АҚШ Конституциясида биринчи марта етарли даражада тўлиқ мустақкамланган федерализм тамойилининг таъсири сезилиб туради. Лекин Осиёдаги кўпчилик мамлакатлар ҳали мустақилликка эришмасдан олдин нормалар яратишининг тарихий ёки мустамлакачилик тажрибасига эга эдилар. Ғарбнинг таъсири анча кучли бўлишига қарамасдан, Осиёдаги кўпчилик мамлакатларнинг конституциялари ўз ватанидаги миллий хусусиятларни ҳисобга олади.

Мустақил давлатлар қарор топишининг учинчи тўлқини аввало Африка қитъасининг Саҳрон Кабирдан жануброқдаги мамлакатларига тўғри келади (60 йиллар), Европача моделлар ҳукмрон бўлганлиги сабабли, бу ерларда мавжуд бўлган хусусий давлатчилик тажрибалари батамом ривожланмаган ёки барҳам топган. Одатда собиқ метрополиялар янги давлатларнинг конституцион қурилишига маълум даражада ўз таъсирини кўрсатган.

Айрим давлат тузумлари (Саудия Арабистони, Уммон, Ливия) Исломга нотаниш бўлган, аммо юридик жиҳатдан муҳим институт ҳисобланган конституциянинг зарур эканлигини инкор қиладилар ёки унинг аҳамиятини ҳарёқлама камситишга урунадилар. *1968 йилда инглиз конституциялари томонидан бичилган Свазиленд Конституцияси халқнинг «демократик анъаналарига ва турмуш тарзига мувофиқ келмаганлиги» сабабли бекор қилинди: мустамлака бўлмасдан олдинги пайтда бўлган ҳокимият тизими қайта тикланган.

Ниҳоят, мустақил давлатлар ташкил топишининг тўртинчи тўлқини Марказий ва Шарқий Европа мамлакатларида социалистик тизимнинг барбод бўлиши, шунингдек, Собиқ СССРнинг қулаши билан боғлиқдир. 80-йилларнинг охири ва 90-йилларнинг биринчи ярми барча собиқ социалистик ҳудудда конституцион ислохотларнинг шиддатли даври бўлди.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ҳозирги замон конституцион қурилишидаги умум эътироф қилган ёндашувларни халқнинг тарихий, ҳуқуқий, маънавий тажрибаси ва анъаналари билан аниқ ва ўзига хос тарзда узвий равишда бирлаштиради.

КОНСТИТУЦИЯ: ЮРИДИК ТАЪРИФИ ВА ФУНКЦИЯЛАРИ

Конституциянинг юридик хоссалари ва функциялари таърифи муҳим аҳамиятга эгадир. Асосий қонуннинг аввалги сифати давлат тузилиши негизларини белгиловчи ҳужжат билан мустаҳкамланардики, бу аслида, муҳим юридик оқибатларни келтириб чиқармасди. Ўзбекистоннинг 1978 йилги Конституцияси, чет элда эса, Италия Қироллик конституцияси (1848 йил — Альбертин низоми) ана шундай Конституциялар хилидан эди. Муаллифлари мафкуравий ақидаларга асосланган бу конституцияларнинг ҳаммаси мафкуравий баённомалар ва қоидалар билан тўлиб-тошган эди. Ҳозирги вақтда уларни таҳрир қилиш жараёни кетаётганлиги бежиз эмас (Миср, Сурия, Ангола ва ҳоказо мамлакатларда).

АҚШ Конституцияси ва «иккинчи авлод» конституцияларини сиёсий-декларатив нормаларнинг нисбатан кичик ҳажми ва муайян ҳуқуқийлаштириш даражаси бирлаштириб туради. Конституцияга барча белгиларга эга бўлган юридик ҳужжат сифатида қараш ҳозирги замон конституционализмининг муҳим хусусиятидир. Шу билан бирга, Мексика Конституцияси сайлов ҳуқуқини ва сайлаб қўйилган давлат шахслари фаолиятини амалга ошириш механизмини деталлаштириш билан ажралиб туради.

Шуниси эътиборга лойиқки, конституцияларнинг преамбуласи ҳам фаоллик билан ҳуқуқийлаштирила бошланди. Ундан воз кечиш ҳоллари ҳам (Италия), ёки энг кўп даражада қисқартириш ва аниқ юридик мазмун билан тўлдириш ҳоллари ҳам (ГФР, Франция, Испания) кўзга ташланмоқда.

Конституциянинг асосий мазмуни ҳам декларатив ва баҳо берувчи қоидаларни энг кам миқдорга келтириш (асосан кириш бўлимларидаги «Умумий қоидалар»да) билан ажралиб туради.

Асосий қонуннинг бир-бири билан чатишиб кетган бир неча функцияларини кўрсатиб ўтиш мумкин. Конституциянинг сиёсий функцияси жамиятнинг ижтимоий тузилишини тартибга солиш билан бирга сиёсий ҳаёт ва курашни муайян ҳуқуқий доираларда талқин этишни мақсад қилиб қўяди. Ташкилий функциянинг моҳияти давлатнинг конституцион тузилишини ташкил этиш ва унинг фаолиятига доир асосий мезонларни тартибга солишдан иборатдир. Агар конституциянинг шакллантирувчи (амалий) функцияси жамиятнинг муайян қадриятларини қарор топтириш мақсадида маънавий соҳага таъсир кўрсатишга мўлжалланган бўлса, юридик функцияси унинг вазифасини амалдаги ҳуқуқий тизимнинг асоси сифатида акс эттиради.

Шу муносабат билан, конституциянинг юридик функциялари орасида қуйидаги функциялар энг муҳимлари ҳисобланади.

Биринчидан, конституцион нормалар амалдаги ҳуқуқнинг юқори моддий мезони ҳисобланади; бу ҳуқуқда мавжуд бўлган ва унда пайдо бўладиган барча нарсалар конституцион нормаларга мос келиши лозим.

Иккинчидан, конституция матнида ҳуқуқнинг асосий тамойилларига доир кўрсатмаларнинг мавжудлиги.

Учинчидан, амалдаги ҳуқуқ мансаблари тизимининг конституцион таърифи.

Тўртинчидан, конституцион нормаларнинг ўзи асосан бевосита амалдаги ҳуқуқ ҳисобланади, яъни судлар ва бошқа юридик органлар томонидан татбиқ этилиши лозим. Конституциянинг юридик табиати ва функциялари норматив ҳужжатлар тизимида устун мавқеда туриши билан ҳам жуда яққол намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси давлатимизнинг Асосий қонуни ҳисобланади. У бевосита амал қиладиган, маъно жиҳатидан йириклаштирилган юридик нормаларни ва энг кам декларатив қоидаларни ўз ичига олади.

КОНСТИТУЦИЯНИНГ УСТУНЛИГИ ВА БАРҚАРОРЛИГИ

Конституциянинг юридик жиҳатдан устунлиги та-
мойили АҚШнинг Европадаги урушдан кейинги доктри-
на ва амалиёт билан бирмунча кенгайтирилган консти-
туцион ривожланиши тажрибасига бориб тақалади.
Мазкур тамайил, **биринчидан**, конституцияга зид қе-
лувчи ҳар қандай фаолиятни, шу жумладан, қонун чи-
қариш фаолиятини тақиқлашни билдиради.

Иккинчидан, конституцион нормалар анъанавий ме-
зонларга нисбатан энг асосий мезон бўлиб, у қонуний
тушунтириш ва татбиқ этиш воситасидир.

Учинчидан, норма ишлаб чиқувчи барча органлар
конституцион қондаларни ривожлантиришга ҳаракат
қилишлари шарт.

Тўртинчидан, конституцияни қабул қилишнинг ало-
ҳида хусусияти ва уни қайта кўриб чиқишнинг мурак-
каб тартиби Асосий қонунни етарли даражада барқа-
рор қилади.

Бешинчидан, конституциянинг алоҳида муҳофаза
қилиниши, бошқача айтганда, конституцион назорат-
нинг мавжудлиги.

АҚШда конституция устунлигининг алоҳида қарор
топишида, бу конституцияда муфассал тадқиқнинг қис-
ман бўлса-да йўқлиги ва матнларнинг лўндалиги ҳам
катта омил бўлди. АҚШда 200 йилдан кўпроқ вақт мо-
байнида юз берган жуда катта хилма-хил ўзгаришлар
конституция матнига деярли дахл қилмади. Бундай
барқарорликка конституциянинг талқин қилиниш им-
конияти ҳам муҳим сабаб бўлади. Бироқ бунга АҚШ
Конституциясининг V моддасида АҚШ конституциясига
тузатишлар киритиш ҳақидаги алоҳида мураккаб ме-
ханизмнинг мустаҳкамлаб қўйилганлиги асосий омил
бўлди. Конгресс ўзининг ҳар бир палатаси аъзоларидан
2/3 қисмининг розилиги билан тузатишлар тўғрисида
таклиф киритади ёки штатдаги 2/3 аъзоларнинг легист-
ратуралари (қонун чиқарувчи мажлислари) талабига
кўра у конвент (фуқаролар вакилларининг умумий маж-
лиси) чақиради ҳамда унинг қараб чиқиши учун туза-
тишлар тўғрисидаги таклифни киритади.

Конституциянинг устунлиги, унинг мамлакат Асосий
қонуни эканлиги уни қабул қилишнинг алоҳида хусу-
сиятини ҳам шарт қилиб қўяди — бунинг учун алоҳида
конституцион конвентлардан кенг фойдаланилади, ва-

колатли орган томонидан қабул қилинган конституция умуммиллий референдум томонидан тасдиқланади, шунингдек бундан кейинги қайта кўриб чиқиш ва ўзгаришлар киритиш ҳам тасдиқланади.

Конституциянинг барқарорлигини, шунингдек, сиёсий маданият ва маънавиятнинг алоҳида тури ҳам тақозо қилади, бунда давлат ва қонунининг фуқаролар ва жамият ҳаётига аралашуви бозор иқтисодиётининг ўз-ўзини тартибга солувчи механизмлари ва бошқа қудратли кучлари билан чекланган бўлади. Бу АҚШга хос хусусиятдир.

Франция эса мазкур 200 йил мобайнида ўзининг бошқача қонуниятлари билан яшади: шу сабабли конституция ҳам нисбатан тез-тез алмаштирилиб, унга туб тузатишлар киритилиб турилди. Бундай вазият фақат Франциянинг ўзида содир бўлиб қолгани йўқ. Масалан, 1950 йилдан бери Ҳиндистон Конституциясининг дастлабки матнидан 2/3 қисми ўзгартирилди.

Францияда алоҳида мураккаб тартибда чақирилган конституцион мажлис аъзоларининг бешдан уч қисми матни ўзгартириш учун овоз берса, референдум утказиш талаб қилинмайди. (Бу ҳам конвентнинг ўзи). Италия ва Франция конституцияларига ҳозирги кунгача фақат олтидан ўзгариш киритилган.

Испания конституцияси ҳозиргача ўзгаришлар киритилишидан ҳоли бўлиб турибди, бунга қисман унинг «ёшлиги» сабаб бўлса, қисман сабаби шуки, мазкур мамлакатда қонун лойиҳасини киритишнинг мураккаб шароитида конституцияга ўзгартишлар киритиш албатта референдум томонидан маъқулланиши шартлиги кўзда тутилган.

ГФРнинг Асосий қонуни юқоридагилардан камроқ барқарор деб бўлмайди: унга ўзгаришлар киритиш учун бундестаг ва бундесрат депутатларининг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги овоз бериши kifоя қилади. Шунга кўра, ғарбий Германия конституцияси бошқа конституцияларга қараганда тез-тез ўзгариб туради (35 марта). Бироқ бу мамлакатдаги вазият барча жабҳаларда энг барқарор вазиятлардан бири ҳисобланади.

Буюк Британияда конституциянинг устунлиги муаммоси (у ерда ёзилган конституциянинг йўқлиги туфайли) ҳуқуқнинг ҳукмронлиги ва парламентнинг устунлиги тамойилларида бамисоли мавжуд эмасдай туюқлади.

Шу сабабли парламент ўз истаги бўйича бекор қила олмайдиган нормаларнинг ўзи йўқ, деган қоида мутлақлаштирилган. Парламентнинг устунлиги тамойилини танқид қилувчилар унга конституциянинг устунлиги тўғрисидаги аниқ ифодаланган қондани муносиб кўрадилар. Хусусан, бунга сабаб шуки, акс ҳолда инсон ҳуқуқлари институтини юқори поғонага кўтариб бўлмайди. Бироқ инглиз парламентаризми салкам 800 ёшга тўлган, шунинг учун ҳам у ўзининг юқори натижадорлиги ва самарадорлигини исботлади.

Бир қатор давлатлар конституцияларнинг ўзгартирилмайдиган моддаларини белгилаб берганлар. Булар бошқарув шаклига, Ислом маданияти ҳукмрон бўлган мамлакатларда эса, давлат дини тўғрисидаги моддаларга тааллуқлидир.

Умуман олганда, ҳорижий давлатлар тажрибаси анча «қаттиқроқ» конституцияни ёқлаб фикр билдиради. Барқарорлик, ўз навбатида, жамиятнинг юксак нормалари ва қадриятларининг ифодачиси бўлмиш конституциянинг ахлоқий нуфузини оширади. Нормаларни батафсиллаштириш, конституцияга қуруқ муҳокамалар билан асосланган, ўткинчи қоидаларнинг киритилиши ҳам уни дамбадам қайта кўриб чиқиш зарурлигига олиб келади.

Шуниси қизиқарлики, Туркменистоннинг 1992 йилги Конституциясида ҳам, Афғонистоннинг 1989 йилги Конституциясида ҳам умумҳалқ конституцияси анжуманлари ўтказилиши кўзда тутилган бўлиб, улар парламент депутатлари, ижроия ва суд ҳокимиятининг юқори мансабдор шахсларидан ташқари, халқнинг бошқа вакилларини ҳам ўз ичига олади. Шу нарса диққатга сазоворки, АҚШ ёки Франция конституцияларида кўзда тутилган Конвент ҳам худди шундай моҳиятга эгадир. Бундай шакл референдумга нисбатан бирмунча мослашувчан ва самаралидир, референдум эса оқилонга муроса-мадораларни излаш ва нуқтан назарларни аниқлаштириш имкониятига эга эмас. Шарқ мамлакатларида у «умма»нинг бир тури ёки анъанавий халқ конституциясининг кўриниши сифатида тушунилиши мумкин.

КОНСТИТУЦИЯВИЙ НАЗОРАТ

Конституционализмнинг тарихий ривожланиши ва амалиёти шуни кўрсатадики, конституциянинг устунли-

ги тамойилини амалга ошириш учун бу тамойилни ва ҳатто уни эълон қилувчи конституцион қоидаларнинг ўзини ҳам ақидапарастларча асослаб беришнинг ўзи етарли эмас. Суд (ва квазисуд¹ ҳам) конституциявий назоратнинг аср бошида Европада бўлмаган, аммо эндиликда жаҳоннинг деярли барча конституциялари томонидан эътироф этилган институтнинг кенг тарқалганлигига сабаб ҳам шу. Бу ўринда Америка тажрибаси ҳам ҳисобга олинган. Бу мамлакатда конституциянинг устунлиги нафақат ва наинки унинг VI-моддасида Конституциянинг устунлиги эълон этилганлиги билан балки конституциявий суд назорати билан ҳам таъминланганидир.

ГФР, Италия, Австрия, Испания ва ҳоказо мамлакатларда мазкур судларнинг вазифасига конституциявий назоратни амалга оширишдан ташқари, давлат органлари ўртасидаги ваколатлар тўғрисидаги низоларни, федератив давлат тузилмаси билан боғлиқ низоларни, сайловлар ўтказишнинг тўғрилиги ҳақидаги ва шу каби низоларни ҳал қилиш ҳам кирadi. ГФРда федерал конституциявий суд сиёсий партияларнинг ғайриконституциявийлиги тўғрисида қарор чиқаришга ваколатлидир. Конституциявий адлиянинг ташкил этилиши фақат суд ҳокимияти ҳуқуқини бир қадар кучайтиради, у шак-шубҳасиз, қонун чиқарувчи ҳокимият ҳуқуқини чеклайди.

Ўзбекистон Конституцияси ҳам жаҳон судлари тажрибасини ҳисобга олган ҳолда конституциявий назорат соҳасида катта ваколатларга эга бўлган Конституциявий судни назарда тутadi.

ГФРнинг Асосий қонунида суд ҳокимиятининг ўзбошимчалиги олдини олиш учун Конституциявий суд аъзоларини сайловчи парламент тадбири назарда тутилган. Италия конституциясининг ижодкорлари конституциявий адлия тузилишини, унинг органини шакллантиришда ҳокимиятни тақсимлаш тузилмасидан фойдаланиш билан «оклаш»га уриндилар: Конституциявий суд қонун чиқарувчи ҳокимият (парламент), ижроия ҳокимият (Президент) ва суд ҳокимияти (умумий ва маъмурий адлиянинг юқори ташкилотлари) томонидан тенг қисмларда ташкил этилади.

Бундай механизм тийилиш ва қарама-қаршиликлар

¹ Сохта суд маъносини билдиради.

тизими сифатида Ўзбекистон Республикаси учун ҳам қизиқиш уйғотади.

Франциянинг 1958 йилги Конституцияси ҳам конституциявий назорат тизимини назарда тутди. Бу назорат Конституциявий кенгаш фаолиятида ўз ифодасини топган. Бу орган гарчи Франция сиёсий тизимида анча муҳим роль ўйнаса ҳам, лекин бошқа Европа мамлакатларидаги конституциявий суд назорати органларига нисбатан ўз имкониятларида анча чекланган. Францияда Конституциявий кенгашнинг ташкил этилишини суд назорати тарафдорлари билан парламентнинг устунлиги тамойили ҳимоячилари ўртасидаги муайян муросага келиш деб ҳисоблаш мумкин.

Қонунларни шундан кейинги конституциявий назорат қилишни кенг татбиқ этадиган ва бу қонунларни бекор қилишга ваколатли бўлган конституциявий судлардан фарқли ўлароқ Франция Конституциявий кенгаши фақат парламент қабул қилган, лекин ҳали Президент тасдиқламаган (имзоламаган) қонунларни дастлабки тарзда назорат қилишни амалга оширади. Бироқ, кучга кирган қонунни ғайриконституциявий деб эътироф қилиш билан парламент томонидан қабул қилинган, лекин президент имзоламаган қонунни тақиқлаш ўртасидаги амалий тафовут унчалик муҳим эмас, лекин бу президентнинг хатога йўл қўйиши мумкинлигини камайтиради.

Бироқ, конституцион тузумнинг руҳонийлар томонидан юқори даражада назорат қилиниши ғоясига (Эрон Ислом Республикаси Конституциясида ана шу нарсга белгилаб қўйилган) асло қўшилиб бўлмайди. Юқори конституциявий назоратни умрбод олий ҳакамга — умумий овоз бериш йўли билан сайланадиган ҳакамга юклаб қўйиш тўғрисидаги таклиф фойда келтириши даргумон. Бундай чора давлат бошлиғини ва қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг жиддий равишда чеклаб қўяди, ҳуқуқий ўзбошимчалик учун имконият яратади.

Қонунларнинг конституциявий табиийлиги устидан суд назорати мавжуд бўлган жойларда Конституциянинг устунлиги анча тўлиқ қабул қилинади. Италия, ГФР, Испанияда конституциялар юқори даражадаги ҳуқуқ бўлиб, тегишли мамлакат қонунчилигида у ёки бу ҳужжатнинг мавжудлиги (бундай ҳужжат қачон ва ким томонидан қабул қилинганлигидан ва конституционлик тўғрисидаги дастлабки қарорларнинг мавжудли-

гидан қатъи назар) мезони бўлиб хизмат қилади. Бунинг устига, конституциявий суд назорати йўли билан қонун ҳужжати мазмунини ўзгартиришга йўл қўйиладди. Лекин булар мазкур мамлакатлардаги конституцион қурилишнинг бошланғич қадамлари эмас, балки бамисоли навбатдаги қадамлари ҳисобланади.

Айтилганларга якун ясаб, шундай хулоса чиқариш мумкинки, конституциявий суд назорати мавжуд бўлган мамлакатларда конституцион устунлик — бу айнан Конституциянинг устунлигидир. Францияда аҳвол бошқачадир, бу ерда қонун устунлиги мавжуд, қонун кучи туфайли муайян «имтиёзларга» эга бўлган конституция эса тенг қонунлар ичида биринчи қонун ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси конституциянинг устунлигини амалга ошириш устидан конституциявий суд назоратини олиб бориш механизминини ўз ичига олган. Бунга аввало ҳуқуқий фуқаролик давлати барпо этиш эҳтиёжлари, давлат барқарорлиги тажрибасининг тўпланиши ва таркиб топиб бораётган сиёсий-ҳуқуқий маданиятнинг ҳисобга олинishi сабаб бўлди. Конституцион тузумнинг ҳаддан ташқари ўзгарувчанлиги кўпгина хавфли жиҳатларни келтириб чиқариши мумкин.

Франция, Мексика, Сурия ва Миср конституциялари конституцион тузумнинг муҳим кафолати сифатида Республика Президентининг роли ва ваколатларини қайд қилади. Бундай ёндашувдан янги ўзбек давлати конституциясида ҳам фойдаланилган.

КОНСТИТУЦИЯ — БЕВОСИТА АМАЛ ҚИЛУВЧИ ҲУҚУҚ

ГФРнинг асосий қонунида бевосита ҳуқуқ сифатидаги конституцион нормалар ҳақидаги ғоят муҳим қоида мустаҳкамланган. Бу асосий қоида жаҳонда амалда ҳамма жойда қабул қилинган (ёки қабул қилинмоқда). Шундай қилиб, конституциялар матнларига ҳозирги шароитда бамисоли расмий ҳуқуқий қоидаларнинг киритилиши амалда катта юридик аҳамиятга эгадир.

Масалан, Италия Конституцияси меҳнат қилиш ҳуқуқини мустаҳкамлар экан, давлат зиммасига ёни беришни, ёхуд иш бермаганлиги учун уни моддий томондан таъминлаш вазифасини юклайди. Етмишинчи йилларда Италия судлари конституциянинг, чамаси, энг умумий талабларига (бир хил ижтимоий қадр-қиммат-

га эга бўлиш ҳуқуқи, билан ҳимоя қилиш ва шу каби-ларга асосланиб, уйсиз оилаларга, яъни давлат секто-ридаги бўшаб қолган квартираларни ўзбошимчалик би-лан эгаллаб олаётган оилаларга нисбатан қонуний, яъни тўғридан-тўғри қонундан келиб чиқадиған) санк-цияларни қабул қилишдан воз кеча бошладилар.

Ўзбекистон Конституциясида халқ ва фуқаронинг конституция томонидан кафолатланадиган асосий ҳу-қуқлари мажмуи сиқик ва мухтасар тарзда баён қилиб берилган. Бунинг учун асосий негиз бўлиб Инсон ҳуқуқ-лари умумий декларациясининг қоидалари хизмат қил-ган.

Конституциянинг бевосита тўғри амал қилиши ту-шунчаси кўп маъноли тушунчадир. Бунда унинг икки жиҳати: қонун яратувчилик ва ҳуқуқни татбиқ этувчи-лик жиҳатлари белгиловчи аҳамиятга эгадир. Биринчи маънода конституциянинг бевосита амал қилиши шуни билдирадики, конституцион нормани бошқача маънони англатмайдиган йўл билан ифодаланган тарзда ижро этиш учун янги норматив ҳужжат чиқарилади. Агар кон-ституция ижтимоий ҳаётни тартибга солиб турадиган де-мократик тамойилларни ўз ичига олса, жорий қонунчи-лик тўла-тўқис унга таянса, у ҳолда бу нарсa, маълум-ки, бутун ҳуқуқий тизимга ижобий таъсир кўрсатади.

Бу ўринда конституциянинг айниқса, Ўзбекистонда-ги қонунчилик учун хос бўлган тор маънода тартибга солиб турувчи бевосита амал қилиши яққол намоён бўлади.

Конституциянинг бевосита амал қилишининг бошқа маъноси — бу ҳуқуқни татбиқ этиш органлари — судлар, турли давлат муассасалари, жамоат ташкилотлари, шу-нингдек, фуқаролар томонидан конституцион нормалар-ни татбиқ этилишидир. Бунда суд (ёки бошқа орган) ўз ҳаракатларини асослашда орада бирон-бир қонун чиқармайди, тўғридан-тўғри конституцион нормага таянади.

Конституциянинг бевосита амал қилиши бир неча шаклларда намоён бўлади. Биринчидан, у шу нарсада ифодаланадики, кўп ҳолларда конституциянинг ўзи бир қатор юқори давлат органларининг ваколатини белги-лаб беради. Конституциянинг бундай нормаларини тат-биқ этган ҳолда юқори қонун чиқарувчи, ижроия ва суд органлари ташкил топади ва бевосита фаолият кўрсата-ди. Кўрсатиб ўтилган ҳолларда ҳеч қандай воситачи-

лик қилувчи қарорлар (ҳужжатлар) талаб қилинмайди.

Иккинчидан, кўп ҳолларда муайян масалаларни ҳал қилаётган судлар ва бошқа давлат органлари конституцион нормаларга бевосита таяниб иш кўрадилар. Судларнинг конституцион нормаларга мурожаат қилиши қуйидаги ҳолларда рўй бериши мумкин:

а) конституцияларнинг бевосита фармойишларидан фойдаланиш вақтида;

б) оддий қонунларнинг конституцияга асосланганлигига суд шубҳа билан қараганда;

в) судлар ҳуқуқий материалнинг бутун массасидан зарур нормани қидириб ўтирмасдан конституцион қоидаларга «сўнгги восита» сифатида мурожаат қилган вақтда.

Умуман айтганда, мустақил суд биринчи навбатда конституция моддаларига таяниб иш кўриши асосий қоида бўлиб қолиши лозим.

Конституцияга риоя қилувчи ва ўз ҳуқуқлари ҳамда манфаатларини ҳимоя қилиш учун мурожаат қилувчи фуқароларнинг конституцион нормалардан фойдаланишлари фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини юридик жиҳатдан кафолатлашда муҳим аҳамиятга эгадир. Бунда шундай савол туғилади: агар мазкур масала юзасидан тегишли оддий қонунлар (бунинг устига, конституцион нормалардан четга чиқмайдиган қонунлар) мавжуд бўлган тақдирда фуқаро конституцион нормаларга мурожаат қилишга ҳақлими? Бизнинг назаримизда, конституциянинг юксак юридик кучга эга эканлигини назарда тутганда, фуқаро конституцион нормаларга мурожаат қилишга ҳақлидир. Асли, Конституция қоидалари ҳуқуқни татбиқ этишга доир барча ҳолларда бевосита амал қилиши мумкин (агар тегишли нормалар одатдаги қонунларда ҳам мавжуд бўлса).

Ҳуқуқий тизимнинг асосий тамойиллари, унинг ва-зифаси айнан конституцияда очиқ берилади. Конституцияларда мавжуд бўлган мақсадлар ва тамойиллар одамлар томонидан бевосита идрок этилади ва уларнинг хулқ-атвorigа таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам конституцияларнинг мақсадлари ва тамойиллари ижтимоий-психологик жиҳатдан бевосита таъсир кўрсатади, деб айтиш мумкин. Юридик жиҳатига келганда эса, конституциянинг бевосита амал қилиши тушунчаси конституцион нормаларга амалдаги қонунчилик

мурожаат қилишга бевосита йўл қўйиладиган қарар билангина чекланади.

Агар тармоқ қонунлари ҳуқуқнинг умумий тамойилларига ёки унинг мақсадларига қаратилган ҳавола-ларни ўз ичига олмаса, у ҳолда айтиш мумкинки, ана шу мақсадлар ва тамойилларни ўз ичига олган конституцион нормаларнинг амал қилишини бевосита амал қилиш деб ҳисоблаш керак. Эҳтимол, суд талқинини ҳам шу ҳолатга киритиш мумкиндир.

Конституцион назорат органларининг фаолияти — конституциянинг бевосита амал қилишида алоҳида қисм (жиҳат) ҳисобланади.

Конституцион нормаларнинг бевосита амал қилиши тўғрисидаги қонданинг мустаҳкамланиши уларнинг кичик қонун томонидан қандай тушунтириб ва аниқлаштириб берилганидан қатъи назар, уларни тадбиқ этиш лозимлиги билдирилади. Конституцияга унинг нормаларидаги бевосита амал қилиш тамойилининг киритилиши Асосий қонуннинг юридик самарадорлигини кучайтириш, уни янада «ишловчи» қонунга айлантириш имкониятини беради.

Бир қанча мамлакатларнинг конституциялари қўпгина ҳавола қилинувчи нормаларни ўз ичига олади. Бу ҳол конституциянинг ҳуқуқни белгилаб берувчилик функциясини пасайтиради.

КОНСТИТУЦИЯНИНГ ҲАЖМИ ВА ТУЗИЛИШИ

Конституциялар ташқи ва ички тузилишга эгадир. Конституциянинг ташқи (мантиқий-маънавий) тузилиши унинг бошқа қонунлар, ҳуқуқ манбалари билан муносабатлари, алоқалари мажмуини, унинг ҳуқуқий тизимда тутган ўрни ва ролини ҳамда аҳамиятини, жамиятнинг ижтимоий-норматив тартибга солиб турувчи тизимида тасвирлаб беради. Ички (мантиқий-ташкилий) тузилиши конституциянинг таркибий қисмлари (кичик тизимлари, элементлари) — бўлимлари, боблари, моддалари ўртасидаги ўзаро боғланишлар, ўзаро алоқаларнинг мажмуини кўрсатиб беради.

Конституциянинг оқилона тузилиши тартибга солиниши лозим бўлган ижтимоий муносабатларнинг тўлиқ, зиддиятсиз норматив тартибга солинишига мувофиқ келади. У ёки бу таркибий қисмнинг (бўлими, боби, моддаси, модда қисмининг) маъноси ва аҳамияти фақат

унинг сўз билан ифодаланишига эмас, шу билан конституцион тузилишда эгаллаган ўрнига ҳам бодир.

Конституциянинг тузилиши зиддиятли хусусиятлари — ворисийлиги ва ривожланганлиги, барқарорлиги ва ўзгарувчанлиги билан ажралиб туради. Ҳозирги замоннинг иккинчи авлод конституциялари одатда, анча кенг тузилишга ва биринчи авлоднинг эски конституцияларига қараганда каттароқ ҳажмга эга эканлиги билан ажралиб туради.

АҚШнинг 1787 йилги Конституцияси 7 та модда ва 26 та амалдаги тузатишдан иборатдир. Италиянинг 1947 йилги Конституциясида 139 та модда бор. ГФРнинг 1949 йилги Асосий қонуни 146 та моддага, Франциянинг 1958 йилги конституцияси 92 та моддага, Испаниянинг 1978 йилги конституцияси 169 та моддага эгадир.

Ривожланаётган мамлакатларда федератив давлатларнинг конституциялари айниқса катта ҳажмлидир. Масалан, Ҳиндистоннинг 1950 йилги Конституцияси 400 дан ортиқ модда ва 10 та иловадан, Нигериянинг 1969 йилги Конституцияси 331 та модда ва 7 та иловадан ташкил топган.

Бир қатор мамлакатларнинг (асосан, аҳолиси инглиз тилида сўзлашадиган мамлакатларнинг) конституциялари кўпинча ўз хусусиятига кўра, жорий қонунчилик билан бошқариб бориладиган муносабатларни ҳам батафсил тартибга солади.

Конституцион тартибга солиш предметини кенгайтиришга интилиш ҳам кўзга ташланади. Буларнинг ҳаммаси хилма-хил ижодий ечимларга йўл қўйилишидан, ҳам ўз ватанидаги, ҳам чет эллардаги тўпланган тажрибадан фойдаланиш мумкинлигидан далолат беради.

Ҳозирги замон Конституцияларининг кўпчилиги қисқача преамбула (кириш қисми) билан очилади, у ҳам юридик жиҳатдан, ҳам сиёсий жиҳатдан ниҳоятда муҳим бўлган қоидаларни ўз ичига олиши мумкин. Италиянинг 1947 йилги Конституцияси бундан мустасно бўлиб, унда преамбула йўқ.

Ўзбекистон Республикасининг мустақил маҳоми муҳим ҳуқуқий аҳамиятга эга эканлигини назарда тутиб, унинг конституциясига преамбула киритилган.

Конституциядаги моддалар одатда айтиб ўтилган бўлимларга бирлаштирилиши, улар ҳажм жиҳатидан

кичик бўлиши ҳам (Франциянинг ҳажман кичкина бўлган Конституцияси — 15 бўлимдан иборат), шунингдек, моддаларининг сони жиҳатидан катта бўлиши ҳам (ҳажм жиҳатидан деярли икки барабар катта Испания Конституциясида фақат 10 та бўлим бор) мумкин. Агар Франция Конституцияси учун бўлим — бирдан бир бўлинма (моддалардан ташқари) ҳисобланса, Испания конституцияси учун бўлим асосий бўлинма ҳисобланади. Чунки бўлимлар яна бобларга бўлинади. Аксинча, Италияда Конституциянинг марказий бўлимаси боблардир, шу билан бирга, бўлим — унинг ички, лекин мажбурий бўлмаган элементиدير. Италия Конституциясининг 10 та боби икки қисмга бирлаштирилган (кириш қисми бобларга бўлинмаган). АҚШ Конституциясида бўлимлар бор, лекин улар моддаларнинг қисмларидир (конституциянинг жами 7 та модда, 21 та бўлимдан иборатдир). Бир қатор конституцияларнинг моддаларига ном қўйилган бўлса ҳам (Португалия, Ангола), лекин аксар конституциялардаги (Туркия, Швеция ва ҳоказо) моддалар номсиздир.)

Таркибий тушунчалар ва анъаналарни тилшунослик жиҳатидан талқин қилишдан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси бўлимлардан (ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг йирик йўналишларидан), бобларни бирлаштирувчи бўлимлардан (Конституцион институтларнинг муомала блокларидан) иборат боблар; моддалардан (ҳуқуқий сюжетлар, етарли даражада йирик конкретлаштирилган, конституцион тартибга солиниши лозим бўлган типик юридик нормалардан) ташкил топган.

Мазмун жиҳатидан Америка конституцияси (туза-тишлар билан биргаликда) нормаларнинг қуйидаги тўрт гуруҳини қамраб олади:

- Федерал ҳокимият тўғрисида;
- Федерация ва штатларга муносабатлар тўғрисида;
- шахс ва давлат муносабатлари, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари тўғрисида;
- конституцияни ўзгартириш тартиби тўғрисида.

Бундан ташқари, конституция ва тузатишларда шундай қоидалар мавжудки, улардан АҚШ давлат ҳуқуқининг тамойиллари, яъни республикачилик, федерализм, тийилишлар ва қарама-қаршиликлар, очиқ жамият, ҳуқуқ ҳукмронлиги, конституциявий суд назорати,

тамоийллари келтириб чиқарилади. Айрим писандалар билан шунн эътироф этиш керакки, ижтимоий ҳуқуқлар мавзуларига мурожаат қилишни истисно этганда, ҳозирги замон конституциялари конституцион тартибга солиш предмети жиҳатидан фарқларга эга эмас.

Фарқ — тегишли нормалар (бўлимлар) гуруҳлари, уларнинг турли даражада деталлаштирилиши, муайян давлат институтларининг турган жойидадир. Агар Америка ва Британиянинг ёзилмаган конституцияларида конституцион тамойиллар одатда «келтириб чиқарилса» (мазкур ҳолда ким томонидан: қонун чиқарувчи, суд ёки доктрина томониданми келтириб чиқарилиши аҳамиятли эмас), ҳозирги замон ҳорижий конституциялари одатда уларни қайд қиладилар, бу эса амалда конституцион нормалар билан тамойиллар ўртасидаги тафовутни йўққа чиқаради.

Италия конституцион доктринасида қайд этилишича, 1947 йилги конституцияда кириш қисм — «Асосий тамойиллар»нинг мавжудлиги тегишли тамойилларнинг босқичли равишда имтиёзли эканлигидан асло далолат бермайди: уларнинг жойи нормаларга нисбатан умумий бўлган, навбатдаги икки қисмда мустаҳкамланган хусусияти билан имзоланади. Буни Испания конституциясига нисбатан ҳам татбиқ этиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг биринчи бўлимида конституцион тамойиллар акс эттирилган бўлиб, бу ҳол қолган барча матнга нисбатан маънони тартибга солувчи аҳамиятга эгадир.

Ҳозирги замон конституциялари ўз тузилишининг турли-туманлигига қарамай, улар анъанавий равишда ҳокимиятларнинг: қонун чиқарувчи, ижроий (ҳукумат) ва суд ҳокимиятларининг бўлиниш схемасига мувофиқ равишда қурилган. Лекин уларнинг ҳаммасини ҳам шундай қурилган деб бўлмайди. Франция Конституциясида ҳокимиятнинг турли шаҳобчалари бўлиниши бошқача тартибга эгадир: Республика Президент; Ҳукумат; Парламент; ва фақат VIII, IX бўлиmlаргина суд ҳокимиятига бағишлангандир. Бу ўринда унитар (қўшма) президент республикаси мантиқи амал қилади (АҚШ — федератив Президент республикаси). Шуниси характерлики, Туркменистоннинг янги конституциясида ҳам худди шундай юридик мантиқ амал қилади. Бироқ Туркменистон Халқ маслаҳати тўғрисидаги боб Президент ҳақидаги бобдан олдин келади. Мисрнинг амалда-

ги конституциясида «Давлат тузилиши» деган 5-қисмда «Давлат бошлиғи» деган боб биринчи ўринга чиқарилган.

Айнан шу нарса, яъни Президент — фақат ижроия ҳокимият бошлиғи эмас, балки давлат бошлиғи, халқ бирлигининг рамзи эканлиги Ўзбекистон Конституциясида республика президентлик шаклининг ҳам моҳият жиҳатидан, ҳам тузилиш жиҳатидан устувор ўзак мақомини асослаб беради.

Кўпчилик конституцияларнинг тузилишидаги мустақил блок — фуқаро билан давлатнинг ўзаро муносабатлари тўғрисидадир (фуқаро ҳуқуқлари). ГФР Конституциясида — бу «Ҳуқуқ» деб номланувчи биринчи бўлимдир. Италия Конституциясида — «Фуқароларнинг ҳуқуқ ва вазифалари» деган биринчи қисмидир. Осиё халқлари тафаккур тарзига Япония Конституциясидаги «Халқ ҳуқуқлари ва вазифалари» («Император» ва «Урушлардан воз кечиш» номли боблардан кейинги учинчи боб) формуласи анча тўлиқ мос келади. АҚШ Конституциясида бу ҳуқуқий мазмун ҳуқуқлар тўғрисидаги Билл (яъни қонун лойиҳаси)да (дастлабки 10 та тузатиш тарзида) очиб берилган.

Ҳозирги замон конституциялари преамбула ёки кириш қисмларидан кейин инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари муаммосини тақдим этадилар, бу муаммо одатда анчагина ҳажмини (масалан, Испания Конституциясининг учдан бир қисмигача) эгаллайди. Шу билан бирга, вазифалар, айрим моддаларда ифодалаб берилган бўлиб, улар ҳуқуқлардан фойдаланишни асло шарт қилиб қўймайди. Италия конституциясида ҳуқуқ ва эркинликларни тартибга солиш тегишли равишда тўртта боб бўйича: фуқаролик, ахлоқий-ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий муносабатлар боблари бўйича анча аниқ тақдим этилади. Бироқ бугунги кунда «учинчи авлод» ҳуқуқлари деган ҳуқуқларни ҳам қамраб олган Испания конституциясининг рўйхати анча тўлиқ ҳисобланади. Бундан ташқари, Испания конституцияси фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларини суд тартибидан, шу жумладан Конституциявий судда ҳам ҳимоя қилишни тартибга солади. Фуқароларнинг сиёсий партияларга бириктириш ҳуқуқларини ҳозирги замон доктринаси фақат ҳуқуқ ва эркинликлар тарзида эмас, балки умуман, ҳозирги замон демократиясининг асосий тамойилларидан бири сифатида олиб қарайди.

Ўрта Осиё халқлари учун анъанавий ўз ҳуқуқини таниш имом Муҳаммад ал-Бухорий каби қонушунос фақиҳлардан бошланган бўлиб, у ҳам жамоа (халқ)нинг, ҳам унинг оддий аъзоси ҳуқуқ ва мажбуриятлари бирлигини ажратиб кўрсатади. Республика аҳолиси ягона халқ бўлиб бирлашувининг муҳимлиги ҳам ҳуқуқларга амал қилишни назарда тутди. Онланинг тутган барқарор ижобий роли, унинг ҳуқуқий тартибга солиш субъекти сифатида аҳамияти амалдаги асосий ҳуқуқ субъектларини тўлдиради. Ҳозирги замон европа-америка ҳуқуқидан шахс ва фуқаронинг мустақил фаоллиги тамойилини жалб қилиш мақсадга мувофиқ бўлиб, бу тамойил ҳуқуқлар ва фуқаролик мажбуриятларининг амал қилинишини таъминлайди.

Ҳуқуқларнинг идеал тарзда тўлиқ санаб чиқилишига интилиш унчалик мақсадга мувофиқ бўлмаса керак. Масалан, ҳозирги замон конституцион доктринаси нуқтаи назаридан ГФРнинг Асосий қонунида ҳуқуқлар ва эркинликларнинг санаб ўтилиши (дастлабки 19 та модда) унчалик тўлиқ бўлиб туюлмайди. Масалан, унда меҳнат қилиш ҳуқуқи, ижтимоий таъминот ҳуқуқи, иш ташлаш ҳуқуқи мустаҳкамланмаган; масалан, Италия ва айниқса Испания конституцияларида бошқа бир қатор муҳим ижтимоий кафолатлар акс этмаган. Лекин ҳеч ким айнан Италия ва Испанияда тегишли соҳалардаги аҳвол яхшироқдир, деб айтишга журъат қила олмаса керак. ГФРда кундалик қонунчилик ва сиёсий амалиётдан зарур ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқлар ижтимоий давлатчиликнинг конституцион тамойилидан келтириб чиқарилади.

Ҳорижий мамлакатларнинг конституциялари одатда фуқаролик ҳамжамияти ишларига, айниқса унинг иқтисодий ва ижтимоий тузилмаларига ўз аралашувида анча мўътадилдир. Шундай конституциялар ҳам борки (Франция, Австрия, АҚШ), уларда мазкур муаммолар умуман чиқариб ташланган. Бизда, аксинча, жамият ҳаётини батафсил тартибга солиш, ижтимоий муносабатларни ривожлантиришни олдиндан белгилаб қўйилган конституцион формулаларга гўёки бўйсундиришга интилиш анъанаси вужудга келган.

Ўзбекистоннинг янги Конституцияси у ёки бу ижтимоий андозани ва ўзини саёз тартибга солишни эълон қилишдан тўла-тўқис халос этилган, чунки бу — конституциянинг вазифаси эмас.

Маълумки, конституция ижтимоий тузумнинг асосий тамойиллари рўйхатини бериши лозим, лекин бу нараса (мафкуравий шаклларда эмас), қисқа ва лўнда юридик шаклларда амалга оширилиши лозим. Ижтимоий, иқтисодий тузилмаларга тегишли бўлган ҳамма нарсани батафсил тартибга солиш айниқса мураккаб бўлган ўтиш даврларида мақсадга мувофиқ эмас, бундай вақтда жамиятга, бир томондан, ўз-ўзини тартибга солиш имконини бериш лозим, иккинчи томондан, қонун чиқарувчини тез ўзгариб бораётган вазиятга (умумий тамойиллар доирасида) мослашувчан тарзда жавоб бериш билан чеклаб қўймаслик керак.

Ўзбекистон Конституциясида бутун давлат ҳокимиятини қараб чиқиш орқали молиявий ва солиқ тизимларини, ташқи сиёсатни, мудофаа ва хавфсизликни (шу жумладан экологик хавфсизликни) конституцион йўл билан тартибга солиш кўзда тутилган (мустақил боблар).

Конституциялар учун якунловчи ва мустақил сюжетлар — бу конституцияни қайта кўриб чиқиш ҳақидаги (Франция), уни ратификация қилиш ҳақидаги (АҚШ) конституциявий кафолатлар (Италия) ва шу хилдаги бошқа кафолатлардир. Бу ўринда асосий нараса нима? Конституциянинг барқарорлигини таъминлаш, уни қабул қилиш ва ўзгартириш механизмларидир.

Ғарбдаги мамлакатларнинг урушдан кейинги конституциялари ўтиш хусусиятига эга бўлган, одатда, узоқ конституцион истиқболга эга бўлмаган, лекин уларни қабул қилиш пайтида конституцион аҳамиятга эга бўлган чора-тадбирлар мажмуи билан якунланган. Бу хилдаги нормалар, биринчи навбатда, янги конституцион шароитларда давлат организмининг тўхтовсиз ишлашини таъминлаши зарур. Ғарбий Германия ва Франция Конституцияларида бу қондалар асосий матнга киради (Франция конституциясининг охириги 3 та моддаси ва Ғарбий Германия конституциясининг 30 та моддаси). Италия ва Испанияда тегишли бўлимлар конституциянинг каттагина алоҳида қисмини ташкил этади, қондалар (қарорлар)га мустақил рақамлар қўйилади. Италия конституциясида бундай қарорлар 18 та, немис конституциясида — 17 тадир. Россия Конституцияси (1993 йил) ҳам ўтиш даврида янги ижтимоий тузумни жорий этишнинг босқичлилиги ва механизмларини тартибга солувчи кенгайтирилган бўлимни таклиф этади.

Конституция — конституцион ҳуқуқнинг бирдан-бир манбаи эмас. Европа мамлакатларининг кўпчилиги учун бундай манбалар конституцион қонунлар ҳам бўлиб, улар одатда конституцияга киритиладиган ўзгаришлар тартибда қабул қилинади. Бу қонунлар асосий конституцион мавзуларни ривожлантириш учун қабул қилинади (масалан, Италия ва Испанияда Конституциявий суд мақоми айнан конституцион қонунлар билан тартибга солинган) ёки конституция матнининг ўзида мавжуд бўлган бевосита кўрсатмага мувофиқ (Францияда булар конституцион кенгаш, иқтисодий ва ижтимоий кенгашлар ва шу кабилар тўғрисидаги узвий қарорлардир) қабул қилинади. Конституцион ёки узвий қонулардан фойдаланиш конституция матнига дахл қилмаган ҳолда унинг ривожланишига ёрдамлашиш имконини беради.

Ўзбекистон Республикасининг конституцион қурилиши «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисида» деган биринчи конституцион қонун намунасига эгадир. Франция Конституцияси тажрибаси асосида конституцион қонунларга ҳам амал қилиш мумкин.

АҚШда конституция ривожланишининг бошқача йўли амал қилади. АҚШнинг конституцион ҳуқуқини аслида қонунан ташқарида турувчи Олий суднинг қарорларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Европа мамлакатлари конституциявий судларининг қарорлари ҳам конституцион жиҳатдан аҳамиятлидир, чунки улар бевосита ёки бавосита конституцияни талқин қилади, ҳуқуқий ва сиёсий режимнинг ўзгаришларини расмийлаштиради ёки рағбатлантиради.

Конституцион битимлар деб аталувчи битимлар — конституцион ҳуқуқнинг ўзига хос манбаи бўлиб, давлат органларига нисбатан қарор топган сиёсий анъаналарни ифодалайди. Хусусан, парламент ичидаги муносабатлар, парламент билан ҳукумат ўртасидаги муносабатлар конституцион битимлар билан белгиланади.

КОНСТИТУЦИЯ ВА СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАР

Конституциялар фуқароларнинг сиёсий партияларга бирлашув ҳуқуқини аниқлашга нисбатан анча эҳтиёткорлиқ билан қарайдилар. Масалан, ГФР Конституциясининг 21-моддаси сиёсий партияларнинг аҳволини жуда умумий тартибга солган ва унинг 3-бандида пар-

тияларнинг ҳуқуқий мақомини батафсил тартибга солиш федерал қонун билан белгиланишини айтиб қўйган.

Агар Италия конституциясини яратувчилар унда партиянинг демократик тузилиши ва мақсадлари тўғрисидаги талабни мустаҳкамлаш ҳақидаги таклифни рад қилган бўлсалар, ГФРнинг Асосий қонуни демократик тузум негизларига қарши кураш олиб борадиган ғайриконституциявий партияларни тақиқлаш тўғрисидаги қондан (29-модда) киритган.

Сиёсий партияларнинг фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишга келганда, бу ерда конституцион нормалар орқали эмас, балки жорий қонунчилик нормалари орқали иш кўриш керак. 1967 йилда ГФРда партиялар тўғрисида қонун қабул қилинган бўлиб, уларнинг ички тузилишини кўп жиҳатдан тартибга солган. Устав қоидалари мазмунини олдиндан белгилаб берган эди. Хусусан, ёзилган устав ва дастурнинг мавжудлиги, партиянинг ҳудудий бирлашмаларга бўлиниши талаб қилинган; партияларнинг асосий органлари белгилаб берилган эди. Мазкур қонун Испания ва Португалиядаги ёш демократик режимлар томонидан кўп жиҳатдан қабул қилинди.

1974 йилда АҚШ ва Италия сиёсий партияларни давлат йўли билан молиялаш ҳақида қонунлар қабул қилишди. АҚШда асосан сайлов компанияларини маблағ билан таъминлаш ҳақида гап боради. Италияда сайловлар тамом бўлгандан кейин уларга сарфланган харажатларнинг бир қисми қопланади. Бундан ташқари, партияларга парламент гуруҳлари орқали ҳар йили парламентнинг таркибига мутаносиб равишда давлат дотациялари берилади. Яна бир қатор мамлакатларда партияларни маблағ билан таъминлаш тўғрисида қабул қилинган қарорлар асосан яширин иқтисодиётни ва хорижий сармояни чеклашга қаратилган. Шунинг учун ҳам қонунларда партияларнинг ваколатли органлари томонидан кирим-чиқим дафтарлари юритиш ва ҳар йили кўпчилик олдида ҳисобот бериш назарда тутилади. Айнқса, Туркия Республкасининг «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги қонуни бу соҳада қаттиқ талаб қўяди. Бу нарсага Франция Конституцион ҳуқуқининг ёндашуви муқобил ёндашув ҳисобланади. Франциянинг афкор оммаси партиялар тўғрисида қандайдир қонунлар чиқарилишига қарши қатъиян норозилик билдирган, чунки бу қонун уларни давлат назорати остига қўяр

эди. Ҳатто Миллат мажлисининг регламенти, маълумки, партия негизда тузиладиган фракцияларга бир боб бағишлагани ҳолда партиялар тушунчасидан ўзини четлаб ўтишга уринади. Аксинча, Италия парламенти-нинг регламенти кўпроқ даражада партия гуруҳларининг у ёки бу муносабатларига бағишланган, бу гуруҳларга, шу жумладан, кичик гуруҳларга парламентда муваффақиятли иш олиб бориш учун анча кенг имкониятлар яратиб берилади.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида фуқароларнинг сиёсий бирлашмаларга уюшиш, вакиллик қилиш ва Конституция доирасида ўз манфаатларини ҳимоя қилиш ҳуқуқи мустаҳкамланган. 1996 йил декабрда Ўзбекистоннинг сиёсий партиялари тўғрисида Қонун қабул қилинган.

Маълумки, Буюк Британияда бошқа парламент партиялари ҳам мавжуд бўлгани ҳолда икки партияли тизим амал қилади. Мажоритар (кўпчиликнинг овоз бериши билан ўтказилган) сайлов тизими иккита етакчи партиянинг бошқа партиялардан ажралишини таъминлайди, шу билан бирга, ҳукумат янги сайловгача одатда кўпчиликни ташкил этади. Бироқ мамлакат партиявий тизимининг асосий хусусияти парламентда эгаллаган жойи миқдори бўйича иккинчи ўринда бўлган партияга расмий муҳолифлик мақоми берилишидан иборатдир. Бу мақом Конституцион битимларга асосланган, лекин муҳолифат етакчиси лавозими Мудофаа министри тўғрисидаги 1937 йилги қонунда қонун йўли билан мустаҳкамланган, ўшанда унга ойлик ҳам тайинланган эди. Муҳолифат кўпчиликни ташкил этувчи ҳукуматдан ҳокимиятни қабул қилиб олишга тайёрлик хусусиятига эгадир. Муҳолифат етакчиси фракциянинг раҳбар аъзоларидан «яширин кабинет» ташкил этади ва «яширин ишлар министрлари»ни тайинлайди, уларга парламентда давлат сиёсатининг муайян масалалари юзасидан сўзга чиқиш вазифаси юкланади.

Британия парламенттидаги партияларнинг муносабатлари айрим ёзилмаган кодексга ёки «соф ўйин» қондаларига бўйсундирилган. Кўпчилик раҳбарлигидаги ҳукумат қабул қилинган масъулиятли бошқарув тамойилига мувофиқ ҳаракат қилиши лозим. Муҳолифат масъулиятли ва амалий бўлиши лозим. Расмий муҳолифат мазкур муҳолифатга парламентдаги зиддиятларни бар-тараф қилишга ёрдам бериш, парламентнинг янада са-

маралироқ назорат ўрнатишига кўмаклашиш вазифасини юклайди. У мамлакатнинг потенциал етакчиларини давлат бошқаруви йўлига олиб киради, бу эса муайян ворисийликни таъминлайди. қарор қабул қилишни тезлаштиради, чунки парламент тадбирларига доимо риоя қилиб борилганда кўпгина қарорлар ҳақиқатда яширин кабинет ҳукумати даражасида, яъни парламентдан ташқарида ҳал этилади.

Бу тизим турли мамлакатларда, айниқса дунёнинг ривожланаётган мамлакатларида муҳолифатни ўзига жалб қилади, бироқ у ҳатто Британия ҳамдўстлигининг инглиз тилида сўзлашувчи мамлакатларидан биронтасида ҳам амалда татбиқ этилмайди. Гап шундаки, Британия «дуэт»ининг — ҳукмрон партия, муҳолиф партиянинг қарийб 300 йиллик тажрибасини бегона заминга кўр-кўрона кўчириб бўлмайди. Чунки бу «дуэт»да норасмий ўзаро масъулият ва «табу» (тақиқлар)нинг мустаҳкам маданияти қарор топган эди.

Партиявий давлатчилик концепцияси маълум даражада Европа қитъасида ҳам тарқалган. Институтлар сингари бир вақтнинг ўзида давлат соҳасига ва фуқаролик жамияти соҳасига мансуб бўлган партиялар уларни боғловчи бўғин бўлиб хизмат қилади ва шу тариқа ҳуқуқ-тартиботга («консерватив» давлат асоси) ва тараққиётга (демократик асос) ёрдам беришлари лозим. Лекин шуни ҳам унутмаслик керакки, бу мамлакатларнинг ҳаммаси қудратли партияларни ўз ичига олган ривожланган кўп партиявийлик тажрибасига эгадир. Масалан, ГФРдаги муҳолиф Германия Социал-демократик партияси 900 мингдан ортиқ аъзога эгадир, у ўтмишда узоқ йиллар мобайнида, ҳукуматни ва министрликларни бошқарган.

Германия Конституциясида, унинг ҳарбий диктатурага қарши кураш тажрибасини ҳисобга олган ҳолда, сиёсий партиялар тўғрисидаги масала ажратиб кўрсатилган (29-модда), уларнинг ёшлар секцияларини тузиши мумкинлиги назарда тутилган. Бу ерда яна шу нарса айтилган (29-модда, 3-банд): «Намойишлар сиёсий партияларни қўллаб-қувватлаш учун қандай шаклда ўтказилмасин, улар барча судьялар, ҳарбий хизматчилар, давлат хавфсизлиги органларининг хизматчилари, шунингдек давлат хизматчилари учун мутлақо тақиқланган». Лекин уларнинг партияларга аъзо бўлишлари бевосита тақиқланмаган. Конституция «Хизмат

қилувчи органларнинг, халқ ҳуқуқи юридик шахсларининг» снёсий партиялар фойдаси учун ҳар қандай фаолият олиб боришини тақиқлайди.

Конституцион тузум учун жуда кўп даражада партиявийлаштиришнинг (СССРнинг 1977 йилги Конституциясидан ҳам кўпроқ даражада) аянчли мисоли Жапон Республикасининг асосий қонунидир (1976 йилги конституция 1979, 1980 йиллардаги қўшимчалар билан), лекин бу ерда қизиқ бир механизм мавжуд: бу Ҳисобот суди (190-модда) бўлиб, унга хусусан, Миллий озодлик fronti партиясининг молиявий аҳволини назорат қилиш вазифаси юкланади.

КОНСТИТУЦИЯ ВА КАМ СОНЛИ МИЛЛАТЛАРНИНГ ҲУҚУҚЛАРИ

Жаҳондаги мамлакатларнинг анчагина қисмида асосий миллатга нисбатан миллий озчиликни (гуруҳни) ташкил этувчи фуқаролар ҳам истиқомат қиладилар. Индонезия Конституцияси уларнинг юқори қонун чиқарувчи органдаги вакиллигини анча аниқ кафолатлайди, бу конституциянинг вакилликка бағишланган бўлимида «кам сонли миллатлар» деган модда бор (бу конституцияда моддаларга рақам қўйилмаган). Унда бундай дейилган: «...кам сонли миллатлар (Индонезия фуқаролари) — хитойликлар, европаликлар, араблар учун (парламентда — *тузувчилар изоҳи*) муайян миқдорда ўрин ажратилган, яъни ўринлар тегишли равишда 9, 6 ва 3 тадан кам эмас (Муваққат Конституция 58-моддасининг 1-банди)... Агар умумий сайловлар натижасида... олинган овозлар сони кам сонли миллатларга улар учун ажратилган ўрин олиш имконини бермаса, у ҳолда ҳукумат бу миллатларнинг истагига мувофиқ кўрсатиб ўтилган кам сонли миллатлардан қўшимча вакиллар тайинлаш ҳуқуқига эгадир».

КОНСТИТУЦИЯ ВА ҲОКИМИЯТЛАРНИНГ БЎЛИНИШИ

Франциянинг 1789 йилги Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари Декларациясининг 16-моддаси, инсон ҳуқуқларининг кафолатланиши таъминланмаган ва ҳокимиятларнинг бўлинишини амалга оширмаган жамиятлар конституцияга эга бўлмайди, деб эълон қилган эди... Ҳокимиятларнинг бўлиниши тамойили барча хорижий конститу-

циялар томонидан (уларда бундай тамойилга ҳавола қилиш бор ё йўқлигидан қатъи назар) қабул қилинган. У ҳокимиятнинг турли тармоқларидаги тенгликни билдиради, лекин у ёки бу ҳокимиятнинг тегишли соҳадаги фавқулодда ҳокимиятини ҳам белгилаб беради. Ҳокимиятларнинг анъанавий тақсимланиш схемаси парламент устуворлиги тамойилини инкор қилмайди, чунки парламент ижроия ҳокимиятни назорат қилиш ва суд сиёсатини қонун асосида белгилаш билан чекланади. Бироқ урушдан кейинги йилларда (айнан шу соҳага) ҳам юридик, ҳам амалий эътиборни кучайтириш содир бўлди.

Ривожланаётган мамлакатларнинг конституцияларида (аввало, Африкада) ижтимоий тенглик ҳолатларидан ва давлатнинг тарқалиб кетиш хавфидан келиб чиқиб, Франция — Америка типи бўйича парламентга қарама-қарши ўлароқ Президентнинг ролини оширган конституцияларга тузатишлар киритилди. Бунга, шунингдек, трайбализм (ёш мамлакатнинг вақтинча ва минтақавий бўлиниб кетиши) хавфи ҳам сабаб бўлди.

АҚШда ҳокимиятларнинг тақсимланиши тамойили «тийилиб туришлар ва қарама-қаршиликлар» деган амалдаги механизм билан кучайтирилади. Бу механизмнинг моҳияти шундан иборатки, АҚШнинг конституцион ҳуқуқида муайян тадбирлар назарда тутилган бўлиб, улар воситасида конституция бўйича муайян ҳажмдаги ваколатлар бериб қўйилган ҳар бир ҳокимият тармоғи аynи вақтда бошқа ҳокимиятнинг ҳаракатини тўхтатиб туриши ёки унинг ҳокимлик қилиши тўхтатиб турилиши мумкин. Бу механизм шунга қаратилганки, унинг ёрдамида конституцион тизим мувозанатни йўқотмасин ва ҳокимиятнинг бирор тармоғидаги шошма-шошарлик билан қилинадиган бир томонлама ва ҳамиша ҳам ўйлаб кўрилмаган ҳаракатни чекласин.

Масалан, қонун чиқарувчи ҳокимият розилиги билан ижроия ҳокимият томонидан таркиб топтирилган суд ҳокимияти муайян шарт-шароитлар мавжуд бўлганда Конгресс ҳужжатларини бекор қилишга (конституциявий назорат тарзида) ва президентни алмаштиришга (импичмент тартибида) ваколатлидир. Президент конгресс томонидан қабул қилинган қонун лойиҳаларига нисбатан кечиктирувчи вето қўйиш ҳуқуқига эга бўлади, бу ҳуқуқ малакали кўпчилик томонидан ҳолис қолдирилиши мумкин ва ҳоказо. Шу билан бирга «тўхта-

тиб туриш ва қарама-қаршиликлар» тизими ҳам президентнинг ҳақиқий ваколатларини анча-мунча кенгайтиришдан сақлаб қололмади (конгресснинг Вьетнамдаги урушдан кейин бу ваколатларни чеклашга қаратилган сайй-ҳаракатларига қарамасдан).

Гарчи АҚШ президенти анъанавий равишда, ташқи сиёсат соҳасида катта конституцион ваколатларга эга бўлса ҳам конституцияга Конгресс ва президентнинг ташқи сиёсатга раҳбарлик қилиш имтиёзига эга бўлиш учун «курашга таклиф» сифатида қаралади. Ички сиёсат соҳасида ҳам, гарчи бу ерда Конгресснинг таъсири ташқи сиёсат соҳасидагига нисбатан салмоқлироқ бўлса-да, президентлик ҳокимияти ролини кучайтиришга интилиш кўзга ташланади.

АҚШ учун ўзига хос бўлган вазият шунан иборатки, президентлик ҳокимиятининг ортиши асосан бошқа ҳокимият тармоқларининг заифлашуви билан боғлиқ эмас. Буига сабаб Конгресс аъзолари ваколатининг ортиб бораётганлиги бўлиб, уларга лоббистлар¹ ва сайловчилар, қолаверса президент ҳам катта тазйиқ ўтказадилар. Америка қонуни чиқарувчилари жўшқин хатти-ҳаракат кишилари эмас, балки прагматик ҳисобкитоб кишилари дидир.

Конгресс, Конституция бўйича, «ҳамён ҳуқуқи»га эгадир, яъни у бюджет маблағлари соҳасидан фойдаланиб, президентга таъсир кўрсата олади.

Президент ижроия ҳокимиятидан фойдаланиш чоғида ҳаддан ошиб кетган ҳолларда, Конгресс, Уотергейт иши кўрсатганидек, ҳатто импичмент тартибида таъсир кўрсатишгача кўпгина самарали тадбирларни кўриши мумкин. Олий суднинг роли ҳам асло заифлашмайди. Ўша Уотергейт иши муносабати билан Олий суд ижроия (президентлик) ҳокимиятининг имтиёзларини чеклаш юзасидан муҳим қарор қабул қилди: президент бундан буёғига махфийлик баҳонаси билан тергов органларига биронта ҳам ахборотнинг тақдим қилинишини рад этишга ҳақли эмас.

¹ Лоббистлар — АҚШда катта ҳақ эвазига хуфий иш кўрадиган ишбилармонлар; улар Конгресс (парламент)нинг ички хоналарида конгресс аъзоларига катта-катта пора бериш билан тазйиқ ўтказиб, Конгрессда янги қонунлар, давлат буюртмалари тасдиқланаётган пайтда, шунингдек, «ёғлироқ» лавозимларга номзод тайинлаш чоғида, ўз одамларини тавсия қилувчи ва, бу билан ўз ҳўжайинлари — монополистларнинг буйруғини бажарувчи карчалонлар («Словарь иностранных слов», 1964 г., 370-бет.).

Юқорида айтилганларга қарамасдан, президент Конституциянинг II-моддасига мувофиқ ҳарбий соҳада Қўшма штатларнинг армияси, флоти ва полициясининг бош қўмондони сифатида ўзига берилган кенг ваколатлар асосида сиёсий жараёнда муҳим фигура бўлиб қолишда давом этмоқда. Халқаро шартномалар тузиш соҳасида, қонун чиқарувчилик сиёсатини ўтказишда — Конгрессга мактублар юбориш қонун чиқариш ташаббусини кўрсатиш, фавқулодда сессиялар чақириш йўли билан Конгрессни йиғишда муҳим шахс бўлиб қолмоқда. Федерал мансабдор шахсларни, шу жумладан, министр ва судларни (уларнинг конгресс томонидан тасдиқланишида), ижроия ҳокимият тизимида ишлаётганларни лавозимдан бўшатишда кенг ваколатларга эга бўлиб қолмоқда. У қонунларни татбиқ этиш соҳасида муҳим ваколатларга эгадир, яъни: ижро этишга доир буйруқлар, қоидалар, хитобномалар, ҳарбий буйруқлар, директивалар чиқаради. У ҳукми ижро этиш муддатини чўзиш ва авф этиш ҳуқуқига эгадир. Суд буйруқларининг ижро этилишини таъминлаш учун президент қуролли кучларни қўллаш тўғрисида буйруқ чиқариши мумкин.

Юқорида Франция Конституцияси бўйича президент эга бўлган юқори мақом тўғрисида гап борган эди. Президент қонун чиқарувчи тадбирларни ўтказди, фавқулодда ҳолат жорий қилади, парламентни тарқатиб юборади. Унинг ўзи (парламентнинг иштирокисиз) ҳукуматни тайинлайди, унинг аъзоларини ишдан бўшатади ва бошқа ваколатларни амалга оширади.

Франциянинг 1958 йилги конституцияси парламентнинг устуворлиги ҳақидаги классик назариядан воз кечади ва 34-моддада ўзи қонун қабул қилиши мумкин бўлган соҳаларни чекланган ҳолда санаб ўтади. Бошқа барча масалалар юзасидан президент ва ҳукумат биргаликда қонунлар чиқаради.

Франция президенти давлат ҳаётининг барча соҳаларида жуда кенг ҳуқуқларга эгадир. Парламент президентни, нафақат сайлаш ҳуқуқидан махрум, эта, шунингдек ишдан бўшата олмайди ҳам. Президент парламент билан мактублар воситасида алоқа қилади, бу мактублар палаталарда ўқиб берилади ва асло муҳокама қилинмайди. Агар парламент мажлис қилмаётган бўлса-ю, президент мактуб юборган бўлса, палаталар уни эшитиш учун махсус чақирилади. Парламент қабул

қилган барча қонунларни ўн беш кун муддат ичида президент кўриб чиқади. Бу муддат ўтишидан олдин у бутун қонунни ёки айрим моддаларни янгидан муҳокама қилишни палаталардан талаб қилиш ҳуқуқига эгадир. Президент ҳар қандай қонунни ўзи кўриб чиқишидан олдин унинг конституцияга мувофиқ келишини текшириш учун Конституцион кенгашга топшириши мумкин.

Президент давлат ҳокимиятларини ташкил этишга тааллуқли бўлган қонун лойиҳасини референдумга қўйишга ҳақлидир, бу лойиҳа фракция ҳамжамиятининг бирор-бир битимини маъқуллашни ўз ичига олиши ёки халқаро шартномани ратификация қилишни мақсад қилиб қўйган бўлиши мумкин. Референдумда маъқуллангандан кейин президент бу ҳужжатни имзолайди, шундай қилиб, бу ҳужжат парламентни четлаб ўтиб қонунга айланади.

Давлат бошлиғи бош министр ва парламентларнинг раислари билан маслаҳатлашиб олгандан кейин (уларнинг фикри эътиборга олинishi шарт эмас) Миллат мажлисини тарқатиб юбориши мумкин.

Франция Президентининг ваколатларини таърифлаш вақтида унинг Конституцияда белгиланган алоҳида ҳуқуқларини юридик жиҳатдан таҳлил қилиш билан чекланиб бўлмайди. Урф-одатлар ва амалиёт жуда катта роль ўйнайди. Масалан, Конституциянинг 20-моддасида белгиланишича, «Ҳукумат миллат сиёсатини белгилайди ва юритади» ҳамда у парламент олдида жавобгардир. Республика президентига келганда, у 5-моддага мувофиқ, «Конституцияга риоя этилишини кузатиб боради. У узининг арбитражи билан халқ ҳокимиятининг тўғри фаолият кўрсатишини ва давлат ворислигини таъминлайди». Анъанавий тарзда тушунилганда бу шунинг англатадики, арбитражни амалга оширувчи одам ҳукуматдан ташқарида туради ва уни бошқармайди. Ҳақиқатда эса, давлат бошлиғи ижроия ҳокимиятнинг якка ўзи иш олиб борадиган бошлиғига айланган ва қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг рақобат қилишидан халос бўлгандир. Шундай таомил қарор топганки, бунда бош министр ўзини президентга сўзсиз бўйсунувчи шахс деб билади. (Бу қонда фақат 1986—1988 йилларда ва 1993—1995 йилларда амал қилгани йўқ, чунки бу даврда президентга муҳолиф турган партиянинг етакчиси бош министр бўлган эди).

Франция бундай конституцион нормаларга азобукубатли изланиш натижасида етиб келди, бу вақтда парламентаризм, мамлакатдаги ўзига хос хусусиятларга кўра, мамлакатни тарихнинг боши берк кўчаларидан олиб чиқа олмаган эди. Мазкур тизим ижтимоий портлашни ва ҳокимият учун курашда партиялараро келишмовчиликларни барҳам топтириш механизми ҳисобланади, чунки парламент аъзоларининг имкониятлари 30 ва 40-йиллардаги каби катта эмас.

Конституцияда (16-модда) «Республиканинг давлат институтлари, миллат мустақиллиги, унинг ҳудудининг яхлитлиги ёки халқаро мажбуриятларнинг бажарилиши жиддий ва бевосита таҳдид остида қолган ҳолларда» президентнинг мамлакатда фавқулодда ҳолат жорий қилиш ҳуқуқи махсус назарда тутилган. Бу ўринда, шунингдек, фавқулодда чора-тадбирлар жорий қилиш тартиби бундай ҳолатда бошқа юқори давлат органлари амалга оширадиган вазифаларни ҳам белгилаб берган.

Франция Конституциясига мувофиқ собиқ давлат бошлиғи ана шу лавозимдан кетгандан кейин умрбод Конституцион кенгашнинг аъзоси бўлиб қолади, бу эса унинг юксак обрў-эътиборини ва моддий аҳволини сақлаб қолишига имкон беради ҳамда ўриндиққа ёпишиб олиш заруратидан халос қилади. Шу билан бирга, конституцион кенгашнинг иш хусусияти бошқа ҳар қандай фаолиятдан воз кечишни талаб қилади. Шунинг учун ҳам одатда ишдан кетган президентлар бундай имтиёздан фойдаланмайдилар. Францияда бу соҳада Италия тажрибасига амал қилиш масаласи бўйича баҳс юритилади. Италияда ишдан кетган президент умрбод сенатор бўлиб қолади.

КОНСТИТУЦИЯ ВА ДЕПУТАТЛАР

Баъзи бир хорижий конституциялар депутатларнинг парламентдаги ҳуқуқларини анча кенг суратда белгилаб берганлар. Хусусан, шундай қоида тарқалганки, унга кўра депутатни фақат парламентнинг ўзи дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум этиши мумкин. Уругвай конституцияси бўйича (112—115-моддалар) қонун чиқарувчи палаталарнинг аъзоларидан бирортаси ҳам ваколатлари тамом бўлмагунча қамоққа олиниши мумкин эмас, фақат жиноят жойида қўлга олиниш ҳоллари бундан

мустасно бўлиб, бу ҳақда дарҳол тегишли палатага рўй берган аҳвол ҳақидаги қисқача ҳисобот билан маълум қилиниши лозим. Бирорта ҳам сенаторга ёки вакиллар палатасининг аъзосига тегишли палатадан ташқари умумжиноий тарзда содир этилган жиноят ҳақида айб қўйилиши мумкин эмас, бу палата ўз таркибининг учдан икки қисмида иборат кўпчилик билан жавобгарликка тортиш учун асослар бор-йўқлигини ҳал қилади. Қўйилган айб тасдиқланган тақдирда депутатнинг ваколатлари тўхтатилган ҳисобланади ва бу иш ваколатли судга топширилади.

Кўпгина конституцияларда депутатнинг дахлсизлигини кафолатлаш тартибида депутат ўзининг парламентидаги чиқишлари ёки овоз бериши учун бирон-бир таъқибларга дучор қилиниши мумкин эмас, деб маҳсус айтиб қўйилади.

Бир қатор конституцияларда лавозимдан кетган (хусусан, вафот этган) депутатнинг ўрнига бошқа одамни қўйиш муддатлари белгилаб берилган. Мексика конституциясида кўзда тутилишича, депутат (сенатор) билан биргаликда унинг ўринбосари ҳам сайланади, депутат (сенатор) лавозимдан кетгандан кейин шу муовин ўз вазифасига киришади. Бу ҳол ваколатларнинг бутун муддати давомида сайловчилар манфаатларининг вориийлигини таъминлашга ва аввалги депутатнинг кутилмаганда лавозимдан кетиши туфайли тасодифий танловга барҳам беришга имкон туғдиради, қонун чиқарувчиларнинг тайёргарлик сифатини яхшилайди ва асосий сайланувчига сиёсий ёрдамчи берилишини таъминлайди.

Мексика конституцияси депутат қилиб сайланадиганлар учун чекланишларга эга бўлган шахслар доирасини синчиклаб белгилаб беради. Булар шундай шахсларки, уларнинг давлат ҳокимияти ёки ижтимоий таъсири фуқароларнинг депутатларни эркин сайлашида бехиётёр ва ихтиёрний тарзда реал халақит бериши мумкин. Масалан, губернаторлар ўз лавозимларини қолдирганларидан кейин, то орадан 90 кун ўтгунча сайланишлари мумкин эмас, шунда ҳам ўзлари бошқармаган ҳудудда сайланишлари мумкин. Руҳонийларнинг сайланишлари мумкин эмас, бу нарсa ҳам ахлоқий, ҳам фуқаролик нуқтан назаридан тушунарлидир. Шунга ўхшаш норма Греция Конституциясида ҳам мавжуд (56-модда).

Қўпчилик конституцияларда сайланган депутат воз кечиши лозим бўлган машғулотларнинг батафсил рўй-хати берилмаган. Миср Конституциясида булар аввало тижорат-тадбиркорлик фаолиятининг ҳар хил турлари, давлат органлари билан олди-сотди битишувларидир. Лекин Бразилия Конституциясида бунга қўшимча равишда яна муҳим қонда ҳам бор (48-модда, II-қисм): (депутат) ўз ваколатларини қабул қилган нййтдан бош-лаб, судда оммавий ҳуқуққа эга бўлган юридик шахс-га қарши чиқиш ҳуқуқига эга эмас. Конституциялар-нинг қонун чиқарувчи олий ҳокимият депутатларига юклайдиган чеклашлари уларнинг дахлсизлигини ва фуқаролик обрў-этиборини мустаҳкамлайди.

КОНСТИТУЦИЯНИНГ САМАРАДОРЛИГИ

Жаҳон конституцияларининг ривожланиш тамойил-лари таҳлил қилиш асосида, конституциялар самара-дорлигининг қуйидаги мезонларини кўрсатиб ўтиш мум-кин.

Биринчидан, Конституциянинг мамлакатдаги демо-кратик ҳуқуқий давлатни ривожлантириш эҳтиёжлари ва истиқболларига мувофиқ келиши. Бу ўринда ўтиш даври эҳтиёжлари билан миллий давлатчиликнинг мус-тақил тажрибасини авж олдириш истиқболлари бирлиги муҳимдир.

Иккинчидан, халқаро конституцион тажриба ва унинг муайян бир мамлакатнинг конституцион қурили-шида мустақил ижодий татбиқ этилиши бирдиги. Бу ўринда бошқа мамлакатларнинг конституцион ривож-ланишида ўзини оқлаган барча илғор нарсалар орқали ҳуқуқий онг, маданият, маънавият ва кўп миллатли ўз-бек давлати анъаналарининг бутун бойлигини ҳисобга олиш муҳимдир.

Учинчидан, конституциянинг бевосита ҳуқуқни тат-биқ этишдан иборат юксак потенциали, унинг норма-лари шундай баён этилиши керакки, бу нормалар дав-латнинг ҳуқуқий ҳаётида уларни асосли равишда тат-биқ этишни рағбатлантириб, жамиятнинг ҳуқуқий ма-даниятига, фуқароларнинг қонунларга қулоқ солишига ва ҳуқуқий жиҳатдан мустақиллигига таъсир эта олсин.

Тўртинчидан, конституциянинг ҳуқуқий манба сифа-тидаги етакчилик роли. Қонун чиқарувчилар конститу-ция туфайли конституцион ва жорий қонунчилик юза-

сидан маълум мўлжалларга эга бўлишлари лозим, бу эса тасодифий эмас, балки аниқ мақсадга қаратилган қонунлар яратилишини, изчил қонунчилик ислоҳоти ўтказилишини кафолатлайди.

Бешинчидан, давлат ва жамиятда барқарорликка эришганда конституциянинг аҳамияти, яъни фикр эркинлиги, консенсус имкониятлари.

Олтинчидан, Конституциянинг маънавий яхлитлиги ва тизимлилиги; у конституциянинг мазмунан зиддиятсиз бўлишини кафолатлайди. Бу ўринда алоҳида мураккабликлар келиб чиқади. Масалан, айрим муаллифлар президентлик бошқаруви шаклини яққол маъқуллаб, президентнинг ҳукуматни ташкил этиши ва уни бевоқиф назорат қилишини рад этадилар. Ёки минтақаларда ҳокимларни сайлаб қўйиш ғоясини илгарчи сурадилар, ҳолбуки ҳокимлар халқ сайлагани сабабли мухтор бошқарувчилар бўлмайдилар, балки давлат бошлиғининг вакиллари ҳисобланадилар. Ҳар қандай ҳолатда (улар кенгашларда ва бошқа йўллар билан сайлаб қўйилганда) ҳам Президент бу маънода биноан кадрларга вето қўйиш ҳуқуқига эга бўлиши лозим.

Еттинчидан, конституциянинг умумхалқ ҳуқуқий онги ва давлат ҳуқуқий маданияти манбаи сифатида потенциалга эга бўлиши. Конституция фуқароларнинг тушуниши учун содда бўлиши ва уларнинг асосий фуқаролик нуқтаи назарларига яқин бўлиши лозим. Ўзининг оригинал бўлишига қарамасдан, давлат ва жамиятда таваккалчилик қилиш омиллари бўлиши мумкин бўлган конституцион ғоялар тараққиётнинг нисбий барқарорлигини бузишга қодир бўлиб, улар маълум вақт мобайнида ва жорий қонунчилик томонидан синаб кўрилиши лозим.

Саккизинчидан, конституцион нормаларнинг ҳуқуқий жиҳатдан технологик бўлиши, яъни уларнинг ҳуқуқий механизмлар ва ҳаракатларга айланиши учун тушунарли бўлиши лозимлиги. Бунинг устига, конституция энг муҳим масалалар юзасидан аниқ ҳаракат механизмларига эга бўлиб, ўзининг фазилатларини ошириб боради.

Тўққизинчидан, конституция асосий атамаларининг халқаро-ҳуқуқий тезарнуси (тушунишнинг муштараклиги), бу эса унинг умумжаҳон ҳуқуқий маконига киришини осонлаштиради.

ЎЗБЕКИСТОН КОНСТИТУЦИЯСИ: УМУМИНСОНИЙ ВА МИЛЛИЙ ЖИХАТЛАРНИНГ БИРЛИГИ

Ўзбекистоннинг мустақил ривожланиш йиллари мобайнида мустақил миллий давлатчилик таркиб топди. Эркин ва суверен давлатнинг ҳуқуқий негизлари яратилди. Демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг мақсадлари ҳамда вазифаларини белгилаб берувчи конституция ва бир бутун қонунлар тизими қабул қилинди.

Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли аъзоси, халқаро ҳуқуқнинг тўлақонли субъектига айланди.

Маънавий ҳаёт тикланмоқда, у буюк аجدодларимизнинг улуғ маънавий меросига, минг йиллик тарихимиз ва маданиятимизга асосланган. Хуллас, барча ҳуқуқий анъаналаримиз қайтиб келмоқдаки, улар жаҳон ҳуқуқий цивилизациясига алоқадордир.

Энг муҳими, кишиларнинг ҳуқуқий дунёқараши, меҳнатга, ҳаётга муносабати ўзгармоқда. Улар демократик ҳуқуқий давлат қадриятларидан фаоллик билан баҳраманд бўлмоқдалар, бозор иқтисодиёти билан танишмоқдалар.

Мана шундай чуқур ўзгаришларда суверен Ўзбекистоннинг Асосий қонуни — Конституцияси муҳим аҳамиятга эгадир. «Конституция — жамият ҳаётининг пойдевори, мамлакатдаги тинчлик, хотиржамлик ва миллий тотувликнинг негизи, унинг фуқаролари эркинликларининг ҳуқуқий кафолатидир»¹.

Ўзбекистон Конституцияси жаҳоннинг конституцион харитасидан ўзининг муносиб ўрнини эгаллади.

Ўзбекистон Конституцияси Ўзбекистон ҳудудида яшаётган халқ иродаси, руҳи, ижтимоий онги ва маданиятини акс эттиради. Аввало конституция умуминсоний қадриятлар ва халқаро ҳуқуқнинг устуворлиги тарафдоридир. Унда бир сиёсий мафкуранинг чеклаб қўйилиши, синфларни қарама-қарши қўйиш, партияларнинг ўзбошимчалиги йўқ. Шунингдек, давлатнинг фуқаролар устидан босиб турувчи ҳукмронлиги ҳам йўқ. Конституция Инсон ҳуқуқлари умумий декларациясининг деярли барча муҳим қоидаларини: инсон ҳаётининг,

¹ И. А. Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. — Тошкент, 1995. — 124-бет.

шахси ва эркинлигининг дахлсизлигини ўзига қамраб олган. Конституцияда бизнинг қўп миллатли мамлакатимиздаги мустақкам маънавий ва ҳуқуқий маконнинг умумий ғояси мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ўз изланишларимиз натижасидир. У ҳақиқатан ҳам умумхалқнинг мустақиллик ва эркинликка интилиши билан қўлга киритилган. Бизнинг қонуни чиқарувчимиз ўзининг конституцион биносини барпо этар экан, Ватанимизнинг қўп асрлик давлатчилик тажрибасига таянган. Конституция миллий манфаатларимиз ва интилишларимиздан келиб чиқиб, Шарқ ва Ғарбнинг турли мамлакатлари тўплаган илғор конституцион тажрибани қабул қилди.

Конституция комиссияси жаҳон конституцион тажрибасига мурожаат қилиб, бу Қонуннинг ролини яхлит тушунишга асосланди. Конституцион ҳуқуқнинг амалий натижалари мезони айниқса муҳим эди.

Жаҳон конституцион тажрибаси конституцияга қуйидагилар орқали сингдирилди:

биринчидан, конституцион тартибга солиш тамойиллари — ҳокимиятлар тақсироти, инсон ҳуқуқлари, халқаро ҳуқуқ нормаларига содиқлик, конституциянинг барқарорлиги;

иккинчидан, Преамбулада ва бўлимлар, боблар ва моддалар бўйича матннинг тартибга солиниши, шунингдек, уларни жойлаштириш мантиқи; мазмуннинг қисқалиги — бундан мақсад ҳақиқий давлат ва жамоат ҳаётини чеклаб қўядиган ортиқча регламентлар белгилашга йўл қўймасликдир; бўлажақ қонунларга «ҳавола қилинадиган нормалар»нинг йўқлиги ҳам шу вазифага бўйсундирилган;

учинчидан, мафкурачиликдан, яъни битта мафкуранинг якка ҳукмронлигидан воз кечиш;

тўртинчидан, фикрлар, сўз, виждон ва эътиқодлар эркинлиги, ватанпарварлик;

бешинчидан, конституцион кафолатлар — конституциянинг устуворлиги, конституциявий суднинг ташкил этилиши, конституцияга ўзгартиришлар киритишнинг алоҳида тартиби;

олтинчидан, Президентлик республикасининг бевосита халқ ҳокимиятининг шаклларида бири эканлиги, чунки конституция давлат ва ижроия ҳокимият бошлиғи бўлган Президентнинг ҳуқуқий мавқеини белгилаб беради.

Олдинги, «социалистик» конституциялардан фарқли ўлароқ, мустақил Ўзбекистон конституциясида евроцен-тристик конституцион тартибга солиш зўравонлиги йўқ. Лекин фуқаролик жамияти нормаларини, ҳокими-ятларнинг тақсимланиши, ғарб мамлакатларининг де-мократик конституцияларига хос бўлган ҳокимиятни тўхтатиб туриш ва унинг қарама-қаршиликларини оқи-лона ҳисобга олиш мавжуд. Худди шу ўринда ислом-нинг, умманинг маънавий анъаналари таъсири катта оила сифатидаги давлатни конституцион тушуниш (бу онлада осойишталик, инсон қадр-қиммати ва фаровон-лиги учун етакчининг жавобгарлиги) яққол кўзга таш-ланади.

Ўзбекистон Конституцияси — бу ватанимиздаги та-раққиётга бўлган давлат, жамоат маънавий-маданий эҳтиёжларининг ва барқарор конституцияга асосланган мустақил ривожланиш жаҳон тажрибасининг ижодий бирлигидир. Конституция «шахс — жамият — давлат» қадриятлари устуворлигини белгилаб беради.

Шахс — эркин, онгли, мустақил шахс — фуқаролик жамиятининг таркибий қисмидир. Фуқаролик жамия-ти — ҳар қандай ҳокимиятнинг чинакам манбан ва эга-си бўлган мустақил уюшган халқ демакдир. Суверен, демократик, ҳуқуқий давлат — шахс ва жамият манфа-атлари ҳамда ҳуқуқларининг ҳимоячисидир. Бундай маънода конституция фуқаро, жамият ва давлат ўрта-сидаги ўзига хос ижтимоий шартнома сифатида намоён бўлади.

Мустақил Ўзбекистон ўзининг бутун тараққиётининг конституцион негизи ҳисобланмиш инсоннинг ҳуқуқла-рини қайта вужудга келтиради. Халқимизнинг маъна-вий потенциали, унга тегишли бўлган катта табиий ва техникавий ресурслар, мустаҳкамланиб бораётган хал-қаро алоқалар демократик тараққиёт ва инсон ҳуқуқ-ларига риоя қилиш учун барча шарт-шароитларни бос-қичма-босқич яратишга ишонч туғдиради.

Ўзбекистон Конституцияси «Ўзбекистон Республика-сининг давлат мустақиллиги тўғрисида»ги Конституци-он қонунда асос қилиб олинган конституцион анъанани давом эттиради, унда халқаро ҳуқуқ бизнинг давлат қурилишимизнинг муҳим манбан сифатида таърифла-нади. Бу билан Ўзбекистон бутун жаҳон ҳамжамияти олдида умум томонидан қабул қилинган халқаро ҳуқуқ нормаларига ўзининг содиқлигини конституцион дара-

жада мустақамлади. Бу ҳол бизнинг мустақил давлатимизга энг нуфузли халқаро ташкилотларга тўла ҳуқуқли аъзо бўлиб кириш имконини берди ва ҳақиқатда умумий дипломатик тарзда тап олинишимизга ва халқаро иқтисодий алоқаларга қўшилишимизга йўл очиб берди.

Ўзбекистон Конституцияси халқаро ҳуқуқ нормаларининг устуворлигини эътироф қилади. Бу қўйидагиларни англатади:

биринчидан, конституцияда ёзиб қўйилганидек, инсон ҳуқуқларига содиқлик;

иккинчидан, демократик идеалларга содиқлик;

учинчидан, фуқаролар тинчлигини, миллий ва халқаро тотувликни таъминлаш;

тўртинчидан, барча давлатлар суверенитетини, уларнинг чегаралари бузилмаслигини сўзсиз эътироф қилиш;

бешинчидан, куч ишлатмаслик ва зўрлик билан таҳдид қилмаслик;

олтинчидан, давлатлар ўртасидаги низоларни тинч йўл билан ҳал этиш;

еттинчидан, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик.

Мазкур масалага фақат халқаро мажбуриятлар муносабати билангина шу қадар қатта аҳамият берилган йўқ. Халқаро ҳуқуқнинг олий нормаларига содиқликни ўзимизнинг миллий манфаатларимиз тақозо этади.

Ўзбекистон Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг аъзоси, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик Ташкилотининг, шунингдек, 20 дан ортиқ халқаро иқтисодий ва молиявий ташкилотларнинг қатнашчиси ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасини 140 дан ортиқ давлат тан олган. Халқаро ҳуқуқ ва умуминсоний қадриятлар мамлакатимизда конституцион даражада устувор мақомга эга бўлди. Фуқаролар демократик жамиятининг ҳуқуқий негизи фаол таркиб топмоқда. Жаҳон тажрибасини ҳисобга олган ҳолда виждон эркинлиги, жамоат ташкилотлари, фуқаролик тўғрисидаги қонунлар, халқимизни маърифатли тadbиркорликка тайёрлашга қаратилган иқтисодий қонунлар мажмуи қабул қилинди. Бошланган демократик жараёнларнинг фавқулодда янгилиги ва кенг миқёслилиги СССРдан аянчли мерос бўлиб қолган мураккаб иқтисодий аҳвол шароитида содир бўлмоқда. Жамиятимизнинг барча қатламлари

ҳаракатга келди, хилма-хил ғоялар ва ривожланиш вариантлари илгари сурилмоқда.

Демократик, инсоннинг ривожланиши ва ҳуқуқлари сингари кенг қамровли ҳодисаларни қандай тушунишимизни таърифлашга биз ёндашаётган асосий конституцион тамойиллар — бу миллий-давлат манфаатларига, халқимизнинг ўзига хослигига, унинг анъаналарига мувофиқликдан, унинг суверинитетини чуқур ҳурмат қилишдан иборатдир. Демократия ва инсон ҳуқуқлари жамиятимизда фақат қонунлар билангина эмас, балки халқнинг ўзлигини англаши, унинг яхшилик, меҳмондўстлик каби ахлоқий тажрибаси билан ҳам мустақамланмоқда. Ўзбекистондаги энг муҳим инсоний қадриятлардан бири бутун Шарқ маърифатига хос бўлган оилани ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш бўлиб келди ва шундай бўлиб қолади. Инсон ҳуқуқларини тўлақонли идрок этиш ва шахсни ҳурмат қилиш миллий маданиятимиз ва ёш давлатчилигимизни бойитади.

Халқнинг ватанпарварлик ҳис-туйғулари, унинг эрка, бахт-саодатга интилиши янги давлатлар тимсоллари бўлган Ўзбекистон мадҳиясида, байроғида, гербида ўз ифодасини топмоқда, улар ҳар бир ўзбекистонлик учун муқаддас маъно касб этмоқда.

Ўзбекистон Конституциясида республикада қарор топган ва халқимизнинг теран анъаналарига жавоб берадиган виждон эркинлигига катта ва самимий ҳурмат-эҳтиром акс эттирилган. Давлатнинг фуқаролар шахсий эътиқодни ва диний қарашларига ҳамда иймонига аралашмасликдан иборат умуминсоний тамойил давлатга диний тус бериш йўлини тутишимизга имкон бермайди. Динни давлат тасарруфига олиш, унинг ўз муқаддас негизларига зид бўлиб, бу билан давлатнинг диннинг маънавий моҳиятига аралашув хавфи вужудга келади, ҳолбуки дин ҳар бир кимсанинг фақат хусусий иши ҳисобланади. Бунинг устига, диний қарашларни инсон онига мажбурий равишда сингдиришга йўл қўйиб бўлмайди ва Қуръони шариф ҳам бу ишни қоралайди. Тақводорлар ва даҳрийларнинг ҳуқуқларини кафолатлашга келганда, конституция уларнинг ахборот ва ташкилотлар эркинлигини кафолатлайди, фуқароларнинг Ўзбекистон халқларининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаш бурчини, давлат таълим тизимининг илмий хусусиятини кафолатлайди.

Ўзбекистон Конституцияси халқимизнинг умумий ақл-заковати меваси ҳисобланади, чунки у халқнинг орзу-умиларини, фикр-ўйларини, муддаоларини акс эттиради. У суверен республиканинг тобора ривожланишида конституциянинг юксак ролига тўла маънода мувофиқ келади. Конституция халқ манфаатлари йўлида жамиятимизнинг ҳуқуқий негизларини вужудга келтирди, у инсон ҳуқуқларини, ҳар бир оиланинг барқарорлиги ва муносиб ҳаётини кафолатлайди, Ўзбекистонда яшовчи барча фуқароларнинг ишончли келажагини таъминлайди. Халқимиз шундай конституцияга муносибдир, у шу конституция асосида яшайди ва ўзи танлаган янгилашниш ва тараққиёт йўлида меҳнат қилади.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Конституцияси жаҳон конституцион фондига таркибий қисм сифатида киради. У жаҳоншумул-тарихий конституцион жараённинг бирлигини, халқлар ва маданиятларнинг тарихий ўтмишида уларнинг ўзаро бирдамлигини ва бу билан мамлакат ривожига ўзига хос хусусият мавжудлигини ҳамда инсониятнинг умумий конституцион-ҳуқуқий маданиятига унинг алоҳида ҳисса бўлиб қўшилишини тасдиқлайди.

Ўзбекистонда ҳозирги замон конституцион тузумнинг ривожланиши, бугунги кунда жаҳондаги хорижий мамлакатларда конституциялар, конституцион тизимлар қандай, деган савол берилишини тақозо қилади. Китобхонлар эътиборига ҳавола этилаётган асар жаҳондаги турли мамлакатлар конституциялари тўплами бўлиб, у конституциялар тўғрисида, алоҳида конституцион назария яратишга ҳаракат қилинмаган ҳолда, жаҳоннинг конституцион харитаси ҳақида умумий тасаввур беради.

Тўплам жаҳон мамлакатлари конституцион тузumi тўғрисидаги қисқача очерклардан ва конституцияларнинг расмий матнидан ташкил топган. Ҳар бир очеркда мамлакатнинг номи, ҳудуди, аҳолиси, диний эътиқоди, давлат тузилиши ва сиёсий партиялари тўғрисида қисқача маълумотлар келтирилган.

Тўпلامни тайёрлашда Тошкент шаҳрининг кутубхоналарида мавжуд бўлган хорижий мамлакатлар конституциялари ва қонунлари ҳақидаги ҳужжатлар тўпламларидан, монографиялар, юридик журналларда эълон қилинган мақолалардан, хорижий ҳуқуқшунос олимлар асарлари таржималаридан ва турли давлатларнинг конституцион тузumi тўғрисидаги маълумотларни ўз

ичига олган маълумотнома тарзидаги нашрлардан фойдаланилди.

Афсус, бу китоб устида ишлаш чоғида конституцион ҳуқуқ бўйича қилган тадқиқотларидан маълум даражада фойдаланилган ёхуд асарлари муқояса қилинган барча муаллифларни номма-ном санаб ўтишнинг имкони йўқ.

Муаллифлар ва тузувчилар китобхонлар эътиборига ҳавола этилаётган ушбу тўпламни тайёрлаш ва нашр этишда ўз мулоҳазалари ва маслаҳатлари билан ёрдам кўрсатган барча кишиларга миннатдорчилик билдирилди. Шу хилдаги нашр соҳасида биринчи тажриба ҳисобланган ушбу тўпламнинг таркиби, мазмуни ва безатилиши юзасидан билдириладиган барча истакларни бажонидил қабул қиламиз.

У. ТОЖИХОНОВ,

юримдик фанлар доктори,
профессор

А. Х. САИДОВ,

юримдик фанлар доктори,
профессор

ЖАҲОН КОНСТИТУЦИЯЛАРИ

**АВСТРИЯ
ОЗАРБАЙЖОН
ЖАЗОИР
АРМАНИСТОН
БЕЛАРУСЬ
БОЛГАРИЯ
БУЮК БРИТАНИЯ
ГЕРМАНИЯ**

АВСТРИЯ

АВСТРИЯ РЕСПУБЛИКАСИ

Австрия Марказий Европадаги давлат. Ҳудуди 84 минг кв. км. Аҳолиси — 7,8 млн киши (1992 йил). Пойтахти — Вена, маъмурий бўлиниши — тўққизта федерал ўлкадан иборат бўлиб, улар округларга, округлар жамоаларга бўлинади. Расмий тил — немис тили. Дин: тақводорларнинг 84% — католиклар, 6% — протестантлар (асосан, лютеранлар). Пул бирлиги — австрия шиллинги. Миллий байрами — 26 октябрь — парламент доимий бетарафлик тўғрисида Қонун қабул қилган кун (1955 йил).

Австрия — демократик федератив ва парламент республикасидир. 1920 йил 10 ноябрдаги конституция (Федерал конституциявий қонун) амал қилади, унга 1929 йилда таҳрир ва шундан кейинги ўзгаришлар киритилган. Австрия 1918 йил 1 ноябрда республика деб эълон қилинган. 1938 йилнинг мартада нацистлар Германиясига қўшиб олинган. 1955 йил 15 майда суверен мустақил давлат сифатида қайта тикланган.

Австрия тўққизта федерал ўлка: Бургенланд, Вена шаҳри, Юқори Австрия, Зальцбург, Каринтия, Қуйи Австрия, Тироль, Форарльберг, Штириялардан ташкил топган.

Давлат бошлиғи — федерал президент бўлиб, у яширин овоз бериш йўли билан умумий тенг сайлов ҳуқуқи асосида олти йилга сайланади. Ҳақиқий деб топилган барча овозларнинг ярмидан кўпроғини олган шахс сайланган ҳисобланади. Агар бундай кўпчилик овоз йиғилмаган бўлса, сайловнинг иккинчи тури ўтказилади. Бунда биринчи турда энг кўп овоз олган икки номзоддан бирига берилган овозларгина ҳақиқий ҳисобланади. Навбатдаги муддат учун такроран сайланишга фақат бир марта йўл қўйилади. Агар Президент ўз вазифаларини бажаришга қодир бўлмаса, бу вазифалар федерал канцлер зиммасига ўтади.

Қонун чиқарувчи ҳокимият парламент томонидан амалга оширилади, парламент икки палатадан: миллий ва Федерал кенгашлардан ташкил топади. Миллий кенгаш 183 депутатдан ташкил топади, депутатлар яширин овоз бериш асосида тўппа-тўғри ва тенг сайловлар йўли билан мутаносиб тизим бўйича тўрт йилга сайланади,

Федерал кенгаш (63 депутат) ландтаглар (парламент ўлкалари) томонидан айрим ўлкаларнинг аҳолиси сонига мувофиқ мутаносиб тизим бўйича легислатуралар¹ муддатига сайланади. Миллий ва Федерал кенгашларнинг қўшма мажлислари Федерал мажлисни ташкил этади, унинг уруш эълон қилиш, Федерал президентнинг қасамёд қилиши каби масалаларни ҳал қилишдан иборат фавқулодда ҳуқуқи сақланиб қолади.

Ижро этувчи ҳокимият Федерал президент ва Федерал ҳукумат томонидан амалга оширилади. Федерал президент федерал канцлерни (ҳукумат бошлигини) ва унинг тавсиясига кўра министрларни тайинлайди.

Маҳаллий ҳокимият органлари ўлкаларнинг ландтаглари (қонун чиқарувчи ҳокимияти)дир. Венада ландтаг вазифаларини жамоа кенгаши, ҳукумат вазифаларини сенат бажаради. Жамоаларда ўзини ўзи бошқариш органлари жамоа кенгашлари ҳисобланади.

Сиёсий партиялар: Австрия халқ партияси; Австрия эркинлик партияси; «Яшил муқобил»; Австрия социал-демократик партиясидир.

Қасаба уюшмалари: Австрия қасаба уюшмалари бирлашмаси — унга 15 та тармоқ қасаба уюшмаси киради ва уларда 1,4 млн. аъзо (ёлланма меҳнат кишиларининг қарийб 60%) бор.

¹ Легислатура муддати — сайланган қонун чиқарувчи мажлисининг қонуний ваколат муддати, шунингдек, амалий фаолият даври.

АВСТРИЯНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУЖЖАТЛАРИ ФЕДЕРАЛ КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҚОНУН

1920 йил 10 ноябрь¹

БИРИНЧИ БҮЛИМ

УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

1-модда. Австрия демократик республикадир. Унинг ҳуқуқи ижодкори халқдир.

2-модда. 1. Австрия федератив давлатдир.

2. Федератив давлат мустақил ўлкалар: Бургенланд, Каринтия, Қуйи Австрия, Юқори Австрия, Зальцбург, Штирия, Тироль, Форарльберг ва Венадан ташкил топади.

3-модда. 1. Федерация ҳудуди Федерация ўлкалари ҳудудларини қамраб олади.

2. Федерация ҳудудининг ўзгариши (бу, шунингдек, ўлкалардан бирининг ҳудуди ўзгариши ҳамдир), шунингдек, Федерация ҳудуди ичидаги ўлкалардан бирининг чегаралари ўзгариши, тинчлик шартномаларини тузиш ҳолларидан ташқари, фақат федерациянинг ва ҳудуди ўзгарадиган ўлканинг худди шунга ўхшаш конституциявий қонунлари асосидагина амалга оширилши мумкин.

4-модда. 1. Федерация ҳудуди валюта, ҳўжалик ва божхона муносабатлари соҳасида ягонадир.

2. Федерация ичида божхона ёки бошқа транспорт чеклашлари ўрнатилиши мумкин эмас.

5-модда. 1. Федерация пойтахти ва Федерациянинг юқори органлари Венада жойлашган.

2. Фавқулодда ҳолатлар даврида Федерал президент Федерал ҳукуматнинг тавсиясига мувофиқ Федерациянинг олий органлари турадиган жойни Федерация ҳудудидаги бошқа жойга кўчириши мумкин.

¹ Федерал конституциявий қонун 1929 йил 7 декабрда таҳрир қилинган, унга шундан кейин ўзгаришлар ва қўшимчалар киритилган.

3. Республиканинг ранглари ва герби, шунингдек, уҳрини муҳофаза қиладиган батафсилроқ йўл-йўриқлар федерал қонун томонидан белгилаб берилади.

9-модда. 1. Умум томонидан эътироф қилинган халқаро ҳуқуқ нормалари Федерал ҳуқуқнинг таркибий қисми сифатида амал қилади.

2. 50-модданинг 1-абзацига мувофиқ маъқулланган қонун ёки давлат шартномаси асосида, Федерациянинг айрим суверен ҳуқуқлари давлатлараро муассасаларга ва уларнинг органларига берилиши, хорижий давлатлар органларининг мамлакат ичкарисидаги фаолияти, шунингдек, Австрия органларининг чет эллардаги фаолияти, халқаро ҳуқуқ доиралари билан тартибга солиниши мумкин.

9а-модда. 1. Австрия мамлакатнинг ҳар томонлама мудофааси учун ўз масъулиятини эътироф қилади. Мудофаа ташқи мустақиллигини, Федерация ҳудудининг дахлсизлиги ва яхлитлигини таъминлашга, хусусан, доимий бетарафликни қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилишга қаратилган.

Ана шундан келиб чиқиб, конституцион муассасалар ва уларнинг фаолиятини, шунингдек, фуқароларнинг демократик эркинлигини ташқаридан бўладиган зўравонлик ҳамлаларидан муҳофаза ва ҳимоя қилиш таъминланиши лозим.

2. Мамлакатни ҳар томонлама мудофаа қилиш, уни ҳарбий, мафкуравий, фуқаролик ва ҳўжалик жиҳатларидан мудофаа қилишни ўз ичига олади.

3. Австриялик ҳар бир эркак фуқаро ҳарбий хизматга мажбур ҳисобланади. Диний сабабларга кўра ҳарбий бурчини бажаришдан бош тортувчи ва ундан озод қилинган ҳар бир киши ҳарбий хизмат ўрнини қонлайдиган хизматни бажариши лозим. Янада батафсилроқ йўл-йўриқлар қонунлар билан белгилаб берилади.

10-модда¹. 1. Федерация ихтиёрига қўйидаги масалалар соҳасидаги қонун ҳужжатлари ва ижро этиш фаолияти киради:

¹ 1983 йил 2 мартдаги 175-сонли Федерал Конституциявий қонун таҳририда.

7-модда. 1. Федерациянинг барча фуқаролари қонун олдида тенгдирлар. Фуқароларга келиб чиқиши, жинси, мавқеи, қайси синфга мансублиги ва диний эътиқодига қараб имтиёзлар берилмайди.

2. Оммавий муассасаларнинг хизматчилари, шу жумладан, федерал қўшин ҳарбий хизматчиларининг сиёсий ҳуқуқларини бемалол амалга оширишлари кафолатланади.

8-модда. Немис тили Республика давлат тили ҳисобланади, бу ҳол бошқа тилларда сўзлашувчи кам сонли фуқароларга федерал қонун томонидан берилган ҳуқуқларни камситмаслиги лозим.

8а-модда. 1. Австрия Республикасининг ранглари — қизил, оқ, қизил. Байроқ бир хил кенгликдаги учта горизонтал тасмадан иборат бўлиб, улардан ўртадагиси — оқ, юқори ва пасткилари — қизилдир.

2. Австрия Республикасининг герби (федерал герб) эркин парвоз қилаётган бир бошли, қизил тилли қора бургутдан иборат бўлиб, у ўзидан олтин атрибутлар чиқариб туради, унинг кўкраги қизил қалқон билан қопланган бўлиб, уни кўндаланг кумуш планка кесиб ўтган. Бургутнинг бошида учта тўғри бурчакли данданали олтин тож бор. Бургутнинг ҳар иккала панжасини узилган темир занжир қоплаб олган. У ўнг панжасида тиғи ички томонга қаратилган олтин ўроқни, сўл панжасида олтин болғани ушлаб турибди.

1) Федерал Конституция, хусусан Федерал Конституцияга мувофиқ миллий кенгашига бўладиган сайловлар ва овоз беришларни ўтказиш; конституцион масалалар юзасидан юрисдикция;

2) ташқи алоқалар, шу жумладан чет эллардаги сн-ёсний ва ҳўжалик вакиллиги, хусусан барча давлат шартномаларини тузиш; чегараларни белгилаш; хорижий мамлакатлар билан мол айирбошлаш ва чорва моллар билан савдо-сотиқ қилиш; божхона иши;

3) Федерация ҳудудига кириш ва ундан чиқишни тартибга солиш ва назорат қилиш; бошқа мамлакатлардан кўчиб келиш чет элга кўчиб кетиш; паспорт иши; фуқароларни сургун қилиш, мамлакатга келиш ҳуқуқларидан маҳрум этиш, мажбуран кўчириш ва тутиб бериш, шунингдек, тутиб топшириш;

4) Федерал маблағлар, хусусан, фақат Федерация фойдасига ёки қисман ундириладиган давлат солиқлари, монополиялар;

5) пул муомаласи, кредит, биржа ва банк ишлари; ўлчовлар ва тарозилар, стандартлар ва намуналар;

6) фуқаролик ҳуқуқи, шу жумладан, ҳўжалик бирлашмаларининг ҳуқуқи (ер участкаларини олди-сотдиганисбатан ажнабийлар учун маъмурий чеклашлар ўрнатилишини тартибга солиш бундан мустаснодир); жиноий-ҳуқуқий тартибга солиш (ерларга бўлган мулкчилик ваколатига тааллуқли маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги ишлар бўйича маъмурий жавобгарликни ва ишлаб чиқаришни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш бундан мустаснодир); адлия; жамиятни жиноят содир қилган шахслардан, қаровсиз ва бошқа хавфли шахслардан ҳимоя қилиш бўйича муассасалар, чунончи меҳнат-тузатиш ва уларга ўхшаш муассасалар; маъмурий юрисдикция; муаллифлик ҳуқуқи; матбуот; санитария; мақсадидаги тугатиш ва тортиб олишлар ҳамда бошқа тортиб олиш турлари (агар улар ерларга бўлган мулкчилик ваколати соҳасига тааллуқли масалаларга дахлдор бўлмаса); нотариуслар, адвокатлар ва уларга яқин касблардаги шахсларнинг фаолиятига доир масалалар;

7) ижтимоий тинчликни, тартиб ва хавфсизликни сақлаш (маҳаллий хавфсизлик полициясининг фаолиятдан ташқари); бирлашмалар ва йиғилишларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш; фуқаролик ҳолати да-лолатномалари (шу жумладан туғилишни ва фамилияларни ўзгартиришни рўйхатдан ўтказиш); хорижликлар

иши билан шуғулланувчи ва уларни рўйхатдан ўтказувчи полиция; қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ва ўқ отиш иши;

8) ҳунарлар ва саноат; Дунай пароходчилик компаниясининг давлат агентлиги ва хусусий воситачилик идоралари; ноҳалол рақобатга қарши кураш; патент иши, шунингдек, товар намуналари, маркалари ва бошқа товар белгиларини муҳофаза қилиш; патентлар бўйича ишончли кишиларнинг фаолияти; муҳапдислик ишлари ва фуқаролик техникаси соҳасидаги мутахассисларга тааллуқли масалалар; савдо, ҳунармандчилик ва саноат палаталари; бутун Федерация ҳудудида иш олиб бораётган касбий вакиллик муассасаси (қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасига тааллуқли ҳудудлар бундан мустаснодир);

9) темир йўл транспорти, ҳавода ва сувда сузиш (агар у 11-моддага тўғри келмаса); автомобиль иши; транзит алоқа учун муҳимлиги туфайли федерал қонун томонидан федерал аҳамиятга эга бўлган йўллар, деб эълон қилинган йўлларга (йўл полициясининг фаолиятдан ташқари) доир масалалар, сув ва кема полицияси (агар у 11-моддага тўғри келмаса); почта-телеграф ва телефон;

10) қончилик иши; ўрмон хўжалиги, шу жумладан яйловлар; сувга доир ҳуқуқ; сув тошқини шаронтида хавсизликни таъминлаш мақсадида шунингдек, кемачилик ва ёғоч оқизиш учун, сув омборлари аҳволини ва сув сақланишини тартибга солиш; тўғонлар қурилиши; сув йўлларини барпо этиш ва тартибли сақлаш; электр энергетика қурилмалари ва иншоотларини стандартлаш ҳамда бир хиллаштириш, бу соҳадаги хавфсизлик чора-тадбирлари, иккита ёки ундан ортиқ ўлка ҳудудидан ўтган юқори вольтли электр узатиш линияларини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш; энергетика машинасозлигини тартибга солиш; геодезия;

11) меҳнат ҳуқуқи (агар унга 12-модда татбиқ этилмаса); ижтимоий ва шартномавий суғурта; ишчи ва хизматчиларнинг касбий палаталари (қишлоқ ва ўрмон хўжалигидаги касбий палаталар бундан мустаснодир);

12) соғлиқни сақлаш (дафн этиш ва қабристонлар ишлари, шунингдек, жамоалардаги санитария хизмати ва тез ёрдам ташкилоти бундан мустаснодир); бироқ даволаш муассасалари ва сиҳатгоҳлар, курортлар ва шифобахш манбаларга нисбатан — фақат санитария

назоратини амалга ошириш; зарарли аралашмаларни сақлашда йўл қўйиладиган нормаларни ошириш туфайли атроф муҳитга етказиладиган хавфли таъсирнинг олдини олиш чора-тадбирлари; ветеринария иши; озиқ-овқат иши, шу жумладан озиқ-овқат маҳсулотлари сифатини назорат қилиш;

13) илмий ва махсус-техникавий архив ҳамда кутубхона хизмати; Федерациянинг бадий ва илмий коллекциялар ҳамда муассасаларига тааллуқли масалалар; Федерация театрларига тааллуқли барча масалалар, лекин биноларнинг ташқи томони ва баландлигини безатиш, шунингдек, театр биноларининг ташқи кўринишига доир таъмирлаш ишларини қурилиш жиҳатидан таъминлаш масалалари бундан мустаснодир; ёдгорликларни муҳофаза қилиш; диний маросимларни амалга оширишга доир масалалар; аҳолини рўйхатга олиш, шунингдек — ўлка ичида ҳар қандай зарур статистикани юритиш учун ўлка ҳуқуқини таъминлашда, агар у нафақат битта ўлканинг манфаатларига дахлдор бўлса, — бошқа статистика юритилади; омонатлар ва жамғармалар, — агар уларнинг мақсадлари айрим ўлка манфаатлари чегарасидан ташқарига чиқадиган бўлса ва улар илгари ўлкаларнинг автоном бошқарувида бўлмаган бўлсалар;

14) Федерал полиция ва Федерал жандармерияни ташкил этиш ва уларга раҳбарлик қилиш; бошқа муҳофаза бўлинмаларини ташкил этиш ва йўлга қўйишни тартибга солиш, шу жумладан, уларни қурооллантириш ва қурол ишлатиш ҳуқуқи;

15) ҳарбий иш; уруш етказган зарарни бартараф этиш билан боғлиқ масалалар, шунингдек, уруш қатнашчиларини ва уларнинг яқинларини ҳимоя қилиш; ҳалок бўлган жангчиларнинг қабрларига қараб туриш; уруш ёки унинг оқибатлари билан боғлиқ бўлган чораларни, иқтисодиётга ягона раҳбарликни таъминлаш учун, хусусан, аҳолини энг зарур буюмлар билан таъминлаш учун ҳам керакли чораларни амалга ошириш;

16) Федерал органлар ва бошқа Федерал идораларни ташкил этиш; федерал хизматчиларнинг хизмат ҳуқуқи¹ ва уларнинг лавозимларни эгаллашларини тартибга солувчи ҳуқуқ;

¹ Хизмат ҳуқуқи (Dienstrecht) — оммавий муассасалардаги хизматчилар муносабатларини тартибга солади. (Тузувчилар изоҳи).

17) болаларга нафақа бериш ва онла манфаатлари йўлида компенсациялар тўлашга тааллуқли соҳадаги демографик сиёсат.

2. Деҳқон хонадонида ягона мерос тўғрисидаги қонунлар, шунингдек, 10-банднинг 1-абзацида санаб ўтилган масалалар юзасидан чиқариладиган федерал қонунлар ўлкаларнинг қонун чиқарувчилик ваколатига аниқ кўрсатиб ўтилган айрим қондалар юзасидан муайян тушунтириш берадиган қарорлар чиқаришни топшириши мумкин. Ўлкаларнинг бу қонунларига тегишли равишда 15-модданинг 6-абзацидаги қондалар татбиқ этилади. Бундай ҳолларда чиқариладиган аниқлаштирувчи қонунларни бажариш Федерацияга юкланади, бироқ ўлкалар қонунларини аниқлаштирувчи қондаларни бажариш тўғрисидаги қарорлар тегишли ўлка ҳукумати билан олдиндан келишиб олишни талаб қилади.

3. Давлат шартномаларини тузиш олдида, агар бу шартномаларнинг бажарилиши бўйича 16-моддада кўзда тутилган чораларни амалга оширишни талаб қилса ёки ўлкаларнинг мустақил ваколати соҳасига бошқача тарзда тааллуқли бўлса, Федерация ўлкаларга бу хусусда ўз нуқтан назарини ифодалаш имконини бериши лозим.

11-модда. 1. Қонун чиқариш Федерация ихтиёрида, қуйидаги масалалар юзасидан эса, ижрочилик фаолияти ўлкалар ихтиёридадир:

1) фуқаролар ва жамоага аъзо бўлиш ҳуқуқи;

2) касбий ваколатлар (агар улар 10-модданинг амалига дахлдор бўлмаса, бироқ қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасидаги бундай ваколатлар бундан мустаснодир;

3) халқнинг уй-жой билан таъминланиши;

4) йўл полицияси;

5) санитария-гигиена тадбирлари;

6) кемалар қатнови концессиялари (шартномалари) - га, кема қатнови иншоотларига ва шундай иншоотларга нисбатан қаратилган маъмурий ҳуқуқларга эга бўлган ички сувлардаги кемалар қатнови (агар улар Дунайда, Боден кўлида, Нойзидлер кўлида, шунингдек, бошқа чегара сув йўлларининг чегара ҳудудларида бўлмасалар); ички сув йўлларида сув ва кема қатнови полицияси (Дунай, Боден кўли, Нойзидлер кўли ва бошқа

чегара сув йўлларининг чегара ҳудудлари бундан мустаснодир).

2. Ягона йўл-йўриқлар чиқариш зарур бўлиб қолганда, федерал қонун маъмурий ишларни кўриб чиқишни, маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги умумий қоидаларни ва шунингдек, қонун чиқариш ваколати, хусусан, солиқ ишлари бўйича қонун чиқариш ваколати ўлкаларга берилган ҳолларда маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қарорларнинг ижросини тартибга солиди; федерал қонунлар ёки ўлкаларнинг қонунлари асосида, агар бунини бошқариш предмети талаб қилса, бошқаришнинг айрим соҳаларида турлича тартибга солиш жорий этилиши мумкин.

3. 1 ва 2-абзацга мувофиқ федерал қонунларга тегишли ижро этиш тўғрисидаги қарорлар, агар кўрсатиб ўтилган қонунларда бошқа нарсалар белгилаб берилмаган бўлса, Федерация томонидан чиқарилиши лозим. 4 ва 6-бандларнинг 1-абзацида кўрсатиб ўтилган масалалар юзасидан ижро этиш тўғрисидаги қарорлар бўйича (уларни чиқаришга федерал қонун асосида ўлкалар вакил қилинган) уларни эълон қилиш усулини федерал қонун билан тартибга солиш мумкин.

4. 2-абзацга мувофиқ қабул қилинган қонунларни ва уларга тааллуқли бўлган ижро этиш тўғрисидаги қарорларни татбиқ этиш Федерацияга ёки ўлкаларга юкланади, бунда масаланинг Федерация ёки ўлканинг ижро этиш фаолиятига тааллуқли эканлиги ҳисобга олинади.

5. Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар юзасидан маъмурий юрисдикция органлари томонидан амалга ошириладиган суд жараёнида юқори инстанция маъмурий жазолашлар тўғрисидаги ишлар бўйича масъул сенатлар ҳисобланади, улар ваколатли органлар ҳузурида ташкил этилиши лозим. Сенатларнинг аъзолари ўз вазифаларини амалга ошириш чоғида дахлсиз ҳисобланадилар ва ҳеч қандай кўрсатмалар билан боғланмаган бўладилар. Орган бошлиғи ёки у тайинлаган вакил раислик қилади, бу вакил ҳуқуқий билимларга эга бўлиши лозим.

Сенатлар федерал органлар ҳузурида ташкил этилмаган ҳолларда федерация сенатларнинг иккита аъзосини тайинлайди. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги бевосита федерал бошқарувга тааллуқли ишлар юзасидан қонунда кўзда тутилган авф этишни қўлланиш маъ-

мурий жазолар тўғрисидаги ишларни қараб чиқувчи сенатларнинг тақдими асосида ўлка губернатори¹ томонидан амалга оширилади, ўлкаларнинг ўз ваколати соҳасига кирадиган ишлар бўйича эса ана шу ўлкаларнинг ҳукуматлари томонидан амалга оширилади. Маъмурий жазолар тўғрисидаги ишлар юзасидан сенатларни ташкил этиш ва уларнинг фаолияти тўғрисидаги қоидалар федерал қонун томонидан батафсилдоқ тартибга солинади.

12-модда². 1. Қонунларнинг умумий тамойилларини белгилаш Федерация бошқарувига, қуйидаги масалалар юзасидан аниқлаштирувчи қонунлар чиқариш ва ижро этиш фаолияти ўлка бошқарувига тааллуқли бўлади:

1) камбағалларни боқиш; 10-модданинг амал қилишига тўғри келмайдиган демографик сиёсат; халққа ҳомийлик қилиш муассасалари; оналик, болалик ва ёшларни ижтимоий таъминлаш, соғлиқни сақлаш эҳтиёжлари нуқтан назаридан курортларга, курорт идоралари ва муассасаларига қўйиладиган талабларни белгилаш; табиий чашмалар;

2) низолар рўй берганда суддан ташқари восита-чилик билан шуғулланувчи оммавий муассасалар;

3) ер ислоҳоти, хусусан, аграр ўзгаришлар ва қўчириш;

4) ўсимликларни касалликлар ва зараркурандалардан ҳимоя қилиш;

5) электр энергетикаси, агар у 10-модданинг амал қилишига тўғри келмаса;

6) меҳнат ҳуқуқи, шунингдек, қишлоқ ва ўрмон хўжалигида банд бўлган ишчилар ва хизматчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш.

2. Ер ислоҳоти масалалари юзасидан қарорлар қабул қилишда юқори инстанция ва ўлкалар инстанцияси сенатлар ҳисобланади, улар ранс ва судлардан, маъмурий амалдорларидан ва аъзолик ҳуқуқига эга бўлган экспертлардан ташкил топади; юқори инстанция сифа-

¹ «Landeshauptmann» деган немисча атаманинг энг мақбул эквиваленти, бизнинг назаримизда, «ўлка губернатори» атамасидир, у ўлка ҳукуматига ва бутун маъмуриятга раҳбарликни амалга оширувчи ҳамда ўлка билан Федерация манфаатлари боғлиқлигини таъминловчи шахсни билдиради. (Тузувчилар изоҳи).

² 1983 йилги 175-сонли Уонун таҳририда.

тида қарорлар чиқарадиган сенат ваколатли федерал мийистрлик ҳузурида ташкил этилади. Сенатларни ташкил этиш, уларнинг вазибалари ва сенатлардаги ишлар, шунингдек, ер ислохотларини ўтказиш билан боғлиқ бўлган бошқа органларни ташкил этиш тамойиллари федерал қонун билан тартибга солинади. Бу қонунда сенатларнинг қарорлари бекор қилинмаслиги ҳам, бошқарув тариқасида ўзгартирилмаслиги ҳам кўрсатиб ўтилиши лозим; биринчи инстанция органлари устидан ўлка инстанциясига шикоят қилишнинг одатдаги ҳуқуқий воситаларини чеклашга йўл қўйилмайди.

3. Агар ва модомики, ўлка органлари қабул қилган электр энергетикаси масалаларига доир қарорлар бири-бирига зид бўлса ёки агар ўлка ҳукумати ўлканинг бирдан-бир ваколатли инстанцияси бўлса, бундай масалаларни кўриб чиқиш ваколатли федерал министрликка топширилади (башарти томонлардан бири бунни талаб қилса, федерал қонун белгилаши лозим бўлган муддат доирасида кўриб чиқилади). Федерал министрлик қарор чиқариши билан ўлка органларининг бундан олдинги қарорлари ўз кучини йўқотади.

13-модда. Федерация ва ўлкаларнинг солиқлар соҳасидаги ваколоти махсус федерал конституциявий қонун («Молния тўғрисидаги конституциявий қонун») билан тартибга солинади.

14-модда. 1. Федерация ихтиёрига мактаб иши соҳасидаги, шунингдек, мактаб-интернатларда ва талабалар ётоқхоналарида тарбиялаш соҳасидаги қонун чиқарувчи ва ижро этувчи фаолият киради (агар навбатдаги абзацларда бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса). Мазкур модда татбиқ этиладиган мактаб иши ва тарбия масалаларига 14а-моддада тартибга солинадиган масалалар кирмайди.

2. Федерация ихтиёрига қонун чиқариш, ўлка ихтиёрига эса хизмат ҳуқуқи ва оммавий мажбурий мактаблар ўқитувчилари лавозимларини эгаллашни тартибга солувчи ҳуқуққа доир ижро этиш фаолияти киради. (агар 4-абзацининг «а» бандида бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса). Федерал қонунлар ўлкаларнинг қонун чиқарувчиликлари ваколоти учун аниқ кўрсатилган айрим ҳодаларга доир аниқлаштирувчи қарорлар чиқаришни топшириши мумкин; бунда тегишли равишда 15-модда-

нинг 6-абзацдаги қондалар татбиқ этилади. Бундай Федерал қонунларни бажариш тўғрисидаги қарорларни, агар бу қонунларда бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса, Федерация чиқариши лозим.

3. Қонунчиликнинг умумий тамойилларини белгилаш федерация ихтиёрида, қуйидаги масалалар юзасидан аниқлаштирувчи қонунлар чиқариш ва ижро этиш фаолияти эса — ўлка ихтиёридадир:

а) федерал мактаб органлари доирасидаги ҳайъатлар таркиби ва тузилиши, уларнинг ўлкалар ва маъмурий районларда ташкил этилиши, шу жумладан бу ҳайъатларга аъзолар тайинланиши ва улар рағбатлантирилиши;

б) оммавий мажбурий мактабларни ташкил этиш (қуриш, ташкилий шакллар, яратиш, сақлаш, ёпиш, жойлашган манзили, синфлардаги ўқувчилар сонини ва машғулотлар вақти);

в) фақат ёки асосан мажбурий мактаб ўқувчиларини учун мўлжалланган оммавий мактаб-интернатлар ташкил этиш;

г) болалар боғчалари мураббияларини ва болалар уйлари мураббийларини фақат ёки асосан мажбурий мактаб ўқувчилари учун мўлжалланган мактаб-интернатлар тарбиячилари лавозимига ишга олиш вақтида уларга ўлкалар жамоалари ёки жамоа иттифоқларида қўйиладиган касбий талаблар.

4. Қуйидаги масалалар юзасидан қонун чиқариш ва ижро этиш фаолияти ўлкалар ихтиёридадир:

а) оммавий мажбурий мактаблар ўқитувчиларининг хизмат фаолиятига доир юқори инстанция ҳисобланувчи органларнинг ваколати — У 2-абзацга мувофиқ чиқарилган қонунлар билан тартибга солинади; бундай ҳолда ўлкаларнинг қонунларида ўлкалардаги ва маъмурий районлардаги федерал мактаб органлари хизмат лавозимларига тайинлашларини амалга оширишда, бошқа хизмат лавозимларини бажаришда, рағбатлантиришларини ташкил этишда, шунингдек, унвонлар берилишида ва интизом ишларида иштирок этишлари лозим, деб белгилаб қўйилиши керак. Хизмат лавозимларига тайинлашни амалга оширишда ва бошқа хизмат вазифаларини бажаришда, шунингдек, рағбатлантиришни ташкил этишда қатнашиш ҳар қандай ҳолатда бу масалалар юзасидан таклифлар киритиш ҳуқуқи қуйи федерал мак-

таб органларига тааллуқли бўлиши лозимлигини назарда тутди;

б) болалар боғчалари ва болалар уйлари ташкил этиш.

5. 2—4-абзацларда белгиланган қоидалардан мустасно тариқасида қуйидаги масалалар юзасидан қонун чиқариш ва ижро этиш фаолияти федерация ихтиёрида бўлади:

а) оммавий мактаблар, болалар боғчалари, болалар уйлари ва махсус йўналишга эга бўлган мактаб-интернатлар; улар халқ мактабининг таркибий қисми бўлиб; ўқув режаларида кўзда тутилган машғулотларнинг ўтказилишини таъминлайди;

б) фақат ёки кўпроқ «а» бандида кўрсатиб ўтилган махсус йўналишдаги мактаблар ўқувчилари учун мўлжалланган оммавий мактаб-интернатлар;

в) хизмат ҳуқуқи ҳамда «а» ва «б» бандларида санаб ўтилган оммавий муассасаларда банд бўлган ўқитувчилар, тарбиячилар ва болалар боғчалари тарбиячилари лавозимларининг вақтинча бажариб туришни тартибга солувчи ҳуқуқ.

6. Оммавий мактаблар шундай мактабларки, улар мактаб ишига раҳбарлик қилиш бўйича қонунда белгиланган инстанция томонидан ташкил этилади ва таъминланади. Бундай инстанциялар федерация органларидир, чунки оммавий мактабларни ташкил этиш, таъминлаш ва ёпиш билан боғлиқ масалалар юзасидан қонун чиқариш ва ижро этиш фаолияти Федерация ихтиёридадир. Мактаб ишига раҳбарлик қилиш бўйича қонунда белгиланган инстанция ўлка органлари, шунингдек, ўлка қонунлари кўрсатмаларига мувофиқ жамоа ёхуд жамоалар иттифоқидир, чунки оммавий мактабларни ташкил этиш, таъминлаш ва ёпиш билан боғлиқ бўлган масалалар юзасидан қонун чиқариш ёки аниқлаштирувчи қонунлар қоидаларини қабул қилиш ва ижро этиш фаолияти ўлкалар ихтиёридадир. Оммавий мактаблар келиб чиқиши, жинси, ирқи, мавқеи, синфий мансублиги, тили ва диний эътиқодидан қатъи назар барча кишилар учун қулайдир, қолган соҳаларда бу мактабларнинг қулайлиги қонунда белгиланган шартшаронитларга боғлиқ равишда белгиланади. Бу қоида тенг равишда болалар боғчалари учун ҳам, болалар уйлари ва мактаб-интернатлар учун ҳам тегишли суръатда амал қилади.

7. Оммавий мактабларга тегишли бўлмаган мактаблар хусусий мактаблар ҳисобланади; қонун талабларига мувофиқ халқ ҳуқуқи қондалари уларга ҳам татбиқ этилади.

8. 2 ва 3-абзацларга мувофиқ ўлкаларнинг ижро этиш фаолиятига доир ва мазкур абзацларда мустаҳкамланган қондалар асосида ўлкалар томонидан қабул қилинган қонунлар ва қарорларга риоя қилинишига доир маълумотлар тўплаш соҳасидаги ваколатлар Федерация зиммасига юкланади. Ана шу мақсадда Федерация ўз инспекцияларини мактаблар ва мактаб-интернатларга юбориши ҳам мумкин. Камчиликлар аниқланган тақдирда ўлка губернаторига муайян муддат ичида камчиликларни бартараф этиш тўғрисида кўрсатмалар (20-модданинг 1-абзаци) берилиши мумкин. Қонунда баён қилинган йўл-йўриқларга мувофиқ ўлка губернатори бундай кўрсатмаларни амалга оширишга қаратилган чора-тадбирлар кўриши, шунингдек, ўлканинг ўз ваколати соҳасида иш олиб борадиган орган сифатида ўзи эга бўлган барча воситалардан фойдаланиши лозим.

9. Ўқитувчилар, тарбиячилар, болалар боғчалари мураббияларининг хизмат ҳуқуқи соҳасида федерация, ўлкалар, жамоалар ва жамоа иттифоқлари ўртасида мазкур шахсларнинг хизмат муносабатларига тааллуқли қонун чиқариш ва ижро этиш ваколатларини тақсимлаш мақсадида 40 ва 21-моддаларда мустаҳкамланган умумий қондалар амал қилади (агар олдинги абзацларда бошқа нарсалар белгилаб берилмаган бўлса). Худди шундай қонда ўқитувчилар, тарбиячилар ва болалар боғчаларининг мураббиялари лавозимларини вақтинча бажариб туришни тартибга солувчи ҳуқуққа нисбатан ҳам амал қилади.

10. Ўлкалар ва маъмурий районларда иш олиб борадиган федерал мактаб органларига доир, мажбурий мактаблар ва хусусий мактаблар ташкил этиш ҳамда мактаб билан черковлар (диний жамиятлар) ўртасидаги муносабатлар, шу жумладан мактабда динни ўқитиш масалалари юзасидан, — агар бу масалалар олий ўқув юр்தларига ва санъат академияларига тааллуқли бўлмаса, — федерал қонунларни Миллий кенгаш қабул қилиши мумкин, бунда фақат аъзоларнинг ярмидан кам бўлмаган қисми иштирок этиши ва учдан икки қисмидан иборат кўпчилик овоз бериши керак. Бу шарт бавар равишда мазкур масалалар юзасидан ўз мазмуни-

га кўра 50-модда қондаларига мос келадиган давлат шартномалари тузишни маъқуллашга нисбатан ҳам амал қилади.

14а-модда. 1. Касбий мактаб таълими, шунингдек, қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасида касбий тарбия бўйича мактаб-интернатларга доир масалалар юзасидан ва бундан ташқари, хизмат ҳуқуқига ва мактаблар ҳамда мактаб-интернатларнинг мазкур моддада кўрсатиб ўтилган ўқитувчилари ва тарбиячилари лавозимларини вақтинча бажариб туришни тартибга солувчи ҳуқуққа доир масалалар юзасидан, — агар кейинги абзацларда бошқа нарсалар белгилаб берилмаган бўлса, — қонун чиқариш ва ижро этиш фаолияти ўлкалар ихтиёрига берилади. Олий ўқув юртларида таълим бериш масалалари қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасида касбий мактаб таълимига тааллуқли бўлмайди.

2. Қуйидаги масалалар юзасидан қонун чиқариш ва ижро этиш фаолияти Федерация ихтиёридадир:

а) олий қишлоқ хўжалик ўқув юртлари, ўрмон хўжалиги соҳасидаги олий ўқув юртлари, шунингдек қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасидаги касб-ҳунар мактаблари ўқитувчиларини тайёрлаш ва малакасини ошириш учун ўқув юртлари;

б) ўрмончилик иши бўйича мутахассисларни ўқитадиган махсус мактаблар;

в) қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасидаги оммавий мактаблар; улар ўқув режаларида кўзда тутилган машғулотларни таъминлаш мақсадида ташкилий жиҳатдан «а» ва «б» бандларида кўрсатиб ўтилган оммавий мактаблар билан ёхуд қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасидаги бирон-бир федерал тажриба ўқув юрти билан боғланган бўлади;

г) фақат ёки кўнроқ «а» — «в» бандларида санаб ўтилган мактаб ўқувчилари учун мўлжалланган мактаб-интернатлар;

д) хизмат ҳуқуқи ва «а» — «г» бандларида санаб ўтилган муассасаларнинг ўқитувчилари ва тарбиячилари лавозимларини вақтинча бажариб туришни тартибга солувчи ҳуқуқ;

е) қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасидаги черков мактаблари ходимларига ҳақ тўлаш учун дотациялар ажратиш;

ж) қишлоқ ва ўрмон хўжалигига тааллуқли федерал тажриба муассасалари, улар ўқув режаларида кўзда

тутилган машғулотларни таъминлаш мақсадида ташкилий жиҳатдан қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасида Федерация ташкил этган бирон-бир мактаб билан боғланган бўладилар.

3. Агар бу 2-абзацда санаб ўтилган масалаларга тааллуқли бўлмаса, у ҳолда Федерация ихтиёрида, қуйидаги масалалар юзасидан ижро этиш фаолияти ўлкалар ихтиёрида бўлади:

а) динни ўқитиш;

б) хизмат ҳуқуқи ва қишлоқ ҳамда ўрмон хўжалиги соҳасидаги оммавий касб-ҳунар ва махсус мактаблар ўқитувчилари лавозимларини, фақат ёки кўпроқ кўрсатиб ўтилган мактаблар ўқувчилари учун мўлжалланган оммавий мактаб-интернатлар тарбиячилари лавозимларини вақтинча бажариб туришни тартибга солувчи ҳуқуқлар; бироқ ўқитувчилар ва тарбиячиларнинг хизмат фаолиятига нисбатан юқори инстанция ҳисобланган органларнинг ваколатига доир масалалар бундан мустаснодир.

«б» бандининг йўл-йўриқларига мувофиқ чиқариладиган федерал қонунлар ўлкаларнинг қонун чиқариш ваколати учун аниқ кўрсатиб ўтилган айрим қоидаларга доир аниқлаштирувчи қарорлар чиқаришни топшириши мумкин; бунда тегишли равишда 15-модданинг 6-абзаци татбиқ этилади. Бундай федерал қонунларни ижро этиш тўғрисидаги қарорларни, — агар бу қонунларда бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса, — Федерация чиқариши лозим.

4. Қонунларнинг умумий тамойилларини белгилаш Федерация ихтиёрида, қуйидаги масалалар юзасидан аниқлаштирувчи қонунлар чиқариш ва ижро этиш фаолияти эса ўлка ихтиёридадир:

а) қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасидаги касб-ҳунар мактаблари тўғрисида: таълим масалаларини ҳам, мажбурий фанларни ҳам белгилаш масалалари юзасидан, бепул таълим, шунингдек, таълимнинг мажбурийлиги ва бир ўлка мактабидан бошқа ўлка мактабига ўтиш масалалари юзасидан;

б) қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасидаги махсус мактаблар тўғрисида: қабул қилиш шартларини, таълим мақсадларини, уларнинг ташкилий шаклларини, машғулотлар ҳажми ва мажбурий фанларни аниқлаш, бепул таълим олиш ва бир ўлка мактабидан бошқа ўлка мактабига ўтиш масалалари юзасидан;

е) қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасидаги хусусий касб-ҳунар ва махсус мактабларга халқ ҳуқуқи қондаларини татбиқ этиш масалалари юзасидан; 2-абзацининг «б» бандида кўрсатиб ўтилган мактаблар бундан мустаснодир;

з) 1-абзацда санаб ўтилган масалалар юзасидан ўлкаларга юкланган ижро этиш фаолиятини амалга оширувчи ташкилотлар ва кенгашларнинг ваколати тўғрисида.

5. Қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасида 2-абзацининг «в» ва «ж» бандларида санаб ўтилган махсус мактаблар ва тажриба ўқув юртларини ташкил этишга, агар махсус мактаб ёки тажриба ўқув юрти жойлашмоғи лозим бўлган ўлка ҳукумати уларни ташкил этишга розилик билдирган тақдирдагина йўл қўйилади. Агар қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасидаги махсус мактаб ўқув режаларида кўзда тутилган машғулотларни таъминлаш мақсадида қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасидаги мактаблар учун ўқитувчилар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш учун қандайдир бир идора билан ташкилий жиҳатдан боғланган бўлса, бундай махсус мактабларни ташкил этиш тўғрисида гап борганда, бу ҳилдаги розилик талаб қилинмайди.

6. Федерация 3 ва 4-абзацларга мувофиқ ўлкаларнинг ижро этиш фаолиятига киритиладиган масалалар юзасидан ўзи қабул қилган йўл-йўриқларга рўя қилинишини назорат этиш учун вакил қилинган.

7. 14-модданинг, 6, 7 ва 9-абзацларидаги йўл-йўриқлар 1-абзацининг биринчи гапида санаб ўтилган масалаларга нисбатан ҳам амал қилади.

8. 4-абзацда кўрсатиб ўтилган масалалар юзасидан федерал қонунлар Миллий кенгаш томонидан аъзоларнинг ярмидан кўпроғи иштирокида ва берилган овозларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги билангина қабул қилинади.

15-модда¹. 1. Агар бирон-бир масала Федерал Конституцияга мувофиқ Федерациянинг қонун чиқарувчи ёки ижро этувчи фаолияти соҳасидаги ваколатига муайян тарзда киритилмаган бўлса, у ҳолда бу масала ўлкаларнинг ўз ваколати соҳасига киритилади.

2. Маҳаллий хавфсизлик полицияси ишлари юзаси-

¹ 1983 йил 175-сонли Қонун таҳририда.

дан, яъни жамоага кирувчи аҳоли бирлигининг мутлақ ёки кўпроқ маҳаллий манфаатларига тааллуқли бўлган ва маҳаллий жамоа доирасидаги вазифалари мазкур жамоа кучлари билан таъмин этилиши мумкин бўлган хавфсизлик полицияси қисмининг фаолияти юзасидан Федерацияга жамоалар ишининг юритилишини кузатиш ваколати юкланади ва камчиликлар аниқланган тақдирда Федерация ўлка губернаторига бу камчиликларни бартараф этиш тўғрисида кўрсатмалар беришга ҳақлидир (103-модда). Ана шу мақсадда Федерация жамоага инспекциялар юбориши мумкин; ўлка губернатори ҳар бир конкрет ҳолатда бундан хабардор қилиб қўйилиши лозим.

3. Театр ва кино масалалари, шунингдек, оммавий кўргазмалар, томошалар масалалари юзасидан ўлкалар чиқарадиган қонун тариқасидаги қондалар, агар улар ишлаб чиқариш-техникавий, қурилиш ва ёнғинга қарши масалаларга тааллуқли бўлмаса, федерал полиция органларига уларнинг маҳаллий ҳуқуқ доирасини ҳисобга олган ҳолда ҳеч бўлмаганда уларни ташкил этишни кузатиш юзасидан ваколатлар бериши, шунингдек ана шу қонунларда кўзда тутилган ваколатларни амалга оширишда биринчи инстанция ҳуқуқини бериши лозим.

4. Ижро этувчи фаолият федерал полиция органларига уларнинг йўл полициясига тааллуқли расмий ҳуқуқ доиралари соҳасида қай даражада топширилиши Федерация ва тегишли ўлканинг келишилган қонунлари билан тартибга солинади. Маҳаллий йўл полицияси (118-модданинг 3-абзаци, 4-банд) ва Дунай, Боден кўли, Нойзидлер кўли ҳамда бошқа чегара сув йўллари-нинг чегара ҳудудларидан ташқари ички сув йўлларидаги сув ва кема қатнови полицияси бундан мустаснодир.

5. Федерацияга тегишли бўлган ва оммавий мақсадларга, чунончи, Федерация идоралари ва органларини ҳамда оммавий муассосларни — шу жумладан мактаблар ва касалхоналарни ҳам жойлаштириш — ёки ҳарбий хизматчиларни қазармаларга жойлаштириш ёки Федерациянинг бошқа хизматчиларини жойлаштириш мақсадларига хизмат қиладиган бинолар қурилиши соҳасидаги ижро этиш ҳаракатлари бевосита федерал бошқарувга тааллуқли бўлмайди, бунда мазкур масалаларни ҳал қилишнинг охириги инстанцияси ўлка губернатори ҳисобланади. Бироқ бундай ҳолларда бино-

нинг беткай томони ва баландлигининг ташқи безати-
лишини аниқлаш ўлканинг ижро этувчи фаолияти со-
ҳасига кирази.

6. Федерация ихтиёрида фақат Федерал қонунда кўз-
да тутилган доира учун қонунчилигининг умумий тамо-
йилларини белгилаш вазифасигина сақлаиб қолиши
муносабати билан уларни аниқлаштириш ўлка қонунчи-
лиги томонидан амалга оширилади. Федерал қонун
аниқлаштирувчи қонунларни чиқариш муддатини бел-
гилаши мумкин, бу муддат Федерал кенгашнинг рози-
лигисиз олти ойдан камроқ ва бир йилдан кўпроқ бў-
лиши мумкин эмас. Агар ўлка бу муддатга риоя қил-
маса, аниқлаштирувчи қонун чиқариш ваколати бу ўл-
кадан Федерацияга ўтади. Ўлка аниқлаштирувчи қонун
қабул қилгандан кейин Федерациянинг аниқлаштирувчи
қонуни ўз кучини йўқотади. Қонун чиқарувчи ҳокимият
субъекти сифатидаги Федерация умумий тамойиллари-
ни белгилаб бермаган ҳолларда ўлка қонунчилиги маз-
кур масалаларни бемалол тартибга солиши мумкин.
Федерация умумий тамойилларини белгилаб бергандан
кейин ўлка қонунчилигининг қондалари федерал қонун
асосида белгиланган муддат ичида умумий тамойиллар-
ни белгилаб берган қонунга мувофиқлаштирилмоғи
лозим.

7. Агар ўлканинг ижро этувчи фаолияти жараёнида
11, 12-моддаларда ва 14-модданинг 2 ва 3-абзацларида,
14а-модданинг 3 ва 4-абзацларида кўрсатилган масала-
лар юзасидан қабул қилиниши лозим бўлган ҳужжат
бир неча ўлкалар учун аҳамиятли бўлса, у ҳолда ман-
фаатдор ўлкалар дастлаб ўз ҳаракатларини келишиб
олишлари лозим. Агар масала пайдо бўлгандан кейин
олти ой ичида келишувга эришилмаган бўлса, у ҳолда
бундай ҳужжатни чиқариш ваколати ўлкалардан бири-
нинг ёки бирон-бир манфаатдор томоннинг таклифи би-
лан ваколатли федерал министрлигига ўтади. Анча ба-
тафсилроқ қондалар 11, 12-моддаларга, 14-модданинг
2 ва 3-абзацларига, 14а-модданинг 3 ва 4-абзацларига
мувофиқ, федерал қонунлар билан тартибга солиниши
мумкин.

8. 11 ва 12-моддаларга мувофиқ Федерация қону-
ларига тааллуқли масалалар юзасидан Федерация ўзи
чиқарган фармойишларга риоя этилишини назорат қи-
лишни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлади.

9. Ўлкалар қонун чиқариш фаолиятини амалга оши-

риш соҳасига тегишли масалаларни тартибга солиш учун зарур қондалар ҳам қабул қилишга ҳақлидирлар.

10. Ўлкалар ичида мавжуд бўлган умумдавлат бошқаруви органлари тузилишига ўзгаришлар киритадиган ёки унга доир янги тартибларни ўз ичига оладиган ўлкалар қонунилари фақат Федерал ҳукумат розилиги билан эълон қилиниши мумкин.

15а-модда. 1. Федерация ва ўлкалар ўз ваколати масалаларига доир ўзаро битимлар тузишлари мумкин. Бундай битимлар тузиш Федерация номидан уларнинг мавзунга қараб, Федерал ҳукуматга ёки федерал министрларга юкланади. Федерал қонун чиқарувчи ҳокимият органлари учун мажбурий бўлган битимлар фақат Федерал ҳукумат томонидан тузилиши мумкин ва бунда Миллий кенгашнинг розилиги бўлиши керак, шу билан бирга Миллий кенгашнинг бундай қарорларига тегишли равишда 50-модданинг 3-абзацидаги йўл-йўриқлар татбиқ этилади; улар Федерал қонунлар Бюллетенида эълон қилиниши, лозим.

2. Ўлкаларнинг ўзаро битимлари фақат уларнинг ўз ваколатига тааллуқли масалаларга тегишли бўлиши ва зудлик билан Федерал ҳукуматга маълум қилиниши лозим.

3. 1-абзацда назарда тутилган битимларга шартномавий ҳуқуқнинг халқаро-ҳуқуқий тамойиллари татбиқ этилади. Бу қоида 2-абзацда кўрсатилган битимларга ҳам тааллуқлидир, чунки манфаатдор ўлкаларнинг шунга ўхшаш конституцион қонунларида бошқа нарсалар кўзда тутилмаган.

16-модда. 1. Ўлкалар ўз ваколатлари доирасига кирадиган давлат шартномаларини бажариш учун зарур бўладиган чора-тадбирлар кўришлари шарт; агар ўлкалар бу вазифани ўз вақтида бажармасалар, бунрай чора-тадбирлар белгилаш ваколати, хусусан зарур қонунлар чиқариш ҳам Федерация зиммасига ўтади. Ўлкалар томонидан зарур чора-тадбирлар белгилангандан кейин мазкур қоидага мувофиқ, Федерация томонидан кўрилган чора-тадбирлар, хусусан шу муносабат билан чиқарилган қонун ёки қарор ўз кучини йўқотади.

2. Шунингдек, хорижий давлатлар билан тузилган шартномаларни бажаришда Федерация ўлкаларнинг ўз ваколати доирасига кирадиган масалалар юзасидан

ҳам назорат қилиш ҳуқуқига эга бўлади. Бу билан бир-га Федерация тўғридан-тўғри федерал бошқарувга доир масалалар юзасидан қандай ҳуқуқларга эга бўлса, ўлкаларга нисбатан ҳам шундай ҳуқуқларга эга бўлади (102-модда).

17-модда. Қонун чиқариш ва ижро этиш фаолияти соҳасидаги ваколатлар ҳақида 10—15-моддаларда мавжуд бўлган қондалар хусусий ҳуқуқий муносабатлар субъекти сифатидаги Федерация қондаларига асло тааллуқли эмас.

18-модда. 1. Бутун давлат бошқаруви фақат қонунлар асосида амалга оширилиши мумкин.

2. Ҳар бир бошқарув органи қонунлар асосида ва ўз ваколати соҳаси доирасида қарорлар қабул қила олади.

3. Агар жамият учун очиқдан-очиқ ва тузатиб бўлмайдиган зарарнинг олдини олиш мақсадида Конституцияга мувофиқ Миллий кенгашнинг шошилнч қарор қабул қилиши — кенгаш мажлис ўтказаетган, ўз вақтида тўплана олмайдиган ёки унинг фаолиятини амалга оширишга енгиб бўлмайдиган бир куч тўсқинлик қилаётган даврда, — зарур бўлиб қолса, у ҳолда Федерал Президент Федерал ҳукуматнинг таклифи бўйича бу чораларни кўришни ўзининг ва Федерал ҳукуматнинг жавобгарлигига олиши, бунинг учун қонунни ўзгартирувчи муваққат қарорлар қабул қилиши мумкин. Федерал ҳукумат Миллий кенгашнинг Бош қўмитаси ташкил этадиган доимий кичик қўмита билан келишган ҳолда ўз таклифини киритади (55-модданинг 2-абзаци). Бундай қарорнинг Федерал ҳукумат томонидан тасдиқланиши талаб этилади.

4. 3-абзацга мувофиқ қабул қилинган ҳар бир қарор Федерал ҳукумат томонидан дарҳол Миллий кенгашга тақдим этилиши лозим, Миллий кенгашни, агар бу нарса сессиядан ташқари вақтда рўй бераётган бўлса, Федерал президент чиқариши, сессия вақтида эса — тақдим этилгандан кейинги саккиз кундан бирида Миллий кенгаш Президенти томонидан чиқарилиши лозим¹. Қарор тақдим этилгандан кейин тўрт ҳафта давомида Миллий кенгаш қарор ўрнига тегишли федерал қонун қабул қи-

¹ Мазкур ҳолда қабул қилинган фармойишлар тўғрисида Федерал ҳукумат амалга оширган тақдимот назарда тутилади. (Тузувчилар изоҳи).

лиши ёки ўз қарори билан Федерал ҳукуматнинг қарорини деярли бекор қилишни талаб этиши шарт. Ушбу сўнгги ҳолда Федерал ҳукумат бу талабни дарҳол бажариши зарур. Миллий кенгашнинг ўз вақтида қарор қабул қилиши учун унинг Президенти кўрсатиб ўтилган тўрт ҳафтаинг охиридан бир кун олинги кундан кечикмай тақдими овоз беришга қўйиши лозим, анча ба- тафсилроқ қондаларни регламент белгилайди. Агар қарор Федерал ҳукумат томонидан юқорида назарда тутилган тартибда бекор қилинадиган бўлса, у ҳолда уни бекор қилиш ҳақидаги қарор кучга кирган куни ўша қарор билан қарор қилинган қонунчилик қондалари яна кучга киради.

5. 3-абзацда кўрсатиб ўтилган қарорлар Федерал конституцион қонунларга ўзгаришлар киритиши ёки Федерация, ўлкалар, районлар ва жамоалар учун қандайдир доимий молиявий солиқ ёки Федерация фуқаролари учун молиявий мажбуриятлар белгилаши, шунингдек, давлат мулкининг бегоналаштирилишини, 10-модданинг 11-бандида кўрсатиб ўтилган чора-тадбирларни амалга оширишни назарда tutиши, коалицион ҳуқуқ ёки квартирани ижарага олувчилар манфаатларини ҳимоя қилиш масалаларини қўзғашни мумкин эмас.

19-модда. 1. Ижро этувчи ҳокимиятнинг юқори органи Федерал президент, федерал министр ва давлат котиблари, шунингдек ўлкалар ҳукуматларининг аъзоларидир.

2. 1-абзацда санаб ўтилган шахсларнинг ва хусусий хўжаликдаги халқ муассасаларининг бошқа мансабдор шахсларининг фаолияти федерал қонун билан чекланиши мумкин.

20-модда. 1. Бошқарув Федерация ва ўлкаларнинг юқори органлари раҳбарлигида муайян муддатга сайланган қонунчилик қондаларига мувофиқ ёки тайинланган ваколатли органлар томонидан амалга оширилади. Бу органлар агар конституцион қонунда бошқа нарсалар кўрсатилмаган бўлса, юқори органларнинг кўрсатмалари билан боғлиқ бўлиб, ўзларининг хизмат фаолиятлари учун улар олдида жавобгардирлар. Агар кўрсатмани ваколатсиз орган берган бўлса ёки уни бажариш жинсий қонунлар кўрсатмаларига зид келса, у ҳолда бўйсунувчи орган бу кўрсатмани бажаришдан бош тортиши мумкин.

2. Агар масалаларни ҳал қилиш учун федерал қонун ёки ўлка қонунни асосида юқори инстанция сифатида коллегиал орган тузилиб, унинг қарорлари бекор қилинмайдиган ёки бошқарув тарзида ўзгартирилмайдиган бўлса ва унинг таркибига кам деганда битта судья кирса, у ҳолда мазкур органнинг қолган барча аъзолари ҳам ўз мажбуриятларини бажариш чоғида ҳеч қандай кўрсатмалар билан боғланмаган бўладилар.

3. Федерал, ўлка ва жамоа бошқаруви вазифалари юкланган барча органлар, агар қонунда бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса, улар фақат хизмат фаолияти билан боғлиқ бўлган, ҳудудий бирликлар ёки партиялар манфаатлари йўлида сир сақлаш зарур бўлган барча далилларни сир сақлашлари шарт (хизмат сирини). Хизмат сирини сақлаш мансабдор шахслар учун уларни тайинлаган умумий вакиллик органига нисбатан, агар бу орган шундай маълумотларни талаб қилгудек бўлса, мажбурий деб эътироф этилмайди.

21-модда¹. 1. Хизмат ҳуқуқи ва ўлкалар, жамоалар иттифоқлари хизмат органларидаги мансабдор хизматчилар вазифасини вақтинча бажариб туришни тартибга солувчи ҳуқуқ масалаларига доир қонунчилик ва ижро этувчи фаолият, агар бу барча масалалар юзасидан 2-абзацда ва 14-модданинг 2 ва 3-абзацлари, 2-бандида бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса, ўлкалар ихтиёрига тааллуқли бўлади. Хизмат ҳуқуқи масалалари юзасидан ўлкалар қабул қиладиган қонунлар ва қарорлар хизмат ҳуқуқини тартибга соладиган Федерация қонунлари ва қарорларидан 4-абзацда назарда тутилган хизмат жойини алмаштириш жиддий ҳалақит берадиган даражада фарқ қилиши мумкин эмас.

2. Хизматчиларнинг шартномавий муносабатларини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш соҳасида 1-абзацга мувофиқ қабул қилинадиган ўлка қонунлари фақат хизмат муносабатларининг вужудга келиши ва тўхталишига, шунингдек, улардан келиб чиқадиган ҳуқуқлар ва мажбуриятларигагина тааллуқли бўлиши мумкин. Ёлланиб ишлайдиган хизматчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасидаги қонун чиқариш ва ижро этиш ҳокимияти ҳамда корхоналарнинг ходимлари ҳисобланмайдиган ўлка хизматчилари лавозимларини вақтинча ба-

¹ 1981 йилда чиқарилган 350-сон Буйруқ таҳририда.

жариб туриш соҳасидаги ижро этиш ҳокимияти ўлкаларга тааллуқлидир. Агар ана шу абзацга мувофиқ ўлкаларнинг ваколати кўрсатилмаган бўлса, у ҳолда кўрсатиб ўтилган масалалар Федерация ваколатига тааллуқли бўлади.

3. Федерация хизматчиларига нисбатан юқори инстанция — ўлкаларнинг юқори органларидир. Ҳисоб палатасининг хизматчиларига нисбатан юқори федерал инстанция ҳисоб палатасининг раиси ҳисобланади.

4. Халқ муассасаларининг хизматчилари Федерация, ўлкалар, жамоалар ва жамоа иттифоқлари органларидаги хизмат жойини исталган вақтда ўзгартириш имконияти билан таъминланадилар. Хизмат жойини ўзгартиш тегишли органлардаги хизмат фаолиятига юқори раҳбарлик амалга оширувчи инстанциянинг розилиги билан ўтказилади. Федерал қонун асосида хизматчилар учун иш жойини ўзгартиришни осонлаштирувчи махсус муассасалар ташкил этилиши мумкин.

5. Хизмат унвонлари Федерация, ўлкалар, жамоалар ва жамоа иттифоқлари органларининг хизматчилари учун федерал қонун билан бир хилда белгиланади. Хизмат унвонлари қонуни билан муҳофаза қилинади.

22-модда. Федерация, ўлкалар ва жамоаларнинг барча органлари ўзлари учун қонунда белгиланган ваколат соҳаси доирасида бир-бирларига ёрдам кўрсатишлари шарт.

23-модда. 1. Федерация, ўлкалар, районлар, жамоалар ва бошқа бирлашмалар, шунингдек, халқ ҳуқуқи муассасалари қонунларни бажариш вақтида уларнинг вакиллари сифатида ҳаракат қилган ва ҳуқуққа зид хулқ-атворда бўлган шахслар томонидан етказилган зарар учун жавобгар бўладилар.

2. 1-абзацда санаб ўтилган ҳуқуқ субъектларидан бирининг вакиллари сифатида ҳаракат қилувчи шахслар, агар уларга ғаразгўйлик ёки қўпол эҳтиётсизлик қилганликда айб қўйилса, ҳуқуқ субъекти томонидан келтирилган зарарлар учун у жабрланган кишининг зарари ўринини қоплаш учун жавобгар бўлади.

3. 1-абзацда санаб ўтилган ҳуқуқ субъектларидан бирининг вакиллари сифатида ҳаракат қилувчи шахслар қонунларни бажариш вақтида ўзларининг ҳуқуққа зид хулқ-атвори натижасида бевосита унинг томонидан ҳу-

қуқ субъектига етказилган зарар учун жавобгар бўладилар.

4. 1—3-абзацлардаги йўл-йўриқлар тааллуқли бўлган янада батафсилроқ қондалар федерал қонун билан белгиланади.

5. Федерал қонун 1—3-абзацларда кўрсатиб ўтилган тамойиллардан четга чиқиб, почта, телеграф ва телефон алоқаси соҳасида амал қилувчи махсус қондаларни ҳам белгилаши мумкин.

И К К И Н Ч И Б У Л И М

ФЕДЕРАЦИЯНИНГ ҚОНУН ЧИҚАРУВЧИ ҲОКИМИЯТИ

А. МИЛЛИЙ КЕНГАШ

24-модда. Федерациянинг қонун чиқарувчи ҳокимияти Федерал кенгаш билан биргаликда амалга оширилади.

25-модда. 1. Миллий кенгашнинг турадиган жойи¹ Федерация пойтахти — Вена ҳисобланади.

2. Фавқулодда ҳолатлар даврида федерал президент федерал ҳукумат тақдимига мувофиқ Миллий кенгашни Федерация ҳудудидаги бошқа жойда чақириши мумкин.

26-модда¹. 1. Миллий кенгаш Федерация халқни томонидан пропорционал вакиллик тамойилларига мувофиқ равишда, тенг ва тўғридан-тўғри бажариладиган сайлов ҳуқуқи асосида, сайлов компанияси бошланиши вақтига келиб 19 ёшга тўлган эркак ва аёл жинсига мансуб бўлган шахслар томонидан яширин овоз бериш йўли билан шахсан сайланади. Сайловларда қатнашиш мажбурияти Федерациянинг ўлка қонуниларида кўрсатилган ўлкаларида мавжуд бўлади. Федерал қонун сайловларни ўтказиш тартиби хусусидаги батафсилроқ қоидаларни ва сайловларда қатнашишнинг умумий мажбуриятини белгилаб беради. Мазкур федерал қонунда, хусусан, сайловларда қатнашиш мажбуриятидан ташқа-

¹ 1979 йилнинг 22 феврилида чиқарилган 134-сонли Федерал конституциявий қонун таҳририда.

ри уларда қатнашмасликни оқловчи асослар ҳам белгиланиши лозим.

2. Федерациянинг худуди алоҳида-алоҳида сайлов округларига бўлинади, уларнинг чегаралари ўлка доирасидан ташқарига чиқиши мумкин эмас. Сайлов округи (сайлов бирлиги) сайловчиларидан сайланадиган, депутатлар сонин сайлов округлари фуқароларининг сонига, яъни Федерациянинг охириги аҳоли рўйхати якунлари бўйича мазкур сайлов округларида доимий равишда истиқомат қиладиган фуқаролар сонига мутаносиб равишда тақсимланиши лозим. Сайловчиларни бошқа сайлов бирликлари бўйича тақсимлашга йўл қўйилмайди.

3. Сайлов кунин якшанба кунига ёки бошқа умумий дам олиш қўйига тўғри келиши лозим.

4. Сайлов ҳуқуқига эга бўлган ва сайлов кампанияси бошланиши вақтига келиб 21 ёшга тўладиган ҳар бир кишини сайланиши мумкин.

5. Фақат суд ҳукми ёки фармойиши асосидагина сайлаш ва сайланиш ҳуқуқидан маҳрум қилиниши мумкин.

6. Миллий кенгашни, Федерал президентни, сайлов раҳбариятини сайлашни ва 46-моддага мувофиқ халқнинг овоз беришнинг ўтказиш учун, шунингдек, халқнинг ташаббуси тарзида илгари сурилган таклифларни амалга ошириш учун сайлов комиссиялари таъсис этилиши лозим, уларга тўла ҳуқуқли аъзолар сифатида сайлов кампаниясида иштирок этаётган партияларнинг вакиллари кириши, Марказий сайлов комиссиясига эса, бундан ташқари, судьялар корпусига мансуб ёки илгари мансуб бўлган аъзолар ҳам кириши лозим. Сайловлар тўғрисидаги низомида белгиланган мазкур комиссиялар аъзоларининг сонин, ҳакамлар корпусини аъзоларининг ҳисобламаганда, сайлов кампаниясида иштирок этаётган партиялар ўртасида улар Миллий кенгашга бўлган охириги сайловларда олинган мандатлар миқдорига мувофиқ тақсимланиши лозим.

7. Сайловчиларнинг рўйхатлари жамоалар томонидан уларга берилган ваколат доирасида тузилади.

27-модда. 1. Миллий кенгаш ваколатлари муддати унинг биринчи чақирилиш кунидан бошлаб тўрт йилни ташкил этади, бироқ ҳар қандай ҳолатда янги Миллий кенгашни чақириш кунигача давом этади.

2. Янги сайланган Миллий кенгаш Федерал президент томонидан кечи билан сайловдан кейин 30 кун ичида чақирилиши лозим, федерал ҳукумат сайловни шундай ташкил этиши керакки, токи янги сайланган Миллий кенгаш олдинги чақириқ Миллий кенгашнинг тўрт йиллик ваколати муддати тамом бўлган куннинг эртасига тўплана олсин.

28-модда¹. 1. Федерал Президент Миллий кенгашни ҳар йили битта навбатдаги сессияга чақиради, сессия 15 сентябрдан олдин бошланмаслиги ва кейинги йилнинг кечи билан 15 июлида тугаши лозим.

2. Федерал президент миллий кенгашни, шуниндек, навбатдан ташқари сессияга ҳам чақириши мумкин. Федерал ҳукуматнинг ёки Миллий кенгаш ёхуд Федерал кенгаш аъзоларининг камида учдан бирининг талаби билан Федерал президент Миллий кенгашни Федерал президентга келиб тушган талаблардан кейин кечи билан икки ҳафта ичида навбатдан ташқари сессиясига чақириш шарт; бу чақириш бирон-бир ижозат беришни талаб қилмайди. Миллий кенгаш аъзоларининг ёки Федерал кенгашнинг таклифи билан навбатдан ташқари сессияни чақириш учун Федерал ҳукуматнинг таклифи бўлиши талаб қилинмайди.

3. Федерал Президент Миллий кенгаш чиқарган қарор асосида Миллий кенгаш сессиясининг ёпилганлигини эълон қилади.

4. Миллий кенгашнинг янги сессиясини айна ўша ваколатлар муддати мобайнида очишда унинг иши олдинги сессиянинг иши тамом бўлган босқичдан бошланади. Сессия ёпилгандан сўнг Миллий кенгаш айрим қўмиталарга ишни давом эттиришни топшириши мумкин.

5. Сессиянинг бориши жараёнида Миллий кенгашнинг мажлислари Президент томонидан чақирилади. Агар сессиянинг боришида Миллий кенгаш аъзоларининг энг кам дегада чорак қисми ёки Федерал ҳукумат мажлис чақиришни талаб қиладиган бўлса, у ҳолда Миллий кенгаш Президенти мажлисни чақириш тўғрисида Миллий Кенгаш Президентига ариза берилгандан сўнг беш кун муддатдан кечиктирмай уни чақириш шарт.

¹ 1982 йил 29 июндаги 354-сонли Федерал Конституцион қонун таҳририда.

6. Миллий кенгашнинг регламенти тўғрисидаги Федерал қонун Миллий Кенгашнинг сайланган Президентларига уларнинг вазифаларини бажаришда ҳалақит берадиган шарт-шароитлар мавжуд бўлганда ёки президентлар лавозимлари бўш бўлган вақтда Миллий кенгашни чақириш хусусида махсус нормалар белгилаб бериш лозим.

29-модда. 1. Федерал президент Миллий кенгашни тарқатиб юбориши мумкин, бироқ аynи сабабга кўра бу ҳақда фақат бир марта фармойиш бериши мумкин. Бундай ҳолда янги сайловлар Федерал ҳукумат томонидан шундай тарзда ташкил этилиши лозимки, токи янги сайланган Миллий кенгаш аввалгиси тарқатиб юборилгандан кейин юзинчи кундан кечиктирмай тўплана олсин.

2. Миллий кенгаш одатдаги қонун асосида ваколатлари муддати тамом бўлишига қадар ўзининг тарқатиб юборилгани ҳақида қарор қабул қилиши мумкин.

3. Миллий кенгаш 2-абзацга мувофиқ тарқатиб юборилгач, шунингдек, ўзи сайланган муддат тамом бўлгандан кейин ҳам унинг ваколатлари муддати янги сайланган Миллий кенгаш чақириладиган кунга қадар давом этаверади.

30-модда. 1. Миллий кенгаш ўз аъзолари ичидан Президентни, иккинчи ва учинчи Президентларни сайлайди.

2. Миллий кенгашнинг иши махсус Федерал қонун асосида олиб борилади. Миллий кенгашнинг регламенти ҳақидаги Федерал қонун кенгаш аъзоларининг камида ярми иштирок этган ва уларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги овоз берган ҳолдагина қабул қилиниши мумкин.

3. Ёрдамчи парламент хизматини ташкил этиш ва Федерациянинг қонун чиқарувчи органлари фаолияти соҳасидаги ишларни бошқариш учун Миллий кенгаш Президентига бўйсунувчи Парламент дирекцияси ташкил этилади, Парламент дирекциясининг Федерал кенгашга нисбатан ички тузилиши Федерал кенгаш Раиси билан келишилган ҳолда тартибга солиниши лозимки, у ушбу Қонунга кўра Федерал кенгашга юкланган вазифаларни бажариш билан бир қаторда, кўрсатмалар бериш ҳуқуқига ҳам эгадир.

4. Миллий кенгаш Президенти, хусусан, Парламент дирекциясининг хизматчиларини ҳам тайинлайди ва мазкур персоналнинг хизматни ўташига доир бошқа барча ваколатларни ҳам амалга оширади.

5. Миллий кенгаш Президенти парламент вазифаларини бажариш мақсадида парламент клублари ихтиёрига улар учун зарур хизмат ёрдами кўрсатиш мақсадида парламент дирекцияси хизматчиларидан ажратиши мумкин.

6. Мазкур қоидага кўра Миллий кенгаш Президенти тааллуқли бўлган ташкилий вазифаларни бажариш вақтида миллий кенгаш фармойиш берувчи юқори орган ҳисобланади ва бу ваколатларни бир ўзи амалга оширади. Миллий кенгаш Президенти мазкур модда билан тартибга солинадиган фавқулодда ташкилий масалаларга доир қарорлар қабул қилиш ҳуқуқига эгадир.

31-модда. Миллий кенгашнинг қарор қабул қилиши учун, агар ушбу қонунда ёки айрим масалалар хусусида Федерал қонун томонидан Миллий Кенгашнинг регламенти тўғрисида бошқа масалалар белгиланмаган бўлса, кенгаш аъзоларининг камида учдан бир қисми иштирок этиши ва берилган овозларнинг оддий кўпчилиги талаб қилинади.

32-модда. 1. Миллий кенгаш мажлислари очик ўтказилади.

2. Агар раислик қилувчи ёки кенгашда иштирок этаётганларнинг бешдан бир қисми бегоналарни чиқариб юбориш талабини илгари сурган бўлса ва Миллий кенгаш бу ҳақда қарор қабул қилса, ошкоралик истисно қилинади.

33-модда. Миллий кенгаш ва унинг қўмиталари олиб борган очик мажлисларда кўрилган муҳокамалар ҳақидаги хабарларнинг ҳақиқатга қанчалик яқинлиги учун ҳеч ким ҳеч қандай жавобгарликка тортилмайди.

Б. ФЕДАРАЛ КЕНГАШ

34-модда. 1. Ўлкалар ўз фуқароларининг сонига муносиб равишда Федерал кенгашда қуйидаги қоидаларга мувофиқ ўз вакилларига эга бўладилар.

2. Фуқаролари сони энг кўп бўлган ўлкалар ўн ик

китаъ аъзо таклиф қиладилар, бошқа ҳар бир ўлка — бу сондан шундай қисмини таклиф қиладики, у мазкур ўлканинг фуқаролари сонига ва фуқароларнинг кўрсатиб ўтилган сонига мутаносиб нисбатда бўлиши керак, бунда норманинг ярмидан кўпроғини ташкил этувчи қолдиқ миқдор бутун норма деб ҳисобланади. Бироқ, ҳар бир ўлка уч нафардан кам бўлмаган вакилларини тавсия қилиш ҳуқуқига эгадир. Бундай аъзонинг ҳар бири учун захира вакил тайинланади.

3. Қайд этилган ҳисобга кўра ҳар бир ўлкадан кўрсатиладиган аъзолар сопи ялпи аҳоли рўйхати ўтказилгандан кейин Федерал президент томонидан белгиланади.

35-модда. 1. Федерал кенгаш аъзолари ва уларнинг ўринбосарлари Ландтаглар томонидан мутаносиб вакиллик тамойили асосида ўз ваколатлари муддатига сайланади, бироқ камида битта мандат Ландтагдаги депутатлари сони бўйича иккинчи ўринда турган партияга берилиши лозим, башарти бир неча партиялар бир хил миқдордаги депутатларга эга бўлса, у ҳолда мандат охириги марта Ландтагга бўлган сайловда сайловчилар берган овозлар бўйича иккинчи ўринга эга бўлган партияга берилиши керак. Бир неча партия бир хил мавқеда бўлиб қолган тақдирда эса, масала қуръа ташлаш йўли билан ҳал этилади.

2. Федерал кенгаш аъзолари ўзларини вакил қилиб юборган Ландтаг таркибига кирмасликлари лозим, лекин улар мазкур Ландтагга сайланиш ҳуқуқига эга бўлишлари керак.

3. Ландтагнинг ваколатлари муддати ўтиб бўлгандан кейин ёки у тарқатиб юборилгандан сўнг уни вакил қилиб юборган Федерал кенгаш аъзолари то янги Ландтаг Федерал кенгашга сайлов ўтказмагунча ўз бурчларини сақлаб қоладилар.

4. 34 ва 35-моддаларнинг қондалари фақат қуйидаги ҳолда ўзгартирилиши мумкин: агар бу ўзгариш Федерал кенгашда камида тўртта ўлка вакилларининг кўпчилиги томонидан қабул қилинган бўлса; бундан ташқари, Федерал кенгаш қарорларини қабул қилиш учун, одатда талаб этиладиган овозларнинг кўпчилиги ҳам мавжуд бўлиши лозим.

36-модда. 1. Федерал кенгашда раислик қилувчи-

нинг ўрнини турли ўлкаларнинг вакиллари навбат билан эгаллайдилар, улар ўлкалар номининг алифбо тартибига кўра ҳар ярим йилда алмашилиб турадилар.

2. Ҳар бир ўлкадан кенгашга биринчи бўлиб сайланган унинг вакили раислик қилади; ўринбосарларини тайинлаш тартиби федерал кенгаш регламенти билан тартибга солинади.

3. Федерал кенгаш ўз Раиси томонидан Миллий кенгаш турган жойда ўтказиладиган мажлисга чақирилади. Федерал кенгаш чақиришни унинг аъзоларидан камида чорак қисми ёки Федерал ҳукумат талаб қилган тақдирда Раис Федерал кенгаш чақириши шарт.

37-модда. 1. Федерал кенгашнинг қарор қабул қилиши учун, агар ушбу Қонунда бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса, овоз беришда аъзоларнинг камида учдан бир қисми иштирок этиши ва берилган овозлар оддий кўпчиликни ташкил қилиши талаб этилади.

2. Федерал кенгаш ўз қарори билан регламентни тасдиқлайди. Мазкур қарор кенгаш аъзоларининг ярми иштирок этган тақдирдагина ва берилган овозлар умумий миқдорнинг учдан икки қисмидан кам бўлмагандагина қабул қилиниши мумкин.

3. Федерал кенгаш мажлислари очиқ равишда ўтказилади. Бироқ регламент қоидаларига мувофиқ равишда қабул қилинган қарор асосида ошкоралик истисно қилиниши мумкин. 3-модданинг қоидалари Федерал кенгаш ва унинг қўмиталари олиб борадиган очиқ мажлисларига нисбатан ҳам амал қилинади.

В. ФЕДАРАЛ МАЖЛИС.

38-модда. Федерал мажлисни ташкил этувчи Миллий кенгаш ва Федерал кенгаш томонидан Федерал президентни қасамёд қилишга олиб келиш учун, шунингдек, уруш эълон қилиш тўғрисида қарор қабул қилиш учун Миллий кенгаш турган жойда очиқ қўшма мажлис чақирилади.

39-модда. 1. Федерал мажлис 60-модданинг 6-абзацда, 63-модданинг 2-абзацда, 64-модданинг 4-абзацда ва 68-модданинг 2-абзацда назарда тутилган ҳоллардан ташқари вазиятларда Федерал Президент томонидан чақирилади. Миллий кенгаш Президенти ва

Федерал кенгаш Раиси навбат билан раислик қиладилар, раислик қилиш Федерал кенгаш Раисидан бошланади.

2. Федерал мажлисда Миллий кенгашнинг тегишли регламенти татбиқ этилади.

3. 33-модданинг қоидалари Федерал мажлис йиғилишларига нисбатан ҳам амал қилади.

40-модда. 1. Федерал мажлис қарорлари унинг Раиси томонидан тасдиқланади ва Федерал канцлер имзоси билан мустаҳкамланади.

2. Федерал мажлиснинг уруш эълон қилиш ҳақидаги қарорлари Федерал канцлер томонидан расмий равишда овоза қилиниши лозим.

Г. ФЕДЕРАЛ ҚОНУН ЧИҚАРИШ ЖАРАЕНИ

41-модда¹. 1. Қонун лойиҳалари Миллий кенгашга унинг аъзолари таклифлари бўйича ёки Федерал ҳукуматнинг тақдим қилиши асосида киритилади. Федерал кенгаш қонунлар чиқаришга доир таклифларни Федерал ҳукумат орқали Миллий кенгашга киритади.

2. Овоз бериш ҳуқуқига эга бўлган 100.000 фуқародан тушган ҳар бир таклиф ёки учта ўлканинг овоз бериш ҳуқуқига эга бўлган фуқароларининг олтидан бир қисмидан тушган таклиф (халқ ташаббуси) Марказий сайлов комиссияси томонидан Миллий кенгаш муҳокамасига қўйилиши лозим. Халқ ташаббуси сифатида илгари суриладиган таклиф қонун лойиҳаси сифатида тақдим этилиши лозим.

42-модда. 1. Миллий кенгашнинг қонун чиқаришга доир ҳар бир қарори унинг Президенти томонидан Федерал кенгашга дарҳол топширилиши лозим.

2. Қонун чиқаришга доир қарор, конституциявий қонун томонидан бошқа нарсa белгиланмаганлиги сабабли, Федерал кенгаш бу қарорга қарши ҳеч қандай асосли эътироз билдирмаган тақдирдагина тасдиқланиши ва эълон қилиниши мумкин.

3. Бу эътирозни Федерал кенгаш Раиси Федерал кенгашнинг қонун чиқаришга доир қарорини олгандан кейин саккиз ҳафта ичида ёзма равишда Миллий Кенгашга топшириши лозим; бу эътироз Федерал канцлерга маълум қилиниши керак.

¹ 1981 йилги 350-сонли қонун таҳририда.

4. Агар миллий кенгаш ўзининг дастлабки қарорини камида аъзоларининг ярми иштирокида тасдиқласа, у ҳолда мазкур қарор тасдиқланиши ва эълон қилиниши лозим. Агар Федерал кенгаш қаршилиқ билдирмаса ёки 3-абзацда назарда тутилган муддат мобайнида асосли эътироз тақдим этмаса, у ҳолда қонун чиқариш ҳақидаги қарор тасдиқланиши ва эълон қилиниши зарур.

5. Федерал кенгаш Миллий кенгашнинг регламенти тўғрисидаги Миллий кенгашнинг тарқатиб юбориш ҳақидаги, федерал смета лойиҳасининг тасдиқлаш тўғрисидаги¹ бюджетнинг бажарилиш якунларини маъқуллаш тўғрисидаги, Федерация қарзларининг якуни ёки уни конверсиялаш ҳақидаги ёхуд Федерациянинг мол-мулкни тасарруф этиш тўғрисидаги қонунларга тааллуқли Миллий кенгаш қарорларига қарши эътироз билдира олмайди. Миллий кенгашнинг қонун чиқаришга доир бу қарорларни дарҳол тасдиқланиши ва эълон қилиниши лозим.

43-модда. Миллий кенгаш қарорига кўра ёки унинг кўпчилиқ аъзолари талаби билан 42-моддада назарда тутилган жараён тамом бўлгандан кейин Миллий кенгашнинг қонун чиқаришга доир ҳар бир қарорига нисбатан, лекин уни Федерал президент тасдиқлашидан олдин, халқнинг овоз бериши ўтказилиши мумкин.

44-модда. 1. Конституциявий қонунлар ёки одатдаги қонунларда мавжуд бўлган конституциявий қондалар Миллий кенгаш томонидан камида аъзоларининг ярми иштирок этган ва уларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги маъқуллаб овоз бергандагина қабул қилиниши мумкин; улар қонунлар ёки қондалар сифатида шундай аниқ белгиланиши («конституциявий қонун», «конституциявий қонда») лозим.

2. Бутун Федерал Конституцияни қайта кўриб чиқиш, агар буни Миллий кенгаш ёки федерал кенгаш аъзоларининг учдан бир қисми талаб қилса, 42-моддада назарда тутилган жараён тамом бўлгандан кейин, лекин Федерал Президент томонидан тасдиқлангунга қадар, унга киритиладиган ҳар бир жузъий ўзгариш ҳам бутун Федерация халқининг овоз беришига қўйилиши лозим.

¹ Федерал бюджет лойиҳасининг расмий номи. (Тузувчилар изоҳи.

45-модда. 1. Халқнинг овоз бериши ўтказилганда берилган ҳақиқий овозларнинг оддий кўпчилиги билан қарор қабул қилинади.

2. Халқнинг овоз бериши якунлари расман эълон қилиниши лозим.

46-модда. 1. Халқ ташаббусини амалга ошириш ва халқнинг овоз беришини ўтказиш федерал қонун билан тартибга солинади.

2. Федерациянинг Миллий кенгаш сайловида иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлган ҳар бир фуқароси овоз бериш ҳуқуқига эгадир.

3. Халқнинг овоз беришини ўтказиш тўғрисида Федерал президент фармойиш беради.

47-модда¹. 1. Федерал қонунлар Федерал президент томонидан тасдиқлангандан кейин ўзининг конституциявий мақомига эга бўлади.

2. Қонунни тасдиқлаш учун тақдим этиш Федерал канцлер томонидан амалга оширилади.

3. Тасдиқлаш далолатномаси Федерал канцлер имзоси билан мустаҳкамланиши лозим.

48-модда. Федерал қонунлар ва 50-моддада кўрсатилган давлат шартномалари Миллий кенгаш қарорига таянган ҳолда, халқнинг овоз бериши асосида қабул қилинган федерал қонунлар эса — халқнинг овоз бериши натижаларига таянган ҳолда эълон қилинади.

49- модда. 1. Федерал қонунлар ва 50-моддада кўрсатилган давлат шартномалари Федерал канцлер томонидан Федерал қонунлар бюллетенида эълон қилиниши лозим. Улар, агар бошқа нарса аниқ белгиланмаган бўлса, нашр этилган кун ўтгандан кейин ва уларни ўз ичига олган Федерал қонунлар бюллетени сони тарқатилгач, мажбурий кучга киради ва, агар бошқа нарса аниқ белгиланмаган бўлса, Федерациянинг бутун ҳудудида амал қилади; бироқ бу ҳолида қонунларни нашр этиш асосида ижро этилиши лозим бўлган давлат шартномаларига татбиқ этилмайди (50-модданинг 2-абзаци).

2. Давлат шартномаларининг маъқулланиши муносабати билан 50-моддага мувофиқ Миллий кенгаш дав-

¹ 1981 йилги 350-сонли Қонун таҳририда.

лат шартномаси ёки давлат шартномасининг аниқ кўрсатиб ўтилган айрим қисмларининг Федерал қонунлар бюллетенида эмас, балки бошқача усулда эълон қилиниши кераклиги ҳақида қарор қабул қилиши мумкин. Миллий кенгашнинг мазкур қарорида давлат шартномаси амал қиладиган бутун муддат давомида қулайлигини таъминловчи эълон қилиш шакли кўрсатилиши ва бу қарор Федерал канцлер томонидан Федерал қонунлар бюллетенида эълон қилиниши лозим. Бундай давлат шартномалари, агар бошқа нарсалар аниқ белгиланмаган бўлса, нашр этилган кун ўтгандан ва Миллий кенгаш қарорини ўз ичига олган Федерал қонунлар бюллетени сони тарқатилгандан кейин кучга киради, агар бошқа нарсалар аниқ белгиланмаган бўлса, у Федерациянинг бутун ҳудудида амал қилади.

3. Федерал қонунлар Бюлетени хусусида махсус федерал қонун чиқарилади.

49а-модда¹. 1. Федерал канцлер ваколатли Федерал министрлар билан биргаликда Федерал қонунларни Федерал қонунлар бюлетенида мажбурий кучга эга бўлган амалдаги таҳрирда қайта эълон қилишни йўлга қўйишга ҳақлидир.

2. Қайта эълон қилиш муносабати билан қуйидагилар амалга оширилиши мумкин:

1) эскириб қолган атамаларни тузатиш ва эски имло ёзувини янги имло ёзуви билан алмаштириш;

2) агар бошқа ҳуқуқий кўрсатмаларни далил қилиш қонунчилик ҳолатига энди тўғри келмай қолган бўлса, бу далилларни аниқлаш, шунингдек, бошқа ноаниқликларни бартараф этиш;

3) кейинроқ қабул қилинган ҳуқуқий кўрсатмалар билан алмаштирилганлиги сабабли энди амал қилмай қўйган қоидаларни ёки бошқа сабабларга кўра асоссиз бўлиб қолганлиги муносабати билан уларнинг энди амал қилмай қўйганлигини кўрсатиш;

4) қисқартирилган номларни ва номларнинг ҳарфий қисқаришларини кўрсатиш;

5) айрим қоидаларнинг бекор қилиниши ёки янгиларининг киритилиши муносабати билан моддалар, параграфлар, абзацлар ва ўзга рақамларнинг тегишли равишда ўзгариши, шунингдек, ана шу қоидалардан

¹ 1981 йилги 350-сонли қонун билан киритилган.

келиб чиқадиган ҳуқуқий ҳужжат матнида мавжуд бўлган далилларга аниқликлар киритиш;

б) ўтиш қондаларининг, шунингдек, тегишли федерал қонуннинг татбиқ этилиши лозим бўлган аввалги таҳрирлари йиғма рўйхатини тузиш ва уларнинг амал қилиш соҳасини кўрсатиш, бунда мазкур маълумотларни қайта эълон қилиш билан бир вақтда, уларни махсус тарзда босиб чиқарилишини шарт қилиб қўйиш.

3. Барча судлар ва бошқарув органлари қонун қайта эълон қилинган куннинг эртасидан бошлаб, шундан кейин вужудга келадиган барча ҳолларда қайта эълон қилинган федерал қонун матнига амал қилишлари лозим.

Д. ФЕДЕРАЦИЯ ТОМОНИДАН ИЖРО ЭТУВЧИ ҲОКИМИЯТНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШДА МИЛЛИЙ КЕНГАШ ВА ФЕДЕРАЛ КЕНГАШНИНГ ИШТИРОҚИ

50-модда. 1. Давлатнинг Сиёсий шартномалари, шунингдек, бошқа шартномалар, агар улар қонунларни ўзгартирса ёки тўлдирса, фақат Миллий кенгашнинг маъқуллаши билангина тузилиши мумкин.

2. 1-абзацининг амал қилишга мос келадиган давлат шартномаси маъқулланган тақдирда Миллий кенгаш мазкур давлат шартномаси ижро этилиши кераклиги тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин — қонунлар чиқариш асосига биноан.

3. 1-абзацга мувофиқ қабул қилинадиган Миллий кенгашнинг қарорларига нисбатан, тегишли равишда, 42-модданинг 1—4-абзацлари қондаларини қўллаш керак бўлади, агар давлат шартномаси конституциявий ҳуқуқни ўзгартирса ёхуд уни тўлдирса, у ҳолда 44-модданинг 1-абзаци қондалари 1-абзацга мувофиқ қабул қилинган маъқуллаш ҳақидаги қарорда, бундай давлат шартномалари ёки давлат шартномаларида мавжуд бўлган бундай қондалар «Конституцияни ўзгартирувчи» қондалар сифатида аниқ белгиланиши керак.

51-модда. 1. Молния йили тугамасидан ўн ҳафта бурун Федерал ҳукумат Миллий Кенгашга Федерациянинг келгуси молиявий йилга мўлжалланган даромадлар ва ҳаражатлар сметаси лойиҳасини тақдим этиши лозим. Унинг мазмуни Миллий кенгашда муҳокама қилинмасдан олдин эълон қилиниши мумкин эмас.

2. Молия тўғрисидаги Федерал қонунда ёки бошқа бирон-бир махсус қонунда кўзда тутилмаган Федерал харажатлар мазкур харажатлар амалга оширилмасдан олдин конституциявий қоидаларда кўзда тутилган тарзда Миллий Кенгашнинг маъқуллашини талаб қиладики, бунда Федерал молия министри илтимос қилиб олиши лозим. Бундай Федерал ҳаракатнинг секинлашув хавфи мавжуд бўлган тақдирда, агар бу ҳаражат 1.000000 шиллингдан ошмаса, Миллий кенгашнинг Бош кўмитаси розилиги билан амалга оширилиши мумкин; кейинчалик Миллий кенгашнинг розилигини олиш лозим бўлади.

3. Федерал ҳукумат томонидан Миллий кенгашга ўз вақтида тақдим этилган федерал смета лойиҳаси, конституциявий қоидаларда пазарда тутилганидек, молиявий йил тамом бўлишига қадар Миллий кенгаш томонидан маъқулланмаса ва бу вақтгача Федерал қонун томонидан бирон-бир вақтинчали чора-тадбир жорий этилмаса, у ҳолда кейинги молия йилининг дастлабки икки ойи мобайнида солиқлар, йиғимлар ва даромадлар амалдаги кўрсатмаларга мувофиқ ундирилиши лозим, федерал харажатлар эса қонун билан белгиланган кредитлар ҳисобидан қопланиши керак; ўз моҳиятига кўра, молия тўғрисидаги охириги Федерал қонунда махсус кўзда тутилмаган харажатлар бундан мустасно. Федерал харажатларнинг йўл қўйиладиган энг катта чегараси Миллий кенгашга тақдим этилган федерал смета лойиҳасида кўзда тутилган харажатларда мўлжалланган кредитлар билан белгиланади, бунда ҳар бир ой учун мўлжалланган харажатларни аниқлашда мазкур кредитларнинг ўн иккидан бир қисми асос бўлиб хизмат қилиши лозим. Юридик мажбуриятларни бажариш учун зарур бўлган харажатларни уларни тўлаш муддатлари яқинлашган сари қоплаб бориш керак. Штатдаги лавозимлар ўрнини тўлдириш ҳам Миллий кенгашга тақдим этилган молия тўғрисидаги Федерал қонун лойиҳаси асосида амалга оширилади. Қолган ҳолларда, Федерал қонуннинг молия тўғрисидаги энг кейинги қоидалари, агар улар молиявий фаолият юритиш ҳақидаги маълумотларга тааллуқли бўлмаса, юқорида эслатиб ўтилган икки ой мобайнида тегишли равишда ўз кучида қолади.

52-модда. 1. Миллий кенгаш ва Федерал кенгаш Фе-

дерал ҳукумат томонидан юритиладиган ишларни текширишга, унинг аъзоларига ижро этувчи фаолиятнинг барча жиҳатлари бўйича сўровлар билан мурожаат қилишга ва барча зарур маълумотларнинг тақдим этилишини талаб қилишга, шунингдек, ўзларининг қарорларида ижро этувчи фаолиятни амалга оширишга доир тавсияларни ифодалаб беришга ҳақлидирлар.

2. Миллий кенгаш ва Федерал кенгашнинг ҳар бир аъзоси Миллий кенгаш ёки Федерал кенгаш мажлисларида федерал ҳукумат аъзоларига қисқача оғзаки сўровлар билан мурожаат қилишга ҳақлидир.

3. Сўров ҳуқуқини янада батафсилроқ тартибга солиш Миллий кенгаш регламентига доир федерал қонун билан, шунингдек, Федерал кенгаш регламенти билан белгиланади.

53-модда. 1. Миллий кенгаш ўз қарори билан тергов қўмиталари ташкил этиши мумкин.

2. Тергов қўмиталарини ташкил этиш ва уларда иш юритиш тартибини янада мукамалроқ йўлга қўйиш Миллий кенгаш регламенти тўғрисидаги Федерал қонун билан белгиланади.

3. Судлар ва бошқа барча органлар бу қўмиталарнинг далиллар тақдим этиш тўғрисидаги талабларини қондиришлари шарт; барча халқ муассасалари уларнинг талаби бўйича ўз ҳужжатларини тақдим этишлари лозим.

54-модда. Темир йўл тарифлари, почта, телеграф, ва телефон йиғимлари ҳамда давлат монополияси буюмларига доир нархлар, шунингдек Федерация корхоналарида доимий равишда банд бўлган шахсларнинг иш ҳақи Миллий кенгаш иштирокида белгилаб чиқилади. Бу фаолият Федерал конституциявий қонун билан тартибга солинади.

55-модда. 1. Миллий кенгаш ўз аъзоларида, мутаносиб вакиллик тамойили асосида, Бош қўмита сайлайди; Федерал қонун билан шу нарса белгилаб қўйилиши мумкин: Федерал ҳукумат ёки федерал министр томонидан чиқариладиган муайян қарорлар Бош қўмитанинг розилик билдиришини талаб қилади, шунингдек, Бош қўмита ўз томонидан Федерал ҳукуматга ёки федерал министрга маълумотлар тақдим этиши лозим. За-

рурат туғилган тақдирда Бош қўмита Миллий кенгаш сессияси ўтказилмаётган даврда ҳам чақирилиши мумкин (28-модда).

2. Бош қўмита ўз аъзоларидан зиммасига ушбу Қонун билан назарда тутилган ваколатлар юкланган кичик қўмита сайлайди. Сайлов мутаносиб вакиллик таъмоийли асосида ўтказилади; бироқ мазкур таъмоийлгариоя қилганда, Бош қўмитага вакил бўлган ҳар бир партиядан битта аъзо кичик қўмитага кириши лозим. Миллий кенгашнинг регламенти тўғрисидаги Федерал қонун доимий кичик қўмитанинг исталган вақтда чақирилиши ва тўпланишини таъминлаши лозим. Агар миллий кенгаш 29-модданинг 1-абзацига асосан, федерал президент томонидан тарқатиб юбориладиган бўлса, у ҳолда доимий кичик қўмита зиммасига ижроия ҳокимият амалга ошираётган ишларда иштирок этиш вазифаси юкланади. Бундай ҳокимият ушбу қонунга мувофиқ, одатда Миллий кенгашга (Бош қўмитага) тегишли бўлади.

Е. МИЛЛИЙ КЕНГАШ ВА ФЕДЕРАЛ КЕНГАШ АЪЗОЛАРИНИНГ МАҚОМИ

56-модда. Миллий кенгаш аъзолари ва Федерал кенгаш аъзолари ўз вазифаларини бажариш вақтида ҳеч қандай талаблар билан боғлиқ эмаслар.

57-модда¹. 1. Миллий кенгаш аъзолари ўз вазифаларини амалга ошириш вақтида овоз берганликлари учун ҳеч қачон жавобгарликка тортилишлари мумкин эмас ва ўз вазифаларини ижро этиш вақтида ўзларининг оғзаки ёки ёзма равишда ифодаланган фикрлари учун фақат Миллий кенгаш олдида жавоб беришлари мумкин.

2. Миллий кенгаш аъзолари жиноий жазоланадиган хатти-ҳаракат содир этганликлари учун фақат Миллий кенгаш розилиги билангина ҳибсга олинишлари мумкин, жиноят содир қилинган жойда жиноят устида қўлга тушган ҳол бундан мустасно. Худди шунингдек, Миллий кенгаш аъзоларининг уйида тинтув ўтказиш учун ҳам Миллий кенгашнинг розилиги талаб қилинади.

¹ 1979 йилги 134-сонли Қонун таҳририда.

3. Бундан ташқари, Миллий кенгаш аъзолари жиноий жавобгарликка тортувчи хатти-ҳаракатлари учун (агар бу хатти-ҳаракат мазкур депутатнинг сиёсий фаолияти билан боғлиқ бўлмаса) Миллий Кенгашнинг розилигисиз расмий равишда таъқиб этилишлари мумкин. Бироқ, ваколатли органлар Миллий кенгашнинг бундай алоқа мавжудлиги ҳақидаги қарорини талаб қилишлари лозим (агар буни мазкур депутат ёки бундай ишлар топширилган доимий қўмитанинг аъзоларидан учдан бир қисми талаб қилса). Бундай талаб мавжуд бўлган тақдирда ҳар қандай расмий таъқиб қилиш дарҳол тўхтатилиши ёки бекор қилиниши лозим.

4. Бундай ҳолларнинг барчасида, агар Миллий кенгаш саккиз ҳафта ичида таъқиб қилишни амалга оширишга ваколат олган органининг илтимосига кўра тегишли қарор қабул қилмаса, Миллий Кенгашнинг бундай розилиги олинган ҳисобланади; қарорлар Миллий кенгаш томонидан ўз вақтида қабул қилиниши учун унинг Президенти энг кечи билан мазкур муддатнинг охиридан бир кун олдин бундай масалани овозга қўйиши лозим. Сессиялар оралиғидаги вақт бу муддатга қўшилмайди.

5. Депутат жиноят жойида жиноят устида қўлга туширилган тақдирда, ваколатли орган ҳибсга олиш амалга оширилгани ҳақида Миллий кенгаш Президенти ни дарҳол хабардор қилиши лозим. Миллий кенгаш талаби билан, сессиялар оралиғидаги даврда эса бундай ишларни бажаришга ваколат олган доимий қўмита талаби билан ҳибсга олиш бекор қилиниши ёки таъқиб қилиш умуман тўхтатилиши лозим.

6. Депутатларнинг дахлсизлик ҳуқуқи янги сайланган Миллий кенгаш қақирилган кундан, шундан кейин ҳам ўз вазифаларини амалга оширувчи Миллий кенгаш органларида эса, мазкур вазифалар тугаган пайтдан эътиборан тўхтатилади.

7. Янада мукамалроқ қондаларни Миллий кенгаш регламенти тўғрисидаги Федерал қонун белгилайди.

58-модда. Федерал кенгаш аъзолари ўз ваколатларининг бутун муддати давомида ўзларини сайлаган Ландтаг аъзолари эга бўлган дахлсизлик ҳуқуқидан фойдаланадилар.

59-модда¹. Ҳеч ким аynи бир вақтда ҳам Миллий кенгаш, ҳам Федерал кенгаш таркибига кириши мумкин эмас.

59а-модда². 1. Халқ муассасалари хизматчилари агар Миллий кенгашга сайловда ўз номзодини овозга қўйган бўлсалар ёки улар Миллий кенгаш ёхуд Федерал кенгаш аъзолари этиб сайланган бўлсалар, уларга ўз номзодларини қийишда қатнашиш учун ёки депутатлик ваколатларини амалга ошириш учун зарур бўлган бўш вақт берилиши лозим. Халқ муассасаларида ишловчи бундай хизматчиларни депутатлик ваколатларини бажариш вақтида хизмат ҳақи 25 фоизга камайтирилади.

2. Бундай хизматчилардан уларнинг авалги иш жойида фойдаланиб бўлмаган тақдирда, хизмат юзасидан йўл-йўриқ кўрсатувчи орган уларга мақбул келадиган бир хил қадрдаги иш тақдим этиш зарурлигини белгилаб бериши зарур.

3. Агар миллий кенгаш ёки Федерал кенгаш аъзолари бўлган халқ муассасалари хизматчилари алоҳида сабабларга кўра, ўз касбий фаолиятларини давом эттира олмасалар, у ҳолда улар хизматдан бўшатилиши лозим; кўрсатилган сабаблар хизмат йўл-йўриқлари билан белгиланиши керак. Халқ муассасаларининг мазкур хизматчилари оладиган иш ҳақи, ҳар қандай ҳолатда ҳам, 1-абзацда назарда тутилган ҳақдан юқори бўлиши мумкин эмас.

4. Хизмат йўл-йўриқлари шунинг назарда тутиши лозимки, хизмат тавсия қилган орган билан халқ муассасаларининг тегишли хизматчилари ўртасида тавсия этилган ишнинг мақбуллиги ва бир хил қадрда эканлиги хусусида келишмовчиликлар пайдо бўлган тақдирда ёки хизматдан бўшатиш сабабларининг мавжудлиги хусусида Миллий кенгаш Президенти ёки Федерал кенгаш Раисининг фикрини эшитиш зарур.

¹ 1982 йилги 354-сонли Қонун таҳририда.

² 1983 йил 29 ноябрдаги 611-сонли Федерал конституциявий Қонун таҳририда.

УЧИНЧИ БУЛИМ

ФЕДЕРАЦИЯНИНГ ИЖРО ЭТУВЧИ ҲОКИМИЯТИ

А. БОШҚАРУВ

1. Федерал Президент

60-модда¹. 1. Федерал Президент Федерация халқи томонидан тенг, тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида шахсан амалга ошириладиган яширин овоз бериш йўли билан сайланади; агар сайловда фақат битта номзод овозга қўйилаётган бўлса, у ҳолда сайлов номзодни «ёқлаб» ёки унга «қарши» овоз бериш шаклида ўтказилиши лозим. Миллий кенгашга сайловда қатнашиш ҳуқуқига эга бўлган ҳар бир фуқаро овоз бериш ҳуқуқини олади. Сайловда қатнашиш вазифаси Федерациянинг ўлкалар қонунида назарда тутилган ўлкаларида мавжуддир. Сайлов ўтказиш тартиби ва унда иштирок этиш вазифалари тўғрисидаги янада батафсилроқ қондалар Федерал қонун билан белгиланади. Хусусан, кўрсатиб ўтилган Федерал қонунда сайловчининг сайловда қатнашиш бурчи бўлишига қарамай, унда қатнашмаслигини оқлайдиган асослар белгилаб берилган бўлиши лозим.

2. Ҳақиқий деб топилган овозларнинг ярмидан кўпроғини олган шахс сайланган ҳисобланади. Агар бундай кўпчилик овоз йиғилмаган бўлса, у ҳолда сайловнинг иккинчи давраси ўтказилади. Ундан сайловнинг биринчи даврасида энг кўп овоз олган икки номзоддан бири учун берилган овозларгина ҳақиқий деб ҳисобланади; лекин бу икки номзодни таклиф қилган сайловчиларнинг икки гуруҳидан ҳар бири сайловнинг иккинчи даврасида илгари кўрсатган номзоди ўрнига бошқа шахсни кўрсатиши ҳам мумкин.

3. Миллий кенгашга сайловда қатнашиш ҳуқуқига эга бўлган ва сайлов ўтказиладиган йилнинг 1 январидан 35 ёшга тўлган шахс Федерал президент этиб сайланиши мумкин. Император хонадонининг аъзолари ёки бир вақтлар ана шундайлардан бўлган оналарнинг аъзолари сайланиш ҳуқуқидан маҳрумдирлар.

4. Федерал президент сайловни якунлари Федерал

¹ 1982 йилги 354-сонли Қонун таҳририда.

канцлер томонидан расмий равишда эълон қилиниши лозим.

5. Федерал президент ваколатлари муддати олти йилдан иборат. Олдинги сайланишдан кейинги навбатдаги муддатга такроран кетма-кет сайланишга фақат бир марта йўл қўйилади.

6. Федерал президент ўз ваколатлари муддати тавом бўлмасдан олдин халқнинг овоз бериши асосида, лавозимидан четлаштирилиши мумкин. Агар Федерал мажлис халқнинг овоз беришини талаб қилса, бундай овоз бериш ўтказилиши лозим. Бу мақсадда, агар Миллий кенгаш шундай қарор қабул қилса, Федерал канцлер томонидан Федерал мажлис чақирилади. Миллий кенгаш томонидан қарор қабул қилиниши учун аъзоларнинг камида ярми иштирок этиши ва берилган овозларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги ижобий бўлиши зарур. Миллий кенгашнинг бундай қарори Федерал президентнинг навбатдаги ўз вазифаларини амалга оширишга халақит беради. Халқнинг овоз бериши асосида Федерал президентни ўз лавозимидан четлаштириш тўғрисидаги таклифнинг рад қилиниши унинг янгидан сайланиши ҳисобланади ва Миллий кенгашнинг тарқатиб юборилишига сабаб бўлади (29-модданинг 1-абзаци). Бундай ҳолда Федерал президент ваколатлари давомининг умумий муддати ўн икки йилдан ошмаслиги керак.

61-модда. 1. Федерал президент ўзининг хизмат фаолияти давомида бирон-бир умумий вакиллик органи таркибига кириши ва қандайдир бошқа касб фаолияти билан шуғулланиши мумкин эмас.

2. «Федерал президент» унвонидан, шунингдек бу номга ҳар қандай тўлдириш киритилганида ҳам ёки у ўзгача номланганда ҳам бошқа ҳеч ким фойдалана олмайди. Бу ном қонун билан муҳофаза қилинади.

62-модда. 1. Федерал президент ўз лавозимига киришадиганида Федерал мажлис олдида қасамёд қилади:

«Мен Республика Конституцияси ва барча қонунларига риоя қилишга ҳамда бутун билимидан фойдаланган ва пок виждонимга амал қилган ҳолда, ўз вазифаларимни бажаришга қасамёд қиламан».

2. Бунга илова тариқасида диний мазмунда ҳам қасамёд қилишга йўл қўйилади.

63-модда. 1. Федерал мажлис рози бўлган тақдир-
даргина федерал президентга қарши таъқиб қилишни
расмий равишда қўзғатишга йўл қўйилади.

2. Федерал президентга қарши таъқиб қилишни қўз-
ғатиш тўғрисидаги илтимоснома ваколатли орган томо-
нидан Миллий мажлисга тақдим этилиши лозим, бу
таклифни Федерал мажлис ҳал қилиш-қилмаслиги ма-
саласини мажлис ҳал этади. Агар Миллий кенгаш буни
ёқлаб чиқса, Федерал канцлер дарҳол Федерал мажлис
чақириши шарт.

64-модда. 1. Агар Федерал президентнинг ўз вазифа-
ларини амалга оширишига тўсқинлик қилувчи бирон-
бир ҳолат мавжуд бўлса, у ҳолда унинг барча вазифа-
ларини бажариш дастлаб Федерал канцлерга ўтади.
Бироқ агар бу ҳолатлар 20 кундан кўпроқ вақт мобай-
нида давом этса ёки федерал президент 60-модданинг
6-абзацига мувофиқ ўз вазифаларини бундан бўёғига
бажара олмаса, у ҳолда Федерал президентнинг вазифа-
лари Миллий кенгашнинг ҳайъат Президенти, иккинчи
президенти ва учинчи Президенти томонидан амалга
оширилади. Агар Федерал президентнинг ўрни узоқ муд-
дат мобайнида бўш бўлиб турган бўлса ҳам, шу ҳол
амал қилади.

2. 1-абзацга мувофиқ, Федерал президент вазифа-
ларини амалга оширишга вакил қилинган ҳайъат кўпчи-
лик овоз билан қарор қабул қилади. Ҳайъатда Рانس ва-
зифаси Миллий кенгаш Президенти зиммасига юкла-
нади. Ва у ҳам ҳайъатнинг расмий вакили ҳисобланади.

3. Агар Миллий кенгашнинг битта ёки иккита Пре-
зидентига уларнинг ўз вазифаларини амалга оширишида
тўсқинлик қилувчи қандайдир ҳолатлар мавжуд бўлса
ёки уларнинг лавозимлари узоқ муддат бўш турган бўл-
са, у ҳолда ҳайъат уларнинг иштирокисиз қарорлар қа-
бул қилишга ваколатли бўлади; бундай ҳолда агар
овозлар тенг бўлса, даражаси бўйича юқорироқ турган
Президентнинг овози ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

4. Федерал президент лавозими узоқ вақт мобайнида
бўш турган тақдирда Федерал ҳукумат дарҳол янги
президент сайловини белгилаши лозим; сайлов ўтказил-
гандан кейин ҳайъат Федерал президентни қасамёд қи-
лишга олиб келиш учун зудлик билан Федерал мажлис
чақириши керак.

65-модда. 1. Федерал президент ташқи алоқаларда Республика вакили бўлиб қатнашади, элчиларни қабул қилади ва тайинлайди, хорижий консулларни тайинлашга розилик беради, Республиканинг хориждаги консуллик вакиллари тайинлайди ва давлат шартномаларини тузади. 50-моддада келтирилган амалга тўғри келмайдиган давлат шартномаси қабул қилинган тақдирда у мазкур давлат шартномасининг қарорлар қабул қилиш асосида бажарилиши тўғрисида фармойиш бериши мумкин.

2. Ундан кейин ушбу Конституциянинг бошқа қондаларига мувофиқ берилган ваколатлардан ташқари, унга қуйидаги ҳуқуқлар ҳам берилган:

а) федерал хизматчиларни, шу жумладан офицерларни ва федерациянинг бошқа мансабдор шахсларини тайинлаш, уларга хизмат унвонлари бериш;

б) касбий унвонлар таъсис этиш ва бериш;

в) айрим ҳолларда: қонуний кучга кирган суд ҳуқми билан ҳукм қилинган шахсларни авф этиш, судлар тайинлаган жазоларни юмшатиш ва алмаштириш, судланувнинг ҳуқуқий оқибатларини юмшатиш ва авф этиш тарзида бекор қилиш, ниҳоят, жиноий жазога тортилдиган хатти-ҳаракат учун расмий тартибда таъқиб қилинаётган шахсларга нисбатан жиноий судлов ишини тўхтатиш;

г) никоҳсиз туғилган болаларни, уларнинг ота-оналари, илтимосларига кўра никоҳдан туғилган болалар, деб эътироф қилиш.

3. Махсус қонунлар Федерал президентга кўрсатиб ўтилган ваколатлардан ташқари яна қандай доирада фахрий ҳуқуқлар бериш, мутлақ имтиёзлар, устамалар ва пенсиялар, лавозимга тайинлаш ва лавозимга тасдиқлаш билан боғлиқ бўлган ҳуқуқлар бериш ваколатлари ва, шунингдек, шахсий ишларга доир бошқа ваколатлар мансублигини белгилаб беради.

66-модда. 1. Федерал президент Федерал ҳукуматнинг ваколатли аъзоларига Федерал хизматчиларнинг муайян тоифаларини тайинлашга доир ўзига тегишли бўлган ҳуқуқни топшириши мумкин.

2. Федерал президент Федерал ҳукуматни ёки Федерал ҳукуматнинг ваколатли аъзоларини 50-моддада келтирилган амалга тўғри келмайдиган давлат шартномаларининг муайян турларини тузишга вакил қилиши

мумкин; бундай ваколат, шунингдек, 65-модданинг 1-абзацидаги иккинчи гапида назарда тутилган фармойишларга ҳам татбиқ этилади.

67-модда. 1. Федерал президент вакил қилинган барча ҳаракатлар, агар конституциявий қонунчиликда бошқа ҳолатлар белгиланмаган бўлса, Федерал ҳукуматнинг таклифлари асосида ёки ҳукумат вакил қилган федерал министр таклифлари асосида амалга оширилади. Қонун Федерал ҳукуматнинг ўзи ёки ваколатли федерал министрнинг ўзи бундай ҳолларда бошқа органларнинг таклифлари билан қай даражада боғлиқ эканлигини белгилаб беради.

2. Федерал Президентнинг барча қарорлари, агар конституциявий қонунчиликда бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса, уларнинг ҳақиқийлигини таъминлаш учун Федерал канцлернинг ёки ваколатли федерал министрнинг имзоси билан тасдиқланиши лозим.

68-модда. 1. Федерал президент ўз вазифаларини амалга ошириш учун Федерал мажлис олдида жавобгардир ва бу жавобгарлик 142-моддада назарда тутилган.

2. Бу жавобгарлик амалга ошиши учун Федерал канцлер Миллий кенгашнинг ёки Федерал кенгашнинг қарори билан Федерал мажлис чақиради.

3. 142-моддада назарда тутилган айб қўйиш тўғрисидаги қарорни қабул қилиш учун ҳар иккала вакиллик органи аъзоларининг ярмидан кўпи иштирок этиши ва берилган овозларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги билан тасдиқланиши зарур.

2. Федерал ҳукумат.

69-модда. 1. Федерация ишларини олий даражада бошқарув, агар у Федерал президентга топширилмаган бўлса, Федерал канцлерга, вице-канцлерга ва бошқа Федерал министрларга топширилади. Улар Федерал канцлер бошчилигида биргаликда Федерал ҳукумат ташкил этадилар.

2. Вице-канцлер Федерал канцлернинг барча соҳалардаги ваколатларини бажариб туради. Бир вақтнинг ўзида Федерал канцлерга ва вице-канцлерга уларнинг ўз вазифаларини амалга оширишларида тўсқинлик қи-

ладиган ҳолатлар мавжуд бўлган тақдирда, Федерал Президент Федерал ҳукумат аъзоларидан бирига Федерал канцлер вазифаларини бажариб туришни топширади .

70-модда. 1. Федерал канцлер ҳам, унинг таклифи билан Федерал ҳукуматнинг қолган аъзолари ҳам Федерал президент томонидан тайинланади. Федерал канцлернинг ёки федерал ҳукуматнинг бутун таркиби билан истеъфога чиқиши учун тегишли таклиф талаб қилинмайди¹; Федерал ҳукумат айрим аъзоларининг истеъфога чиқиши Федерал канцлернинг таклифи билан амалга оширилади. Федерал канцлерни ёки Федерал ҳукуматнинг бутун таркибининг тайинлаш тўғрисидаги қарор янги тайинланган Федерал канцлер имзоси билан тасдиқланади; истеъфога чиқишнинг имзо билан тасдиқлаш талаб қилинмайди.

2. Миллий кенгашга сайланган ҳуқуқига эга бўлган шахсина Федерал канцлер, вице-канцлер ёки Федерал министр этиб тайинланиши мумкин; Федерал ҳукумат аъзолари Миллий кенгаш таркибига кирмасликлари керак.

3. Агар Федерал президент янги Федерал ҳукуматни Миллий кенгаш мажлис ўтказмаётган даврда тайинласа, у ҳолда Федерал президент янги Федерал ҳукуматни тавсия этиш учун бир ҳафта ичида Миллий кенгашни навбатдан ташқари сессияга чақириши (28-модданинг 2-абзаци) лозим.

71-модда. Агар федерал ҳукумат истеъфога чиққан бўлса, Федерал президент янги Федерал ҳукумат ташкил топгунга қадар бошқарувни амалга ошириб туриш вазифасини истеъфога кетган ҳукуматнинг аъзоларига ёки федерал идораларнинг юқори амалдорларига юклаши ва улардан бирига Федерал ҳукуматга вақтинча бошчилик қилиб туришни тоъшириши лозим. Бу қоида тегишли равишда, Федерал ҳукумат таркибидан бир неча аъзо чиққан тақдирда ҳам татбиқ этилади.

72-модда. 1. Федерал ҳукумат аъзолари лавозимга киришган вақтда Федерал президентга қасамёд қиладилар. Илова тариқасида диний мазмунда қасамёд қилишга ҳам йўл қўйилади.

¹ 67-модданинг 1-абзацига қаранг. (Тузувчилар изоҳи).

2. Федерал қанцлерни, вице-канцлерни ва қолган Федерал министрларни тайинлаш тўғрисидаги ҳужжатлар Федерал президент томонидан қасамёд қилинган кунда тузиб чиқилади ва янги тайинланган Федерал канцлер имзоси билан тасдиқланади.

3. Бу қондалар 71-моддада кўрсатиб ўтилган ҳолларда ҳам тегишли равишда татбиқ этилиши керак.

73-модда. Федерал министрнинг ўз вазифаларини амалга оширишига вақтинча тўсқинлик қилувчи ҳолатлар мавжуд бўлган тақдирда Федерал президент унинг вазифасини вақтинча бажариб туришни Федерал министрлардан бирига ёки бирон-бир Федерал идоранинг юқори амалдорларидан бирига топширади. Бу ўринбосар Федерал министр ўз иши учун қандай масъулиятли бўлса, у ҳам шундай масъулиятли бўлади (76-модда).

74-модда. 1. Агар Миллий кенгаш Федерал ҳукуматга ёки унинг айрим аъзоларига ишончсизлик вотумини ифодалаш тўғрисида қарор қабул қилса, у ҳолда Федерал ҳукумат ёки тегишли федерал министрлар ўз вазифаларини бажаришдан четлаштирилиши лозим.

2. Миллий кенгаш ишончсизлик вотуми тўғрисида қарор қабул қилиши учун Миллий кенгашнинг аъзоларидан ярми иштирок этиши зарур. Бироқ агар буни иштирок этаётган аъзоларнинг бешдан бир қисми талаб қилса, овоз бериш Миллий кенгаш ишининг иккинчи кунига қолдирилиши лозим. Овоз беришни яна орқага суриш фақат Миллий кенгаш қарори билангина амалга оширилиши мумкин.

3. Федерал президентга 70-модданинг 4-абзацига мувофиқ берилган ваколатлардан ташқари, Федерал Президент Федерал ҳукуматни ёки унинг айрим аъзоларини қонунда белгиланган ҳолларда ёки уларнинг истагига кўра вазифасини бажаришдан четлаштириши мумкин.

75-модда. Федерал ҳукумат аъзолари, шунингдек, давлат котиблари Миллий кенгаш, Федерал кенгаш ва Федерал мажлиснинг барча йиғилишларида, шунингдек, бу ваколатли органларнинг қўмиталари (кичик қўмиталари) мажлисларида қатнашиш ҳуқуқига эгадирлар, бироқ Бош қўмитанинг доимий кичик қўмитаси мажлисларида ва Миллий кенгаш тергов қўмиталарининг мажлисларида — фақат алоҳида таклиф билан

қатнашадилар. Федерал қонуннинг Миллий кенгаш регламенти, шунингдек, Федерал кенгаш регламенти ҳақидаги батафсилроқ қоидалари билан Федерал ҳукумат аъзолари ва давлат котиблари ўз талабларига мувофиқ ҳар қандай ҳолатда ўз фикрларини айтишлари лозим. Миллий кенгаш, Федерал кенгаш ва Федерал мажлис, шунингдек уларнинг қўмиталари (кичик қўмиталари) ўз мажлисларида Федерал ҳукумат аъзоларининг иштирок этишини талаб қилишлари ва ўзларига зарур тадбирлар ўтказишни топширишларини илтимос қилишлари мумкин.

76-модда. 1. Федерал ҳукумат аъзолари (69 ва 71-моддалар) Миллий кенгаш олдида 142-моддада кўзда тутилганидек жавобгардир.

2. Уларга 142-моддада кўзда тутилган айблар қўйлиши тўғрисида қарор қабул қилиниши учун Миллий кенгаш аъзоларининг ярмидан кўпроғи иштирок этиши зарур.

77-модда. 1. Федерал бошқарувни амалга ошириш Федерал министрларга ва уларга бўйсунувчи органларга юкланган.

2. Федерал министрликлар сони, уларнинг вақолатлари доираси ва уларнинг тузилиши федерал қонун билан белгиланади.

3. Федерал канцлер Маҳкамасига раҳбарлик қилиш федерал министрларга топширилган. Федерал президент тегишли федерал министрларга Федерал канцлер Маҳкамаси ваколатига кирадиган муайян ишларга аниқ раҳбарлик қилишни, хусусан персонални бошқариш вазифаларини ва ишни ташкил этишни топшириши мумкин, бу ҳол мазкур вазифаларнинг Федерал канцлер Маҳкамаси томонида бундан кейин ҳам бажарилишини истисно қилмайди; тегишли федерал министрлар бундай масалалар юзасидан ваколатли федерал министр сифатида майдонга чиқадилар.

4. Федерал канцлерга ва бошқа федерал министрларга раҳбарлик қилиш ҳам топширилиши мумкин.

78-модда. 1. Махсус ҳолларда министрлар айни вақтда уларга федерал министрликка раҳбарлик қилиш вазифаси топширилмаган ҳолда ҳам тайинланади.

2. Федерал министрларга ишларни юритишда ёрдам кўрсатиш ва уларнинг Парламентдаги ваколатини таъ-

минлаш мақсадида қўшимча равишда давлат котиблари тайинланиши мумкин, улар федерал министрлар сингари лавозимга тайинланади ва бўшатилади.

3. Давлат котиби федерал министрга бўйсунди ва унинг кўрсатмалари билан боғлиқдир.

3. Федерал қўшин

79-модда. 1. Федерал қўшинга мамлакатни қуролли мудофаа қилиш вазифаси юкланади.

2. Агар қонуний фуқаролик ҳокимиятига федерал қўшиннинг ёрдами талаб қилинса, унга бундан ташқари қуйидагилар юкланади:

1) мамлакатни қуролли мудофаа қилишдан ташқари:

а) конституцион муассасаларни ҳимоя қилиш ва уларнинг фаолият кўрсатиш шароитларини, шунингдек, фуқароларнинг демократик эркинликларини таъминлаш;

б) мамлакат ичкарасида тартиб ва хавфсизликни умумий тарзда сақлаб туриш;

2) Ўз миқёси жиҳатидан катта бўлган табиий офатлар ва ҳалокатларга ёрдам кўрсатиш.

3. Федерал қўшиннинг бошқа вазифалари федерал конституциявий қонун билан тартибга солинади.

4. Қуролли кучлар тўғрисидаги қонун қандай органлар ва муассасалар 2-абзацда кўрсатиб ўтилган мақсадларда федерал қўшинга ёрдам сўраб мурожаат қилишлари мумкинлигини белгилаб беради.

5. Қўшиннинг 2-абзацда кўрсатиб ўтилган мақсадларда мустақил аралашувига, агар ваколатли ҳокимият органлари енгиб бўлмайдиган куч таъсири натижасида бундай ёрдам кўрсатишни сўраб мурожаат қилиш имкониятидан маҳрум қолганда, бундан кейинги кечиктириш эса бутун жамият учун тузатиб бўлмайдиган зарар етказиши мумкин бўлганда, ёки реал ҳужумни қайтариш ҳақида ёки зўравонлик ҳаракатлари билан боғлиқ бўлган, федерал қўшиннинг қандайдир қисмига қарши қаратилган қаршиликни бостириш ҳақида гап борган ҳолларда йўл қўйилади.

80-модда. 1. Федерал қўшиннинг олий қўмондонлигини федерал президент амалга оширади.

2. Қуролли кучлар ҳақидаги Қонун бўйича уларга Федерал президент фармойиш беришга ваколатли бўлмаган ҳолларда, бундай ваколатлар ваколатли федерал

министр зиммасига Федерал ҳукумат томонидан берилган ҳуқуқлар доирасида юкланади.

3. Федерал қўшинга қўмандонлик қилишни ваколатли федерал министр амалга оширади (76-модданинг 1-абзаци).

81-модда. Қуролли кучларни тўлдиришда, сақлашда ва жойлаштиришда ҳамда уларнинг одатдаги эҳтиёжларини таъминлашда ўлкаларнинг қандай доирада иштирок этиши Федерал қонун билан тартибга солинади.

4. Федерал мактаб органлари

81а-модда. 1. Мактаб иши соҳасидаги ва мактаб-интернатлардаги тарбия соҳасидаги федерал бошқарув тегишли федерал министр ваколатига ва олий ўқув юр்தларига ҳамда санъат академияларига тааллуқли бўлмаган соҳада, шунингдек, қишлоқ ва ўрмон хўжалиги соҳасидаги касбий мактаб таълими ҳамда қишлоқ ва ўрмон хўжалиги мактаб-интернатларидаги мактаб тарбиясига тааллуқли бўлмаган соҳада — тегишли федерал министрға бўйсунувчи федерал мактаб органлари ваколатларига киради. Мактабга қатнаши шарт бўлган болалар рўйхатларини тузиб чиқаришда жамоалар ўзларига Федерация томонидан берилган ваколат доирасида жалб этилиши мумкин.

2. Ҳар бир ўлканинг ваколоти доирасида мактаб органи — ўлка мактаб кенгаши, ҳар бир маъмурий районнинг ваколоти доирасида район мактаб кенгаши таъсис этилиши лозим. Вена ўлкасида ўлка мактаб кенгаши район мактаб кенгашининг вазифаларини ҳам бажаради ва Вена шаҳар мактаб кенгаши деб аталади. Ўлка ва район мактаб кенгашлари ваколатининг мавзу соҳаси Федерал қонун билан тартибга солиниши лозим.

3. Қонун асосида тартибга солиниши керак бўлган Федерал мактаб органларининг тузилиши хусусида қуйидаги асосий қондалар амал қилади:

а) Федерал мактаб органлари доирасида ҳайъатлар ташкил этилиши лозим. Овоз бериш ҳуқуқига эга бўлган ўлка мактаб кенгашларининг ҳайъат аъзолари партияларнинг Ландтагда олган мандатлари сонига мувофиқ тайинланиши, овоз бериш ҳуқуқига эга бўлган район мактаб кенгашлари ҳайъат аъзолари Ландтагга бўлган охирги сайловда Ландтаг вакиллари бўлган пар-

тиялар учун районда берилган овозлар сонига қараб тайинланиши лозим. Ҳайъатларнинг барча аъзоларини ёки уларнинг бир қисмини Ландтаг томонидан тайинланишига йўл қўйилади;

б) ўлка мактаб кенгашининг президенти ўлка губернатори, район мактаб кенгашининг раиси — район бошқарув органининг раҳбари ҳисобланади. Агар қонунда ўлка мактаб кенгаши президенти ламозимини эгаллайдиган шахснинг тайинланиши кўзда тутилса, у ҳолда бу шахс президент ўз ихтиёрида қолдирмаган барча ишларни бажаришда унинг ўрнини эгаллайди. Агар қонунда вице-президент тайинланиши назарда тутилган бўлса, у ҳолда бу вице-президент ҳужжатлар билан танишиб чиқиш ва уларни муҳокама қилиш ҳуқуқига эга бўлади; бундай вице-президент Федерал Конституциянинг ушбу қоидалари кучга кирмасдан олдин ўтказилган сўнгги расмий аҳоли рўйхати якунлари бўйича энг кўп аҳоли сонига эга бўлган камида бешта ўлка томонидан тайинланиши лозим;

в) ўлка ва район мактаб кенгашлари ҳайъатлари ва президентлари (раислари)нинг вазифалари қонун билан белгиланади. Ҳайъатлар қарорлар қабул қилади ва умумий кўрсатмалар беради, мансабдор шахсларни тайинлайди ва лавозимларга тайинлаш тўғрисида таклифлар киритади, шунингдек қонунлар ва фармойишлар лойиҳалари бўйича хулосалар чиқаради;

г) ҳайъатнинг яқин орада бўладиган мажлисига қадар ҳам кечиктириб бўлмайдиган зарурий ҳолларда президент (раис)нинг ўзи ҳайъат ваколати доирасига киритилган вазифаларни амалга оширади ва бундан ҳайъатни дарҳол хабардор қилади;

д) агар ҳайъат икки ойдан кўпроқ вақт мобайнида қарорлар қабул қилиш имкониятига эга бўлмаса, у ҳолда ҳайъатнинг мазкур вақтдан кейинги муддатга мўлжалланган вазифаларини бажариш, ҳайъатнинг қарорлар қабул қилиш имконияти йўқ бўлгани учун, президент (раис)га ўтади. Бундай ҳолларда президент (раис) ҳайъатнинг ўрнини босади.

4. Ҳайъатларга уларнинг ваколатларига кирадиган масалалар юзасидан кўрсатмалар бериб бўлмайди (20-модданинг 1-абзаци). Бу қоида ҳайъатнинг қонунга зид келувчи қарорларини бажаришни тақиқлайдиган кўрсатмаларга нисбатан амал қилмайди ёки ҳайъат қабул қилган қарорларнинг бекор қилинишини талаб этади.

Бундай кўрсатмалар асосланган бўлиши лозим. Кўрсатма қайси мактаб органига қаратилган бўлса, уша орган ҳайъат қарори асосида 129 ва навбатдаги моддаларга мувофиқ мазкур кўрсатма ҳақида бевосита маъмурий судга шикоят аризаси бериши мумкин.

5. Ваколатли федерал министр шахсан ўзи ёки ўзи бошчилик қилаётган министрлик органлари орқали Федерал министрликка ўлка мактаб кенгашлари орқали итоат этувчи мактаблар ва мактаб-интернатлардаги ишлар аҳволи билан танишиб чиқиши мумкин. Аниқланган камчиликлар (улар 14-модданинг 8-абзацида келтирилган камчиликлар бўлмагани учун) бартараф этиш мақсадида ўлка мактаб кенгашига етказилиши лозим.

816-модда. 1. Ўлкаларнинг мактаб кенгашлари қуйидагилар хусусида учта номзод тўғрисида таклифлар киритишлари мумкин:

а) Федерация номенклатурасига қарашли бўлган мактаб директорларининг, шунингдек, ўлкаларнинг мактаб кенгашларига бўйсунувчи мактаблар ва мактаб-интернатлардаги ўқитувчилар ва тарбиячиларнинг штат ўринларини эгаллаш;

б) федерация номенклатурасига қарашли бўлган ўлкалар ва районларнинг мактаб кенгашлари ҳузурида иш олиб борувчи мактаб назорати органлари хизматчиларининг штат ўринларини эгаллаш, шунингдек, ўқитувчиларга мактаб таълими устидан назорат қилиш вазифасини амалга оширишни топшириш;

в) умумтаълим мактабларида ва ихтисослаштирилган мактабларда ўқитувчи лавозимига даъвогарлар учун текширув комиссиялари раислари ва аъзоларини тайинлаш.

2. 1-абзацда санаб ўтилган таклифларни 66-модданинг 1-абзацига ёки 67-модданинг 1-абзацига мувофиқ, ёхуд бошқа йўл-йўриқлар асосида ваколатли ҳисобланган министрга тақдим этиш лозим бўлади. Таклиф этилган шахслардан танилаб олиш федерал министр зиммасига юкланади.

3. Ўлканинг ҳар бир мактаб кенгаши ҳузурида мактаб директорлари ва ўқитувчилари учун, шунингдек, тарбиячилар учун биринчи босқич сифатидаги малака ва интизом комиссиялари ташкил этилиши лозим, улардан Федерация билан оммавий-ҳуқуқий хизмат муносабатларида бўладиган ва ўлканинг мактаб кенгашига

бўйсунадиган мактабда (мактаб-интернатда) ишлаш учун фойдаланилади. Бу нарсa Федерал қонунда анча батафсил тартибга солиниши лозим.

Б. СУД ҲОКИМИЯТИ

82-модда. 1. Суд ҳокимияти Федерациядан келиб чиқади.

2. Ҳукмлар ва суд қарорлари Республика номидан чиқарилади ва эълон қилинади.

83-модда. 1. Судларни ташкил этиш ва уларнинг ваколати федерал қонун билан белгиланади.

2. Ҳеч ким ўзининг қонуний судьясидан маҳрум этилиши мумкин эмас.

84-модда. Ҳарбий судлар бекор қилинган; уруш вақти даврида иш олиб борадиган судлар бундан мустасно.

85-модда. Ўлим жазоси бекор қилинган.

86-модда. 1. Судьялар, агар ушбу қонунда бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса, Федерал ҳукуматнинг тақдимига кўра Федерал президент томонидан ёки у вакил қилган ваколатли Федерал министр томонидан тайинланади; Федерал ҳукумат ёки Федерал министр номзодлар ҳақида сенатлардан таклифлар олишлари лозим, сенатлар бунга суд тузилиши ҳақидаги Қонун билан вакил қилингандир.

2. Ваколатли федерал министрга тақдим этиладиган ва унинг томонидан Федерал ҳукуматга юбориладиган номзодлар рўйхатида даъвогарлар сони етарли даражада бўлиши, яъни камида учта шахсдан иборат бўлиши лозим, агар биттадан ортиқ ўринни эгаллаш зарур бўлса, у ҳолда рўйхатдаги номзодлар сони судья томонидан тайинланиши лозим бўлган шахслардан кам деганда икки баравар кўп бўлиши керак.

87-модда. 1. Судьялар ўзларининг судьялик вазифаларини амалга ошириш вақтида мустақилдирлар.

2. Судья ўзининг судьялик вазифаларини амалга ошираркан, қонунга мувофиқ ва ишларни кўриб чиқиш бўйича судьялар ўртасида тақсимланган ваколатга мувофиқ ўзига тегишли бўлган суд ишларини кўриб чиқа-

ди; адлия соҳасидаги бошқарувга тааллуқли бўлган ишлар бундан мустасно, улар қонун кўрсатмасига мувофиқ сепатлар ёки комиссиялар томонидан ҳал этилмайди.

3. Ишларни кўриб чиқиш ваколати битта суднинг судьялари ўртасида олдиндан суд тузилиши тўғрисидаги Қонунда белгиланган муддатга тақсимланиши лозим. Бу тақсимотга мувофиқ судьянинг ваколатига киритилган иш, унинг ўз вазифаларини амалга ошириши учун тўсиқлар мавжуд бўлгандагина адлия бошқарув органлари фармойиши билан ундан олиб қўйилиши мумкин.

87а-модда.1. Федерал қонунга мувофиқ биринчи инстанция судларида кўриладиган фуқаролик ишларининг айрим аниқ кўрсатиб ўтилган турларини қараб чиқиш судья бўлмаган махсус тайёрланган мансабдор шахсларга топширилиши мумкин.

2. Бироқ ваколат тақсимотига мувофиқ, бу иш ўзининг юрисдикциясига киритилган судья мазкур ишларни истаган вақтида ўзи қараб чиқиши ёки уларни қараб чиқиш учун талаб қилиб олиши мумкин.

3. 1-абзацда кўрсатиб ўтилган ишларни кўриб чиқиш вақтида судья бўлмаган федерал мансабдор шахслар, ваколат тақсимотига мувофиқ, бу ишлар ўз юрисдикциясига киритилган ваколатли судьянинг кўрсатмалари билангина боғлиқ бўладилар. 20-модданинг 1-абзацдаги учинчи гапни татбиқ этиш керак бўлади.

88-модда. 1. Суд тузилиши ҳақидаги қонунда ёш чегараси белгиланган бўлиб, судьялар бу ёшга етгандан кейин истеъфога чиқарилишлари лозим.

2. Бундан ташқари, судьялар фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда белгиланган шаклга риоя қилинган ҳолда ва расмий суд қарорига асосан лавозимидан четлаштирилишлари ёки ўз хоҳишларига қарши бошқа ўринга ўтказилишлари ёхуд истеъфога чиқишлари мумкин. Лекин агар бу нарса судларнинг тузилишидаги ўзгаришлар билан боғлиқ зарурат бўлса, бошқа ишга ўтказиш ва истеъфога чиқиш вақтида кўрсатиб ўтилган шартлар татбиқ этилмайди. Бундай ҳолларда қонун судьяларнинг қанча вақт мобайнида бошқа ишга ўтказилиши ва одатда назарда тутилган шартларсиз истеъфога чиқиши мумкинлигини белгилаб беради.

3. Судьяни вақтинча лавозимидан бўшатиш Суд ра-

исининг ёки юқори суд органининг фармойиши билан амалга оширилиши ва айни вақтда иш ваколатли судга берилиши мумкин.

89-модда. 1. Судлар, агар мазкур моддада бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса, тегишли тарзда эълон қилинган қонунлар, қарорлар ва давлат шартномаларининг қонуний кучга эга ёки эгамаслигини текширишга ҳақли эмаслар.

2. Агар суд қарорнинг ғайриқонуний бўлиши мумкинлиги муносабати билан унинг татбиқ этилишига шубҳа билан қараса, у ҳолда мазкур қарорни бекор қилиш тўғрисида Конституциявий судга тақдимнома киритиш лозим. Агар Олий суд ёки иш юзасидан иккинчи инстанция судининг иш сифати юзасидан қарор чиқаришга ваколатли бўлган суд қонуннинг ғайриқонуний бўлиши мумкинлиги муносабати билан унинг татбиқ этилишига шубҳа билан қараса, у ҳолда суд мазкур қонунни бекор қилиш тўғрисида Конституциявий судга тақдимнома киритиш лозим.

3. Агар суд томонидан татбиқ этилиши керак бўлган ҳуқуқий йўл-йўриқлар ўз кучини йўқотган бўлса, у ҳолда суднинг тақдимномасига кўра Конституциявий суд бу ҳуқуқий йўл-йўриқни ғайриқонуний ёки ғайриконституциявий бўлган, деб қарор чиқариши лозим.

4. Мазкур модданинг 2-абзаци ва 3-абзаци давлат шартномаларига нисбатан 140-моддага кўра тегишли равишда амал қилади.

5. Федерал қонун 2-абзацга, 3-абзацга ёки 4-абзацга мувофиқ киритилган тақдимноманинг суд томонидан бошланган жараёни учун қандай оқибатларга эга бўлишини белгилаб чиқиши лозим.

90-модда. 1. Фуқаролик ва жиноий ишлар бўйича қарор чиқарадиган судларда бу ишларни қараб чиқиш оғзаки ва ошкора равишда амалга оширилади.

2. Жиноий суд ишида айблов жараёни тамойиллари амал қилади.

91-модда. 1. Халқ одил судловни амалга оширишда иштирок этиши лозим.

2. Қонунда санаб ўтилган, қаттиқ жазо белгиланиши мумкин бўлган жиноятлар ҳақидаги ишлар юзасидан, шунингдек, барча сиёсий жиноятлар ва хатти-ҳа-

ракатлар тўғрисидаги ишлар юзасидан айбланувчининг айбдорлиги ҳақидаги масалани суд маслаҳатчилари ҳал қиладилар.

3. Жиноий жазоланадиган бошқа хатти-ҳаракатлар тўғрисидаги ишлар бўйича жиноий суд жараёнида одил судловни амалга оширишда суд маслаҳатчилари иштирок этадилар (агар тайинланиши керак бўлган, кўзда тутилган жазо чораси қонунда белгиланган чегарадан ошиб кетса)¹.

92-модда. 1. Фуқаролик ва жиноий ишлар бўйича энг юқори инстанция Олий суд ҳисобланади.

2. Олий суд таркибига Федерал ҳукумат, ўлка ҳукумати ёки бирон бир умумий вакиллик органи аъзолари киришлари мумкин эмас; ваколатлик муддатига ёки фаолиятнинг муайян муддатига сайланган умумий вакиллик органлари аъзоларининг суд аъзоси бўлишига йўл қўйиб бўлмаслиги уларнинг ваколатлик муддати ёки фаолият муддати тамом бўлмай туриб, муддатидан илгари мандатдан воз кечганда ҳам сақланиб қолади. Кейинги тўрт йил мобайнида юқорида санаб ўтилган вазифалардан бирини бажариб келган шахс Олий суд Раиси ёки Раис ўринбосари қилиб тайинланиши мумкин эмас.

93-модда. Суд тартибида жазоланадиган жиноий хатти-ҳаракатларга нисбатан амнистиялар федерал қонун асосида амалга оширилади.

94-модда. Адлия барча даражалардаги бошқарувдан холидир.

Т У Р Т И Н Ч И Б У Л И М

ЎЛКАЛАРНИНГ ҚОНУН ЧИҚАРУВЧИ ВА ИЖРО ЭТУВЧИ ҲОКИМИЯТИ

А. УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

95-модда. 1. Ўлкаларнинг қонуни чiqарувчи ҳокимия-

¹ Австрия ЖПКнинг § 13 га мувофиқ суд маслаҳатчилари шундай жиноий ишларни қараб чиқишда иштироқ этадиларки, бу ишлар бўйича 3 йилдан ортиқ, лекин 10 йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазо чораси белгиланиши мумкин. Маслаҳатчилар суди 5 йилдан бошлаб 10 йилдан кўпроқ озодликдан маҳрум этиш белгиланиши мумкин бўлган жиноий ишларни кўриб чиқади.

ти Ландтаглар томонидан амалга оширилади. Уларнинг аъзолари тенг, тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида шахсан амалга ошириладиган яширин овоз бериш йўли билан федерациянинг эркак ва аёл жинсидаги барча фуқаролари томонидан мутаносиб тизим бўйича сайланади; бу сайловчилар Ландтагга сайлов тўғрисидаги низомларга мувофиқ овоз бериш ҳуқуқига эга бўлишлари ва тегишли ўлка худудида доимий равишда истиқомат қилаётган бўлишлари керак. Бунга тегишли равишда 26-модданинг 1-абзацидаги охириги жумла татбиқ этилади; сайловда қатнашмаганлик учун жавобгарликни истисно қиладиган асослар Миллий кенгашга сайлов тўғрисидаги Низомда кўзда тутилган асослардан кенгроқ бўлиши мумкин эмас.

2. Ландтагларга сайлов тўғрисидаги низомлар Миллий кенгашга сайлов тўғрисидаги Низомга нисбатан фавол ва пассив сайлов ҳуқуқининг анча чекланган шартларини ўз ичига олиши мумкин эмас.

3. Сайловчилар ўз сайлов ҳуқуқларини ҳар бири ўзинча худудий жиҳатдан алоҳида ҳисобланган сайлов округларида амалга оширадилар. Депутатлар сони фуқароларнинг сонига қараб сайлов округлари бўйича тақсимланади. Сайловчиларни бошқача сайлов бирликларига бўлишга йўл қўйилмайди.

4. Оммавий муассасалар хизматчиларига, агар номзодлари Ландтаг сайловида овозга қўйилган ёки унинг депутати этиб сайланган бўлсалар, улар ўз номзодларини овозга қўйишлари ёки депутатлик ваколатларини амалга оширишлари учун зарур бўладиган бўш вақт билан таъминланишлари лозим. Ўлканинг конституциявий қонунда оммавий муассасаларнинг бундай хизматчилари учун қолган бошқа соҳаларда ҳам 59а-моддага мувофиқ келувчи тартиб белгиланиши мумкин.

96-модда. 1. Ландтаг аъзолари Миллий кенгаш аъзолари сингари дахлсизлик ҳуқуқидан фойдаланадилар; тегишли равишда, 57-модданинг қондалари татбиқ этилади.

2. 32 ва 33-моддаларнинг қондалари Ландтаглар ва уларнинг қўмиталарининг мажлисларига нисбатан ҳам амал қилади.

97-модда. 1. Ўлка қонунини қабул қилиш учун Ландтаг қарори бўлиши, қарор тасдиқланиши ва ўлка Кон-

ституцияси қоидаларига мувофиқ имзо билан тасдиқ қилиниши ва қонун ўлка губернатори томонидан ўлка қонунлари Бюллетенида эълон қилиниши лозим.

2. Агар ўлка қонуни, унинг бажарилиши учун Федерал органларнинг ёрдам кўрсатиши зарурлигини назарда тутса, у ҳолда Федерал ҳукуматнинг бу ёрдамга розилиги сўралиши лозим. Агар Федерал ҳукумат қонун чиқарувчи қарор ваколатли Федерал министрликка топширилган кундан бошлаб саккиз ҳафта ичида ўлка губернаторига Федерал органлар томонидан ёрдам кўрсатиш ҳақида рад жавобини маълум қилмаса, розилик олинган деб ҳисобланади, Федерал ҳукумат қонун чиқарувчи қарорга ўзининг рози эканлигини яққол ифодалаган тақдирдагина бу қарорнинг мазкур муддат тавом бўлмасдан олдин эълон қилинишига йўл қўйилади.

98-модда¹. 1. Ландтагнинг барча қонун чиқарувчи қарорлари қабул қилинган ҳамоно ва эълон қилинмасдан олдин ўлка губернатори томонидан Федерал канцлер маҳкамасига маълум қилиниши лозим.

2. Агар Ландтагнинг қонун чиқарувчи қарори натижасида Федерация манфаатларига зарар етказилиши мумкин бўлса, Федерал ҳукумат бундай қарор Федерал канцлер Маҳкамасига тақдим этилган кундан эътиборан саккиз ҳафта ичида унга қарши асосли эътироз билдириши мумкин. Агар қонун чиқарувчи қарор ҳақида қонун чиқариш жараёни бошлангунга қадар, Федерацияга мазкур қарор лойиҳаси тўғрисида ўз фикрини айтиш имконияти берилган бўлса, у ҳолда эътироз билдириш фақат Федерация ваколатларига аралашиш тўғрисидаги фикрга асосланиши мумкин. Эътироз мавжуд бўлган тақдирда, қонун чиқариш ҳақидаги қарор агар у тақрорий равишда Ландтаг томонидан камида аъзоларнинг ярми иштирок этиб тасдиқлангандагина эълон қилиниши мумкин.

3. Эътироз билдириш учун белгиланган муддат ўтиб бўлишига қадар қонун чиқариш ҳақидаги қарорни эълон қилишга фақат Федерал ҳукуматнинг яққол ифодаланган розилиги мавжуд бўлган тақдирдагина йўл қўйилади.

4. Ландтагларнинг солиқларга доир масалаларни тартибга солувчи қонун чиқарувчи қарорларига нисба-

¹ 1983 йилги 175-сонли Қонуни таҳририда.

тан молия тўғрисидаги Конституциявий қонун қондалари амал қилади.

99-модда. 1. Ўлканинг конституциявий қонуни шаклида қабул қилиниши лозим бўлган ўлка Конституцияси, шунингдек, ўлканинг конституциявий қонуни билан ҳам ўзгартирилади (агар бу билан Федерал Конституцияга дахл қилинмаса).

2. Ўлканинг конституциявий қонуни фақат Ландтаг аъзоларининг ярмиси иштирок этган ва берилган овозларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги томонидан қабул қилинган бўлиши мумкин.

100-модда. 1. Ҳар бир Ландтаг Федерал ҳукуматининг тавсияси ва Федерал кенгашнинг розилиги билан Федерал президент томонидан тарқатиб юборилиши мумкин. Федерал кенгашнинг розилиги аъзоларнинг ярми иштирокида ва берилган овозларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилик билан берилиши лозим. Овоз беришда Ландтаги тарқатиб юборилиши лозим бўлган ўлка вакиллари иштирок этишлари мумкин эмас.

2. Ландтаг тарқатиб юборилган тақдирда уч ҳафта ичида ўлка Конституцияси қондаларига мувофиқ янги сайлов тайинланиши лозим; янги сайланган Ландтаг сайловдан кейин тўрт ҳафта мобайнида чақирилиши лозим.

101-модда. 1. Ҳар бир ўлканинг ижроия ҳокимияти Ландтаг сайлаган ўлка ҳукумати томонидан амалга оширилади.

2. Ўлка ҳукуматининг аъзолари Ландтаг таркибига киришлари мумкин эмас. Аммо ўлка ҳукумати таркибига фақат Ландтагга сайланиш ҳуқуқига эга бўлган шахсларгина сайланиши мумкин.

3. Ўлка ҳукумати ўлка губернатори, зарур миқдордаги ўринбосарлар ва бошқа аъзолардан таркиб топади.

4. Ўлка губернатори лавозимга киришишдан олдин Федерал президент олдида, ўлка ҳукуматининг бошқа аъзолари эса — ўлка губернатори олдида Федерал Конституцияга садоқати тўғрисида қасамёд қиладилар. Қўшимча равишда диний мазмундаги қасамёд қилишга ҳам йўл қўйилади.

102-модда. 1. Федерация ўлкаларда, унинг ўз федерал органлари (бевосита федерал бошқарув) бўлмаган

Ўлкаларда ўлка губернатори ва унга бўйсунган ўлка органлари (бавосита федерал бошқарув) орқали ўзининг ижроия ҳокимиятини амалга оширади. Агар Федерал бошқарувга бевосита мансуб бўлган вазифаларни бажариш Федерал органларга, хусусан Федерал полиция органларига топширилган бўлса, у ҳолда федерал органлар мазкур вазифаларни бажариш чоғида ўлка губернаторига бўйсунадилар ва унинг кўрсатмалари билан боғланган бўладилар (20-модданинг 1-абзаци); бундай федерал органларга ижро этиш ҳаракатларини амалга ошириш топширилганлиги ёки қай даражада топширилганлиги Федерал қонунлар билан белгиланади; улар манфаатдор ўлкалар розилиги билан эълон қилиниши мумкин (агар бу 2-абзацда кўрсатиб ўтилган масалаларга нисбатан ижро этишни топшириш ҳолларига тааллуқли бўлмаса).

2. Конституцияда белгиланган ваколатлар доирасида федерал органлар бевосита қуйидаги масалалар юзасидан ижро этиш билан шуғулланишлари мумкин:

чегараларни белгилаш, хорижий мамлакатлар билан товар айирбошлаш ва чорва молларини сотиш, божхона иши, Федерация ҳудудига кириш ва ундан чиқишни тартибга солиш ва назорат қилиш, федерал молия, монополиялар, ўлчовлар, тош-тарози, стандартлар ва намуналар, техник синаб кўриш, адлия, паспорт иши, фуқароларни прописка қилиш, қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар, шунингдек отиш иши, патент иши, намуналар, маркалар ва бошқа товар белгиларини муҳофаза қилиш, транспорт, сув ва кема полицияси, почта, телеграф ва телефон, кончилик иши, Дунайни тартибга солиш ва тартибда сақлаш, туғонлар қурилиши, сув йўллариини барпо этиш ва тартибда сақлаш, геодезия, меҳнат ҳуқуқи, ижтимоий суғурта, ёдгорликларни муҳофаза қилиш, Федерал полиция ва федерал жандармерияни ташкил этиш ва уларга раҳбарлик қилиш, ниҳоят, — фавқуллодда ҳолатлар мавжуд бўлганда ва ушбу федерал конституциявий қонун кучга кирган кунда федерал полиция органларининг маҳаллий ваколат соҳаси Федерациянинг қандайдир ҳудуди билан мос келмай қолган жойларда — ижтимоий осойишталикни, тартиб ва хавфсизликни сақлаш (маҳаллий хавфсизлик полициянинг фаолияти бундан мустасно), матбуот, бирлашмалар, йиғилишлар ҳамда хорижликлар ишлари билан шуғулланувчи полиция вазифаларига тааллуқли масалалар;

ҳарбий иш, уруш қатнашчилари ва уларнинг яқин кишиларига ғамхўрлик қилиш; болаларга нафақалар ва оила манфаатлари йўлида компенсациялар тўлашга доир соҳадаги демографик сиёсат, мактаб иши, шунингдек мактаб-интернатларда ва талабалар ётоқхоналарида тарбия (қишлоқ ва ўрмон хўжалиги мактаб-интернатларидаги касбий мактаб таълими ва тарбия бундан мустасно).

3. Федерация ижро этувчи ҳокимиятини, шунингдек, 2-абзацда санаб ўтилган масалаларга тааллуқли ишларни амалга оширишни ўлка губернаторига топшириш ҳуқуқи Федерацияда сақланиб қолади.

4. 2-абзацда санаб ўтилганлардан ташқари масалаларни қараб чиқиш учун ўз хусусий федерал органларини ташкил этишга фақат манфаатдор ўлкаларнинг розилиги билан йўл қўйилади.

5. Федерация хавфсизлигини муҳофаза қилишни таъминлайдиган Федерал полициянинг бирон-бир органининг маҳаллий ваколати соҳасига тааллуқли ҳудудга бошқа бир ҳудудий бирликка тегишли бўлган хавфсизликни муҳофаза қилувчи бўлинмаларнинг киритилиши мумкин эмас ва улар у ерда турмаслиги лозим. Муҳофазани таъминлайдиган, Ташкил этилиши ва яшаши мазкур қоидага зид бўлган бўлинмаларни тарқатиб юбориш Федерациянинг ижро этувчи ҳокимиятига тегишлидир.

6. Федерал полиция органларини ташкил этиш, уларнинг ҳудудий ваколатларини белгилаш, 10-моддага мувофиқ чиқарилган Федерал қонунлар асосида ижро этувчи фаолияти федерал полиция органлари томонидан амалга ошириладиган бошқарув соҳаларини белгилаш, шунингдек, уларнинг предметли ваколатини аниқлаш ҳамда уларнинг органлари учун махсус хизмат йўл-йўриқларини нашр этиш Федерал ҳукумат қарори асосида амалга оширилади. Агар бундай органга ўлканинг ўз ижро этиш ҳокимияти соҳасига кирадиган вазифаларни бажариш топшириладиган бўлса, у ҳолда кўрсатиб ўтилган қарор мазкур вазифаларни федерал полиция органларига топшириш тегишли ўлка қонунинда кўзда тутилган бўлсагина чиқарилиши мумкин.

7. Агар айрим жамоаларда ижтимоий осойишталикка ва тартибга таҳдид туғилиши туфайли махсус чоратадбирлар кўрилиши зарур бўлса, ваколатли федерал министр хавф мавжуд бўлиб турган вақтда мазкур

чора-тадбирларни амалга оширишни ўзининг федерал органларига топшириши мумкин.

103-модда. 1. Бевосита федерал бошқарувга тегишли бўлмаган масалалар юзасидан ўлка губернатори Федерал ҳукуматнинг, шунингдек, айрим федерал министрларнинг кўрсатмалари билан (20-модда) боғлиқ бўлиб, мазкур кўрсатмаларнинг амалга оширилишини таъминлаши шартдир, бунинг учун у ўлканинг ўз ваколати сифатида иш олиб берадиган органи сифатида ўзи эга бўлган вositаларни ҳам татбиқ этади.

2. Ўлка ҳукумати ўз режаларини бевосита федерал бошқарувга тегишли бўлмаган (ҳақиқатда ўлканинг ўз ваколати доирасига кирадиган масалалар билан боғлиқ бўлганлиги учун) айрим бир гуруҳ масала ўлка губернатори номидан унинг ҳукумати аъзолари томонидан ҳал этилиши ҳақида қарор қабул қилиши мумкин. Ўлка ҳукуматининг тегишли аъзолари бу масалалар юзасидан ўлка губернаторининг кўрсатмалари билан (20-модда) боғлиқдирлар, губернатор ҳам Федерал ҳукуматнинг ёки айрим федерал министрларнинг кўрсатмалари билан худди шундай даражада боғлиқдир.

3. 1-абзацда кўзда тутилган Федерал ҳукуматнинг ёки айрим Федерал министрларнинг кўрсатмалари 2-абзацда кўзда тутилган ҳолларда ҳам ўлка губернаторига юборилиши лозим. Ўлка губернатори, агар у бевосита федерал бошқарувга тегишли бўлмаган ваколатларни мустақил равишда амалга оширмаса, ўз масъулияти остида (142-модданинг 2-абзаци, «г» банди) ўлка ҳукуматининг тегишли аъзосига дарҳол ёзма равишда ҳеч бир ўзгаришсиз кўрсатма бериши ва бу кўрсатманинг амалга оширилишини кузатиб бориши шарт. Агар ўлка губернаторининг зарур чоралар кўришига қарамай, кўрсатма бажарилмаса, ўлка ҳукуматининг тегишли аъзоси ҳам Федерал ҳукумат олдида 142-моддада кўзда тутилганидек жавобгар бўлади.

4. Бевосита федерал бошқарувга тегишли бўлмаган масалалар маъмурий инстанцияларда кўриб чиқилиши вақтида ўлка губернатори томонидан узил-кесил ҳал этилади, чунки у илгари чиқарилган қарорлари устидан шикоят қилинадиган орган сифатида қарайди бу масалага (агар федерал қонун, истисно тарпқасида, масаланинг аҳамиятидан келиб чиқиб, бошқа нарсани аниқ белгиламаган бўлса); бевосита федерал бошқарув-

га тегишли бўлмаган масалалар юзасидан биринчи инстанция сифатида ўлка губернатори қарор қабул қиладиган бўлса, бу масалалар, агар федерал қонунда бошқа нарса белгиланмаган бўлса, ваколатли федерал министргача бўлган барча инстанцияларда қараб чиқирилиши мумкин.

104-модда. 1. Федерация ваколатига тааллуқли бўлган ва 17-моддада санаб ўтилган масалалар бўйича ижро этиш вазифаси юкланган муассасаларга 102-модданинг қоидалари қўлланилмайди.

2. Бироқ федерал мол-мулкни бошқариш вазифаси топширилган федерал министрлар бундай ишларни бажаришни губернаторга ва унга бўйсунадиган ўлка органларига топширишлари мумкин. Бундай топшириш ҳар қандай пайтда тўлиқ ёки қисман бекор қилиниши мумкин. Бундай масалалар юзасидан ижро этиш билан боғлиқ бўлган харажатлар айрим фавқулодда ҳолларда Федерация томонидан қай даражада копланиши федерал қонун билан белгиланади.

105-модда. 1. Ўлка губернатори ўлка вакили ҳисобланади. Бевосита федерал бошқарувга тегишли бўлмаган масалалар юзасидан у Федерал ҳукумат олдида 142-моддада кўзда тутилганидек жавобгар бўлади. Ўлка губернатори вазифасини ўлка ҳукумати томонидан тайинланган ҳукумат аъзоси (ўлка губернаторининг ўринбосари) вақтинча бажаради. Бундай вазифаларга тайинлаш тўғрисидаги хабар Федерал канцлерга маълум қилиниши лозим. Бу хилдаги вазифани бажариб турган, бунинг учун бевосита Федерал бошқарувга тегишли бўлмаган масалалар юзасидан тайинланган ўлка ҳукуматининг аъзоси ҳам Федерал ҳукумат олдида 142-моддада кўзда тутилганидек жавобгар бўлади. Дахлсизлик ҳуқуқи ўлка губернаторини ёки унинг вазифасини бажариб турган ўлка ҳукумати аъзосини бундай жавобгарликка тортишга тўсқинлик қилмайди. Шунингдек, дахлсизлик ҳуқуқи 103-модданинг 3-абзацида назарда тутилган ўлка ҳукумати аъзосини ҳам жавобгарликка тортишга тўсқинлик қилмайди.

2. Ўлка ҳукумати аъзолари Ландтаг олдида 142-моддада кўзда тутилган тарзда жавобгар бўладилар.

3. 142-моддада кўзда тутилган айбловни билдириш

тўғрисида қарор қабул қилиш учун Ландтаг аъзоларининг ярми иштирок этиши зарур.

106-модда. Ўлка ҳукумати аппарати ички хизматига раҳбарлик қилиш учун ҳуқуқуӣ билимларга эга бўлган бошқарув амалдорлари орасидан Ўлка бошқарув хизматининг директори тайинланади. У бевосита федерал бошқарувга тегишли бўлмаган масалалар юзасдан Ўлка губернатори ҳудудидаги ёрдамчи орган ҳам ҳисобланади.

107-модда. Бекор қилинган¹.

Б. ФЕДЕРАЦИЯ ПОЙТАХТИ — ВЕНА

108-модда. Ўз мавқеи жиҳатидан Ўлка мавқеига тенглаштирилган Федерация пойтахти — Венада жамоа кенгашига Ландтаг вазифаси ҳам юкланган, шаҳар сенатига — шунингдек, Ўлка ҳукумати вазифаси, бургомистга — шунингдек, Ўлка губернатори вазифаси, магистратга — шунингдек, Ўлка ҳукуматини бошқариш хизмати вазифаси, магистрат директорига — шунингдек, Ўлка бошқаруви хизмати директорининг вазифаси ҳам юкланган.

109-модда. Вена ўлкаси бевосита федерал бошқарувга тегишли бўлмаган соҳада маъмурий инстанцияларда масалаларни қараб чиқиш, агар бу нарса Федерал қонунда истисно қилинмаган бўлса, район бошқаруви органи ҳисобланган магистрат томонидан бошланади ёки биринчи инстанция сифатида ижро этиш федерал органларга (102-модданинг 1-абзаци, иккинчи гап) топширилган ҳолларда ана шу органлар томонидан бошланади ва сўнгра Ўлка губернатори сифатидаги бургомистр томонидан амалга оширилади; қолган ҳолларда 103-модданинг 4-абзаци қоидалари амал қилади.

110-модда. Федерация пойтахти — Вена магистрати ҳузуридаги Ўлка ҳукумати органи сифатида 11-модданинг 5-абзацига мувофиқ ташкил этиладиган маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги ишлар бўйича суд ишларини кўриб чиқишда юқори инстанция ҳисобланган ва Ўлка-

¹ Федерал Конституциянинг 15а-моддаси, 2-абзаци билан алмаштирилган. (Тузувчилар изоҳи).

нинг ўз ваколати соҳасига тегишли бўлган маъмурий жазолар тўғрисидаги ишлар бўйича сенат бевосита федерал бошқарувга тегишли бўлмаган маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги ишлар бўйича юқори инстанция сифатида суд ишларини кўриб чиқиши лозим; бундай ҳолларда аynи вақтда ўлка губернатори ҳам ҳисобланувчи бургомистр маъмурий жазолар тўғрисидаги ишлар бўйича сенаторларнинг тақдимларига асосан қонунда кўзда тутилган авф этишни амалга оширишга вакил қилинган бўлади.

111-модда. Қурилиш ва солиқларга доир масалалар юзасидан қарорлар қабул қилишда махсус коллегиял органлар энг юқори инстанция ҳисобланади. Мазкур коллегиял органларни тайинлаш таркиби ва тартиби ўлкаларнинг қонунлари билан тартибга солинади.

112-модда. Федерация пойтахти — Венага нисбатан 108—111-моддаларнинг қонунларини ҳисобга олган ҳолда, қолган ҳолларда мазкур бўлимнинг «в» боби қондалари амал қилади. 119-модданинг 4-абзаци ва 119а-модда бундан истиснодир. Федерация пойтахти — Венага берилган ваколатни амалга оширишда 142-модданинг 2-абзаци, «г» банди ҳам қўлланилиши керак.

113-модда. Бекор қилинган¹.

114-модда. Бекор қилнган.²

В. ЖАМОАЛАР

115-модда. 1. Қуйидаги моддаларнинг мазмунига мувофиқ, жамоалар деганда маҳаллий жамоаларни тушуниш керак.

2. Муайян тарзда Федерация ваколатига ажратилмаган масалаларга нисбатан ўлка қонунчилиги мазкур бобнинг кейинги моддалари тамойилларига мувофиқ жамоаларнинг ҳуқуқини тартибга солиши лозим. 118 ва 119-моддаларга мувофиқ жамоалар юритадиган масалаларга доир ваколат ушбу Федерал Конституциянинг умумий йўл-йўриқларига мувофиқ белгиланади.

¹ 1925 йил 30 июлдаги 268-сонли Конституцион қонун билан.

² 1925 йил 30 июлдаги 268-сонли Федерал Комституцион қонун билан.

в) бургомистр.

2. Жамоа кенгашига сайлов тенг, тўппа-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида жамоа ҳудудида доимий яшаш жойига бўлган Федерация фуқаролари шахсан амалга оширадиган яширин овоз бериш йўли билан пропорционал лизим асосида ўтказилади. Сайлов тўғрисидаги Низом Ландтагга сайлов тўғрисидаги Низомдан ҳам фаолроқ ва пассивроқ сайлов ҳуқуқининг янада чекланган шартларини ўз ичига олиши мумкин эмас. Бироқ шу нарса белгиланиши мумкинки, жамоа ҳудудида бир йилдан камроқ вақт яшаётган шахсларга, агар уларнинг жамоада бўлиши фақат вақтинча эканлиги маълум бўлса, жамоа кенгашига сайловда уларга фаол ва пассив сайлов ҳуқуқи берилмайди. Ландтагга сайлов ўтказишда сайловда қатнашиш бурчи ҳақидаги йўл-йўриқлар (95-модданинг 1-абзацидаги охириги гап) тегишли равишда жамоа кенгашининг сайлашда ҳам татбиқ этилиши керак. Сайлов тўғрисидаги Низом қуйидагиларни белгилаши мумкин: сайловчилар ўз сайлов ҳуқуқларини сайлов округлари бўйича амалга оширадилар, сайлов округларининг ҳар бири алоҳидадир. Сайловчиларни бошқа сайлов бўлинмаларига бўлишга йўл қўйилмайди.

3. Жамоа кенгашининг қарор қабул қилиши учун унинг аъзолари овозининг оддий кўпчилиги зарур, аъзолар кенгашни қонуний ҳуқуққа эга деб эътироф қилиш учун талаб қилинадиган миқдорда қатнашишлари керак; бироқ муайян масалалар юзасидан қарор қабул қилиш учун бошқа шартлар ҳам назарда тутилиши мумкин.

4. Жамоа кенгашининг мажлислари очиқ бўлади, бироқ истиснолар ҳам назарда тутилиши мумкин. Жамоа сметаси лойиҳасининг ёки якуний балансини муҳокама қилишда ошкоралик мустасно бўлиши мумкин эмас.

5. Жамоа кенгашида олинган мандатлар сонига қараб вакил бўлиб қатнашаётган партиялар жамоа бошқарувида ҳам ўз вакилларига эга бўлишлари лозим.

6. Жамоаларда ишларни юритиш жамоа бошқаруви хизмати (шаҳар бошқаруви хизмати) томонидан, мустақил мақомга эга бўлган шаҳарларда эса, — магистрат томонидан амалга оширилади. Магистратнинг ички хизматига раҳбарлик қилиш учун бошқарувнинг ҳуқуқий билимларга эга бўлган амалдорлари орасидан магистрат директори тайинланади.

116-модда. 1. Ҳар бир ўлка жамоаларга бўлган Жамоа мустақил ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқига бўлган ҳудудий бирлик ва айни вақтда маъмурий birlik ҳисобланади. Ҳудуднинг ҳар бир участкаси бир бир жамоага тегишли бўлиши лозим.

2. Жамоа мустақил хўжалик бирлиги ҳисобланади. У Федерация ва ўлканинг умумий қонунлари билан белгиланган доирада ҳар қандай мол-мулкка эга бўлиши, сотиб олиш ва тасарруф қилиш, хўжалик тадбиркорлиги билан шуғулланиш, шунингдек, молиявий тизим доирасида ўз бюджетини мустақил белгилаш ва солиқлар олиш ҳуқуқига эгадир.

3. Аҳолиси камида 20000 бўлган жамоа учун, агар бу ўлка манфаатларини камситмаса, жамоа тавсиясига мувофиқ ўлка қонун асосида мустақил мақом (шаҳар ҳуқуқий мақоми) белгиланиши лозим. Қонун тарзидаги бундай қарор фақат Федерал ҳукумат розилиги билангина эълон қилиниши мумкин. Агар қонун тарзидаги қарор ваколатли федерал министрлик томондан олинган кундан бошлаб саккиз ҳафта ичида Федерал ҳукумат ўлка губернаторига ўз эътирозини маълум қилмаса, розилик берилган деб ҳисобланади. Мустақил мақомга эга бўлган шаҳар жамоа бошқаруви вазифаларидан ташқари, район бошқаруви вазифаларини ҳам амалга ошириши лозим.

4. Тегишли қонунлар билан (10—15-моддалар) муайян мақсадларда жамоа иттифоқлари ташкил этилиши кўзда тутилиши мумкин. Бундай жамоа иттифоқлари ўз жамоалари ваколати соҳасига кирадиган вазифаларни бажариш лозим бўлган ҳолларда бу ҳилдаги иттифоққа кирадиган жамоалар ўзларига юкланган вазифаларни бажариш чоғида иттифоқнинг зарур таъсир ўтказишига йўл қўйилиши лозим. Ижро этувчи фаолиятни амалга ошириш тартибида жамоалар иттифоқларини тузиш вақтида манфаатдор жамоаларнинг фикрини олдидан эшитиш лозим.

117-модда. 1. Жамоа органлари сифатида ҳар қандай ҳолатда ҳам қуйидагилар иш олиб бориши лозим:

а) Жамоа кенгаши, у жамоага кирадиган, сайлов ҳуқуқига эга бўлган фуқаролар томонидан сайланиши керак бўлган умумий вакиллик органдир;

б) Жамоа бошқаруви (шаҳар кенгаши), мустақил мақомга эга бўлган шаҳарларда эса, — шаҳар сенати;

118-модда. 1. Жамоанинг ҳуқуқ доирасини унинг ўз ваколатлари ва унга Федерация ёки ўлка томонидан берилган ваколатлар ташкил этади.

2. Жамоанинг ўз ҳуқуқ доираси, 116-модданинг 2-абзацида кўрсатилган ваколатлардан ташқари, жамоага кирувчи фуқароларнинг мутлақ ёки кўпроқ маҳаллий манфаатларигагина тааллуқли масалалар юзасидан зарур чора-тадбирлар жамоа томонидан унинг ҳудудий чегаралари доирасида қабул қилиниши мумкин. Қонунларда жамоанинг ўз ҳуқуқлари доирасига кирадиган ваколатлар аниқ санаб ўтилиши лозим.

3. Жамоа, хусусан, ўзининг ҳуқуқ доирасида қуйидаги масалалар юзасидан халқ бошқарувиغا доир вазифаларнинг бажарилиши учун жавобгардир;

1) Жамоа органларини ўзидан юқорида турувчи сайлов органларининг ваколатини чекланмайдиган доирада тайинлаш; жамоа олдида турган вазифаларни бажариш мақсадида ички тузилишни тартибга солиш;

2) Юқори интизом, малака ва инспекция комиссияларининг ҳуқуқ доирасини чекламайдиган доирада жамоа хизматчиларини тайинлаш ва хизмат фаолиятига раҳбарликни амалга ошириш;

3) Маҳаллий хавфсизлик полицияси (15-модданинг 2-абзаци); оммавий тадбирларни ўтказишда тартибни таъминлайдиган маҳаллий полиция;

4) жамоа ичида транспорт йўлларини бошқариш, маҳаллий йўл полицияси;

5) маҳаллий экинзорларни муҳофаза қилувчи полиция;

6) маҳаллий бозорлар полицияси;

7) соғлиқни сақлаш бўйича маҳаллий полиция хизмати, хусусан тез ёрдамни ва қутқарув хизматини ташкил этиш хизмати, шунингдек, дафн этишни ташкил қилиш ва қабристонлар иши хизмати;

8) расм-русумлар полицияси;

9) маҳаллий қурилиш полицияси, агар бу Федерацияга ва оммавий мақсадларга хизмат қилувчи биноларга тааллуқли бўлмаса (15-модданинг 5-абзаци), маҳаллий ўт ўчириш полицияси, маҳаллий ҳудудларни режалаштириш;

10) инзоларни ҳал қилишда суддан ташқари воситачилик бўйича оммавий муассасалар;

11) кўчар мулкни кимошди савдосида ихтиёрий равишда сотиш.

4. Жамоа ўзининг ваколатларини ўз ҳуқуқлари доирасида Федерация ва ўлка қонунлари ҳамда қарорлари чегарасида ўз жавобгарлиги остида, кўрсатмалар билан боғлиқ бўлмаган ва 119а-модданинг 5-абзаци қондаларини ҳисобга олган ҳолда, амалга ошириши лозим, токи жамоа чегарасидан ташқари бошқарув органларига шикоят қилишга ўрин қолмасин. Федерация ва ўлкалар жамоанинг ўз ҳуқуқ доирасига кирадиган вазифаларни бажаришни назорат қилиш (119а-модда) ҳуқуқига эгадирлар. Бу билан 12-модданинг 2-абзаци қондаларига дахл қилинмайди.

5. Бургомистр, жамоа бошқарувни (шаҳар кенгаши, шаҳар сенати) аъзолари ва жамоанинг тайинланадиган бошқа ҳар қандай органлари жамоанинг ўз ҳуқуқ доирасига кирадиган вазифаларни бажариш учун жамоа кенгаши олдида жавобгардирлар.

6. Жамоа ўзининг ҳуқуқ доирасига кирадиган масалалар юзасидан ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқидан фойдаланган ҳолда, маҳаллий полиция фармойишларини нашр этиши мумкин, бундан мақсад жамоанинг ижтимоий ҳаётига ҳалақит берувчи тартиббузарликларнинг олдини олиш ёки уларни бартараф этиш, шунингдек, бу фармойишларга риоя қилинмаслигини маъмурий хатти-ҳаракат деб эътироф қилишдир. Бундай фармойишлар Федерация ва ўлканинг амалдаги қонунлари ҳамда қарорларига зид келмаслиги лозим.

7. Жамоанинг илтимоси билан ўз ҳуқуқ доирасига кирадиган айрим ваколатларни 119а-модданинг 3-абзацига мувофиқ, ўлка ҳукуматининг ёки ўлка губернаторининг қарорига биноан бирон-бир давлат органига топшириш мумкин. Агар ана шундай қарор асосида ваколат Федерал органга топшириладиган бўлса, у ҳолда бунинг учун Федерал ҳукуматнинг розилиги талаб қилинади. Агар ўлка губернаторининг фармойишига асосан ваколат ўлка органига топшириладиган бўлса, бунинг учун ўлка ҳукуматининг розилиги талаб қилинади. Бундай қарорнинг қабул қилинишини келтириб чиқарадиган сабаб йўқ бўлиши ҳамоно қарор бекор қилиниши лозим. Кўрсатиб ўтилган ваколатларни топшириш 6-абзацига мувофиқ фармойишлар чиқариш ҳуқуқига татбиқ этилмайди.

119-модда. 1. Жамоага топшириладиган ваколат жамоанинг Федерал қонунларга ёки Федерация топшири-

фига мувофиқ ёхуд унинг кўрсатмалари асосида амалга ошириши лозим бўлган ваколатларни ёки ўлка қонунларига мувофиқ ёхуд ўлка топшириғи ёки унинг кўрсатмалари асосида жамоа амалга ошириши лозим бўлган ваколатларни ўз ичига олади.

2. Жамоага топширилган ваколатларни бургомистр амалга оширади. Лекин Федерал ижроия ҳокимиятнинг ҳуқуқ доирасига қирадиган масалалар юзасидан у (бургомистр) Федерациянинг ваколатли органлари кўрсатмалари билан ўлканнинг ижроия ҳокимияти ҳуқуқ доирасига қирадиган масалалар юзасидан эса, — ўлка ваколатли органларининг кўрсатмалари билан боғланган бўлади ва мазкур масалалар учун 4-абзацининг қондаларига мувофиқ масъул ҳисобланади.

3. Бургомистр ўзидан масъулиятни соқит қилмаган ҳолда жамоа бошқаруви (шаҳар кенгаши, шаҳар сенати) аъзоларига, шунингдек, 117-модданинг 1-абзацига мувофиқ тузилган бошқа органларга ёки коллегиал органларнинг аъзоларига айрим масалаларга доир ваколатларни ўз номидан топшириши мумкинки, бу масалалар, аслида, жамоанинг ўз ҳуқуқ доирасига кирувчи ваколатлар билан боғлиқлиги туфайли жамоага берилган ҳуқуқ доирасига тегишли бўлади. Топширилган ваколатларни амалга ошириш вақтида тегишли органлар ёки уларнинг аъзолари бургомистрнинг кўрсатмалари билан боғланган бўладилар ва 4-абзацининг қондаларига мувофиқ масъул ҳисобланадилар.

4. Қонуннинг бузилиши, шунингдек, қарор ёки кўрсатманинг бажарилмаслиги муносабати билан 2 ва 3-абзацларда айтиб ўтилган шахслар, уларга атайлаб қонунни бузганлиги ёки қўполлик билан эҳтиётсизлик қилгани айб қилиб қўйилган тақдирда, агар улар федерал ижроия ҳокимият соҳасидаги ваколатларни амалга оширган бўлсалар, ўз лавозимларидан ўлка губернатори томонидан четлаштириладилар, агар ўлка ижроия ҳокимияти соҳасидаги ваколатларни амалга ошириб келган бўлсалар, ўлка ҳукумати томонидан четлаштириладилар. Бу ҳар қандай ҳолда ҳам мазкур шахснинг жамоа кенгашига аъзолигига дахлдор бўлмайди.

119а-модда. 1. Федерация ва ўлкалар жамоанинг ўз ҳуқуқ доирасига қирадиган ижроия ҳокимият жараёнидаги қонунлар ва қарорларни бузаётган ёки бузмаётганлигини, хусусан ўз ҳуқуқий доирасидан четга чиқа-

ётган ёки чиқмаётганлигини ва зиммасига қонун томонидан юкланган вазифаларни бажараётган ёки бажармаётганлигини назорат қилишни амалга оширадilar.

2. Бундан ташқари, ўлка жамоанинг молиявий фаоллигини унинг тежамкорлиги, рентабеллиги ва мақсадга мувофиқлиги нуқтаи назаридан текширишга ҳақлидир. Текшириш натижалари жамоа кенгашига тақдим этиш учун бургомистрга топширилиши лозим. Бургомистр уч ой ичида назорат органларига текшириш натижалари юзасидан кўрилган чоралар ҳақида маълум қилиши керак.

3. Федерал ижроия ҳокимият таркибидаги жамоанинг ўз ҳуқуқ доирасига кирадиган ваколатларни назорат қилиш ва бу назоратнинг қонун билан тартибга солинишини амалга ошириш ҳуқуқи Федерацияга, қолган ҳолларда эса — ўлкаларга тааллуқлидир; назоратни умумий давлат бошқаруви органлари амалга оширишлари лозим.

4. Назорат органлари жамоанинг ҳар қандай ишлари тўғрисида маълумотлар олишга ҳақлидирлар. Жамоа муайян ҳолатда назорат органлари талаб қилган ҳар қандай маълумотни тақдим этиши ва жойларда текшириш ишларини ўтказишга имкон яратиши шарт.

5. Бирон-бир жамоа органининг қарори билан жамоанинг ўз ҳуқуқ доирасига кирадиган масалалар юзасидан, менинг ҳуқуқим бузилди, деб ҳисобловчи шахс, мазкур масала барча олдинги инстанцияларда қараб чиқилгандан кейин (118-модданинг 4-абзаци) қарор қабул қилинган, икки ҳафта ичида қарорга эътироз билдириб назорат органига мурожаат қилиши мумкин. Назорат органи, агар қарор ариза берувчининг ҳуқуқларини бузган бўлса, уни бекор қилиши ва ишни янги қарор қабул қилиш учун жамоага юбориши лозим. Тегишли қонунчилик (3-абзац), мустақил мақомга эга бўлган шаҳарларнинг назорат органларига мурожаат этиш истисно қилинади, деб белгилаши мумкин.

6. Жамоа ўз ҳуқуқ доирасида чиқарилган қарорларни назорат органига дарҳол маълум қилиши керак. Назорат органи жамоанинг фикрини эшитиб, ўзининг қарори билан ғайриқонуний қарорларни бекор қилиши ва жамоага бекор қилиш сабабларини ўз вақтида маълум қилиши зарур.

7. Агар тегишли қонунлар (3-абзац) назорат органлари томонидан кўриладиган чора сифатида жамоа

кенгагини тарқатиб юборишни назарда тутса, у ҳолда ўлка назорат органлари назоратни амалга ошираётганда бу чора ўлка ҳукумати томонидан татбиқ этилади, назорат Федерация органлари томонидан ўтказилаётганда эса — ўлка губернатори томонидан татбиқ этилади. Назорат органлари фойдаланадиган чора сифатидаги компенсацияга йўл қўйилиши албатта зарурият ҳоллари билан чекланиши лозим.

Назорат органлари фойдаланадиган чоралар шундай қўлланилиши керакки, бунда учинчи шахслар томонидан қўлга киритилган ҳуқуқлар инҳоят даражада муҳофазат қилинган бўлсин.

8. Жамоанинг ўз ҳуқуқ доирасига кирадиган, маълум даражада фақат маҳаллий манфаатларга тааллуқли бўлган айрим чораларни, хусусан алоҳида молиявий аҳамиятга эга бўлган чораларни амалга оширишига тегишли қонунлар асосида (3-абзац) йўл қўйилиши мумкин; бундай ҳолда уларни амалга ошириш учун назорат органидан рухсат олиниши шарт. Рухсат беришни рад қилиш учун сабаб сифатида фақат шундай ҳолатларнинг мавжудлиги назарда тутилиши мумкинки, улар маҳаллий манфаатларни эмас, балки анча умумийроқ манфаатларни устун деб билиш зарурлигини бутунлай оқласин.

9. Назорат органлари амалга оширадиган жараёнда жамоа битта томон мақомига эга бўлади; у назорат органи устидан инҳоят қилиб Маъмурий судга (131 ва 132-моддалар) ҳамда Конституциявий судга (144-модда) мурожаат қилиш ҳуқуқига эгадир.

10. Бу модданинг қоидалари тегишли равишда жамоа иттифоқларини назорат қилишни амалга оширишга нисбатан ҳам қўлланилиши мумкин (агар гап уларнинг фаолияти жамоанинг ўз ҳуқуқ доираси соҳаси тўғрисида борган бўлса). (116-модданинг 4-абзаци).

120-модда. Маҳаллий жамоаларни ҳудудий жамоаларга бирлаштириш, уларнинг ўз-ўзини бошқариш асосидаги тузилиши ва ўлкаларда умумий давлат бошқарувини ташкил этишнинг бошқа тамойилларини белгилаш Федерал конституциявий қонунлар тартибга соладиган мавзу ҳисобланади; бу қонунларни аниқлаштириш ўлкаларнинг қонунлари орқали амалга оширилади. Хизмат ҳуқуқи соҳасидаги ваколатни аниқлаш ва ҳудудий жамоалар хизматчилари лавозимларини вақтинча

бажариб туришни тартибга солувчи ҳуқуқни белгилаш федерал конституциявий қонунлар мавзуси ҳисобланади.

Б Е Ш И Н Ч И Б У Л И М

ҲИСОБ-КИТОБ ВА МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ

121-модда. 1. Федерация, ўлкалар, жамоа иттифоқлари, жамоалар ва қонун билан белгиланган бошқа ҳуқуқ субъектларининг молиявий фаолиятини текшириш ҳисоблаш палатасига юкланади.

2. Ҳисоблаш палатаси Федерация бюджетининг бажарилиш якунлари тўғрисида ҳисобот тузиб чиқади ва уни Маҳаллий кенгашга тақдим этади. Федерация бюджетининг бажарилиш якунлари тўғрисидаги ҳисобот мазмуни Миллий кенгашда муҳокама қилиш бошланмагунча эълон қилиниши мумкин эмас.

3. Федерациянинг молиявий мажбуриятлари ва қарзларига доир барча ҳужжатлар Ҳисоблаш палатаси раисининг имзоси билан тасдиқланиши, унинг ўз вазифаларини амалга оширишига тўсқинлик қилувчи ҳолатлар вужудга келганда, — раис ўринбосарининг имзоси билан тасдиқланиши лозим. Бу имзо фақат қарзларнинг тўғрилигини ва уларнинг давлат қарзларини қайд қилиб боровчи Асосий китобга тўғри ёзилишини кафолатлайди.

122-модда. 1. Ҳисоблаш палатаси бевосита Миллий кенгашга бўйсунди. У Федерациянинг молиявий фаолияти масалалари юзасидан Миллий кенгаш органи сифатида сўзга чиқади, ўлкалар, жамоа иттифоқлари ва жамоаларнинг молиявий фаолияти масалалари юзасидан эса — тегишли Ландтаг органи сифатида иш қўради.

2. Ҳисоблаш палатаси Федерал ҳукуматдан ва ўлкалар ҳукуматларидан мустақил бўлиб, фақат қонун қондаларига бўйсунди.

3. Ҳисоблаш палатаси раис, вице-раис ва зарур миқдордаги амалдорлар ҳамда ёрдамчи ходимлардан ташкил топади.

4. Ҳисоблаш палатасининг раиси ва вице-раиси Миллий кенгаш Бош қўмитаси таклифи билан Миллий кенгаш томонидан сайланади. Улар ўз лавозимларига ки-

ришишдан олдин Федерал президентга қасамёд қиладилар.

5. Ҳисоблаш палатаси раиси ва вице-раиси бирон бир умумий вакиллик органи таркибига кирмасликлари ва кейинги тўрт йил мобайнида Федерал ҳукумат ёки ўлкалардан бирининг ҳукумати аъзолари бўлмасликлари лозим.

123-модда. 1. Ҳисоблаш палатасининг раиси масъулият жиҳатидан Федерал ҳукумат ёки ўлка ҳукумати аъзоларига тенглаштирилади, бу Ҳисоблаш палатасининг Миллий кенгаш ёки Ландтаг органи сифатида ҳаракат қилиш-қилмаслигига боғлиқдир.

2. Ҳисоблаш палатаси раиси ва вице-раиси Миллий кенгаш қарори билан чақириб олинишлари мумкин.

123а-модда. 1. Ҳисоблаш палатаси раиси ва вице-раиси Миллий кенгашда, шунингдек, унинг қўмиталарида (кичик қўмиталарида) Ҳисоблаш палатаси маърузаларини, Федерация бюджетининг бажарилиши якунларини ҳамда Федерал молия қонунининг Ҳисоблаш палатасига тааллуқли лойиҳаси бобларини муҳокама қилишда қатнашишга ҳақлидирлар.

2. Миллий кенгашнинг регламенти тўғрисидаги Федерал қонуннинг янада батафсилроқ қондаларига мувофиқ ҳисоблаш палатасининг раиси шундай ҳуқуққа эгаки, унинг талаби билан 1-абзацда кўрсатиб ўтилган масалаларни муҳокама қилиш вақтида барча ҳолларда унинг фикри тингланиши керак.

124-модда. 1. Ҳисоблаш палатасининг раиси ўзининг вазифаларини амалга ошираётганда унга тўсқинлик қилувчи ҳолатлар мавжуд бўлса, унинг вазифаларини вақтинча вице-раис бажариб туради, агар вице-раисга нисбатан ҳам унинг ўз вазифаларини амалга оширишида халақит берадиган ҳолатлар маълум бўлган тақдирда Ҳисоблаш палатасининг ўз мавқеи бўйича катта амалдори бажариб туради. Раислик лавозими бўш (вакант) бўлиб турган вақтда ҳам бу тартиб амал қилди. Миллий кенгашда Ҳисоблаш палатаси раисининг вазифасини вақтинча бажариб туриш Миллий кенгашнинг регламенти тўғрисидаги Федерал қонун билан белгиланади.

2. Раиснинг вазифасини бошқа шахс бажариб турган вақтда бу шахсга 123-модданинг 1-абзаци қондалари татбиқ этилади.

125-модда. 1. Ҳисоблаш палатаси амалдорларини Федерал президент Ҳисоблаш палатаси раисининг тақлифи билан тайинлайди, раис мазкур тайинлашни ўз имзоси билан тасдиқлайди; худди шундай тартиб хизматга доир унвонлар берилишида ҳам амал қилади. Бироқ Федерал президент муайян тоифадаги амалдорларни тайинлаш соҳасидаги ваколатларни Ҳисоблаш палатаси раисига топшириши ҳам мумкин.

2. Ёрдамчи ходимлар Ҳисоблаш палатаси раиси томонидан тайинланади.

126-модда. Ҳисоблаш палатасининг бирорта ҳам аъзоси фаолияти Ҳисоблаш палатаси томонидан назорат қилиниши керак бўлган корхоналарга раҳбарлик қилиш ва уларни бошқаришда иштирок эта олмайди. Ҳисоблаш палатасининг бирорта ҳам аъзоси фаолияти даромад олиш билан боғлиқ бўлган бошқа корхоналарга раҳбарлик қилишда ва уларни бошқаришда иштирок эта олмайди.

126а-модда. Агар Ҳисоблаш палатасида Федерал ҳукумат ёки Федерал министр билан ёхуд ўлка ҳукумати билан Ҳисоблаш палатасининг ваколатларини тартибга соладиган қонун қондаларнинг талқин қилиниши хусусида келишмоқчилик вужудга келадиган бўлса, у ҳолда масала Федерация (ўлка) ҳукуматининг ёки Ҳисоблаш палатасининг аризасига кўра Конституциявий суднинг ёпиқ мажлисида ҳал этилади. Жараёни қараб чиқиш тартиби Федерал қонун билан бошқарилади.

126б-модда. 1. Ҳисоблаш палатаси Федерациянинг бутун давлат ҳўжалигини, шунингдек, ҳайрия, бошқа жамғармалар ва муассасалар билан боғлиқ бўлган молиявий фаолиятни текшириши лозим, уларни бошқариш Федерация органлари ёки бунинг учун Федерация органлари томонидан тайинланадиган шахслар (шахслар бирлашмалари) томонидан амалга оширилади.

2. Қолаверса, Ҳисоблаш палатаси фақат Федерациянинг ўзи томонидан ёхуд Федерация ҳамда бошқа ҳуқуқ субъектлари томонидан биргаликда ташкил этила-

диган корхоналарнинг молиявий фаолиятини текширади, уларга нисбатан Ҳисоблаш палатаси ўз капиталининг дастлабки, асосий ёки камида 50% тегишли бўлган ҳолларда назоратни амалга оширишга ваколатли бўлади, ёки фақат Федерациянинг ўзи томонидан ёхуд у ва юқорида кўрсатиб ўтилган бошқа ҳуқуқ субъектлари билан биргаликда фойдаланиладиган корхоналар фаолиятини ҳам текширади. Бундай молиявий иштирок этишга бошқа молиявий ёки бирон-бир иқтисодий ёхуд ташкилий чора-тадбирлар ёрдамида амалга ошириладиган корхоналарни бошқариш ҳам тенглаштирилади. Ҳисоблаш палатасининг ваколати мазкур абзацда кўрсатиб ўтилган белгиларга тўғри келадиган ҳар қандай даражадаги бошқа тадбиркорлик ташкилотларига ҳам татбиқ этилади.

3. Ҳисоблаш палатаси Федерация маблағлари ҳисобидан оммавий-ҳуқуқий корпорацияларнинг молиявий фаолиятини текширишга ҳақлидир.

4. Миллий кенгаш қарори асосида ёки Миллий кенгаш аъзоларининг талаби билан Ҳисоблаш палатаси ўзининг ваколати доирасида молиявий фаолиятни маҳсус текширишдан ўтказиши лозим. Бу ишни янада батафсилроқ тартибга солиш Миллий кенгашнинг регламенти тўғрисидаги Федерал қонун билан белгиланади. Ҳисоблаш палатаси, шунингдек, бундай текширишларни Федерал Ҳукуматнинг ёки федерал министрнинг асосланган талаби билан ҳам амалга ошириши ва текшириш ўтказишни талаб қилган органга унинг натижаларини маълум қилиши лозим.

5. Ҳисоблаш палатаси ўтказадиган текшириш рақамли маълумотларнинг аниқлигини намоён қилишни, фаолиятнинг мавжуд йўл-йўриқларга мос келишни, шунингдек, яна унинг тежамли, рентабелли ва мақсадга мувофиқ эканлигини аниқлашни ўз ичига олади.

126в-модда. Ҳисоблаш палатаси ижтимоий суғурта органлари вакилларининг молиявий фаолиятини текширишда қонуний ҳуқуққа эгадир.

126г-модда. 1. Ҳисоблаш палатаси ҳар йилнинг 15 октябридан кечикмай Миллий кенгашга ўзининг ўтган йилги фаолияти тўғрисида ёзма маълумот тақдим этади. Бундан ташқари, Ҳисоблаш палатаси исталган вақтда Миллий кенгашга турли илтимослар бўйича ўзи аниқ-

лаган айрим далиллар ҳақида хабар бериши мумкин. Айни вақтда Ҳисоблаш палатаси Миллий кенгашга тақдим этадиган ҳар бир ёзма маълумотни Федерал канцлерга ҳам юбориши шарт. Ҳисоблаш палатасининг фаолияти тўғрисидаги ҳар йилги ёзма маълумот эълон қилиниши лозим; бироқ унинг мазмуни Миллий кенгашда муҳокама қилинмасдан олдин эълон қилиниши мумкин эмас.

2. Ҳисоблаш палатасининг ёзма маълумотларини қараб чиқиш учун Миллий кенгашда доимий қўмита ташкил этилади. Уни ташкил этиш вақтида мутаносиб вакиллик тамойилига риоя қилиниши лозим.

127-модда. 1. Ҳисоблаш палатаси ўзининг ваколат доирасига кирадиган ўлкаларнинг молиявий фаолиятини, шунингдек, хайрия, бошқа жамғармалар ва муассасалар билан боғлиқ молиявий фаолиятни текширишдан ўзказиши лозим, бу жамғармалар ва муассасаларни бошқариш ўлка органлари томонидан ёки бунинг учун ўлка органлари тайинлаган шахслар (шахслар бирлашмалари) томонидан амалга оширилади. Ҳисоблаш палатаси ўтказадиган текшириш рақамли маълумотларнинг аниқлигини намоён қилишни, фаолиятнинг мавжуд йўл-йўриқларига мос келишини ва сўнгра молиявий фаолиятнинг тежамли, рентабелли ва мақсадга мувофиқ эканлигини аниқлашни ўз ичига олади; бироқ у Конституцияга мувофиқ иш олиб борадиган ваколатли вакиллик органларининг молиявий фаолияти учун муҳим аҳамиятга эга бўлган қарорларга татбиқ этилмайди.

2. Ўлкаларнинг ҳукуматлари ҳар йил ҳисоблаш палатасига дастлабки сметаларни ва якуний баланс ҳисоботларини топширишлари шарт.

3. Қолаверса, Ҳисоблаш палатаси ё фақат ўлканинг ўзи томонидан ташкил этиладиган корхоналарнинг ёки ўлканинг ўзи бошқа ҳуқуқ субъектлари билан биргаликда ташкил этадиган корхоналарнинг фаолиятини текширади, Ҳисоблаш палатаси бу корхоналарга ўз капиталининг дастлабки, асосий ёки камида 50% тегишли бўлган ҳоллардагина уларни назорат қилишни амалга оширишга ваколатлидир ёки, шунингдек, фақат ўлканинг ўзи томонидан эксплуатация қилиб келинаётган ёки ўлканинг ўзи юқорида кўрсатиб ўтилган бошқа ҳуқуқ субъектлари билан биргаликда эксплуатация қиладиган корхоналар фаолиятини ҳам текширади. Молия-

вий иштирок этиш тушунчасига нисбатан, тегишли ра-
вишда, 1266-модданинг 2-абзаци амал қилади. Ҳисоб-
лаш палатасининг ваколати, шунингдек, мазкур абзац-
да кўрсатиб ўтилган белгиларга тўғри келадиган ҳар
қандай даражадаги бошқа тадбиркорлик ташкилотла-
рига ҳам татбиқ этилади.

4. Ҳисоблаш палатаси ўлка маблағлари ҳисобига
оммавий-ҳуқуқий корпорацияларнинг молиявий фаолия-
тини текширишдан ўтказишда қонуний ҳуқуққа эгадир.

5. Ҳисоблаш палатаси ўз текширув натижаларини —
бу ҳақда Ландтагга тақдим қилиш ва уч ҳафта мобай-
нида кўрилган масала юзасидан хулоса ишлаб чиқи-
лиши учун, — ўлка ҳукуматига маълум қилиши лозим.
Ўлка ҳукумати уч ой ичида текшириш натижалари бў-
йича кўрилган чора-тадбирлар ҳақида Ҳисоблаш пала-
тасига маълум қилиши шарт.

6. Ҳисоблаш палатаси, шунингдек, Ландтагга тақдим
этилган маълумотномани албатта ўлка ҳукуматининг
хулосаси билан Федерал ҳукумат эътиборига топшири-
ши лозим.

7. Ўлка ҳукуматининг асосли талаби бўйича Ҳисоб-
лаш палатаси ўз ваколати доирасида молиявий фаоли-
ятни махсус текширишдан ўтказиши ва унинг натижа-
лари ҳақида текшириш ўтказишни талаб қилган орган-
га маълум қилиши лозим.

8. Мазкур модданинг қоидалари Вена шаҳрининг
молиявий фаолиятини текширишга нисбатан ҳам амал
қилади, лекин бунда Ландтаг ўрнига жамоа кенгаши,
ўлка ҳукумати ўрнига эса шаҳар сенати иш олиб боради.

127а-модда. 1. Аҳолисининг сони камида 20000 киши-
дан иборат бўлган жамоанинг молиявий фаолиятини
Ҳисоблаш палатаси назорат қилади, шунингдек, хайрия-
бошқа жамғармалар ва муассасалар билан боғлиқ бўл-
ган молиявий фаолиятни назорат қилади, бу жамғар-
малар ва муассасаларни бошқариш жамоа органлари
томонидан амалга оширилади ёки бунинг учун жамоа
органлари тайинлаган шахслар (шахслар бирлашмала-
ри) томонидан амалга оширилади. Ҳисоблаш палатаси
ўтказадиган текшириш рақамли маълумотларнинг аниқ-
лигини намоён қилишни, фаолиятнинг мавжуд йўл-
йўриқларига мос келишини ва қолаверса, молиявий фа-
олиятнинг тежамли, рентабелли ва мақсадга мувофиқ
эканлигини аниқлашни ўз ичига олади.

2. Бургомистрлар ҳар йили Ҳисоблаш палатасига ва айни вақтда ўлка ҳукуматига дастлабки смета­лар ва якубий балансли ҳисоботларни топширишлари шарт.

3. Ҳисоблаш палатаси, яна аҳолиси камида 20000 кишидан иборат бўлган жамоанинг ўзи томонидан ташкил этилган ёки жамоа бошқа ҳуқуқ субъектлари билан биргаликда ташкил этган корхоналар фаолиятини текширади, Ҳисоблаш палатаси бу корхоналарга нисбатан уларга ўз капиталининг дастлабки, асосий ёки камида 50% тегишли бўлган ҳолларда назорат қилишни амалга оширади ёки, шунингдек, жамоанинг фақат ўзи эксплуатация қиладиган ёхуд жамоа юқорида кўрсатиб ўтилган бошқа ҳуқуқ субъектлари билан биргаликда эксплуатация қиладиган корхоналарнинг фаолиятини ҳам текширади. Молиявий иштирок этиш тушунчасига нисбатан тегишли равишда 1266-модданинг 2-абзаци амал қиладди. Ҳисоблаш палатасининг ваколати шунингдек, мазкур абзацда кўрсатиб ўтилган белгиларга тўғри келадиган ҳар қандай даражадаги бошқа тадбиркорлик ташкилотларига ҳам татбиқ этилади.

4. Ҳисоблаш палатаси аҳолиси камида 20000 кишидан иборат бўлган жамоанинг маблағлари ҳисобига оммавий-ҳуқуқий корпорацияларнинг молиявий фаолияти­ни текширишда қонуний ҳуқуққа эгадир.

5. Ҳисоблаш палатаси ўз текширишлари натижаларини жамоа кенгашига тақдим этиш учун ва албатта хулоса тайёрлаш учун бургомистрга маълум қилиши лозим, мазкур хулоса уч ҳафта мобайнида тузиб чиқи­лиши керак. Ушбу муддат ўтиб бўлгандан кейин Ҳисоб­лаш палатаси текшириш натижаларини мажбурий ра­вишда тузиб чиқилган хулоса билан биргаликда ўлка ҳукуматига топширади, ҳукумат мазкур натижаларни Ландтагга тақдим этади. Бургомистр уч ой ичида тек­шириш натижалари бўйича қўрилган чора-тадбирлар тўғрисида Ҳисоблаш палатасига маълум қиладди.

6. Ҳисоблаш палатаси, шунингдек, ўзи ўтказган мо­лиявий фаолиятни текшириш натижаларини Федерал ҳукуматга маълум қилиши шарт.

7. Ҳисоблаш палатаси тегишли ўлка ҳукуматининг асосланган талаби билан айрим ҳолларда аҳолиси 20000 кишидан камроқ бўлган жамоанинг, молиявий фаолиятини ҳам текширишдан ўтказиши ва бу текши­риш натижалари тўғрисида ўлка ҳукуматига маълум

қилиши лозим. Бунга мазкур модданинг 1 ва 3-абзацлари татбиқ этилиши керак.

8. Аҳолиси камида 20000 кишидан иборат бўлган жамоаларнинг молиявий фаолиятини текширишга нисбатан амал қилувчи қоидалар тегишли равишда жамоалар иттифоқлари молиявий фаолиятини текширишга нисбатан ҳам татбиқ этилади.

128-модда. Ҳисоблаш палатасининг ташкил этилиши ва унинг фаолияти тўғрисидаги янада батафсилроқ қоидаларни федерал қонунлар белгилаб беради.

ОЛТИНЧИ БУЛИМ

КОНСТИТУЦИЯГА ҲАМДА БОШҚАРУВНИНГ ҚОНУНИЙЛИГИГА РИОЯ ҚИЛИШ КАФОЛАТЛАРИ

А. МАЪМУРИЙ СУД

129-модда. Бутун давлат бошқарувининг қонунийлигини таъминлаш Венада жойлашган маъмурий суд зиммасига юкланади.

130-модда. 1. Маъмурий суд шикоятлар бўйича қарорлар чиқаради, бу шикоятларда қуйидагилар кўрсатилади:

а) бошқарув органлари қарорларининг ҳуқуққа зидлиги;

б) хизматга доир буйруқни бевосита ижро этишнинг ёки муайян шахсга нисбатан мажбурловчи таъсир кўрсатишни амалга оширишнинг ғайриҳуқуқийлиги ёки;

в) бошқарув органларининг қарорлар қабул қилиш соҳасида ўз вазифаларига риоя қилмаслиги. Бундан ташқари, Маъмурий суд 81а-модданинг 4-абзацига мувофиқ бериладиган кўрсатмаларга доир шикоятларни ҳам кўриб чиқади.

2. Қонунчилик томонидан бошқарув органлари фаолияти учун мажбурий қоидалар белгиланмаган ҳолларда, ғайриҳуқуқийлик эътироф этилмайди ва органларнинг қонун кўрсатмаларига мувофиқ мазкур эркин мулоҳазага амал қилган тақдирда қандай йўл тутиш лозимлиги органларнинг ўзига ҳавола қилинади.

131-модда. 1. Бошқарув органи қарори ғайриҳуқуқий бўлганида унга доир шикоятни қўйидагилар бериши мумкин:

1) агар иш бундан олдинги барча инстанцияларда кўриб чиқилган бўлса, бундай қарор билан ўз ҳуқуқларига путур етказилганлигини тасдиқловчи ҳар қандай шахс;

2) 11, 12 ва 14-моддаларнинг 2 ва 3-абзацларида ва 143-модданинг 3 ва 4-абзацларида кўрсатиб ўтилган масалалар юзасидан, шунингдек, коллегиял қарор ўлка ёки район мактаб кенгаши қарорининг асоси бўлган қарорлар юзасидан (агар бундай қарорга энди одатдаги инстанцияларда томонлар шикоят билдирмасалар) ваколатли федерал министр;

3) ваколатли федерал министрнинг 15-модданинг 5-абзацидаги биринчи жумлада кўрсатиб ўтилган масалалар юзасидан қабул қилинган қарорларига ўлканинг ваколатли ҳукумати.

2. Федерация ва ўлкаларнинг айрим бошқарув соҳаларини тартибга солувчи қонунларида бошқарув органлари қарорларининг ғайриҳуқуқийлиги сабабли қандай ҳолларда ва 1-абзацда кўрсатиб ўтилган ҳоллардан ташқари бошқа ҳолларда шикоят билдиришга йўл қўйилиши белгилаб берилган.

131а-модда. Шахсга нисбатан хизмат буйруғи бевосита ижро этилган ёки мажбурий таъсир кўрсатиш амалга оширилган бўлсаю, шахс мазкур чоралар билан ўзининг ҳуқуқлари бузилган, деб ҳисобласа, у кўрилган чора устидан шикоят қилиши мумкин.

132-модда. Маъмурий суд жараёнида томон сифатида қатнашиш ҳуқуқига эга бўлган, қарорлар қабул қилиш вазифасини бажаришдан манфаатдор ҳар бир киши қарорлар қабул қилиш бўйича вазифанинг бузилгани хусусида шикоятнома топшириши мумкин.

133-модда. Маъмурий судда қўйидагилар кўриб чиқилишдан мустаснодир:

- 1) Конституциявий судда кўриб чиқиладиган ишлар;
- 2) бекор қилинган;
- 3) патентларга дахлдор ишлар;
- 4) юқори инстанцияда коллегиял орган қарор чиқарадиган ишлар, агар мазкур органни ташкил этишни

тартибга солувчи федерация ёки ўлка қонунига мувофиқ унинг аъзолари жумласига ақалли битта судья қирса, қолган аъзолар ўз вазифаларини бажариш вақтида бирон-бир кўрсатма билан боғлиқ бўлмасалар ва агар мазкур органнинг қарори бошқарув тартибида бекор қилинмаса, агар бу шартлар мавжуд бўлишига қарамай, Маъмурий судга шикоятнома билан мурожаат қилиш махсус тарзда назарда тутилмаган бўлса.

134-модда. 1. Маъмурий суд Раис, Раис ўринбосари ва зарур миқдордаги бошқа аъзолар (сенатларнинг раислари ва маслаҳатчилар)дан ташкил топади.

2. Маъмурий суднинг Раиси, Раис ўринбосари ва аъзолари Федерал президент томонидан Федерал ҳукумат таклифи билан тайинланади, Федерал ҳукумат Маъмурий суд Пленуми тақдим этган учта номзод тўғрисидаги таклифлар асосида ўз таклифларини илгари суради (Раис ёки Раис ўринбосари лавозимларига тааллуқли бўлган ҳоллар бундан мустаснодир).

3. Маъмурий суднинг барча аъзолари давлат-ҳуқуқ фанлари соҳасида тугалланган маълумотга эга бўлишлари ва камида ўн йил шундай хизмат мавқеини эгаллаган бўлишлари керакки, бундай маълумот мазкур хизмат мавқеи учун зарурдир. Маъмурий суд аъзоларининг камида учдан бир қисми судьялик хизматига қўйилиши ва аъзоларнинг камида тўртдан бир қисми ўлкалардаги махсус муассасалардан жалб қилинган бўлиши лозим, улар у ерда касбий фаолият билан, иложи борича, ўлкаларнинг бошқарув хизмати соҳасида шуғулланган бўлишлари керак.

4. Федерал ҳукумат, ўлка ҳукумати ёки бирон-бир вакиллик органининг аъзолари Маъмурий суд аъзолари бўла олмайди; ваколат ва фаолият учун маълум муддатга сайланган умумий вакиллик органлари аъзоларига нисбатан уларнинг ваколат ёки фаолият даври тугамай муддатдан олдин мандатдан воз кечганларида ҳам уларнинг суд аъзоси бўлишларига қўйилган тақиқ сақланиб қолади.

5. Кейинги тўрт йил мобайнида 4-абзацда кўрсатиб ўтилган вазифалардан бирини бошқариб келган шахс Маъмурий суднинг Раиси ёки Раис ўринбосари этиб тайинланиши мумкин эмас.

6. Маъмурий суднинг барча аъзолари касблари бўйича тайинланадиган судьялардир. Уларга шунингдек,

87-модданинг 1 ва 2-абзаци, 88-модданинг 2-абзаци қондалари ҳам татбиқ этилади. Қонунга биноан маъмурий суд аъзолари ўзлари 65 ёшга тўладиган йилнинг 31 декабрида истеъфога чиқади.

135-модда. 1. Маъмурий судда ишлар юзасидан қарорларни сенатлар чиқаради, сенатларни Пленум суд аъзолари орасидан ташкил этади.

2. Пленум ишларни кўриб чиқиш соҳасидаги ваколатли сенатлар ўртасида олдиндан федерал қонун белгиллаган муддат бўйича тақсимлаши лозим.

3. Бундай тақсимотга кўра, суднинг битта аъзоси ваколатига киритилган иш унинг ўз вазифаларини амалга оширишга тўққинлик қилувчи ҳолатлар мавжуд бўлгандагина ундан олиб қўйилиши мумкин.

4. 89-модда, тегишли равишда, Маъмурий судга нисбатан ҳам амал қилади.

136-модда. Маъмурий суднинг ташкил этилиш вазифалари доираси ва иш жараёни тўғрисидаги анча батафсил қондалар махсус федерал қонун ва кўрсатиб ўтилган қонун асосида Маъмурий суд пленуми томонидан қабул қилинадиган регламент билан тартибга солинади.

Б. КОНСТИТУЦИЯВИЙ СУД

137-модда. Конституциявий суд Федерация, ўлкалар, районлар, жамоалар ва жамоа иттифоқларига билдирилладиган барча мулкӣ-ҳуқуқӣ талабларни кўриб чиқади, бу талаблар одатдаги суд тартибида ҳам ҳал қилинмайди, бошқарув органининг қарор қабул қилиши йўли билан ҳам ижро этилмайди.

138-модда. 1. Конституциявий суд қуйидаги низоларни ҳам ҳал этади:

а) судлар ва бошқарув органлари ўртасидаги низоларни;

б) Маъмурий суд билан бошқа барча судлар ўртасидаги, хусусан Маъмурий суд билан Конституциявий суднинг ўзи ўртасидаги, шунингдек, одатдаги судлар ва бошқа судлар ўртасидаги низоларни;

в) ўлкалар ўртасидаги, шунингдек, ўлкалар билан Федерация ўртасидаги низоларни.

2. Сўнгра, Конституциявий суд Федерал ҳукумат ёки ўлка ҳукуматининг тақдимига мувофиқ, қонун ҳужжати

ёки ижроия ҳокимиятнинг ҳужжати Федерация ёки ўлкалар ваколатига тегишли ёки тегишли эмаслигини белгилаб беради.

138а-модда. 1. Федерал ҳукуматнинг ёки манфаатдор ўлка ҳукуматиининг илтимоси билан Конституциявий суд 15а-модданинг 1-абзацида назарда тутилган битим мавжудми ёки йўқлигини, бирон-бир ўлка ёки Федерация томонидан мазкур битимдан келиб чиқадиган мажбуриятлар (бу мулкӣй-ҳуқуқӣй талабларга тегишли бўлмаган ҳолларда) бажарилган ёки бажарилмаганлигини аниқлайди.

2. Агар бу нарса 15а-модданинг 2-абзацида кўрсатиб ўтилган битимда назарда тутилган бўлса, у ҳолда Конституциявий суд манфаатдор ўлка ҳукуматиининг илтимосига кўра, бундай битим мавжудми ёки йўқлигини ва бу нарса мулкӣй-ҳуқуқӣй талабларга тегишли бўлмаган ҳолларда бундай битимдан келиб чиқадиган мажбуриятлар бажарилган ёки бажарилмаганлигини аниқлайди.

139-модда. 1. Конституциявий суд Федерация ёки ўлкалар органларининг қарорлари ғайриқонуний эканлиги тўғрисидаги ишларни суднинг тавсияси бўйича қараб чиқади, борди-ю, бундай қарор Конституциявий суд томонидан ҳуқуқӣй низони қараб чиқиш вақтида татбиқ этиладиган бўлса, ўзига юкланган вазифаларни бажариш ташаббуси билан уни кўриб чиқади.

У ўлка органлари қабул қилган қарорларнинг ғайриқонуний эканлиги тўғрисидаги ишларни Федерал ҳукумат тавсияси билан, Федерал органлар қабул қилган қарорларининг ғайриқонуний эканлиги тўғрисидаги ишларни ўлка ҳукуматиининг тавсияси билан, жамоаларга нисбатан 119а-модданинг 6-абзацига мувофиқ назоратни амалга оширадиган органлар қарорларининг ғайриқонуний эканлиги тўғрисидаги ишларни эса манфаатдор жамоанинг тавсияси билан қараб чиқади. Бундан ташқари, у қарорларнинг ғайриқонуний эканлиги ҳақидаги ишларни бирор шахснинг илтимоси билан ҳам кўриб чиқади ва мазкур ғайриқонунийлик туфайли шахснинг ҳуқуқлари бевосита бузилган, деб ҳисоблайди, бундай ҳолда қарор мазкур шахсга нисбатан суд қарори қабул қилинмасдан ёки махсус кўрсатма чиқарилмасдан амал қилади; бу ҳилдаги илтимосларга нисбатан тегишли равишда 89-модданинг 3-абзаци амал қилади.

2. Агар Конституциявий судда ҳуқуқий низо қараб чиқиладиган вақтда унга нисбатан Конституциявий суд бирон-бир қарорни қўллаши керак бўлиб, томоннинг илтимоси аҳамиятсиз бўлиб қолса, у ҳолда шунга қарамасдан қарорнинг қонунийлигини текшириш соҳасида бошланган иш жараёни давом эттирилиши лозим.

3. Конституциявий суд қарорни фақат шундай ҳолда ғайриқонуний деб бекор қилиши мумкинки, бунда уни бекор қилиш ҳақидаги илтимос аниқ тарзда баён қилинган бўлиши ёки кўрсатиб ўтилган қарорни Конституциявий суднинг ўзи ҳуқуқий низони қараб чиқаётган вақтда татбиқ этиши мумкин бўлсин. Бироқ агар Конституциявий суд қарор тўлалигича:

а) қонуний асослардан маҳрум этилган;

б) ваколати бўлмаган орган томонидан чиқарилган ёки;

в) ғайриқонуний усулда эълон қилинган, деган хулосага келса, у қарорни умуман ғайриқонуний деб бекор қилади. Агар бутун қарорнинг умуман бекор қилиниши 1-абзацининг биринчи жумласига мувофиқ илтимос қилган томоннинг ҳуқуқий манфаатларига бутунлай эид келса ёки агар унинг ҳуқуқий низо ҳақидаги иши билан боғлиқ равишда суднинг ташаббуси асосида унга юкланган вазифа туфайли қарорни текшириш бўйича суд жараёнини кўзгаш учун сабаб топиладиган бўлса, мазкур қонда амал қилмайди.

4. Агар Конституциявий суд қарор чиқарадиган вақтга келиб қарор кучини йўқотган бўлса, суднинг ташаббуси билан унга юкланган вазифа туфайли иш кўзғатилган ёки бу ҳақдаги илтимос суд томонидан ёхуд қарорнинг ғайриқонунийлиги сабабли ўзининг бевосита ҳуқуқлари поймол этилганлигини маълум қилган шахс томонидан аниқланган бўлса, Конституциявий суд қарорнинг ғайриқонуний бўлган ёки бўлмаганлиги тўғрисида қарор чиқариши лозим. Тегишли равишда 3-абзац амал қилади.

5. Конституциявий суд, қарор ғайриқонуний қонун сифатида бекор қилинади, деб қарор қабул қилар экан, бу қарор Федерация ёки ўлканинг юқори ваколатли органлари зиммасига бу ҳақда дарҳол хабар эълон қилиш вазифасини юклайди. Бу қонда тегишли равишда 4-абзацга мувофиқ қарор чиқарилган ҳолларда ҳам амал қилади. Агар Конституциявий суднинг ўзи қарорнинг амал қилиш муддатини тўхтатиш вақтини белги-

ламаса, бекор қилиш ҳақидаги қарор эълон қилинган кундан бошлаб кучга киради. Қарорнинг амал қилиш муддати олти ойдан ошмаслиги, бирон-бир қонун чоратадбирларини амалга ошириш зарурати туғилганда — бир йилдан ошмаслиги керак.

6. Агар қарор ғайриқонуний қонун сифатида бекор қилинса ёки Конституциявий суд 4-абзацга мувофиқ, қарор ғайриқонуний, деб қарор чиқарса, у ҳолда Конституциявий суднинг бу қарорлари барча судлар ва бошқарув органлари учун мажбурий ҳисобланади. Агар Конституциявий суд бекор қилиш ҳақидаги ўз қарорида бошқа нарсаларни белгиламаса, бекор қилишга қадар вужудга келган ҳолатларга нисбатан қарор бундан кейин ҳам татбиқ қилиниши керак, бироқ уни бекор қилишга сабаб бўлган ҳолат бундан мустаснодир. Агар Конституциявий суд ўзининг бекор қилиш ҳақидаги қарорида 5-абзацга мувофиқ бекор қилиш муддатини белгилаган бўлса, у ҳолда қарор мазкур муддат тугашидан олдин вужудга келадиган барча тегишли ҳолатлар учун татбиқ этилиши керак, уни бекор қилиш учун сабаб бўлиб хизмат қилган ҳолат бундан мустаснодир.

139а-модда. Конституциявий суд ҳуқуқий йўл-йўриқни қайта эълон қилиш вақтида берилган ваколатлар чегараси ошириб юборилган ёки иборилмаганлиги масаласини суд тавсияси билан қараб чиқади; борди-ю, ҳуқуқий йўл-йўриқни қайта эълон қилиш Конституциявий суднинг қарори учун асос бўлиб хизмат қилса, — ўзига юкланган вазифалар туфайли ўз ташаббуси билан қараб чиқади; Федерация томонидан қайта эълон қилинган ҳуқуқий йўл-йўриқларга нисбатан ҳам ўлка ҳукуматининг тавсияси билан, бирон-бир ўлка томонидан қайта эълон қилинган ҳуқуқий йўл-йўриқларга нисбатан эса — федерал ҳукумат тавсияси билан ҳам қараб чиқилади. Конституциявий суд, бундан ташқари, ҳуқуқий йўл-йўриқларни қайта эълон қилиш вақтида берилган ваколатлар чегараси ошириб юборилган ёки юборилмаганлиги масаласини — бу билан ўзининг бевосита ҳуқуқлари бўзилган, деб ҳисобловчи шахснинг тавсияси билан қараб чиқади, чунки янгидан қайта эълон қилинган ҳуқуқий йўл-йўриқ суд қарор чиқармасдан ёки махсус кўрсатмани эълон қилмасдан туриб мазкур шахсга нисбатан бевосита амал қилаверади. Тегишли равишда

89-модданинг, 2, 3 ва 5-абзацлари, шунингдек, 139-модданинг 2—6-абзацлари татбиқ этилади.

140-модда. 1. Конституциявий суд Федерация ёки ўлкалар қонунларининг ғайриконституциявий эканлиги ҳақидаги ишларни — Маъмурий суд, Олий суд ёки ишларни иккинчи инстанция сифатида қараб чиқишга вакил қилинган суднинг тақдимига мувофиқ, бундай қонун ҳуқуқий низоли Конституциявий суд қараб чиқаётган пайтда татбиқ этилиши керак бўлган ҳолларда эса, — унга юкланган вазифалар туфайли ўз ташаббуси билан кўриб чиқади. Конституциявий суд ўлкалар қонунларининг ғайриконституциявий эканлиги ҳақидаги ишларни Федерал ҳукуматнинг тақдими бўйича, ва федерал қонунларнинг ғайриконституциявий эканлиги ҳақидаги ишларни — ўлка ҳукуматининг ёки Миллий кенгаш аъзолари учдан бир қисмининг тақдими билан ҳам қараб чиқади. Ўлканинг конституциявий қонуни билан шу нарса белгилаб қўйилиши мумкинки, ўлкалар қонунларининг ғайриконституциявийлиги хусусида тақдим этиш ҳуқуқи Ландтаг аъзоларининг учдан бир қисмига ҳам тегишлидир. Конституциявий суд бундан ташқари, қонунларнинг ғайриконституциявийлиги ҳақидаги ишларни шахснинг илтимосига мувофиқ ҳам қараб чиқади, бу шахс ана шундай ғайриконституциявийлик туфайли унинг ҳуқуқлари бевосита бузилганлигини айтади, бу нарса шундай ҳолларда рўй берадими, қонун кўрсатиб ўтилган шахсга нисбатан суд қарор чиқармасдан ёки махсус кўрсатма эълон қилинмасдан туриб амал қилади; бундай илтимосларга нисбатан тегишли равишда 89-модданинг 3-абзаци амал қилади.

2. Агар Конституциявий судда ҳуқуқий низо қараб чиқилаётган бўлиб, Конституциявий суд бу низога нисбатан бирон-бир қонунни татбиқ этиши лозим бўлиб, томоннинг илтимоси мақсадсиз бўлиб қолса, бундай ҳолда татбиқ этилиши керак бўлган қонуннинг конституциявийлигини текшириш бўйича бошланган иш жараёни давом эттирилиши лозим.

3. Конституциявий суд қонунни ғайриконституциявий деб фақат шундай ҳолда бекор қилиши мумкинки, бунда уни бекор қилиш ҳақидаги илтимоснома муайян тарзда баён қилинган ёки кўрсатиб ўтилган қонун Конституциявий суд томонидан у ҳуқуқий низоли қараб чиқаётган пайтда татбиқ этилиши мумкин. Бироқ агар Конституциявий суд, қонун, умуман олганда, ваколат-

лар тақсимланганлиги сабабли бунга вакил қилинмаган қонун чиқарувчи орган томонидан қабул қилинган ёки ғайриконституциявий усул билан эълон қилинган, деган хулосага келса, у ҳолда Конституциявий суд бу қонунни умуман ғайриконституциявий деб бекор қилади. Агар бутун қонунни умуман бекор қилиш 1-абзацнинг охириги жумласига биноан, илтимос қилган томоннинг ҳуқуқий манфаатларига бутунлай зид келадиган бўлса, ёки агар унинг ҳуқуқий низо тўғрисидаги иши муносабати билан судга юкланган вазифалар туфайли унинг ташаббуси билан қонунни текшириш бўйича иш кўзғатишга сабаб борлиги аниқланса, унда бу қонда амал қилмайди.

4. Агар Конституциявий суд қарор чиқарган пайтга келиб қонун ўз кучини йўқотган бўлса, ишни кўриб чиқиш судга юкланган вазифага биноан кўзғатилган бўлса ёки бу ҳақдаги илтимос суд томонидан ёки қонун ғайриконституциявий бўлгани сабабли ўзининг ҳуқуқлари бузилган деб ҳисобловчи шахс томонидан қилинган бўлса, унинг Конституциявий бўлган ёки бўлмаганлиги ҳақида қарор чиқариши лозим. Тегишли равишда 3-абзац амал қилади.

5. Қонунни ғайриконституциявий деб бекор қилган Конституциявий суднинг қарори Федерал канцлерга ёки тегишли ўлканинг губернаторига бекор қилиш ҳақида дарҳол хабар эълон қилишни юклайди. Бу қонда тегишли равишда 4-абзацга мувофиқ қарор чиқарилганда ҳам амал қилади. Агар Конституциявий суднинг ўзи Қонуннинг амал қилиши тўхтатиладиган муддатни белгиламаса, бекор қилиш ҳақидаги қарор эълон чиққан кундан эътиборан кучга киради. Бу муддат бир йилдан ошмаслиги лозим.

6. Агар Конституциявий суднинг қарори билан қонун ғайриконституциявий деб бекор қилинган бўлса, у ҳолда бекор қилиш ҳақидаги қарор кучга кирган кундан эътиборан, агар қарорда бошқа нарса кўрсатилмаган бўлса, Конституциявий суд ғайриконституциявий деб эътироф қилган қонун билан бекор қилинган қонунчилик қондалари яна кучга киради. Қонунни бекор қилиш ҳақидаги қарорни эълон қилиш вақтида бирон-бир қонунчилик қондалари яна кучга кириш-кирмаслиги ва улар айнан қандай қондалар эканлиги ҳам кўрсатиб ўтилиши лозим.

7. Агар қонун ғайриконституциявий деб бекор қилинган бўлса ёки Конституциявий суд 4-абзацга мувофиқ қонун ғайриконституциявий бўлган деб қарор чиқарган бўлса, у ҳолда Конституциявий суднинг мазкур қарорлари барча судлар ва бошқарув органлари учун мажбурий ҳисобланади. Бироқ бекор қилишга қадар вужудга келган ҳолатларга нисбатан қонун, агар Конституциявий суднинг бекор қилиш ҳақидаги қарорида бошқа нарса белгиланмаган бўлса, бундан кейин ҳам татбиқ этилиши керак, қонунни бекор қилишга сабаб бўлган ҳолат бундан мустаснодир. Агар Конституциявий суд бекор қилиш ҳақидаги ўз қарорида 5-абзацга мувофиқ муддатни белгиланган бўлса, у ҳолда қонун мазкур муддат тугашига қадар вужудга келадиган барча ҳолатларга нисбатан татбиқ этилади, уни бекор қилишга сабаб бўлган ҳолат бундан мустаснодир.

140а-модда. 1. Конституциявий суд давлат шартномаларининг ғайриқонуний эканлиги тўғрисидаги ишларни кўриб чиқади. Бунда 50-моддага мувофиқ Миллий кенгаш розилиги билан тузилган давлат шартномаларига нисбатан 140-модда татбиқ этилади, бошқа барча давлат шартномаларига нисбатан эса, 139-модда татбиқ этилади, бунда шу нарса ҳисобга олинадики, Конституциявий суд ғайриқонунийлигини ёки ғайриконституциявийлигини аниқлаган давлат шартномалари суд қарорлари эълон қилинган кундан эътиборан, агар Конституциявий суднинг ўзи бундай шартнома кейинчалик татбиқ этиладиган муддатни белгилаб бермаса, бу қарорларнинг бажарилишини амалга оширишга вакил қилинган органлар томонидан татбиқ этилмаслиги лозим. Бу муддат 50-моддада кўрсатиб ўтилган давлат шартномаларига нисбатан икки йилдан ва бошқа барча давлат шартномаларига нисбатан бир йилдан ошмаслиги керак.

2. Агар Конституциявий суд қонунлар ёки қарорлар қабул қилиш асосида ижро этилиши лозим бўлган давлат шартномасининг ғайриқонунийлиги ёки ғайриконституциявийлигини аниқласа, у ҳолда 50-модданинг 2-абзацга мувофиқ чиқарилган қарор ёки 65-модданинг 1-абзаци иккинчи жумласига мувофиқ қабул қилинган йўл-йўриқлари ўз кучини йўқотади.

141-модда. 1. Конституциявий суд қуйидаги ишларни кўриб чиқади:

а) Федерал президент сайловига, умумий вакиллик органлари ва қонуний касбий вакилларнинг юқори раҳбар органлари (вакиллик органлари) сайловига норозилик билдириш тўғрисидаги;

б) Ўлка ҳукуматига ва жамоанинг ижро этувчи органлари сайловига норозилик билдириш тўғрисидаги;

в) умумий вакиллик органининг илтимоси бўйича Ўз аъзоларидан бирини мандатдан маҳрум этиш ҳақидаги;

г) қонуний касбий вакиллик юқори раҳбар органи (вакиллик органи) илтимосига кўра бундай орган аъзоларидан бирини мандатдан маҳрум этиш тўғрисидаги;

д) Федерация ва ўлкаларнинг сайловлар ўтказиш масалаларини тартибга солувчи қонунларида бошқарув органи қарори билан мандатдан маҳрум этиш назарда тутилган ҳолларда — бундай қарорлардан норози бўлиб шикоят ёзиш тўғрисидаги ишларни. Бу қарорлар асосида умумий вакиллик органида, жамоанинг ижро этувчи органида ёки қонуний касбий вакиллик раҳбар органида (вакиллик органида), агар масала барча бошқа инстанцияларда кўриб чиқилган бўлса, мандатдан маҳрум этиш амалга оширилади. Норозилик билдириш (илтимос қилиш) сайловнинг қонунда кўзда тутилган жараёни бузилганни ёки тегишли равишда умумий вакиллик органида, жамоанинг ижро этувчи органида ёки қонуний касбий вакилликнинг юқори раҳбар органида (вакиллик органида) аъзоларидан маҳрум қилиш учун қонунда кўзда тутилган асоси баҳона қилиш билан асослаб берилиши мумкин. Агар сайлов жараёнининг даъво қилинаётган ғайриҳуқуқийлиги исботланган ва сайлов натижаларига таъсир кўрсатган бўлса, Конституциявий суд сайловга нисбатан билдирилган норозиликни қондириши лозим. Мазкур масала юзасидан суд жараёнини ўтказишда бошқарув органларида умумий вакиллик органи ва қонуний касбий вакиллик ҳам томон мақомига эга бўладилар.

2. Агар 1-абзацининг «а» бандига мувофиқ билдирилган норозилик қондирилган бўлса, шу муносабат билан Миллий кенгашга ёки Ландтагга қисман ёхуд тўлиқ қайта сайлов ўтказиш зарур бўлса, у ҳолда такрорий сайловда сайланган аъзолар мандат олишга вақтдан бошлаб мазкур вакиллик органининг тегишли аъзолари Ўз мандатларидан маҳрум бўладилар. Такрорий сайлов Конституциявий суд қарори топирилгандан кейин 100 кун мобайнида ўтказилади.

3. Халқ ташаббус тарзида илгари сурилган таклифларни кўриб чиқиш натижаларига ёки халқнинг овоз бериш натижаларига норозлик билдиришга нисбатан Конституциявий суднинг қандай шароитда қарор чиқариши Федерал қонун билан тартибга солинади. Федерал қонун, шунингдек, халқнинг овоз бериши ўтказилгани ҳақида федерал қонун ахборотининг эълон қилинишига норозилик билдириш эҳтимоли мумкинлиги сабабли, уни эълон қилишни қанча муддатга кечиктиришни ҳам белгилаб бериши мумкин.

142-модда. 1. Конституциявий суд сайловларга доир ишларни кўриб чиқади, бу айбловлар Федерация ва ўлкалар юқори органларининг ўз расмий фаолиятлари жараёнида айбли ҳуқуқбузарликларга йўл қўйганликлари учун Конституцияда кўзда тутилган жавобгарликка сабаб бўлади.

2. Айблов қуйидагиларга қарши қўзғатилиши мумкин:

а) Федерал президентга қарши — унинг Федерал Конституцияни бузганлиги муносабати билан — Федерал мажлис қарорига кўра;

б) Федерал ҳукумат аъзоларига ва масъулият ҳақида уларга тенглаштирилган органлар аъзоларига қарши, — қонунни бузганликлари муносабати билан — Миллий кенгаш қарорига кўра;

в) ўлка ҳукумати аъзолари ва ушбу қонун ёки ўлка Конституциясига мувофиқ белгиланган жавобгарлик бўйича уларга тенглаштирилган органларнинг аъзоларига қарши — қонунни бузганликлари муносабати билан — тегишли Ландтаг қарорига кўра;

г) ўлка губернаторига, унинг ўринбосарига (105-модданинг 1-абзаци) ёки ўлка ҳукумати аъзосига (103-модданинг 2 ва 3-абзацилари) қарши — қонунни бузганликлари, шунингдек, Федерациянинг бевосита федерал бошқарув масалалари юзасидан қабул қилган қарорлари ёки бошқа фармойишлари (кўрсатмалари)ни бажармаганликлари муносабати билан, шунингдек ўлка ҳукумати аъзоларига қарши, — улар худди шундай масалалалар юзасидан губернатор кўрсатмаларини бажармаганликлари учун — Федерал ҳукумат қарори билан;

д) Федерация пойтахти Вена органлари ўз ваколатлари доирасида федерация бажарадиган соҳаларга ки-

ритилган вазифаларни адо этган ҳолларда уларга қарши — қонунни бузганлиги муносабати билан, — федерал ҳукумат қарорига кўра;

е) ўлка губернаторига қарши — 14-модданинг 8-абзацига мувофиқ берилган кўрсатмани бажармаганлиги муносабати билан, — Федерал ҳукумат қарорига кўра;

ж) ўлка мактаб кенгаши президентиға ёки президент ўринмосари вазифасини бажарувчига қарши — қонунни бузганлиги, шунингдек, қарорларни ва Федерациянинг бошқа фармойишларини (кўрсатмаларини) бажармаганлиги муносабати билан — Федерал ҳукумат қарорига кўра.

3. Агар Федерал ҳукумат 2-абзацининг «г» бандига мувофиқ фақат ўлка губернатори ёки унинг ўринбосарига айблов қўзгатган бўлса, лекин бунда 2-абзацининг «г» бандига мувофиқ айб ўлка ҳукуматининг бошқа аъзосида бўлса, унга 103-модданинг 2-абзацига мувофиқ бевосита федерал бошқарувга тааллуқли бўлмаган ишлар юкланган бўлса, у ҳолда Федерал ҳукумат қарор чиқаришидан олдин исталган вақтда ўлка ҳукуматининг бу аъзосига қарши ҳам ўз айбловини илгари суриши мумкин.

4. Агар конституциявий суд қоралаш тўғрисида қарор чиқарса, у ҳолда бу қарор билан шахс лавозимдан четлаштирилади, алоҳида оғирлаштирувчи ҳолатларда сиёсий ҳуқуқлардан ҳам вақтинча маҳрум этилади; 2-абзацининг «г», «е» ва «ж» бандларида тилга олиб ўтилган ҳолларда ҳуқуқбузарликлар камроқ содир этилган тақдирда Конституциявий суд ҳуқуқбузарлигини қайд қилиш билан чекланиши мумкин. Ўлка мактаб кенгашининг президенти лавозимидан четлаштириш, шунингдек, 81а-модданинг 3-абзаци, «б» бандига мувофиқ, президент лавозими билан боғлиқ бўлган лавозимдаги хизматчини ҳам ишдан четлатишга олиб келади.

5. Федерал президент 65-модданинг 2-абзаци «в» бандига мувофиқ, мазкур модданинг иккинчи абзаци «а», «б» ва «в» бандларида кўзда тутилган ҳолларда айблов қўзғотиш тўғрисида қарор қабул қилган вакиллик органининг илтимоси билангина, «г», «е» ва «ж» бандларида назарда тутилган ҳолларда эса, — фақат Федерал ҳукумат илтимоси билан, лекин барча шароитларда — фақат айбланувчининг розилиги билангина ўзига берилган ҳуқуқдан фойдаланиши мумкин.

143-модда. 142-моддада айтиб ўтилган шахсларга нисбатан жиний тарзда жазоланадиган ва айбланиши лозим бўлган шахснинг расмий фаолияти билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар содир этилиши муносабати билан ҳам айблов қўзғатилиши мумкин. Бундай ҳолларга нисбатан фақат Конституциявий суд ваколатлидир; одатдаги жиний судда бошланган ишни кўриб чиқиб ҳал қилиш унга топширилади. Конституциявий суд бундай ҳолларда 142-модданинг 4-абзаци билан бир қаторда жиний қонунчилик қондаларини ҳам қўллаши мумкин.

144-модда¹. 1. Конституциявий суд бошқарув органлари қарорларига доир шикоят аризаларини қараб чиқади (агар ариза берган шахс бундай қарор билан ўзининг конституциявий қонун билан кафолатланган ҳуқуқи бузилган деб ҳисобласа ёки ўз ҳуқуқининг бузилиши ғайриқонуний қарорнинг, ғайриконституциявий қонуннинг ёки ғайриҳуқуқий давлат шартномасининг татбиқ этилиши билан боғлиқлигини билдирса). Худди шундай шароитда Конституциявий суд бошқарув органининг муайян шахсга қаратилган буйруғига ёки мажбурий таъсир кўрсатиши бевосита амалга оширганига доир шикоят аризасини кўриб чиқади. Шикоят ариза иш қайси инстанциялар бошқарувига тааллуқли бўлган бўлса, уша инстанцияларнинг ҳаммасида кўриб чиқилгандан кейингина берилиши мумкин.

2. Конституциявий суд, агар шикоят аризасини қондириш учун етарли асослар йўқ бўлса, аризани таҳлил қилиш бошланмасдан олдин ўз ажримни билан уни қараб чиқишни рад қилиши мумкин. Борди-ю, иш 133-моддага мувофиқ Маъмурий судда кўрилишдан олиб қўйилган масалаларга тааллуқли бўлса, уни кўриб чиқишни рад этишга йўл қўйиб бўлмайди.

3 Агар Конституциявий суд бошқарув органининг шикоят аризаси ёзилган қарори ёки бошқарув органининг буйруқини бевосита амалга ошириши ёки мажбурий таъсир кўрсатиши 1-абзацда айтилганидек ҳуқуқни бузмаган деб топса ва иш 133-моддага мувофиқ Маъмурий судда кўрилишдан олиб қўйилган масалаларга тааллуқли бўлмаса, Конституциявий суд шикоят аризаси берган шахснинг илтимосини қондиришни рад қилиш билан бирга, унинг шикоятини Маъмурий судга

¹ 1981 йилда чиққан 350-сон Қонун таҳририда.

топшириши лозим, бу суд эса шикоят аризаси берган шахснинг бошқа бирон-бир ҳуқуқи қарор билан ёки буйруқни бевосита амалга ошириш ёхуд мажбурий таъсир кўрсатиш йўли билан бузилган -бузилмаганлигини кўриб чиқиши керак бўлади. Бу қонда тегишли равишда 2-абзацга мувофиқ чиқариладиган ажримларга нисбатан ҳам амал қилади.

145-модда. Конституциявий суд махсус федерал қонуннинг қондалари асосида халқаро ҳуқуқ нормаларининг бузилиши тўғрисидаги ишларни кўриб чиқади.

146-модда. 1. Конституциявий суднинг 137-моддада назарда тутилган талабларга нисбатан чиқарган қарорларини ижро этиш оддий судлар томонидан амалга оширилади.

2. Конституциявий суднинг бошқа қарорларини ижро этиш Федерал президент зиммасига юкланади. Ижро этиш унинг кўрсатмасига биноан ва унинг ихтиёри билан Федерация ёки ўлкаларнинг органлари, шу жумладан, Федерал армия томонидан амалга оширилади. Бундай қарорларни ижро этиш тўғрисидаги илтимоснома Конституциявий суд томонидан Федерал президентга маълум қилинади. Федерал президентнинг юқорида тилга олиб ўтилган кўрсатмалари, агар булар Федерацияга ёки Федерал органларга нисбатан ижро этилиши мажбурий бўлса, 67-моддада кўзда тутилган имзо билан тасдиқлашни талаб қилмайди.

147-модда. 1. Конституциявий суд Раис, Раис ўринбосари, бошқа ўн икки аъзо ва олти нафар захирадаги аъзолардан иборат бўлади.

2. Суд Раиси, Раис ўринбосари, олти нафар бошқа аъзоси ва уч нафар захирадаги аъзолари федерал ҳукумат таклифи билан Федерал президент томонидан тайинланади; суднинг бу аъзолари судьялар, бошқарув амалдорлари ва университетлардаги ҳуқуқ фанлари профессорларидан тайинланиши лозим. Суднинг қолган олти нафар аъзоси ва уч нафар захирадаги аъзоси федерал президент томонидан ҳар бир лавозимга учтадан номзод кўрсатиш тўғрисидаги таклифлар асосида тайинланади, бу таклифлар суднинг уч аъзоси ва иккита захирадаги аъзосига нисбатан Миллий кенгаш томондан, суднинг уч аъзоси ва битта захирадаги аъзосига нисба-

тан — Федерал кенгаш томонидан киритилади. Суднинг уч аъзоси ва иккита захирадаги аъзоси Федерация пойтахти — Венадан ташқарида доимий яшаш жойига эга бўлиши лозим. Конституциявий суд аъзолари этиб тайинланадиган бошқарув амалдорлари, агар улар истеъфода бўлмасалар, хизматдан четлаштирилиши лозим.

3. Суд раиси, Раис ўринбосари, шунингдек, қолган аъзолари ва захирадаги аъзолар давлат-ҳуқуқ фанлари соҳасида тугалланган маълумотга эга ва камида ўн йил шундай маълумот талаб қилинадиган хизмат мавқеини эгаллаган бўлишлари лозим.

4. Конституциявий суд таркибига Федерал ҳукумат ёки ўлка ҳукумати аъзолари, сўнгра Миллий кенгаш, ёки бошқа умумий вакиллик органи аъзолари киришлари мумкин эмас; муайян ваколатлар ёки фаолият муддатига сайланган мазкур вакиллик органларининг аъзоларига нисбатан суд аъзоси бўлишни тақиқлаш, шунингдек, улар ваколатлари ёки фаолият муддати тамом бўлмасдан олдин мандатдан воз кечганларида ҳам сақланиб қолади. Ниҳоят, Конституциявий суд таркибига бирон-бир сиёсий партия аппаратининг ходимлари ёки бошқа вазифалари бўлган шахслар ҳам кира олмайдилар.

5. Конституциявий суд Раиси ёки Раис ўринбосари қилиб кейинги тўрт йил мобайнида 4-абзацда кўрсатиб ўтилган вазифалардан бирини бажарган шахс ҳам тайинланиши мумкин эмас.

6. Конституциявий суд аъзоларига нисбатан 37-модданинг 1 ва 2-абзацлари, 88-модданинг 2-абзаци татбиқ этилади; янада батафсилроқ қоидалар 148-моддага мувофиқ эълон қилинган федерал қонун билан тартибга солинади. Судьялик лавозимида ишлаётган судья 70 ёшга тўладиган йилнинг 31 декабридан бошлаб, ўз хизматини тугатади.

7. Агар суд аъзоси ёки захирадаги аъзоси ҳеч қандай етарли сабаб бўлмагани ҳолда конституциявий суднинг мажлисига келиш ҳақидаги бирин-кетин учта таклифга жавоб қилмаса, у ҳолда суд унинг фикрини тинглаб, мазкур фактни қайд қилади. Бу қайд суд аъзоси бўлиш ҳуқуқини йўқотишга сабаб бўлади.

148-модда. Конституциявий суднинг ташкил этилиши ва унинг иш юритиши тўғрисидаги янада батафсилроқ қоидалар махсус федерал қонун билан ва шу қонун

асосида Конституциявий суд томонидан қабул қилинган регламент билан тартибга солинади.

Е Т Т И Н Ч И Б У Л И М¹

ХАЛҚ ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ

148а-модда. 1. Ҳар бир шахс федерал бошқарувнинг, шу жумладан, хусусий ҳуқуқий муносабатлар субъекти бўлган Федерация фаолиятининг амалга оширилишдаги камчиликлар хусусида (бундай камчиликлар шахс манфаатларига дахлдор бўлганда ва у шикоят қилиш воситаларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлмаганда ва энди бундай ҳуқуққа эга эмаслиги туфайли) Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъатига шикоят аризаси билан мурожаат қилиши мумкин. Бу ҳилдаги ҳар қандай шикоят Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати томонидан текширилиши лозим. Текшириш натижалари, шунингдек, қабул қилинган зарур чора-тадбирлар шикоят аризаси берган шахсга отказилиши керак.

2. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати ўзига юкланган вазифалар туфайли ўз таъаббуси билан федерал бошқарувни, шу жумладан, хусусий ҳуқуқий муносабатлар субъекти сифатидаги Федерация фаолиятини амалга оширилишдаги эҳтимол тутилган камчиликлар мавжудлигини текширишга ҳақлидир.

3. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати ўз вазифаларини амалга ошириш чоғида мустақилдир.

148б-модда. 1. Федерациянинг, ўлкалар ва жамоаларнинг барча органлари Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати ўз вазифаларини бажараётган вақтда уни қўллаб-қувватлашлари, унга материаллар билан танишиб чиқиш имконини беришлари ва унинг талабига қўра зарур маълумотларни тақдим этишлари шарт. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати олдида хизмат сирини сақлаш мажбурияти йўқ.

2. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати ўзи мурожаат қилган орган ўз хизмат сирини қандай ҳажмда сақласа, ҳайъат ҳам ўз вазифаларини бажариш вақтида хизмат сирини шундай ҳажмда сақлаши шарт. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати Миллий кенгашга маълумотнома тақдим этганда, партиялар ёки

¹ 1981 йилги 350-сонли Қонун билан киритилган.

миллий хавфсизлик манфаатлари талаб қилаётган миқдордагина хизмат сирини сақлаши шарт.

148в-модда. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати олий федерал бошқарувни амалга оширувчи органларга муайян ҳолатда кўрилиши зарур бўлган чоратадбирлар хусусида тавсиялар бериши мумкин. Тегишли орган федерал қонун билан белгиланадиган муддат мобайнида бу тавсияларни ё бажариб, бу ҳақда Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъатига маълум қилиши ёки тавсиялар нима сабабдан бажарилмаганлигини ёзма равишда асослаб бериши шарт.

148г-модда. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати ҳар йили ўз фаолияти тўғрисида Миллий кенгашга маълумотнома юбориши шарт.

148д-модда. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъатининг тақдимига кўра Конституциявий суд федерал органлар қабул қилган қарорларнинг ғайриқонуний эканлиги тўғрисидаги ишларни кўриб чиқади.

148-е-модда. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати билан Федерал ҳукумат ё бирон-бир министр ўртасида халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ваколатини тартибга солувчи қонун қоидаларини талқин қилиш хусусида келишмовчиликлар келиб чиққан ҳолларда, бу масала Федерал ҳукумат ёки Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати тақдимига кўра Конституциявий суд томонидан ёпиқ мажлисда ҳал этилади.

148ж-модда. 1. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати Венада жойлашган. У уч аъзодан иборат бўлиб, улардан бири ранс вазифасини амалга оширади. Ҳайъат ваколатларининг муддати олти йил. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати аъзосини қайта сайлашга бир мартагина рухсат этилади.

2. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати аъзолари Миллий кенгаш томонидан Бош қўмита таклиф этидиган умумий рўйхат асосида сайланади. Бош қўмита бу умумий рўйхат ҳақидаги таклифни ўз аъзоларининг камидан ярми иштирокида илгари суради, шу билан бирга Миллий кенгашда энг кўп мандатлар сонига эга бўлган учта партия таклиф қилинаётган умумий рўйхатга ўз аъзоларидан бирини киритиш ҳуқуқига эгадир. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати аъзолари ўз лаво-

зимларига киришишдан олдин Федерал президентга қасамёд қиладилар.

3. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъатидаги вакиллик унинг аъзолари томонидан амалга оширилади, улар ҳар йили ўзлари вакил бўлган партиялар эга бўлган мандатлар сонига қараб бир-бирини навбат билан алмаштирадилар. Бундай навбат Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати ваколатларининг бутун муддати мобайнида сақланиб қолади.

4. Миллий кенгашда вакил бўлган партия тақдим этган биронта аъзо Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъатидан муддатдан олдин чиқиб кетган тақдирда, бу партия бошқа аъзони киритиш лозим. Ваколатларнинг қолган муддатига янги сайлов 2-абзацга мувофиқ тарзда ўтказилиши керак.

5. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати аъзолари Миллий кенгашга сайланиш ҳуқуқига эга бўлишлари лозим; улар ўз хизмат фаолиятлари мобайнида Федерал ҳукумат, ўлка ҳукумати ёки умумий вакиллик органи таркибига киришлари ва бирон-бир бошқа касбий фаолиятни амалга оширишлари мумкин эмас

1483-модда. 1. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати аппаратининг хизматчилари Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати Раисининг таклифи билан Федерал президент томонидан тайинланади, у мазкур тайинланишни ўз имзоси билан тасдиқлайди; бундай тартиб хизмат унвонларини беришга нисбатан ҳам амал қиладди. Бироқ Федерал президент Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати Раисини хизматчиларнинг муайян тоифаларини лавозимга тайинлашни амалга оширишга вакил қилиши мумкин. Ёрдамчи персонал Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати Раиси томонидан тайинланади. Бу жиҳатдан Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъатининг Раиси юқори фармойиш берувчи орган ҳисобланади ва мазкур ваколатлари якка ўзи амалга оширади.

2. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати хизматчиларига нисбатан Федерация номидан хизмат фаолиятига олий раҳбарлик қилиш Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати Раиси томонидан амалга оширилади.

3. Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати ўз регламентини қабул қиладди, шунингдек, ишларни қараб чиқиш бўйича вазифаларни тақсимлайди, бунда Халқ ҳуқуқини ҳимоя қилиш ҳайъати аъзолари қандай вако-

латларни мустақил равишда амалга оширишлари лозимлиги аниқлаб чиқилади. Регламентни маъқуллаш ва вазифаларни тақсимлаш тўғрисида қарор қабул қилиш учун Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳаёти аъзоларининг бирдамлиги талаб қилинади.

148и-модда. 1. Ўлкалар ўзларининг Конституциявий қонунлари асосида Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъатини, шунингдек, ўлкаларни бошқаришни амалга ошириш соҳасида ҳам ўзларини ваколатли деб эълон қилишлари мумкин. Бундай ҳолда тегишли равишда 148д ва 148е-моддалар татбиқ этилади.

2. Агар ўлкалар бошқарув соҳасида Халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳайъати бажарадиган вазифалар каби вазифаларга эга бўлган муассасаларни таъсис этсалар, у ҳолда ўлканинг Конституциявий қонун 148д ва 148е-моддалар қоидаларига ўхшаш тартибга солишни ўрнатиши мумкин.

148к-модда. Мазкур бўлим йўл-йўриқларини аниқлаштирувчи янада батафсилроқ қоидалар федерал қонун билан белгилаб берилади.

САККИЗИНЧИ БУЛИМ

ЯКУНИЙ ХУЛОСАЛАР

149-модда. Ушбу Қонун билан бир қаторда у билан боғлиқ бўлган 44-модданинг 1-абзацига мувофиқ конституциявий қонунлар сифатидаги улар билан боғлиқ бўлган ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда қуйидагилар амал қилиши лозим:

Давлатнинг 1867 йил 21 декабрдаги империя кенгашида ўз вакиллари бўлган қиролликлар ва ўлкалар фуқароларининг умумий ҳуқуқлари тўғрисидаги асосий қонуни;

Шахсий эркинликни ҳимоя қилиш тўғрисида 1862 йил 27 октябрдаги қонун;

Турар жойнинг дахлсизлигини муҳофаза қилиш тўғрисида 1862 йил 27 октябрдаги қонун;

Муваққат миллий мажлисининг 1918 йил 30 октябрдаги қарори.¹

Габсбург — Лотарингия хонадонини мамлакатдан

¹ 1981 йилги 3501сонли Қонун билан бекор қилинган.

қўвғин қилиш ва мол-мулкни мусодара этиш тўғрисида 1919 йил 3 апрелдаги қонун;

Дворянликни, оқсуяк рицарлар ва аёллар учун мулжалланган нишонлар ҳамда айрим номлар ва фахрий унвонларни бекор қилиш тўғрисида 1919 йил 3 апрелдаги қонун;

Германия — Австрия республикаси давлат герби ва давлат муҳри тўғрисида 1919 йил 8 майдаги қонун ва Қонуннинг 2, 5 ва 6-моддаларига мувофиқ 1919 йил 21 октябрда киритилган ўзгаришлар тўғрисида;

1919 йил 10 сентябрдаги Сен-Жермен давлат шартномаси III қисмининг V боби.

2. Давлатнинг 1867 йил 21 декабрдаги Асосий қонунининг 20-моддаси, шунингдек, кўрсатиб ўтилган модда асосида чиқарилган 1869 йил 5 майдаги Қонун ўз кучини йўқотади.

150-модда. Ушбу Қонун билан Федерал Конституцияга киритиладиган ўтиш қоидалари махсус Конституциявий қонун билан тартибга солинади, бу қонун ушбу Қонун билан бир вақтда кучга киради.

151-модда¹. Ушбу Конституциявий қонунни ижро этиш Федерал ҳукумат зиммасига юкланади.

152-модда. Бекор қилинган².

Staatsgesetzblatt, 1930, 1; Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, 1979, M 184; 1981, 850; 1982; 854; 1988, 175, 611.

ФЕДЕРАЛ КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҚОНУН

1955 йил 26 октябрь

АВСТРИЯНИНГ БЕТАРАФЛИГИ ТЎҒРИСИДА

1-модда. 1. Ўз мустақиллигини ташқаридан барқарор мустаҳкамлаш мақсадида ва ўз ҳудудининг дахлсизлигини таъминлаш мақсадида Австрия ихтиёрий равиш-

¹ 1981 йилги 350-сонли Қонун таҳририда.

² 1981 йилги 350-сонли Қонун билан.

да ўзининг донмий бетарафлигини маълум қилади. Австрия — бу бетарафликни ўзида мавжуд бўлган барча воситалар ёрдамида сақлайди ва ҳимоя қилади.

2. Ана шу мақсадларга эришишни кафолатлаш учун Австрия келгусида ҳам ҳеч маҳал ҳеч қандай ҳарбий иттифоқларга кирмайди ва ўз ҳудудида хорижий давлатларнинг ҳарбий базалари ташкил этилишига йўл қўймайди.

2-модда. Ушбу Федерал қонуннинг ижро этилиши Федерал ҳукуматга юқланади.

Bundesgesetzblatt, für die Republik
Österreich, 1955, № 211.

ДАВЛАТНИНГ АСОСИЙ ҚОНУНИ

1867 йил 21 декабрь

ИМПЕРИЯ КЕНГАШИДА ЎЗ ВАҚИЛЛАРИ БЎЛГАН ҚИРОЛЛИКЛАР ВА УЛКАЛАР ФУҚАРОЛАРИНИНГ УМУМИЙ ҲУҚУҚЛАРИ ТУҒРИСИДА

1¹-м. Империя кенгашида ўз вакиллари бўлган қи-ролликлар ва ўлкаларга мансуб бўлган барча шахслар учун умумий Австрия фуқаролиги белгиланади.

Австрия фуқаролигига эга бўлиш, ундан келиб чи-қадиган ҳуқуқларни амалга ошириш шартлари ва фу-қароликдан маҳрум бўлиш шартлари қонун билан бел-гиланади.

2-м. Барча фуқаролар қонун олдида тенгдирлар.

3-м. Оммавий муассасаларда хизмат қилиш барча фуқаролар учун бирдай мумкиндир.

Ажнабийлар учун бу муассасаларга хизматга қириш уларнинг Австрия фуқароси бўлишига боғлиқдир.

4²-м. Шахсининг ва мол-мулкнинг давлат ҳудуди до-ирасида кўчиш эркинлиги мутлақо чекланмайди.

Жамоада истиқомат қиладиган ва ўз мол-мулкидан; тадбиркорлик фаолияти ёки даромадларидан солиқ тў-

¹ Федерал Конституциянинг 6-моддасига зид бўлганлиги сабаб-ли амал қилмайди. (Тузувчилар изоҳи).

² 4-модданинг 2-абзаци Федерал Конституциянинг 119-моддаси-даги 2-абзацга зид келганлиги учун амал қилмайди. (Тузувчилар изоҳи).

лайдиган барча фуқаролар мазкур жамоага мансуб бўлган фуқаролар сингари ўша шартлар асосида жамоа вакилчилига фаол ва пассив сайлаш ҳуқуқига эгадирлар.

Мамлакатдан чиқиб кетиш эркинлиги давлат томонидан фақат ҳарбий мажбурият муносабати билангина чекланади.

Четга чиқариладиган мол-мулк учун олинадиган божлар ўзаро ҳамкорлик асосида бўлиши мумкин.

5-м. Хусусий мулк дахлсиздир. Мулкни мулк эгасининг хоҳиш-иродасига қарши бегоналаштириш фақат қонунларда белгиланган ҳолларда ва тартибда амалга оширилиши мумкин.

6-м. Ҳар бир фуқаро давлат ҳудудининг исталган қисмида туриш ва яшаш жойини танлаши, исталган турдаги кўчмас мулкни сотиб олиши ва уни эркин равишда тасарруф қилиши, шунингдек, қонудна кўрсатиб ўтилган шартларга риоя қилган тақдирда исталган фаолият соҳасида тадбиркорлик билан шуғулланиши мумкин.

Черков жамоалари учун ижтимоий манфаат мулоҳазалари билан кўчмас мулкни харид қилиш ва уни тасарруф этиш ҳуқуқини қонун йўли билан чеклашга йўл қўйилади.

7-м. Шахсни бўйсундиришга ва унинг қарамлигини мустаҳкамлашга қаратилган барча бирлашмалар абадий тугатилади. Кўчмас мулкнинг олдинги мансублигидан келиб чиқадиган, бу мулкка эгаллик қилишга нисбатан ҳар қандай мажбурият бекор қилиниши мумкин, кўчмас мулкка нисбатан бекор қилинмаган мажбурият келгусида ҳам жорий этилмаслиги мумкин.

8-м. Шахснинг эркинлиги кафолатланади. 1862 йил 27 октябрдаги шахс эркинлигини ҳимоя қилиш тўғрисидаги амалдаги Қонун давлатнинг ушбу асосий қонунининг таркибий қисми ҳисобланади.

Ғайриқонуний равишда амалга оширилган ёки узайтирилган ҳар бир ҳибсга олиш давлатнинг жабрланган кишига етказилган зарар ўрнини қоплашига сабаб бўлади.

9-м. Турар жойнинг дахлсизлиги бузилмасдир. Турар жойнинг дахлсизлигини муҳофаза қилиш тўғрисидаги 1862 йил 27 октябрда қабул қилинган амалдаги Қонун давлатнинг ушбу Асосий қонунининг таркибий қисми деб эълон қилинади.

10-м. Ёзишмаларнинг махфийлиги бузилиши мумкин эмас, шунинг учун ҳам ёзишмаларни олиб қўйиш (қонунда кўзда тутилган ҳибсга олиш ва тинтув ўтказиш бундан мустаснодир) фақат уруш шароитида ёки амалдаги қонунларга мувофиқ суд буйруғи асосида амалга оширилиши мумкин.

10-а¹-м. Телефонда сўзлашувлар ва телеграф хабарларининг махфийлиги бузилиши мумкин эмас.

Олдинги абзац йўл-йўриқларидан истисноларга фақат суд буйруғи асосида амалдаги қонунларга мувофиқ йўл қўйилади.

11-м. Ҳар ким ҳукумат идораларига арзнома топшириш ҳуқуқига эгадир. Жамоа арзномаларини фақат қонун билан эътироф этилган корпорациялар ва бирлашмалар бериши мумкин.

12-м. Австрия фуқаролари мажлислар ўтказиш ва бирлашмалар ташкил этиш ҳуқуқига эгадирлар. Мазкур ҳуқуқларни амалга ошириш махсус қонунлар билан тартибга солинади.

13-м. Ҳар ким қонун доирасида ўз фикрини оғзаки, ёзма тарзда, матбуот ва бадний тасвирлар воситасида ифодалаш ҳуқуқига эгадир.

Матбуот цензурага дучор қилиниши ҳам, рухсат этувчи тизим воситасида чеклашларга дучор қилиниши ҳам мумкин эмас. Мамлакат ичкарисида нашр қилинган босма асарларга нисбатан маъмурий почта тақиқлари қўлланилмайди.

14-м. Ҳар ким тўла виждон эркинлиги ва динга эътиқод қилиш эркинлиги билан кафолатланади.

Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлардан фойдаланиш диний эътиқодга боғлиқ эмас; бироқ фуқаролик мажбуриятлари диний эътиқод туфайли бузилмаслиги керак.

Ҳар ким диний амалларни содир этишга ёки диний маросимда қатнашишга, (агар у фақат бошқа шахсининг, қонунан васийи бўлган кишининг ихтиёрида бўлмаса) мажбур этилиши мумкин эмас.

15-м. Қонун томонидан эътироф этилган ҳар бир черков ёки диний жамият биргаликда оммавий диний ҳаракатлар ўтказиш ҳуқуқига эгадир, у ўзининг ички ишларини мустақил равишда белгилайди ва уни бошқа-

¹ 1973 йил 25 ноябрдаги Федерал конституциявий қонун асосида киритилган (1974, 8).

ришни амалга оширади, ўз ихтиёрида иншоотлар ва жамғармаларга эга бўлади ва улардан ўзининг диний, тарбиявий ва хайрия фаолияти мақсадларида фойдаланади, лекин ҳар қандай бирлашма сингари давлатнинг умумий қонунларига бўйсунди.

16-м. Қонун билан эътироф қилинмаган диний таълимот ихлосмандларига хонаки диний меросимларни ўтказишга рухсат этилади, чунки улар қонунга ва ахлоққа зид келмайди.

17-м. Фан ва унинг назариясини ривожлантириш эркиндир.

Ҳар бир фуқаро ўқув ва тарбия муассасаларини ташкил этишга ва уларда ўқитишга, агар унинг бунга яроқлилиги қонунда назарда тутилган тартибда тасдиқланган бўлса, ҳақлидир.

Хонаки ўқитиш кўрсатиб ўтилган тарзда чекланмайди. Мактабларда динни ўқитиш тўғрисида тегишли черковлар ва диний жамиятлар ғамхўрлик қилишлари лозим.

Давлат бутун ўқитиш ва тарбиялаш ишига нисбатан юқори раҳбарлик ва назоратни амалга ошириш ҳуқуқига эгадир.

17а-м¹. Бадний ижод, санъатни тарғиб қилиш ва унинг назариясини ривожлантириш эркиндир.

18-м. Ҳар ким касб танлаш ва уни ўрганишда, қандай қилиб ва қаерда ўрганишда эркиндир.

19-м². Барча кам сонли халқлар тенг ҳуқулидирлар, улардан ҳар бири ўзининг миллий хусусиятлари ва тилини сақлаб қолиш ҳамда қўллаб-қувватлаш учун кафолатланган ҳуқуққа эгадир.

Давлат малакатда мавжуд тиллардан мактабларда, оммавий муассасаларда ва жамоат ҳаётида фойдаланишда уларнинг тенглигини эътироф қилади.

Бир неча кам сонли миллатлар яшайдиган ўлкаларда таълим соҳасидаги оммавий муассасалар шундай йўлга қўйилиши керакки, токи бу кам сонли миллатлардан ҳеч бири бирон-бир ўлкада ишлаётган иккинчи тил-

¹ 1982 йил 12 майдаги 262-сонли Федерал конституциявий Қонун билан киритилган.

² Федерал Конституциянинг 8-моддасига зидлиги сабабли амал қилмайди. (Тузувчилар изоҳи).

ни ўрганишга мажбур этилмасин ва ўз она тилида таълим олиш учун зарур воситаларга эга бўлсин.

20-м. Бекор қилинган.¹

Reichsgesetzblatt, 1867, 142; Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, 1974, 8, 1989, 262.

¹ Федерал Конституциянинг 149-моддаси 2-абзацига кўра.

ОЗАРБАЙЖОН

ОЗАРБАЙЖОН РЕСПУБЛИКАСИ

Кавказ ортининг жануби-шарқидаги давлат. Худуд — 86,6 минг кв. км. Маъмурий-худудий жиҳатдан 61 туманга бўлинади. Озарбайжон таркибига Нахичеван Мухтор Республикаси киради. 1988 йилда Тоғли Қорабор туфайли Озарбайжон билан Арманистон ўртасидаги муносабатларда қурулли тўқнашув келиб чикди. 1991 йили 26 ноябрда Озарбайжон Олий Кенгаши Тоғли Қорабор мухтор вилояти мақомини бекор қилиш тўғрисида қарор қабул қилди. Аҳолиси — 7,13 млн. кишидан иборат (1990 йил) Пойтахти — Боку. Давлат тили — озарбайжон тилидир. Дини — сунний ва шиа мазҳабидаги Ислом дини. Пул бирлиги — манат. Миллий байрами — 28 май — Республика куни.

1991 йил 30 августда Озарбайжон Олий Кенгаши 1918 йилда Озарбайжон Демократик Республикасини эълон қилган Хужжат асосида давлат мустақиллигини тиклаш тўғрисида декларация қабул қилди. 1991 йил 18 октябрда «Озарбайжон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисида» Конституциявий хужжат қабул қилинди. Ҳозирги вақтда амал қилаётган Конституция 1995 йил 12 ноябрда референдум билан қабул қилинган, 1995 йил 27 ноябрда кучга кирган.

Давлат бошлиғи — Президент. Қонун чиқарувчи Ҳокимият органи — Миллий мажлис (50 депутат)дир. Ижро этувчи юқори ҳокимият органи — бош вазир бошчилиқ қиладиган Вазирлар Маҳкамасидир.

Сиёсий партиялари: Озарбайжон Халқ фронти; Миллий мустақиллик партияси; Тўғри йўл партияси; Озарбайжон социал-демократик партияси; «Мусоват»; Озарбайжон халқ партияси; Озарбайжон деҳқонлар партияси ва бошқалардир. 1992 йилда Сиёсий партиялар тўғрисида қонун қабул қилинган.

ОЗАРБАЙЖОН

РЕСПУБЛИКАСИНИНГ КОНСТИТУЦИЯСИ

Озарбайжон халқи ўзининг кўп асрлик давлатчилик анъаналарини давом эттириб, «Озарбайжон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисида»ги Конституциявий Ҳужжатда акс эттирилган тамойилларга амал қилиб, ҳамманинг ва ҳар бир кишининг фаровонлигини таъминлашни, адолат, озодлик ва хавфсизликни қарор топтиришни истаб, ўтмишдаги, бугунги ва келажак авлодлар олдндаги ўз масъулиятини ҳис қилиб, ўзининг суверен ҳуқуқидан фойдаланган ҳолда қуйидаги муддаолари тўғрисида тантанали равишда баён қилади:

— Озарбайжон Республикасининг мустақиллиги, суверенитети ва ҳудудий яхлитлигини ҳимоя қилиш;

— Конституция доирасида демократик тузумни кафолатлаш;

— Фуқаролик жамиятини қарор топтиришга эришиш;

— халқ хоҳиш-иродасининг ифодаси бўлмиш қонунларнинг устуворлигини таъминловчи ҳуқуқий, дунёвий давлатни барпо этиш;

— адолатли иқтисодий ва ижтимоий тартибга мувофиқ ҳаммани муносиб турмуш даражаси билан таъминлаш;

— умуминсоний қадриятларга содиқликни сақлаб қолган ҳолда, бошқа халқлар билан дўстлик, тинчлик ва хавфсизлик шароитида яшаш ҳамда ана шу мақсадда ўзаро фойдали ҳамкорликни амалга ошириш.

Юқорида санаб ўтилган юксак мақсадлар йўлида умумхалқ овоз бериши — референдум йўли билан ушбу Конституция қабул қилинади.

БИРИНЧИ БУЛИМ

УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

1 боб

ХАЛҚ ҲОКИМИЯТИ

1-модда. Ҳокимият манбаи.

1. Озарбайжон Республикасида давлат ҳокимиятининг ягона манбаи Озарбайжон халқи ҳисобланади.

II. Озарбайжон халқи Озарбайжон Республикаси худудида ва ундан ташқарида истиқомат қиладиган Озарбайжон Республикаси фуқароларидан ташкил топади, улар Озарбайжон давлатига ва унинг қонуналарига тобе деб қаралади, бу эса халқаро ҳуқуқ билан белгиланган нормаларни истисно қилмайди.

2-модда. Халқ суверенитети.

I. Ўз тақдирини эркин ва мустақил равишда белгилаш, ўзининг бошқарув шаклини таъсис этиш Озарбайжон халқининг суверен ҳуқуқи ҳисобланади.

II. Озарбайжон халқи ўзининг суверен ҳуқуқини бевосита умумхалқ овоз бериши — референдум йўли билан ва умумий тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида эркин, яширин ва шахсан овоз бериш йўли билан сайланган ўз вакиллари ёрдамида амалга оширади.

3-модда. Умумхалқ овоз бериши — референдум йўли билан ҳал этиладиган масалалар

I. Озарбайжон халқи ўз ҳуқуқи ва манфаатларига дахлдор бўлган ҳар қандай масалани референдум йўли билан ҳал этиши мумкин.

II. Қуйида санаб ўтилган масалалар фақат референдум йўли билан ҳал этилиши мумкин:

1) Озарбайжон Республикаси Конституциясини қабул қилиш ва унга ўзгаришлар киритиш;

2) Озарбайжон Республикасининг давлат чегараларини ўзгартириш.

4-модда. Халқ вакили бўлиш ҳуқуқи.

Халқ сайлаган мухтор вакиллардан ташқари ҳеч ким халқ вакили бўлиш, халқ номидан гапириш ва халқ номидан мурожаатномалар билан сўзга чиқиш ҳуқуқига эга эмас.

5-модда. Халқ бирлиги.

I. Озарбайжон халқи ажралмасдир.

II. Озарбайжон халқининг бирлиги Озарбайжон давлатининг асосини ташкил этади. Озарбайжон Республикаси Озарбайжон Республикасининг барча фуқаролари учун умумий ва ажралмас ватандир.

6-модда. Ҳокимиятни ўзлаштиришга йўл қўйилмаслиги.

I. Озарбайжон халқининг ҳеч бир қисми, ҳеч бир

ижтимоий гуруҳ ёки ташкилот, ҳеч қандай шахс ҳокимиятни ўзлаштиришни амалга ошириш ваколатига эга эмас.

II. Ҳокимиятни ўзлаштириш халққа қарши энг оғир жиноят ҳисобланади.

II боб

ДАВЛАТ АСОСЛАРИ

7-модда. Озарбайжон давлати.

I. Озарбайжон давлати — демократик, ҳуқуқий, дунёвий, унитар (қўшма) республика.

II. Озарбайжон Республикасида давлат ҳокимияти ички масалаларда фақат ҳуқуқ билан, ташқи масалаларда — фақат халқаро шартномалардан келиб чиқадиган қоидалар билан чекланади. Озарбайжон Республикаси бу шартномаларнинг тарафдори ҳисобланади.

III. Озарбайжон Республикасида давлат ҳокимияти ҳокимиятларнинг тақсимланиши тамойили асосида ташкил этилади:

— қонун чиқарувчилик ҳокимиятини Озарбайжон Республикасининг Миллий Мажлиси амалга оширади;

— ижро этувчи ҳокимият Озарбайжон Республикаси Президентига тегишлидир;

— суд ҳокимиятини Озарбайжон Республикасининг судлари амалга оширади.

IV. Ушбу Конституция қоидаларига мувофиқ қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари ўзаро ҳамкорликда ҳаракат қиладилар ва ўз ваколатлари доирасида мустақилдирлар.

8-модда. Озарбайжон давлатининг бошлиғи

I. Озарбайжон давлатининг бошлиғи Озарбайжон Республикасининг Президентиدير. У мамлакат ичкари-сида ва ташқи алоқаларда Озарбайжон давлатининг вакили ҳисобланади.

II. Озарбайжон Республикасининг Президенти Озарбайжон халқи бирлигини гавдалантиради ва Озарбайжон давлатчилигининг ворисийлигини таъминлайди.

III. Озарбайжон Республикасининг Президенти Озарбайжон давлати мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигининг ҳамда халқаро шартномаларга риоя қилинишининг кафолатидир, Озарбайжон Республикаси бу шартномаларнинг тарафдори ҳисобланади.

IV. Озарбайжон Республикасининг Президенти суд ҳокимияти мустақиллигининг ҳам кафолати ҳисобланади.

9-модда. Қуrolли кучлар.

I. Озарбайжон Республикаси ўз хавфсизлиги ва мудофасини таъминлаш мақсадида Қуrolли Кучлар ва бошқа қуrolли қисмларни ташкил этади.

II. Озарбайжон Республикаси урушни бошқа давлатларнинг мустақиллигига тажовуз қилиш воситаси ва халқаро низоларни ҳал қилиш усули сифатида рад қилади.

III. Озарбайжон Республикасининг Президенти Озарбайжон Республикаси Қуrolли Кучларининг Олий Бош қўмондони ҳисобланади.

10-модда. Халқаро муносабатлар тамойиллари.

Озарбайжон Республикаси ўзининг бошқа давлатлар билан муносабатларини умум эътироф этган халқаро ҳуқуқий нормаларда назарда тутилган тамойиллар асосида ташкил этади.

11-модда. Худуд.

I. Озарбайжон Республикасининг ҳудуди бузилмас, дахлсиз ва бўлинмасдир.

II. Озарбайжон Республикасининг ички сувлари, Каспий денгиз (қўли)нинг Озарбайжон Республикасига тегишли бўлган сектори, Озарбайжон Республикаси устидаги ҳаво бўлиши — Озарбайжон Республикаси ҳудудининг таркибий қисмларидир.

III. Озарбайжон Республикасининг ҳудудидан ҳеч бир ер ажратилмайди. Озарбайжон Республикаси ҳеч кимга ҳеч бир соҳада ва ҳеч бир турда ўз ҳудудини бермайди; давлат чегаралари фақат референдум йўли билан ўзгартирилиши мумкин, референдум Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг қарори билан Озарбайжоннинг бутун аҳолиси иштироқида, Озарбайжон халқининг хоҳиш-иродаси асосида ўтказилади.

12-модда. Давлатнинг олий мақсади.

I. Инсон ва фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини таъминлаш — давлатнинг олий мақсадидир.

II. Ушбу Конституцияда санаб ўтилган инсон ва фуқаро ҳуқуқлари ҳамда эркинликлари халқаро шартно-

маларга мувофиқ татбиқ этилади. Озарбайжон Республикаси бу шартномаларнинг тарафдори ҳисобланади.

13-модда. Мулк.

I. Озарбайжон Республикасида мулк дахлсиз ҳисобланади ва давлат томонидан муҳофаза қилинади.

II. Мулк давлат мулки, хусусий ва муниципал бўлиши мумкин.

III. Мулкдан инсон ва фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини, жамият ва давлат манфаатларини, шахснинг қадр-қимматини поймол қилиш учун фойдаланиш мумкин эмас.

14-модда. Табиий ресурслар

Табиий ресурслар бирон-бир жисмоний ва юридик шахснинг ҳуқуқлари ва манфаатларига зарар етказмаган ҳолда Озарбайжон Республикасига тегишлидир.

15-модда. Иқтисодий ривожланиш ва давлат

I. Озарбайжон Республикасида мулкчиликнинг турли-туман шакллариغا асосланган иқтисодиётни ривожлантириш халқ фаровонлигини оширишга хизмат қилади.

II. Озарбайжон давлати бозор муносабатлари асосида иқтисодиётни ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиб беради, тадбиркорлик эркинлигини кафолатлайди, иқтисодий муносабатларда монополиячилик ва инсофсиз рақобатга йўл қўймайди.

16-модда. Ижтимоий ривожланиш ва давлат

I. Озарбайжон давлати халқ ва ҳар бир фуқаронинг фаровонлигини ошириш, уни ижтимоий ҳимоя қилиш ва муносиб турмуш даражаси тўғрисида ғамхўрлик қилади.

II. Озарбайжон давлати маданият, таълим, соғлиқни сақлаш, фан, санъатни ривожлантиришга кўмаклашади, табиатни, халқнинг тарихий, моддий ва маънавий меросини муҳофаза қилади.

17-модда. Оила ва давлат.

I. Оила давлатнинг асосий ячейкаси сифатида давлатнинг алоҳида ҳомийлигида бўлади.

II. Болаларга ғамхўрлик қилиш ва уларни тарбиялаш ота-оналарнинг бурчи ҳисобланади. Давлат мазкур бурчнинг бажарилишини назорат қилишни амалга оширади.

18-модда. Дин ва давлат

I. Озарбайжон Республикасида дин давлатдан ажратилган. Барча динлар қонун олдида тенгдир.

II. Шахснинг кадр-қимматини ерга урадиган ва инсонийлик тамойилларига зид бўлган динларни оммалаштириш ва тарғиб қилиш тақиқланади.

III. Давлат таълим тизими дунёвий хусусиятга эгадир.

19-модда. Пул бирлиги

I. Озарбайжон Республикасининг пул бирлиги манат ҳисобланади.

II. Пул белгиларини муомалага чиқариш ва муомаладан олиб қўйиш ҳуқуқи фақат Мпллий Банкка тегишлидир.

Озарбайжон Республикасининг Миллий банки давлатнинг мутлақ мулки ҳисобланади.

III. Озарбайжон Республикаси ҳудудида тўлов воқитаси сифатида манатдан бошқа пул birlikларидан фойдаланиш тақиқланади.

20-модда. Давлат қарзларига қўйиладиған чеклашлар

Озарбайжон давлатига қарши исён кўтаришга ёки давлат тўнтариши қилишга кўмаклашиш мақсадида олинган қарзлар Озарбайжон Республикаси томонидан мажбурият сифатида қабул қилиниши ва Озарбайжон Республикаси томонидан тўланиши мумкин эмас.

21-модда. Давлат тили

I. Озарбайжон Республикасининг давлат тили Озарбайжон тилидир. Озарбайжон Республикаси озарбайжон тилининг ривожланишини таъминлайди.

II. Озарбайжон Республикаси аҳолн сўзлашадиган бошқа тиллардан эркин фойдаланишини ва уларнинг ривожланишини таъминлайди.

22-модда. Пойтахт.

Озарбайжон Республикасининг пойтахти Боку ҳисобланади.

23-модда. Озарбайжон давлатининг рамзлари

I. Озарбайжон Республикасининг давлат рамзлари Озарбайжон Республикасининг Давлат байроғи, Озарбайжон Республикасининг Давлат герби ва Озарбайжон Республикасининг Давлат мадҳиясидир.

II. Озарбайжон Республикасининг Давлат байроғи эни бир хил бўлган учта горизонтал кесик матодан иборат.

Юқори кесик — ҳаворанг, ўрта кесик — қизил, қуйи кесик — яшил ранглидир, байроқдаги қизил кесикнинг ҳар икки томони ўртасида оқ рангли ярим ой ва саккиз қиррали юлдуз тасвирланган. Байроқнинг кенлигининг бўйига 1:2 нисбатдадир.

III. Озарбайжон Республикаси Давлат байроғининг ва Озарбайжон Республикаси Давлат гербининг тасвири, Озарбайжон Республикаси Давлат мадҳиясининг мусиқаси ва матни Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Қонуни билан белгиланади.

И К К И Н Ч И Б У Л И М

АСОСИЙ ҲУҚУҚЛАР, ЭРКИНЛИКЛАР ВА БУРЧЛАР

III боб

ИНСОН ВА ФУҚАРОНИНГ АСОСИЙ ҲУҚУҚЛАРИ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИ

24-модда. Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари ва эркинликларининг асосий тамойили

I. Ҳар бир шахс туғилган пайтидан эътиборан дахлсиз, бузилмас ва тортиб олинмайдиган ҳуқуқлар ва эркинликларга эгадир.

II. Ҳуқуқ ва эркинликлар ҳар бир шахснинг жамият ва бошқа шахслар олдидаги масъулияти ва бурчларини ҳам қамраб олади.

25-модда. Тенглик ҳуқуқи

I. Қонун ва суд олдида ҳамма тенгдир.

II. Эркаклар ва аёллар тенг ҳуқуқ ва эркинликларга эгадирлар.

III. Давлат ҳар кимнинг ирқи, миллати, дини, тили, жинси, келиб чиқиши, мулкый аҳволи, хизмат мавқеи, эътиқоди, сиёсий партияларга, касаба уюшмалари ва бошқа жамоат бирлашмаларига мансублигидан қатъи назар унинг ҳуқуқлари ва эркинликлари тенглигини кафолатлайди.

Инсон ва фуқароларнинг қайси ирқ, миллат, дин, тилга мансублигига, жинси, келиб чиқиши, эътиқоди, қайси

сиёсий ва ижтимоий жамоага мансублигига асосланиб, унинг ҳуқуқлари ва эркинликларини чеклаш тақиқланади.

26-модда. Инсон ва фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини ҳимоя қилиш

I. Ҳар бир шахс ўзининг ҳуқуқ ва эркинликларини қонун билан тақиқланмаган усуллар ва воситалар билан ҳимоя қилиш ҳуқуқига эгадир.

II. Давлат ҳар бир шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни кафолатлайди.

III. Ҳар бир шахснинг тасарруфида кўчар ва кўчмас мулк бўлиши мумкин. Мулкка эга бўлиш ҳуқуқи мулкдорнинг ўзи томонидан ёки бошқалар билан биргаликда мулкка эгаллик қилиш, ундан фойдаланиш ва тасарруф қилиш ҳуқуқларини қамраб олади.

IV. Суднинг рухсатисиз ҳеч ким ўз мулкидан маҳрум этилиши мумкин эмас. Мулкни тўлиқ мусодара қилишга йўл қўйилмайди. Давлат ёки жамият эҳтиёжлари учун мулкни бегоналаштиришга фақат унинг қиймати адолатли равишда қопланган тақдирдагина йўл қўйилади.

V. Давлат мерос ҳуқуқини кафолатлайди.

30-модда. Интеллектуал (ақлий) мулк ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс интеллектуал (ақлий) мулк ҳуқуқига эгадир.

II. Муаллифлик ҳуқуқи, ихтиро қилиш ҳуқуқи ва интеллектуал мулкнинг бошқа турлари қонун билан муҳофаза қилинади.

31-модда. Хавф-хатарсиз яшаш ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс хавф-хатарсиз яшаш ҳуқуқига эгадир.

II. Шахснинг ҳаётига, унинг жисмоний ва маънавий соғлиғига, мол-мулкига, турар жойига қонунда кўзда тутилган зўравонлик қилиш тақиқланади.

32-модда. Шахсий дахлсизлик ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эгадир.

II. Ҳар бир шахс шахсий ва оилавий сирни сақлаш ҳуқуқига эгадир. Қонунда кўзда тутилган ҳоллардан ташқари ҳолатларда шахснинг ҳаётига аралашиш тақиқланади.

III. Бирон-бир шахсининг розилигисиз унинг шахсий ҳаёти тўғрисида маълумотлар тўплаш, сақлаш, фойдаланиш ва тарқатишга йўл қўйилмайди.

IV. Давлат ҳар бир шахсининг ёзишмалар, телефондаги сўзлашувлари, почта, телеграф хабарлари ва бошқа алоқа воситалари орқали бериладиган маълумотларининг сир сақланиши ҳуқуқини кафолатлайди. Қонунда кўзда тутилган тартибда жиноятни бартараф қилиш ёки жиноий ишни текшириш вақтида ҳақиқатни аниқлаш учун бу ҳуқуқ чекланиши мумкин.

33-модда. Турар жойнинг дахлсизлиги ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс турар жойининг дахлсизлиги ҳуқуқига эгадир.

II. Қонунда кўзда тутилган ёки суд қарори чиқарилган ҳоллардан ташқари ҳолатларда ҳеч ким турар жойга унда яшовчиларнинг хоҳиш-иродасига қарши кириши мумкин эмас.

34-модда. Никоҳдан ўтиш ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс қонунда кўзда тутилган ёшга етгач, оила қуриш ҳуқуқига эгадир.

II. Никоҳ ихтиёрий келишув асосида тузилади. Ҳеч ким никоҳ тузишга мажбур қилиниши мумкин эмас.

III. Оила ва никоҳ давлат васийлигида бўлади. Оналик, оталик, болалик қонун билан муҳофаза қилинади. Давлат қўн болали оилаларга ёрдам кўрсатади.

IV. Эр-хотиннинг ҳуқуқлари тенгдир. Болаларга ғам-хўрлик қилиш, уларни тарбиялаш ота-оналарнинг ҳам ҳуқуқи, ҳам бурчи ҳисобланади.

V. Ота-оналарни ҳурмат қилиш, улар ҳақида ғам-хўрлик қилиш болаларнинг бурчи ҳисобланади. 18 ёшга тўлган меҳнатга лаёқатли болалар меҳнатга лаёқатсиз ота-оналарнинг боқимчлари шарт.

35-модда. Меҳнат қилиш ҳуқуқи

I. Меҳнат шахсий ва ижтимоий фаровонликнинг асосидир.

II. Ҳар бир шахс ўзининг меҳнатга лаёқати асосида ўзи учун фаолият турини, касб-ҳунар, машғулот ва иш жойини эркин танлаш ҳуқуқига эгадир.

III. Ҳеч кимни меҳнат қилишга мажбур этиш мумкин эмас.

IV. Меҳнат шартномалари эркин равишда тузилади. Ҳеч ким меҳнат шартномаси тузишга мажбур қилиниши мумкин эмас.

V. Суд қарори асосида, шахсни шартлари ва муддатлари қонунда кўзда тутилган мажбурий меҳнатга жалб этишга йўл қўйилади. Ҳарбий хизмат вақтида ваколатли шахслар буйруқларини бажариш билан боғлиқ бўлган меҳнатга мажбур этишга, фуқароларни фавқулодда ёки ҳарбий ҳолатлар эълон қилинган вақтда муайян ишларни бажаришга мажбур қилишга йўл қўйилади.

VI. Ҳар бир шахс хавфсиз ва соғлом шароитда меҳнат қилиш, ўз меҳнати учун ҳеч қандай камситилишсиз давлат белгиланган энг кам иш ҳақидан кам бўлмаган миқдорда ҳақ олиш ҳуқуқига эгадир.

VII. Давлат ишсизликни бартараф этиш учун ўзининг барча имкониятларидан фойдаланади.

36-модда Иш ташлаш ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс мустақил ёки бошқалар билан биргаликда иш ташлаш ҳуқуқига эгадир.

II. Ишлаётганларнинг иш ташлаш ҳуқуқи меҳнат шартномаси асосида фақат қонунда кўзда тутилган ҳоллардагина чекланиши мумкин. Озарбайжон Республикасининг Қурулли Кучларида ва бошқа ҳарбий қисмларида хизмат қилаётган ҳарбий хизматчилар ва оддий фуқаролар иш ташлашлари мумкин эмас.

III. Якка тартибдаги ва жамоага мансуб меҳнат низолари қонунда белгиланган тартибда ҳал этилади.

37-модда. Дам олиш ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс дам олиш ҳуқуқига эгадир.

II. Меҳнат шартномаси асосида ишлаётганларга қонунда белгиланган, лекин ҳар куни 8 соатдан ошмайдиган иш куни, дам олиш кунлари ва байрам кунлари, йилига камида бир марта ҳақ тўланадиган 21 тақвим кунидан кам бўлмаган миқдорда таътил берилиши кафолатланади.

38-модда Ижтимоий таъминот ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эгадир.

II. Муҳтожларга ёрдам кўрсатиш, биринчи навбатда, уларнинг ўз оила аъзолари бурчи ҳисобланади.

III. Ҳар бир шахс қонунда белгиланган ёшга етгандан кейин касаллик, ногиронлик бўйича, боқувчисини йўқотган, меҳнат қилиш лаёқатини йўқотган тақдирда, ишсизлик сабабли ва қонунда кузда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эгадир.

IV. Пенсиялар ва ижтимоий нафақаларнинг энг кам миқдори қонун билан белгиланади. Давлат хайрия фаолияти, ихтиёрий ижтимоий суғуртани ва ижтимоий таъминотнинг бошқа шакллари ривожлантириш учун имкониятлар яратиб беради.

39-модда. Соғлом муҳитда яшаш ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс соғлом муҳит шароитида яшаш ҳуқуқига эгадир.

II. Ҳар бир шахс атроф муҳитнинг чинакам аҳволи тўғрисида маълумотлар тўплаш, ўзининг соғлиғига ва мол-мулкига экологик ҳуқуқбузарлик билан боғлиқ равишда етказилган зарар учун тову пули олиш ҳуқуқига эгадир.

40-модда. Маданият ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс маданий ҳаётга қатнашиш, маданий муассасалар ва маданий бойликлардан фойдаланиш ҳуқуқига эгадир.

II. Ҳар бир шахс тарихий, маданий ва маънавий меросга ҳурмат билан муносабатда бўлиши, у меросга ғам-хўрлик қилиши, тарих ва маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиши лозим.

41-модда. Соғлиқни муҳофаза қилиш ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс ўз соғлиғини муҳофаза қилиш ва тиббий ёрдам олиш ҳуқуқига эгадир.

II. Давлат мулкчилигининг ҳар хил турлари асосида иш олиб бораётган соғлиқни сақлашнинг барча турларини ривожлантириш учун зарур чоралар кўради, санитария-эпидемиологик фаровонликни кафолатлайди, тиббий суғуртанинг турли шакллари учун имкониятлар яратиб беради.

42-модда. Илм олиш ҳуқуқи

I. Ҳар бир фуқаро илм олиш ҳуқуқига эгадир.

II. Давлат бепул мажбурий умумий ўрта маълумот олишни кафолатлайди.

III. Илм тизими давлат томонидан назорат қилинади.

IV. Давлат истеъдодли шахслар учун уларнинг моддий аҳволидан қатъи назар, илм олишни давом эттиришини қафолатлайди.

V. Давлат илмининг энг кам стандартларини белгилайди.

43-модда. Турар жой ҳуқуқи

I. Ҳеч ким ўз турар жойидан ғайриқонуний тарзда маҳрум қилиниши мумкин эмас.

II. Давлат уй-жой қурилишига ёрдам беради, турар жой ҳуқуқини амалга ошириш учун махсус чоралар кўради.

44-модда. Миллатга мансублик ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс ўз миллатига мансублигини сақлаб қолиш ҳуқуқига эгадир.

II. Ҳеч кимни ўз миллатига мансублигини ўзгартиришга мажбур қилиш мумкин эмас.

45-модда. Она тилидан фойдаланиш ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс она тилидан фойдаланиш ҳуқуқига эгадир. Ҳар ким ўз истагига кўра, хоҳлаган тилида тарбия, илм олиш ва ижод билан шуғулланиш ҳуқуқига эгадир.

II. Ҳеч ким она тилидан фойдаланиш ҳуқуқидан маҳрум этилиши мумкин эмас.

46-модда. Ор-номус ва қадр-қимматни ҳимоя қилиш ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс ўзининг ор-номуси ва қадр-қимматини ҳимоя қилиш ҳуқуқига эгадир.

II. Шахснинг қадр-қиммати давлат томонидан муҳофаза қилинади. Ҳеч қандай ҳолат шахснинг қадр-қимматини ерга уриш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин эмас.

III. Ҳеч ким қийноқлар ва азоб-уқубатларга дучор қилиниши мумкин эмас, ҳеч ким инсонийлик қадр-қимматини ерга урадиган муомала ёки жазолашга дучор қилиниши мумкин эмас. Ҳеч ким билан, унинг розилигисиз, тиббий, илмий ва бошқа тажрибалар ўтказилиши мумкин эмас.

47-модда. Фикрлаш ва сўз эркинлиги

I. Ҳар бир шахс фикрлаш ва сўз эркинлигига эгадир.

II. Ҳеч кимни ўз фикрларини ва эътиқодини эълон

қилишга ёки ўз фикрлари ва эътиқодидан воз кечишга мажбур қилиш мумкин эмас.

III. Ирқий, диний ва ижтимоий нифоқ ҳамда душманлик келтириб чиқарадиган ташвиқот ва тарғибот олиб боришга йўл қўйилмайди.

48-модда. Виждон эркинлиги

I. Ҳар бир шахс виждон эркинлигига эгадир.

II. Ҳар бир шахс ўзининг динга бўлган муносабатини эркин белгилаш, мустақил равишда ёки бошқалар билан биргаликда бирон-бир динга эътиқод қилиш ёхуд ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик, ўзининг динга бўлган муносабатини билан боғлиқ бўлган эътиқодини ифода-лаш ва тарқатиш ҳуқуқига эгадир.

III. Диний урф-одатларни эркин бажариш (агар бу жамоат тартибини бузмаса ва ижтимоий ахлоққа зид келмаса).

IV. Дин ва диний эътиқод ҳуқуқбузарлигини оқламайди.

49-модда. Йиғилишлар ўтказиш эркинлиги

I. Ҳар бир шахс эркин йиғилишлар ўтказиш ҳуқуқига эгадир.

II. Ҳар бир шахс тегишли давлат органларини олдиндан хабардор қилган ҳолда, бошқалар билан биргаликда тинч йўл билан ва қуролсиз тўпланиш, йиғилишлар, митинглар, намойишлар, кўчаларда тантанали юришлар ўтказиш, пикетлар қўйиш ҳуқуқига эгадир.

50-модда. Ахборот эркинлиги

I. Ҳар бир шахс қонуний йўл билан ахборот излаш, қўлга киритиш, топшириш, тузиш ва тарқатиш эркинлиги ҳуқуқига эгадир.

II. Оммавий ахборот эркинлиги кафолатланади.

Оммавий ахборот воситаларида, шу жумладан матбуотда давлат цензураси тақиқланади.

51-модда. Ижод эркинлиги

I. Ҳар бир шахс ижод қилиш эркинлигига эгадир.

II. Давлат ижодкорлигининг адабий-бадиий, илмий-техникавий ва бошқа турларини эркин амалга ошириш-ни кафолатлайди.

52-модда. Фуқаролик ҳуқуқи

Озарбайжон Республикаси билан сиёсий ва ҳуқуқий алоқада бўлувчи, шунингдек, ўзаро ҳуқуқлар ва маж-

буриятларга эга бўлган шахс Озарбайжон Республикасининг фуқароси ҳисобланади. Озарбайжон Республикаси ҳудудда туғилган ёки Озарбайжон Республикаси фуқароларидан туғилган шахс Озарбайжон Республикасининг фуқароси ҳисобланади. Ота-оналаридан бири Озарбайжон Республикасининг фуқароси бўлган шахс Озарбайжон Республикасининг фуқароси ҳисобланади.

53-модда. Фуқаролик ҳуқуқининг кафолати

I. Озарбайжон Республикасининг фуқароси ҳеч қандай шароитда ҳам Озарбайжон Республикаси фуқаролигидан маҳрум этилиши мумкин эмас.

II. Озарбайжон Республикасининг фуқароси ҳеч қандай шароитда Озарбайжон Республикасидан ҳайдаб чиқарилиши ёки хорижий давлатга топширилиши мумкин эмас.

III. Озарбайжон Республикаси ўзининг ҳудудидан ташқарида вақтинча ёки доимий истиқомат қилаётган Озарбайжон Республикаси фуқароларини ҳуқуқий ҳимоялашни кафолатлайди ва уларга ҳомийлик қилади.

54-модда. Жамият ва давлатнинг сиёсий ҳаётида иштирок этиш ҳуқуқи

I. Озарбайжон Республикасининг фуқароси жамият ва давлатнинг сиёсий ҳаётида бемалол иштирок этиш ҳуқуқига эгадир.

II. Озарбайжон Республикасининг ҳар бир фуқароси давлатга қарши ёки давлат тўнтариши йўлида исён кўтаришга уринувчи ҳаракатларга мустақил қаршилик кўрсатиш ҳуқуқига эгадир.

55-модда. Давлатни бошқаришда иштирок этиш ҳуқуқи.

I. Озарбайжон Республикасининг фуқаролари давлатни бошқаришда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Улар бу ҳуқуқни бевосита ўзлари ёки ўз вакиллари орқали амалга оширишлари мумкин.

II. Озарбайжон Республикасининг фуқаролари давлат органларида хизмат қилиш ҳуқуқига эгадирлар. Давлат органларининг мансабдор шахслари Озарбайжон Республикаси фуқароларидан тайинланади. Ажнабийлар ва фуқароллиги бўлмаган шахслар давлат хизматига қонунда белгиланган тартибда қабул қилинишлари мумкин.

56-модда. Сайлов ҳуқуқи

I. Озарбайжон Республикасининг фуқаролари давлат органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига, шунингдек, референдумда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар.

II. Ҳуқуқий муомалага лаёқатсизлиги суд қарори билан белгиланган шахслар сайловларда, шунингдек, референдумда қатнашиш ҳуқуқига эга бўлмайдилар.

III. Ҳарбий хизматчилар, судьялар, давлат хизматчилари, диний арбобларнинг, суд ҳукмининг кучга кириши билан озодликдан маҳрум этилган шахсларнинг, ушбу Конституцияда ва қонунда кўрсатиб ўтилган бошқа шахсларнинг сайловларда иштирок этиш ҳуқуқи қонун билан чекланиши мумкин.

57-модда. Мурожаат қилиш ҳуқуқи

I. Озарбайжон Республикасининг фуқаролари давлат органларига шахсан мурожаат қилиш, шунингдек, якка тартибдаги ва жамоа тарзидаги ёзма мурожаатларини юбориш ҳуқуқига эгадирлар.

Ҳар бир мурожаатга қонунда белгиланган тартибда ва муддатларда жавоб берилиши лозим.

II. Озарбайжон Республикасининг фуқаролари давлат органларининг фаолияти ва ишини, уларнинг мансабдор шахсларини, сиёсий партиялар, касаба уюшмалари, бошқа жамоат бирлашмаларини, шунингдек, айрим фуқароларнинг фаолиятини ёки ишини танқид қилиш ҳуқуқига эгадирлар. Танқид учун таъқиб қилиш ман этилади. Ҳақорат ёки тухмат танқид ҳисобланмайди.

58-модда. Бирлашиш ҳуқуқи.

I. Ҳар бир шахс бошқалар билан эркин бирлашиш ҳуқуқига эгадир.

II. Ҳар бир шахс ҳар қандай бирлашма тузиш, шужумладан, сиёсий партия, касаба уюшмаси ва бошқа жамоат бирлашмаси ташкил этиш ёки аввалдан мавжуд бўлган бирлашмага аъзо бўлиб кириш ҳуқуқига эгадир. Барча бирлашмаларнинг эркин фаолияти кафолатланади.

III. Ҳеч кимнинг бирон-бир бирлашмага киришга ёки унинг аъзоси бўлиб қолишга мажбур этилиши мумкин эмас.

IV. Бутун Озарбайжон Республикаси ҳудудида ёки унинг бирон-бир қисмида қонуний давлат ҳокимиятини зўравонлик билан ағдариб ташлаш мақсадини кўзлай-

диган бирлашмалар тақиқланади. Конституция ва қонунларни бузувчи бирлашмаларнинг фаолияти фақат суд тартибидида тўхтатилиши мумкин.

59-модда. Тадбиркорлик эркинлиги ҳуқуқи

Ҳар ким қонунда белгиланган тартибда, ўз имкониятлари, лаёқати ва мол-мулкидан эркин фойдаланган ҳолда мустақил ёки бошқалар билан биргаликда тадбиркорлик фаолияти билан ёхуд қонун билан тақиқланмаган бошқа иқтисодий фаолият тури билан шуғулланиши мумкин.

60-модда. Ҳуқуқ ва эркинликларнинг суд кафолати

I. Ҳар кимнинг ҳуқуқ ва эркинликларини судда ҳимоя қилиш кафолатланади.

II. Ҳар бир шахс давлат органлари, сиёсий партиялар, касаба уюшмалари, бошқа жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахсларнинг қарорлари ва ҳаракатлари (ёки ҳаракатсизлиги) устидан судга шикоят аризаси бериши мумкин.

61-модда. Ҳуқуқий ёрдам олиш ҳуқуқи

I. Ҳар бир шахс малакали ҳуқуқий ёрдам олиш ҳуқуқига эгадир.

II. Қонунда кўзда тутилган ҳолларда ҳуқуқий ёрдам бепул, давлат ҳисобидан кўрсатилади.

III. Ҳар бир шахсда у ваколатли давлат органлари томонидан ушланган, ҳибсга олинган, жиноят содир қилишда айбланган пайтдан бошлаб ҳимоячидан фойдаланиш ҳуқуқи мавжуддир.

62-модда. Суд юрисдикциясини ўзгартиришга йўл қўймаслик

Ҳар бир шахс ўз ишининг қонунда белгиланган судда қараб чиқилиши ҳуқуқига эгадир. Шахснинг розилигисиз унинг иши бошқа судда кўриб чиқилишига йўл қўйилмайди.

63-модда. Айбсизлик презумпцияси

I. Ҳар бир шахс айбсизлик презумпцияси ҳуқуқига эгадир.

Жиноят содир этишда айбланаётган ҳар бир шахс унинг айби қонунда белгиланган тартибда исботланмагунча ва шунга кўра қонуний кучга кирган суд ҳукмининг йўқлиги сабабли у айбсиз ҳисобланади.

II. Агар шахснинг айбдорлигига асосли шубҳа мавжуд бўлса, у ҳолда шахсни айбдор деб ҳисоблашга йўл қўйилмайди.

III. Жиноят содир этишда айбланаётган шахс ўзининг айбсизлигини исботлаб бериши шарт эмас.

IV. Одил судловни амалга ошириш вақтида қонунни бузган ҳолда қўлга киритилган далиллардан фойдаланиш мумкин эмас. Суднинг ҳукмисиз ҳеч ким жиноят содир этганликда айбланиши мумкин эмас.

64-модда. Айни бир жиноят учун такрор жазога йўл қўймаслик

Ҳеч ким аини битта жиноят учун такрорий жазога ҳукм қилиниши мумкин эмас.

65-модда. Судга такроран мурожаат қилиш ҳуқуқи

Суд томонидан ҳукм қилинган шахснинг ўзига нисбатан чиқарилган ҳукмни қайта кўриб чиқиш ҳусусида, шунингдек, авф этиш ва жазони юмшатиш ҳусусида юқори суд органига белгиланган тартибда мурожаат қилиш ҳуқуқи мавжуддир.

66-модда. Қариндошларга қарши гувоҳлик беришга мажбур қилиш ман этилади.

Ҳеч ким ўзига қарши, хотини (эри), болалари, оналар, ака-укаси, опа-сингилсига қарши гувоҳлик беришга мажбур этилиши мумкин эмас.

Қарши гувоҳлик бериш мажбурий бўлмаган қариндошларнинг тўлиқ рўйхати қонун билан белгиланади.

67-модда. Ушланган, ҳибсга олинган ва жиноят содир қилишда айбланаётганларнинг ҳуқуқлари

Ушланган, ҳибсга олинган ва жиноят содир қилишда айбланаётган ҳар бир шахсга ваколатли давлат органи томонидан дарҳол унинг ҳуқуқлари ва ушланиш, ҳибсга олиниш, шунингдек, жиноий жавобгарликка тортилиш сабаблари тушунтириб берилиши лозим.

68-модда. Зарарни қоплашни талаб қилиш ҳуқуқи

I. Жиноятдан, шунингдек, ҳуқуқни суиистеъмол қилишдан жабр кўрган шахснинг ҳуқуқлари қонун билан муҳофаза қилинади. Жабрланган шахс одил судловни амалга оширишда қатнашиш ва ўзига етказилган зарарнинг қопланишини талаб қилиш ҳуқуқига эгадир.

II. Ҳар бир шахс давлат органлари ёки уларнинг мансабдор шахслари томонидан ғайриқонуний равишда қилинган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик натижасида етказилган зарарнинг давлат томонидан қопланиши ҳуқуқига эгадир.

69-модда. Ажнабийларнинг ва фуқаролиги йўқ шахсларнинг ҳуқуқлари.

I. Озарбайжон Республикасида истиқомат қилаётган ажнабий шахслар ёки фуқаролиги бўлмаган шахслар, агар қонунда ёки Озарбайжон Республикаси томони ҳисобланган халқаро шартномада бошқа нарсалар назарда тутилмаган бўлса, Озарбайжон Республикаси фуқаролари билан тенг равишда барча ҳуқуқлардан фойдаланишлари мумкин ва барча бурчларни бажаришлари лозим.

II. Озарбайжон Республикаси ҳудудида доимий яшовчи ёки вақтинча яшаб турган ажнабийлар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари фақат халқаро ҳуқуқ нормаларига ва Озарбайжон Республикасининг қонунларига мувофиқ тарзда чекланиши мумкин.

70-модда. Сиёсий бошпана бериш ҳуқуқи

I. Умум томонидан қабул қилинган халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ Озарбайжон Республикаси ажнабийларга ва фуқаролиги йўқ шахсларга сиёсий бошпана беради.

II. Ўзининг сиёсий эътиқоди учун, шунингдек, Озарбайжон Республикасида жиноят ҳисобланмайдиган хатти-ҳаракатлари учун таъқиб қилинаётган шахсларни бошқа давлатларга топширишга йўл қўйилмайди.

71-модда. Инсон ва фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини ҳимоя қилиш

I. Инсон ва фуқаронинг Конституцияда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ҳамда эркинликларига риоя қилиш ва уларни ҳимоя қилиш қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти органларининг бурчи ҳисобланади.

II. Инсон ва фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини амалга оширишни ҳеч ким чеклай олмайди.

III. Фақат уруш, ҳарбий ва фавқулодда ҳолат, шунингдек, сафарбарлик эълон қилинганда инсон ва фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини амалга оши-

риш Озарбайжон Республикасининг халқаро мажбуриятларини ҳисобга олган ҳолда қисман ва вақтинча чекланиши мумкин. Амалга оширилиши чекланган ҳуқуқлар ва эркинликлар олдиндан аҳолига эълон қилинади.

IV. Ҳеч ким ҳеч қандай шароитда ўзининг диний ва бошқа эътиқодларини, фикрларини эълон қилишга мажбур этилиши ва улар учун таъқиб қилиниши мумкин эмас.

V. Конституциянинг бирорта ҳам моддаси инсон ва фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини бекор қилишга қаратилган қонда сифатида талқин этилиши мумкин эмас.

VI. Озарбайжон Республикаси ҳудудида инсон ва фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликлари бевосита амал қилади.

VII. Инсон ва фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликлари бузилиши билан боғлиқ бўлган низолар судлар томонидан ҳал этилади.

VIII. Содир этилиш вақтида ҳуқуқбузарлик деб ҳисобланмаган хатти-ҳаракатлар учун ҳеч ким жавобгар бўлиши мумкин эмас. Агар ҳуқуқбузарлик содир этилгандан кейин янги қонун билан бундай ҳаракатлар учун жавобгарлик барҳам топтирилган ёки юмшатирилган бўлса, у ҳолда янги қонун татбиқ этилади.

IV боб

ФУҚАРОЛАРНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ

72-модда. Фуқаролар вазифаларининг асослари

I. Ҳар бир шахс давлат ва жамият олдида ўз ҳуқуқлари ва эркинликларидан бевосита келиб чиқадиган вазифаларга эгадир.

II. Ҳар бир шахс Озарбайжон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига риоя қилиши, бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳурмат қилиши, қонунда белгиланган бошқа вазифаларни бажариши лозим.

III. Қонунни билмаслик жавобгарликдан озод қилмайди.

73-модда. Солиқлар ва давлатнинг бошқа йиғимлари

I. Қонунда белгиланган солиқларни ва давлатнинг бошқа йиғимларини тўлиқ ҳажмда ва ўз вақтида тўлаш ҳар бир шахснинг бурчи ҳисобланади.

II. Ҳеч ким қонунда кўзда тутилган асослар бўлмаган ҳолда солиқлар ва бошқа давлат йиғимларини тўлашга ҳамда қонунда кўрсатилган ҳажмдан ортиқроқ тўлашга мажбур қилиниши мумкин эмас.

74-модда. Ватанга содиқлик.

I. Ватанга содиқлик муқаддасдир.

II. Қонун чиқарувчи, ижро этувчи ёки суд ҳокимияти органларида лавозимга сайланиш ёки тайинланиш йўли билан ишлаётган шахслар ўз вазифаларининг аниқ ва виждонан бажарилиши учун жавобгар бўладилар ҳамда қонунда белгиланган ҳолларда қасамёд қиладилар.

III. Қонун чиқарувчи, ижро этувчи ёки суд ҳокимияти органларида лавозимга сайланиш ёки тайинланиш йўли билан ишлаётган, Озарбайжон Республикаси Конституциясига содиқлик ҳақида қасамёд қилган шахс, башарти давлатга жиноят қилишда айбланган, жумладан, давлатга қарши исён кўтаришда ёки давлат тўнтаришида айбланган бўлса, ва ана шу айблов асосида ҳукм этилган бўлса, ана шу лавозимдан кетган ҳисобланади ва бундан кейин мазкур лавозимни эгаллаши мумкин эмас.

75-модда. Давлат рамзларига бўлган ҳурмат

Ҳар бир фуқаро Озарбайжон Республикасининг давлат рамзлари бўлган унинг байроғи, герби ва мадҳиясини ҳурмат қилиши лозим.

76-модда. Ватанни ҳимоя қилиш

I. Ватанни ҳимоя қилиш — ҳар бир фуқароннинг бурчидир. Фуқаролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий хизматни ўтайдилар.

II. Агар фуқароларнинг эътиқоди ҳақиқий ҳарбий хизматни ўташларига зид келса, у ҳолда қонунда белгиланган ҳолларда ҳақиқий ҳарбий хизматни муқобил ҳарбий хизмат билан алмаштиришга йўл қўйилади.

77-модда. Тарих ва маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиш

Тарих ва маданият ёдгорликларини муҳофаза қилиш ҳар бир шахснинг бурчидир.

78-модда. Атроф муҳитни муҳофаза қилиш

Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ҳар бир шахснинг бурчи ҳисобланади.

79-модда. Қонунга зид бўлган вазифаларни бажаришга йўл қўймаслик

Ҳеч ким Озарбайжон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига зид бўлган вазифаларни бажаришга мажбур этилиши мумкин эмас.

80-модда. Жавобгарлик

Озарбайжон Республикасининг ушбу Конституцияси ва қонунларини бузиш, шу жумладан, Озарбайжон Республикасининг ушбу Конституциясида ва қонунларида назарда тутилган ҳуқуқлар ва эркинликларни суистеъмол қилиш ҳамда бажармаслик қонунда белгиланган жавобгарликка сабаб бўлади.

У Ч И Н Ч И Б У Л И М

ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ

V боб

ҚОНУН ЧИҚАРУВЧИ ҲОКИМИЯТ

81-модда. Қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг амалга оширилиши

Озарбайжон Республикасида қонун чиқарувчи ҳокимиятни Озарбайжон Республикасининг Миллий Мажлиси амалга оширади.

82-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг миқдорий таркиби

Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси 125 депутатдан иборатдир.

83-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатларини сайлаш асослари

Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатлари эркин, шахсан ва яширин овоз бериш йўли билан мажоритар¹ ва мутаносиб² сайлов тизимлари ҳамда

¹ Мажоритар сайлов тизими — бундай сайлов тизимида фақат энг кўп овоз олган номзодларга берилган овозлар ҳисобга олинади.

² Мутаносиб сайлов тизими — бундай тизимида номзодларга овоз бериш рўйхатлар асосида бўлади; бунда ҳар бир рўйхат, унга берилган овозларга мутаносиб равишда ўринлар миқдорига эга бўлади.

умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайловлар асосида сайланади.

84-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисини чақириш ваколатлари муддати

I. Озарбайжон Республикаси ҳар бир чақириқ миллий Мажлисининг ваколати муддати 5 йилдир.

II. Озарбайжон Республикасининг ҳар бир чақириқ Миллий Мажлисига сайлов ҳар беш йилда ноябрь ойининг биринчи якшанбасида ўтказилади.

III. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатларининг ваколатлари муддати Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисини чақириш ваколатлари муддати билан чекланади.

IV. Агар Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг чиқиб кетган депутатлари ўринга янги депутатлар сайлови ўтказиладиган бўлса, у ҳолда янги сайланган депутатнинг ваколатлари муддати чиқиб кетган депутат ваколатининг қолган муддати билан чекланади.

85-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатлигига номзодларга қўйиладиган талаблар

I. Озарбайжон Республикасининг 25 ёшдан кичик бўлмаган ҳар бир фуқароси қонун билан белгиланган тартибда Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутати этиб сайланиши мумкин.

II. Озарбайжон Республикасининг Миллий Мажлисига қўш фуқаролиги бўлган, бошқа давлатлар олдида мажбуриятларга эга бўлган, ижро этувчи ёки суд ҳокимияти тизимида ишловчи шахслар, илмий, педагогик ва ижодий фаолиятдан ташқари бошқа ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланадиган шахслар, диний арбоблар, ҳуқуқий муомалага лаёқатсизлиги суд томонидан тасдиқланган шахслар, оғир жиноятлари учун ҳукм қилинганлар, жазони қонуний кучга кирган суд ҳукми бўйича озодликдан маҳрум этиш жойларида ўтаётганлар Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатлари этиб сайланишлари мумкин эмас.

86-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатларини сайлаш натижаларини текшириш ва тасдиқлаш

Сайлов натижаларининг тўғрилиги қонунда белги-

ланган тартибда Озарбайжон Республикаси Конституциявий Суди томонидан текширилади ва тасдиқланади.

87-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатлари ваколатларининг тугаши

I. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатларининг ваколатлари Озарбайжон Республикасининг янги чақириқ Миллий Мажлиси биринчи йиғилиш ўтказган кuni тугайди.

II. Агар Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг ваколатлари тугашига камида 120 кун қолган бўлса, Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисидан чиқиб кетганлар ўрнига депутатлар сайлови ўтказилмайди.

III. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси ўзининг 83 депутати ваколатларини тасдиқлашда қонуний ҳуқуққа эгадир.

88-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг сессиялари

I. Озарбайжон Республикасининг Миллий Мажлиси ҳар йили икки марта навбатдаги сессияларга тўпланади.

Баҳорги сессия 1 февралда бошланади ва 31 майга қадар давом этади. Кузги сессия 30 сентябрда бошланади ва 30 декабргача давом этади.

Агар 1 февраль ва 30 сентябрь дам олиш кунларига тўғри келиб қолса, сессия ўз иштини шундан кейинги биринчи иш кунда бошлайди.

Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг 83 та депутати ваколатлари тасдиқлангандан кейин Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг биринчи мажлиси ана шу кундан бошлаб бир ҳафтадан кечикмай чақирилади.

Агар Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисига сайлов ўтказилгандан кейин 1 февралгача унинг 83 депутати ваколатлари тасдиқланмаса, у ҳолда Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг биринчи мажлисини ўтказиш вақтини Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Суди белгилайди.

II. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг навбатдан ташқари сессияси Озарбайжон Республикаси Президентининг ёки Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси 42 депутатининг талаби билан Озарбайжон Республикасининг Миллий Мажлиси раиси томонидан чақирилади.

III. Навбатдан ташқари сессиянинг кун тартибини тегишли равишда унинг чақирилишини талаб қилувчилар белгилаб берадилар. Кун тартиби масалалари қараб чиқилгандан кейин навбатдан ташқари сессиянинг иши тугалланади.

89-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатининг мандатдан маҳрум этилиши ва Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутати ваколатларининг бекор қилиниши

I. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг депутати қуйидаги ҳолларда ўз мандатидан маҳрум этилади:

1) сайлов вақтида овозлар нотўғри ҳисоблаб чиқилганлиги аниқланган тақдирда;

2) Озарбайжон Республикаси фуқаролигидан чиққанда ёки бошқа давлат фуқароқлигини қабул қилганда;

3) жиноят содир этганда ва қонуний кучга кирган суд ҳукми мавжуд бўлганда;

4) давлат органларида лавозимни эгаллаб турган вақтда диний арбоб бўлганда, тадбиркорлик, тижорат ёки бошқа ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланганда (илмий, педагогик ва ижодий фаолият бундан мустаснодир);

5) ўз ихтиёри билан воз кечганда;

6) у мансуб бўлган партия тугатилганда, Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг депутатини мандатидан маҳрум этиш ҳақидаги қарор қонунда белгиланган тартибда қабул қилинади.

II. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатлари ўз ваколатларини доимий равишда бажаришга қодир бўлмаган ва қонунда кўзда тутилган бошқа ҳолларда уларнинг ваколатлари ўз кучини йўқотган ҳисобланади. Тегишли қарор қабул қилиш тартиби қонун билан белгиланади.

90-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатининг дахлсизлиги

I. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатининг шахси унинг ваколатлари муддати мобайнида дахлсиз ҳисобланади. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг депутати жиноят содир этиш жойида қўлга тушган ҳоллардан ташқари пайтда, ўз ваколатлари муддати мобайнида жиноий жавобгарликка тор-

тилиши, қўлга олиниши, унга нисбатан суд йўли билан маъмурий жазо чоралари қўлланилиши, унинг типув қилиниши, шахсан текширувдан ўтказилиши мумкин эмас. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг депутати агар жиноят устида ушланса, қўлга олиниши мумкин. Бундай ҳолда Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатини ушлаган орган бу ҳақда дарҳол Озарбайжон Республикаси Бош прокурорига маълум қилиши лозим.

II. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатининг дахлсизлиги фақат Озарбайжон Республикаси Бош прокурорининг тақдими асосида Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг қарори билан тўхтатилиши мумкин.

91-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатларини жавобгарликка тортишнинг тақиқланиши

Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг депутатлари Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисидаги фаолияти учун, Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисида овоз берганлиги ва Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисида айтилган фикрлари учун жавобгарликка тортилишлари мумкин эмас. Уларнинг розилигисиз ушбу ҳоллар муносабати билан улардан изоҳлар ва гувоҳликлар беришнинг талаб қилиниши мумкин эмас.

92-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси ишининг ташкил этилиши

Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси ўз иш тартибини белгилайди, шу жумладан ўз раисини ва унинг ўринбосарларини сайлайди, доимий ва бошқа комиссияларни ташкил этади. Ҳисоблаш палатасини тuzади.

93-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг ҳужжатлари

I. Озарбайжон Республикасининг Миллий Мажлиси ўз ихтиёрига берилган масалалар юзасидан, Конституциявий қонунлар, қонун ва қарорлар қабул қилади.

II. Конституциявий қонунлар, қонун ва қарорлар Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисида ушбу Конституцияда назарда тутилган тартибда қабул қилинади.

III. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг депутатлари овоз бериш ҳуқуқини шахсан амалга оширадилар.

IV. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси қонунлари ва қарорларида ижро этувчи ҳокимият органларига ва судларга бериладиган муайян топшириқлар назарда тутилиши мумкин эмас.

94-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси белгилайдиган умумий қондалар

I. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси қуйидаги масалалар юзасидан умумий қондалар белгилайди:

1) инсон ва фуқаронинг ушбу Конституцияда мустақамланган ўз ҳуқуқ ва эркинликларидан фойдаланиши, ана шу ҳуқуқ ва эркинликларнинг давлат кафолатлари;

2) Озарбайжон Республикасининг Президентини сайлаш;

3) Озарбайжон Республикасининг Миллий Мажлисига сайлов ўтказиш ва Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатларининг мақоми;

4) референдум;

5) суд тузилиши ва судьялар мақоми; прокуратура; адвокатура ва нотариат;

6) судда ишларни маълум тартибда кўриш, суд қарорларини бажариш;

7) муниципалитетларга сайлов ва муниципалитетлар мақоми;

8) фавқулодда ҳолат режими; ҳарбий ҳолат режими;

9) давлат мукофотлари;

10) жисмоний ва юридик шахслар мақоми;

11) фуқаролик ҳуқуқи объектлари;

12) битишувлар, фуқаровий ҳуқуқий шартномалар, вакиллик ва меросхўрлик;

13) мулкчилик ҳуқуқи, шу жумладан давлат, хусусий ва муниципал мулкнинг ҳуқуқий режими, интеллектуал мулк ҳуқуқи; бошқа мулкӣ ҳуқуқлар; мажбурият ҳуқуқи;

14) оилавий муносабатлар, шу жумладан, васийлик;

15) молиявий фаолият асослари, солиқлар, божлар ва йиғимлар;

16) меҳнат муносабатлари ва ижтимоий таъминот;

17) жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликларни аниқ-

лаш; уларни содир этганлик учун жавобгарлик белгиланиши;

18) муҳофаа ва ҳарбий хизмат;

19) давлат хизмати;

20) ҳавфсизлик асослари;

21) ҳудудий тузилиш; давлат чегараси режими;

22) халқаро шартномаларни ратификация қилиш ва бекор деб эълон қилиш;

23) алоқа ва транспорт иши;

24) статистика, метрология ва стандартлар;

25) божхона иши;

26) савдо иши ва биржа фаолияти;

27) банк иши, бухгалтерия, суғурта.

II. Ушбу модданинг 2, 3, 4-бандларида кўрсатиб ўтилган масалалар юзасидан қонунлар 33 та кўнчилик овоз билан, қолган масалалар юзасидан эса, 63 та кўпчилик овоз билан қабул қилинади.

III. Ушбу модданинг биринчи қисми Конституциявий қонун билан тўлдирилиши мумкин.

95-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси ҳал қиладиган масалалар

I. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси ихтиёрига қуйидаги масалаларни ҳал қилиш киради:

1) Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси ишини ташкил этиш;

2) Озарбайжон Республикаси Президентининг тавсияси билан Озарбайжон Республикасининг дипломатия ваколатхоналарини таъсис этиш;

3) маъмурий-ҳудудий бўлиниш;

4) давлатлараро шартномаларни ратификация қилиш ва бекор деб эълон қилиш;

5) Озарбайжон Республикаси Президентининг тақдими асосида Озарбайжон Республикаси бюджетини тасдиқлаш ва унинг ижросини назорат қилиш;

6) амнистия;

7) Озарбайжон Республикаси Президентининг тақдими асосида Озарбайжон Республикаси ҳарбий доктринасини тасдиқлаш;

8) ушбу Конституцияда назарда тутилган ҳолларда, Озарбайжон Республикаси Президенти фармонларини тасдиқлаш;

9) Озарбайжон Республикаси Президентининг тақ-

дими асосида Озарбайжон Республикаси Бош вазири лавозимига тайинлашга розилик бериш;

10) Озарбайжон Республикаси Президентининг тақдими асосида Озарбайжон Республикаси Конституциявий суди, Озарбайжон Республикаси Олий Суди ва Озарбайжон Республикаси Иқтисодий Суди судьяларини тайинлаш;

11) Озарбайжон Республикаси Президентининг тақдими асосида Озарбайжон Республикаси Бош прокурори лавозимига тайинлашга ва лавозимидан бўшатишга розилик бериш;

12) Озарбайжон Республикаси Конституциявий Суди тақдими асосида Озарбайжон Республикаси Президентининг импичмент¹ тартибида лавозимидан четлатилиши;

13) Озарбайжон Республикаси Президентининг тақдими асосида судьяларнинг лавозимдан четлатилиши;

14) Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига ишонч тўғрисидаги масаланинг ҳал этилиши;

15) Озарбайжон Республикаси Президентининг тақдими асосида Озарбайжон Республикаси Миллий Банки Бошқармаси аъзоларини лавозимга тайинлаш ва лавозимдан озод қилиш;

16) Озарбайжон Республикаси Президентининг тақдими асосида Озарбайжон Республикаси Қуролли Кучларини уларнинг вазифасига боғлиқ бўлмаган ишларни бажаришга жалб этилишига розилик бериш;

17) Озарбайжон Республикаси Президентининг муурожаати асосида уруш эълон қилиниши ва сулҳ тузилишига розилик бериш;

18) референдум тайинлаш;

19) Аудиторлик палатасининг тузилиши.

II. Ушбу модданинг 1—5-бандларида кўрсатиб ўтилган масалалар юзасидан қонунлар 63 та кўпчилик овоз билан қабул қилинади. Агар ушбу Конституцияда бошқа тартиб кўзда тутилмаган бўлса, қолган масалалар юзасидан ҳам шундай тартибда қарорлар қабул қилинади.

III. Ушбу Конституция билан Озарбайжон Респуб-

¹ Импичмент — айрим мамлакатларда олий мансабдаги шахсларни қилган жиноятлари юзасидан, уларни жавобгарликка тортиш ва ишларини судда кўришнинг махсус тартиби. Импичмент юз берган тақдирда шахсни жавобгарликка тортиш ва ишнинг судга оширишни парламентнинг қуйи палатаси, ишни кўришни эса юқори палатаси амалга оширади.

ликаси Миллий Мажлиси ихтиёрига берилган бошқа масалалар юзасидан қарорлар қабул қилинади.

IV. Ушбу модданинг биринчи қисми Конституциявий қонун билан тўлдирилиши мумкин.

96-модда. Қонун чиқариш ташаббуси ҳуқуқи

I. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисида қонун чиқариш ташаббуси ҳуқуқи (Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси муҳокамасига қонун лойиҳалари ва бошқа масалаларни киритиш ҳуқуқи) Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатларига, Озарбайжон Республикаси Президентига, Озарбайжон Республикаси Олий Судига ва Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлисига мансубдир.

II. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси муҳокамасига Озарбайжон Республикаси Президентининг, Озарбайжон Республикаси Олий судининг ёки Нахичеван мухтор Республикаси Олий Мажлисининг қонун чиқарувчилик ташаббуси билан таклиф қилинган қонун лойиҳалари ёки қарорларнинг лойиҳалари тақдим этилган кўринишда муҳокамага киритилади ва овоз беришга қўйилади.

III. Бундай қонун лойиҳалари ва қарор лойиҳаларига ўзгаришлар қонун чиқариш ташаббуси ҳуқуқидан фойдаланган орган розилиги билан киритилади.

IV. Озарбайжон Республикаси Президенти, Озарбайжон Республикаси Олий Суди ёки Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлисининг қонун чиқарувчилик ташаббуси тарзида тақдим этилган қонун лойиҳалари ва қарор лойиҳалари икки ой муддат ичида Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисида овозга қўйилади.

Озарбайжон Республикаси Президенти, Озарбайжон Республикаси Олий Суди ёки Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси томонидан қонун лойиҳаси ёки қарор лойиҳаси шошилич деб эълон қилинган тақдирда бу муддат 20 кунни ташкил этади.

97-модда. Қонунларни имзолашга тақдим этиш муддатлари

I. Қонунлар, Озарбайжон Республикаси Президенти-га имзолаш учун қабул қилинган кундан эътиборан 14 кун мобайнида тақдим этилади.

II. Шошилич деб эълон қилинган қонун лойиҳаси қабул қилинган кундан бошлаб 24 соат ичида Озарбай-

жон Республикаси Президентига имзолаш учун тақдим этилади.

98-модда. Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси ҳужжатларининг кучга кириши

Агар Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси қабул қилган қонун ва қарорнинг ўзида бошқа тартиб назарда тутилмаган бўлса, у эълон қилинган кундан эътиборан кучга киради.

VI боб

ИЖРО ЭТУВЧИ ҲОКИМИЯТ

Озарбайжон Республикасида ижро этувчи ҳокимият Озарбайжон Республикасининг Президентига мансубдир.

100-модда. Озарбайжон Республикаси Президентлигига номзодларга қўйиладиган талаблар.

Озарбайжон Республикасининг Президенти қилиб Озарбайжон Республикасининг 35 ёшдан кичик бўлмаган, Озарбайжон Республикаси ҳудудида 10 йилдан ортиқ доимий яшаб келаётган, сайлаш ҳуқуқига эга бўлган, шу жумладан, оғир жиноят қилиб судланмаган, бошқа давлатлар олдида мажбуриятга эга бўлмаган, олий маълумотга эга бўлган, икки фуқароликка эга бўлмаган фуқароси сайланиши мумкин.

101-модда. Озарбайжон Республикаси Президентини сайлаш асослари

I. Озарбайжон Республикасининг Президенти умумий, тўғридан-тўғри ва тенг сайлов йўли билан эркин, шахсан ва яширин овоз бериш билан 5 йил муддатга сайланади.

II. Озарбайжон Республикасининг Президенти овоз беришда қатнашаётганларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги томонидан сайланади.

III. Агар овоз беришнинг биринчи турида бундай кўпчилик овоз тўпланмаган бўлса, у ҳолда иккинчи тур овоз бериш биринчи тур овоз беришдан кейинги иккинчи якшанба кuni ўтказилади. Овоз беришнинг иккинчи турида биринчи турда ҳаммадан кўпроқ овоз олган фақат икки номзод қатнашади, бу номзодлар ўз номзодини

қайтариб олган тақдирда, улардан кейин келадиган икки номзод қатнашади.

IV. Иккинчи турда овозларнинг оддий кўпчилигини тўйлаган номзод Озарбайжон Республикаси Президенти қилиб сайланган ҳисобланади.

V. Ҳеч ким икки мартадан ортиқ такроран Озарбайжон Республикаси Президенти қилиб сайланиши мумкин эмас.

VI. Ушбу модданинг қўлланиш тартиби қонун билан белгиланади.

102-модда. Озарбайжон Республикаси Президентини сайлаш яқунлари

Озарбайжон Республикаси Президентини сайлаш яқунлари Озарбайжон Республикаси Конституциявий Суди томонидан овоз бериш кунидан кейин 7 кун ичида расмий равишда эълон қилинади.

103-модда. Озарбайжон Республикаси Президенти қилиб сайланган шахснинг қасамёди

I. Озарбайжон Республикасининг Президенти қилиб сайланган шахс Озарбайжон Республикаси Президентини сайлаш яқунлари эълон қилинган кундан бошлаб 3 кун ичида Озарбайжон Республикаси Конституциявий Суди судьялари иштирокида қуйидаги қасамёдни қабул қилади: «Озарбайжон Республикаси Президенти ваколатларини амалга ошира бориб, Озарбайжон Республикаси Конституциясига риоя қилишга, давлат суверенитети ва ҳудудий яхлитлигини ҳимоя қилишга, халққа муносиб хизмат қилишга қасамёд қиламан».

II. Озарбайжон Республикаси Президенти қасамёд қилган кундан бошлаб ўз ваколатларини бажаришга киришган ҳисобланади.

104-модда. Озарбайжон Республикаси Президентининг ўз ваколатларини доимий бажариб туришга қодир эмаслиги

I. Озарбайжон Республикасининг Президенти истеъфога чиққанда, соғлиғига кўра ўз ваколатларини бажариш қобилиятини тўлиқ йўқотганда, ушбу Конституцияда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда лавозимидан четлаштирилганда, муддатидан олдин лавозимидан кетган деб ҳисобланади.

II. Озарбайжон Республикаси Президенти истеъфога чиқаётганида унинг истеъфога чиқиш ҳақидаги аризаси Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Судига тақдим этилади. Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Суди Озарбайжон Республикаси Президентининг истеъфога чиқиш тўғрисида шахсан ариза берганига ишонч ҳосил қилгач, Озарбайжон Республикаси Президентининг истеъфога чиқиши қабул қилингани тўғрисида қарор қабул қилади. Ана шу пайтдан эътиборан Президент истеъфога чиқиши муносабати билан лавозимидан кетган, деб ҳисобланади.

III. Озарбайжон Республикасининг Президенти соғлиғи туфайли ўз ваколатларини бажариш қобилиятини тўлиқ йўқотганлиги ҳақидаги хабар тақдим этилган тақдирда Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси Озарбайжон Республикаси Конституциявий Судига бу фактни аниқлаш учун мурожаат қилади. Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Суди бу масала юзасидан 6 овоз кўпчилик билан қарор қабул қилади. Агар Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Суди бу фактни тасдиқламаса, у ҳолда масала тугаган ҳисобланади.

105-модда. Озарбайжон Республикаси Президенти лавозимидан кетган тақдирда унинг ваколатларин бажариб туриш

I. Президент муддатдан олдин лавозимидан кетган тақдирда уч ой ичида Озарбайжон Республикаси Президентини навбатдан ташқари сайлаш ўтказилади. Бундай ҳолда Озарбайжон Республикасининг янги Президенти сайлангунча Озарбайжон Республикаси Президентининг ваколатларини Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг раиси бажариб туради.

II. Агар ана шу муддат ичида Озарбайжон Республикаси Президенти ваколатларини бажарувчи — Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг раиси истеъфога кетадиган бўлса, соғлиғига кўра ўз ваколатларини бажариш қобилиятини тўлиқ йўқотган бўлса, у ҳолда Озарбайжон Республикаси Президенти ваколатларини Озарбайжон Республикаси Бош вазири бажариб туради.

III. Озарбайжон Республикасининг Бош вазири ушбу модданинг иккинчи қисмида кўрсатиб ўтилган сабабларга кўра, Озарбайжон Республикаси Президенти ва-

колатларини бажара олмаса, Озарбайжон Республикаси миллий Мажлиси Озарбайжон Республикаси Президенти ваколатларини бошқа мансабдор шахс бажариб туриши тўғрисида қарор қабул қилади.

106-модда. Озарбайжон Республикаси Президентининг дахлсизлиги

Озарбайжон Республикаси Президенти дахлсизлик ҳуқуқига эгадир. Озарбайжон Республикаси Президентининг ор-номуси ва қадр-қиммати қонун билан муҳофаза қилинади.

107-модда. Озарбайжон Республикаси Президентини лавозимидан четлаштириш

I. Озарбайжон Республикаси Президенти оғир жиноят содир этган тақдирда Озарбайжон Республикаси Президентини лавозимидан четлаштириш тўғрисидаги масала Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси олдида Озарбайжон Республикаси Конституциявий Суди ташаббуси билан 30 кун ичида Озарбайжон Республикаси Олий Судининг тақдим этилган ҳулосаси асосида қўйилиши мумкин.

II. Озарбайжон Республикасининг Президенти Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси депутатларининг 95 та кўпчилик овоз билан қабул қилинган қарори асосида лавозимидан четлаштирилиши мумкин. Бу қарор Озарбайжон Республикаси Конституциявий Судираиси томонидан имзоланади. Агар бир ҳафта мобайнида Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Суди бу қарорни тасдиқлашни ёқлаб чиқмаса, у ҳолда қарор кучга кирмайди.

III. Озарбайжон Республикаси Президентини лавозимидан четлаштириш тўғрисидаги қарор Озарбайжон Республикаси Конституциявий Суди Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисига мурожаат қилган кундан эътиборан 2 ой мобайнида қабул қилиниши лозим. Агар бу муддат мобайнида кўрсатиб ўтилган қарор қабул қилинмаса, у ҳолда Озарбайжон Республикаси Президентига қарши илгари сурилган айбнома бекор қилинган ҳисобланади.

108-модда. Озарбайжон Республикаси Президентининг таъминоти

Озарбайжон Республикаси Президенти ва унинг oilаси давлат ҳисобидан таъмин этилади. Озарбайжон

Республикаси Президенти ва унинг биласи хавфсизлиги махсус соқчилик хизматлари билан таъминланади.

109-модда. Озарбайжон Республикаси Президенти-нинг ваколатлари

Озарбайжон Республикаси Президенти:

1) Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисига сайловни тайинлайди;

2) Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси тасдиғига Озарбайжон Республикаси давлат бюджетини тақдим этади;

3) давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий дастурларини тасдиқлайди;

4) Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг розилиги билан Озарбайжон Республикаси Бош вазирини лавозимга тайинлайди; Озарбайжон Республикаси Бош вазирини лавозимдан озод қилади;

5) Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси аъзоларини лавозимга тайинлайди ва лавозимдан озод қилади: зарур ҳолларда Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисларида раислик қилади;

6) Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасини истеъфога чиқариш тўғрисида қарор қабул қилади;

7) Озарбайжон Республикаси давлат бюджетида ижро этувчи ҳокимият учун назарда тутилган харажатлар доирасида ижро этувчи ҳокимиятнинг марказий ва маҳаллий органларини ташкил этади;

8) Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ва Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ҳамда фармойишларини, марказий ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг ҳужжатларини бекор қилади;

9) Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисига Озарбайжон Республикаси Конституциявий Суди, Озарбайжон Республикаси Олий Суди ва Озарбайжон Республикаси Иқтисодий Судининг судьяларини лавозимга тайинлаш тўғрисида тақдимот киритади: Озарбайжон Республикасининг бошқа судлари судьяларини лавозимга тайинлайди; Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси розилиги билан Озарбайжон Республикаси Бош прокурорини лавозимга тайинлайди ва лавозимдан озод қилади;

10) Озарбайжон Республикаси Миллий Банки Бош қаруви аъзоларини лавозимга тайинлаш ва лавозимдан

озод қилиш тўғрисида Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисига тақдимот киритади;

11) Озарбайжон Республикаси ҳарбий доктринасини Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси тасдиғига киритади;

12) Озарбайжон Республикаси Қуролли Кучлари юқори қўмондонлик таркибини лавозимга тайинлайди ва лавозимдан озод қилади;

13) Озарбайжон Республикаси Президентининг ижро этувчи девонини ташкил этади ва унинг раҳбарини тайинлайди;

14) Озарбайжон Республикаси Президентининг мухтор вакилларини лавозимга тайинлайди ва лавозимдан озод қилади;

15) Озарбайжон Республикасининг хорижий давлатлардаги ва халқаро ташкилотлар ҳузуридаги дипломатия ваколатхоналарини таъсис этиш тўғрисида Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисига тақдимот киритади. Озарбайжон Республикасининг хорижий давлатлардаги ва халқаро ташкилотлардаги дипломатия вакилларини тайинлайди ва чақириб олади;

16) хорижий давлатлар дипломатия вакилларининг ишонч ва чақирув ёрлиқларини қабул қилади;

17) давлатлараро ва ҳукуматлараро шартномалар тузади, давлатлараро шартномаларни ратификация қилиш ва бекор деб эълон қилиш учун Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисига тақдим этади; халқаро шартномаларни ратификация қилиш тўғрисидаги фармонларни имзолайди;

18) референдум тайинлайди;

19) қонунларни имзолайди ва чиқаради;

20) фуқаролик масалаларини ҳал этади;

21) сиёсий бошпана бериш тўғрисидаги масалаларни ҳал этади;

22) авф этишни амалга оширади;

23) давлат мукофотлари билан мукофотлайди;

24) юқори ҳарбий ва юқори махсус унвонлар беради;

25) умумий ва қисман сафарбарлик, шунингдек, демобилизация эълон қилади;

26) Озарбайжон Республикаси фуқароларини муддатли ҳарбий хизматга чақириш тўғрисида ва муддатли ҳарбий хизматни ўтаган ҳарбий хизматчиларни захирага бўшатиш тўғрисида қарор қабул қилади;

27) Озарбайжон Республикаси Хавсизлик Кенгаши-ни тузади;

28) Озарбайжон Республикаси Қуролли кучларини уларнинг вазифаси билан боғлиқ бўлмаган бурчларни бажаришга жалб қилишга розилик бериш ҳақида Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисига тақдимот киритади.

29) фавқулодда ва ҳарбий ҳолат эълон қилади;

30) Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг розилиги билан уруш эълон қилади ва сулҳ тузади;

31) Озарбайжон Республикаси давлат бюджетида махсус муҳофаза хизматлари учун назарда тутилган харажатлар доирасида мазкур хизматларни ташкил этади;

32) ушбу Конституция билан Озарбайжон Республикасининг Миллий Мажлиси ихтиёрига ва Озарбайжон Республикаси суд органлари ихтиёрига берилмаган бошқа масалаларни ижро этиш тартибида ҳал қилади.

110-модда. Қонунларни имзолаш.

I. Озарбайжон Республикасининг Президенти қонунларни улар тақдим этилган кундан эътиборан 56 кун мобайнида имзолайди. Агар қонун Озарбайжон Республикаси Президентининг розилигига сабаб бўлса, у ҳолда Президент қонунни тасдиқламасдан, кўрсатиб ўтилган муддатда ўз эътирозлари билан Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисига қайтариб юбориши мумкин.

II. Агар Озарбайжон Республикасининг Президенти Конституциявий қонунларни имзоламаса, улар кучга кирмайди. Агар Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси илгари 83 та кўпчилик овоз билан қабул қилинган қонунларни ва илгари 63 та кўпчилик овоз билан қабул қилинган қонунларни, 95 та кўпчилик овоз билан қайта қабул қилса, бу қонунлар, уларга тақро-ран овоз берилгандан кейин кучга киради.

111-модда. Ҳарбий ҳолат эълон қилиниши

Ҳақиқатда Озарбайжон Республикаси ҳудудининг муайян қисми босиб олинган, хорижий давлат ёки давлатлар томонидан Озарбайжон Республикасига қарши уруш очилган, Озарбайжон Республикасига қуролли ҳужум қилиш реал хавфи пайдо бўлган, Озарбайжон

Республикасининг ҳудуди қамал қилинган тақдирда, шунингдек, бундай қамал қилишнинг реал хавфи мавжуд бўлганда, Озарбайжон Республикасининг Президенти Озарбайжон Республикасининг бутун ҳудудида ёки унинг айрим жойларида ҳарбий ҳолат эълон қилади ва 24 соат ичида Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси тасдиғига ўзи қабул қилган тегишли фармонни киритади.

112-модда. Фавқулодда ҳолатнинг қўлланилиши

Табиий офатлар, эпидемиялар, катта экологик ва бошқа ҳолатлар рўй берганда, шунингдек, Озарбайжон Республикасининг ҳудудий яхлитлиги бузилишига қаратилган хатти-ҳаракатлар, давлатга қарши исён ёки давлат тўнтариши содир этилганда, зўравонлик билан боғлиқ бўлган оммавий тартибсизликларда, фуқароларнинг ҳаёти ва хавфсизлигига ёки давлат институтларининг нормал фаолиятига таҳдид солувчи бошқа низолар келиб чиққан тақдирда Озарбайжон Республикасининг Президенти Озарбайжон Республикасининг айрим жойларида фавқулодда ҳолат эълон қилади ва 24 соат ичида ўзи қабул қилган Фармонни Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси тасдиғига киритади.

113-модда. Озарбайжон Республикаси Президентининг ҳужжатлари

I. Озарбайжон Республикасининг Президенти умумий қондалар белгилашда фармонлар қабул қилади, бошқа масалалар юзасидан эса фармойишлар қабул қилади.

II. Агар Озарбайжон Республикаси Президентининг фармонлари ва фармойишларида бошқа тартиб назарда тутилмаган бўлса, у ҳолда фармонлар ва фармойишлар эълон қилинган кундан бошлаб кучга киради.

114-модда. Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мақоми

I. Озарбайжон Республикаси Президенти ижро этувчи ваколатларни амалга ошириш мақсадида Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасини ташкил этади.

II. Озарбайжон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси Озарбайжон Республикаси Президенти ижро этувчи ҳокимиятининг юқори органи ҳисобланади.

III. Озарбайжон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси Озарбайжон Республикаси Президентига бўйсунди ва унга ҳисобот беради.

IV. Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг фаолият кўрсатиш тартиби Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан белгиланади.

115-модда. Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг таркиби

Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси таркибига Озарбайжон Республикаси Бош вазири, унинг ўринбосари, вазирлар ва марказий ижро этувчи ҳокимият органларининг бошқа раҳбарлари киради.

116-модда. Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг истеъфо бериши

Озарбайжон Республикасининг янги сайланган Президенти лавозимга киришган ва ўзининг ваколатларини ижро этишни бошлаган кун Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси истеъфо беради.

117-модда. Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлислари

Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисларида одатда Озарбайжон Республикасининг Бош вазири раислик қилади.

118-модда. Озарбайжон Республикаси Бош вазири-ни тайинлаш тартиби

I. Озарбайжон Республикасининг Бош вазири Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг розилиги билан Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан тайинланади.

II. Озарбайжон Республикаси Бош вазири лавозимига номзод кўрсатиш таклифи Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси муҳокамасига Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан у ўз вазифаларини бажаришни бошлаган кундан эътиборан бир ойдан кечиктирмай ёки Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси истеъфога кетган кундан бошлаб икки ҳафта муддатдан кечиктирмай киритилади.

III. Озарбайжон Республикасининг Миллий Мажлиси Озарбайжон Республикаси Бош вазири лавозимига номзод тўғрисидаги қарорни бу номзод тақдим этилган

кундан эътиборан бир ҳафта ичида қабул қилади. Агар кўрсатилган тартиб бузилса ёки Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан тақдим этилган номзодларни тайинлашга уч марта розилик берилмаса, у ҳолда Озарбайжон Республикасининг Президенти Озарбайжон Республикасининг Бош вазирини Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг розилигисиз тайинлаши мумкин.

119-модда. Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ваколатлари

Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси:

Озарбайжон Республикаси давлат бюджети лойиҳасини тузади ва уни Озарбайжон Республикаси Президентига тақдим этади;

Озарбайжон Республикаси давлат бюджетининг ижро этилишини таъминлайди;

молия-кредит ва пул сиёсатининг амалга оширилишини таъминлайди;

давлат ижтимоий дастурларининг амалга оширилишини таъминлайди;

вазирликларга ва бошқа ижро этувчи ҳокимият марказий органларига раҳбарлик қилади, уларнинг ҳужжатларини бекор қилади;

Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан унинг ихтиёрига берилган бошқа масалаларни ҳал қилади.

120-модда. Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ҳужжатлари

I. Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси умумий қоидалар белгилашда қарорлар қабул қилади, бошқа масалалар юзасидан эса фармойишлар қабул қилади.

II. Агар Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва фармойишларида бошқа тартиб назарда тутилмаган бўлса, бу қарорлар ва фармойишлар эълон қилинган кундан бошлаб кучга киради.

121-модда. Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси аъзолари номзодларига қўйиладиган талаблар

I. Озарбайжон Республикаси Бош вазири лавозимига Озарбайжон Республикасининг 30 ёшдан кичик бўл-

маган, сайлаш ҳуқуқига, олий маълумотга эга бўлган, бошқа давлат олдида мажбуриятлари бўлмаган фуқароси тайинланади.

II. Озарбайжон Республикаси Бош вазирининг ўринбосари, вазир, ижро этувчи ҳокимиятнинг бошқа марказий органи раҳбари лавозимига Озарбайжон Республикасининг 25 ёшдан кичик бўлмаган, сайлаш ҳуқуқига, олий маълумотга эга бўлган, бошқа давлат олдида мажбуриятлари бўлмаган фуқароси тайинланади.

122-модда. Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси аъзоларига қўйиладиган талаблар

Озарбайжон Республикасининг Бош вазири, унинг ўринбосарлари, вазирлар, ижро этувчи марказий ҳокимиятнинг бошқа органлари раҳбарлари сайлаб қўйиладиган ёки тайинланадиган илмий, педагогик ва ижодий фаолиятдан ташқари ҳеч қандой лавозимни эгаллаб туришлари мумкин эмас, тадбиркорлик, тижорат ва бошқа ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланишлари мумкин эмас, лавозим маоши ҳамда илмий, педагогик ва ижодий фаолиятдан олинган маблағлардан ташқари бошқа ҳақ олишлари мумкин эмас.

123-модда. Озарбайжон Республикаси Бош вазирининг дахлсизлиги

I. Озарбайжон Республикаси Бош вазирининг шахси, унинг ваколатлари муддати мобайнида дахлсиздир.

II. Озарбайжон Республикасининг Бош вазири жиноят жойида қўлга тушиш ҳолларидан ташқари ҳолларда, ушланиши мумкин эмас, унга нисбатан суд тартибида маъмурий жазо чоралари қўлланилиши мумкин эмас, унинг тинтув қилиниши шахсан назоратдан ўтказилиши мумкин эмас.

III. Агар Озарбайжон Республикасининг Бош вазири жиноят жойида қўлга тушса, ушланиши мумкин. Бундай ҳолда уни ушлаган орган бу ҳақда дарҳол Озарбайжон Республикасининг Бош прокурорини хабардор қилиши лозим.

IV. Озарбайжон Республикаси Бош вазирининг дахлсизлиги Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан, фақат Озарбайжон Республикаси Бош прокурорининг тақдими асосидагина тўхтатилиши мумкин.

124-модда. Жойлардаги ижро этувчи ҳокимият

I. Жойлардаги ижро этувчи ҳокимиятни ижро этувчи ҳокимият бошлиғи амалга оширади.

II. Ижро этувчи ҳокимият бошлиқлари Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан лавозимга тайинланади ва лавозимдан озод қилинади.

III. Жойлардаги ижро этувчи ҳокимиятнинг ваколатлари Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан белгиланади.

VII боб

СУД ҲОКИМИЯТИ

125-модда. Суд ҳокимиятининг амалга оширилиши

I. Озарбайжон Республикасида суд ҳокимиятини фақат судлар одил судлов воситасида амалга оширадilar.

II. Суд ҳокимиятини Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Суди, Озарбайжон Республикасининг Олий Суди, Озарбайжон Республикасининг Иқтисодий Суди, Озарбайжон Республикасининг умумий ва махсус судлари амалга оширадilar.

III. Суд ҳокимияти конституциявий, фуқаролик ва жиноий суд жараёни ҳамда қонунда назарда тутилган бошқа шакллар воситасида амалга оширилади.

IV. Одил судловнинг амалга оширилишида, конституциявий суд жараёнидан ташқари, Озарбайжон Республикаси прокуратураси ва ҳимоячилар иштирок этади.

V. Озарбайжон Республикасида суд тузилиши ва суд жараёни қонун билан белгиланади.

VI. Судларнинг ваколатларини ўзгартириш ва фавқулодда судлар ташкил этиш мақсадида қонунда назарда тутилмаган ҳуқуқий воситаларни қўлланиш тақиқланади.

126-модда. Судьяликка номзодларга қўйиладиган талаблар

I. Озарбайжон Республикасининг 30 ёшдан кичик бўлмаган, сайлов ҳуқуқига, олий юридик маълумотга ва юридик мутахассислик бўйича камида 5 йил иш стажига эга бўлган фуқаролари судьялар бўлиши мумкин.

II. Судьялар илмий, педагогик ва ижодий фаолиятдан ташқари ҳеч қандай бошқа сайлаб қўйиладиган

ёки тайинланадиган лавозимни эгаллашлари мумкин эмас, тадбиркорлик, тижорат ва бошқа ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланишлари мумкин эмас, сиёсий фаолият билан шуғулланишлари ва сиёсий партияларда туришлари мумкин эмас, лавозим маошидан ва илмий, педагогик ва ижодий фаолият учун олинадиган маблағлардан ташқари бошқа ҳақ олишлари мумкин эмас.

127-модда. Судьяларнинг дахлсизлиги, одил судловни амалга оширишнинг асосий тамойиллари ва шарт-шароитлари

I. Судьялар мустақилдирлар, фақат Озарбайжон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига бўйсунадилар, ўз ваколатлари муддати мобайнида алмаштирилмайдилар.

II. Судьялар ишларни холисона, адолатли равишда, томонларнинг юридик жиҳатдан тенглигига риоя қилган ҳолда, фактлар асосида ва қонунларга мувофиқ равишда кўриб чиқадиладар.

III. Суд жараёнига бирон-бир томоннинг бирор сабаб билан бевосита ёки бавосита чеклашига, ғайриқонуний таъсир кўрсатишига, таҳдид солиши ва аралашувига йўл қўйилмайди.

IV. Одил судлов фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенг ҳуқуқлилиги асосида амалга оширилади.

V. Суд жараёни барча судларда ошкоралик билан ўтказилади. Ишларни ёпиқ мажлисда ешитишга суд, ишларни очиқ равишда кўриш давлат сирининг, касб ёки тижорат сирининг очилишига сабаб бўлади, деб ҳисоблайдиган ёхуд шахсий ёки оилавий ҳаёт сирини сақлаш зарур деб белгилаган ҳоллардагина рухсат этилади.

VI. Жиноий ишларга доир суд жараёнини сиртдан кўришга рухсат этилмайди, қонунда назарда тутилган ҳоллар бундан мустаснодир.

VII. Суд жараёни тортишув тамойили асосида амалга оширилади.

VIII. Суд жараёнининг ҳар қандай босқичида ҳар кимнинг ҳимоя қилинишга бўлган ҳуқуқи кафолатланади.

IX. Одил судлов айбсизлик презумпциясига (фактнинг акси тасдиқланмагунча, шу фактни юридик тўғри деб топишга) асосланади.

X. Озарбайжон Республикаси суд ишлари Озарбайжон Республикасининг давлат тилида ёки тегишли жой-

да кўпчилиكنи ташкил қилувчи аҳолининг тилида амалга оширилади. Суд жараёни амалга оширилаётганида суд ишида қатнашаётган тилни билмайдиган шахсларга иш материаллари билан тўлиқ танишиб чиқиш, судда таржимон ёрдамида қатнашиш ва она тилида сўзга чиқиш ҳуқуқи кафолатланади.

128-модда. Судьяларнинг дахлсизлиги

I. Судьялар дахлсиздирлар.

II. Судья фақат қонунда назарда тутилган тартибда жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин.

III. Судьяларнинг ваколатлари фақат қонунда назарда тутилган асослар ва қоидаларга мувофиқ тўхтатилиши мумкин.

IV. Судьялар жиноят содир қилган тақдирда Озарбайжон Республикасининг Президенти Озарбайжон Республикаси Олий Судининг ҳулосаси асосида Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси олдида судьяларни лавозимдан четлаштириш ташаббуси билан чиқиши мумкин. Озарбайжон Республикаси Олий Судининг тегишли ҳулосаси Озарбайжон Республикаси Президентига унинг сўрови билан сўров киритилгандан кейин 30 кун мобайнида тақдим этилиши лозим. Озарбайжон Республикаси Конституциявий Суди, Озарбайжон Республикаси Олий Суди ва Озарбайжон Республикаси Иқтисодий Суди судьяларини лавозимдан четлаштириш тўғрисидаги қарор Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси томонидан 83 та кўпчилик овоз билан қабул қилинади; бошқа судьяларни лавозимдан четлаштириш тўғрисидаги қарор Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси томонидан 63 та кўпчилик овоз билан қабул қилинади.

129-модда. Суд қарорлари ва уларнинг ижро этилиши

Судлар давлат номидан қарорлар чиқарадилар, бу қарорларнинг бажарилиши мажбурийдир.

130-модда. Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Суди

I. Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Суди 9 та судьядан ташкил топади.

II. Озарбайжон Республикаси Конституциявий Судининг судьялари Озарбайжон Республикаси Президентининг тақдимига кўра Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси томонидан тайинланади.

III. Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Суди Озарбайжон Республикаси Президенти, Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси, Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Озарбайжон Республикаси Олий Суди, Озарбайжон Республикаси прокуратураси ва Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлисининг сўрови асосида қуйидаги масалаларни ҳал этади:

1) Озарбайжон Республикасининг қонунлари, Озарбайжон Республикаси Президентининг фармонлари ва фармойишлари, Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг қарорлари, Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва фармойишлари, Озарбайжон Республикаси ижро этувчи ҳокимияти марказий органларининг норматив-ҳуқуқий ҳуқуматларининг Озарбайжон Республикаси Конституциясига мувофиқ келиши тўғрисида;

2) Озарбайжон Республикаси Президентининг фармонлари, Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Озарбайжон Республикаси ижро этувчи ҳокимияти марказий органлари норматив-ҳуқуқий ҳужжатларининг Озарбайжон Республикаси қонунларига мувофиқ келиши тўғрисида;

3) Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва ижро этувчи ҳокимият марказий органлари норматив-ҳуқуқий ҳужжатларининг Озарбайжон Республикаси Президентининг фармонларига мувофиқ келиши тўғрисида;

4) қонунда назарда тутилган ҳолларда Озарбайжон Республикаси Олий Суди қарорларининг Озарбайжон Республикаси Конституцияси ва қонунларига мувофиқ келиши тўғрисида;

5) муниципалитет органлар ҳужжатларининг Озарбайжон Республикаси Конституциясига, Озарбайжон Республикаси қонунларига, Озарбайжон Республикаси Президентининг фармонларига, Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорларига (Нахичеван Мухтор республикасида эса — Нахичеван Мухтор республикаси Конституцияси ва қонунларига ҳамда Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорларига, мувофиқ келиши тўғрисида;

6) Озарбайжон Республикасининг ҳали кучга кирмаган халқаро шартномаларининг Озарбайжон Республикаси Конституциясига мувофиқ келиши тўғрисида; Озарбайжон Республикаси ҳуқуматлараро шартномаларининг

Озарбайжон Республикаси Конституциясига ва қонунларига мувофиқ келиши тўғрисида;

7) сиёсий партиялар ва бошқа жамоат бирлашмаларини таъқиқлаш тўғрисида;

8) Нахичеван Мухтор Республикаси Конституцияси ва қонунларининг, Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси қарорларининг, Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорларининг Озарбайжон Республикаси Конституциясига мувофиқ келиши тўғрисида; Нахичеван Мухтор Республикаси қонунларининг, Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорларининг Озарбайжон Республикаси Қонунларига мувофиқ келиши тўғрисида; Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорларининг Озарбайжон Республикаси Президенти Фармонларига ва Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорларига мувофиқлиги тўғрисида;

9) қонун чиқарувни, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари ўртасидаги ваколатларни чеклаш билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал қилиш тўғрисида;

IV. Озарбайжон Республикаси Конституциявий Суди Озарбайжон Республикаси Президенти, Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси, Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Озарбайжон Республикаси Олий Суди, Озарбайжон Республикаси Прокуратураси ва Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси сўровлари асосида Озарбайжон Республикаси Конституцияси ва қонунларини изоҳлаб беради.

V. Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Суди ушбу Конституцияда назарда тутилган бошқа ваколатларни ҳам амалга оширади.

VI. Озарбайжон Республикаси Конституциявий Суди ўз ваколатларига тааллуқли масалалар юзасидан қарорлар қабул қилади. Озарбайжон Республикаси Конституциявий Судининг қарорлари Озарбайжон Республикасининг бутун ҳудудида мажбурий кучга эгадир.

VII. Озарбайжон Республикасининг қонунлари ва бошқа ҳужжатлари ёки уларнинг айрим қондалари, ҳукуматлараро шартномалари Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Суди қарорида белгиланган муддатда ўз кучини йўқотади, Озарбайжон Республикасининг давлатлараро шартномалари эса, кучга кирмайди.

131-модда. Озарбайжон Республикасининг Олий суди

I. Озарбайжон Республикасининг Олий Суди фуқаролик, жиноий, маъмурий ишлар ва умумий ҳамда ихтисослашган судларнинг судлов ишларини юргизиши учун берилган бошқа ишлар борасида юқори суд органи ҳисобланади; у умумий ва ихтисослашган судларнинг ишини қонунда белгиланган процессуал тартибда назорат қилишни амалга оширади; судлар амалиётига тааллуқли масалалар юзасидан тушунтиришлар беради.

II. Озарбайжон Республикаси Олий Судининг судьялари Озарбайжон Республикаси Президенти тақдимиға кўра Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси томонидан тайинланади.

132-модда. Озарбайжон Республикасининг Иқтисодий Суди

I. Озарбайжон Республикасининг Иқтисодий Суди иқтисодий низоларни кўриб чиқиш борасида юқори суд органи ҳисобланади. У тегишли ихтисослашган судларнинг ишини қонунда белгиланган тартибда назорат қилишни амалга оширади.

II. Озарбайжон Республикаси Иқтисодий Судининг судьялари Озарбайжон Республикаси Президенти тақдимиға мувофиқ Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси томонидан тайинланади.

133-модда. Озарбайжон Республикасининг Прокуратураси

I. Озарбайжон Республикасининг Прокуратураси қонунда назарда тутилган тартибда қонунларнинг аниқ ва бир хилда ижро этилиши ҳамда татбиқ этилишини назорат қилишни амалга оширади; қонунда назарда тутилган ҳолларда жиноий ишлар кўзғайди ва тергов олиб боради; судда давлат айбловини қўллаб-қувватлайди; судда даъвогар бўлиш учун иш кўзғайди; суд қарорларига норозилик билдиради.

II. Озарбайжон Республикасининг Прокуратураси ҳудудий ва ихтисослашган Прокурорларнинг Озарбайжон Республикаси Бош прокурорига бўйсунишиға асосланган ягона марказлашган орган ҳисобланади.

III. Озарбайжон Республикасининг Бош прокурори Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг розилиги билан Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан лавозимға тайинланади ва лавозимдан озод қилинади.

IV. Озарбайжон Республикаси Бош прокурорининг ўринбосарлари, ихтисослашган республика прокуратураларига раҳбарликни амалга оширувчи прокурорлар, Нахичеван Мухтор Республикаси прокурори Озарбайжон Республикаси Бош прокурори тақдимга мувофиқ Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан лавозимга тайинланадилар ва лавозимдан озод қилинадилар.

Худудий ва ихтисослашган прокурорлар Озарбайжон Республикаси Президенти билан келишилган ҳолда Озарбайжон Республикаси Бош прокурори томонидан лавозимга тайинланадилар ва лавозимдан озод қилинадилар.

VIII боб

НАХИЧЕВАН МУХТОР РЕСПУБЛИКАСИ

134-модда. Нахичеван Мухтор Республикасининг мақоми

I. Нахичеван Мухтор Республикаси Озарбайжон Республикаси таркибидаги мухтор давлат ҳисобланади.

II. Нахичеван Мухтор Республикасининг мақоми ушбу Конституция билан белгиланади.

III. Нахичеван Мухтор Республикаси Озарбайжон Республикасининг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади.

IV. Озарбайжон Республикасининг Конституцияси, Озарбайжон Республикаси қонунилари, Озарбайжон Республикаси Президентининг фармонлари ва Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари Нахичеван Мухтор Республикаси ҳудудида мажбурий кучга эга.

V. Нахичеван Мухтор Республикасининг Олий Мажлиси қабул қилган Нахичеван Мухтор Республикасининг Конституцияси ва қонунлари тегишли равишда Озарбайжон Республикаси Конституцияси ва қонунларига зид келиши мумкин эмас; Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинган қарорлар — Озарбайжон Республикаси Конституцияси ва қонунларига, Озарбайжон Республикаси Президенти фармонларина ва Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорларига зид келиши мумкин эмас.

**135-модда. Нахичеван Мухтор Республикасида ҳо-
кимиятларнинг бўлиниши**

I. Нахичеван Мухтор Республикасида қонун чиқарувчи ҳокимиятни Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси, ижро этувчи ҳокимиятни — Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, суд ҳокимиятини — Нахичеван Мухтор Республикаси судлари амалга оширади.

II. Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси Озарбайжон Республикаси Конституцияси ва қонунлари томонидан унинг ваколатларига киритилган масалаларни ҳал этишда мустақилдир; Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Озарбайжон Республикаси Конституцияси ва қонунлари ҳамда Озарбайжон Республикаси Президентининг фармонлари билан ўз ваколатларига киритилган масалаларни ҳал этишда мустақилдир; Нахичеван Мухтор Республикасининг судлари Озарбайжон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан ўз ваколатига киритилган масалаларни ҳал этишда мустақилдирлар.

136-модда. Нахичеван Мухтор Республикасининг юқори мансабдор шахси

Нахичеван Мухтор Республикасининг юқори мансабдор шахси Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлисининг раисидир.

137-модда. Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси

I. Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси 45 аъзодан ташкил топади.

II. Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлисининг ваколатлари муддати 5 йилдир.

III. Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси раисини ва унинг ўринбосарларини сайлайди, доимий ва бошқа комиссиялар ташкил этади.

138-модда. Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси белгилаб берадиган умумий қоидалар

I. Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси қуйидаги масалалар юзасидан умумий қоидалар белгилайди:

1) Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси-га сайлов;

2) солиқлар;

3) Нахичеван Мухтор Республикасини иқтисодий ривожлантириш йўналишлари;

4) ижтимоий таъминот;

5) атроф-муҳитни муҳофаза қилиш;

6) сайёҳлик;

7) Соғлиқни сақлаш, фан, маданият.

II. Ушбу моддада кўрсатиб ўтилган масалалар юзасидан Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси қонунлар қабул қилади.

139-модда. Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси ҳал қиладиган масалалар

I. Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси қуйидаги масалаларни ҳал қилади:

1) Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси ишhini ташкил этиш;

2) Нахичеван Мухтор Республикаси бюджетини тасдиқлаш;

3) Нахичеван Мухтор Республикасининг иқтисодий ва ижтимоий дастурларини тасдиқлаш;

4) Нахичеван Мухтор Республикаси Бош вазирини лавозимга тайинлаш ва лавозимдан озод қилиш;

5) Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамаси таркибини тасдиқлаш;

6) Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамасига ишонч билдириш.

II. Ушбу моддада кўрсатиб ўтилган масалалар юзасидан Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси қарорлар қабул қилади.

140-модда. Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамаси.

I. Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг таркиби Нахичеван Мухтор Республикаси Бош вазири тақдимига мувофиқ Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси томонидан тасдиқланади.

II. Нахичеван Мухтор Республикаси Бош вазири Озарбайжон Республикаси Президентининг тақдимига мувофиқ Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси томонидан тайинланади.

III. Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамаси:

— мухтор республика бюджети лойиҳасини тузиб чиқади ва уни Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлисига тақдим этади;

— мухтор республика бюджетини ижро этади;

— мухтор республика иқтисодий дастурларининг амалга оширилишини таъминлайди;

— мухтор республика ижтимоий дастурларининг амалга оширилишини таъминлайди;

— Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан унинг ихтиёрига берилган бошқа масалаларни ҳал қилади.

IV. Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорлар ва фармойишлар қабул қилади.

141-модда. Нахичеван Мухтор Республикасида маҳаллий ижро этувчи ҳокимият

Нахичеван Мухтор Республикасида маҳаллий ижро этувчи ҳокимият бошлиғи Нахичеван Мухтор Республикаси Олий Мажлиси тақдимиға мувофиқ Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан тайинланади.

Т У Р Т И Н Ч И Б У Л И М

МАҲАЛЛИЙ ЎЗИНИ ЎЗИ БОШҚАРИШ

IX боб

МУНИЦИПАЛИТЕТЛАР

142-модда. Жойларда ўзини ўзи бошқаришнинг ташкил этилиши

I. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш муниципалитетлар томонидан амалга оширилади.

II. Муниципалитетлар сайлов асосида ташкил этилади.

III. Муниципалитетларга сайлов тартиби ва муниципалитетлар мақоми қонун билан белгиланади.

143-модда. Муниципалитетлар ишининг ташкил этилиши

I. Муниципалитетлар ўз фаолиятини мажлислар ўтказиш билан ҳамда доимий ва бошқа комиссиялар воясидасида амалга оширадilar.

II. Муниципалитетлар мажлисларини муниципалитет раиси чақиради.

144-модда. Муниципалитетларнинг ваколатлари

I. Муниципалитетлар мажлисларида қуйидаги масалалар ҳал этилади:

1) муниципалитет аъзолари ваколатларини эътироф қилиш, улар ваколатларини бекор қилиш ва қонунда кўзда тутилган ҳолларда улар ваколатларини тўхтатиш;

2) муниципалитет регламентини тасдиқлаш;

3) муниципалитет раисини ва унинг ўринбосарини, доимий ва бошқа комиссияларини сайлаш;

4) маҳаллий солиқлар ва йиғимларни белгилаш;

5) маҳаллий бюджетни ва унинг ижроси тўғрисидаги ҳисоботларни тасдиқлаш;

6) муниципал мулкка эгалик қилиш ва уни бошқариш;

7) ижтимоий ҳимоя қилиш ва ижтимоий ривожлантириш бўйича маҳаллий дастурларни қабул қилиш ва ижро этиш;

8) иқтисодий ривожланиш бўйича маҳаллий дастурларни қабул қилиш ва уларни ижро этиш;

9) маҳаллий экологик дастурларни қабул қилиш ва ижро этиш.

II. Муниципалитетларга қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларнинг қўшимча ваколатлари ҳам берилиши мумкин. Ана шу ваколатларни амалга ошириш учун, муниципалитетларга тегишли молиявий маблағлар ажратилиши лозим. Бундай ваколатларнинг амалга оширилишини тегишли қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар назорат қиладилар.

145-модда. Муниципалитетларнинг қарорлари

I. Муниципалитет мажлисларида кўриб чиқиладиган масалалар юзасидан қарор қабул қилинади.

II. Муниципалитет қарорлари муниципалитет аъзоларининг оддий кўпчилик овози билан қабул қилинади.

III. Маҳаллий солиқлар ва йиғимлар билан боғлиқ қарорлар муниципалитет аъзоларининг учдан икки қисмидан иборат кўпчилик овози билан қабул қилинади.

146-модда. Муниципалитетлар мусгақиллигининг кафолати

Муниципалитетларнинг суд йўли билан ҳимоя қи-

линиши, давлат органлари қарорлари натижасида вужудга келадиган қўшимча ҳужжатларнинг қопланиши кафолатланади.

Б Е Ш И Н Ч И Б У Л И М

ҲУҚУҚ ВА ҚОНУН

Х боб

ҚОНУН ЧИҚАРИШ ТИЗИМИ

147-модда. Озарбайжон Республикаси Конституциясининг қонуни кучи

I. Озарбайжон Республикаси Конституцияси олий юридик кучга эга.

II. Озарбайжон Республикаси Конституцияси бево-сита юридик кучга эга.

III. Озарбайжон Республикаси Конституцияси Озарбайжон Республикаси қонун чиқариш тизимининг асоси ҳисобланади.

148-модда. Озарбайжон Республикаси қонун чиқариш тизимига кирадиган ҳужжатлар

I. Қонун чиқариш тизими қуйидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардан ташкил топади:

- 1) Конституция;
- 2) референдум қабул қилган ҳужжатлар;
- 3) қонунлар;
- 4) фармонлар;
- 5) Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари;
- 6) ижро этувчи ҳокимият марказий органларининг норматив ҳужжатлари.

II. Бир томони Озарбайжон Республикаси ҳисобланган халқаро шартномалар, — Озарбайжон Республикаси қонун чиқариш тизимининг ажралмас қисмидир.

III. Нахичеван Мухтор Республикасида, шунингдек, Нахичеван Мухтор Республикаси Конституцияси ва қонунлари, Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ҳам юридик кучга эгадир.

IV. Нахичеван Мухтор Республикасининг қонун чиқариш тизими Озарбайжон Республикаси қонун чиқариш тизимига мувофиқ келиши лозим.

V. Маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ўз ваколатлари доирасида қонун чиқариш тизимига кирадиган ҳужжатларга зид келмайдиган норматив ҳужжатлар қабул қилишлари мумкин.

149-модда. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

I. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳуқуқ ва адолатга асосланиши лозим (тенг манфаатларга тенг муносабат).

II. Референдум томонидан қабул қилинган ҳужжатларнинг татбиқ қилиниши ва ижро этилиши фуқаролар, қонун чиарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари, юридик шахслар ва муниципалитетлар учун фақат улар эълон қилинган тақдирдагина мажбурий ҳисобланади.

III. Қонунлар Конституцияга зид келмаслиги лозим. Фақат эълон қилинган қонунларнинг татбиқ қилиниши ва ижро этилиши барча фуқаролар, қонун чиқариш ва суд ҳокимиятлари, юридик шахслар ва муниципалитетлар учун мажбурийдир.

IV. Озарбайжон Республикаси Президентининг Фармонлари Озарбайжон Республикаси Конституцияси ва қонунларига зид келмаслиги лозим. Фақат эълон қилинган фармонларнинг татбиқ қилиниши ва ижро этилиши барча фуқаролар, ижро этувчи ҳокимият органлари, юридик шахслар учун мажбурийдир.

V. Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари Озарбайжон Республикаси Конституциясига, Озарбайжон Республикаси қонунлари ва Озарбайжон Республикаси Президентининг фармонларига зид келмаслиги лозим. Вазирлар Маҳкамасининг фақат эълон қилинган қарорларининг татбиқ қилиниши ва ижро этилиши барча фуқаролар, марказий ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари, юридик шахслар учун мажбурийдир.

VI. Ижро этувчи марказий ҳокимият органларининг ҳужжатлари Озарбайжон Республикаси Конституциясига, қонунларига, Озарбайжон Республикаси Президентининг Фармонларига, Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорларига зид келмаслиги лозим.

VII. Жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқий маъқеини яхшилайдиган, уларнинг ҳуқуқий жавобгарлигини бартараф этадиган ёки юмшатадиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тескари кучга эгадир. Бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тескари кучга эга эмас.

150-модда. Муниципалитетларнинг ҳужжатлари

I. Муниципалитетлар қабул қилган ҳужжатлар ҳуқуққа ва адолатга асосланиши лозим (тенг манфаатларга тенг муносабат), Озарбайжон Республикаси Конституцияси ва қонунларига, Озарбайжон Республикаси Президентининг фармонларига, Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорларига (Нахичеван Мухтор Республикасида эса, Нахичеван Мухтор Республикаси Конституцияси ва қонунларига, Нахичеван Мухтор Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорларига) зид келмаслиги лозим.

II. Муниципалитет томонидан қабул қилинган ҳужжатга амал қилиш мазкур ҳудудда истиқомат қилувчи фуқаролар ва мазкур ҳудудда жойлашган юридик шахслар учун мажбурийдир.

151-модда. Халқаро ҳужжатларнинг юридик кучи

Озарбайжон Республикасининг қонун чиқариш тизимидаги кирадиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан (Озарбайжон Республикаси Конституцияси ва референдум йўли билан қабул қилинган ҳужжатлар бундан мустасно) Озарбайжон Республикаси тарафдор бўлган давлатлараро шартномалар ўртасида зиддият келиб чиққан тақдирда халқаро шартномалар татбиқ этилади.

XI боб

ОЗАРБАЙЖОН РЕСПУБЛИКАСИ КОНСТИТУЦИЯСИГА КИРИТИЛАДИГАН ЎЗГАРИШЛАР

152-модда. Озарбайжон Республикаси Конституциясига киритиладиган ўзгаришларни қабул қилиш тартиби

Озарбайжон Республикаси Конституцияси матнидаги ўзгаришлар фақат референдум йўли билан қабул қилинади.

153-модда. Озарбайжон Республикаси Конституцияси матнидаги ўзгаришлар тўғрисида таклифлар киритиш тартиби

Агар Озарбайжон Республикаси Конституцияси матнидаги ўзгаришлар Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиси ёки Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан киритилса, у ҳолда таклиф этилаётган ўзга-

ришларга олдиндан Озарбайжон Республикаси Конституциявий Судининг хулосаси олиниши лозим.

154-модда. Озарбайжон Республикаси Конституциявий Суди ваколатларининг чекланиши

Озарбайжон Республикаси Конституциявий Суди Озарбайжон Республикаси Конституцияси матнига референдум йўли билан киритиладиган ўзгаришлар бўйича қарорлар қабул қила олмайди.

155-модда. Озарбайжон Республикаси Конституциясига ўзгаришлар киритиш таклифи ташаббусининг чекланиши

1, 2, 6, 7, 3 ва 21-моддаларга ўзгаришлар киритиш тўғрисидаги, ушбу Конституциянинг III бобида назарда тутилган қондаларни чеклаш тўғрисидаги таклифлар референдумга қўйилиши мумкин эмас.

XII боб

ОЗАРБАЙЖОН РЕСПУБЛИКАСИ КОНСТИТУЦИЯСИГА КИРИТИЛАДИГАН ҚЎШИМЧАЛАР

156-модда. Озарбайжон Республикаси Конституциясига киритиладиган қўшимчаларни қабул қилиш тартиби

I. Озарбайжон Республикаси Конституциясига киритиладиган қўшимчалар Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисида 95 та кўпчилик овоз билан конституциявий қонунлар тарзида қабул қилинади.

II. Озарбайжон Республикаси Конституциясига қўшимчалар киритиш тўғрисидаги конституциявий қонунлар Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисида икки марта овозга қўйилади. Иккинчи овоз бериш биринчи овоз беришдан кейин 6 ой ўтгач ўтказилади.

III. Озарбайжон Республикаси Конституциясига қўшимчалар киритиш тўғрисидаги Конституциявий қонунлар имзолаш учун Озарбайжон Республикаси Президентига ҳам биринчи овоз беришдан кейин, ҳам иккинчи овоз беришдан кейин ушбу Конституцияда қонунлар учун назарда тутилган тартибда тақдим этилади.

IV. Озарбайжон Республикаси Конституциясига киритиладиган ўзгаришлар тўғрисидаги конституциявий қонунлар иккинчи овоз беришдан кейин уларни Озар-

байжон Республикаси Президенти имзолагач кучга киради.

V. Конституциявий қонунлар Озарбайжон Республикаси Конституциясининг ажралмас қисми ҳисобланади ва у Озарбайжон Республикаси Конституциясининг асосий матнига зид келмаслиги лозим.

157-модда. Озарбайжон Республикаси Конституциясига қўшимчалар таклиф қилиш ташаббуси

Озарбайжон Республикаси Конституциясига қўшимчалар киритиш Озарбайжон Республикаси Президенти томонидан ёки Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг камида 63 депутати томонидан таклиф этилиши мумкин.

158-модда. Озарбайжон Республикаси Конституциясига қўшимчалар таклиф қилиш ташаббусининг чекланиши

Озарбайжон Республикаси Президенти ёки Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлисининг депутатлари ушбу Конституциянинг тегишли равишда VI ва V бобларида акс эттирилган ҳодалар билан боғлиқ равишда Озарбайжон Республикаси Конституциясига қўшимчалар киритиш тўғрисида таклифлар киритишлари мумкин эмас.

УТИШ ҲОИДАЛАРИ

1. Озарбайжон Республикаси Конституцияси референдум томонидан қабул қилингандан кейин расмий равишда эълон қилинган кундан бошлаб кучга киради. Ушбу Конституция кучга кирган кундан эътиборан Озарбайжон Республикасининг 1978 йил 21 апрелда қабул қилинган Конституцияси (Асосий қонуни) ўз кучини йўқотади.

2. Озарбайжон Республикасининг ушбу Конституцияси қабул қилинишига қадар сайланган Озарбайжон Республикаси Президенти ушбу Конституция томонидан Озарбайжон Республикаси Президенти ихтиёрига берилган ваколатларни амалга оширади.

3. Ушбу Конституциянинг 101-моддаси V-қисми мазкур Конституция қабул қилингандан кейин сайланган

Озарбайжон Республикаси Президентига нисбатан қўл-
ланилади.

4. Озарбайжон Республикаси халқ депутатлари ва
Озарбайжон Республикаси Олий Кенгаши томонидан
тузилган Миллий Мажлис ваколатлари янги сайланган
Озарбайжон Республикаси Миллий Мажлиснинг би-
ринчи мажлиси бошланган куни тугайди.

Янги сайланган Озарбайжон Республикаси Миллий
Мажлиснинг биринчи йиғилиши Озарбайжон Респуб-
ликаси Миллий Мажлиснинг камида 83 депутати сай-
лангандан кейин бир ҳафта ўтгач ўтказилади. Озарбай-
жон Республикаси Миллий Мажлиснинг биринчи сес-
сияси 1996 йил 31 майга қадар давом этади. 1995 йил
15 августда қабул қилинган «Озарбайжон Республика-
си Миллий Мажлисига сайлов тўғрисида» Озарбайжон
Республикаси Қонунининг 85-моддаси мазкур қонун асо-
сида сайланган биринчи чақириқ Озарбайжон Респуб-
ликаси Миллий Мажлиснинг ваколатлари тамом бўлгун-
ча ўз кучини сақлаб қолади.

5. Озарбайжон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси
ушбу Конституция қабул қилинган кундан эътиборан
мазкур Конституция белгилаб берган ваколатларни
амалга оширади.

6. Ушбу Конституция кучга кирган кундан эътибо-
ран Озарбайжон Республикаси халқ депутатлари ма-
ҳаллий кенгашларининг ваколатлари тўхтатилади.

Озарбайжон Республикаси қонунлари томонидан
Озарбайжон Республикаси халқ депутатлари маҳаллий
кенгашлари ихтиёрига берилган ваколатлар маҳаллий
ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан амалга
оширилади.

7. Ушбу Конституция кучга киргандан кейин 2 йил
мобайнида ўзини ўзи бошқарувчи маҳаллий органлар
тўғрисида қонун қабул қилиниши ва муниципалитетлар-
га сайлов ўтказилиши лозим.

8. Ушбу Конституция қабул қилинишига қадар Озар-
байжон Республикаси ҳудудида амал қилган қонунлар
ва бошқа норматив — ҳуқуқий ҳужжатлар бу Конститу-
цияга зид келмайдиган соҳада ўз кучини сақлаб қолади.

9. Ушбу Конституция қабул қилинишига қадар амал
қилиб турган Озарбайжон Республикаси судлари мазкур
Конституция томонидан белгилаб берилган ваколатлар
ва тамойилларга мувофиқ одил судловни амалга ошира-
дилар.

10. Ушбу Конституция кучга кирган кундан эътиборан бир йил мобайнида мазкур Конституцияга мувофиқ келадиган судлар мақоми, суд тузилиши ва суд ислоҳоти тўғрисида қонунлар қабул қилиниши ҳамда Озарбайжон Республикасининг судьялари янгидан тайинланиши лозим. Кўрсатиб ўтилган қонунлар қабул қилингунга қадар судьяларни лавозимга тайинлаш ва лавозимдан озод қилиш ушбу Конституция кучга киришига қадар амал қилиб келган қонунлар асосида бажарилади.

11. Ушбу Конституция кучга кирган кундан эътиборан бир йил мобайнида Озарбайжон Республикасининг Конституциявий Суди тўғрисида Озарбайжон Республикаси Қонунни қабул қилиниши ва Озарбайжон Республикаси Конституциявий суди ташкил этилиши лозим. Озарбайжон Республикаси Конституциявий Суди ташкил этилишига қадар Озарбайжон Республикаси Конституциявий Судининг ушбу Конституцияда назарда тутилган ваколатлари амалга оширилмайди. Ушбу Конституциянинг 130-моддаси, 3-қисми 7-бандида назарда тутилган масала Озарбайжон Республикаси Олий Суди томонидан ҳал этилади.

12. Озарбайжон Республикасининг юқори Арбитраж Суди ушбу Конституция кучга кирган кундан эътиборан Озарбайжон Республикасининг Иқтисодий Суди деб атала бошлайди ва амалдаги қонунларда белгиланган ваколатларни бажаради.

ЖАЗОИР

ЖАЗОИР ХАЛҚ ДЕМОКРАТИК РЕСПУБЛИКАСИ

Шимолий Африкада жойлашган давлат. Ҳудуди — 2,38 млн. кв. км. Аҳолиси — 26 млн. киши (1992 йил). Пойтахти — Жазоир. Маъмурий бўлиниши — 48 вилоятдан иборат. Расмий тили — араб тили бўлиб, француз тили ҳам тарқалган. Давлат дини — ислом, аҳолининг аксарият кўпчилиги — сунний масъабидаги мусулмонлар. Пул бирлиги — динар.

Миллий байрами — 1 ноябрь — Инқилоб куни (1954 йил).

Жазоир республикадир. Ўтмишда (1830 йилдан бошлаб) Франциянинг мустамлакаси бўлган. 1962 йил 5 июлда мустақиллик эълон қилинган. 1962 йил 25 сентябрда Жазоир Халқ Демократик Республикаси деб эълон қилинган. 1989 йил 23 февралдаги Конституция амал қилади. Бу Конституция кўп партияли тизимга ўтилганини эълон қилган.

Давлат бошлиғи — президент. Президент мамлакат қуролли кучларининг олий бош қўмондони ҳисобланади. У умумий, тўғридан-тўғри ва яширин овоз бериш асосида овозларнинг мутлақ кўпчилиги билан беш йил муддатга сайланади ва қайта сайланиши мумкин. Президент ҳуқуқий муомалага лаёқатсиз бўлган ёки вафот этган тақдирда Миллий халқ мажлиси (МХМ) раиси давлат бошлиғи вазифасини кўпи билан 45 кун мобайнида бажариб туради, бу давр мобайнида у Президент сайловини ташкил этади.

Юқори қонун чиқарувчи орган — Миллий халқ мажлиси (бир палатали парламент) бўлиб, у 295 депутатдан ташкил топади. Миллий халқ мажлиси депутатлари умумий, тўғридан-тўғри ва яширин овоз бериш йўли билан беш йил муддатга сайланадилар. Ижро этувчи ҳокимият Президент бошчилигидаги Вазирлар кенгаши томонида амалга оширилади. Президент бош вазирни тайинлайди. Бош вазир ҳукуматни тузади, у Миллий халқ мажлиси олдида масъулиятлидир.

1989 йил июлида сиёсий ассоциациялар тўғрисида қонун қабул қилинди. 50 дан ортиқ сиёсий партиялар мавжуд. Улардан асосийлари: Ислом қутқариш fronti;

Социалистик авангард партияси; Миллий Озодлик fronti; «Хамас», «Ан-нахда» ва бошқалар. 1992 йил баҳорида Ислом қутқариш фронтини тарқатиб юбориш тўғрисида қарор қабул қилинди.

Асосий жамоат бирлашмалари: Жазоир менҳаткашлари умумий иттифоқи; Жазоир деҳқонлари, аёллари, ёшлари миллий иттифоқи ва бошқалардир.

ЖАЗОИР ХАЛҚ ДЕМОКРАТИК РЕСПУБЛИКАСИ КОНСТИТУЦИЯСИ

1963 йил 10 сентябрь

ПРЕАМБУЛА

Жазоир халқи бир асрдан кўпроқ давр мобайнида узлуксиз равишда босқинчиларга қарши ва жабр-зулмининг барча шакллариغا, 1830 йилги агрессия вақтидан бошлаб Жазоир давлатига ва мамлакатнинг француз мустамлакачи кучлари томонидан босиб олинишига қарши қуролли, маънавий ва сиёсий кураш олиб борди.

1954 йил 1 ноябрда, Миллий Озодлик fronti миллатнинг барча кучларини сафарбарликка чақирган вақтда, мустақиллик учун кураш якунловчи босқичга кирди. Француз империализми олиб борган қирғинчилик уруши кучайгандан кучайди ва бир миллиондан ортиқ жафокаш Ватанга ва озодликка бўлган муҳаббати учун жонини қурбон қилди.

1962 йил мартда Жазоир халқи Миллий Озодлик Fronti етти ярим йил мобайнида бошчилик қилган курашдан ғолиб бўлиб чиқди. Жазоир 132 йил давом этган мустамлака ҳукмронлиги ва феодал тузумдан кейин ўз суверенитетини тиклаб, миллий сиёсий муассасаларнинг янги шаклларини тузди.

Жазоир инқилоби ва Триполи Миллий кенгаши томонидан қабул қилинган дастурга содиқ бўлган Жазоир Халқ Демократик Республикаси ўз фаолиятини мамлакатни социализм тамойилларига мувофиқ барпо этиш ва ҳокимиятни халқ томонидан амалий тарзда бошқариш йўлидан йўналтирмоқда. Халқ авангардини фаллоҳлар, меҳнаткашлар оммаси ва инқилобчи зиёлилар ташкил этади.

Жазоир халқи Миллий Озодлик Фронти ўз олдига қўйган мақсад — Миллий мустақилликка 1954 йил 1 ноябрда эришгач, демократик ва халқ инқилоби йўлидан боришни давом эттирмоқда.

Инқилоб қўйидагиларда ўз ифодасини топмоқда:

аграр ислохотни ўтказишда ва меҳнаткашларнинг ўзлари бошқаришни амалга оширадиган миллий иқтисодиётни ташкил этишда; омма манфаатлари йўлида меҳнаткашлар турмуш даражасини кўтаришга қаратилган, хотин-қизларни жамоат ишларини ва мамлакатни бошқаришда иштирок этишга жалб қилиш мақсадида уларни озод қилишга, саводсизликни тугатишга, миллий маданиятни ривожлантиришга, турар жой ва санитария шароитларини яхшилашга қаратилган ижтимоий сиёсатни ўтказишда;

миллий мустақилликка, халқаро ҳамкорликка қаратилган, империализмга қарши курашда, мустақиллик ёки ўз мамлакатларининг озодлиги учун кураш олиб бораётган халқларнинг ҳаракатларини амалий равишда қўллаб-қувватлашга асосланган халқаро сиёсатни амалга оширишда.

Ислом дини ва араб тили жазоирликларни номсиз қилиб қолдиришга интилган мустамлакачилик режимининг уринишларига қаршилик кўрсатувчи самарали кучлар бўлди.

Жазоир, араб тили миллий ва расмий тилдир, у ўзининг маънавий кучини Исломдан олади, деб тасдиқлашни ўз бурчи деб ҳисоблайди; шундай бўлса ҳам республика ҳар кимга унинг эътиқодини ҳурмат қилишни, дини ва диний маросимларини эркин равишда амалга оширишни кафолатлайди.

Яқин ўтмишда Миллий озодлик армияси ҳисобланган Миллий халқ армияси озодлик учун курашда асосий восита бўлган эди; бу армия халққа хизмат қилишни давом эттирмоқда. У партия доирасида, мамлакатимизнинг сиёсий фаолиятида ва янги иқтисодий ва ижтимоий тузилмасини яратишда иштирок этмоқда.

Республиканинг асосий мақсадлари Миллатимизнинг фалсафий, ахлоқий ва сиёсий анъаналарига содиқликни сақлаб келмоқда ва у Жазоир халқи танлаган халқаро сиёсий йўлга мувофиқ келади.

Республиканинг ҳар бир фуқароси томонидан этироф қилинган асосий ҳуқуқлар мамлакат қурилишида унинг ҳар томонлама ва амалий тарзда иштирок этиши-

га имкон беради. Улар унинг уйғун ривожланишига ва мамлакат манфаатларига ҳамда халқнинг танлаган йўлига мувофиқ равишда жамоада ўзини намоён этишига имкон беради.

Ягона авангард партиянинг мавжудлиги ва Миллат сиёсатини ишлаб чиқишда ҳамда унинг амалга оширилишини назорат қилишда мазкур партиянинг раҳбарлик қилиши зарурлиги асосий принциплар бўлиб, улар Жазоир давлати олдида турган турли конституциявий муаммолар бўйича ечимлар танлашни белгилаб берди.

Конституцияда назарда тутилган сиёсий муассасаларнинг уйғун равишда ва самарали фаолият кўрсатиши Миллий Озодлик fronti томонидан таъминланади, бу фронт: социализмни амалга ошириш учун халқ оммасини сафарбар этади, уюштиради ва тарбиялайди;

халқ оммаси билан доимий алоқада бўлиш воситасида унинг орзу-умидларини идрок этади ва акс эттиради;

Миллат сиёсатини ишлаб чиқади ва белгилаб беради ҳамда унинг ҳаётга татбиқ этилишини назорат қилади;

энг онгли ва энг фаол инқилобий унсурлардан ташкил топади, улар унинг фаолиятини илҳомлантиради ва йўналтириб туради;

ўз ташкилотига ва тузилишига демократик централизм таъминлини асос қилиб олади.

Фақат партия, ўз қувватини халқдан оладиган қудратли ҳаракатлантирувчи кучгина ўтмишнинг иқтисодий тузилмасини бузиб ташлашга ва уни демократик йўл билан фаллоҳлар ва меҳнаткашлар оммаси амалга оширадиган иқтисодий ҳокимият билан алмаштиришга қодирдир.

Халқ мамлакат сиёсий муассасаларининг барқарорлиги посбонлигида туриши лозим, бу эса республика олдида турган социалистик қурилиш вазифаларини амалга ошириш учун ҳаётий зарур нарсадир.

Классик президентлик ва парламент режимлари бундай барқарорликни кафолатлай олмайди, фақат суверен халқнинг ва ягона партиянинг устунлигига асосланган режим бу барқарорликни самарали таъминлай олади.

Миллатнинг инқилобий кучи бўлган Миллий Озодлик fronti мазкур барқарорликни ҳушёрлик билан кузатиб туради ва мамлакат сиёсатининг халқ орзу-умидларига мувофиқ келишининг энг яхши кафили ҳисобланади.

АСОСИЙ НЕГИЗЛАР ВА МАҚСАДЛАР

1-модда. Жазоир — Халқ Демократик Республикаси-дир.

2-модда. У араблар Мағриби, араблар олами ва Африканинг ажралмас қисми ҳисобланади.

3-модда. Унинг шиори: «Халқ томонидан ва халқ учун амалга ошириладиган инқилоб»дир.

4-модда. Ислом давлат динидир. Республика ҳар кимнинг ўз қарашлари ва динини ҳурмат қилишини, шунингдек, диний маросимларни эркин равишда бажаришини кафолатлайди.

5-модда. Араб тили миллий ва расмий давлат тили ҳисобланади.

6-модда. Республиканинг тимсоли **яшил-оқ байроқ** бўлиб, унинг ўртасида қизил ярим ой ва қизил юлдуз тасвирланган.

7-модда. Жазоирнинг пойтахти Жазоир шаҳри бўлиб, Миллий мажлис ва Ҳукумат шу ерда жойлашган.

8-модда. Миллий армия халқ армиясидир. У миллий озодлик учун кураш анъаналарига содиқ бўлиб, халққа хизмат қилади ва Ҳукумат буйруқларини ижро этади.

У Республика ҳудудини мудофаа қилишни таъминлайди ва партия доирасида мамлакатнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий фаолиятида қатнашади.

9-модда. Республика маъмурий жамоалардан ташкил топади, уларнинг ҳудуди ва ваколати қонун билан белгиланади.

Бирламчи маъмурий-иқтисодий ва ижтимоий-ҳудудий жамоа — ташкилот ҳисобланади.

10-модда. Жазоир Халқ Демократик Республикасининг асосий мақсадлари қуйидагилардир:

миллий мустақилликни, ҳудудий яхлитлик ва миллий бирликни таъминлаш;

Авангарди фаллоҳлар, меҳнаткашлар ва инқилобий зиёилилар бўлган халқ томонидан ҳокимиятнинг амалга ошириш;

социалистик демократияни барпо этиш, кишининг ҳар қандай шаклда эксплуатация қилинишига қарши кураш олиб бориш;

менҳат қилиш ва бепул маълумот олиш ҳуқуқини ка-
фолатлаш;

мустамлакачиликнинг ҳар қандай қолдиқларини ту-
гатиш;

эркинликни ҳимоя қилиш ва инсон шахсининг қадр-
қимматини ҳурмат қилиш;

ҳар қандай камситилишларга қарши, айниқса ирқий
ва диний мансублик сабаблари билан камситишга қар-
ши курашиш;

бутун дунёда тинчлик;

инсон шахсини қийнашни ва унинг дахлсизлигига
бўлган ҳар қандай жисмоний ва ахлоқий ҳамлаларни қо-
ралаш.

11-модда. Республика ўзининг инсон ҳуқуқлари Уму-
мий декларациясига қўшилишини баён қилади. У халқаро
ҳамкорликнинг зарурлигига ишонч ҳосил қилиб, Жа-
зоир халқининг орзу-умидаларига жавоб берадиган ҳар
қандай халқаро ташкилотда иштирок этишини маълум
қилади.

АСОСИЙ ҲУҚУҚЛАР

12-модда. Ҳар иккала жинсдаги барча фуқаролар
бир хил ҳуқуқларга эгадир ва бир хил мажбуриятларни
бажаради.

13-модда. Ун тўққиз ёшга етган ҳар бир фуқаро
овоз бериш ҳуқуқига эгадир.

14-модда. Уй-жой дахлсиздир, шунингдек барча фу-
қаролар учун ёзишма сири кафолатланади.

15-модда. Ҳеч ким қонунда назарда тутилган ҳоллар-
дан ташқари, қонунда белгиланган судьялардан, уларга
берилган тартибдан ташқари ҳолларда қамоққа олини-
ши ёки таъқиб этилиши мумкин эмас.

16-модда. Республика ҳар кимнинг муносиб ҳаёт ке-
чиришга ва миллий даромаднинг адолатли улушига бўл-
ган ҳуқуқини эътироф этади.

17-модда. Жамиятнинг асосий шўъбаси бўлган оила
давлат ҳимоясидадир.

18-модда. Таълим олиш мажбурийдир, маданият
ютуқлари ҳеч қандай тафовутсиз барча учун баробар-

дир, ҳар кимнинг қобилиятидан, шунингдек жамоанинг эҳтиёжларидан келиб чиқадиган тафовутлар бундан мустаснодир.

19-модда. Республика матбуот ва бошқа ахборот во-ситалари эркинлигини, бирлашиш ҳуқуқини, сўз эркин-лиги ва оммавий чиқишлар эркинлигини, шунингдек йиғилишлар эркинлигини кафолатлайди.

20-модда. Касаба уюшмаларининг ҳуқуқлари, иш ташлаш ва меҳнаткашларнинг корхоналарни бошқа-ришда иштирок этиш ҳуқуқи эътироф этилади ва қонун доирасида амалга оширилади.

21-модда. Жазоир Республикаси озодлик учун кура-шаётган барча кишиларнинг бошпанага бўлган ҳуқуқи-ни кафолатлайди.

22-модда. Ҳеч ким юқорида санаб ўтилган ҳуқуқлар ва эркинликлардан Миллат мустақиллигига, Республи-ка ҳудудининг яхлитлигига, Миллий бирлиги ва муас-сасаларига, халқнинг социалистик орзу-умидларига ва Миллий Озодлик фронти бирлиги тамойилига тажовуз қилиш мақсадида фойдаланиши мумкин эмас.

МИЛЛИЙ ОЗОДЛИК ФРОНТИ

23-модда. Миллий Озодлик Фронти Жазоирдаги яго-на авангард партия ҳисобланади.

24-модда. Миллий Озодлик Фронти Миллат сиёсати-ни белгилаб беради ва давлат фаолиятини илҳомланти-ради.

У Миллий мажлис ва ҳукумат фаолиятини назорат қилади.

25-модда. Миллий Озодлик Фронти омманинг эзгу орзу-умидларини ўз фаолиятида акс эттиради.

26-модда. Миллий Озодлик Фронти демократик ва халқ инқилобининг мақсадларини амалга оширади ҳам-да Жазоирда социализм барпо этади.

СУВЕРЕНИТЕТНИ АМАЛГА ОШИРИШ

МИЛЛИЙ МАЖЛИС

27-модда. Миллий суверенитет халққа мансуб бўлиб, у мазкур суверенитетни Миллий мажлисдаги ўз вакил-

лари орқали амалга оширади, бу вакиллари Миллий Озодлик Фронти таклиф қилади ва улар тўғридан-тўғри умумий сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан беш йилга сайланади.

28-модда. Миллий мажлис халқ иродасини ифодалайди; у қонунлар қабул қилади ва ҳукумат фаолиятини назорат этади.

29-модда. Қонун Миллий мажлисга депутатлар сайлаш усулини, улар сонини, сайланиш шарт-шароитлари ва лавозимларнинг мос келиш-келмаслиги режимини белгилаб беради.

Бирон-бир депутатнинг сайлангани тўғри бўлган бўлмагани хусусида баҳслашув туғилган тақдирда ваколатларни текшириш ва сайловнинг ҳақиқийлигини тасдиқлаш юзасидан Мажлиснинг ички регламенти билан назарда тутилган комиссия регламентда кўрсатилган шартларга риоя қилган ҳолда қарор чиқаради.

30-модда. Депутатлик мандатидан маҳрум этиш ҳақидаги қарор Миллий мажлис томонидан фақат унинг барча аъзоларининг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги овозлари билан ва Миллий Озодлик Фронти юқори инстанциясининг таклифига кўра чиқарилиши мумкин.

31-модда. Депутат ўз мандати амал қилган бутун муддат мобайнида парламент аъзоси дахлсизлигидан фойдаланади.

32-модда. Жиноят қилинган жойда қўлга тушиш ҳолатидан ташқари, бирорта ҳам депутатнинг жиноят содир этганлиги учун Миллий Мажлис рухсатсиз ҳибсга олиниши ёки таъқиб қилиниши мумкин эмас. Агар Миллий Мажлис талаб қилса, депутатнинг қамоқда бўлиши ва суд томонидан таъқиб қилиниши тўхтатилади.

Депутат жиноят қилган жойда қўлга туширилган тақдирда унга нисбатан қилинган таъқиб ва кўрилган чоралар ҳақида дарҳол Миллий Мажлис Бюросига маълум қилинади, Бюро парламент дахлсизлиги принципіга риоя қилиниши манфаатлари йўлида зарур бўлган чоралар тўғрисида қонун кучига эга бўлган фармойиш чиқариши мумкин.

Миллий Мажлиснинг бирорта ҳам аъзоси ўз вазифаларини ижро этиш чоғида ўзи билдирган мулоҳазалари учун ёки овоз берганлиги учун таъқиб қилиниши, ҳибсга олиниши, қамоқда сақланиши ёки судга берилиши мумкин эмас.

33-модда. Миллий Мажлис ҳуқуқи бўйича ўз аъзолари сайлангандан кейин узоғи билан ўн беш кундан кечикмай тўпланади ва уларнинг мандатлари ҳақиқий эканлигини белгилайди.

Миллий Мажлис дарҳол Бюро Раисини ва комиссияларни сайлайди.

34-модда. Миллий Мажлис раиси давлатда иккинчи шахс ҳисобланади.

35-модда. Миллий Мажлис ўз ички регламентини, ўз ташкилоти ва фаолияти қондаларини белгилайди.

36-модда. Республика Президенти ва депутатлар қонунлар таклиф қилиш ташаббуси ҳуқуқига эгадирлар.

Қонун лойиҳалари ва қонунчилик тўғрисидаги таклифлар ёки қарорлар лойиҳалари Миллий Мажлис Бюросига киритилади, у мазкур лойиҳалар ва таклифларни ўрганиш учун ваколатли парламент комиссияларига юборилади.

37-модда. Ҳукумат аъзолари Миллий Мажлис ва унинг комиссияларига кириш ҳуқуқига эгадирлар; улар Миллий Мажлисида ва унинг комиссияларида сўзга чиқиш ҳуқуқига эгадирлар.

38-модда. Миллий Мажлис Вазирларни комиссияларда эшитиш йўли билан ҳукумат фаолияти устидан назоратни;

масалаларни ёзма шаклда;

масалаларни оғзаки шаклда танаффуслар билан ёки уларсиз амалга оширади.

39-модда. Ижро этувчи ҳокимият Республика Президенти унвонига эга бўлган Давлат бошлиғига юкланади.

У номзоди партия томонидан кўрсатилгандан кейин

умумий ва тўғридан-тўғри сайлов асосида яширин овоз бериш йўли билан беш йилга сайланади.

Келиб чиқиши жиҳатидан мусулмон бўлган, ўттиз беш ёшга тўлган ва фуқаролик ҳамда сиёсий ҳуқуқлардан фойдаланадиган ҳар бир жазоирлик Республика Президенти этиб сайланиши мумкин.

40-модда. Республика Президенти ўз вазифаларини бажаришга киришишдан олдин Миллий Мажлис олдида қуйидагича ифодаланган қасамёдни қабул қилади:

«Инқилоб тамойилларига, азоб тортганлар хотирасига содиқ бўлган ҳолда, ҳар нарсага қодир Аллоҳ номи билан Конституцияни ҳурмат ва ҳимоя қилишга, миллий мустақиллик ва ҳудудий яхлитликни қўриқлашга, ўзимни бутунлай халқ манфаатларини ҳимоя қилишга бағишлашга қасамёд қиламан».

41-модда. Чет эл элчилари ва фавқулодда вакиллари Республика Президенти ҳузурида вакил бўлиб турадилар.

Республика Президенти Ташқи ишлар вазири таклифи билан элчилар ва фавқулодда вакилларни тайинлайди.

42-модда. Республика Президенти Миллий Мажлис билан шартномалар, конвенциялар ва халқаро битимларни маслаҳатлашиб олгандан кейин уларни ратификация қилади ва ижро этилишини таъминлайди.

43-модда. Президент Республика Қуролли кучларининг Олий бош қўмондониди ҳисобланади.

44-модда. Республика Президенти Миллий Мажлисининг маъқуллаши билан уруш эълон қилади ва сулҳ тузади.

45-модда. Республика Президенти Олий мудофаа кенгашида ва Олий магистратура кенгашида раислик қилади.

46-модда. Республика Президенти Олий магистратура кенгашининг фикрини эшитгандан кейин авф этиш ҳуқуқини амалга оширади.

47-модда. Фақат Республика Президенти Миллий Мажлис олдида масъулдир. У депутатларнинг учдан икки қисмидан танлаб олинadиган Вазирларни тайинлайди ва уларни Мажлисга тақдим этади.

48-модда. Республика Президенти Ҳукумат сиёсатини белгилайди ва йўналтириб туради, Халқнинг иродасига мувофиқ мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсатини амалга оширади ҳамда мувофиқлаштиради; бу сиёсатга партия томонидан аниқлик киритилади ва у Миллий мажлис томонидан ифодаланади.

49-модда. Республика Президенти қонунларни халққа овоза қилиш ва матбуотда эълон қилишга ҳақлидир.

У Миллий Мажлис томонидан топширилган қонунларни ўн кун муддат ичида қўриб чиқади ва уларни қўллаш бўйича декретлар имзолайди. Миллий Мажлис шошилинч деб эълон қилган тақдирда ўн кунлик муддат қисқартирилиши мумкин.

50-модда. Халққа эълон қилиш учун белгиланган муддат мобайнида Республика Президенти асослаб берувчи мактуб воситасида Миллий мажлисдан қонунни иккиламчи муҳокама қилишни талаб этиши мумкин ва унинг бу талабига эътироз билдириб бўлмайди.

51-модда. Агар Республика Президенти белгиланган муддатда қонунларни халққа эълон қилмаса, у ҳолда эълон қилиш вазифасини Миллий Мажлис Раиси амалга оширади.

52-модда. Республика Президенти қонунларнинг ижро этилишини таъминлайди.

53-модда. Регламентлаштирувчи ҳокимиятни Республика Президенти амалга оширади.

54-модда. Республика Президенти барча фуқаролик ва ҳарбий лавозимларга тайинлашни амалга оширади.

55-модда. Миллий Мажлис танбеҳ берувчи қарор киритиш йўли билан республика Президентининг масъулияти ҳақидаги масалани қўйиши мумкин, бу қарорга Миллий Мажлисни ташкил этувчи барча депутатларнинг учдан бир қисми имзо қўйиши лозим.

56-модда. Танбеҳ берувчи қарорнинг Миллий Мажлис депутатларининг мутлақ кўпчилиги овоз бериши билан қабул қилиниши Республика Президентининг истеъфо беришига ва Миллий Мажлиснинг ўз-ўзидан тарқатиб юборилишига сабаб бўлади.

Бундай қарорнинг очиқ овоз бериш йўли билан қабул қилиниши қарор киритилган кундан эътиборан тўлиқ беш кун ўтгандан кейингина рўй бериши мумкин.

57-модда. Республика Президенти истеъфoga чиққан, вафот этган, ўз вазифаларини бажаришга узил-кесил қодир бўлмаган тақдирда, шунингдек Ҳукумат сиёсатига танбеҳ берувчи қарор қабул қилинган тақдирда, Республика Президенти вазифасини Миллий Мажлис Раиси амалга ошириб туради, бунда унга Миллий Мажлиснинг доимий комиссиялари раислари ёрдам кўрсатадилар.

Миллий Мажлис Раисининг вазифаси асосан жорий ишларни адо этишдан ва Республика Президентини ва Миллий Мажлис аъзоларини (агар у тарқатиб юборилган бўлса) сайлаш мақсадида икки ой муддат ичида сайловни тайёрлашдан иборатдир.

58-модда. Республика Президенти қонун кучига эга бўлган фармонлар воситасида қонун чиқариш тарзидаги чора-тадбирлар кўриш ҳуқуқини чекланган муддат мобайнида бериш илтимоси билан Миллий Мажлисга мурожаат қилиши мумкин; бундай фармонлар Вазирлар Кенгашида қабул қилинади ва Мажлис томонидан уч ой муддатда тасдиқланиши керак.

59-модда. Республика Президенти бевосита хавф туғилган тақдирда Миллат мустақиллигини ва Республика муассасаларини ҳимоя қилиш мақсадида фавқулодда чоралар кўриши мумкин.

Бундай ҳолда Миллий Мажлис қонуний равишда тўпланади.

ОДИЛ СУДЛОВ

60-модда. Одил судлов суд (органлари) тузилиши тўғрисидаги қонун билан белгиланадиган шартларга мувофиқ Жазоир халқи номидан амалга оширилади.

61-модда. Жиноий ишлар бўйича ҳимоя қилиш ҳуқуқи эътироф этилади ва кафолатланади.

62-модда. Судьялар ўз вазифаларини бажариш вақтида фақат қонунга ва социалистик инқилоб манфаатларига бўйсунадилар.

Судьяларнинг мустақиллиги қонун билан ва Олий магистратура кенгашининг мавжудлиги билан кафолатланади.

КОНСТИТУЦИЯВИЙ КЕНГАШ

63-модда. Конституциявий кенгаш Олий суднинг биринчи раиси, Олий суднинг фуқаровий ва маъмурий ишлар палаталари раислари, Миллий Мажлис томонидан тайинланадиган учта депутат ва Республика Президенти томонидан тайинланадиган битта аъзодан ташкил топади.

Конституциявий кенгаш аъзолари ўз раисини сайлайдилар, у овозлар баравар тақсимланган тақдирда ҳал қилувчи овозга эга бўлмайди.

64-модда. Конституциявий кенгаш Республика Президенти ёки Миллий Мажлис Раиси мурожаат қилган тақдирда, қонунларнинг ва қонун кучига эга бўлган фармонларнинг конституциявийлиги ҳақида хулосалар беради.

ОЛИЙ КЕНГАШЛАР

65-модда. Олий магистратура кенгаши Республика Президенти, Адлия вазири, Олий суднинг Биринчи раиси, мазкур суд ҳузуридаги Бош прокурор, Олий суднинг бир адвокати умуммиллий миқёсда ўз ҳамкасблари томонидан сайланадиган икки судья (улардан бири биринчи инстанция судьяси ҳисобланади) ва Миллий Мажлисининг адлия масалалари комиссияси томонидан ўз аъзоларидан сайланадиган олти аъзодан иборат бўлади.

66-модда. Олий магистратура кенгашининг ваколатлари ва фаолияти қоидалари қонун билан белгиланади.

67-модда. Олий муҳофаа кенгаши Республика Президенти, Миллий муҳофаа вазири, Ички ишлар вазири,

Ташқи ишлар вазири, Мажлиснинг Миллий мудофаа ишлари бўйича Комиссия Раиси ва Республика Президенти томонидан тайинланадиган икки аъзодан ташкил топади.

68-модда. Олий мудофаа кенгаши ҳарбий тарздаги барча масалалар юзасидан хулосалар беради.

69-модда. Олий иқтисодий ва ижтимоий кенгаш Миллий Мажлис томонидан тайинланадиган беш депутат, режаштирувчи орган директори, Жазоир Марказий банки Бошқарувчиси, Республика Президенти томонидан тайинланадиган миллий ташкилотларнинг масъул раҳбарлари, миллий хўжалик ва ижтимоий фаолият асосий йўналишларининг вакилларида ташкил топади.

Олий иқтисодий ва ижтимоий кенгаш ўз Раисини сайлайди.

70-модда. Олий иқтисодий ва ижтимоий кенгаш иқтисодий ва ижтимоий тарздаги барча қонун лойиҳалари, қонун чиқаришга доир таклифлар бўйича хулосалар беради ва ҳукумат аъзоларининг ҳисоботларини тинглашга ҳақлидир.

КОНСТИТУЦИЯНИ ҚАЙТА ҚЎРИБ ЧИҚИШ

71-модда. Конституцияни қайта кўриб чиқиш таъаббуси Республика Президентига, шунингдек, Миллий Мажлис аъзоларининг мутлақ кўпчилигига тааллуқлидир.

72-модда. Конституцияни қайта кўриб чиқиш тадбири икки марта ўқишни ва икки марта овоз беришни назарда тутаяди, бунда қарор Миллий Мажлис аъзоларининг мутлақ кўпчилиги овоз бериши билан қабул қилиниши ва овоз беришлар орасидаги танаффус икки ой бўлиши лозим.

73-модда. Қайта кўриб чиқиш тўғрисидаги қонун лойиҳаси референдум воситасида халқ томонидан тасдиқланиши керак.

74-модда. Конституцияни қайта кўриб чиқиш тўғрисидаги қонун лойиҳаси халқ томонидан қабул қилинган тақдирда референдумдан кейин саккиз кун мобайнида

Республика Президенти томонидан конституциявий қонун сифатида овоза қилинади.

ЎТИШГА ДОИР ҚАРОРЛАР

75-модда. «Қасамен» вақтинча миллий мадҳия ҳисобланади. Оддий тартибда қабул қилинган қонун кейинчалик миллий мадҳияни белилаб берди.

76-модда. Араб тилига ўтишни амалга ошириш Республика ҳудудида оқилона муддатларда ўтказилиши лозим. Бироқ ушбу қонун қоидаларидан четга чиқилган ҳолда, француз тили араб тили билан бир қаторда вақтинча ишлатиб турилиши мумкин.

77-модда. 1962 йил 20 сентябрда сайланган Миллий таъсис мажлиси аъзоларининг қонун чиқарувчи ваколатлари 1964 йил 20 сентябргача узайтирилади, ана шу санага қадар Конституцияга мувофиқ, тўрт йиллик ваколатга эга бўлган Миллий мажлисга сайлов ўтказилади. Ҳукумат бошлиғи ҳозирги вақтда амалга ошириб турган вазифаларини Республика Президенти сайлангунга қадар давом эттиради, Президент ўз вазифаларини бажаришга Конституция референдум воситасида маъқулангандан кейин кўпи билан бир ойдан сўнг киришмоғи лозим.

78-модда. Халқ Конституция лойиҳасини тасдиқлагандан кейин ҳукумат бошлиғи уни саккиз кун муддат ичида халққа овоза қилади.

АРМАНИСТОН

АРМАНИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ

Кавказ ортининг Жанубий қисмидаги давлат. Худуди — 29,8 минг кв. км. Пойтахти — Ереван. Асосий маъмурий-ҳудудий бирлиги — район (37 та райондан иборат). Аҳолиси — 3,3 млн. киши (1989 йил). Давлат тили — арман тили. Дини — диндорларнинг асосий қисми христианлар. Пул бирлиги — драм.

Миллий байрами — 28 май, Мустақиллик куни.

Арманистон — демократик республика.

Давлат бошлиғи — Президент.

Юқори қонун чиқарувчи орган — Олий Кенгаш. Юқори ижро этувчи ва фармойиш берувчи орган — Бош министр бошчилигидаги Министрлар Кенгаши.

20 дан ортиқ сиёсий партия фаолият олиб бормоқда: Арманистон умуммиллий ҳаракати, либерал-демократик партия, «Дашноқдютюн», Республика партияси, Христиан-демократик партияси ва бошқалар.

Энг муҳим жамоат ташкилотлари: Бутунарманистон «Айястан» фонди номли касаба уюшмалари Конфедерацияси, Республика хотин-қизлар кенгаши ва бошқалар.

АРМАНИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ КОНСТИТУЦИЯСИ

Арман халқи Арманистон мустақиллиги тўғрисидаги Декларацияда мустаҳкамланган арман давлатчилиги ва умум миллий мақсадларининг асосий тамойилларини негиз сифатида қабул қилиб, ўз эрксевар аجدодларининг суверен давлатчилигини тиклаш тўғрисидаги васиятини амалга ошира бориб, авлодлар учун эркинликни, умумий фаровонликни, фуқаролик тотувлигини таъминлаш йўлида, бу давлатчилигини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш ишига содиқ қолиб, ўзининг умуминсоний қадриятларга содиқлигини тасдиқлаб, Арманистон Республикаси Конституциясини қабул қилади.

1 боб

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ТУЗУМ АСОСЛАРИ

1-модда. Арманистон Республикаси — суверен, демократик, ижтимоий, ҳуқуқий давлатдир.

2-модда. Арманистон Республикасида ҳокимият халқникидир.

Халқ ўз ҳокимиятини эркин сайловлар, референдумлар воситаси билан, шунингдек, Конституцияда назарда тутилган давлат органлари, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ва мансабдор шахслар орқали амалга оширади.

Бирон-бир ташкилот ёки шахснинг ҳокимиятни зурлик билан тортиб олиши жиноят ҳисобланади.

3-модда. Президентни, Миллий Мажлисини, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларини сайлаш, шунингдек, Арманистон Республикаси референдумлари, умумий, тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш билан ўтказилади.

4-модда. Давлат конституция ва қонунлар асосида халқаро ҳуқуқ тамойиллари ва нормаларига мувофиқ инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишни таъминлайди.

5-модда. Давлат ҳокимияти Конституция ва қонунларга мувофиқ — қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд

ҳокимиятларининг тақсимланиш тамойиллари асосида амалга оширилади.

Давлат органлари ва мансабдор шахслар фақат ўзлари қонунлар билан ваколатланган ҳаракатларни амалга оширишга ҳақлидирлар.

6-модда. Арманистон Республикасида қонуннинг устуңлиги кафолатланади.

Республика Конституцияси олий юридик кучга эгадир ва унинг нормалари бевосита амал қилади.

Конституцияга зид деб эътироф қилинган қонунлар, шунингдек, Конституцияга ва қонунларга зид деб эътироф қилинган бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар юридик кучга эга эмас.

Қонунлар фақат расмий равишда эълон қилингандан кейингина татбиқ этилади — Инсон ҳуқуқларига, эркинликларига ва вазифаларига тааллуқли бўлган эълон қилинмаган ҳуқуқий ҳужжатлар юридик кучга эга эмаслар.

Арманистон Республикаси номидан тузилган халқаро шартномалар фақат ратификация қилингандан кейингина татбиқ этилади.

Ратификация қилинган халқаро шартномалар Республика ҳуқуқий тизимининг таркибий қисми ҳисобланади. Агар уларда қонунларда назарда тутилган бошқача нормалар белгиланган бўлса, шартнома нормалари татбиқ этилади.

Конституцияга зид келувчи халқларо шартномалар Конституцияга тегишли тузатишлар киритилгандан кейин ратификация қилиниши мумкин.

7-модда. Арманистон Республикасида кўп партиявийлик тан олинади.

Партиялар эркин равишда ташкил этилади, халқнинг сиёсий иродасини шакллантириш ва ифодалашга ёрдам беради. Уларнинг фаолияти конституцияга ва қонунларга, тузилиши ва амал қилиш тарзи эса демократия тамойилларига зид бўлмаслиги лозим.

Партиялар ўз молиявий фаолиятининг ошкоралигини таъминлайди.

8-модда. Арманистон Республикасида мулкчилик ҳуқуқи эътироф этилади ва ҳимоя қилинади.

Мулк эгаси ўзига тегишли бўлган мулкка ўз ихтиёри

билан эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф қилади. Мулкчилик ҳуқуқини амалга ошириш атроф муҳитга зарар етказмаслиги, бошқа шахслар, жамият ва давлатнинг ҳуқуқ ҳамда қонуний манфаатлари бузилмаслиги лозим.

Давлат мулкчилигининг барча шакллари эркин ривожлантиришни ва тенг ҳуқуқий ҳимояни, иқтисодий фазолият эркинлигини, эркин иқтисодий рақобатни кафолатлайди.

9-модда. Арманистон Республикасининг ташқи снѐсати халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ — барча давлатлар билан яхши қўшничилик ва ўзаро манфаатли муносабатлар ўрнатиш мақсадида амалга оширилади.

10-модда. Давлат атроф муҳитнинг муҳофаза қилиниши ва қайта яратилишини, табиий бойликлардан оқилана фойдаланишни таъминлайди.

11-модда. Тарих ва маданият ёдгорликлари, бошқа маданий қадриятлар давлат паноҳи ва муҳофазасидадир.

Арманистон Республикаси халқаро ҳуқуқ тамойиллари ва нормалари доирасида бошқа давлатларда бўлган арман тарихий ва маданий қадриятларининг сақланишига ёрдам беради, арман таълими ва маданий ҳаётининг ривожланишига қўмаклашади.

12-модда. Арманистон Республикасининг давлат тили — арман тилидир.

13-модда. Арманистон Республикасининг байроғи — уч хил рангли: қизил, ҳаворанг ва тўқ сариқ рангли бир хил ўлчамдаги горизонтал тасмалардан иборат.

Арманистон Республикаси Гербида лавҳа марказида чўққисига Нуҳ кемаси қўндирилган Арарат тоғи ҳамда тарихий Арманистоннинг тўртта салтанати герблари тасвирланган. Лавҳани бургут ва арслон тутиб туришибди, лавҳа остида эса қилич, новда, бошоқлар боғлами, халқа ва лента тасвирланган.

Арманистон Республикаси мадҳияси — «Бизнинг Ватанимиз»дир.

Арманистон Республикаси пойтахти — Ереван.

ИНСОН ВА ФУҚАРОНИНГ АСОСИЙ ҲУҚУҚЛАРИ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИ

14-модда. Арманистон Республикаси фуқаролигига эга бўлиш ва унинг тўхтатилиши қонун билан белгиланади. Арманлар Арманистон Республикаси фуқаролигига оддий тартибда эга бўладилар.

Арманистон Республикаси бир вақтнинг ўзида бошқа давлатнинг фуқароси бўлиши мумкин эмас.

15-модда. Фуқаролар миллати, ирқи, жинси, тили, диний эътиқоди, сиёсий ёки бошқа қарашлари, ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ ёки бошқа ҳолатидан қатъи назар, Конституция ва қонунлар белгилаб берган барча ҳуқуқлар, эркинликлар ва бурчларга эга бўладилар.

16-модда. Ҳамма кишилар, қонун олдида тенгдирлар ва камситилмасдан қонун билан тенг равишда ҳимоя қилинадилар.

17-модда. Ҳар ким яшаш ҳуқуқига эгадир. Ўлим жазоси уни бекор қилишга қадар алоҳида оғир жиноятлар содир этганлик учун мутлақ чора сифатида қонун билан белгиланиши мумкин.

18-модда. Ҳар ким эркинлик ва дахлсизлик ҳуқуқига эгадир. Инсон қонунда белгиланган тартибдан ташқари ҳолда ҳибсга олиниши, тинтув қилиниши мумкин эмас. У фақат суднинг қарори билан қонунда белгиланган тартибда қамоқда сақланиши мумкин.

19-модда. Инсон қийноққа солиниши, шафқатсиз ёки қадр-қимматини камситувчи муомала ва жазога дучор қилиниши мумкин эмас.

Инсон ўз розилигисиз тиббий ёки илмий тажрибаларга дучор этилиши мумкин эмас.

20-модда. Ҳар ким ўзининг шахсий ва оилавий ҳаётини ғайриқонуний равишдаги аралашувдан, ўз шаъни ва обрўсига қилинган тажовуздан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир.

Инсоннинг шахсий ва оилавий ҳаёти тўғрисида ғай-

риқонуний равишда маълумотлар тўплаш, сақлаш, улардан фойдаланиш ва тарқатиш тақиқланади.

Ҳар ким ёзишмаларини, телефонда сўзлашувлари, почта, телеграф ва бошқа хабарлари сирини сақлаш ҳуқуқларига эгадир, бу ҳуқуқлар фақат суд қарори билангина чекланиши мумкин.

21-модда. Ҳар ким турар жой дахлсизлиги ҳуқуқига эгадир. Қонун назарда тутган ҳоллардан ташқари инсоннинг иродасига қарши унинг турар жойига бостириб кириш тақиқланади.

Турар жой фақат суднинг қарори билан қонун белгилаган тартибда тинтув қилиниши мумкин.

22-модда. Ҳар бир фуқаро Республика ҳудудида бир жойдан иккинчи жойга эркин кўчиш ва яшаш жойини танлаш ҳуқуқига эгадир.

Ҳар ким Республикадан ташқарига чиқиб кетиш ҳуқуқига эгадир.

23-модда. Ҳар ким эркин фикрлаш ҳуқуқига эга, виждон ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эгадир. Дин ва фикрларни ифодалаш эркинлиги Конституциянинг 45-моддасида назарда тутилган асослар бўйича қонун билан чекланиши мумкин.

24-модда. Ҳар ким ўз фикрини маъқуллаб туриб олиш ҳуқуқига эгадир. Инсонни ўз фикридан қайтишга ёки уни ўзгартиришга мажбур этиш тақиқланади.

Ҳар ким сўз эркинлиги, шу жумладан давлат чегараларидан қатъи назар ҳар қандай ахборот воситалари орқали маълумотлар ва ғоялар излаш, олиш ва тарқатиш эркинлиги ҳуқуқига эгадир.

25-модда. Ҳар ким бошқа шахслар билан биргаликда бирлашмалар ташкил этиш, шу жумладан касаба уюшмалари ташкил этиш ва уларга кириш ҳуқуқига эгадир.

Ҳар бир фуқаро бошқа фуқаролар билан биргаликда партиялар ташкил этиш ва уларга кириш ҳуқуқига эгадир.

Бу ҳуқуқлар Қуролли Кучлар ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари хизматчиларига нисбатан фақат қонун билан чекланиши мумкин.

Инсон бирон-бир партия ёки бирлашмага кириш учун мажбур қилиниши мумкин эмас.

26-модда. Фуқаролар тинч йўл билан қурулсиз ҳолда йиғилишлар, митинглар, юриш ва намойишлар ўтказиш учун тўпланиш ҳуқуқига эгадирлар.

27-модда. Арманистон Республикасининг 18 ёшга етган фуқаролари бевосита ёки эркин хоҳиш билдириш билан сайланган ўз вакиллари орқали давлатни бошқаришда қатнашиш ҳуқуқига эгадирлар.

Суд қарори билан ҳуқуқий муомалага лаёқатсиз деб топилган, шунингдек, қонуний кучга кирган суд қарорига кўра озодликдан маҳрум этилишга ҳукм қилинган ва жазони ўтаётган фуқаролар сайлаш ва сайланиш ҳуқуқидан маҳрумдирлар.

28-модда. Ҳар ким мулк эгаси бўлишга ва мерос олиш ҳуқуқига эгадир; ажнабий фуқаролар ва фуқаролиги йўқ шахслар ерга эгалик қилиш ҳуқуқидан фойдаланмайдилар, қонунда назарда тутилган ҳоллар бундан мустаснодир. Фақат суд қонунда назарда тутилган ҳолларда мулкдан маҳрум этиши мумкин.

Жамият ва давлат эҳтиёжлари учун мулкдан бегоналаштириш фақат фавқуллодда ҳолларда қонун асосида олдиндан тенг қимматли товон тўлаш билан амалга оширилиши мумкин.

29-модда. Ҳар бир фуқаро эркин меҳнат танлаш ҳуқуқига эгадир.

Ҳар ким адолатли ва давлат томонидан белгиланган энг кам иш ҳақидан кам бўлмаган, хавфсизлик ва меҳнат шароити гигиенаси талабларини қондирадиган иш ҳақи олиш ҳуқуқига эгадир. Фуқаролар ўзларининг иқтисодий, ижтимоий ва меҳнат манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида иш ташлаш ҳуқуқига эгадирлар. Бу ҳуқуқни амалга ошириш ва чеклаш тартиби қонун билан белгиланади.

30-модда. Ҳар ким дам олиш ҳуқуқига эгадир.

Меҳнат қилинадиган энг кўп вақт, дам олиш кунлари ва ҳар йили ҳақ тўланадиган таътилнинг энг кам муддати қонун билан белгиланади.

31-модда. Ҳар бир фуқаро ўзи ва оиласи учун қонирли турмуш даражасига эга бўлиш, шу жумладан турар жойга эга бўлиш, турмуш шароитини яхшилаш ҳу-

қуқига эгадир. Давлат бу ҳуқуқни амалга ошириш учун зарур чора-тадбирлар кўради.

32-модда. Оила жамиятнинг табиий ва асосий шўъба-сидир. Оила, оналик ва болалик жамият ва давлат ҳомийлиги ва ҳимоясидадир.

Хотин-қизлар ва эркаклар никоҳга киришда, эр-хотинлик ҳаёти даврида ва ажралишда тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар.

33-модда. Ҳар бир фуқаро қарилик, ногиронлик, касаллик бўйича, боқувчисидан ажралган, ишсизлик ҳолларида ва қонунда кўзда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот ҳуқуқига эгадир.

34-модда. Ҳар ким саломатлигини муҳофаза қилиш ҳуқуқига эгадир. Тиббий ёрдам ва хизмат кўрсатиш тартиби қонун билан белгиланади.

Давлат аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш дастурларини амалга оширади, жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришга ёрдам беради.

35-модда. Ҳар бир фуқаро таълим олиш ҳуқуқига эгадир.

Ўрта маълумот олиш давлат ўқув юртларида бепулдир.

Ҳар бир фуқаро давлат ўқув юртларида танлов асосида бепул Олий ва бошқа махсус маълумот олиш ҳуқуқига эгадир.

Нодавлат ўқув юртларини ташкил этиш ва уларнинг фаолият тартиби қонун билан белгиланади.

36-модда. Ҳар ким адабий, бадий, илмий ва техникавий ижод эркинлиги, илмий ютуқлардан фойдаланиш ва жамиятнинг маданий ҳаётида қатнашиш ҳуқуқига эгадир.

Ақлий мулк қонун билан муҳофаза қилинади.

37-модда. Кам сонли миллатларга мансуб фуқаролар ўз анъаналарини сақлаш, тил ва маданиятини ривожлантириш ҳуқуқига эгадирлар.

38-модда. Ҳар ким ўз ҳуқуқлари ва эркинликларини қонун билан тақиқланмаган барча воситалар билан ҳимоя қилиш ҳуқуқига эгадир.

Ҳар ким Конституция ва қонунлар билан мустаҳкам-ланган ўз ҳуқуқларини ва эркинликларини суд йўли билан ҳимоя қилиш ҳуқуқига эгадир.

39-модда. Ҳар ким ўзининг барбод бўлган ҳуқуқла-рини тиклаш, шунингдек, ўзига қўйилган айбнинг асос-ланганлигини аниқлаш учун ўз ишининг тенглик шаро-иtida, барча адолат талабларига риоя қилинган ҳолда мустақил ва холис суд томонидан кўпчилик олдида кў-риб чиқирилиш ҳуқуқига эгадир, жамиятнинг ижтимоий ахлоқини, жамоат тартибини, давлат хавфсизлигини, то-монларнинг шахсий ҳаётини ёки одил судлов манфаат-ларини ҳимоя қилиш мулоҳазаларидан келиб чиқиб, ах-борот воситалари ва жамоатчилик вакилларининг суд тергови ёки унинг бир қисми жараёнида иштирок этиши қонун билан тақиқланиши мумкин.

40-модда. Ҳар ким юридик ёрдам олиш ҳуқуқига эга-дир. Қонун назарда тутган ҳолларда юридик ёрдам бе-пул кўрсатилади.

Ҳар ким ушланган, ҳибсга олиниб қамаб қўйилган ёки айбланган пайтидан бошлаб ҳимоячи олиш ҳуқуқи-га эгадир.

Ҳар бир ҳукм қилинган киши ҳукмнинг юқори судда қонунда белгиланган тартибда қайта кўриб чиқирилиш-ни талаб қилиш ҳуқуқига эгадир.

Ҳар бир ҳукм қилинган шахс ўзининг авф этилишини ёки тайинланган жазонинг юмшатилишини сўраб ариза бериш ҳуқуқига эгадир. Жабрланган шахсга етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш қонунда белгиланган тартиб-да таъмин этилади.

41-модда. Жиноят қилганликда айбланувчи шахс, унинг айби қонунда белгиланган тартибда қонуний куч-га кирган суд қарори билан исботланмагунча айбсиз ҳисобланади.

Айбланувчи ўзининг айбсизлигини исботлаб ўтириши шарт эмас. Тасдиқланмаган шубҳалар айбланувчи фой-дасига талқин қилинади.

42-модда. Ҳеч ким ўз-ўзига, эрига (хотинига) ва яқин қариндошларига қарши гувоҳлик беришга мажбур эмас. Қонунда гувоҳлик бериш мажбуриятидан озод қилиш-нинг бошқа ҳоллари назарда тутилган.

Қонунни бузиш билан эришилган далиллардан фойдаланиш тақиқланади.

Жиноятни содир қилиш пайтида амалда бўлган қонун бўйича татбиқ этилиши мумкин бўлган жазодан ҳам қаттиқроқ жазони тайинлаш тақиқланади.

Агар жиноятни содир қилиш пайтида амалда бўлган қонун бўйича инсон содир қилган жиноят жиноят деб ҳисобланмаса, у жиноят қилишда айбдор деб эътироф қилиниши мумкин эмас.

Жавобгарликни белгиловчи ёки кучайтирувчи қонун тескари кучга эга эмас.

43-модда. Конституцияда мустаҳкамланган ҳуқуқ ва эркинликлар мукамал ҳуқуқ ва эркинликлар ҳисобланмайди ҳамда инсон ва фуқаронинг умум тан олган бошқа ҳуқуқ ва эркинликларини инкор қилиш сифатида талқин этилиши мумкин эмас.

44-модда. Конституциянинг 23—27-моддаларида мустаҳкамланган инсон ва фуқаронинг асосий ҳуқуқ ва эркинликлари, агар бу давлат ва жамоат хавфсизлигини, жамоат тартибини, жамиятнинг соғломлиги ва маънавиятини ҳимоя қилиш, бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, шаъни ва пок номини ҳимоя қилиш учун зарур бўлса, қонун билан чекланиши мумкин.

45-модда. Инсон ва фуқаронинг айрим ҳуқуқ ва эркинликлари, Конституциянинг 17, 19, 20, 39, 41—43-моддаларида кўрсатилган ҳуқуқ ва эркинликлардан ташқари, ҳарбий ҳолат эълон қилинган даврда ёки Конституциянинг 50-моддаси 14-бандида назарда тутилган ҳолларда қонунда белгиланган тартибда вақтинча чекланиши мумкин.

46-модда. Ҳар ким қонунда белгиланган тартибда ва миқдорда солиқлар, божлар тўлаши, бошқа мажбурий тўловларни адо этиши шарт.

47-модда. Ҳар бир фуқаро қонунда белгиланган тартибда Арманистон Республикасини ҳимоя қилишда иштирок этиши шарт.

48-модда. Ҳар ким Конституция ва қонунларга риоя қилиши, бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қадр-қимматини ҳурмат қилиши шарт.

Конституциявий тузумни зўрлик билан ағдариб ташлаш, миллий ирқий, диний нафратни авж олдириш, зўравонлик ва урушни тарғиб қилиш мақсадларида ҳуқуқ ва эркинликлардан фойдаланиш тақиқланади.

III боб

РЕСПУБЛИКА ПРЕЗИДЕНТИ

49-модда. Арманистон Республикасининг Президенти Конституцияга риоя этилишини, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларининг нормал фаолият кўрсатишини таъминлайди.

Республика Президенти Республика мустақиллиги, ҳудудий яхлитлиги ва хавфсизлигининг кафолати ҳисобланади.

50-модда. Республика Президенти Арманистон Республикаси фуқаролари томонидан беш йил муддатга сайланади.

30 ёшга етган, кейинги ўн йил мобайнида Арманистон Республикасининг фуқароси бўлган, кейинги ўн йил мобайнида Республикада доимий равишда яшаб келаётган ва сайлов ҳуқуқига эга бўлган ҳар бир шахс Республика Президенти қилиб сайланиши мумкин.

Айни шу шахс Республика Президенти лавозимиغا кетма-кет икки мартадан ортиқ сайланиши мумкин эмас.

51-модда. Президент сайлови Республика Президентининг ваколатлари тугашига 50 кун қолганда Конституция ва қонунида назарда тутилган тартибда ўтказилади.

Номзодлар учун берилган овозларнинг ярмидан кўпроғини олган номзод Республиканинг сайланган Президенти ҳисобланади. Агар овоз бериш иккидан ортиқ номзод бўйича ўтказилган бўлса-ю, улардан бирортаси ҳам зарур миқдордаги овозларни олмаган бўлса, у ҳолда овоз берилгандан кейин ўн тўртинчи куни овоз беришнинг иккинчи тури ўтказилади, унда энг кўп овоз олган икки номзод иштирок этиши мумкин. Иккинчи турда энг кўп овоз олган номзод сайланган ҳисобланади.

Овоз бериш битта номзод бўйича ўтказилган тақдирда, агар у овоз беришда қатнашганлар овозининг ярмидан кўприғини олган бўлса, сайланган ҳисобланади.

Агар Республика Президенти сайланмай қолса, у ҳолда овоз берилгандан кейин қирқинчи кунда янги сайлов ўтказилади.

Республика Президенти ўз лавозимига олдинги Республика Президентининг ваколатлари тамом бўлган кунни киришади.

Янги ёки навбатдан ташқари сайловда сайланган Республика Президенти сайлов ўтказилгандан кейин ўн кун муддат ичида ўз лавозимига киришади.

52-модда. Республика Президентлигига номзодлардан бири учун энгиб бўлмас тўсиқ пайдо бўлган тақдирда, Республика Президентини сайлаш икки ҳафта муддатга кечиктирилади. Аю шу муддат ичида энгиб бўлмас деб топилган тўсиқлар бартараф этилмаган ёки номзодлардан бири сайлов кунига қадар вафот этган тақдирда янги сайлов ўтказилади.

Янги сайлов тўсиқлар энгиб бўлмайдиган деб топилгандан кейин қирқинчи кунни ўтказилади.

53-модда. Республика Президенти истеъфога чиққан, вафот этган, унинг ўз ваколатларини ижро этиши мумкин бўлмай қолган ёки у Конституциянинг 57-моддасида белгиланган тартибда ўз лавозимидан воз кечган тақдирда бўш ўрин пайдо бўлгандан кейин қирқинчи кунни Республика Президентини навбатдан ташқари сайлаш ўтказилади.

54-модда. Республика Президенти Миллий Мажлисининг навбатдаги йиғилишида халққа қасамёд қилиш билан лавозимга киришади.

55-модда. Республика Президенти:

1) халққа ва Миллий Мажлисга мактуб билан мурожаат қилади;

2) Миллий Мажлис қабул қилган қонунни олгандан кейин 21 кун муддат ичида уни имзолайди ва эълон қилади.

Аю шу муддат ичида қонунни эътирозлар ёки таклифлар билан Миллий Мажлисга уни янгидан муҳокама қилишни талаб этиб қайтариши мумкин.

Беш кун муддат ичида Миллий Мажлис қайта қабул қилган қонунни имзолайди ва эълон қилади:

3) Миллий Мажлис Раиси ва Бош министр билан маслаҳатлашиб олгандан кейин Миллий Мажлисни

тарқатиб юбориши ва навбатдан ташқари сайлов тайинлаши мумкин. Навбатдан ташқари сайлов Миллий Мажлис тарқатиб юборилгандан кейин камида 30 кундан кейин ва кечи билан 40 кунда ўтказилади.

Президент ўз ваколатларини бажаришининг охириги олти ойи мобайнида Миллий Мажлис тарқатиб юбориши мумкин эмас;

4) Бош Министрни тайинлайди ва озод қилади. Бош министрининг тақдими билан Ҳукумат аъзаларини тайинлайди ва озод қилади.

Миллий Мажлис йигирма кун муддат ичида Ҳукуматга ишончсизлик билдирган тақдирда, Ҳукуматнинг истеъфосини қабул қилади. Бош министрни тайинлайди ва Ҳукуматни шакллантиради;

5) қонунда назарда тутилган ҳолларда фуқаролик лавозимларига тайинлашни ўтказди;

6) маслаҳат органларини тузиши мумкин;

7) халқаро муносабатларда Арманистон Республикаси номидан иштирок этади, ташқи сиёсатга умумий раҳбарликни амалга оширади, халқаро шартномалар тузади, Миллий Мажлис ратификация қилган халқаро шартномаларни имзолайди, ҳукуматлараро шартномаларни ратификация қилади;

8) Арманистон Республикасининг хорижий давлатлардаги ва халқаро ташкилотлар ҳузуридаги дипломатия вакилларини тайинлайди ва чақириб олади, хорижий давлатлар дипломатия вакилларининг ишонч ёрлиқларини ҳамда чақириб олиш ёрлиқларини қабул қилади;

9) Бош Министрнинг тақдимига кўра Бош прокурорни тайинлайди ва озод қилади;

10) Конституциявий Суд аъозларини ва Раисини тайинлайди.

Конституциявий Суднинг ҳулосаси асосида, ўзи тайинлаган Конституциявий Суднинг ваколатларини тўхтатиб қўйиши ёки унинг ҳибсга олинишига, суд тарғибда жиноий ёки маъмурий жавобгарликка тортилишига розилик бериши мумкин;

11) Конституциянинг 95-моддасида назарда тутилган тартибда Кассацион Суд ва унинг палаталари раислари ва судьяларини, апелляция судларини, биринчи инстанция судлари ва бошқа судларни, Бош прокурор ўринбосарларини ва прокуратуранинг таркибий бўлинмаларига бошчилик қилувчи прокурорларни тайинлайди, судья-

нинг ваколатини тўхтатиб қўйиши, унинг ҳибсга олинишига, суд тартибида жиноий ва маъмурий жавобгарликка тортилишига розилик бериши мумкин, ўзи тайинлаган прокурорларни озод қилади;

12) Қуrolли Кучлар Бош қўмондоши ҳисобланади, қуrolли Кучларнинг олий қўмондонлик таркибни тайинлайди;

13) Республикага қуrolли ҳужум қилинган тақдирда ёки унинг бевосита таҳдид солиши мавжуд бўлган ёхуд Миллий Мажлис уруш эълон қилган тақдирда қуrolли кучлардан фойдаланиш тўғрисида қарор қабул қилади, ҳарбий ҳолат жорий этади ва умумий ёки қисман сафарбарлик эълон қилиши мумкин.

Ҳарбий ҳолат эълон қилинган тақдирда Миллий Мажлиснинг махсус йиғилиши чақирилади;

14) Конституциявий тузимга таҳдид солувчи бевосита хавф-хатар мавжуд бўлган тақдирда Миллий Мажлис ва Бош министр билан маслаҳатлашиб олгандан кейин вазият тақозо қилган тадбирларни амалга оширади ва бу ҳақда халққа мактуб билан мурожаат қилади;

15) Арманистон Республикаси фуқаролигини беради, сиёсий бошпана бериш масаласини ҳал қилади;

16) Арманистон Республикасининг орден ва медаллари билан мукофотлайди, олий ҳарбий ва фахрий унвонлар, олий дипломатик ва бошқа турдаги унвонларни беради;

17) ҳукм қилинганларни авф этади.

56-модда. Республика Президенти бутун Республика ҳудудида ижро этиладиган фармонлар ва фармойишлар чиқаради. Республика Президентининг фармонлари ва фармойишлари Конституция ҳамда қонуnларга зид келмаслиги керак.

57-модда. Республика Президенти давлатга ҳиёнат қилганлиги ёки бошқа жинояти учун лавозимидан бўшатилиши мумкин.

Миллий Мажлис Республика Президентининг лавозимидан бўшатишганлиги масаласи бўйича ҳулоса олиш учун депутатларнинг умумий сонидан кўпчилигининг овоз бериши билан қабул қилинган қарор билан Конституциявий Судга мурожаат қилади.

Миллий Мажлис Республика Президентининг лаво-

зимидан бўшатишга қўйиладиган қарорни Конституциявий Суднинг ҳулосаси асосида депутатлар умумий сонининг камида учдан икки қисми овози билан қабул қилади.

58-модда. Республика Президентининг истеъфоси Миллий Мажлис томонидан депутатлар умумий сонининг кўпчилиги овози билан қабул қилинади.

59-модда. Республика Президенти оғир касал бўлиб қолган ёки ўз ваколатларини бажариши учун енгиб бўлмас бошқа тўсиқлар мавжуд бўлган тақдирда, Миллий Мажлис Ҳукуматнинг таклифига кўра ва Конституциявий Суднинг ҳулосаси асосида депутатлар умумий сонининг камида учдан икки қисмининг овози билан Республика Президентининг ваколатларини ижро эта олмаслиги тўғрисида қарор қабул қилади.

60-модда. Республика Президенти лавозими бўшаб қолган тақдирда янги сайланган Республика Президентини лавозимига қиришгунга қадар Республика Президентини вазифаларини Миллий Мажлис Раиси бажариб туради, бунинг иложи бўлмаса, Бош министр бажаради. Ана шу даврда Миллий Мажлисни тарқатиб юбориш, референдум тайинлаш, Бош министрни, Бош прокурорни тайинлаш ёки озод қилиш тақиқланади.

61-модда. Республика Президентига ҳақ тўлаш, унга хизмат кўрсатиш ва унинг ҳафсизлигини таъминлаш тардиби қонун билан белгиланади.

IV боб

МИЛЛИЙ МАЖЛИС

62-модда. Арманистон Республикасида қонун чиқарувчи ҳокимиятни Миллий Мажлис амалга оширади.

Конституциянинг 59, 66, 73, 74, 78, 81, 83, 84, 111, 112-моддаларида назарда тутилган ҳолларда, шунингдек, ўз фаолиятини ташкил этиш масалалари юзасидан Миллий Мажлис қарорлар қабул қилади, бу қарорлар Миллий Мажлис Раиси томонидан имзоланади ва эълон қилинади.

Миллий Мажлис ваколатлари Конституция томонидан белгиланади.

Миллий Мажлис ўз регламентига мувофиқ иш олиб боради.

63-модда Миллий Мажлис 131 нафар депутатдан иборатдир.

Миллий Мажлис ваколатлари у сайлангандан кейинги тўртинчи йилнинг июнида, янги сайланган Миллий Мажлиснинг биринчи сессияси очилган куни тўхтатилади, шу куни янги сайланган Миллий Мажлиснинг ваколатлари муддати бошланади.

Миллий Мажлис Конституцияда назарда тутилган тартибда тарқатиб юборилиши мумкин.

Янги сайланган Миллий Мажлис сайлангандан кейин бир йил мобайнида тарқатиб юборилиши мумкин эмас.

Миллий Мажлис ҳарбий ҳолат вақтида ёки Конституциянинг 56-моддаси 14-бандида назарда тутилган ҳолларда, шунингдек, Республика Президентининг лавозимидан бўшатирилганлиги масаласи кўтарилган пайтда тарқатиб юборилиши мумкин эмас.

64-модда. Ёши 25 га тўлган, кейинги беш йил мобайнида Арманистон Республикаси фуқароси бўлган, кейинги беш йил мобайнида Республикада доимий яшаган ва сайлов ҳуқуқига эга бўлган ҳар бир шахс депутат қилиб сайланиши мумкин.

65-модда. Депутат илмий, педагогик ва ижодий ишдан ташқари, бошқа давлат лавозимини эгаллиши ёки ҳақ тўланадиган бошқа ишни бажариши мумкин эмас.

Депутатнинг фаолиятига ҳақ тўлаш ва унинг кафолатлари қонун билан белгиланади.

66-модда. Депутат императив (буйруқ тарзидаги) мандат билан боғланмаган бўлиб, ўз виждони ва эътиқодига амал қилади.

Депутат ўз мақомидан келиб чиқадиган ҳаракатлари учун, шу жумладан Миллий Мажлисда билдирилган фикри учун, агар у туҳмат ва ҳақоратни ўз ичига олмаган бўлса, таъқиб қилиниши ва жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

Депутат Миллий Мажлиснинг розилигисиз ҳибсга олиниши, жиноий ёки маъмурий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

67-модда. Миллий Мажлиснинг ваколатлари муддати тугаган, Миллий Мажлис тарқатиб юборилган, Конституциянинг 65-моддаси биринчи қисмининг шартлари бузилган, Арманистон Республикаси фуқаролигидан маҳрум этилган, битта сессия мобайнида овоз беришларнинг ярмидан бошлаб узрсиз сабаб билан иштирок этмаган, озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган, ҳуқуқий муомалага лаёқатсизлиги эътироф этилган ва истеъфода чиққан депутатнинг ваколатлари тўхтатилади.

Депутатнинг ваколатларини тўхтатиш тартиби Миллий Мажлис Регламенти билан белгиланади.

68-модда. Миллий Мажлисга навбатдаги сайлов унинг ваколатлари тугашидан олдинги 60 кун мобайнида ўтказилади.

Миллий Мажлисни сайлаш тартиби қонун билан белгиланади.

Сайлов Республика Президентининг фармони билан тайинланади.

Янги сайланган Миллий Мажлиснинг биринчи сессияси сайловдан кейинги иккинчи пайшанбада умумий депутатлар сонининг камида учдан икки қисми томонидан чақирилади.

Миллий Мажлис Раиси сайлангунга қадар Миллий Мажлис йиғилишини энг катта ёшли депутат олиб боради.

69-модда. Миллий Мажлиснинг навбатдаги сессиялари йилига икки марта: сентябрнинг иккинчи душанбасидан декабрнинг иккинчи чоршанбасигача, февралнинг биринчи душанбасидан июннинг иккинчи чоршанбасигача чақирилади.

Миллий Мажлис йиғилишлари очик ҳисобланади. Ёпиқ йиғилиш Миллий Мажлис қарори билан ўтказилиши мумкин.

70-модда. Миллий Мажлиснинг навбатдан ташқари сессиясини Республика Президенти депутатлар умумий сонининг камида учдан бир қисми ёки Ҳукумат ташаббуси билан чақиради.

Навбатдан ташқари сессия Миллий Мажлис депутатлари умумий сонидан кўпчилигининг талаби билан ташаббускор томонидан белгиланган кун тартиби бўйича ва у белгиланган муддатларда ўтказилади.

Навбатдан ташқари сессия олти кундан ортиқ давом этиши мумкин эмас.

Миллий Мажлиснинг навбатдан ташқари сессиясини Миллий Мажлис Раиси Ҳукумат ташаббуси билан ёки депутатлар умумий сонининг камида учдан бир қисми ташаббуси билан чақиради.

Навбатдан ташқари йиғилиш ташаббускор томонидан белгиланган кун тартибида ва у белгиланган муддатларда ўтказилади.

71-модда. Миллий Мажлис қонунлари ва қарорлари, 58, 59, 67, 72, 74, 84, 111-моддаларда, 75-модданинг тўртинчи қисмида, 79-модданинг биринчи қисмида, 83-модданинг 3-бандида назарда тутилган ҳоллардан ташқари бўлса, мажлисда иштирок этаётганларнинг кўпчилик овози билан қабул қилинади — бундай овоз беришда депутатлар умумий сонининг ярмидан кўпроғи иштирок этган бўлиши керак.

72-модда. Миллий Мажлис Республика Президенти қайтариб юборган қонунни навбатдан ташқари муҳокама қилади.

Республика Президентининг эътирозлари ва таклифлари қабул қилинмаган тақдирда Миллий Мажлис қайтариб юборилган қонунни депутатлар умумий сонидан кўпчилиги овози билан қайта қабул қилади.

73-модда. Миллий Мажлисте олти доимий комиссия, зарурат туғилган тақдирда эса — муваққат комиссиялар ташкил этилади.

Доимий комиссиялар қонун лойиҳалари ва бошқа таклифларни олдиндан муҳокама қилиш ва улар юзасидан хулосаларни Миллий Мажлисга тақдим этиш учун ташкил этилади.

Муваққат комиссиялар айрим қонунлар лойиҳаларини олдиндан муҳокама қилиш ёки муайян воқеалар ва фактлар бўйича Миллий Мажлисга хулосалар, маълумотномалар тақдим этиш учун ташкил этилади.

74-модда. Ҳукумат янги сайланган Миллий Мажлис ташкил этилгандан сўнг ёки ўзи ташкил топгандан кейин йигирма кун муддат ичида ўз фаолияти дастурини Миллий Мажлиснинг маъқуллашига тақдим этади ва Миллий Мажлис йиғилишига ишонч билдириш ҳақидаги масалани қўяди.

Ҳукуматга ишончсизлик билдириш тўғрисидаги қарор лойиҳаси депутатлар умумий сонининг камида ўчдан бир қисми томонидан, ишончсизлик билдириш тўғрисидаги масала қўйилгандан кейин 24 соат ичида тақдим этилиши мумкин.

Ҳукуматга ишончсизлик билдириш тўғрисидаги қарор лойиҳаси у киритилгандан кейин камида 48 соат ўтгач ва кўпи билан 72 соатдан кечикмай овозга қўйилади. Қарор депутатлар умумий сонининг кўпчилилик овози билан қабул қилинади.

Ҳукуматга ишончсизлик билдириш тўғрисидаги қарор лойиҳаси киритилмаган ёки бу хилдаги қарор қабул қилинмаган тақдирда унинг фаолият дастури маъқулланган ҳисобланади.

Ишончсизлик билдириш тўғрисида қарор қабул қилинган тақдирда Бош министр Республика Президентига Ҳукуматнинг истеъфога чиқиши тўғрисида баёнот тақдим этади.

75-модда. Миллий Мажлисида қонун чиқариш ташаббуси ҳуқуқи депутатлар ва ҳукуматга мансубдир.

Ҳукумат ўзи киритган қонун лойиҳаларини муҳокама қилиш изчиллигини белгилайди ва улар ўзи учунгина мақбул бўлган тузатишлар билан овозга қўйилишини талаб қилиши мумкин.

Ҳукумат қарори билан кечиктириб бўлмайдиган қонун лойиҳаси деб эътироф этилган лойиҳани Миллий Мажлис муҳокама қилади ва бир ой муддат ичида овозга қўяди.

Давлат даромадларини камайтирувчи ёки унинг харажатларини кўпайтирувчи қонун лойиҳаларини Миллий Мажлис Ҳукуматнинг ҳулосаси мавжуд бўлган тақдирдагина муҳокама қилади ва депутатлар умумий сонининг кўпчилилик овози билан қабул қилади.

Ҳукумат ўзи киритган қонун лойиҳаси қабул қилиниши муносабати билан ишонч билдириш тўғрисидаги масалани қўйиши мумкин. Агар Миллий Мажлис Конституциянинг 74-моддасида белгиланган тартибда Ҳукуматга ишончсизлик билдириш тўғрисида қарор қабул қилмаса, Ҳукумат киритган қонун лойиҳаси қабул қилинган ҳисобланади.

Ҳукумат ўзи қонун лойиҳаси киритиши муносабати билан битта сессия мобайнида ишонч билдириш тўғрисидаги масалани кўпи билан икки марта қўйиши мумкин.

76-модда. Миллий Мажлис Ҳукумат тақдими бўйича Давлат бюджетини тасдиқлайди. Бюджет йили бошлангунга қадар Давлат бюджети тасдиқланмаган тақдирда харажатлар олдинги йил учун бюджет пропорцияларида амалга оширилади.

Давлат бюджетини муҳокама қилиш ва тасдиқлаш қонун билан белгиланади.

77-модда. Миллий Мажлис Давлат бюджетининг ижросини, шунингдек, хорижий давлатлар ва халқаро ташкилотлардан олинган қазрлар ва кредитлар ижросини назорат қилишни амалга оширади.

Миллий Мажлис Давлат бюджетининг ижроси тўғрисидаги йиллик ҳисоботни муҳокама қилади ва Миллий Мажлис Назорат паласининг хулосаси мавжуд бўлган тақдирда бу ҳисоботни тасдиқлайди.

78-модда. Ҳукумат фаолиятининг дастурини қонуний тарзда таъминлаш мақсадида Миллий Мажлис Ҳукуматни қонун кўчига эга бўлган қарорлар қабул қилишга вакил қилиши мумкин, бу қарорлар Миллий Мажлис белгиллаган муддат мобайнида амал қилади ва қонунларга зид келиши мумкин эмас. Мазкур қарорларни Республика Президенти имзолайди.

79-модда. Миллий Мажлис депутатлар умумий сонининг кўпчилик овози билан ўз ваколатларининг бутун муддатига Миллий Мажлис Раисини сайлайди.

Миллий Мажлис Раиси йиғилишларни олиб боради. Миллий Мажлиснинг моддий ва молиявий маблағларини тартибга солади, унинг нормал фаолиятини таъминлайди.

Миллий Мажлис Миллий Мажлис Раисининг иккита ўринбосарини сайлайди.

80-модда. Депутатлар ҳукуматга саволлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эгадирлар. Бош министр ва Ҳукумат аъзолари навбатдаги сессия ишининг ҳар бир ҳафтасида бир мажлис мобайнида депутатларнинг саволларига жавоб қайтарадилар.

Миллий Мажлис депутатларнинг саволлари муносабати билан қарорлар қабул қилмайди.

81-модда. Миллий Мажлис Республика Президенти-нинг таклифи билан:

1) амнистия (авфи умумий) эълон қилади;
2) Арманистон Республикасининг халқаро шартномаларини ратификация қилади ёки бекор деб эълон қилади. Миллий Мажлис ратификация қилиши лозим бўлган халқаро шартномалар доираси қонун билан белгиланади;

3) уруш эълон қилади.

Миллий Мажлис Конституциявий Суднинг хулосаси билан Конституциянинг 55-моддаси 13 ва 14-бандларида назарда тутилган тадбирларни амалга оширишни тўхтатиши мумкин.

82-модда. Миллий Мажлис Ҳукуматнинг таклифи билан Республиканинг маъмурий-ҳудудий бўлинишини тасдиқлайди.

83-модда. Миллий Мажлис:

1) Республика Президентининг таклифи билан Марказий банк раисини ва унинг ўринбосарини тайинлайди;

2) Миллий Мажлис Раисининг таклифи билан Миллий Мажлис Назорат палатаси раисини, Конституциявий Суд аъзоларини ва Конституциявий Суд таркибидан — Конституциявий Суд Раисини тайинлайди.

Миллий Мажлис Конституциявий Суд тузилгандан кейин ўттиз кун муддат ичида Конституциявий Суд Раисини тайинламаган тақдирда Конституциявий Суд Раисини Республика Президенти тайинлайди.

3) Конституциявий Суд хулосаси асосида ўзи тайинлаган Конституциявий Суд аъзосининг ваколатларини тўхтатиши, унинг ҳибсга олинишига, суд тартибида жиноий ёки маъмурий жавобгарликка тортилишига розилик бериши мумкин.

84-модда. Миллий Мажлис депутатлар умумий сонининг кўпчилик овози билан Ҳукуматга ишончсизлик билдиради. У мазкур ҳуқуқдан ҳарбий ҳолат даврида ёки Конституция 55-моддасининг 14-бандида назарда тутилган ҳолатда фойдалана олмайди.

V боб

ҲУКУМАТ

85-модда. Арманистон Республикасида ижро этувчи ҳокимиятни Арманистон Республикаси Ҳукумати амалга оширади.

Ҳукумат Бош министр ва министрлардан ташкил топади; Ҳукумат ваколатлари Конституция ва қонунлар билан белгиланади.

Ҳукуматнинг тузилиши ва фаолият кўрсатиш тартиби Бош министр тақдимига кўра Республика Президенти Фармони билан белгиланади.

86-модда. Ҳукумат мажлисини Республика Президенти ёки унинг топшириғига кўра Бош министр чақиради ва олиб боради.

Ҳукумат қарорларини Бош министр имзолайди. Республика Президенти тасдиқлайди.

Конституциянинг 59-моддасида назарда тутилган ҳолларда Бош министр Ҳукумат аъзолари кўпчилигининг талаби билан Ҳукумат мажлисини чақиради ва унда раислик қилади.

87-модда. Бош министр Ҳукуматнинг кундалик фаолиятига раҳбарлик қилади ва министрлар ишини мувофиқлаштириб туради.

Бош министр қарорлар қабул қилади. Бош министрининг қарорларини ҳукумат фаолияти тартибида назарда тутилган ҳолларда, шунингдек, бу қарорларни амалга оширадиган министрлар ҳам имзолайдилар.

88-модда. Ҳукумат аъзоси бирон-бир вакиллик органи аъзоси бўлиши, давлатнинг бошқа лавозимини эгаллаши ёки ҳақ тўланадиган бошқа ишни бажариши мумкин эмас.

89-модда. Ҳукумат:

1) Конституциянинг 74-моддасида назарда тутилган тартибда ўз фаолияти дастурини Миллий Мажлиснинг маъқуллашига тақдим этади;

2) Давлат бюджети лойиҳасини Миллий Мажлис тасдиғига тақдим этади, бюджетнинг ижросини таъминлайди, шу муносабат билан Миллий Мажлисга ҳисобот тақдим этади;

3) давлат мулкани бошқаради;

4) ягона молия-иқтисодий, кредит ва давлат солиқ сиёсатининг амалга оширилишини таъминлайди;

5) фан, таълим, маданият, соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот ва табиатни муҳофаза қилиш соҳаларида давлат сиёсатининг амалга оширилишини таъминлайди;

6) Республика мудофааси, миллий хавфсизлиги ва ташқи сиёсатини амалга оширишни таъминлайди;

7) қонунчиликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, мулкчиликни ва жамоат тартибини муҳофаза қилиш юзасидан чора-тадбирлар кўради.

90-модда. Ҳукумат бюджет йили тамом бўлмасдан камида 60 кун олдин Миллий Мажлис муҳокамасига Давлат бюджети лойиҳасини тақдим этади ва унинг мазкур муддат тугашига қадар ўзи қабул қилган тузатишлар билан овозга қўйилишини талаб этиши мумкин. Бюджет тасдиқланиши муносабати билан Ҳукумат ишонч билдириш масаласини қўйиши мумкин. Агар Миллий Мажлис Конституциянинг 74-моддасида назарда тутилган тартибда Ҳукуматга ишончсизлик билдирмаса, у ҳолда Давлат бюджети ҳукумат қабул қилган тузатишлар билан тасдиқланган ихсобланади.

Миллий Мажлис Ҳукуматга ишончсизлик билдирган тақдирда бюджет тасдиқланиши муносабати билан янги Ҳукумат йигирма кун ичида Миллий Мажлисга бюджет лойиҳасини тақдим этади, лойиҳа ўттиз кун мобайнида ушбу моддада белгиланган тартибда муҳокама қилинади ва тасдиқланади.

VI боб

СУД ҲОКИМИЯТИ

91-модда. Арманистон Республикасида одил судловни Конституция ва қонунларга мувофиқ фақат судлар амалга оширади.

Қонунда белгиланган ҳолларда суд ишлари маслаҳатчилар иштирокида амалга оширилади.

92-модда. Арманистон Республикасининг умумий юрисдикцияси судлари биринчи инстанция судлари, авф этиш судлари ва Кассация Суди ҳисобланади.

Арманистон Республикасида, шунингдек, ҳўжалик, ҳарбий судлар, ва қонунда кўзда тутилган бошқа судлар ҳам амал қилади.

❧ Фавқулодда судларни ташкил этиш тақиқланади.

93-модда. Кучга кирган қарорлар, ҳукмлар Бош прокурор, унинг ўринбосарлари ёки махсус лицензияга эга

бўлган ва Кассация Судида рўйхатга олинган адвокатлар порозилиги асосида Кассация Судида қайта кўриб чиқилади.

94-модда. Республика Президенти суд органлари мустақиллигига кафил ҳисобланади. У Одил судлов кенгашига бошчилик қилади.

Адлия министри ва Бош прокурор Кенгаш Раисининг ўринбосарлари ҳисобланадилар.

Кенгаш таркибига, шунингдек, Республика Президенти томонидан беш йил муддатга тайинланган ўн тўрт аъзо ҳам киради, улардан икки нафари илмий юристлар, тўққиз нафари — судьялар, уч нафари — прокурорлардир.

Кенгашнинг учтадан аъзоси биринчи инстанция судлари, шикоят судлари ва Кассация Суди судьяларидан тайинланади. Судьяларнинг умумий йиғилишлари яширин овоз бериш йўли билан ҳар бир ўринга учтадан номзод кўрсатади.

Кенгаш аъзолари — прокурорларнинг номзодларини Бош прокурор кўрсатади.

95-модда. Одил судлов кенгаши:

1) Адлия министрининг таклифи билан судьяларнинг лавозимга яроқлилиги ва хизматда юқори кўтарилишига доир ҳар йилги рўйхатларни тузиб чиқади ва Республика Президентининг тасдиғига тақдим этади, ана шу рўйхатлар асосида лавозимларга тайинлаш амалга оширилади;

2) Бош прокурор таклифи билан прокурорларнинг лавозимга яроқлилиги ва хизматда юқори кўтарилишига доир ҳар йилги рўйхатларни тузиб чиқади ва Республика Президентининг тасдиғига тақдим этади, шу рўйхатлар асосида лавозимларга тайинланиш амалга оширилади;

3) Кассация Суди, унинг палаталари раислари, судьялари, шикоят суди, биринчи инстанция ва бошқа судларнинг раислари номзодларини таклиф этади. Адлия министри тақдим этган бошқа судьялар номзодлари бўйича хулоса беради;

4) Бош прокурор тақдим этган Бош прокурор ўринбосарлари, прокуратура таркибий бўлинмаларига бошчилик қиладиган прокурорлар номзодлари бўйича хулосалар беради;

5) судьялар ва прокурорларга даража унвонлари бериш тўғрисида таклифлар тақдим этади;

6) судьянинг ваколатларини тўхтатишга, судьяни ҳибсга олишга, уни суд тартибида жиноий ёки маъмурий жавобгарликка тортишга розилик бериш тўғрисида таклифлар тақдим этади;

7) судьяларни интизом жавобгарлигига тортади. Судьяларни жавобгарликка тортиш масаласини кўриб чиқиш вақтида Одил судлов кенгаши мажлисларини Кассация Суди раиси олиб боради. Республика Президенти, Адлия министри ва Бош прокурор бу мажлисларда иштирок этмайди;

8) Республика Президенти сўровига биноан авф этиш масалалари юзасидан ўз фикрини билдиради.

Одил судлов кенгашининг фаолият тартиби қонун билан белгиланади.

96-модда. Конституциявий Суднинг судьяси ва аъзоси алмаштирилмайди. Судья ўз лавозимини 65 ёшга етгунча, Конституциявий суд аъзоси — 70 ёшга етгунча эгаллаб туради. Уларнинг ваколатлари фақат Конституция ва қонунларда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда тўхтатилади.

97-модда. Одил судловни амалга ошириш чоғида Конституциявий Суднинг судьяси ва аъзоси мустақилдирлар ҳамда фақат қонунга бўйсунадилар.

Конституциявий суднинг судьяси ва аъзоси фаолиятининг кафолатлари, шунингдек, жавобгарлиги асослари ва тартиби қонун билан белгиланади.

98-модда. Конституциявий Суднинг судьяси ва аъзоси бошқа давлат лавозимини эгаллаши ёки илмий, педагоглик ва ижодий ишдан ташқари ҳақ тўланадиган бошқа ишни бажариши мумкин эмас.

Конституциявий Суднинг судьяси ва аъзоси бирон-бир партиянинг аъзоси бўлишлари ёки сиёсий фаолият билан шуғулланишлари мумкин эмас.

99-модда. Конституциявий Суд тўққиз аъзодан ташкил топади, улардан беш нафарини Миллий Мажлис, тўрт нафарини — Республика Президенти тайинлайди.

100-модда. Конституциявий Суд қонунда белгиланган тартибда:

1) Миллий Мажлис қонулари, қарорларининг, Республика Президенти Фармонлари, фармойишларининг, Ҳукумат қарорларининг Конституцияга мувофиқлигини аниқлайди;

2) халқаро шартнома ратификация қилинишидан олдин Конституциянинг унда мустақкамланган мажбуриятларга мувофиқ келишини белгилайди;

3) референдумларнинг, Республика Президенти ва депутатлар сайловининг натижалари билан боғлиқ бўлган низоларни ҳал этади;

4) Республика Президентлигига номзодлар учун вужудга келган тўсиқларнинг енгиб бўлмаслиги ёки бар-тараф этилганлигини эътироф этади;

5) Республика Президентининг лавозимдан бўшати-лишига асос мавжудлиги тўғрисида ҳулоса беради;

6) Конституциянинг 55-моддаси 13 ва 14-бандларида назарда тутилган тадбирлар бўйича ҳулоса беради;

7) Республика Президентининг ўз ваколатларини ижро этиш имкони йўқлиги ҳақида ҳулоса беради;

8) Конституциявий Суд аъзосининг ваколатларини тўхтатиш, уни ҳибсга олиш, суд тартибида жиноий ё маъмурий жавобгарликка тортиш тўғрисида ҳулоса бе-ради;

9) қонунда белгиланган тартибда партиянинг фао-лиятини тўхтатиш ёки тақиқлаш ҳақида қарор чиқа-ради.

101-модда. Конституциявий Судга қуйидагилар му-рожаат қилишлари мумкин:

1) Республика Президенти;

2) депутатларнинг камида учдан бир қисми;

3) Республика Президентлигига ва депутатликка ном-зодлар сайлов натижалари билан боғлиқ низолар бўйича;

4) Ҳукумат — Конституциянинг 59-моддасида на-зарда тутилган ҳолларда.

Конституциявий Суд ишни фақат тегишли ариза мав-жуд бўлган тақдирдагина кўриб чиқади.

102-модда. Конституциявий Суд аризани олгандан кейин кўпи билан ўттиз кундан қолмай қарор ва ҳулоса-лар қабул қилади.

Конституциявий Суднинг қарорлари қатъий, қайта кўриб чиқилмайди ва эълон қилинган пайтдан эътиборан кучга киради.

Конституциянинг 100-моддаси 1—4-бандларида назарда тутилган масалаларни Конституциявий Суд қўпчилик овоз билан, 5—9-бандларда назарда тутилган масалаларни эса, аъзоларнинг умумий сонидан камида учдан икки қисмининг овози билан ҳал этади.

103-модда. Арманистон Республикаси Прокуратураси ягона марказлашган тизим бўлиб, унга Бош прокурор бошчилик қилади.

Прокуратура:

1) қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда жиноий таъқиб қўзғайди;

2) дастлабки тергов ва терговнинг қонунийлиги устидан назоратни амалга оширади;

3) судда айбловни қўллаб-қувватлайди;

4) судда давлат манфаатларини ҳимоя қилиш юзасидан даъво қўзғайди;

5) судларнинг хулосалари, ҳукмлари ва қарорларига норозилик билдиради;

6) жазолаш ва мажбур қилишнинг бошқа шакллари қўлланиш устидан назоратни амалга оширади.

Прокуратура ўзига Конституция томонидан берилган ваколатлар доирасида Прокуратура тўғрисидаги қонун асосида иш олиб боради.

VII боб

ХУДУДИЙ БОШҚАРУВ ВА МАҲАЛЛИЙ ЎЗИНИ ЎЗИ БОШҚАРИШ

104-модда. Арманистон Республикасининг маъмурий-ҳудудий бирликлари вилоятлар ва жамоалардир. Вилоятлар қишлоқ ва шаҳар жамоаларидан ташкил топади.

105-модда. Жамоаларда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш амалга оширилади. Жамоа мулкни тасарруф қилиш, жамоа аҳамиятига эга бўлган масалаларни ҳал қилиш учун уч йил муддатга маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари сайланади: таркибида беш нафардан ўн беш нафаргача аъзо бўлган жамоа оқсоқоллар кенгаши, жамоа раҳбари — шаҳар мэри, қишлоқ оқсоқоли.

Жамоа раҳбари ўз маъмуриятини ташкил этади.

106-модда. Жамоа оқсоқоллар кенгаши жамоа раҳбарининг тақдими билан жамоа бюджетини тасдиқлайди, бюджетнинг қонунда белгиланган тартибда ижро

этилишини назорат қилади, маҳаллий солиқлар ва тўловларни белгилайди.

107-модда. Вилоятларда давлат бошқаруви амалга оширилади.

Вилоятлардаги ҳукумат ҳукуматнинг минтақавий сиёсатини амалга оширадиган вилоятлар раҳбарларини тайинлайди ва озод қилади, республика ижро этувчи органларининг минтақавий хизматлари фаолиятини тартибга солади.

108-модда. Ереван шаҳри вилоят мақомига эгадир.

Ереван мэрини Бош министр тавсияси билан Республика Президенти тайинлайди ва озод қилади.

Еревандаги маҳаллий ўзини ўзи бошқариш мавзе жамоаларида амалга оширилади.

109-модда. Ҳукумат вилоят раҳбарининг тақдими билан қонунда белгиланган ҳолларда жамоа раҳбарини лавозимидан четлатиши мумкин.

Жамоа раҳбари лавозимидан четлатилган тақдирда ҳукумат қарорига мувофиқ ўттиз кун муддат ичида навбатдан ташқари сайлов ўтказилади. Жамоанинг янги сайланган раҳбари лавозимга киришгунга қадар Бош министр шаҳар жамоаси раҳбарининг вазифасини бажарувчини, вилоят раҳбари эса қишлоқ жамоаси раҳбарининг вазифасини бажарувчини тайинлайди.

110-модда. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларини сайлаш, уларнинг ваколатлари тартиби Конституция ва қонунлар билан белгиланади.

VIII боб

КОНСТИТУЦИЯНИНГ ҚАБУЛ ҚИЛИНИШИ, ЎЗГАРТИРИЛИШИ ВА РЕФЕРЕНДУМ

111-модда. Конституция Республика Президенти ёки Миллий Мажлис ташаббуси билан референдум воситасида қабул қилинади ёки унга тузатишлар киритилади.

Референдумни Миллий Мажлис депутатларининг умумий кўпчилиги таклифи ёки розилиги билан Республика Президенти тайинлайди.

Конституция лойиҳаси олиниб, унга тузатишлар ки-

ритилгандан кейин 21 кунлик муддат ичида Республика Президенти уларни Миллий Мажлисга ўз мулоҳазалари, таклифлари билан қайтариб юбориши, янгидан муҳокама қилишни талаб этиши мумкин.

Республика Президенти Миллий Мажлис белгилаган муддатда Конституция лойиҳасини ёки унга киритиладиган, Миллий Мажлис томонидан депутатларнинг умумий сонидан камида учдан икки қисми овози билан янгидан таклиф этилган тузатишларни референдумга қўяди.

112-модда. Қонунлар Миллий Мажлис ёки Ҳукуматнинг таклифи билан Конституциянинг 111-моддасида белгиланган тартибда референдумга қўйилади.

Референдум воситасида қабул қилинган қонунларга ўзгаришлар фақат референдум томонидан киритилади.

113-модда. Референдумга олиб чиқилган лойиҳа, агар унинг учун овоз беришда қатнашганларнинг ярмидан кўпроғи, лекин сайлов рўйхатига киритилган фуқароларнинг камида учдан бир қисми овоз берган бўлса, қабул қилинган ҳисобланади.

114-модда. Конституциянинг 1, 2 ва 114-моддаларига ўзгариш киритилмайди.

IX боб

ЎТИШ ҚОИДАЛАРИ

115-модда. Ушбу Конституция расмий равишда эълон қилинган пайтдан эътиборан референдум натижалари асосида кучга киради.

116-модда. Конституция кучга кирган пайтдан бошлаб:

1) 1978 йилги Конституциянинг амал қилиши шундан кейинги ўзгаришлар ва қўшимчалар билан биргаликда, шунингдек, конституциявий қонунларнинг амал қилиши тўхтатилади;

2) Арманистон Республикасининг қонунлари ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатлари, агар улар конституцияга зид келмайдиган бўлса, амал қилади.

3) Республика Президенти ўзига Конституцияда берилган ваколатларни амалга оширади. Вице-президент

Ўз ваколатлари тугашига қадар Президент топшириқларини бажаради;

4) Миллий Мажлис Ўзига Конституцияда берилган ваколатларни амалга оширади. Конституциянинг 63-моддаси 1-қисми, 64-моддаси, ва 65-моддасининг 1-қисми қоидалари навбатдаги чақириқ Миллий Мажлис учун татбиқ этилади. Бунга қадар 1995 йил 27 мартдаги Конституциявий қонуннинг 4 ва 5-моддалари амал қилади:

5) Конституциявий Суд ташкил этилгунга қадар халқаро шартномалар унинг хулосасисиз ратификация қилинади:

6) қишлоқ, посёлка, шаҳар, район депутатлари Кенгашлари ва уларнинг ижро этувчи органлари то ҳудудий бошқарув органлари тўғрисида Конституцияга мос келувчи қонунлар қабул қилингунга ва маҳаллий Ўзини Ўзи бошқариш органлари тузилгунга қадар қонун билан белгиланган ваколатларни амалга оширишни давом эттирадилар.

Ҳудудий бошқарув ва маҳаллий Ўзини Ўзи бошқариш органлари тўғрисида қонунлар қабул қилингунга қадар депутатларнинг шаҳар ва район депутатлари Кенгашлари раисларига ишончсизлик билдириш ҳуқуқи Миллий Мажлисга берилади;

7) район (шаҳар) халқ судлари ва Олий Суд Конституцияга мувофиқ, суд тузилиши ва суд ишларини юритиш ҳақида қонунлар қабул қилинишига ва янги суд тизими ташкил этилишига қадар Ўзларининг аввалги ваколатлари доирасида фаолият кўрсатишни давом эттирадилар;

8) Давлат арбитражи Хўжалик Суди тузилгунга қадар Ўзининг аввалги ваколатлари доирасида фаолият кўрсатишни давом эттиради;

9) район (шаҳар) халқ судларининг ваколатлари олти ойгача бўлган муддатга чўзилади, ана шу муддат ичида Республика Президенти Одил судлов кенгаши тақлифи билан район (шаҳар) халқ судлари судьяларини уч йил муддатга тайинлайди;

10) Олий Суд аъзоларининг ваколатлари Кассация Суди тузилгунга қадар, лекин уч йилдан кўп бўлмаган муддатга чўзилади;

11) янги суд тизими ташкил этилгунга қадар Одил судлов кенгаши таркибига Республика Президенти то-

монидан тайинланган ўн бир аъзо киради, улардан икки нафари юрист-олимлар, олти нафари — судьялар, уч нафари — прокурорлардир. Кенгашнинг учтадан аъзоси район (шаҳар) халқ судлари ва Олий Суд судьяларидан Конституциянинг 94-моддаси билан белгиланган тартибда тайинланади;

Кенгашга Республика Президенти бошчилик қилади. Адлия министри ва Бош прокурор Кенгаш раисининг ўринбосарлари ҳисобланадилар.

Одил судлов кенгаши ўзига Конституцияда берилган ваколатларин амалга оширади;

12) Прокуратура тўғрисидаги қонун қабул қилингунча прокуратура ўзига Конституцияда бериб қўйилган ваколатларин амалдаги қонунларга мувофиқ амалга оширади;

13) Олий Судда Бош прокурор, унинг ўринбосарлари ва Олий Судда рўйхатдан ўтказилган махсус лицензияга эга бўлган адвокатларнинг норозиликлари асосида судларнинг қонуний кучга кирган ҳукмлари, қарорлари қайтадан кўриб чиқилади;

14) Жиноий-процессуал кодекс Конституцияга мувофиқ келтирилгунга қадар тинтув қилиш ва ҳибсга олишнинг аввалги тартиби сақлаб қолинади.

117-модда. Конституция қабул қилинган кун «Конституция куни» байрами деб эълон қилинади.

1995 йил 5 июль

БЕЛАРУСЬ

БЕЛАРУСЬ РЕСПУБЛИКАСИ

Шарқий Европадаги давлат. Ҳудуди — 207,6 минг кв. км. Пойтахти — Минск. Асосий маъмурий-ҳудудий бирлиги — область (олтита области бор). Аҳолиси — 10,3 млн. киши (1992 йил). Давлат тили — белорусь тилидир. Дини: диндорларнинг 70 фоизи — православ христианлар; қарийб 20 фоизи — рим католик черкови тарафдорлари; қолганлар — католик юнонлар, иудачилар. Пул бирлиги — бурель.

Миллий байрами — 27 июль — Мустақиллик куни (1990 йили БССР Олий Кенгаши томонидан Беларуснинг давлат мустақиллиги тўғрисидаги Декларация қабул қилинган кун).

Беларусь — Унитар (бирлашган) республика. Беларусь Республикасининг ҳозирги амал қилиб турган Конституцияси 1994 йил 15 мартда қабул қилинган. Давлат ва ижро этувчи ҳокимиятнинг бошлиғи Президент ҳисобланади, у беш йил муддатга сайланади. Бир палатали Олий Кенгаш давлат ҳокимиятнинг доимий ишлаб турувчи ва бирдан-бир қонун чиқарувчи олий вакиллик органи бўлиб, у 260 депутатдан иборат. Ҳукумат — Министрлар Маҳкамаси бўлиб, унга бош министр бошчилик қилади, у Президент олдида жавобгардир.

Асосий партиялари ва жамоат бирлашмалари: Беларуссия Бирлашган демократик партияси; Беларуссия социал-демократик громадаси; Беларуссия Миллий-демократик партияси ва бошқалар.

БЕЛАРУСЬ РЕСПУБЛИКАСИНИНГ 1994 ЙИЛГИ КОНСТИТУЦИЯСИ

(ўзгаришлар ва қўшимчалар билан)

Биз, Беларусь Республикаси (Беларусь) халқи Беларуссининг ҳозирги куни ва келажаги учун жавобгарликка асосланиб, ўзимизни жаҳон ҳамжамиятининг тўлақонли субъекти деб ҳисоблаб ва ўзимизнинг умуминсоний қадриятларга тарафдор эканлигимизни тасдиқлаб, ўз тақдирини ўзи белгилашга бўлган ўз ажралмас ҳуқуқимизга асосланиб, Беларусь давлатчилиги ривожининг кўп асрлик тарихига таяниб, Беларусь Республикаси ҳар бир фуқаросининг ҳуқуқ ва эркинликларини қарор топтиришга интилиб, фуқаралик тотувлигини, халқ ҳокимияти ва ҳуқуқий давлатнинг мустақкам негизларини таъминлашни ихтиёр этган ҳолда, Беларусь Республикасининг Асосий Қонуни бўлган ушбу Конституцияни қабул қиламиз.

І БЎЛИМ

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ТУЗУМ АСОСЛАРИ

1-модда. Беларусь Республикаси — унитар демократик, ижтимоий ҳуқуқий давлатдир.

Беларусь Республикаси ўз ҳудудида устунликка ва тўла ҳокимиятга эга бўлиб, ички ва ташқи сиёсатни мустақил равишда амалга оширади.

Беларусь Республикаси ўз мустақиллигини ва ҳудудий яхлитлигини, конституциявий тузумни ҳимоя қилади, қонунчилик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлайди.

2-модда. Инсон, унинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва уларни амалга ошириш кафолатлари жамият ва давлатнинг олий қадрияти ва мақсади ҳисобланади.

Давлат фуқаро олдида шахснинг эркин ва муносиб ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиб беришга жавобгардир. Фуқаро давлат олдида ўзига Конституция юклаган вазифаларнинг оғишмай бажарилиши учун жавобгардир.

3-модда. Беларусь Республикасида халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбан ва суверенитет эгаси-

дир. Халқ ўз ҳокимиятини бевосита, вакилликлар ва бошқа органлар орқали Конституцияда белгиланган шакллар ва доирада амалга оширади.

Конституциявий тузумни ўзгартириш ва давлат ҳокимиятига зўравонлик усуллари билан, шунингдек, Беларусь Республикаси қонунларини бошқача тарзда бузиш йўли билан эришиш соҳасидаги ҳар қандай ҳаракатлар қонунга мувофиқ жазоланади.

4-модда. Беларусь Республикасида демократия сиёсий институтлар, мафкуралар, ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида амалга оширилади.

Сиёсий партиялар, диний ёки бошқа жамоат бирлашмалари, ижтимоий гуруҳларнинг мафкураси фуқаролар учун мажбурий тарзда белгиланиши мумкин эмас.

5-модда. Сиёсий партиялар, бошқа жамоат ташкилотлари Беларусь Республикаси Конституцияси ва қонунлари доирасида ҳаракат қилиб, фуқароларнинг сиёсий иродасини белгилаш ва ифодалашга қўмаклашадилар, сайловларда иштирок этадилар.

Сиёсий партиялар ва бошқа жамоат бирлашмалари давлат оммавий ахборот воситаларидан қонунда белгиланган тартибда фойдаланиш ҳуқуқига эгадирлар.

Конституциявий тузумни зўравонлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўйган ёхуд урушни, ижтимоий, миллий, диний ва ирқий адоватни тарғиб қиладиган сиёсий партиялар, шунингдек, бошқа жамоат бирлашмаларини ташкил этиш ва уларнинг фаолияти тақиқланади.

6-модда. Беларусь Республикасидаги давлат ҳокимияти уни қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиш асосида амалга оширилади. Давлат органлари ўз ваколатлари доирасида мустақилдирлар; улар ўзаро ҳамкордирлар, бир-бирларини қўллаб-қувватлаб ва мувозанатлаштириб турадилар.

7-модда. Беларусь Республикасида ҳуқуқнинг устунлиги тамойили белгиланади.

Давлат, унинг барча органлари ва мансабдор шахслари Конституция ва унга мувофиқ қабул қилинган қонун ҳужжатлари доирасида ҳаракат қиладилар.

Қонунда белгиланган тартибда Конституция қоида-

ларига зид келадиган ҳуқуқий ҳужжатлар ёки уларнинг айрим қондалари ҳуқуқий кучга эга бўлмайди.

Давлат органларининг норматив ҳужжатлари эълон қилинадиган ёки қонунда кўзда тутилган бошқа усул билан умум халқ эътиборига етказилади.

8-модда. Беларусь Республикаси халқаро ҳуқуқнинг умумхалқ қабул қилган тамойиллари устуворлигини эътироф этади ва қонунларнинг уларга мувофиқ келишини таъминлайди.

Беларусь Республикасида халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ ихтиёрий асосда давлатлараро тузилмаларга кириш ва улардан чиқиш мумкин.

Конституцияга зид келадиган халқаро шартномалар тузишга йўл қўйилмайди.

9-модда. Беларусь Республикасининг ҳудуди халқнинг яшаб турадиган табиий шароити ва ўз тақдирини ўзини белгилаш маконий чегараси, унинг фаровонлиги ва Беларусь Республикаси суверенитетининг асоси ҳисобланади.

Беларусь ҳудуди ягонадир ва у тортиб олинмайди.

Ҳудуд областларга, районларга, шаҳарлар ва бошқа маъмурий-ҳудудий бирликларга бўлинади. Давлатнинг маъмурий-ҳудудий бўлиниши қонунлар билан белгиланади.

10-модда. Беларусь Республикаси фуқаросига Беларусь ҳудудида ҳам, ундан ташқарида ҳам давлат томонидан ҳимоя қилиш ва ғамхўрлик кўрсатиш кафолатланади.

Ҳеч ким Беларусь Республикаси фуқаролигидан ёки фуқароликни ўзгартириш ҳуқуқидан маҳрум этилиши мумкин эмас.

Беларусь Республикаси фуқароси, агар Беларусь Республикасининг халқаро шартномаларида бошқа нарсалар назарда тутилмаган бўлса, хорижий давлатга топширилиши мумкин эмас.

Фуқароликни қўлга киритиш ва ундан маҳрум этилиш қонунга мувофиқ амалга оширилади.

11-модда. Ажнабий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахслар Беларусь ҳудудида Беларусь Республикаси фуқаролари билан баб-баравар ҳуқуқлар ва эркин-

ликлардан фойдаланадилар ҳамда мажбуриятларни ба-
жарадилар (агар Конституцияда, қонунлар ва халқаро
шартномаларда бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса).

12-модда. Беларусь Республикаси сиёсий, диний эъти-
қодлари ёки миллий мансублиги учун бошқа давлатлар-
да таъқиб қилинаётган шахсларга бошпана бериши
мумкин.

13-модда. Мулк давлат мулки ва хусусий мулк бў-
лиши мумкин. Давлат ҳаммага, қонун билан тақиқлан-
ган фаолиятдан ташқари, хўжалик ва бошқа фаолиятни
амалга ошириш учун баб-баравар ҳуқуқлар беради,
мулкчиликнинг барча шакллари ривожлантириш учун
тенг ҳимоя ва тенг шарт-шароитларни кафолатлайди.

Давлат кооперацияни ривожлантиришга ёрдам бе-
ради.

Давлат ҳаммани тадбиркорлик ва қонун билан та-
қиқланмаган бошқа иқтисодий фаолият юритишда қоби-
лиятлари ва имкониятларидан эркин фойдаланишда тенг
имкониятлар билан кафолатлайди.

Давлат инсон ва жамият манфаатлари йўлида иқ-
тисодий фаолиятни тартибга солишни амалга оширади;
ижтимоий мақсадларда давлат ва хусусий иқтисодий
фаолиятни йўналтириш ҳамда мувофиқлаштиришни таъ-
минлайди.

Ер ости бойликлари, сув, ўрмон фақат давлат мул-
ки ҳисобланади. Қишлоқ хўжалик аҳамиятига эга бўл-
ган ерлар давлат мулкидир.

Қонунда фақат давлат мулки бўлган бошқа объект-
лар ҳам белгилаб берилиши ёки уларнинг хусусий мулк
бўлиб ўтишининг алоҳида тартиби белгиланиши, шу-
нингдек, давлатнинг айрим фаолият турларини амалга
оширишга бўлган мутлақ ҳуқуқи мустаҳкамланган бў-
лиши мумкин.

Давлат меҳнаткашларга корхоналар, ташкилотлар
ва муассасалар ишининг самарадорлигини ошириш ва
ижтимоий-иқтисодий турмуш даражасини яхшилаш мақ-
садида уларни бошқаришда иштирок этиш ҳуқуқини ка-
фолатлайди.

14-модда. Давлат ижтимоий, миллий ва бошқа жа-
моалар ўртасидаги муносабатларни қонун олдида тенг-
лик, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳурмат қилиш
асосида тартибга солади.

Давлат бошқаруви органлари, ишга ёлловчилар бирлашмалари ва касаба уюшмалари ўртасида бўлган ижтимоий-менхат соҳасидаги муносабатлар томонларнинг ижтимоий ҳамкорлиги ва ўзаро ёрдами тамойиллари асосида амалга оширилади.

15-модда. Давлат тарихий-маданий ва маънавий меросни сақлаш, Беларусь Республикасида истиқомат қилувчи барча миллат жамоалари маданиятларининг эркин ривожланиши учун жавобгардир.

16-модда. Динлар ва диний эътиқодлар қонун олдида тенгдир. Давлат ва диний ташкилотларнинг ўзаро муносабатлари қонун билан тартибга солинади, бунда уларнинг беларус халқининг маънавий, маданий ва давлат анъаналарини шакллантиришга таъсир кўрсатиши ҳисобга олинади.

Диний ташкилотлар, уларнинг органлари ва вакилларининг Беларусь Республикаси суверенитетига, унинг конституциявий тузумига ва фуқаролар тотувлигига қарши қаратилган ёки фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилиши билан боғлиқ бўлган, шунингдек, фуқароларнинг давлат, жамоат, оила олдидаги ўз мажбуриятларини бажаришларига тўсқинлик қиладиган ёки уларнинг соғлиғи ва маънавиятига зарар етказадиган фаолияти тақиқланади.

17-модда. Беларусь Республикасида давлат тиллари белорус ва рус тилларидир.

18-модда. Беларусь Республикаси ўзининг ташқи сиёсатида давлатларнинг тенглиги, куч ишлатмаслик ёки куч билан таҳдид солишни қўлламаслик, чегараларнинг бузилмаслиги, жанжалларни тинч йўл билан ҳал қилиш, ички ишларга аралашмаслик тамойилларига ва бошқа умум эътироф қилган тамойиллар ҳамда халқаро ҳуқуқ нормаларига асосланади.

Беларусь Республикаси ўз ҳудудини ядросиз минтақага, давлатни бетараф давлатга айлантиришни мақсад қилиб қўяди.

19-модда. Суверен давлат бўлган Беларусь Республикасининг рамзлари унинг Давлат байроғи, Давлат герби ва Давлат мадҳиясидир.

20-модда. Беларусь Республикасининг пойтахти — Минск шаҳридир. Минск шаҳрининг мақоми қонун билан белгиланади.

И Б У Л И М

ШАХС, ЖАМИЯТ, ДАВЛАТ

21-модда. Беларусь Республикаси фуқароларининг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш давлатнинг олий мақсади ҳисобланади.

Ҳар ким муносиб турмуш даражасига эга бўлиш, шу жумладан етарли даражада овқатланиш, кийим-бош, уй-жойга эга бўлиш ва бунинг учун зарур бўлган шарт-шароитларни доимий равишда яхшилаш ҳуқуқига эга.

Давлат Беларусь фуқароларининг Конституцияда мустақамланган қонулариди ва давлатнинг халқаро мажбуриятларида назарда тутилган ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлайди.

22-модда. Ҳамма қонун олдида тенгдир ҳамда ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг ҳеч қандай камситилмасдан тенг равишда ҳимоя қилиниши ҳуқуқига эгадир.

23-модда. Шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклашга фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда, миллий хавфсизлик, жамоат тартиби, аҳолининг маънавияти ва соғлиғини, шунингдек, бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш манфаатлари йўлида йўл қўйилади.

Ҳеч ким қонунга зид келувчи устунликлар ва имтиёзлардан фойдаланиши мумкин эмас.

24-модда. Ҳар ким яшаш ҳуқуқига эгадир.

Давлат инсон ҳаётини ҳар қандай гайриҳуқуқий тажовузлардан ҳимоя қилади.

Ўлим жазоси, уни бекор қилишга қадар, қонунга мувофиқ алоҳида оғир жиноятлар учун фавқулодда жазо чораси сифатида ва фақат суд қарорларига биноан қўлланилиши мумкин.

25-модда. Давлат шахснинг эркинлиги, дахлсизлиги ва қадр-қимматини таъминлайди. Шахсий эркинлики

чеклашга ёки ундан маҳрум этишга қонунда белгиланган ҳолларда ва тартибда йўл қўйилади.

Қамоқдаги шахс ўзининг ушланиши ёки ҳибсга олинишининг қонунийлигини суд йўли билан текшириш ҳуқуқига эгадир.

Ҳеч ким қийноққа солиниши, шафқатсиз, ғайриинсоний ёхуд ўз қадр-қимматини ерга урадиган муомалага ёки жазолашга дучор қилиниши, шунингдек, ҳеч ким ўз розилигисиз тиббий ёки бошқа хил тажрибалар ўтказишга дучор қилиниши мумкин эмас.

26-модда. Ҳеч ким, агар унинг айби қонунда назарда тутилган тартибда исботлаб берилмаса ва суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан аниқланмаса, жиноят содир этганликда айбланиши мумкин эмас. Айбланаётган шахс ўзининг айбсизлигини исботлаб бериши шарт эмас.

27-модда. Ҳеч ким ўз-ўзига, ўз оила аъзоларига, яқин қариндошларига қарши гувоҳлик беришга мажбур этилмаслиги лозим. Қонунни бузиш йўли билан олинган далил-исботлар юридик кучга эга эмас.

28-модда. Ҳар ким ўз шахсий ҳаётига ғайриқонуний равишда аралашувдан, шу жумладан ўз ёзишмалари, телефон орқали берган ва бошқа хабарларини сир сақлаш, ўз ор-номуси ва қадр-қимматига қилинган тажовузлардан ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эгадир.

29-модда. Фуқароларнинг турар жойи ва бошқа қонуний мол-мулкнинг дахлсизлиги кафолатланади. Ҳеч ким қонуний асоси бўлмаган ҳолда фуқаронинг хоҳишига қарши унинг турар жойига ва бошқа қонуний мулкига кириш ҳуқуқига эга эмас.

30-модда. Беларусь Республикасининг фуқаролари Беларусь Республикаси доирасида бир жойдан иккинчи жойга эркин кўчиш ва яшаш жойини танлаш, ундан чиқиб кетиш ва монеликсиз қайтиб келиш ҳуқуқига эгадир.

31-модда. Ҳар ким ўзининг динга муносабатини мустақил равишда белгилаш, шахсан ўзи ёки бошқалар билан биргаликда ҳар қандай динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик, динга бўлган му-

носабати билан боғлиқ эътиқодини ифодалаш ва тарқатиш, қонун билан таъқиқланмаган диний маросимлар, таомиллар, урф-одатларни амалга оширишда иштирок этиш ҳуқуқига эгадир.

32-модда. Никоҳ, оила, оналик, оталик ва болалик давлат ҳимоясидадир.

Аёл ва эркак никоҳ ёшига етгандан кейин ихтиёрий равишда никоҳдан ўтиш ва оила қуриш ҳуқуқига эгадир. Эр-хотин оилавий муносабатларда тенг ҳуқуқлидирлар.

Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчилар болаларни тарбиялаш, уларнинг саломатлиги тўғрисида, уларни ривожлантириш ва ўқитиш ҳақида ғамхўрлик қилиш ҳуқуқига эгадирлар ва шундай қилишлари шарт. Бола шафқатсиз муомала қилинишга ёки таҳқирланишга дучор этилиши, ўзининг жисмоний, ақлий ёки маънавий ривожланишига зарар етказиши мумкин бўлган ишларга жалб этилиши мумкин эмас. Болалар ота-оналари ҳақида, уларнинг ўрнини босувчи бошқа шахслар ҳақида ғамхўрлик қилишлари ва уларга ёрдам беришлари шарт.

Болалар ўз оиласидан ота-оналари ва уларнинг ўрнини босувчи бошқа шахсларнинг хоҳишига қарши фақат суд қарори асосида ажратилиши мумкин (агар ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи бошқа шахслар ўз вазифаларини бажармасалар).

Хотин-қизларга маълумот олиш ва касбий тайёргарликда, меҳнатда ва хизмат соҳасида (ишда) кўтарилишда, ижтимоий-сиёсий, маданий ва фаолиятнинг бошқа соҳаларида эркаклар билан барабар имкониятлар яратилиши, шунингдек, уларнинг меҳнати ва соғлиғини муҳофаза қилиш учун шарт-шароитлар яратиб берилиши таъминланади.

Ёшларнинг маънавий, ахлоқий ва жисмоний камолотга эришиш ҳуқуқи кафолатланади.

Давлат ёшларнинг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ривожланишда эркин ҳамда самарали иштирок этишлари учун зарур шарт-шароитлар яратиб беради.

33-модда. Ҳар кимнинг фикр, эътиқод эркинлиги ва уларни эркин ифодалаш кафолатланади.

Ҳеч ким ўз эътиқодини ифодалашга ёки ундан воз кечишга мажбур қилиниши мумкин эмас.

Давлат, жамоат бирлашмалари ёки айрим фуқаролар томонидан оммавий ахборот воситаларининг монополия қилинишига, шунингдек цензурага йўл қўймайди.

34-модда. Беларусь Республикаси фуқароларининг давлат органлари, жамоат бирлашмалари фаолияти тўғрисида, сиёсий, иқтисодий, маданий ва халқаро ҳаёт ҳақида, атроф муҳитнинг аҳволи тўғрисида тўлиқ, тўғри ва ўз вақтида ахборот олиш, уни сақлаш ва тарқатиш ҳуқуқи кафолатланади.

Давлат органлари, жамоат бирлашмалари, мансабдор шахслар Беларусь Республикаси фуқаросига унинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган материаллар билан танишиб чиқиш имкониятини яратиб беришлари шарт.

Фуқароларнинг ор-номуси, қадр-қимматини, шахсий ва онлавий ҳаётини ҳимоя қилиш ва уларнинг ўз ҳуқуқларини тўлиқ амалга оширишлари мақсадида ахборотдан фойдаланишлари қонунлар билан чекланиши мумкин.

35-модда. Ҳуқуқ-тартиботни, Беларусь Республикасининг бошқа фуқаролари ҳуқуқларини бузмайдиган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари, намоёнишлари ва пикетчилик қилиш эркинлиги давлат томонидан кафолатланади, Кўрсатиб ўтилган тадбирларни ўтказиш тартиби қонун билан белгиланади.

36-модда. Ҳар ким бирлашмалар тузиш эркинлиги ҳуқуқига эгадир.

Судьялар, прокуратура ходимлари, ички ишлар органларининг ходимлари, Давлат назорати қўмитаси, хавфсизлик органлари ходимлари, ҳарбий хизматчилар сиёсий партияларнинг ва сиёсий мақсадларни қўзловчи бошқа жамоат бирлашмаларининг аъзолари бўла олмайдилар.

37-модда. Беларусь Республикасининг фуқаролари давлат ишларини ҳал қилишда ҳам бевосита, ҳам эркин сайлаб қўйилган вакиллар орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар.

Фуқароларнинг жамият ва давлатни бошқаришда бевосита иштирок этиши референдумлар ўтказиш, қонун лойиҳаларини ҳамда республикавий ва маҳаллий аҳа-

миятга эга бўлган масалаларни муҳокама қилиш билан, қонунда белгиланган бошқа усуллар билан таъминланади.

Беларусь Республикасининг фуқаролари қонунда белгиланган тартибда давлат ва жамоат ҳаётига доир масалаларни республикавий ва маҳаллий йиғилишларда муҳокама қилишда иштирок этадилар.

38-модда. Беларусь Республикасининг фуқаролари умумий, тенг, бевосита ёки бавосита сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан давлат органларига эркин сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эгадирлар.

39-модда. Беларусь Республикасининг фуқаролари ўз қобилиятлари, касбий тайёргарлигига мувофиқ давлат органларидаги ҳар қандай лавозимда тенг равишда ишлаш ҳуқуқига эгадирлар.

40-модда. Ҳар ким давлат органларига шахсий ёки жамоа мурожаатларини юбориш ҳуқуқига эгадир.

Давлат органлари, шунингдек, мансабдор шахслар мурожаатни кўриб чиқишлари ва қонунда белгиланган муддатда масаланинг моҳияти юзасидан жавоб беришлари шарт. Берилган аризани кўриб чиқишни рад қилиш ёзма равишда асослаб берилиши лозим.

41-модда. Беларусь Республикасининг фуқароларига инсоннинг ўзини намоён қилишида энг муносиб усул сифатида меҳнат қилиш ҳуқуқи, яъни касб, машғулотлар ва иш турини истеъдодига, қобилиятига, маълумоти, касбий тайёргарлигига мувофиқ ва жамият эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда танлаш, шунингдек, соғлом ва хавфсиз меҳнат шароитларига бўлган ҳуқуқи кафолатланади.

Давлат аҳолининг тўлиқ иш билан бандлиги учун шарт-шароитлар яратиб беради. Шахс ўзига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра иш билан банд бўлмаган тақдирда, унинг янги мутахассислик бўйича илм олиши ва жамият эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда малакасини ошириши, шунингдек, қонунга мувофиқ ишсизлик нафақаси билан таъминланиши кафолатланади.

Фуқаролар ўз иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш ҳуқуқига, шу жумладан касаба уюшмаларига бирлашиш ҳуқуқига, жамоа шартномалари (битимлари) тузиш ҳуқуқига ҳамда иш ташлаш ҳуқуқига эгадирлар.

Суд ҳукми билан белгиланадиган ёки фавқулодда ва ҳарбий ҳолат тўғрисидаги қонунга мувофиқ қилинадиган иш ёки хизматдан ташқари мажбурий меҳнат таққиладиган.

42-модда. Ёлланиб ишлаётган шахсларга меҳнатнинг иқтисодий натижаларидан бу меҳнатнинг миқдори, сифати ва ижтимоий аҳамиятига мувофиқ, лекин уларга ва оилаларига эркин ва муносиб кун кечиришни таъминлайдиган даражадан паст бўлмаган адолатли улуш олиш кафолатланади.

Аёллар ва эркеклар, катталар ва вояга етмаганлар барабар қийматга эга бўлган меҳнат учун барабар ҳақ олиш ҳуқуқига эгадирлар.

43-модда. Меҳнаткашлар дам олиш ҳуқуқига эгадирлар. Ёлланиб ишлаётганлар учун бу ҳуқуқ 40 соатдан ошмайдиган иш ҳафтаси белгиланиши, тунги вақтда ишлашнинг қисқариши, ҳар йилги ҳақ тўланадиган таътиллар, ҳар ҳафтада дам олиш кунлари берилиши билан таъмин этилади.

44-модда. Давлат ҳар кимнинг мулкка ҳуқуқини кафолатлайди ва унга эга бўлишга кўмаклашади.

Мулкдор мол-мулкка якка ўзи, шунингдек бошқа шахслар билан биргаликда эга бўлиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф қилиш ҳуқуқига эгадир. Мулкнинг дахлсизлиги, уни мерос қилиб олиш ҳуқуқи қонун билан муҳофаза қилинади.

Қонуний йўл билан эга бўлинган мулк давлат томонидан ҳимоя қилинади.

Давлат фуқароларнинг жамғармаларини рағбатлантиради ва муҳофаза қилади, омонатларнинг қайтариб берилишига кафолатлар яратади.

Мол-мулкни мажбурий тарзда бегоналаштириш қонунда белгиланган шартлар ва тартибга риоя қилинган тақдирда ижтимоий зарурат сабабларига кўра бегоналаштирилган мол-мулкнинг қиймати ўз вақтида ва тўлиқ ўрни қопланган тақдирда, шунингдек, суд қарорига мувофиқ йўл қўйилади.

Мулкчилик ҳуқуқининг амалга оширилиши жамият фойдаси ва хавфсизлигига зид келмаслиги, атроф-муҳитга, тарихий-маданий бойликларга зарар етказмаслиги, бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ва қонун билан

ҳимоя қилинадиган манфаатларини поймол қилмаслиги лозим.

45-модда. Беларусь Республикаси фуқароларининг соғлиқни сақлаш, шу жумладан давлат соғлиқни сақлаш муассасаларида бепул даволаниш ҳуқуқи кафолатланади.

Давлат барча фуқаролар учун қулай тиббий хизмат кўрсатишга шарт-шароитлар яратиб беради.

Беларусь Республикаси фуқароларининг саломатлиқни муҳофаза қилиш ҳуқуқи, шунингдек, жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш, атроф муҳитни соғломлаштириш чора-тадбирлари, соғломлаштириш муассасаларидан фойдаланиш имконияти меҳнатни муҳофаза қилишни такомиллаштириш билан таъминланади.

46-модда. Ҳар ким шинам атроф муҳитга эга бўлиш ҳуқуқига ва бу ҳуқуқнинг бузилиши туфайли етказилган зарарни қоплатиш ҳуқуқига эгадир.

Давлат одамлар турмуш шароитини ҳимоя қилиш ва яхшилаш, шунингдек, атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва тиклаш мақсадида табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш устидан назоратни амалга оширади.

47-модда. Беларусь Республикаси фуқароларининг қариган чоғида, касал бўлганда, ногирон бўлиб қолганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда, боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонун назарда тутган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқи кафолатланади. Давлат уруш ва меҳнат фахрийлари тўғрисида, шунингдек, давлат ва жамоат манфаатларини ҳимоя қилишда соғлиғига путур етган шахслар ҳақида алоҳида ғамхўрлик қилади.

48-модда. Беларусь Республикасининг фуқаролари уй-жойли бўлиш ҳуқуқига эгадирлар. Бу ҳуқуқ давлат ва хусусий турар жой фондининг ривожлантирилиши, фуқароларга уй-жой сотиб олишда кўмаклашиш билан таъмин этилади.

Ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган фуқароларга уй-жой давлат ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш муассасалари томонидан бепул ёки улар учун қулай нархда қонунларга мувофиқ берилади.

Ҳеч ким ўзбошимчалик билан уй-жойидан маҳрум этилиши мумкин эмас.

49-модда. Ҳар ким маълумот олиш ҳуқуқига эгадир. Умумий ўрта ва ҳунар-техника таълимининг қулайлиги ва бепуллиги кафолатланади.

Ўрта махсус ва олий таълим олиш ҳар кимнинг қобилиятига мувофиқ ҳамма учун баробардир. Ҳар ким танлов асосида давлат ўқув юртларида бепул тегишли маълумот олиши мумкин.

50-модда. Ҳар ким ўзининг Миллий мансублигини сақлаш ҳуқуқига эгадир, шунингдек, ҳеч кимнинг ўз миллий мансублигини аниқлаш ва кўрсатишга мажбур этилиши мумкин эмас.

Миллий қадр-қимматни ҳақоратлаш қонун билан таъкиб этилади.

Ҳар ким ўз она тилидан фойдаланиш, муомала тилини танлаш ҳуқуқига эгадир. Давлат тарбия ва таълим олиш тилини танлаш эркинлигини қонунга мувофиқ кафолатлайди.

51-модда. Ҳар ким маданий ҳаётда иштирок этиш ҳуқуқига эгадир. Бу ҳуқуқ давлат ва жамоат жамғармаларида мавжуд бўлган ватан ва жаҳон маданияти бойликларининг ҳамма учун баробарлиги, маданий-маърифий муассасалар тармоғининг ривожлантирилиши билан таъмин этилади.

Бадий, илмий, техникавий ижод ва таълим эркинлиги кафолатланади.

Интеллектуал (ақлий) мулк қонун билан муҳофаза қилинади.

Давлат умум манфаатлари йўлида маданий, илмий ва техникавий тадқиқотларни ривожлантиришга қўмаклашади.

52-модда. Беларусь Республикаси ҳудудида яшаб турган ҳар бир шахс унинг Конституциясига, қонунларига риоя қилиши ва миллий анъаналарини ҳурмат қилиши шарт.

53-модда. Ҳар ким бошқа шахсларнинг қадр-қиммати, ҳуқуқлари, эркинликлари, қонуний манфаатларини ҳурмат қилиши шарт.

54-модда. Ҳар ким тарихий-маданий, маънавий меросни ва бошқа миллий қадриятларни авайлаб сақлаши шарт.

55-модда. Табiiй муҳитни муҳофаза қилиш ҳар кимнинг бурчидир.

56-модда. Беларусь Республикасининг фуқаролари давлат солиқлари, божлари ва бошқа тўловларни тўлаш йўли билан давлат харажатларини маблағ билан таъминлаб туришда иштирок этишлари шарт.

57-модда. Беларусь Республикасини ҳимоя қилиш — Беларусь Республикаси фуқаросининг вазифаси ва муқаддас бурчидир.

Ҳарбий хизматни ўташ тартиби, ҳарбий хизматдан озод қилиниш ёки уни муқобил хизмат билан алмаштириш асослари ва шаронглари қонун билан белгиланади.

58-модда. Ҳеч ким Беларусь Республикаси Конституциясида ва унинг қонунларида назарда тутилмаган вазифаларни бажаришга ёки ўз ҳуқуқларидан воз кечишга мажбур қилиниши мумкин эмас.

59-модда. Давлат Беларусь Республикаси фуқароларининг Конституцияда назарда тутилган ҳуқуқлари ва эркинликларини тўлиқ амалга оширишда зарур бўлган ички ва халқаро тартибни вужудга келтириш учун ўзига қулай бўлган барча чора-тадбирларни кўриши шарт.

Давлат функцияларини ижро этиш ишониб топширилган давлат органлари, мансабдор ва бошқа шахслар ўз ваколатлари доирасида шахснинг ҳуқуқлари ва эркинликларини амалга ошириш ҳамда ҳимоя қилиш учун зарур чора-тадбирларни кўришлари шарт.

Бу органлар ва шахслар шахснинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар учун жавобгардирлар.

60-модда. Ҳар кимнинг ўз ҳуқуқларини ва эркинликларини қонунда белгиланган муддатларда ваколатли, мустақил ва ҳолис суд томонидан ҳимоя қилиниши кафолатланади.

Фуқаролар ўз ҳуқуқлари, эркинликлари, ор-номуси ва қадр-қимматларини ҳимоя қилиш мақсадида мулкӣ зарарни, шунингдек, етказилган маънавий зарарни қонунга мувофиқ суд йўли билан моддий жиҳатдан ундириб олишга ҳақлидирлар.

61-модда. Ҳар ким, Беларусь Республикаси ратификация қилган халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ ҳуқуқий ҳимоя қилишнинг барча мавжуд ички давлат вқситалари тугаган бўлса, ўз ҳуқуқларини ва эркинликларини ҳимоя қилиш мақсадида халқаро ташкилотларга мурожаат қилишга ҳақлидир.

62-модда. Ҳар ким судда, бошқа давлат органларида, маҳаллий бошқарув органларида, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, жамоат бирлашмаларида ва мансабдор шахслар ҳамда фуқаролар билан муносабатларда ҳуқуқ ва эркинликларни амалга ошириш ва ҳимоя қилиш учун юридик ёрдам олиш ҳуқуқига, шу жумладан исталган пайтда адвокатлар ва бошқа ўз вакилларининг ёрдамидан фойдаланиш ҳуқуқига эгадир. Қонунда назарда тутилган ҳолларда ёрдам давлат маблағлари ҳисобидан кўрсатилади.

Беларусь Республикасида ҳуқуқий ёрдам кўрсатишга қарши ҳаракат қилиш тақиқланади.

63-модда. Шахснинг ушбу Конституцияда назарда тутилган ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш фақат фавқулодда ва ҳарбий ҳолатлар шароитида Конституция ва қонунда белгиланган тартиб ҳамда доирада тўхтатиб қўйилиши мумкин.

Фавқулодда ҳолат даврида алоҳида чора-тадбирларни амалга оширишда Конституциянинг 24-моддасида, 25-моддасининг учинчи қисмида, 26, 31-моддаларида назарда тутилган ҳуқуқлар чекланмаслиги мумкин.

И И Б У Л И М

САЙЛОВ ТИЗИМИ, РЕФЕРЕНДУМ

1 боб

САЙЛОВ ТИЗИМИ

64-модда. Ҳалқ томонидан давлат лавозимларига сайланадиган депутатларни ва бошқа шахсларни сайлаш умумий сайлов ҳисобланади; Беларусь Республикасининг 18 ёшга етган фуқаролари сайлаш ҳуқуқига эгадирлар.

Суд томонидан ҳуқуқий муомалага лаёқатсиз деб эътироф қилинган фуқаролар, суд ҳукми билан озодликдан маҳрум этилиш жойларида сақланаётган шахслар сайловда иштирок этмайдилар. Овоз беришда жинсий-процессуал қонунларда белгиланган тартибда жиноятнинг олдини олиш чораси сифатида қамоқда сақланаётган шахслар иштирок этмайдилар. Фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини ҳар қандай тўғридан-тўғри ёки билвосита чеклашга йўл қўйилмайдиган ва қонунга мувофиқ жазоланади.

Давлат лавозимларига сайланадиган депутатлар ва бошқа шахсларнинг ёш чегараси, агар Конституцияда бошқа нарсалар кўзда тутилмаган бўлса, тегишли қонунлар билан белгиланади.

65-модда. Сайлов эркин ҳисобланади: сайловчи сайловда қатнашишини ва ким учун овоз беришини шахсан ўзи ҳал қилади.

Сайловни тайёрлаш ва ўтказиш очиқ ҳамда ошкора амалга оширилади.

66-модда. Сайлов тенг бўлади: сайловчилар тенг миқдорда овозга эга бўладилар.

Давлат лавозимларига сайланадиган номзодлар сайловда тенг асосларда иштирок этадилар.

67-модда. Депутатлар сайлови тўғридан-тўғри бўлади: депутатлар фуқаролар томонидан бевосита сайланадилар.

68-модда. Сайловда овоз бериш яширин ҳисобланади: овоз бериш жараёнида сайловчиларнинг хоҳишини назорат қилиш тақиқланади.

69-модда. Депутатликка номзодлар кўрсатиш ҳуқуқи қонунга мувофиқ, жамоат бирлашмаларига, меҳнат жамоаларига ва фуқароларга берилади.

70-модда. Сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш харажатлари ана шу мақсадлар учун ажратилган маблағлар доирасида давлат ҳисобидан амалга оширилади. Қонунда кўзда тутилган ҳолларда сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш харажатлари жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар

ва фуқаролар маблағлари ҳисобидан амалга оширилиши мумкин.

71-модда. Сайлов ўтказишни, агар Конституцияда бошқа нарса назарда тутилмаган бўлса, сайлов комиссиялари таъминлайди.

Сайлов ўтказиш тартиби Беларусь Республикаси қонунлари билан белгиланади.

Фавқулодда ёки ҳарбий ҳолат даврида сайлов ўтказилмайди.

72-модда. Депутатларни чақириб олиш қонунда назарда тутилган асосларга мувофиқ амалга оширилади.

Депутатни чақириб олиш тўғрисида овоз бериш депутатни сайлаш учун назарда тутилган тартибда, сайлов ҳуқуқига эга бўлган ва тегишли ҳудудда истиқомат қиладиган фуқароларнинг камида йигирма фоизи ташаббуси билан ўтказилади.

Республика Кенгаши аъзоларини чақириб олиш асослари ва тартиби қонун билан белгиланади.

II боб

РЕФЕРЕНДУМ

(халқнинг овоз бериши)

73-модда. Давлат ва жамият ҳаётига доир энг муҳим масалаларни ҳал қилиш учун республика бўйича ва маҳаллий референдумлар ўтказилиши мумкин.

74-модда. Республика референдумлари Беларусь Республикаси Президентининг ўз ташаббуси билан, шунингдек, Вакиллар палатаси ҳамда Республика Кенгашининг таклифига кўра тайинланади, бу таклиф ҳар бир палатадан Конституцияда белгиланган таркиби (тўлиқ таркиби) кўпчилик овоз билан алоҳида-алоҳида мажлисларда қабул қилинади, ёхуд сайлов ҳуқуқига эга бўлган камида 450 минг фуқаронинг шу жумладан ҳар бир вилоятдан ва Минск шаҳридан камида 30 минг фуқаронинг таклифи билан тайинланади.

Президент қонунга мувофиқ ўзининг кўриб чиқишига вакиллар палатаси ва Республика Кенгаши таклифлари ёки фуқароларнинг референдум ўтказиш тўғриси-

даги таклифи киритилгандан кейин республика референдумини тайинлайди.

Референдумни ўтказиш санаси Президентнинг референдумни тайинлаш тўғрисидаги фармони чиққан кундан эътиборан узоғи билан уч ой ичнда белгиланади.

Республика референдуми қабул қилган қарорлар Беларусь Республикаси Президенти томонидан имзоланади.

75-модда. Маҳаллий референдумлар тегишли маҳаллий органлар томонидан ўз ташаббуси билан ёки сайлов ҳуқуқига эга бўлган ва тегишли ҳудудда истиқомат қиладиган фуқароларнинг камида ўн фоизи таклифи билан тайинланади.

76-модда. Референдумлар умумий, эркин, тенг ва яширин овоз бериш йўли билан ўтказилади.

Референдумларда Беларусь Республикасининг сайлов ҳуқуқига эга бўлган фуқаролари иштирок этадилар.

77-модда. Референдум қабул қилган қарорлар, агар референдум бошқа нарсани белгиламаган бўлса, фақат референдум йўли билан бекор қилиниши ёки ўзгартирилиши мумкин.

78-модда. Республика бўйича ва маҳаллий референдумларни ўтказиш тартиби, шунингдек, референдумга қўйилиши мумкин бўлмаган масалалар рўйхати Беларусь Республикасининг қонуни билан белгиланади.

IV БУЛ ЁМ

ПРЕЗИДЕНТ, ПАРЛАМЕНТ, ҲУКУМАТ, СУД

III боб

БЕЛАРУСЬ РЕСПУБЛИКАСИНING ПРЕЗИДЕНТИ

79-модда. Беларусь Республикасининг Президенти давлат Бошлиғи, Беларусь Республикаси Конституциясининг, инсон ва фуқаро ҳуқуқлари ва эркинликларининг гарантисини ҳисобланади.

Президент халқ бирлигини гавдалантиради, ички ва ташқи сиёсатда асосий йўналишларнинг амалга оши-

рилишини кафолатлайди, бошқа давлатлар ва халқаро ташкилотлар билан бўладиган муносабатларда Беларусь Республикасининг вакили бўлиб қатнашади. Президент Беларусь Республикасининг суверенитетини, унинг Миллий хавфсизлиги ва ҳудудий яхлитлигини муҳофаза қилиш чора-тадбирларини кўради, сиёсий ва иқтисодий барқарорликни, давлат ҳокимияти органларининг вори-сийлиги ва ўзаро ёрдам кўрсатишини таъминлайди, давлат ҳокимияти органлари ўртасида воситачиликни амалга оширади.

Президент дахлсиздир, унинг ор-номуси ва қадр-қиммати қонун билан муҳофаза қилинади.

80-модда. Беларусь Республикасида туғилган, 35 ёшдан кичик бўлмаган, сайлаш ҳуқуқига эга бўлган ва Беларусь Республикасида бевосита сайлов олдида камидан ўн йил доимий истиқомат қилиб келган фуқаро Президент қилиб сайланиши мумкин.

81-модда. Президент беш йилга бевосита Беларусь Республикаси халқи томонидан умумий, эркин, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан сайланади. Айни бир шахс икки муддатдан ортиқ Президент бўлиши мумкин эмас.

Президент лавозимига номзодлар Беларусь Республикаси фуқаролари томонидан сайловчиларнинг камидан 100 минг овози бўлган тақдирда кўрсатилади.

Президент сайлови Вакиллар палатаси томонидан камидан беш ой олдин тайинланади ва аввалги Президентнинг ваколатлари тугашидан кечи билан икки ой илгари ўтказилади.

Агар Президент лавозими бўш бўлса, сайлов бўш ўрин очилган кундан эътиборан камидан 30 кундан кейин ва кечи билан 70 кун ичида ўтказилади.

82-модда. Агар овоз беришда Беларусь Республикасининг сайловчилар рўйхатига киритилган фуқароларининг ярмидан кўпи иштирок этган бўлса, сайлов ўтказилди деб ҳисобланади.

Агар Президент учун овоз беришда қатнашган Беларусь Республикаси фуқароларининг ярмидан кўпи овоз берган бўлса, Президент сайланган ҳисобланади.

Агар номзодлардан бирортаси ҳам зарур миқдорда овоз ололмаган бўлса, у ҳолда икки ҳафта муддат ичи-

да сайловчиларнинг энг кўп миқдордаги овозини олган икки номзод бўйича овоз беришнинг иккинчи тури ўтказилади. Такрор овоз беришда иштирок этган сайловчиларнинг ярмидан кўпроғи овозини олган номзод Президентликка сайланган ҳисобланади.

Президент сайловини ўтказиш тартиби Беларусь Республикасининг қонуни билан белгиланади.

83-модда. Президент ушбу мазмундаги қасамёдни қабул қилгандан кейин лавозимга киришади:

«Беларусь Республикаси Президентини лавозимига киришар эканман, Беларусь Республикаси халқига садоқат билан хизмат қилишга, инсон ва фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини ҳурматлаш ва муҳофаза қилишга, Беларусь Республикасининг Конституциясига риоя этиш ва уни ҳимоя қилишга, зиммамга юкланган юксак вазифаларни муқаддас билиб, виждонан бажаришга тантанали равишда қасамёд қиламан».

Қасамёд Республика Вакиллар палатаси депутатлари ва Республика Кенгаши аъзолари, Конституциявий, Олий ва Олий Ҳужалик судлари судьялари иштирокида Президент сайланган кундан эътиборан икки ойдан кечиктирмай тантанали вазиятда қабул қилинади. Янги сайланган Президент Қасамёд қилган пайтдан бошлаб аввалги Президентнинг ваколатлари тўхтатилади.

84-модда. Беларусь Республикасининг Президенти:

- 1) Республика референдумларини тайинлайди;
- 2) Вакиллар палатасига, Республика кенгашига ва маҳаллий вакиллик органларига навбатдаги ва навбатдан ташқари сайловларни тайинлайди;
- 3) Конституцияда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда палаталарни тарқатиб юборади;
- 4) сайловлар ва республика референдумларини ўтказиш бўйича Беларусь Республикаси Марказий комиссиясининг олти аъзосини тайинлайди;
- 5) Беларусь Республикаси Президенти маъмуриятини, давлат бошқаруви бошқа органларини, шунингдек, Президент ҳузуридаги консул்தатив-маслаҳат ҳамда бошқа органларни тузади, бекор қилади ва қайтадан ташкил этади;
- 6) Вакиллар Палатаси розилиги билан Бош вазирни лавозимга тайинлайди;
- 7) Беларусь Республикаси Ҳукумати таркибини бел-

гилайди, Бош министр ўринбосарларини, министрларни ва Ҳукуматнинг бошқа аъзоларини лавозимга тайинлайди ва лавозимдан озод қилади, Ҳукуматнинг ёки унинг аъзоларининг истеъфога чиқиши тўғрисида қарор қабул қилади;

8) Республика Кенгаши розилиги билан Конституциявий Суд Раисини, Олий Суд Раисини, Олий Хужалик Суди Раисини ана шу судларнинг судьялари орасидан лавозимга тайинлайди;

9) Республика Кенгаши розилиги билан Олий Суд судьяларини, Олий Хужалик Суди судьяларини, Сайловлар ва республика референдумларини ўтказиш Марказий комиссияси Раисини, Бош прокурорни, Миллий банк бошқаруви Раиси ва аъзоларини лавозимга тайинлайди;

10) Конституциявий Суднинг олти судьясини, Беларусь Республикасининг бошқа судьяларини тайинлайди;

11) Конституциявий Суд Раисини ва судьяларини, Олий Суд Раисини ва судьяларини, Олий Хужалик Суди Раисини ва судьяларини, Сайловлар ва республика референдумларини ўтказиш Марказий Комиссияси Раисини ва аъзоларини, Бош прокурорни, Миллий банк Бошқаруви Раиси ва аъзоларини қонунда назарда тутилган асослар бўйича, Республика Кенгашини хабардор қилган ҳолда лавозимдан озод қилади;

12) Давлат назорат комитети Раисини лавозимга тайинлайди ва лавозимдан озод қилади;

13) давлатдаги аҳвол тўғрисида ва ички ҳамда ташқи сиёсатнинг асосий йўналишлари ҳақида Беларусь Республикаси халқига мактублар билан мурожаат қилади;

14) ҳар йилги мактублар билан Парламентга мурожаат қилади, бу мактублар Вакиллар палатаси ва Республика Кенгаши мажлисларида муҳокамасиз тингланади; парламент ва унинг органлари ишида иштирок этиш, улар олдида исталган вақтда нутқ ёки ахборот билан сўзга чиқиш ҳуқуқига эгадир;

15) Беларусь Республикаси Ҳукуматининг мажлисларида раислик қилиш ҳуқуқига эгадир.

16) Республика давлат бошқаруви органлари раҳбарларини тайинлайди ва уларнинг мақомини белгилаб беради; Президентнинг Парламентдаги вакилларини ва, агар Конституцияда бошқа нарсга назарда тутилмаган бўлса, лавозимлари қонуnларга мувофиқ белгиланган бошқа мансабдор шахсларни тайинлайди;

17) Беларусь Республикаси фуқаролигига қабул қилиш, уни тўхтатиш ва бошпана бериш тўғрисидаги масалаларни ҳал қилади;

18) давлат байрамларини ва байрам кунларини белгилайди, давлат мукофотлари билан мукофотлайди, даражали унвонлар ва номлар беради;

19) ҳукм қилинганларни авф этишни амалга оширади;

20) Халқаро музокаралар олиб боради ва шартномаларни имзолайди, Беларусь Республикасининг хорижий давлатлардаги ва халқаро ташкилотлардаги дипломатик вакилларини тайинлайди ва чақириб олади;

21) ўз ҳузурига вақил қилиб юборилган хорижий давлатлар дипломатия вакилларининг ишонч ва чақириб олиш ҳақидаги ёрлиқларини қабул қилади;

22) табиий офат, ҳалокат рўй берган тақдирда, шунингдек, бир гуруҳ шахслар ва ташкилотларнинг зўравонлиги ёки зўравонлик таҳдиди оқибатида тартибсизликлар рўй берган, булар натижасида одамлар ҳаёти ва соғлиғига, давлатнинг яхлитлиги ва мавжуд ҳаётига хавф-хатар вужудга келган тақдирда, Беларусь Республикаси ҳудудида ёки унинг айрим жойларида фавқулодда ҳолат жорий қилади ва уч кун муддат ичида қабул қилинган қарорни Республика Кенгаши тасдиғига киритади;

23) Қонунда назарда тутилган ҳолларда иш ташлаш ўтказишни кечиктиришга ёки тўхтатишга (лекин кўпи билан уч ой муддатга) ҳақлидир;

24) қонунларни имзолайди; Конституцияда белгиланган тартибда қонун ёки унинг айрим қондаларини ўз эътирозлари билан Вакиллар палатасига қайтариб юбориш ҳуқуқига эгадир;

25) Ҳукумат ҳужжатларини бекор қилиш ҳуқуқига эгадир;

26) бевосита ёки ўзи томонидан тузиладиган органлар орқали маҳаллий бошқарув органлари ва ўзини ўзи идора қилиш органларининг қонунларга риоя этишини назорат қилишни амалга оширади; депутатлар маҳаллий Кенгашлари қарорларини тўхтатиб қўйиш ва улар қонунларга мос келмаган тақдирда маҳаллий ижро этувчи ва фармойиш берувчи органлар қарорларини бекор қилиш ҳуқуқига эгадир;

27) Беларусь Республикасининг Хавфсизлик Кенгашини тузади ва унга бошчилик қилади; Хавфсизлик

Кенгаши Давлат котибини лавозимга тайинлайди ва лавозимдан озод қилади;

28) Беларусь Республикаси Қуролли кучларининг Бош қўмондони ҳисобланади; Қуролли Кучларнинг олий қўмондонларини лавозимга тайинлайди ва лавозимдан озод қилади;

29) Ҳарбий таҳдид ёки ҳужум қилинган тақдирда Беларусь Республикаси ҳудудида ҳарбий ҳолат жорий қилади, тўлиқ ёки қисман сафарбарлик эълон қилади ва қабул қилинган қарорни уч кун муддат ичида Республика Кенгаши тасдиғига киритади;

30) Конституция ва қонунлар ўзига юкланган бошқа ваколатларни амалга оширади.

85-модда. Президент Конституция асосида ва унга мувофиқ Беларусь Республикасининг бутун ҳудудида мажбурий кучга эга бўлган фармонлар ва фармойишлар чиқаради.

Конституцияда назарда тутилган ҳолларда Президент қонун кучига эга бўлган декретлар чиқаради. Президент бевосита ёки ўзи тузадиган органлар орқали декретлар, фармонлар ва фармойишларнинг ижро этилишини таъминлайди.

86-модда. Президент бошқа лавозимларни эгаллаши, иш ҳақидан ташқари бошқа пул маблағлари олиши мумкин эмас, фан, адабиёт ва санъат асарлари учун қамол ҳақлари бундан мустаснодир.

Президент сиёсий партиялар ва сиёсий мақсадларни кўзда тутувчи бошқа жамоат бирлашмаларига аъзоликни бутун ваколатлари муддатида тўхтатиб қўяди.

87-модда. Президент истаган вақтида истеъфо бериши мумкин. Президентнинг истеъфоси Вакиллар палатаси томонидан қабул қилинади.

88-модда. Беларусь Республикаси Президенти соғлиғи туфайли Президент вазифаларини барқарор бажаришга қодир бўлмаган тақдирда муддатидан олдин лавозимдан озод қилиниши мумкин. Президентнинг муддатдан олдин озод қилиниши тўғрисидаги қарор Вакиллар палатаси тўлиқ таркибининг камида учдан икки қисмидан иборат кўпчилик овоз билан ва Республика Кенгаши тўлиқ таркибининг камида учдан икки қисмидан иборат кўпчилик овоз билан палаталар махсус таш-

кил этадиган комиссиянинг хулосаси асосида қабул қилинади.

Президент давлатга хиёнат қилганлиги ёки бошқа оғир жиноят содир этганлиги муносабати билан лавозимдан олиб ташланиши мумкин. Агар айб қўйилиши ва унинг тергов қилиниши тўғрисидаги қарорга Вакиллар палатасининг тўлиқ таркибидан унинг депутатларидан камида учдан бир қисми таклифи билан кўпчилик овоз берса, қарор қабул қилинган ҳисобланади. Қўйилган айбни текширишни Республика Кенгаши ташкил этади. Агар мазкур қарор учун Республика Кенгаши тўлиқ таркибининг камида учдан икки қисми, шунингдек, Вакиллар палатаси тўлиқ таркибининг камида учдан икки қисми, шунингдек, Вакиллар палатаси тўлиқ таркибининг камида учдан икки қисми овоз берса, Президент лавозимдан олиб ташланган ҳисобланади.

Президентни лавозимдан олиб ташлаш тўғрисидаги қарорнинг айб қўйилган кундан эътиборан, бир ой мобайнида Республика Кенгаши ва Вакиллар палатаси томонидан қабул қилинмаганлиги айбловнинг рад этилганлигини билдиради. Президентни лавозимдан олиб ташлаш тўғрисидаги таклифнинг Конституцияга мувофиқ Парламент ваколатларининг муддатидан олдин тўхтатилиши тўғрисидаги масала кўриб чиқиляётган даврда кўзда тутилиши мумкин эмас.

Жиноят содир этилганлиги муносабати билан президент лавозимдан олиб ташланган тақдирда айблов моҳияти Олий Суд томонидан қараб чиқиляди.

89-модда. Президент лавозими бўш бўлган тақдирда ёки у Конституцияда назарда тутилган асосларга кўра ўз вазифаларини ижро этолмаётган тақдирда унинг ваколатлари янги сайланган Президент қасамёд қабул қилгунига қадар Бош министрға ўтади.

IV боб

ПАРЛАМЕНТ — МИЛЛИЙ МАЖЛИС

90-модда. Беларусь Республикасининг Парламенти — Миллий Мажлис Беларусь Республикасининг ваколатли ва қонун чиқарувчи органи ҳисобланади.

Парламент икки палатадан — Вакиллар палатаси ва Республика Кенгашидан ташкил топади.

91-модда. Вакиллар палатасининг таркиби 110 депутатдан иборат. Вакиллар палатаси депутатларини сайлаш қонунга мувофиқ равишда умумий, эркин, тенг, тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан амалга оширилади.

Республика Кенгаши ҳудудий вакиллик палатаси ҳисобланади. Ҳар бир вилоят ва Минск шаҳридан депутатлар ҳар бир вилоят ва Минск шаҳрининг асосий даражадаги маҳаллий кенгашлари депутатлари йиғилишларида Республика Кенгашининг саккизтадан аъзоси яширин овоз бериш йўли билан сайланади. Республика Кенгашининг саккизта аъзосини Беларусь Республикаси Президенти тайинлайди.

Парламент Палаталари янги таркибини сайлаш амалдаги чақириқ палаталарининг ваколатлари тугашидан камида тўрт ой олдин тайинланади ва бу муддат тугашидан олдин 30 кундан кечиктирмай ўтказилади.

Парламент палаталарининг навбатдан ташқари сайлови Парламент палаталарининг ваколатлари муддатида олдин тўхтатилиши кунидан эътиборан уч ой мобайнида ўтказилади.

92-модда. Беларусь Республикасининг 21 ёшга етган фуқароси Вакиллар палатасининг депутати бўлиши мумкин.

Беларусь Республикасининг 30 ёшга етган ва тегишли вилоятнинг, Минск шаҳрининг ҳудудида камида беш йил яшаган фуқароси Республика Кенгашининг аъзоси бўлиши мумкин.

Вакиллар палатасининг депутатлари Парламентдаги ўз ваколатларини, агар Конституцияда бошқа нарсалар назарда тутилмаган бўлса, касбий асосда амалга оширадilar. Вакиллар палатасининг депутати айни вақтда Ҳукумат аъзоси бўлиши ҳам мумкин.

Бир депутат бир вақтнинг ўзида Парламентнинг иккита палатасига аъзо бўлиши мумкин эмас. Республика Кенгашининг аъзоси бир вақтнинг ўзида Ҳукумат аъзоси бўлиши мумкин эмас. Вакиллар палатаси депутатининг, Республика Кенгаши аъзосининг ўз вазифаларини айни вақтда Президент ёки судья лавозимларини эгаллаш билан бирга қўшиб олиб боришига йўл қўйилмайди.

93-модда. Парламент ваколатлари муддати тўрт йилдир. Парламент ваколатлари фақат уруш бўлган тақдирдагина қонун асосида узайтирилиши мумкин.

Парламент палаталарининг сайловдан кейинги биринчи сессияси сайловлар ва республика референдумларини ўтказувчи Марказий комиссия томонидан чақирилади ва ўз ишини сайловдан кейин 30 кундан кечикмай бошлайди. Вакиллар палатаси биринчи сессиясини чақириш ва унинг иш бошлашига доир ўттиз кунлик муддатни ҳисоблаш унинг янги таркибини сайлаш бўйича овоз беришнинг иккинчи тури бошланган кундан эътиборан амалга оширилади. Агар Вакиллар палатасига сайловлар бўйича овоз беришнинг иккинчи тури ўтказилмаса, ўттиз кунлик муддатни ҳисоблаш Беларусь Республикасига умумий сайловларнинг биринчи тури ўтказилган кундан бошлаб амалга оширилади. Республика Кенгаши биринчи сессиясини чақириш ва унинг иш бошлашига доир ўттиз кунлик муддатни ҳисоблаш вилоят ёки Минск шаҳридан Республика Кенгаши аъзоларини сайлаш бўйича асосий даража депутатлари маҳаллий Кенгашлари депутатлари биринчи мажлиси кундан бошлаб амалга оширилади.

Конституцияда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда Вакиллар палатаси ёки Республика Кенгашининг ваколатлари муддатида олдин тўхтатилиши мумкин. Вакиллар палатаси ёки Республика Кенгаши ваколатларининг тўхтатилиши муносабати билан Президентнинг қарорига кўра, тегишли равишда Республика Кенгаши ёки Вакиллар палатаси ваколатлари ҳам тўхтатилиши мумкин.

94-модда. Ҳукуматга ишонч билдирish рад қилинган, Ҳукуматга ишончсизлик билдирилган тақдирда ёки Бош вазирнинг таъинлашга розилик беришда икки марта рад жавоби олинган тақдирда, Вакиллар палатасининг ваколатлари муддатида олдин тўхтатилиши мумкин.

Вакиллар палатаси ёки Республика Кенгашининг ваколатлари, шунингдек, Парламент палаталари Конституцияни мунтазам равишда ёки қўполлик билан бузиб келган тақдирда Конституциявий Суд ҳулосаси асосида ҳам муддатида олдин тўхтатиб қўйилиши мумкин.

Президент бу масалалар юзасидан палаталар вакиллари билан расмий равишда маслаҳатлашиб олгандан кейин қўпи билан икки ой муддат ичида қарорлар қабул қилади.

Палаталар фавқулодда ҳолат ёки уруш ҳолати даврида, Президент ваколатларининг охириги олти ойи мо-

байнида, Президентни муддатдан олдин лавозимидан озод қилиш ёки олиб ташлаш тўғрисидаги масала палаталар томонидан ҳал қилинаётган даврда тарқатиб юборилиши мумкин эмас.

Палаталарнинг дастлабки мажлислари бўлиб ўтган кундан бошлаб бир йил мобайнида уларнинг тарқатиб юборилишига йўл қўйилмайди.

95-модда. Палаталар бир йилда иккита навбатдаги сессияга йиғиладилар.

Биринчи сессия 2 октябрда очилади; унинг давом этиши саксон кундан ошмаслиги лозим.

Иккинчи сессия 2 апрелда очилади; унинг давом этиши тўқсон кундан ошмаслиги керак.

Агар 2 октябрь ёки 2 апрель иш кuni бўлмаган кунга тўғри келиб қолса, сессия шу кундан кейин келади-ган биринчи иш кунida очилади.

Вакиллар палатаси, Республика Кенгаши алоҳида зарурат бўлган тақдирда Президент ташаббуси билан, шунингдек, ҳар бир палатанинг тўлиқ таркибидан камидан учдан икки қисмининг овоз бериши, яъни кўпчиликнинг талаби билан муайян кун тартиби асосида навбатдан ташқари сессияга чақирилади. Навбатдан ташқари сессиялар Президент фармонлари билан чақирилади.

96-модда. Вакиллар палатаси ўз таркибидан Вакиллар палатаси раисини ва унинг ўринбосарини сайлайди.

Республика Кенгаши ўз таркибидан Республика Кенгаши Раисини ва унинг ўринбосарини сайлайди.

Вакиллар палатасининг ва Республика Кенгашининг Раислари, уларнинг ўринбосарлари палаталарнинг мажлисларини олиб борадилар ва уларнинг ички тартибини бошқарадилар.

Вакиллар палатаси ва Республика Кенгаши ўз таркибидан қонун лойиҳалари ишини юритиш, палаталар олиб борадиган масалаларни кўриб чиқиш ва тайёрлаш учун доимий комитетлар ҳамда бошқа органларни сайлайди.

97-модда. Вакиллар палатаси:

1) Президентнинг таклифи билан ёхуд Беларусь Республикасининг сайлов ҳуқуқига эга бўлган камидан 150 минг фуқароси ташаббуси билан Конституцияга ўз-

гаришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида, Конституцияни талқин қилиш ҳақида қонун лойиҳаларини кўриб чиқади;

2) қонун лойиҳаларини, шу жумладан Беларусь Республикасининг ички ва ташқи сиёсати асосий йўналишларини тасдиқлаш тўғрисидаги қонун лойиҳаларини; ҳарбий доктринани; халқаро шартномаларни ратификация қилиш ва денонсация (бекор деб эълон қилиш) тўғрисидаги қонун лойиҳаларини; фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчларининг асосий мазмуни ва уларни амалга ошириш тамойиллари ҳақидаги; ажнабий фуқаролар ва фуқаролиги йўқ шахсларнинг фуқаролиги мақоми тўғрисидаги; кам сонли миллатларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги; республика бюджетини ва унинг ижроси ҳақидаги ҳисоботни тасдиқлаш тўғрисидаги; республика солиқлари ва йиғимларини жорий этиш ҳақидаги; мулкчилик муносабатларини амалга ошириш тамойиллари тўғрисидаги; ижтимоий ҳимоялаш асослари ҳақидаги; меҳнат ва иш билан бандликни тартибга солиш тамойиллари тўғрисидаги; никоҳ, оила, болалик, оналик, тарбия, таълим, маданият ва соғлиқни сақлаш тўғрисидаги; атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш тўғрисидаги; давлатнинг маъмурий-ҳудудий тузилиши масалаларини ҳал қилиш тартибини белгилаш тўғрисидаги; маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тўғрисидаги; суд тузилиши, судда иш юритиш ва судьяларнинг мақоми тўғрисидаги; жиноий жавобгарлик тўғрисидаги; амнистия ҳақидаги; уруш эълон қилиш ва сулҳ тузиш тўғрисидаги; ҳарбий ва фавқулодда ҳолатнинг ҳуқуқий режими тўғрисидаги; давлат мукофотларини белгилаш тўғрисидаги; қонунларни талқин қилиш ҳақидаги қонун лойиҳаларини кўриб чиқади;

3) Президент сайловини тайинлайди;

4) Президентнинг Бош министрни тайинлашига розилик билдиради;

5) Бош министрнинг Ҳукумат фаолияти дастури тўғрисидаги маърузасини тинглайди ва бу дастурни маъқуллайди ёки рад қилади; палатанинг дастурни тақрир рад қилиши Ҳукуматга ишончсизлик билдиришни ифодалайди;

6) Бош министрнинг ташаббуси билан Ҳукуматга ишонч билдириш тўғрисидаги масалани кўриб чиқади;

7) Вакиллар палатаси тўлиқ таркибидан камида уч-

дан бир қисмининг ташаббуси билан Ҳукуматга ишончсизлик билдиришни ифодалайди; Ҳукуматнинг фаолият дастури маъқуллангандан кейин бир йил мобайнида унинг масъулияти тўғрисида масала қўйилиши мумкин эмас;

8) Президентнинг истеъфосини қабул қилади;

9) Вакиллар палатасининг тўлиқ таркибидан кўпчилик овоз билан Президентга нисбатан унга давлатга хиёнат қилганликда ёки бошқа оғир жиноят қилганликда айблов билдиради; Республика Кенгашининг тегишли Қарори асосида тўлиқ таркибдаги овозларнинг камида учдан икки қисмидан иборат кўпчилик билан Президентни лавозимдан олиб ташлаш тўғрисида қарор қабул қилади;

10) Вакиллар палатаси Раисининг фармойишларини бекор қилади.

Вакиллар палатаси, агар Конституцияда назарда тутилган бўлса, бошқа масалалар юзасидан ҳам қарорлар қабул қилиши мумкин.

98-модда. Республика Кенгаши:

1) Вакиллар палатаси томонидан қабул қилинган Конституцияга ўзгаришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги; Конституцияни талқин қилиш ҳақидаги қонунларнинг лойиҳаларини; бошқа қонун лойиҳаларини маъқуллайди ёки рад қилади;

2) Президент томонидан Конституциявий Суд Раисини, Олий Суд Раиси ва судьяларини, Олий Хўжалик Суди Раиси ва судьяларини, Сайловлар ва республика референдумларини ўтказиш бўйича Марказий комиссия Раисини, Бош Прокурорни, Миллий банк Бонқаруви Раиси ва аъзоларини тайинланшига розилик беради;

3) Конституциявий Суднинг олти судьясини сайлайди;

4) Беларусь Республикасининг Сайловлар ва республика референдумларини ўтказиш бўйича Марказий комиссиясининг олти аъзосини сайлайди;

5) депутатлар маҳаллий Кенгашларининг қонунчиликка мос келмайдиган қарорларини бекор қилади;

6) депутатлар маҳаллий Кенгаши қонунчилик талабларини мунтазам равишда ёки қўпол равишда бузган ҳолларда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда уни тарқатиб юбориш тўғрисида қарор қабул қилади;

7) Вакиллар Палатасининг Президентга қарши унинг давлатга хиёнат қилишда ёки бошқа оғир жиноят содир этишда илгари сурган айбномасини кўриб чиқади, уни тергов қилиш тўғрисида қарор қабул қилади. Ассослар мавжуд бўлган тақдирда Президентни лавозимидан олиб ташлаш тўғрисида тўлиқ таркибнинг камидан учдан икки қисми овозларидан иборат кўпчилик билан қарор қабул қилади;

8) Президентнинг фавқулодда ҳолат, ҳарбий ҳолат, тўлиқ ёки қисман сафарбарлик эълон қилиш тўғрисидаги фармонларини кўриб чиқади ва улар киритилгандан кейин уч кун муддатдан кечиктирмай тегишли қарор қабул қилади.

Республика Кенгаши, агар Конституцияда назарда тутилган бўлса, бошқа масалалар юзасидан ҳам қарорлар қабул қилиши мумкин.

99-модда. Президент, Вакиллар палатаси депутатлари, Республика кенгаши, Ҳукумат, шунингдек, сайлаш ҳуқуқига эга бўлган фуқаролар (улар камидан 50 минг киши бўлиши лозим) қонун чиқариш ташаббуси ҳуқуқига эгадирлар ва бу ҳуқуқ Вакиллар палатасида амалга оширилади.

Қонун лойиҳалари Вакиллар Палатасига фақат Президентнинг розилиги билан ёки унинг ҳукуматга топшириғи асосида киритилиши мумкин, уларнинг қабул қилиниши оқибатида давлат маблағлари қисқартирилиши, харажатлар вужудга келтирилиши ёки кўпайтирилиши мумкин.

Президент ёки унинг топшириғига мувофиқ Ҳукумат Вакиллар палатасига ва Республика Кенгашига қонун лойиҳасини кўриб чиқишни шошилишч деб эълон қилиш тўғрисидаги таклифларни киритиш ҳуқуқига эгадирлар. Вакиллар палатаси ва Республика Кенгаши бундай ҳолда мазкур лойиҳани ўзлари кўриб чиқишлари учун киритилган кундан эътиборан ўн кун ичида кўриб чиқишлари лозим.

Президентнинг ёхуд унинг розилиги билан Ҳукуматнинг, талабига кўра Вакиллар палатаси, Республика Кенгаши ўз мажлисларида умуман Президент ёки ҳукумат томонидан тақдим этилган лойиҳа ёки унинг бир қисми учун овоз бериб қарор қабул қиладилар, фақат

Президент ёки Ҳукумат томонидан таклиф этилган ёки қабул қилинган тузатишларнигина сақлаб қоладилар.

100-модда. Ҳар қандай қонун лойиҳаси, агар Конституцияда бошқа нарсалар кўзда тутилмаган бўлса, дастлаб Вакиллар палатасида, сўнгра Республика Кенгашида кўриб чиқилади.

Қонун лойиҳаси, Конституцияда назарда тутилган ҳоллардан ташқари, Вакиллар палатаси томонидан қабул қилиниб, Республика Кенгаши маъқуллагандан кейин ҳар бир палатанинг тўлиқ таркибидаги овозларнинг кўпчилиги билан қонунга айланади.

Вакиллар палатаси қабул қилган қонун лойиҳалари беш кун ичида кўриб чиқиш учун Республика Кенгашига тақдим этилади, у ерда, агар Конституцияда бошқа нарсалар кўзда тутилмаган бўлса, кўпи билан йигирма кун ичида кўриб чиқиши мумкин.

Агар қонун учун Республика Кенгашининг тўлиқ таркибидан кўпчилиги овоз берса ёки йигирма кун мобайнида, қонун лойиҳаси шошилинич деб эълон қилинган тақдирда эса — у киритилган кундан эътиборан ўн кун мобайнида Республика Кенгаши томонидан кўриб чиқилмаган бўлса, у Республика Кенгаши томонидан маъқулланган ҳисобланади. Қонун лойиҳаси Республика Кенгаши томонидан рад қилинган тақдирда палаталар вужудга келган келишмовчиликни бартараф этиш учун тенг ҳуқуқлилиқ асосида ташкил этиладиган келиштирувчи комиссия тузишлари мумкин. Келиштирувчи комиссия тузиб чиққан қонун лойиҳасининг матни ҳар иккала палатага маъқуллаш учун тақдим этилади.

Агар келиштирувчи комиссия қонун лойиҳасининг келишиб олинган матнини қабул қилмаган бўлса, Президент ёки унинг топшириғига кўра Ҳукумат Вакиллар палатасининг узил-кесил қарор қабул қилишини талаб этишлари мумкин. Қонун учун Вакиллар палатасининг тўлиқ таркибидан камида учдан икки қисми овоз берган тақдирда у Вакиллар палатаси томонидан қабул этилган ҳисобланади.

Вакиллар палатаси қабул қилган ва Республика Кенгаши маъқуллаган ёхуд Вакиллар палатаси ушбу моддада назарда тутилган тартибда қабул қилган қонун ўн кун муддат ичида Президентга имзолаш учун тақдим этилади. Агар Президент қонун матнига рози бўлса, уни имзолайди. Агар Президент бирон-бир қо-

мунни ўзига тақдим этилгандан кейин икки ҳафта мобайнида қайтариб бермаса, қонун имзоланган ҳисобланади. Агар қонун сессия тамом бўлиши муносабати билан Парламентга қайтарилмай қолган бўлса, у имзоланмаган ҳисобланади ва кучга кирмайдн.

Президент қонун матнига қўшилмаган тақдирда уни ўз эътирозлари билан Вакиллар палатасига қайтаради, палата қонунни Президент эътирозлари билан ўттиз кундан кечиктирмай кўриб чиқиши лозим. Агар Вакиллар палатасининг тўлиқ таркибидан камида учдан икки қисми, яъни кўпчилик қонунни қабул қилса, у Президентнинг эътирозлари билан биргаликда беш кун муддат ичида Республика Кенгашига юборилади, Республика Кенгаши ҳам йигирма кундан кечиктирмай қонунни такроран кўриб чиқиши лозим. Агар қонун Республика Кенгаши тўлиқ таркибининг камида учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги томонидан маъқулланса, у қабул қилинган ҳисобланади. Вакиллар палатаси ва Республика Кенгаши Президентнинг эътирозларини бартараф этганидан кейин беш кун муддат ичида қонун Президент томонидан имзоланади. Агар қонун ана шу муддат ичида Президент томонидан имзоланмаса ҳам кучга кираверади.

Палаталар худди ана шундай тартибда Президент томонидан қилинган қонуннинг айрим қоидаларига доир эътирозларни қараб чиқадилар, улар такрор овоз бериш учун қайтарилади. Бундай ҳолда Вакиллар Палатаси ва Республика Кенгаши томонидан тегишли қарор чиқарилгунга қадар Президент қонунни имзолайди ва у кучга киради, Президентнинг эътирозлари бўлган қоидалар бундан мустаснодир.

101-модда. Вакиллар палатаси ва Республика Кенгаши палаталар тўлиқ таркибидан кўпчилик овоз билан қабул қилинган қонун асосида Президентнинг таклифига кўра, унга қонун кучига эга бўлган декретларни чиқариш ваколатини топширишлари мумкин. Бу қонун Президентнинг декретлар чиқаришга доир ваколатларини тартибга солиш предмети ва муддатини белгилаб бериши лозим.

Президентга Конституцияни ўзгартириш ва унга қўшимча киритишни, уни талқин қилишни; дастурий қонунларни ўзгартириш ва тўлдиришни; республика бюджетини ва унинг ижроси тўғрисидаги ҳисоботни тасдиқ-

лашни; президент ва Парламент сайловлари тартибини ўзгартиришни; фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларини чеклашни назарда тутувчи декретлар чиқариш ваколатларини топширишга йўл қўйилмайди. Президентга қонун чиқариш ваколатларини топшириш тўғрисидаги қонун унга бу қонунни ўзгартиришга рухсат этиш, шунингдек, тескари кучга эга бўлган нормалар қабул қилиш ҳуқуқини бериши мумкин эмас.

Алоҳида зарурат туфайли Президент ўз ташаббуси ёки Ҳукуматнинг таклифи билан қонун кучига эга бўлган муваққат декретлар чиқариши мумкин. Агар бундай декретлар Ҳукумат таклифи билан чиқарилса, улар Бош министр имзоси билан тасдиқланади. Муваққат декретлар уч кун муддат ичида Вакиллар палатасига қараб чиқиш учун, сўнгра Республика Кенгашига кўриб чиқиш учун тақдим этилиши лозим. Агар бу декретлар палаталардан ҳар бирининг тўлиқ таркибининг камида учдан икки қисми, яъни кўпчилик билан бекор қилинмаган бўлса, ўз кучини сақлаб қолади. Палаталар бекор қилинган декретлар асосида вужудга келган муносабатларни қонун билан тартибга солишлари мумкин.

102-модда. Вакиллар палатасининг депутатлари ва Республика кенгашининг аъзолари ўз фикрларини ифодалаш ва ўз ваколатларини амалга оширишда дахлсиздирлар. Бу ҳол уларни тухмат қилиш ва ҳақорат қилишда айблашга алоқадор эмас.

Вакиллар палатасининг депутатлари ва Республика Кенгашининг аъзолари ўз ваколатлари муддати мобайнида фақат ўзлари тегишли бўлган палатанинг олдиндан берган розилиги билангина ҳибсга олиниши, бошқача тарзда шахсий озодликдан маҳрум этилиши мумкин, давлатга хиёнат қилганлик ёки бошқа оғир жиноят содир этганлик, шунингдек, жиноят содир қилинган жойда қўлга олинганлик бундан мустаснодир.

Вакиллар палатаси депутатлари ёки Республика кенгаши аъзоларига нисбатан қўзғатилган жиноий иш Олий Суд томонидан кўриб чиқилади.

103-модда. Палаталарнинг мажлислари очиқ ҳисобланади. Палаталар, агар буни давлат манфаатлари талаб қилса, ўзларининг тўлиқ таркибидан кўпчилик овоз билан ёпиқ мажлис ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилишлари мумкин. Мажлислар, шу жумладан ёпиқ мажлислар ўтказиш вақтида Президент, унинг вакиллари,

Бош министр ва Ҳукумат аъзолари сўзга чиқиш учун ёзилганлар рўйхатига қарамай, навбатдан ташқари саноқсиз марта ва истаганларича сўзга чиқишлари мумкин.

Бир ойда битта мажлис Вакиллар палатаси депутатлари ҳамда Республика Кенгаши аъзоларининг саволлари ва Ҳукуматнинг жавоблари учун резервда сақланади.

Вакиллар палатасининг депутати, Республика Кенгашининг аъзоси Бош министрға, Ҳукумат аъзоларига, Парламент ташкил этадиган ёки сайлайдиган давлат идоралари раҳбарларига сўровлар билан мурожаат қилишга ҳақлидирлар. Сўров палатанинг кун тартибига киритилиши лозим. Сўровга жавоб сессиянинг йигирма кун ичида Парламент палатаси белгилаган тартибда берилиши лозим.

Палата Мажлисида Вакиллар палатаси депутатларининг ёки Республика Кенгаши аъзоларининг камида учдан икки қисми палатанинг тўлиқ таркибидан иштирок этган тақдирдагина палата мажлиси тўла ҳуқуқли деб ҳисобланади.

Вакиллар палатасида ва Республика Кенгашида овоз бериш очик бўлиб, депутатнинг шахсан ўзи ва Республика Кенгашининг аъзоси томонидан «ёқлаб» ёки «қарши» овоз бериш йўли билан амалга оширилади. Яширин овоз бериш фақат кадрларга доир масалаларни ҳал қилишда ўтказилади.

104-модда. Вакиллар палатасининг қарорлари қонун ва қарорлар шаклида қабул қилинади. Вакиллар палатасининг қарорлари фармойиш бериш ва назорат қилиш тарзидаги масалалар юзасидан қабул қилинади.

Республика Кенгашининг қарорлари қарорлар шаклида қабул қилинади.

Палаталарнинг қарорлари, уларга палаталарнинг тўлиқ таркибидан кўпчилик овоз берган тақдирдагина, агар Конституцияда бошқа нарсалар назарда тутилмаган бўлса, қабул қилинган ҳисобланади.

Беларусь Республикаси ички ва ташқи сиёсатининг асосий йўналишлари тўғрисидаги, Беларусь Республикасининг ҳарбий доктринаси ҳақидаги қонунлар дастурий қонунлар бўлиб, агар улар учун палаталар тўлиқ таркибининг камида учдан икки қисми овоз берган бўлса қабул қилинган ҳисобланади.

Қонунлар имзолангандан кейин дарҳол эълон қилиниши лозим ва агар Қонуннинг ўзида бошқа муддат белгиланмаган бўлса, эълон қилинган кундан кейин ўн кун ўтгач у кучга киради. Президент декретлари ҳам худди шундай тартибда эълон қилинади ва кучга киради.

Қонун тескари кучга эга эмас, фуқароларнинг жавобгарлигини юмшатиш ёки бекор қилиш ҳоллари бундан мустасно.

105-модда. Вакиллар палатаси, Республика Кенгаши, уларнинг органлари, Вакиллар палатаси депутатлари ва Республика Кенгаши аъзоларининг фаолият тартиби палаталар раислари томонидан имзоланадиган палаталар регламентлари билан белгиланади.

V боб

БЕЛАРУСЬ РЕСПУБЛИКАСИ ҲУКУМАТИ — МИНИСТРЛАР КЕНГАШИ

106-модда. Беларусь Республикасида ижро этувчи ҳокимиятни Беларусь Республикаси Ҳукумати — Министрлар Кенгаши амалга оширади. У давлат бошқарувининг марказий органидир.

Ҳукумат ўз фаолиятида Беларусь Республикаси Президентига ҳисоб беради ва Беларусь Республикаси Парламенти олдида жавобгардир.

Ҳукумат Беларусь Республикасининг янги сайланган Президенти олдида ўз ваколатларини соқит қилади.

Беларусь Республикаси Ҳукумати Бош министр, унинг ўринбосарлари, министрлардан ташкил топади. Ҳукумат таркибига республика давлат бошқарувининг бошқа органлари раҳбарлари ҳам кириши мумкин.

Беларусь Республикаси Президенти Бош министрнй Вакиллар палатасининг розилиги билан тайинлайди. Бу масала хусусидаги қарор Бош министр номзоди бўйича таклиф киритилган кундан эътиборан қўпи билан икки ҳафта муддат ичида Вакиллар палатаси томонидан қабул қилинади. Вакиллар палатаси Бош министрни тайинлашга розилик беришни икки марта рад қилган тақдирда, Беларусь Республикасининг Президенти Бош министр вазифасини бажарувчини тайинлашга, вакиллар

палатасини тарқатиб юбориш ва янги сайловлар тайинлашга ҳақлидир.

Ҳукумат ишига Бош министр раҳбарлик қилади.

Бош министр:

1) Ҳукумат фаолиятига бевосита раҳбарлик қилишни амалга оширади ва унинг иши учун шахсан масъулдир;

2) Ҳукумат қарорларини имзолайди;

3) ўзи лавозимга тайинланганидан кейин икки ой муддат ичида Парламентга Ҳукуматнинг фаолият дастурини тақдим этади, бу дастур рад қилинган тақдирда яна икки ой муддат ичида Ҳукуматнинг фаолият дастурини такроран тақдим этади;

4) Ҳукумат фаолиятининг асосий йўналишлари тўғрисида ва унинг муҳим қарорлари ҳақида Президентга ахборот бериб туради;

5) Ҳукуматни ташкил этиш ва унинг фаолияти билан боғлиқ бошқа функцияларни бажаради.

Ҳукумат ёки унинг ҳар қандай аъзоси Президентга агар ўзига юкланган вазифаларни бундан буюғига амалга оширишнинг иложи йўқ деб ҳисобласа, ўзининг истеъфога чиқишини баён қилишга ҳақлидир. Агар вакиллар палатаси Ҳукуматга ишончсизлик билдирса, Ҳукумат ўзининг истеъфога чиқишини Президентга билдиради.

Бош министр Вакиллар палатаси олдида, тақдим этилган дастур бўйича ёки аниқ сабабга кўра Ҳукуматга ишонч билдириш тўғрисидаги масалани қўйиши мумкин. Агар Вакиллар палатаси ишонч билдиришни рад этса, Президент ўн кун муддат ичида Ҳукуматнинг истеъфога чиқиши ёки Вакиллар палатасини тарқатиб юбориш ва янги сайловлар тайинлаш тўғрисида қарор қабул қилишга ҳақлидир. Истеъфога чиқиш рад қилинган тақдирда ҳукумат ўз ваколатларини амалга оширишни давом эттиради.

Президент Ҳукуматнинг истеъфога чиқиши тўғрисида ўз ташаббуси билан қарор қабул қилишга ва Ҳукуматнинг ҳар қандай аъзосини лавозимидан озод қилишга ҳақлидир.

Беларусь Республикаси Ҳукумати истеъфога чиққан ёки ваколатларини соқит қилган тақдирда Президентнинг топшириғига кўра ўз ваколатларини янги Ҳукумат ташкил этилгунга қадар амалга оширишни давом эттиради.

107-модда. Беларусь Республикаси Ҳукумати:

Ўзига бўйсунувчи давлат бошқаруви органларига ва ижро этувчи бошқа ҳокимият органларига раҳбарлик қилади; ички ва ташқи сиёсатнинг асосий йўналишларини ишлаб чиқади ҳамда уларни амалга ошириш чораларини кўради;

Парламентга киритиш учун республика бюджет лойиҳаси ва унинг ижро этилиши ҳақидаги ҳисоботни тузиб чиқади ва Президентга тақдим этади;

Ягона иқтисодий, молиявий, кредит ва пул сиёсатини, фан, маданият, таълим, соғлиқни сақлаш, экология, ижтимоий таъминот ва меҳнатга ҳақ тўлаш соҳаларидаги давлат сиёсатини ўтказишни таъминлайди; фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, давлат манфаатларини, миллий хавфсизлик ва мудофаа қобилиятини ҳимоя қилиш, мулкчилик ва жамоат тартибини муҳофаза қилиш, жиноятчиликка қарши кураш бўйича чоралар кўради;

Беларусь Республикасининг мулки ҳисобланган мол-мулкка нисбатан мулкдор номидан иш кўради, давлат мулкни бошқаришни ташкил этади;

Конституция, қонунлар ва президент декретлари, фармонлари ҳамда фармойишларининг бажарилишини таъминлайди;

министрликлар ва республика давлат бошқаруви бошқа органларининг ҳужжатларини бекор қилади;

Конституция, қонунлар ва Президент ҳужжатлари билан ўзига юкланган бошқа ваколатларни амалга оширади.

108-модда. Беларусь Республикаси Ҳукумати Беларусь Республикасининг бутун ҳудудида мажбурий кучга эга бўлган қарорлар чиқаради.

Бош министр ўз ваколатлари доирасида фармойишлар чиқаради.

Ҳукуматнинг ваколати, уни ташкил этиш ва фаолият кўрсатиш тартиби Конституция асосида Беларусь Республикасининг Министрлар кенгаши тўғрисидаги қонун билан белгиланади.

VI боб

СУД

109-модда. Беларусь Республикасида суд ҳокимияти судларга тегишлидир.

Судлар тизими ҳудудийлик ва ихтисослашув тамойиллари асосида қурилади.

Беларусь Республикасида суд тузилиши қонун билан кафолатланади.

Фавқулодда судлар ташкил этиш тақиқланади.

110-модда. Судьялар одил судловни амалга ошириш вақтида мустақилдирлар ва фақат қонунга бўйсунадилар.

Одил судловни амалга ошираётган судьялар фаолиятига бирон-бир тарзда аралашувга йўл қўйилмайди ва бу ҳол қонун бўйича жавобгарликка тортишга сабаб бўлади.

111-модда. Судьялар тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишлари, ўқитувчилик ва илмий-тадқиқот, ишдан ташқари ҳақ тўланадиган бошқа ишни бажаришлари мумкин эмас.

Судьяларни лавозимларга сайлаш (тайинлаш) ва бўшатниш асослари қонунда назарда тутилган.

112-модда. Судлар одил судловни Конституция асосида ва унга мувофиқ қабул қилинган бошқа меъёрий ҳужжатлар асосида амалга оширадилар.

Агар муайян ишни кўриб чиқишда суд меъёрий ҳужжатнинг Конституцияга мувофиқ келмаслиги тўғрисида хулосага келса, у Конституцияга мувофиқ қарор қабул қилади ва мазкур меъёрий ҳужжатни ғайриконституциявий деб эътироф қилиш масаласини белгиланган тартибда қўяди.

113-модда. Судларда ишлар коллегиал тарзда кўриб чиқилади, қонунда назарда тутилган ҳолларда эса, судьяларнинг ўзлари томонидан кўриб чиқилади.

114-модда. Барча судларда ишлар очик тарзда кўриб чиқилади.

Ишларни ёпиқ суд мажлисларида тинглашга фақат қонунда белгиланган ҳолларда суд юритишнинг барча қоидаларига риоя қилинган ҳолда йўл қўйилади.

115-модда. Одил судлов суд жараёнида томонларнинг тортишуви ва тенглиги асосида амалга оширилади.

Суд қарорлари барча фуқаролар ва мансабдор шахслар учун мажбурий ҳисобланади.

Суд жараёнида қатнашувчи томонлар ва шахслар қарорлар, ҳукмлар ва бошқа суд қарорлари устидан шикоят аризаси ёзиш ҳуқуқига эгадирлар.

116-модда. Давлатдаги меъёрий ҳужжатларнинг конституциявийлигини назорат қилиш Беларусь Республикаси Конституциявий Суди томонидан амалга оширилади.

Беларусь Республикасининг Конституциявий Суди ҳуқуқ соҳасида юқори малакали мутахассис ҳамда одатда илмий унвонга эга бўлган 12 нафар судьядан ташкил топади.

Конституциявий Суднинг олти судьяси Беларусь Республикасининг Президенти томонидан тайинланади, олти судьясини Республика Кенгаши сайлайди. Конституциявий Суд Раиси Республика Кенгашининг розилиги билан Президент томонидан тайинланади. Конституциявий Суд аъзоларининг ваколатлари муддати — 11 йил. Конституциявий суд аъзоларининг ёш чегараси — 70 ёшдир.

Конституциявий Суд Беларусь Республикаси Президенти, Вакиллар палатаси, Республика Кенгаши, Беларусь Республикаси Олий Суди, Беларусь Республикаси Олий Хўжалик Суди, Беларусь Республикаси Министрлар Кенгашининг таклифлари асосида қуйидаги хулосаларни беради;

қонунлар, Президент декретлари, фармонлари, Беларусь Республикасининг халқаро шартномалари ва бошқа мажбуриятларининг Конституцияга ва Беларусь Республикасининг ратификация қилинган халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларига мувофиқ келиши тўғрисида;

Беларусь Республикаси кирадиган давлатлараро тузилмалар ҳужжатларининг, Президентнинг қонунни ижро этиш учун чиқарган фармонларининг Конституцияга, Беларусь Республикаси ратификация қилган халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларга, қонунлар ва декретларга мувофиқлиги тўғрисида;

Министрлар Кенгаши қарорларининг Олий Суд, Олий Хўжалик Суди, Бош прокурор қабул қилган ҳуж-

жатларининг Конституцияга, Беларусь Республикаси ратификация қилган халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларга, декретлар ва фармонларга мувофиқлиги тўғрисида.

Ҳар қандай бошқа давлат органи қабул қилган ҳужжатларнинг Конституцияга, Беларусь Республикаси ратификация қилган халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар, қонунлар, декретлар ва фармонларга мувофиқлиги тўғрисида.

Меъёрий ҳужжатлар ёки уларнинг ноконституциявий деб эътироф этилган айрим қондалари қонун билан белгиланган тартибда ўз кучини йўқотади.

Конституцияда назарда тутилган ҳолларда Конституциявий Суд Президентнинг таклифи билан парламент палаталарининг Беларусь Республикаси Конституциясини мунтазам равишда ёки қўпол равишда, бузиб келаётганлиги фактлари мавжудлиги тўғрисида хулоса беради.

Конституциявий Суднинг ҳуқуқ доиралари, ташкил этилиши ва фаолияти тартиби қонун билан белгиланади.

V Б У Л И М

МАҲАЛЛИЙ БОШҚАРИШ ВА ЎЗИНИ ЎЗИ БОШҚАРИШ

117-модда. Маҳаллий бошқариш ва ўзини ўзи бошқариш фуқаролар томонидан депутатлар маҳаллий кенгашлари, ижро этувчи ва фармойиш берувчи органлар, ҳудудий жамоат ўзини ўзи бошқариш органлари, маҳаллий референдумлар, йнгилишлар орқали ва давлат ҳамда жамоат ишларида бевосита иштирок этишнинг бошқа органлари орқали амалга оширилади.

118-модда. Депутатлар маҳаллий Кенгашлари тегишли маъмурий-ҳудудий бирликларнинг фуқаролари томонидан тўрт йил муддатга сайланади.

119-модда. Маҳаллий ижро этувчи ва фармойиш берувчи органларнинг раҳбарлари Беларусь Республикаси Президенти томонидан ёки у белгилаган тартибда лавозимга тайинланади ва лавозимдан озод қилинади ёки тегишли депутатлар маҳаллий кенгашлари томонидан лавозимга тасдиқланади.

120-модда. Депутатлар маҳаллий кенгашлари, ижро этувчи ва фармойиш берувчи органлар ўз ҳуқуқлари доирасида умумдават манфаатларидан, тегишли ҳудудда истиқомат қилувчи аҳоли манфаатларидан келиб чиқиб, юқори давлат органларининг қарорларини бажарадилар.

121-модда. Депутатлар маҳаллий Кенгашининг мутлақ ҳуқуқлари доирасига қуйидагилар кирази:

иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш дастурларини, маҳаллий бюджетлар ва уларнинг ижроси тўғрисидаги ҳисоботларни тасдиқлаш;

қонунга мувофиқ маҳаллий солиқлар ва йиғимларни белгилаш;

қонунда белгиланган доирада коммунал мулкни бошқариш ва тасарруф қилиш тартбини белгилаш; маҳаллий референдумларни тайинлаш.

122-модда. Депутатлар маҳаллий кенгашлари, ижро этувчи ва фармойиш берувчи органлар амалдаги қонунлар асосида тегишли ҳудудда мажбурий кучга эга бўлган қарорлар қабул қиладилар.

Депутатлар маҳаллий кенгашларининг қонунларга тўғри келмайдиган қарорлари юқори вакиллик органлари томонидан бекор қилинади.

Маҳаллий ижро этувчи ва фармойиш берувчи органларнинг қонунларга мувофиқ келмайдиган қарорлари депутатларнинг тегишли кенгашлари, юқори ижро этувчи ва фармойиш берувчи органлар, шунингдек, Беларусь Республикаси Президенти томонидан бекор қилинади.

Депутатлар маҳаллий Кенгашларининг, ижро этувчи ва фармойиш берувчи органларнинг фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини чекловчи ёки бузувчи қарорлари устидан, шунингдек, қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда, суд тартибида шикоят қилиниши мумкин.

123-модда. Депутатлар маҳаллий Кенгашлари қонунчилик талабларини мунтазам равишда ёки қўпол равишда бузиб келган тақдирда у Республика Кенгаши томонидан тарқатиб юборилиши мумкин. Депутатлар маҳаллий Кенгашлари ваколатларини муддатидан олдин тўхтатиб қуйишнинг бошқа асослари қонун билан белгиланади.

124-модда. Маҳаллий бошқариш ва ўз ўзини бошқариш органларининг ҳуқуқ доираси, уларни ташкил этиш тартиби ва фаолияти қонунлар билан белгиланади.

VI БУЛИМ

ПРОКУРАТУРА. ДАВЛАТ НАЗОРАТИ КОМИТЕТИ

VII боб

ПРОКУРАТУРА

125-модда. Министрликлар ва Министрлар Кенгашига бўйсунадиган бошқа органларнинг, маҳаллий вакиллик ва ижро этувчи органларнинг, корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар, жамоат ташкилотлари, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг қонунлар, декретлар, фармонлар ва бошқа меъёрий ҳужжатларни аниқ ҳамда бир хилда ижро этишларини назорат қилиш Беларусь Республикаси Бош Прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар зиммасига юкланади.

Прокуратура жиноятларни текшириш чоғида қонунлар ижросини, фуқаролик, жиноий ишлар бўйича ва маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар бўйича суд қарорларининг қонунга мувофиқлигини назорат қилишни амалга оширади, қонунда назарда тутилган ҳолларда, дастлабки тергов ўтказди, судларда давлат айбловини қўллаб-қувватлайди.

126-модда. Прокуратура органларининг ягона ва марказлашган тизимига Бош прокурор бошчилик қилади, уни Президент Республика Кенгашининг розилиги билан тайинлайди.

Қуйи прокурорларни Бош прокурор тайинлайди.

127-модда. Бош прокурор ва қуйи прокурорлар ўз ваколатларини амалга оширишда мустақилдирлар ва қонунларга амал қиладилар. Бош прокурор ўз фаолияти ҳақида Президентга ҳисоб беради.

128-модда. Прокуратура органларининг ҳуқуқ доираси, уларни ташкил этиш ва фаолият тартиби қонунлар билан белгиланади.

VIII боб

ДАВЛАТ НАЗОРАТИ КОМИТЕТИ

129-модда. Республика бюджетининг ижроси, давлат мулкидан фойдаланиш, Президент, Парламент, Ҳукумат ҳужжатларини ва давлат мулки муносабатларини, хўжалик, молия ва солиқ муносабатларини тартибга солувчи бошқа давлат органларининг ҳужжатлари ижросини давлат йўли билан назорат қилиш давлат назорати комитети томонидан амалга оширилади.

130-модда. Давлат назорати комитети Президент томонидан ташкил этилади.

Давлат назорати комитети Раисини Президент тайинлайди.

131-модда. Давлат назорати комитетининг ваколати, ташкил этилиши ва фаолият кўрсатиш тартиби қонунлар билан белгиланади.

VII БУЛИМ

БЕЛАРУСЬ РЕСПУБЛИКАСИНИНГ МОЛИЯВИЙ-КРЕДИТ ТИЗИМИ

132-модда. Беларусь Республикасининг молиявий-кредит тизими бюджет тизимини, банк тизимини, шунингдек, бюджетдан ташқари жамғармалар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва фуқароларнинг молиявий маблағларини ўз ичига олади.

Беларусь Республикаси ҳудудида ягона бюджет — молия, солиқ, пул-кредит, валюта сиёсати амалга оширилади.

133-модда. Беларусь Республикасининг бюджет тизими республика ва маҳаллий бюджетларни ўз ичига олади.

Бюджет даромадлари билан белгиланадиган солиқлар, бошқа мажбурий тўловлар, шунингдек, бошқа тушумлар ҳисобига шаклланади.

Умумдавлат харажатлари республика бюджетининг ҳисоб-китоб қисмига мувофиқ республика бюджети ҳисобидан амалга оширилади.

Қонунга мувофиқ Беларусь Республикасида бюджетдан ташқари жамғармалар ташкил этилиши мумкин.

134-модда. Бюджетлар ва давлат бюджетидан ташқари жамғармаларни тузиш, тасдиқлаш ва ижро этиш тартиби қонун билан белгиланади.

135-модда. Республика бюджетининг ижроси тўғрисидаги ҳисобот Парламентнинг кўриб чиқиши учун молиявий ҳисобот йили тугаган кундан эътиборан беш ойдан кечиктирмай тақдим этилади.

Маҳаллий бюджетларнинг ижроси тўғрисидаги ҳисоботлар қонунда белгиланган муддатда тегишли депутатлар кенгашининг кўриб чиқиши учун тақдим этилади.

Республика ва маҳаллий бюджетларнинг ижроси тўғрисидаги ҳисоботлар эълон қилинади.

136-модда. Беларусь Республикасининг банк тизми Беларусь Республикасининг Миллий банки ва бошқа банклардан ташкил топади. Миллий банк кредит муносабатларини, пул муомаласини тартибга солади, ҳисоб-китоблар тартибини белгилайди ва пул эмиссияси (чиқариш) мутлақ ҳуқуқига эга бўлади.

VIII Б У Л И М

БЕЛАРУСЬ РЕСПУБЛИКАСИ КОНСТИТУЦИЯСИНING АМАЛ ҚИЛИШИ ВА УНИ ЎЗГАРТИРИШ ТАРТИБИ

137-модда. Конституция олий юридик кучга эгадир. Қонунлар, декретлар, фармонлар ва давлат органларининг бошқа ҳужжатлари Беларусь Республикаси Конституцияси асосида ва унга мувофиқ равишда чиқарилади.

Қонун, декрет ёки фармон Конституциядан фарқ қилган тақдирда Конституция амал қилади.

Декрет ёки фармон қонунга тўғри келмаган тақдирда декрет ёки фармонни чиқариш учун ваколат қонун томонидан берилгандагина қонун устунликка эга бўлади.

138-модда. Конституцияни ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги масала Президент ёки Беларус Республикасининг сайлов ҳуқуқига эга бўлган камида 150 минг аҳолиси ташаббуси бўйича парламент палаталари томонидан кўриб чиқилади.

139-модда. Конституцияни ўзгартириш ва тўлдириш тўғрисидаги қонун камида уч ой оралиқдаги иккита муҳокама билан ва парламент томонидан маъқуллангандан кейин қабул қилиниши мумкин.

Фавқулодда ҳолат даврида, шунингдек, Вакиллар палатаси ваколатларининг охирги олти ойи мобайнида парламент томонидан Конституцияга ўзгариш ва қўшимчалар киритилмайди.

140-модда. Конституция, унга ўзгаришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги қонунлар, кўрсатиб ўтилган қонунларнинг кучга кириши тўғрисидаги қонунлар, конституциянинг талқин қилиниши ҳақидаги ҳужжатлар, агар улар учун парламент палаталари тўлиқ таркибидан камида учдан икки қисми овоз берган тақдирдагина қабул қилинган ҳисобланадилар.

Конституцияга ўзгаришлар ва қўшимчалар киритиш референдум орқали ўтказилиши мумкин. Референдум йўли билан Конституцияни ўзгартириш ва тўлдириш тўғрисидаги қарор, агар унга овоз бериш учун рўйхатга киритилган фуқароларнинг кўпчилиги овоз берса, қабул қилинган ҳисобланади.

Конституциянинг I, II, IV, VIII бўлимлари фақат референдум йўли билан ўзгартирилиши мумкин.

IX Б У Л И М

ЯКУНИЙ ВА УТИШ ҚОИДАЛАРИ

141-модда. Беларус Республикасининг 1994 йилги Конституцияси (ушбу Конституция) ўзгаришлар ва қўшимчалар билан республика референдумида қабул қилинган бўлиб, ўзи эълон қилинган кундан бошлаб кучга киради, унинг ушбу Конституция билан белгиланган муддатларда кучга кирадиган айрим қоидалари бундан мустаснодир. Айни вақтда «Беларусь Республикаси

Конституциясининг кучга кириш тартиби тўғрисида»ги Қонуннинг амал қилиши тўхтатилади.

142-модда. Ушбу Конституция кучга киргунга қадар Беларусь Республикаси ҳудудида амалда бўлиб келган қонунлар, фармонлар ва бошқа ҳужжатларнинг Беларусь Республикаси Конституциясига зид келмайдиган қисмлари татбиқ этилади.

143-модда. Ушбу Конституция кучга кирган кундан бошлаб бир ойлик муддат ичида Беларусь Республикасининг Олий Кенгаши ва Беларусь Республикасининг Президенти 1996 йилги республика референдумини ўтказиш санаси тайинланган кунда сайланган Олий Кенгаш депутатлари орасидан Вакиллар палатасини ташкил этадилар. Бу ҳолда Беларусь Республикасининг Олий Кенгаши депутатлари ушбу Конституцияда назарда тутилган муддат мобайнида ўз ваколатларини сақлаб қоладилар. Уларнинг ваколатлари муддати ушбу Конституция кучга кирган кундан ҳисобланади.

Республика Кенгаши ушбу Конституциянинг 91-моддасида назарда тутилган тартибда ташкил этилади.

Агар кўрсатиб ўтилган муддатда Вакиллар палатаси таркиби Президент билан Олий Кенгаш ўртасида ихтилофлар борлиги туфайли ташкил этилмаган бўлса, Президент ушбу Конституциянинг 84-моддаси 2 ва 3-бандларига мувофиқ Олий Кенгашни тарқатиб юборади ва Парламентга сайлов тайинлайди.

144-модда. Беларусь Республикаси Президенти ўз ваколатларини сақлаб қолади. Унинг ваколатлари муддати ушбу Конституция кучга кирган кундан ҳисобланади.

145-модда. Беларусь Республикасининг Ҳукумати Конституция кучга кирган кундан бошлаб Конституция белгилаб берган ҳуқуқ ва вазифаларни қўлга кирилади.

146-модда. Президент, Парламент, Ҳукумат ушбу Конституция кучга кирган кундан эътиборан икки ой

муддат ичида, агар Конституциянинг 143-моддаси учинчи қисмида бошқа нарсалар назарда тутилмаган бўлса, унда кўрсатиб ўтилган органларни ушбу Конституцияда белгиланган тартибда ташкил этадилар ва тузатдилар.

**Беларусь Республикасининг
Президенти**

А. ЛУКАШЕНКО

1996 йил 24 ноябрда бўлган Республика референдумида қабул қилинган ва «Беларусь Республикаси Конституциясини кучга киритиш тартиби тўғрисида»ги Беларусь Республикаси Қонунининг 1-моддасига мувофиқ кучга кирган.

БОЛГАРИЯ

БОЛГАРИЯ РЕСПУБЛИКАСИ

Бу давлат Болқон ярим оролининг шарқида жойлашган. Худуди — 111 минг кв. км. Аҳолиси — 8,4 млн. киши (1992 йил). Пойтахти — София шаҳри. Маъмурий бўлиниши — тўққиз область, шу жумладан областга тенглаштирилган София шаҳридан иборат, улар жамоаларга бўлинади. Расмий тили — болгар тилидир. Анъанавий дини — шарқий православ дини. Пул бирлиги — лев.

Миллий байрами — 3 март — Болгариянинг усмонийлар зулмидан озод бўлган куни (1878 йил).

Болгария Республикаси — Парламент бошқарувига эга бўлган республика. 1946 йил 15 сентябрдан то 1990 йил 15 ноябргача — Болгария Халқ Республикаси. Болгария Республикасининг 1991 йил 12 июлда кучга кирган Конституцияси амал қилади (1971 йилги Конституция ўрнига қабул қилинган).

Давлат бошлиғи — Президент бўлиб, у мамлакат аҳолиси томонидан тўғридан-тўғри ва яширин овоз бериш йўли билан тўрт йилга ва кўпи билан икки муддатга сайланади. Овозларнинг ярмидан кўпроғини олган номзод сайланган ҳисобланади, шу шарт биланки, овоз беришда сайловчиларнинг ярмидан кўпи қатнашмоғи шарт. Вице-Президент бир вақтнинг ўзида Президент билан битта бюллетень орқали сайланади. Президент ҳам, вице-президент ҳам бошқа раҳбарий сиёсий ва давлат лавозимларини эгаллашлари мумкин эмас. Президентнинг вазифасига халқаро ташкилотларда давлат вакили бўлиб қатнашиш, Халқ мажлисига сайлов муддатини тайинлаш, Ҳукумат таркиби парламент томонидан маъқуллангандан кейин уни тайинлаш киради. Президент мамлакат қуроли кучларининг бош қўмондонини ҳисобланади, миллий хавфсизлик Маслаҳат кенгашига бошчилик қилади.

Қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг Халқ мажлиси (доимий иш олиб боровчи орган) амалга оширади, у халқнинг 240 вакилидан иборат бўлиб, улар умумий тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан тўрт йил муддатга сайланадилар. Янги Конституцияни қабул қилиш, Болгария Республикаси ҳудудини ўзгартириш масаласини ёки давлат ту-

зилиши ва мамлакатни бошқариш шаклини ўзгартириш масалаларини ҳал қилиш учун 400 та халқ вакилидан иборат таркибда (улар оддий тартибда сайланади) Буюк халқ мажлиси сайланади. Буюк халқ мажлисини сайлаш зарурлиги тўғрисидаги қарор Халқ Мажлиси томонидан қабул қилинади. Буюк халқ мажлисининг ваколатлари унинг сайланишини талаб қилган масалалар узил-кесил қабул қилингандан кейин тўхтатилади.

Министрлар кенгаши (ҳукумат) ижро этувчи орган ҳисобланади, унинг таркибига раис, раис ўринбосарлари ва министрлар киради. Министрлар Кенгашининг аъзолари Халқ мажлисига қасамёд қиладилар.

Жамоанинг ўзини ўзи бошқариш маҳаллий органи жамоа кенгашидир, у аҳоли томонидан тўрт йил муддатга сайланади. Область бошқарув органи область бошқарувидир. Область бошқарувчисини Министрлар Кенгаши тайинлайди.

Сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмалари: Муқобил социал-либерал партия; Болгария социал-демократик партияси; Болгария социалистик партияси; Болгария халқ деҳқончилиги иттифоқи; Ҳуқуқ ва эркинлик ҳаракати; Бирлашган демократик марказ; Демократик кўчлар иттифоқи; Ватан иттифоқи.

Қасаба уюшмалари: Болгария Мустақил синдикатлар конфедерацияси; «Подкрепа» меҳнат конфедерацияси; «Бирлик» Халқ қасаба уюшмаси.

Биз, 7-чақириқ Буюк Халқ Мажлисининг депутатлари, болгар халқининг иродасини ифодалашга доир ўз интилишларимизда умуминсоний қадриятлар: озошлик, тинчлик, инсонпарварлик, тенглик, адолат ва сабртоқатга содиқлигимизни баён қилган ҳолда, шахс ҳуқуқларини, унинг қадр-қиммати ва хавфсизлигини олий тамойил даражасига кўтариб, Болгариянинг миллий ва давлат бирлигини сақлашдан иборат ўзимизнинг қатъий бурчимизни ҳис қилган ҳолда демократик, ҳуқуқий ва инжимоий давлат барпо этишга бўлган ўз азму қароримизни эълон қиламиз ва бунинг учун ушбу **КОНСТИТУЦИЯ**ни қабул қиламиз.

КОНСТИТУЦИЯ

I боб

АСОСИЙ НЕГИЗЛАР

1-модда. (1) Болгария парламент бошқарувига эга бўлган республикадир.

(2) Бутун давлат ҳокимияти халққа асосланади. У халқ томонидан бевосита ва ушбу Конституцияда назарда тутилган органлар орқали амалга оширилади.

(3) Халқнинг ҳеч бир қисми, сиёсий партия ёки бошқа ташкилот, давлат институти ёки алоҳида шахс халқ суверенитетини амалга оширишни ўзига ўзлаштириб олиши мумкин эмас.

2-модда. (1) Болгария Республикаси маҳаллий, ўзини ўзи бошқаришга эга бўлган ягона давлатдир. Унда мухтор ҳудудий тузилмаларга йўл қўйилмайди.

(2) Болгария Республикасининг ҳудудий яхлитлиги дахлсиздир.

3-модда. Республикада расмий тил — болгар тилидир.

4-модда. (1) Болгария Республикаси — ҳуқуқий давлатдир. Уни бошқариш Конституция ва мамлакат қонунлари билан амалга оширилади.

(2) Болгария Республикаси шахс ҳаётини, қадр-қиммати ва ҳуқуқларини кафолатлайди, ҳамда инсон ва фуқароларнинг жамиятининг эркин ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиб беради.

5-модда. (1) Конституция олий қонун ҳисобланади ва бошқа қонунлар унга зид келиши мумкин эмас.

(2) Конституция қоидалари бевосита амал қилади.

(3) Ҳеч ким содир этилган вақтида қонун томонидан жиноят деб эълон қилинмаган ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги учун ҳукм қилиниши мумкин эмас.

(4) Конституциявий тартибда ратификация қилинган, эълон этилган ва Болгария Республикаси учун кучга кирган халқаро шартномалар мамлакат ички ҳуқуқининг бир қисми ҳисобланади. Улар ўзларига зид бўлган ички қонун нормалари олдида устунликка эгадир.

(5) Барча меъёрий ҳужжатлар эълон қилинади. Улар эълон қилингандан, кейин уч кун ичида кучга киради, улар учун бошқа муддат белгиланган ҳоллар бундан мустаснодир.

6-модда (1) Барча кишилар қадр-қиммати ва ҳуқуқлари бўйича эркин ҳамда тенг бўлиб туғиладилар.

(2) Барча фуқаролар қонун олдида тенгдирлар. Бирон элатга, ирқий ва этник мансубликка, жинсга, келиб чиқишга, динга, маълумот, эътиқодга, сиёсий мансубликка, шахсий ва ижтимоий мавқега ёки мулкӣ ҳолатга асосланган ҳуқуқларни чеклашга ёхуд имтиёзларга йўл қўйилмайди.

7-модда. Давлат ўз органлари ва мансабдор шахсларининг ғайриқонуний ҳужжатлар ёки ҳаракатлар билан етказган зарари учун жавобгар бўлади.

8-модда. Давлат ҳокимияти қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларига бўлинади.

9-модда. Куролли кучлар мамлакатнинг суверенитети, хавфсизлиги ва мустақиллигини кафолатлайди ҳамда унинг ҳудудий яхлитлигини ҳимоя қилади.

10-модда. Сайловлар, Миллий ва маҳаллий референдумлар умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш билан ўтказилади.

11-модда. (1) Болгария Республикасидаги сиёсий ҳаёт сиёсий фикр эркинлиги тамойилига асосланади.

(2) Бирорта ҳам сиёсий партия ёки мафкура давлат партияси ёки мафкураси сифатида эълон қилиниши ёки тасдиқланиши мумкин эмас.

(3) Партия фуқароларнинг сиёсий ифодасини шакллантириш ва ифодалашга кўмаклашади. Сиёсий партияларни ташкил этиш ва тарқатиб юбориш, шунингдек, уларнинг фаолият кўрсатиш тартиби шароитлари қонун билан тартибга солинади.

(4) Этник, ирқий ёки диний асосдаги сиёсий партияларни, шунингдек, давлат ҳокимиятини зўрлик билан тортиб олишни мақсад қилиб қўйган партияларни ташкил этиш мумкин эмас.

12-модда. (1) Фуқароларнинг бирлашмалари уларнинг манфаатларини қондириш ва ҳимоялашга хизмат қилади.

(2) Фуқароларнинг бирлашмалари, шу жумладан синдикал бирлашмалари ўз олдига сиёсий мақсадларни қўйиш ва фақат сиёсий партияларга хос бўлган сиёсий фаолият олиб бориши мумкин эмас.

13-модда. (1) Конституция дин эркинлигини эълон қилади.

(2) Диний институтлар давлатдан ажратилган.

(3) Болгария Республикасида анъанавий дин шарқий-православ дини ҳисобланади.

(4) Диний бирликлар ва институтлардан, шунингдек, диний эътиқодлардан сиёсий мақсадларда фойдаланиш мумкин эмас.

14-модда. Оила, оналик ва болалик давлат ва жамият ҳимойлигидадир.

15-модда. Болгария Республикаси атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва такрор вужудга келтиришни, жонли табиатни сақлашни ва унинг хилма-хиллигини, мамлакатнинг табиий бойлиги ва ресурсларидан оқилона фойдаланишни таъминлайди.

16-модда. Меҳнат қилиш кафолатланади ва қонун билан ҳимоя қилинади.

17-модда. (1) Мулкчилик ва мерос олиш ҳуқуқи кафолатланади ва қонун билан ҳимоя қилинади.

(2) Мулк хусусий ва халқ мулки ҳисобланади.

(3) Хусусий мулк дахлсиздир.

(4) Давлат ва жамоа мулки объектлари режими қонун билан белгиланади.

(5) Давлат ва жамоа эҳтиёжлари учун мулкни мажбуран мусодара қилиш фақат қонун асосида амалга оширилиши мумкин, бу эҳтиёжлар бошқача йўл билан қондирилиши мумкин бўлмаса, у дастлабки тарзда ва ўрни тўлиқ қопланган тақдирдагина амалга оширилиши мумкин.

18-модда. (1) Ерости бойликлари, соҳилбўйи пляжлари минтақаси, республика аҳамиятига молик йўллар,

шунингдек, сувлар, ўрмонлар ва миллий боғлар қонун билан белгиланган табиий археологик қўриқхоналар давлатнинг мутлақ мулки ҳисобланади.

(2) Континентал шельфга¹ бўлган ва бу денгиз ҳудудларининг фақат иқтисодий зоналаридагина жойлашган биологик, минерал ва энергетика манбаларини тадқиқ қилиш, қазилма ишларини олиб бориш, улардан фойдаланиш ва ҳўжалик ишларида татбиқ этишга бўлган суверен ҳуқуқлар давлатга тегишлидир.

(3) Халқаро шартномалар билан Болгария Республикасига мустаҳкамлаб берилган радиочастота спектри ва геостационар орбита позицияларига бўлган суверен ҳуқуқлар давлатга тегишлидир.

(4) Темирйўл транспортига, миллий почта алоқаси ва узоқ алоқа тармоғига бўлган давлат монополияси, атом энергетикасидан фойдаланиш, радиоактив маҳсулотлар, қурол-яроғ, портловчи ва биологик жиҳатдан кучли таъсир қилувчи моддалар ишлаб чиқаришга бўлган давлат монополияси қонун билан белгиланиши мумкин.

(5) Олдинги параграфларга мувофиқ давлат томонидан объектларга ён босиладиган ва уларнинг фаолият олиб бориши учун рухсат бериладиган шартлар ва тартиб қонун билан тартибга солинади.

(6) Давлат мулкидан фойдаланиш ва уларни бошқариш фуқаролар ва жамият манфаатлари йўлида амалга оширилади.

19-модда. (1) Болгария Республикасининг иқтисодиёти эркин ҳўжалик юритиш ташаббусига асосланади.

(2) Қонун барча фуқаролар ва юридик шахсларга ҳўжалик фаолиятини юритиш учун бир хил ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиб беради ва кафолатлайди, монополиямни, суиййетемол қилишга ва қонун-ққидаги риоя қилинмайдиган рақобатга барҳам беради ва истеъмолчини ҳимоя қилади.

(3) Болгарлар, хорижий фуқаролар ҳамда юридик шахсларнинг инвестициялари ва ҳўжалик фаолияти қонун билан муҳофаза қилинади.

(4) Қонун фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳўжалик ва ижтимоий тараққиётга эришиш мақсадларини

¹ Континентал (қитъавий) шельф — қуруқликнинг сув остидаги 200 м чуқурликкача бўлган давоми.

да кооперациялашуви ва бирлашувининг бошқа шакллари учун шарт-шароитлар яратиб беради.

20-модда. Давлат мамлакатдаги айрим минтақаларнинг мувозанатли ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиб беради ва ҳудудий органларга уларнинг фаолиятида молиявий, кредит ва инвестиция сиёсати восита-сида ёрдам кўрсатади.

21-модда. (1) Ер асосий миллий бойлик бўлиб, ундан фойдаланиш давлат ва жамиятнинг алоҳида ҳимоясидадир.

(2) Ишлов бериладиган ерлардан фақат деҳқончилик қилишда фойдаланилади. Уларнинг вазифасини ўзгартиришга истисно тариқасида қонун билан белгиланган шароит ва тартибда исботлаб берилган зарурат тарзида йўл қўйилади.

22-модда. (1) Ажнабий фуқаролар ва ажнабий юридик шахслар қонун бўйича мерос қилиб олишдан ташқари ерга бўлган мулкчилик ҳуқуқини қўлга киритишлари мумкин эмас. Бундай ҳолда улар бу мулкни топширишлари лозим бўлади.

(2) Қонунда белгиланган шароитларда ажнабий фуқаролар ва ажнабий юридик шахслар фойдаланиш ҳуқуқини, қурилиш ва бошқа моддий ҳуқуқларни қўлга киритишлари мумкин.

23-модда. Давлат илм-фан, таълим ва санъатнинг эркин ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиб беради ҳамда уларга ёрдам кўрсатади. У миллий тарихий ва маданий меросни муҳофаза қилиш тўғрисида ғамхўрлик қилади.

24-модда. (1) Болгария Республикасининг ташқи сиёсати халқаро ҳуқуқ тамойиллари ва меъёрларига мувофиқ амалга оширилади.

(2) Болгария Республикаси ташқи сиёсатининг асосий мақсадлари мамлакатнинг миллий хавфсизлиги ва мустақиллигидан, болгар фуқароларининг тинчлиги ва асосий ҳуқуқлари ҳамда эркинликларидан, шунингдек, адолатли халқаро тартиб ўрнатилишига қўмаклашишдан иборатдир.

ФУҚАРОЛАРНИНГ АСОСИЙ ҲУҚУҚЛАРИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

25-модда. (1) Кимнинг ота-онаси болгар фуқароси бўлса ёки кимки Болгария Республикаси ҳудудида таваллуд топган бўлса, агар у келиб чиқиши жиҳатидан бошқа фуқароликни олмаган бўлса, у Болгария фуқароси ҳисобланади. Натурализация (шу мамлакат фуқаролигига ўтиш) натижасида ҳам Болгария фуқаролигини қўлга киритиш мумкин.

(2) Келиб чиқиши жиҳатидан болгар бўлган шахслар фуқароликка оддий тартибда эришадилар.

(3) Туғилиши бўйича болгар фуқароси бўлган шахс Болгария фуқаролигидан маҳрум этилиши мумкин эмас.

(4) Болгария Республикасининг фуқароси Болгариядан чиқариб юборилиши ёки бошқа давлатга топширилиши мумкин эмас.

(5) Хорижда бўладиган Болгария фуқаролари Болгария Республикаси ҳомийлигида бўлади.

(6) Болгария фуқаролигини қўлга киритиш, сақлаш ва ундан маҳрум бўлиш шартлари ва тартиби қонун билан белгиланади.

26-модда. Болгария Республикасининг фуқаролари қаерда бўлмасинлар, ушбу Конституцияда белгилаб берилган барча ҳуқуқлар ва вазифаларга эга бўлади.

(2) Болгария Республикасида бўладиган ажнабий фуқаролар ушбу Конституцияда белгилаб берилган барча ҳуқуқлар ва вазифаларга эга бўлади, Конституция ва қонунлар Болгария фуқароси бўлишни талаб қиладиган ҳуқуқлар ва вазифалар бундан мустаснодир.

27-модда. (1) Мамлакатда қониний асосда яшаб турган ажнабий фуқаролар қонунда белгиланган шароит ва тартибдан ташқари ўз иродаларига қарши у ердан чиқариб юборилиши ёки бошқа давлатга топширилиши мумкин эмас.

(2) Эътиқоди ёки эътироф этилган халқаро ҳуқуқлар ва эркинликларни ҳимоя қилишдаги фаолияти учун таъқиб қилинаётган ажнабий фуқароларга Болгария Республикаси бошпана беради.

(3) Бошпана бериш шарт-шароитлари ва тартиби қонун билан тартибга солинади.

28-модда. Ҳар ким яшаш ҳуқуқига эгадир. Инсон ҳаётига тажовуз қилиш энг оғир жиноят сифатида қонун билан жазоланади.

29-модда. (1) Ҳеч ким қийноққа солиниши, шафқатсиз, ғайрининсоний жазоланиши ва инсонийлик қадри-қиммати камситувчи муносабатда бўлишга дучор қилиниши, шунингдек, мажбурий равишда ассимиляция қилиниши мумкин эмас.

(2) Ҳеч ким ўзининг ихтиёрий ёзма розилигисиз тиббий, илмий ёки бошқа хил тажрибалар ўтказилишига дучор этилиши мумкин эмас.

30-модда. (1) Ҳар ким шахсий эркинлик ва дахлсизлик ҳуқуқига эгадир.

(2) Ҳеч ким қонунда белгиланган шароит ва тартибдан ташқари ушланиши, текширувдан ўтказилиши, тинтув қилиниши ёки унинг шахсий дахлсизлигига бошқача тажовуз қилинишига дучор этилиши мумкин эмас.

(5) Қонунда аниқ белгиланган зарур ҳолларда ваколатли давлат органлари фуқарони ушлаб қолишлари мумкин, бу ҳақда улар дарҳол суд ҳоқимияти органларига маълум қиладилар. Суд ҳоқимияти органи фуқаро ушлаб қолинган пайтдан бошлаб бир сутка ичида бунинг қонунийлиги ҳақида қарор чиқаради.

(4) Ҳар ким ўзи ушланган ёки айбланувчи сифатида жалб қилинган пайтидан бошлаб адвокат ҳимоясидан фойдаланиш ҳуқуқига эгадир.

(5) Ҳар ким ўзини ҳимоя қиладиган шахс билан яқка тартибда учрашиш ҳуқуқига эгадир. Улар ўрта-сида бўлган гаплар сири дахлсиздир.

31-модда. (1) Жиноят содир этишда айбланган ҳар бир киши суд ҳоқимиятига қонунда белгиланган муддатда топширилиши лозим.

(2) Ҳеч ким ўзи жиноятни тан олиши асосида ўзини айбдор деб ҳисоблашга ёки қоралашга мажбур этилиши мумкин эмас.

(3) Айбланувчи кучга кирган ҳукм билан айбдорлиги аниқланмагунча айбсиз ҳисобланади.

(4) Айбланувчининг ҳуқуқларини одил судловни амалга ошириш учун зарур бўлганидан ортиқ чеклашга йўл қўйилмайди.

(5) Озодликдан маҳрум этилган шахсларга ҳукмнинг амал қилиши билан чекланмаган ўзининг асосий ҳуқуқларини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратиб берилади.

(6) Озодликдан маҳрум этиш тарзидаги жазо фақат қонун билан белгиланган жойларда ўтилади.

(7) Жиноий таъқиб қилиш ва жазони ўташ муддатининг ўтиб кетганлиги тинчликка ва инсониятга қарши қаратилган жиноятларга нисбатан татбиқ этилмайди.

32-модда. (1) Фуқароларнинг шахсий ҳаёти дахлсиздир. Ҳар ким ўзининг шахсий ва оилавий ҳаётига ғайриқонуний равишда аралашувга қарши ва ўзининг ор-номуси, қадр-қиммати ва пок номига тажовуз қилинишга қарши ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир.

(2) Ҳеч ким таъқиб қилинишга, суратга, кинога, рўйхатга олинишга ёки ўзи билмасдан туриб ёки ўзининг қатъий норозилигига қарамай бошқа шу хилдаги хатти-ҳаракатларга дучор қилиниши мумкин эмас, қонунда назарда тутилган ҳоллар бундан мустаснодир.

33-модда. (1) Турар жой дахлсиз ҳисобланади. Унда яшовчи кишининг розилигисиз ҳеч ким бу турар жойга кириши ёки унда бўлиши мумкин эмас, қонунда қатъиян кўрсатиб ўтилган ҳоллар бундан мустаснодир.

(2) Турар жойга киришга ва яшовчисининг розилигисиз ёки суд ҳокимиятининг рухсатисиз унда бўлишга фақат бевосита бўлажак ёхуд содир этиладиган жиноятнинг олдини олиш, жиноятчини ушлаш мақсадларида, шунингдек, кечиктириб бўлмайдиган ҳолларда йўл қўйилади.

34-модда. (1) Ёзишма ва бошқа алоқа турларининг эркинлиги ва сир сақланиши дахлсиздир.

(2) Агар буни оғир жиноятларнинг очилиши ёхуд олди олиниши талаб қилса, фақат суд ҳокимиятининг рухсати билан, бу қондани истисно этишга йўл қўйилади.

35-модда. Ҳар ким ўзининг яшаш жойини эркин танлаш, мамлакат ҳудудида кўчиб юриш ва унинг сар-

ҳадларини тарк этиш ҳуқуқига эгадир. Бу ҳуқуқ фақат миллий ҳавфсизликни, халқ соғлиғини сақлаш, бошқа фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш мақсадидагина қонун билан чекланиши мумкин.

(2) Ҳар бир болгар фуқароси мамлакатга қайтиб келиш ҳуқуқига эгадир.

36-модда. (1) Болгар тилини ўрганиш ва ундан фойдаланиш болгар фуқароларининг ҳуқуқи ва вазифасидир.

(2) Болгар тили она тили ҳисобланмайдиган фуқаролар болгар тилини албатта ўрганиш билан бир қаторда ўз она тилини ўрганиш ва ундан фойдаланиш ҳуқуқига ҳам эгадирлар.

(3) Фақат расмий тилдан фойдаланиладиган ҳоллар қонунда кўрсатилади.

37-модда. (1) Виждон эркинлиги, фикр эркинлиги ва динни, диний атеистик қарашларни танлаш ихтиёрийдир. Давлат турли динларга эътиқод қилувчилар ўртасида сабр-тоқат ва ҳурматнинг сақланишига кўмаклашади.

(2) Виждон ва дин эркинлиги миллий ҳавфсизликка, жамоат таркибига, халқ соғлиғини сақлашга ва ахлоққа қарши ёки бошқа фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига қарши қаратилиши мумкин эмас.

38-модда. Ҳеч ким таъқиб қилиниши ёхуд ўз эътиқоди туфайли ўз ҳуқуқларининг чекланишига дучор этилиши мумкин эмас, шунингдек ўзининг ёки бошқаларнинг эътиқодларини тўғрисида маълумот беришга мажбур этилиши ҳам мумкин эмас.

39-модда. (1) Ҳар ким ўз фикрини ифодалаш ва уни сўз воситасида — ёзма ёки оғзаки равишда, товуш, тасвир ёрдамида ёки бошқа усул билан тарқатиш ҳуқуқига эгадир.

(2) Бу ҳуқуқдан бошқа кишининг ҳуқуқларини поймол қилиш ва пок номига доғ тушириш мақсадида, Конституция билан белгиланган тартибни зўравонлик йўли билан ўзгартиришга, жиноятлар содир этишга, адоватни авж олдиришга ёки шахс устидан зўравонлик қилишга чақиритиш мақсадида фойдаланиш мумкин эмас.

40-модда. (1) Матбуот ва бошқа оммавий ахборот воситалари эркиндир ва цензурадан ўтказилмайди.

(2) Бошқа нашрлар ёки бошқа ахборот манбалари яхши урф-одатларга путур етказган ёки Конституция ўрнатган тартибни зўравонлик билан ўзгартиришга, жиноят содир этишга ёки шахс устидан зўрлик қилишга даъват этган ҳолларда суд ҳокимиятининг ҳужжати асосидагина тўхтатиб қўйилиши ёки мусодара қилиниши мумкин. Агар бир кеча-кундуз мобайнида мусодара амалга оширилмаса, нашрни тўхтатиб қўйиш ҳақидаги қарор амал қилишдан тўхтайди.

41-модда. (1) Ҳар ким ахборот тўплаш, олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эгадир. Бу ҳуқуқни амалга ошириш бошқа фуқароларнинг ҳуқуқлари ва пок номига қарши, шунингдек, миллий хавфсизликка, жамоат тартибига, соғлиқ ва ахлоққа қарши қаратилиши мумкин эмас.

(2) Фуқаролар давлат идораси ёки муассасасидан ўзлари учун қонуний қизиқиш уйғотадиган масалалар бўйича ахборот олиш ҳуқуқига эгадирлар (агар ахборот давлат сири ёки қонун билан ҳимоя қилинадиган бошқа сир ҳисобланмаса ёки ҳеч кимнинг ҳуқуқларига дахл қилмаса).

42-модда. (1) 18 ёшга тўлган фуқаролар (ҳукм қилинган ва эркинликдан ваҳрум этилиш жазосини ўтаётган шахслардан ташқари) давлат ва маҳаллий органларни сайлаш ҳамда референдумларда қатнашиш ҳуқуқига эгадирлар.

(2) Сайлов ва референдумларни ташкил этиш ва ўтказиш тартиби қонун билан белгиланади.

43-модда. (1) Фуқаролар йиғилишларга ва намоёнларга тинч равишда ва қуролсиз тўпланиш ҳуқуқига эгадирлар.

(2) Йиғилишлар ва намоёнларни ташкил этиш ва утказиш тартиби қонун билан белгиланади.

(3) Бино ва хоналарда йиғилишлар ўтказишга рухсат талаб этилмайди.

44-модда. (1) Фуқаролар эркин равишда бирлашишлари мумкин.

(2) Фаолияти мамлакат суверенитети, ҳудудий бир-

лиги ва миллат бирлигига, ирқий, миллий, этник ёки диний адоватни авж олдиришга, фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларига қарши қаратилган ташкилотлар, шунингдек, яширин ёки ҳарбийлаштирилган тузилмалар ташкил этадиган ёхуд ўз мақсадларига зўравонлик билан эришишга интиладиган ташкилотлар тақиқланади.

(3) Қонун рўйхатдан ўтказилиши лозим бўлган ташкилотларни, уларни тўхтатиш тартибини, шунингдек, уларнинг давлат билан ўзаро муносабатларини белгилаб беради.

45-модда. Фуқаролар давлат идораларига шикоятлар, таклифлар ва петициялар юбориш ҳуқуқига эгадир.

46-модда. (1) Никоҳ эр билан хотиннинг ихтиёрий иттифоқидир. Фақат фуқаролик никоҳига қонуний ҳисобланади.

(2) Эр-хотин никоҳ ва онлада тенг ҳуқуқлар ҳамда вазифаларга эгадирлар.

(3) Никоҳ шакли, уни тузиш ҳамда тўхтатиш шартлари ва тартиби, эр-хотин ўртасидаги шахсий ва мулкӣ муносабатлар қонун билан тартибга солинади.

47-модда. (1) Болаларни вояга етгунга қадар тарбиялаш — ота-оналарининг ҳуқуқи ва вазифаларидир. Давлат болаларни тарбиялашда ота-оналарга ёрдам кўрсатади.

(2) Аёл — она давлатнинг алоҳида ҳомийлиги ва ҳимоясидадир, давлат уни фарзанд туғишига қадар ва туққанидан кейин ҳақ тўланадиган таътил, бепул акушерлик ёрдами билан таъминлайди, меҳнатини осонлаштиради ва бошқа ижтимоий ёрдам кўрсатади.

(3) Никоҳсиз туғилган болалар никоҳдан туғилган болалар билан тенг ҳуқуқларга эгадирлар.

(4) Яқинларининг ғамхўрлик кўрсатишидан маҳрум болалар давлат ва жамиятнинг алоҳида ҳомийлигида бўладилар.

(5) Ота-оналик ҳуқуқларини чеклаш ёки улардан маҳрум қилиш шартлари ва тартиби қонун билан белгиланади.

48-модда. (1) Фуқаролар меҳнат қилиш ҳуқуқига эгадирлар. Давлат бу ҳуқуқни амалга ошириш учун

шарт-шароитлар яратиб бериш ҳақида ғамхўрлик қилади.

(2) Давлат жисмоний нуқсонлари ва руҳий касалликлари бўлган шахсларнинг меҳнат ҳуқуқини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратиб беради.

(3) Ҳар бир фуқаро ўз касбини ва иш жойини эркин равишда танлайди.

(4) Ҳеч ким мажбурий меҳнат билан шуғулланишга мажбур этилиши мумкин эмас.

(5) Ишчилар ва хизматчилар соғлом ва хавфсиз меҳнат шароити, энг кам меҳнат ҳақи ва бажарилган ишга мос келадиган ҳақ олиш, шунингдек, қонунда белгиланган шароит ва тартибда дам олиш ҳамда таътилга чиқиш ҳуқуқига эгадирлар.

49-модда. (1) Ишчилар ва хизматчилар меҳнат ва ижтимоий таъминот соҳасидаги ўз манфаатларини ҳимоя қилиш учун синдикал ташкилотлар ва иттифоқларга бирлашиш ҳуқуқига эгадирлар.

(2) Иш берувчилар ўзларининг хўжалик манфаатларини ҳимоя қилиш учун бирлашиш ҳуқуқига эгадирлар.

50-модда. Ишчилар ва хизматчилар ўз жамоаларининг иқтисодий ва ижтимоий манфаатларини ҳимоя қилиш учун иш ташлаш ҳуқуқига эгадирлар. Бу ҳуқуқ қонунда белгиланган шароит ва тартибда амалга оширилади.

51-модда. (1) Фуқаролар ижтимоий таъминот ва ижтимоий ёрдам олиш ҳуқуқига эгадирлар.

(2) Вақтинча ишсиз қолган шахслар Қонунда белгиланган шароит ва тартибда ижтимоий таъминотдан фойдаланадилар.

(3) Яқин кишилари бўлмаган ва ўз маблағлари ҳисобига яшай олмайдиган қариялар, шунингдек, жисмоний ва руҳий хасталикка учраган шахслар давлат ва жамиятнинг алоҳида ҳомийлиги ҳамда ҳимоясида бўлади.

52-модда. (1) Фуқаролар ўзлари учун мос бўлган тиббий ёрдамни таъминлаб берувчи, қонунда белгиланган шароит ва тартибда бепул тиббий хизматлар кўрсатувчи соғлиқни сақлаш муассасаларидан фойдаланиш ҳуқуқига эгадирлар.

(2) Фуқароларнинг соғлиғини муҳофиза қилиш давлат бюджети маблағларидан, иш берувчилар томонидан, ижтимоий суғурта бўйича шахсий ва жамоа бадаллари ҳисобидан ва қонунда белгиланган шароит ва тартибда бошқа маблағлардан келган маблағ билан таъминланади.

(3) Давлат фуқароларнинг соғлиғи ҳақида гамхўрлик қилади ва спорт ҳамда туризмни ривожлантиришни рағбатлантиради.

(4) Ҳеч ким қонунда назарда тутилган ҳоллардан ташқари даволанишга ва санитария чора-тадбирларини ўтказишга мажбурий равишда дучор этилиши мумкин эмас.

(5) Давлат барча тиббий муассасалар ишини, шунингдек, дори-дармон воситалари, биологик препаратлар, тиббиёт асбоб-ускуналари ишлаб чиқариш ҳамда уларнинг сотилиши устидан назоратни амалга оширади.

53-модда. (1) Ҳар ким маълумот олиш ҳуқуқига эгадир.

(2) 18 ёшгача мактаб таълими олиш мажбурийдир.

(3) Давлат ва жамоа мактабларида саккиз йиллик ва ўрта маълумот олиш бепулдир. Қонунда белгиланган шароитларда давлат олий ўқув юртларида таълим олиш бепулдир.

(4) Олий ўқув юртлари академик мухториятдан фойдаланадилар.

(5) Фуқаролар ва ташкилотлар қонунда белгиланган шароит ва тартибда мактаблар очишлари мумкин. Уларда ўқитиш давлат талабларига мос келиши лозим.

(6) Давлат таълимни рағбатлантиради, мактаблар очади ва уларни маблағ билан таъминлайди, қобилиятли ўқувчилар ва талабаларга ёрдам кўрсатади, касб таълими ва қайта малака эгаллаш учун шарт-шароитларни таъминлайди. У барча турдаги ва даражадаги мактаблар устидан назоратни амалга оширади.

54-модда. (1) Ҳар ким миллий ва умуминсоний маданий бойликлардан фойдаланиш, шунингдек, ўзининг мансублигига мувофиқ ўз маданиятини ривожлантириш ҳуқуқига эгадир, бу эса қонун томонидан эътироф этилади ва кафолатланади.

(2) Бадиний, илмий ва техникавий ижод эркинлиги қонун билан эътироф этилади ва кафолатланади.

(3) Ихтирочилик, муалифлик ҳуқуқлари ва уларга ўхшаш ҳуқуқлар қонун билан ҳимоя қилинади.

55-модда. Фуқаролар белгиланган стандартлар ва меъёрларга мувофиқ соғлом ҳамда қулай атроф муҳитда яшаш ҳуқуқига эгадирлар. Улар атроф муҳитни авайлашлари шарт.

56-модда. Ҳар бир фуқаро, агар унинг ҳуқуқлари ёки қонуний манфаатлари бузилган ёхуд таҳдид остида бўлса, ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эгадир. Давлат муассасаларига у ўз ҳимоячиси билан бирга бориши ҳам мумкин.

57-модда. (1) Фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари ажралмасдир.

(2) Агар ҳуқуқларни суинистеъмол қилиш, улардан фойдаланиш бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ёки қонуний манфаатларини поймол қилса, бунга йўл қўйилмайди.

(3) Уруш эълон қилинган, ҳарбий ёки бошқа фавқулодда ҳолатлар жорий этилган тақдирда фуқароларнинг баъзи бир ҳуқуқлари чекланиши мумкин, 28, 29, 31-моддаларнинг 1, 2 ва 3 параграфида ва 37-моддада назарда тутилган ҳоллар бундан мустаснодир.

58-модда. (1) Фуқаролар Конституция ва қонунларга риоя қилишлари ҳамда уларни бажаришлари шарт. Улар бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳурмат қилишлари шарт.

(2) Диний ва бошқа эътиқодлар Конституция ва қонунлардан келиб чиқадиган вазифаларни бажаришдан бош тортиш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин эмас.

59-модда. (1) Ватанни ҳимоя қилиш — ҳар бир болгар фуқаросининг бурчи ва шон-шараф ишидир. Ватанга хоинлик ва сотқинлик қилиш энг оғир жиноятлар ҳисобланади ҳамда қонун томонидан ниҳоятда қатъийлик билан жазоланади.

(2) Ҳарбий мажбуриятни бажариш, ундан озод қилиш шартлари ва тартиби ёки уни муқобил хизмат билан алмаштириш қонун билан тартибга солинади.

60-модда. (1) Фуқаролар ўз даромадлари ва мол-мулклари асосида қонун билан белгиланган солиқлар ва йиғимларни тўлашлари шарт.

(2) Солиқлар бўйича имтиёзлар ва юмшатишлар фақат қонун билан белгиланиши лозим.

61-модда. Фуқаролар табиий ва бошқа офатлар рўй берган ҳолларда қонун билан белгиланган шартлар ва тартибда давлатга ва жамиятга кўмаклашувлари шарт.

III боб

ХАЛҚ МАЖЛИСИ

62-модда. Халқ мажлиси қонун чиқариш ҳокимиятини ва парламент назоратини амалга оширади.

63-модда. Халқ мажлиси 240 депутатдан ташкил топзди.

64-модда. (1) Халқ мажлиси тўрт йил муддатга сайланади.

(2) Халқ мажлисининг ваколатлари вақтида ёки унинг муддати ўтгандан кейин уруш эълон қилинган, ҳарбий ёки бошқа фавқулодда ҳолат эълон қилинган тақдирда унинг ваколатлари кўрсатиб ўтилган ҳолатлар йўқ бўлмагунча давом эттирилади.

(3) Янги Халқ мажлисига сайлов аввалги Халқ мажлисининг ваколатлари тўхтатилган кундан бошлаб камида икки ой муддат ўтгандан кейин ўтказилади.

65-модда. (1) Бошқа мамлакат фуқаролиги бўлмаган, 21 ёшга тўлган, тақиқ остида бўлмаган ва озодликдан маҳрум этилиш тарзида жазо ўтамаётган болгар фуқароси Халқ мажлиси депутати этиб сайланиши мумкин.

(2) Давлат хизматида бўлган депутатликка номзодлари кўрсатилган шахслар рўйхатга олинганларидан кейин хизматни бажаришни тўхтатадилар.

66-модда. Сайловларнинг қонунийлиги хусусида Конституциявий суд олдида қонунда белгиланган тартибда эътироз билдирилиши мумкин.

67-модда. (1) Депутатлар нафақат ўз сайловчиларининг, балки бутун халқнинг вакили ҳисобланадилар.

Мажбурий ваколатлар белгиланиши қонуний кучга эга эмас.

(2) Депутатлар Конституция ва қонунлар асосида ўз виждони ва эътиқодларига мувофиқ қаракат қилдилар.

68-модда. (1) Депутатлар бошқа давлат лавозимини эгаллаш ёки қонунга депутатнинг мавқеига тўғри келмайдиган фаолиятни амалга ошириш ҳуқуқига эга эмаслар.

(2) Министр этиб сайланган депутат министр бўлиб турган даврида ўз ваколатларини тўхтатади. Бундай ҳолда уни алмаштириш қонунда белгиланган тартибда амалга оширилади.

69-модда. Депутатлар Халқ Мажлисидан ўзлари билдирган фикрлари учун ва у ёки бу масала юзасидан овоз берганлари учун жиноий жавобгарликка тортилишлари мумкин эмас.

70-модда. Халқ мажлиси депутатлари ҳибсга олинishi ва суд жавобгарлигига тортилиши мумкин эмас (оғир жиноятлар содир қилган, шунда ҳам Халқ мажлисининг, мажлис бўлмаётган пайтда эса, Халқ мажлиси раисининг розилиги билан ҳибсга олинган ва суд жавобгарлигига тортилган депутатлар бундан мустасно). Оғир жиноят содир этилган пайтда депутатни ҳибсга олиш учун розилик талаб қилинмайди, лекин бундай ҳолда бу ҳақда Халқ мажлисига, мажлис бўлмаётган даврда эса, Халқ мажлиси раисига маълум қилинади.

71-модда. Депутатларга ҳақ тўланади, унинг миқдори Халқ мажлиси томонидан белгиланади.

72-модда. (1) Депутатнинг ваколати қуйидаги ҳолларда муддатидан олдин тўхтатилади:

1. Халқ мажлиси номига истефо берилганда;
2. Ҳуқм кучга кирганда, қасддан қилинган жиноят учун озодликдан маҳрум этиш тарзида унга жазо белгиланганда ёки озодликдан маҳрум этиш тарзидаги жазони ўташ кечиктирилмаганда;
3. сайланмаганлиги ёки депутатликка тўғри келмаслиги аниқланганда;

4. Вафот этганда.

(2) 1 ва 2-бандларда кўрсатилган ҳолларда қарор Халқ мажлиси томонидан, 3-бандда кўрсатилган ҳолларда эса — Конституциявий суд томонидан қабул қилинади.

73-модда. Халқ мажлисининг ташкил этилиши ва фаолияти Конституция ва у қабул қилган қоидалар асосида амалга оширилади.

74-модда. Халқ мажлиси — доимий иш олиб борувчи орган. У мажлис ўтказмайдиган вақтни ўзи белгилайди.

75-модда. Янги сайланган Халқ мажлиси биринчи мажлисини ўтказишга Халқ мажлисига сайлов ўтказилгандан кейин орадан камида бир ой ўтгандан сўнг республика президенти томонидан чақирилади. Агар Президент Халқ мажлисини кўрсатиб ўтилган муддатда чақирмаса, у депутатларнинг бешдан бир қисми томонидан чақирилади.

76-модда. (1) Халқ мажлисининг биринчи йиғилишини иштирок этаётган депутатлар ичида ёши энг улуғи очади.

(2) Биринчи мажлисда депутатлар қуйидагича қасамёд қиладилар: «Болгария Республикаси учун мамлакат Конституцияси ва қонунларига рўя қилишга ва ўзимнинг барча ҳаракатларимда халқ манфаатларига амал қилишга қасамёд қиламан. Қасамёдни қабул қилдим».

(3) Шу мажлиснинг ўзида депутатлар Халқ мажлиси раисини ва раис ўринбосарини сайлайдилар.

77-модда. (1) Халқ мажлиси раиси:

1. Халқ мажлиси вакили бўлиб қатнашади;

2. Мажлислар кун тартиби лойиҳасини таклиф этади;

3. Халқ мажлиси йиғилишларини очади ва ёпади, уларга раҳбарлик қилади, уларни ўтаказишда тартибни таъминлайди;

4. Халқ Мажлиси қабул қилган ҳужжатлар матнини ўз имзоси билан тасдиқлайди;

5. Халқ мажлиси қабул қилган қарорлар, баёлотлар ва мурожаатларни эълон қилади;

6. Халқ мажлисининг халқаро алоқаларини йўлга қўяди.

(2) Халқ мажлиси раисининг ўринбосарлари раисга ёрдам кўрсатадилар ва ўзларига раис томонидан юлланган вазифаларни бажарадилар.

78-модда. Халқ мажлиси Халқ мажлиси раиси томонидан;

1. Унинг ташаббуси билан;

2. Халқ Мажлиси депутатларининг бешдан бир қисми талаби билан;

3. Президентнинг талаби билан;

4. Министрлар Кенгашининг талаби билан чақирилади.

79-модда. (1) Халқ мажлиси ўз таркибидан доимий ва вақтинча комиссияларни сайлайди.

(2) Доимий комиссиялар Халқ мажлисининг фаолиятида унга ёрдам кўрсатади ва унинг номидан парламент назоратини амалга оширади.

(3) Вақтинча комиссиялар текширишлар ва сўровномалар ўтказиш учун сайланади.

80-модда. Таклиф этилган мансабдор шахслар ва фуқаролар парламент комиссияларига келишлари ва ўзларидан талаб қилинган маълумотлар ва ҳужжатларни тақдим этишлари шарт.

81-модда. (1) Халқ мажлиси, агар депутатларнинг ярмидан кўпроғи иштирок этаётган бўлса, мажлислар ўтказиши ва ҳужжатлар қабул қилиши мумкин.

(2) Халқ мажлиси иштирок этаётган депутатлар умумий сонининг ярмидан кўпроғи овози билан қонунлар ва бошқа ҳужжатлар қабул қилади, агар Конституцияга мувофиқ бошқача кўпчилик талаб қилинманса.

(3) Овоз бериш шахсий ва очиқ бўлади, Конституцияда назарда тутилган ҳоллар ёки Халқ мажлиси яширин овоз бериш тўғрисида қарор қабул қилган ҳоллар бундан мустаснодир.

82-модда. Халқ Мажлисининг мажлислари очиқдир. Истисно тариқасида Халқ Мажлиси айрим ёпиқ мажлислар ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин.

83-модда. (1) Министрлар Кенгашининг аъзолари Халқ Мажлиси ва парламент комиссиялари мажлисларида қатнашишлари мумкин. Уларнинг талабига қўра, уларга имтиёзли тарзда сўз берилади.

(2) Халқ мажлиси ва парламент комиссиялари министрлар зиммасига ўз мажлисларида иштирок этиш ва қўйилган саволларга жавоб бериш вазифасини юк-лашлари мумкин.

84-модда. Халқ мажлиси:

1. Қонунлар қабул қилади, уларни ўзгартиради, тўлдиради ва бекор қилади;

2. Давлат бюджетини ва унинг ижро этилиши тўғ-рисидаги ҳисоботни тасдиқлайди;

3. Солиқлар белгилайди ва уларнинг миқдорини аниқлайди;

4. Республика Президенти сайловини ўтказиш са-насини тайинлайди.

5. Миллий референдум ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилади;

6. Бош министрни ва унинг таклифи билан Ми-нистрлар Кенгаши аъзоларини лавозимга сайлайди ва лавозимдан озод қилади; бош министрнинг таклифи билан ҳукумат таркибига ўзгаришлар киритади;

7. Бош министрнинг таклифи билан министрликлар-ни тузади, ўзгартиради ва бекор қилади;

8. Болгария халқ банкининг ва қонунда белгилан-ган бошқа муассасалар ва институтларнинг раҳбарла-рини сайлайди ҳамда лавозимдан озод қилади;

9. Давлат заёмлари тўғрисида шартномалар тузиш-га розилик беради;

10. Уруш эълон қилиш ва сулҳ тузиш масалаларини ҳал этади;

11. Болгар қуроли кучларини мамлакат ҳудудидан ташқарига юбориш ва ундан фойдаланиш, шунингдек, мамлакат ҳудудида хорижий қўшинларнинг бўлиши ёки у орқали ўтишига рухсат беради;

12. Президент ёки Министрлар Кенгаши таклифи билан ҳудудларда ёки унинг айрим қисмида ҳарбий ёки бошқа ҳолат эълон қилади;

13. Амнистия эълон қилади;

14. Ордено ва медаллар тавсия этади;

15. Расмий байрамларни белгилайди.

85-модда. (1) Халқ мажлиси халқаро шартномаларни ратификация қилади ва уларни қонун билан бекор деб эълон қилади, бу шартномалар:

1. сиёсий ёки ҳарбий хусусиятга эга бўлади;
2. Болгария Республикасининг халқаро ташкилотларда иштирок этишига тааллуқли бўлади;
3. Болгария Республикаси чегараларини ўзгартиришни назарда тутди;
4. Давлат учун молиявий мажбуриятларни ўз ичига олади;
5. халқаро низоларни арбитраж ёки суд йўли билан тартибга солишда давлатнинг иштирок этишини назарда тутди;

6. Инсоннинг асосий ҳуқуқларига тааллуқли бўлади;
7. Қонуннинг амал қилишига тааллуқли бўлади ёки унинг бажарилиши учун қонун тарзидаги чора-тадбирлар кўришни талаб этади;

8. ратификацияни қатъий назарда тутди.

(2) Халқ мажлиси томонидан ратификация қилинган шартномалар шартномаларнинг ўзида белгиланган тартибдагина ёки халқаро ҳуқуқнинг умум томонидан қабул қилинган меъёрларига мувофиқ ўзгартирилиши ёки бекор деб эълон қилиниши мумкин.

(3) Конституцияга ўзгаришлар киритишни талаб қилувчи халқаро шартномалар тузилишидан олдин бундай ўзгаришлар қабул қилиниши лозим.

86-модда. (1) Халқ мажлиси қонунлар, қарорлар, баёнот ва мурожаатномалар қабул қилади.

(2) Халқ мажлисининг қонунлари ва қарорлари давлатнинг барча идоралари, ташкилотлари ва фуқаролар учун мажбурийдир.

87-модда. (1) Халқ мажлисининг ҳар бир депутати ва Министрлар Кенгаши қонун чиқариш ташаббуси ҳуқуқига эгадир.

(2) Давлат бюджети тўғрисидаги қонун лойиҳаси Министрлар Кенгаши томонидап тайёрланади ва киритилади.

88-модда. (1) Қонунлар икки марта муҳокама қилиш ва овоз бериш натижасида қабул этилади, овоз беришлар турли мажлисларда ўтказилади. Халқ мажлиси истисно тариқасида ҳар иккала овоз беришни битта мажлисда ўтказиши ҳам мумкин.

(2) Халқ мажлисининг бошқа ҳужжатлари бир марта овоз бериш билан қабул қилинади.

(3) Халқ мажлиси томонидан қабул қилинган ҳужжатлар қабул қилинган кундан эътиборан кўпи билан 15 кун муддатда «Дыржавен вестник» газетаси эълон қилиниши керак.

89-модда. (1) Халқ мажлиси депутатларнинг бешдан бир қисми таклифи билан Министрлар Кенгашига ишончсизлик билдириш тўғрисидаги масала юзасидан овоз бериш ўтказиши мумкин. Агар бу таклифга Халқ мажлиси депутатлари умумий сонининг ярмидан кўпроғи овоз берган тақдирда таклиф қабул қилинган ҳисобланади.

(2) Агар Халқ Мажлиси бош министрға ёки Министрлар Кенгашига ишончсизлик билдириш учун овоз берса, бош министр ва ҳукумат истеъфога чиқади.

(3) Агар Халқ мажлиси Министрлар Кенгашига ишончсизлик билдириш тўғрисидаги таклифни рад қилса, шундан кейинги олти ой мобайнида яна ўша асос бўйича ишончсизлик билдириш тўғрисида янги таклиф киритилиши мумкин эмас.

90-модда. (1) Депутатлар Министрлар Кенгашига ёки айрим министрларга савол ва расмий талаблар юбориш ҳуқуқига эгадирлар, улар бу савол ва талабларга жавоб беришлари шарт.

(2) Депутатларнинг бешдан бир қисми таклифи билан расмий талаблар бўйича баҳслар ўтказилади ва қарор қабул қилинади.

91-модда. (1) Халқ Мажлиси Ҳисоблаш палатасини сайлайди, у бюджетнинг ижросини назорат қилишни амалга оширади.

(2) Ҳисоблаш палатасини ташкил этиш, унинг ваколатлари ва фаолият кўрсатиш тартиби қонун билан тартибга солинади.

IV боб

РЕСПУБЛИКА ПРЕЗИДЕНТИ

92-модда. (1) Президент давлат бошлиғи ҳисобланади. У миллат бирлигини ифодалайди ва халқаро му-

носабатларда Болгария Республикаси вакили бўлиб қатнашади.

(2) Президентнинг фаолиятида унга вице-президент ёрдам беради.

93-модда. (1) Президент бевосита сайловчилар томонидан қонунда белгиланган тартибда беш йил муддатда сайланади.

(2) Болгария фуқароси бўлиб туғилган, 46 ёшга етган, Халқ мажлиси депутати бўлиб сайланиш шартларига жавоб берадиган, кейинги беш йил ичида мамлакатда яшаган киши Президент этиб сайланиши мумкин.

(3) Агар овоз беришда сайловчиларнинг ярмидан кўпроғи иштирок этган бўлса, бунда ҳақиқий овозларнинг ярмидан кўпроғини олган номзод сайланган ҳисобланади.

(4) Агар номзодлардан бирортаси ҳам сайланмаса, у ҳолда етти кун муддат ичида янги сайлов ўтказилади, унга энг кўп овоз олган икки номзод қатнашади. Кўпроқ овоз олган номзод сайланган ҳисобланади.

(5) Янги президентни сайлаш ишлаб турган президентнинг ваколатлари тугашидан кўпи билан уч ой ва кам деганда икки ой олдин ўтказилади.

(6) Президент сайловининг қонунийлиги ҳусусидаги тортишувлар Конституциявий суд томонидан сайловлар ўтказилгандан кейин бир ой муддат ичида ҳал қилинади.

94-модда. Вице-президент президент билан бир вақтда ва битта бюллетенда президентни сайлаш учун назарда тутилган тартибда сайланади.

95-модда. (1) Президент ва вице-президент шу лавозимларига фақат бир муддатга қайта сайланишлари мумкин.

(2) Президент ва вице-президент Халқ мажлисининг депутатлари бўлишлари, давлат, жамоат ва хўжалик соҳасидаги бошқа лавозимларни эгаллашлари ва сиёсий партияларга раҳбарлик қилишда иштирок этишлари мумкин эмас.

96-модда. Президент ва вице-президент Халқ мажлисида 76-модданинг 2-параграфига мувофиқ қасамёд қиладилар.

97-модда. (1) Президент ва вице-президентнинг ваколатлари муддати қуйидаги ҳолларда муддатидан олдин тўхтатилиши мумкин:

1. Конституциявий суд номига истеъфо берилганда;
2. Оғир хасталик туфайли узоқ муддат мобайнида ўз ваколатларини бажаришнинг имкони бўлмаганда;
3. 103-моддада кўрсатилган шарт-шароитлар мавжуд бўлганда;
4. Вафот этганда.

(2) 1 ва 2-бандларда назарда тутилган ҳолларда президент ва вице-президентнинг ваколатлари мазкур бандларда кўрсатиб ўтилган ҳолатлар Конституциявий суд томонидан аниқлангандан кейин тўхтатилади.

(3) 1-параграфда назарда тутилган ҳолларда вице-президент то Президентнинг ваколатлари муддати тугагунга қадар унинг лавозимини бажаришга киришади.

(4) Вице-президент лавозимини бажаришга кириша олмаган ҳолларда президентнинг ваколатларини Халқ мажлиси раиси то президент ва вице-президент сайлангунга қадар бажариб туради. Бундай ҳолда президент ва вице-президент сайлови икки ой мобайнида ўтказилиши лозим.

98-модда. Республика президенти:

1. Халқ мажлиси ва Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига сайловни тайинлайди ва миллий референдум ўтказиш санасини белгилайди (агар бунга Халқ Мажлисининг қарори бўлса);

2. Халққа ва Халқ Мажлисига мурожаатнома йўллайди;

3. Қонунда белгиланган ҳолларда халқаро шартномалар тузади;

4. Қонунларни эълон қилади;

5. Министрлар Кенгашининг таклифига кўра, маъмурий-худудий бирликларнинг чегараларини ва марказларини ўзгартиришни тасдиқлайди.

6. Министрлар Кенгашининг таклифи билан Болгария Республикасининг Халқаро ташкилотлардаги дипломатик ваколатхоналари бошлиқлари ва вакиллари тайинлайди, хорижий давлатларнинг мамлакатда вакил қилинган дипломатия вакилларининг ишонч ва қақариб олиш ёрлиқларини қабул қилади.

7. Қонунда белгиланган бошқа давлат хизматчиларини ҳам тайинлайди ва лавозимдан озод қилади;

8. Орден ва медаллар билан мукофотлайди;
9. Болгария фуқаролигини беради ва тиклайди, Болгария фуқаролигидан озод қилади ва маҳрум этади;
10. Бошпана ҳуқуқини беради;
11. Авф этиш ҳуқуқини амалга оширади;
12. Давлатнинг қарз ундириш имконияти бўлмаганда уни тўлашдан озод қилади;
13. Миллий аҳамиятга эга бўлган объектларга ва аҳоли пунктларига номлар беради;
14. Ўз ваколатлари доирасида асосий масалалар юзасидан Халқ мажлисига ахборот беради.

99-модда (1) Президент парламент гуруҳлари билан маслаҳатлашгандан сўнг энг кўп сонли парламент гуруҳи томонидан бош министр лавозимига кўрсатилган номзодга ҳукумат тузишни топширади.

(2) Агар бош министр лавозимига номзод етти кун муддат ичида Министрлар Кенгаши таркибини тузиб таклиф қила олмаса, президент бу вазифани сон жиҳатидан иккинчи гуруҳ томонидан бош министр лавозимига кўрсатилган номзодга топширади.

(3) Агар бу ҳолда ҳам Министрлар Кенгашининг таркиби таклиф этилмаса, президент олдинги параграфда кўрсатиб ўтилган муддатда навбатдаги парламент гуруҳларидан биттасига бош министр лавозимига номзод кўрсатишни топширади.

(4) Агар маслаҳатлашиб олиш даври муваффақиятли якунланса, президент Халқ мажлисига шу номзодни бош министр қилиб сайлашни таклиф этади.

5) Агар ҳукумат тузиш масаласи юзасидан келишиб олишга эришилмаса, президент ёрдамчи ҳукуматни тайинлайди, Халқ мажлисини тарқатиб юборишни эълон қилади ва 64-модданинг 3-параграфига мувофиқ муддатда янги сайлов ўтказишни тайинлайди. Президентнинг халқ мажлисини тарқатиб юбориш ҳақидаги ҳужжатида янги Халқ Мажлиси сайловини ўтказиш муддати ҳам белгилаб берилади.

(6) Ҳукуматни тузиш тартиби олдинги параграфларга мувофиқ 111-модданинг 1-параграфига кўзда тутилган ҳолларда ҳам татбиқ этилади.

(7) 5 ва 6-параграфларда кўрсатиб ўтилган ҳолларда президент Халқ мажлисини ўз ваколатларининг охириги уч ойи мобайнида тарқатиб юбориши мумкин

эмас. Агар бу муддатда парламент ҳукуматни туза олмаса, президент ёрдамчи ҳукумат тайинлайди.

100-модда. (1) Президент Болгария Республикаси Қуrolли кучларининг олий бош қўмондони ҳисобланади.

(2) Президент Қуrolли кучларнинг олий қўмондонларини тайинлайди ва лавозимдан озод қилади ҳамда Министрлар Кенгашининг таклифига кўра, олий ҳарбий унвонлар беради.

(3) Президент Миллий хавфсизлик бўйича маслаҳат кенгашига бошчилик қилади, унинг мақоми қонун билан белгиланади.

(4) Президент қонунга мувофиқ Министрлар Кенгашининг таклифига кўра умумий ёки қисман сафарбарлик эълон қилади.

(5) Президент мамлакатга қуrolли ҳужум қилинган тақдирда ёки халқаро мажбуриятларни ҳеч кечиктирмай бажариш зарурати туғилганда уруш ҳолагини, Халқ мажлиси ишламаётган даврда ҳарбий ҳолат ёки бошқа фавқулодда ҳолат жорий қилиш тўғрисида эълон қилади. Бундай ҳолларда қабул қилинган қарор тўғрисида ўз фикрини ифодалаш учун дарҳол Халқ мажлиси чақирилади.

101-модда. (1) 98-модданинг 3-параграфида кўрсатилган муддатда президент қонунни янгидан муҳокама қилиш учун Халқ мажлисига далиллар билан қайтариб юбориш ҳуқуқига эгадир, бу ҳақда унга эътироз билдириб бўлмайди.

(2) Халқ мажлиси депутатлар умумий сонининг ярмидан кўпроғи овози билан қонунни такроран қабул қилади.

(3) Халқ мажлиси томонидан такроран қабул қилинган қонун президент томонидан у олинган кундан эътиборан 7 кунлик муддат ичида эълон қилинади.

102-модда. (1) Президент ўз ваколатларини бажариш учун фармонлар чиқаради, мурожаатномалар ва мактублар йўллайди.

(2) Фармонларни бош министр ёки тегишли министр ҳам имзолайди.

(3) Бош Министр ёки бошқа министрлар президентнинг:

1. Ёрдамчи ҳукумат тайинлайдиган;
2. Ҳукумат тузишга доир маслаҳатлар ўтказишни топширадиган;
3. Халқ мажлисини тарқатиб юборадиган;
4. Халқ мажлиси томонидан маъқулланган қонунни такрорий муҳокама қилиш учун қайтарадиган;
5. Президентлик ҳузуридаги хизматлар ва уларнинг тартибини белгилайдиган ҳамда унинг ходимларини тайинлайдиган;
6. Сайловлар ва референдум тайинлайдиган;
7. Қонунларни эълон қиладиган фармонларини имзоламайдилар.

103-модда. (1) Президент ва вице-президент ўз функцияларини бажариш вақтида ўзлари содир этган хатти-ҳаракатлар учун жавобгар бўлмайдилар, давлатга хиёнат қилиш ва Конституцияни бузиш ҳоллари бундан мустаснодир.

(2) Айблов депутатларнинг камида тўртдан бир қисми томонидан билдирилади ва агар унинг учун депутатларнинг учдан икки қисмидан кўпроғи овоз берган бўлса, Халқ мажлиси томонидан маъқулланади.

(3) Конституциявий суд президентга ёки вице-президентга қарши қўйилган айбловни у киритилган кундан эътиборан бир ой муддат ичида қараб чиқади. Агар президент ёки вице-президентнинг хиёнат қилганлиги ёки Конституцияни бузганлиги аниқланса, уларнинг ваколатлари тўхтатилади.

(4) Президент ва вице-президент ҳибсга олиниши ва уларга қарши жиноий таъқиб қўзғатилиши мумкин эмас.

104-модда. Президент 98-модданинг, 7, 9, 10 ва 11-параграфларига мувофиқ ўз ваколатларини вице-президент зиммасига юклаши мумкин.

V боб

МИНИСТРЛАР КЕНГАШИ

105-модда. (1) Министрлар Кенгаши Конституцияга ва қонунларга мувофиқ мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсатига раҳбарлик қиладиган ҳамда уни амалга оширади.

(2) Министрлар Кенгаши жамоат тартибини ва миллий хавфсизликни таъминлайди, давлат маъмуриятига ва қуrolли кучларга умумий раҳбарликни амалга оширади.

106-модда. Министрлар Кенгаши давлат бюджетининг ижро этилишига раҳбарлик қилади; давлат мулкига ҳўжалик қилишни ташкил этади; қонунда назарда тутилган ҳолларда халқаро шартномалар тузади, тасдиқлайди ва бекор деб эълон қилади.

107-модда. Министрлар Кенгаши Министрларнинг қонунга мувофиқ келмайдиган ёки нотўғри ҳужжатларини бекор қилади.

108-модда. (1) Министрлар Кенгаши бош Министр, бош министр ўринбосарлари ва министрлардан таркиб топади.

(2) Бош министр ҳукуматнинг умумий сиёсатига раҳбарлик қилади ва уни мувофиқлаштиради ҳамда унинг учун жавобгардир. У Министрлар ўринбосарларини тайинлайди ва лавозимдан озод қилади.

(3) Министрлар, агар Халқ мажлиси бошқача ҳал этмаса, айрим министрликларга раҳбарлик қиладилар. Улар ўз ҳаракатлари учун жавобгар бўладилар.

109-модда. Министрлар Кенгаши аъзолари 76-модданинг 2-параграфига мувофиқ Халқ мажлисига қасамёд қиладилар.

110-модда. Халқ мажлиси депутати этиб сайланиш шартларига жавоб бера оладиган болгар фуқароларгина Министрлар Кенгашининг аъзолари бўлиши мумкин.

111-модда. (1) Министрлар Кенгашининг ваколатлари қуйидаги ҳолларда тўхтатилади:

1. Министрлар Кенгаши ва бош Министрга ишончсизлик билдирилганда;

2. Министрлар Кенгашининг ёки бош министрнинг истеъфоси қабул қилинганда;

3. Бош министр вафот этганда.

(2) Министрлар Кенгаши янги сайланган Халқ мажлиси номига истеъфо беради.

(3) Олдинги параграфларда назарда тутилган ҳолларда Министрлар Кенгаши ўз функцияларини янги Министрлар Кенгаши сайлангунга қадар ижро этади.

112-модда. (1) Министрлар Кенгаши ўзининг баркамол сиёсий йўли, ўз дастури ёки бошқа аниқ сабабга кўра, Халқ мажлисидан ўзига ишонч билдириш юзасидан овоз бериш ўтказишни талаб қилиши мумкин. Қарор иштирок этаётган депутатлар сонининг ярмидан кўпроғи овоз бериши билан қабул қилинади.

(2) Агар Министрлар Кенгашига ишонч билдирилмаса, бош министр ҳукуматнинг истеъфога чиқишини маълум қилади.

113-модда. (1) Министрлар Кенгашининг аъзолари депутат мавқеига тўғри келмайдиган лавозимларни эгаллашлари ва амалга оширишлари мумкин эмас.

(2) Халқ мажлиси Министрлар Кенгашининг аъзолари эгаллаши ёки амалга ошириши мумкин бўлмайдиган бошқа лавозимлар ва фаолият турларини ҳам белгилаб беришга ҳақлидир.

114-модда. Министрлар Кенгаши қонунлар асосида ва уларни бажариш учун қарорлар ва фармойишлар қабул қилади. Министрлар Кенгаши қарорлар билан бир вақтда қоидаларни ва уларни бажариш тўғрисидаги низомларни тасдиқлайди.

115-модда. Министрлар қоидалар, фармойишлар, йўриқнома ва буйруқлар чиқарадилар.

116-модда. (1) Давлат хизматчилари миллат иродаси ва манфаатларини амалга оширувчилардир. Улар ўз хизмат вазифаларини бажариш чоғида фақат қонунга амал қилишлари ва сиёсий бетараф бўлишлари лозим.

(2) Давлат хизматчилари лавозимига тайинланиш ва ундан озод қилиниш ва сиёсий партиялар ҳамда синдикал ташкилотларда туриш, шунингдек, ўзининг иш ташлаш ҳуқуқини амалга ошириши мумкин бўлган шартлар қонун билан белгиланади.

VI боб

СУД ҲОКИМИЯТИ

117-модда. (1) Суд ҳокимияти фуқаролар, юридик шахслар ва давлатнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилади.

(2) Суд ҳокимияти мустақилдир. Судьялар, суд мас-лаҳатчилари, прокурорлар ва терговчилар ўз вазифа-ларини бажаришда фақат қонунга бўйсунадилар.

(3) Суд ҳокимияти мустақил бюджетга эгадир.

118-модда. Одил судлов халқ учун амалга ошири-лади.

119-модда. (1) Одил судлов Олий кассация суди, маъмурий суд, шикоят суди, округ, ҳарбий ва район судлари томонидан амалга оширилади.

(2) Қонун ихтисосланган судларни ҳам ташкил эти-ши мумкин.

(3) Фавқулодда судларга йўл қўйилмайди.

120-модда. (1) Судлар маъмурий идоралар ҳужжат-ларини ва ҳаракатларининг қонунийлигини назорат қила-дилар.

(2) Фуқаролар ва юридик шахслар ўзларига таал-луқли барча маъмурий ҳужжатлар устидан шикоят қи-лишлари мумкин, қонунда қатъий кўрсатиб ўтилган ҳужжатлар бундан мустаснодир.

121-модда. (1) Судлар суд жараёнида томонларнинг тортишувли бўлишлари учун тенглик ва шарт-шароит-ларни таъминлаб берадилар.

(2) Ишлар бўйича суд юритиш ҳақиқатнинг аниқ-ланишини таъминлайди.

(3) Барча судларда ишларни кўриб чиқиш, агар қонунда бошқа нарсалар назарда тутилмаган бўлса, очик ҳисобланади.

(4) Одил судлов ҳужжатлари асосланиб берилади.

122-модда. (1) Фуқаролар ва юридик шахслар суд жараёнининг барча босқичларида ҳимояланиш ҳуқуқи-га эгадирлар.

(2) Ҳимояланиш ҳуқуқини амалга ошириш тартиби қонун билан белгиланади.

123-модда. Қонунда белгиланган ҳолларда суд иши-ни юритишда суд маслаҳатчилари ҳам иштирок эта-дилар.

124-модда. Олий кассация суди барча судлар томо-нидан қонунларнинг аниқ ва бир хил татбиқ этилиши устидан олий суд назоратини амалга оширади.

125-модда. (1) Олий маъмурий суд маъмурий адлия соҳасида қонунларнинг аниқ ва бир хилда татбиқ этилиши устидан олий суд назоратини амалга оширади.

(2) Олий маъмурий суд Министрлар Кенгаши ва министрлар қабул қилган ҳужжатларнинг, шунингдек, қонунда кўрсатилган бошқа ҳужжатларнинг қонунийлиги хусусидаги баҳсларни ҳал қилади.

126-модда. (1) Прокуратура тузилиши судларнинг тузилишига мувофиқ келади.

(2) Бош прокурор қонунийлик устидан назорат қилишни ва барча прокурорлар фаолиятига раҳбарликни амалга оширади.

127-модда. Прокуратура қонунчиликка риоя этилишини кузатиб боради, бунда:

1. Жиноят содир этган шахсларни жавобгарликка тортади ва умумий тарздаги жиноий ишлар бўйича айбловни қўллаб-қувватлайди;

2. Жазоларни ва маъмурий тарздаги бошқа чораларнинг ижро этилишини назорат қилишни амалга оширади;

3. Қонунга мувофиқ бўлмаган ҳужжатларни бекор қилиш ҳаракатларини амалга оширади;

4. Қонунда назарда тутилган ҳолларда фуқаролик ва маъмурий ишларни ҳал қилишда иштирок этади.

128-модда. Тергов идоралари суд ҳокимияти тизими-га кирадилар. Улар жиноий ишлар юзасидан дастлабки иш кўришни амалга оширадилар.

129-модда. (1) Судьялар, прокурорлар ва терговчилар Олий суд Кенгаши томонидан тайинланади, юқори лавозимга кўтарилади, лавозимдан пасайтирилади, бошқа ишга ўтказилади ва лавозимдан озод қилинади.

(2) Олий кассация судининг раиси, Олий маъмурий суд раиси ва бош прокурор Олий суд кенгашининг таклифи билан республика президенти томонидан такрор сайланиш ҳуқуқисиз етти йил муддатга тайинланади ва лавозимдан озод қилинади. Таклиф такроран киритилган тақдирда Президент лавозимга тайинлаш ёки лавозимдан озод қилишни рад этиши мумкин эмас.

(3) Судьялар, прокурорлар ва терговчилар эгаллаб турган лавозинида уч йил иш стажинга эга бўлгандан

кейин уларни алмаштириб бўлмайди. Улар фақат пенсияга чиққанда, истеъфога чиқишга ариза берганда, қасддан жиноят содир этганлиги учун озодликдан маҳрум этиш тарзида жазо белгиланган ҳукм кучга кирганда, шунингдек бир йилдан ортиқ узоқ муддат давомида ўз вазифаларини ҳақиқатда бажариши мумкин бўлмаган тақдирдагина лавозимдан озод қилинадилар.

130-модда. (1) Олий Суд кенгаши 25 аъзодан иборат. Олий кассация судининг раиси, Олий маъмурий суд раиси ва Бош прокурор ўз ҳуқуқлари бўйича бу кенгаш таркибига кирадилар.

(2) Ҳуқуқи бўйича Олий суд кенгаши таркибига кирмайдиган аъзолар сифатида юксак касбий малакага ва ахлоқий фазилатларга эга бўлган, камида 15 йил юридик стажига бўлган юристлар сайланади.

(3) Олий суд кенгашининг ўн бир нафар аъзоси Халқ мажлиси томонидан ва ун бир нафар аъзоси суд ҳокимияти идоралари томонидан сайланади.

(4) Олий Суд кенгашининг сайлаб қўйиладиган аъзоларининг ваколатлари муддати — беш йил. Улар бу муддат ўтгани ҳамоно яна қайта сайланишлари мумкин эмас.

(5) Олий суд кенгаши мажлисида одил судлов министри раислик қилади. У овоз беришда қатнашмайди.

131-модда. Олий суд кенгашининг судьяларни, прокурорларни ва терговчиларни лавозимга тайинлаш, лавозимини ошириш, пасайтириш, бошқа ишга ўтказиш ва лавозимдан озод қилиш тўғрисидаги қарорлари, шунингдек, Олий суд кенгаши 129-модаднинг 2-параграфи-га мувофиқ киритадиган таклифлар яширин овоз бериш йўли билан қабул қилинади.

132-модда. (1) Судьялар, прокурорлар ва терговчилар депутатлик дахлсизлигидан фойдаланадилар.

(2) Қонунда белгиланган ҳолларда судьяни, прокурорни ёки терговчини депутатлик дахлсизлигидан маҳрум этиш тўғрисидаги қарор Олий суд кенгаши томонидан қабул қилинади.

133-модда. Олий суд кенгашини, судлар, прокуратура ва тергов идораларини ташкил этиш ва уларнинг фаолияти, судьялар, прокурорлар ва терговчиларнинг

мақоми, судьялар, суд маслаҳатчиларини, прокурорлар ва терговчиларни лавозимга тайинлаш ва лавозимдан озод қилиш шартлари ва тартиби, шунингдек, уларнинг жавобгарлигини амалга ошириш қонун билан тартибга солинади.

134-модда. (1) Адвокатура эркин ва мустақилдир, у ўзини ўзи бошқаради. У фуқароларга ва юридик шахсларга уларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда кўмаклашади.

(2) Адвокатурани ташкил этиш ва унинг фаолият кўрсатиш тартиби қонун билан тартибга солинади.

VII боб

МАҲАЛЛИЙ ЎЗИНИ ЎЗИ БОШҚАРИШ ВА МАҲАЛЛИЙ МАЪМУРИЯТ

135-модда. (1) Болгария Республикаси ҳудуди жамоалар ва вилоятларга бўлинади. Пойтахт жамоаси ва бошқа йирик шаҳарлар жамоаларининг ҳудудий бўлиниши ҳамда ваколатлари қонун билан белгиланади.

(2) Бошқа маъмурий-ҳудудий бирликлар ва улардаги ўзини ўзи бошқариш идоралари қонун асосида ташкил этилиши мумкин.

136-модда (1) Жамоа асосий маъмурий-ҳудудий бирлик бўлиб, унда маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш амалга оширилади. Фуқаролар жамоани бошқаришда ўзлари сайлаган маҳаллий ўзини ўзи бошқариш идоралари орқали ҳам, шунингдек, референдумда ва аҳолининг умумий йиғилишида бевосита қатнашиш йўли билан ҳам иштирок этадилар.

(2) Жамоаларнинг чегаралари аҳолини сўраб чиқиш йўли билан аниқланади.

(3) Жамоа юридик шахс ҳисобланади.

137-модда. (1) Ўзини ўзи бошқарадиган ҳудудий бирликлар умумий масалаларни ҳал этиш учун бирлашишлари мумкин.

(2) Қонун жамоаларнинг бирлашуви учун шарт-шароитлар яратиб беради.

138-модда. Жамоада ўзини ўзи бошқариш органи жамоа Кенгаши ҳисобланади, у тегишли жамоа аҳолиси томонидан қонунда белгиланган тартибда тўрт йил муддатга сайланади.

139-модда. (1) Жамоада ижро этувчи ҳокимият органи кмет (мэр) ҳисобланади. У аҳоли ёки жамоа кенгаши томонидан қонунда белгиланган тартибда тўрт йил муддатга сайланади.

(2) Кмет ўз фаолиятида қонунга, жамоа кенгаши ҳужжатларига ва аҳоли қарорларига амал қилади.

140-модда. (1) Жамоа ўзининг мол-мулкига эга бўлиш ҳуқуқига эгадир, ундан ҳудудий бирлик манфаатларида фойдаланилади.

141-модда. (1) Жамоа мустақил бюджетга эгадир.

(2) Жамоанинг доимий молиявий манбалари қонун билан белгиланади.

(3) Давлат бюджет маблағлари ёки бошқа усул билан жамоаларнинг нормал фаолиятига кўмаклашади

142-модда. Вилоят — маъмурий ҳудудий бирлик бўлиб, унда минтақавий сиёсат ўтказилади, жойларда давлат бошқаруви амалга оширилади ва миллий ҳамда маҳаллий манфаатлар ўртасидаги мувофиқлик таъминланади.

143-модда. (1) Вилоятни бошқариш вилоят раҳбари томонидан вилоят маъмуриятининг кўмагида амалга оширилади.

(2) Вилоят раҳбарини Министрлар Кенгаши тайинлайди.

(3) Вилоят раҳбари давлат сиёсатини ўтказишни таъминлайди, у миллий манфаатларни, қонунчиликни ва жамоат тартибини муҳофаза қилишга жавобгардир ҳамда мамурий назоратни амалга оширади.

144-модда. Марказий давлат органлари ва уларнинг жойлардаги вакиллари фақат қонунда назарда тутилган ҳоллардагина маҳаллий бошқарув идоралари ҳужжатларининг қонунга мувофиқлиги устидан назоратни амалга оширадilar.

145-модда. Жамоа кенгашлари ўз ҳуқуқларини бузадиган ҳужжатлар ва хатти-ҳаракатлар устидан судда норозилик билдиришлари мумкин.

146-модда. Маҳаллий ўз-ўзини бошқариш ва маҳаллий маъмурият идораларини ташкил этиш ҳамда уларнинг фаолият кўрсатиш тартиби қонун билан белгиланади.

VIII боб

КОНСТИТУЦИЯВИЙ СУД

147-модда. (1) Конституциявий суд 12 нафар судьядан ташкил топади, уларнинг учдан бири Халқ мажлиси томонидан сайланади, учдан бири президент томонидан тайинланади ва учдан бири Олий кассация судига ҳамда Олий маъмурий судга кирадиган судьяларнинг умумий йиғилишида сайланади.

(2) Конституциявий суд аъзолари бўлган судьяларнинг ваколатлари муддати — 9 йил. Улар мазкур лавозимга такроран сайланишлари мумкин эмас. Конституциявий суднинг таркиби ҳар бир квота бўйича қонунда белгиланган тартибда уч йилдан кейин янгиланади.

(3) Конституциявий суднинг судьялари қилиб юксак касбий ва ахлоқий сифатларга эга бўлган ҳамда юридик стажи камида 15 йил бўлган юристлар сайланади.

(4) Конституциявий суд аъзоси бўлган судьялар яширин овоз бериш йўли билан суд раисини уч йил муддатга сайлайдилар.

(5) Конституциявий суд аъзосининг мавқеи депутатлик мандати, давлат ёки жамоат мансаби, сиёсий партияга ёки синдикатга аъзолик билан, шунингдек, эркин, савдо ва бошқа ҳақ тўланадиган касб фаолияти билан сиғишмайди.

(6) Конституциявий суд аъзолари депутатлик дахлсизлигидан фойдаланадилар.

148-модда. (1) Конституциявий суд судьяларнинг ваколатлари қуйидагилари:

1. Муайян муддат ўтгандан кейин;
2. Конституциявий судга истеъфо;
3. Қасддан жиноят қилганлиги

махрум этиш тарзида жазо берилган ҳукм кучга кирганда;

4. Ўз вазифаларини бир йилдан ортиқ вақт ичида бажариш имкони бўлмаганда;

5. 147-модданинг 5-параграфида кўрсатилган лавозимлар ва фаолият турларига мувофиқ келмаганда.

6. Вафот этганда.

(2) Конституциявий суд судьялар умумий сонининг камида учдан икки қисми томонидан яширин овоз бериш йўли билан судьяларни депутатлик дахлсизлигидан маҳрум этади ва уларнинг ўз вазифаларини ҳақиқатда бажара олмаслигини белгилайди.

(3) Конституциявий суд аъзоси бўлган судьянинг ваколатлари муддати тўхтатилган тақдирда бир ой муддат ичида унинг ўрнига тегишли квотадан бошқа судья сайланади.

149-модда. (1) Конституциявий суд:

1. Конституцияни албатта талқин қилиб беради;

2. Халқ мажлиси қонунлари ва бошқа ҳужжатларининг, шунингдек, президент ҳужжатларининг конституцияга зид хусусиятини белгилаш масаласида фикр билдиради;

3. Халқ мажлиси, президент ва Министрлар Кенгаши ўртасидаги, шунингдек, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш идоралари билан марказий ижро этувчи органлар ўртасидаги ҳуқуқ доираси тўғрисидаги баҳсларни ҳал қилади;

4. Болгария Республикаси томонидан тузилган халқаро шартномалар ратификация қилинишидан олдин уларнинг Конституцияга мувофиқлигини, шунингдек, қонунларнинг Болгария томонидан бири бўлиб майдонга чиққан халқаро ҳуқуқнинг умум қабул қилган нормаларга ва халқаро шартномаларга мувофиқ келишини белгилайди;

5. Сиёсий партиялар ва бирлашмаларнинг конституциявий хусусияти тўғрисидаги баҳс юзасидан фикр билдиради;

6. Президент ва вице-президентнинг сайланиши қонуний бўлган-бўлмаганлиги тўғрисидаги баҳслар юзасидан фикр билдиради;

7. Халқ мажлиси депутатининг сайланиши қонуний бўлган-бўлмаганлиги тўғрисидаги баҳслар юзасидан фикр билдиради;

8. Халқ мажлиси томонидан Президентга ва вице-президентга қарши илгари сурилган айбловлар бўйича фикр билдиради.

(2) Конституциявий судга қонун билан ваколатлар бериш ҳам, уни бирон-бир ваколатдан маҳрум этиш ҳам мумкин эмас.

150-модда. (1) Конституциявий суд депутатлар умумий сонининг камида бешдан бир қисмининг, президентнинг, Министрлар кенгашининг, Олий кассация судининг, Олий маъмурий суд ва бош прокурорнинг ташаббуси билан иш олиб боради. Олдинги модданинг 1-параграфи 3-бандига мувофиқ ҳуқуқ доираси хусусидаги масала жамоа кенгашлари томонидан ҳам қўйилиши мумкин.

(2) Қонун билан Конституция ўртасида номувофиқлик борлиги аниқланган тақдирда Олий кассация суди ёки Олий маъмурий суд иш юзасидан суд жараёнини тўхтатиб қўяди ва мазкур масалани кўриб чиқишини Конституциявий судга киритади.

151-модда. (1) Конституциявий суд судьялар умумий сонининг ярмидан кўпроғи овозидан иборат кўпчилик билан қарор қабул қилади.

(2) Конституциявий суд қарорлари улар қабул қилинган кундан эътиборан 15 кунлик муддат ичида «Дыржавен вестник» газетасида эълон, қилинади. Қарор эълон қилинагандан кейин уч кун ўтгач кучга киради. Конституцияга зид деб эълон қилинган ҳужжат қарор кучга кирган кундан бошлаб татбиқ этилмайди.

(3) Қонуннинг ғайриконституциявий деб эълон қилинмаган қисми ўзининг амал қилишини сақлаб қолади.

152-модда. Конституциявий судни ташкил этиш ва унинг фаолият кўрастиш тартиби қонун билан белгиланади.

IX боб

КОНСТИТУЦИЯГА ЎЗГАРИШЛАР ВА ҚУШИМЧАЛАР КИРИТИШ. ЯНГИ КОНСТИТУЦИЯНИНГ ҚАБУЛ ҚИЛИНИШИ

153-модда. Халқ мажлиси Конституциянинг барча қоидаларига ўзгаришлар ва қўшимчалар киритиши

мумкин. Буюк халқ мажлиси ваколатига берилган қондалар бундан мустаснодир.

154-модда. (1) Конституцияга ўзгаришлар ва қўшимчалар киритиш бўйича ташаббус кўрсатиш ҳуқуқи депутатларнинг тўртдан бир қисмига ва президентга мансубдир.

(2) Таклиф Халқ мажлиси томонидан киритилгандан кейин эрта деганда бир ой ичида ва кўп деганда уч ойдан кечиктирмай кўриб чиқилади.

155-модда. (1) Халқ мажлиси депутатлар умумий сонининг тўртдан уч қисмидан иборат кўпчилигининг турли кунларда уч марта овоз бериши билан Конституцияга ўзгаришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги қонунни қабул қилади.

(2) Агар таклиф депутатлар умумий сонининг тўртдан уч қисмидан камроғининг, лекин йўқ деганда, учдан икки қисмининг овозини олса, у камида икки ойдан ва кўпи билан беш ойдан кейин янгидан қараб чиқишга қўйилади. Янгидан қараб чиқишда агар таклиф учун депутатлар умумий сонининг камида учдан икки қисми овоз берса, у қабул қилинган ҳисобланади.

156-модда. Конституцияга ўзгаришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги қонун халқ мажлиси раиси томонидан имзоланади ва қабул қилинган кундан эътиборан етти кун муддат ичида «Дыржавен вестник» гаетасида эълон қилинади.

157-модда. Буюк халқ мажлиси умумий тартибда сайланган 400 депутатдан ташкил топган.

158-модда. Буюк халқ мажлиси:

1. Янги Конституцияни қабул қилади;
2. Болгария Республикасининг ҳудудини ўзгартириш тўғрисидаги масалаларни ҳал этади ва шундай ўзгаришларни назарда тутувчи халқаро шартномаларни ратификация қилади;
3. Давлат тузилиши ва давлат бошқаруви шакллариини ўзгартириш тўғрисидаги масалаларни ҳал қилади;
4. Конституциянинг 5-моддаси 2 ва 4-параграфларини ва 57-моддаси, 1 ва 3-параграфларини ўзгартириш билан боғлиқ масалаларни ҳал қилади;

5. Конституциянинг туққизинчи бобига ўзгаришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги масалаларни ҳал қилади.

159-модда. (1) Олдинги модда бўйича ташаббус кўрсатиш ҳуқуқига депутатларнинг камида ярми ва президент эгадир.

(2) Янги Конституция лойиҳаси ёки амалдаги Конституцияга ўзгаришлар киритиш тўғрисида, шунингдек, мамлакат ҳудудини ўзгартириш тўғрисида лойиҳа 158-моддага мувофиқ у киритилган кундан эътиборан камида икки ой ичида ва кўпи билан беш ойдан кечиктирилмай Халқ мажлиси томонидан кўриб чиқилади.

160-модда. (1) Халқ мажлиси Буюк халқ мажлисига сайлов ўтказиш тўғрисида депутатлар умумий сонининг учдан икки қисмидан иборат кўпчиликнинг овоз бериши билан қарор қабул қилади.

(2) Президент Буюк халқ мажлисига сайловни Халқ мажлиси қарор қабул қилган кундан эътиборан уч ой муддат ичида тайинлайди.

(3) Буюк халқ мажлисига сайлов ўтказилиши билан Халқ мажлисининг ваколатлари тўхтатилади.

161-модда. Буюк халқ мажлиси киритилган лойиҳалар бўйича депутатлар умумий сонининг учдан икки қисмидан иборат кўпчилик билан ҳар хил кунларда уч марта овоз бериш билан қарор қабул қилади.

162-модда. (1) Буюк халқ мажлиси Конституциянинг фақат ўзи ҳал қилиш учун сайланган масалаларини кўриб чиқади.

(2) Зарурат туғилган ҳолларда Буюк халқ мажлиси Халқ мажлисининг функцияларини ҳам ижро этади.

(3) Буюк халқ мажлиси қайси масалаларни узил-кесил ҳал қилиш учун сайланган бўлса, ўша масалалар ҳал этилгандан кейин ўз фаолиятини тўхтатади. Бундай ҳолда президент қонунда белгиланган тартибда сайлов ўтказишни тайинлайди.

163-модда. Буюк халқ мажлисининг ҳужжатлари унинг раиси томонидан имзоланади ва қабул қилинган кундан эътиборан етти кун муддат ичида эълон қилинади.

ГЕРБ, МУҲР, БАЙРОҚ, МАДҲИЯ, ПОЙТАХТ

164-модда. Болгария Республикасининг герби қалқон шаклидаги тўқ-қизил фонда орқа оёқларида турган олтин шер тасвиридан иборат.

165-модда. Давлат муҳрида Болгария Республикасининг герби тасвирланган.

166-модда. Болгария Республикасининг байроғи уч хил рангда бўлиб, оқ, яшил ва қизил рангли узунасига чўзилган учта матодан иборат.

167-модда. Давлат муҳрини қўлланиш ва миллий байроқни кўтариш тартиби қонун билан белгиланади.

168-модда. Болгария Республикаси Мадҳияси «Милая Родина» («Азиз Ватан») қўшиғидир.

169-модда. Болгария Республикасининг пойтахти София шаҳридир.

МУВАҚҚАТ ВА ЯКУНИЙ ҚОИДАЛАР

1-§. (1) Конституция қабул қилингандан кейин Буюк халқ мажлиси ўзини ўзи тарқатганлигини эълон қилади.

(2) Буюк халқ мажлиси янги Халқ мажлиси сайлангунга қадар Халқ мажлиси вазифасини бажаришни давом эттиради. Ана шу вақт ичида у Халқ мажлисига сайлов, президент сайлови, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш идораларига сайлов тўғрисида қонунлар, шунингдек, бошқа қонунлар қабул қилади. Шу давр ичида конституциявий суд ва Олий суд кенгаши ташкил этилади.

(3) Конституция кучга киргандан кейин Халқ мажлисининг биринчи мажлисида депутатлар, президент, вице-президент ва Министрлар кенгаши аъзолари ушбу Конституцияда назарда тутилганидек қасамёд қиладилар.

2-§. Олий кассация суди ва Олий маъмурий суд сайлангунга қадар уларнинг ваколатларини Конституция-

нинг 130-моддаси, 3-параграфига ва 147-моддаси, 1-параграфига кўра Болгария Республикаси Олий суди бажариб туради.

3-§. (1) Амалдаги қонунларнинг қоидалари конституцияга зид келмаган тақдирдагина татбиқ этилади.

(2) Конституция кучга киргандан кейин бир йил мобайнида Халқ мажлиси конституциянинг 5-моддаси, 2-параграфига мувофиқ бевосита қўлланиб тургани туфайли бекор қилинмаган амалдаги қонунларнинг қоидаларини бекор қилади.

(3) Халқ мажлиси уч йил мобайнида конституцияда аниқ кўрсатиб ўтилган қонунларни қабул қилади.

4-§. Суд ҳокимиятининг Конституцияда белгилаб берилган ташкил этилиши суд тузилишига доир ва процессуал қонунлар қабул қилингандан кейин амалга киради, бу қонунлар 3-§нинг 2-бандига мувофиқ муддатда қабул қилиниши лозим.

5-§. Судьялар, прокурорлар ва терговчилар, агар Олий суд кенгаши ташкил этилган кундан эътиборан уч ой муддат ичида уларда зарурий мутахассислик сифатлари йўқ деб қарор қабул қилмаса, улар алмаштирилмайдиган бўлиб қоладилар.

6-§. Болгария миллий телевидениеси, Болгария миллий радиоси ва Болгария телеграф агентлигининг қонун йўли билан янгича тартибга солиниши ташкил этилмагунча халқ мажлиси ана шу миллий муассасаларга нисбатан Буюк халқ мажлисига тегишли ваколатларни бажариб туради.

7-§. (1) Халқ мажлисига ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш идораларига сайловлар Буюк халқ мажлиси ўзини ўзи тарқатиб юборгандан кейин кечи билан уч ой ичида ўтказилади. Сайловлар куни президент томонидан Конституциянинг 91-моддаси, 1-бандига мувофиқ берилган ваколатларга биноан белгиланади.

(2) Президент ва вице-президентни сайлаш Халқ мажлиси сайлангандан кейин кечи билан уч ой ичида ўтказилади.

(3) Президент ва вице-президент сайлангунга қадар ушбу Конституцияга асосан раис (президент) ва раис

Ўринбосари (президент Ўринбосари) президент ва вице-президент вазифаларини бажариб турадилар.

8-§. Ҳукумат ушбу Конституцияга асосан, янги ҳукумат ташкил этилишига қадар ўз функцияларини бажаришни давом эттиради.

9-§. Ушбу Конституция Буюк халқ мажлиси раиси томонидан «Дыржавен вестник» газетасида эълон қилинган кундан эътиборан кучга киради ва 1971 йил 18 майда қабул қилинган Болгария Республикаси Конституциясининг амал қилишини бекор қилади (1971 йилги ДВ»нинг 39-сонида эълон қилинган; 1990 йилги 6-сонида ўзгаришлар; 1990 йилги 29-сонида ўзгаришлар ва қўшимчалар; 1990 йилги 87, 94 ва 98-сонларида ўзгаришлар; 1990 йилги 98-сонида тузатишлар эълон қилинган).

Болгария Республикасининг Конституцияси Буюк халқ мажлисининг Раиси Николай Тодоровнинг 1991 йил 12 июлдаги фармойиши асосида 1991 йил 13 июлда «Дыржавен вестник» газетасининг 56-сонида эълон қилинган.

БУЮК БРИТАНИЯ

БУЮК БРИТАНИЯ ВА ШИМОЛИЙ ИРЛАНДИЯ ҚУШМА ҚИРОЛЛИГИ

Бу давлат Ғарбий Европадаги Британия оролларида жойлашган. Ҳудуди 242,5 минг кв. км. Аҳолиси — 57,4 млн. киши (1992 йил). Пойтахти — Лондон. Маъмурий бўлиниши — тўртта тарихий-жўғрофий райондан иборат: Англия, Уэльс, Шотландия, Шимолий Ирландия, Англияда — 39 та графлик, олти метрополитен графлиги ва алоҳида маъмурий бирлик — Катта Лондон; Уэльсда — саккизта графлик; Шимолий Ирландияда — 26 та округ; Шотландияда — 12 та область мавжуд. Мэн ороли ва Нормандия ороллари — мустақил маъмурий бирликлардир. Расмий тил — инглиз тили. Давлат дини — англиканлик (протестантлик), шунингдек, пресвитериан ва католицизм дини ҳам тарқалган. Пул бирлиги — фунт стерлинг. Миллий байрами — 15 июнь (1996 йилга қўра) — Қироличанинг туғилган куни (1926 йил). Байрам куни ҳар йили ҳукумат қарори билан одатда июнь ойининг биринчи ярмидаги шанба кунларидан бирида тайинланади.

Буюк Британия ва шимолий Ирландия Қўшма қироллиги — конституциявий парламент монархиясидир. Давлатда ягона конституция йўқ. Унинг ўрнини парламент ҳужжатлари, конституциявий урф-одатлар ва айрим суд қарорлари эгаллайди. Қўшма қироллик Англия, Уэльс, Шотландия, Шимолий Ирландия, Мэн ороли ва Нормандия ороллариини ўз ичига олади.

Давлат бошлиғи — қирол ҳисобланади. Қонун чиқарувчи ҳокимиятни Қирол ва парламент амалга оширади. Парламент икки палатадан: лордлар палатаси ва жамоалар палатасидан иборат. Лордлар палатаси меросхўрлар ёки қирол томонидан тайинланган зодагонлар, пэрлар ва лавозими бўйича пэр бўлганлардан ташкил топган, уларга олий суд амалдорлари ва англикан епископлари киради. Жамоалар палатаси 651 аъзодан ташкил топади, улар умумий тенг ва яширин овоз бериш йўли билан тўғридан-тўғри беш йил муддатга сайланадилар.

Ижро этувчи ҳокимият Бош Министр бошчилигидаги ҳукумат томонидан амалга оширилади, Бош министрни

Қирол тайинлайди, Ҳукумат аъзолари парламент аъзолари бўлишлари лозим.

Асосий сиёсий партиялар: Консерваторлар партияси; Сўл демократлар; Лейбористлар партияси; Либерал демократлар; Уэльс миллий партияси; Шотландия миллий партияси; Британия Коммунистик партияси.

Қасаба уюшмалари бирлашмалари: Британия тред-юнионлар конгресси; Тред-юнионлар умумий федерацияси; Уэльс тред-юнионлар конгресси, Шотландия тред-юнионлар конгресси.

БУЮК БРИТАНИЯНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУЖЖАТЛАРИ. ШОТЛАНДИЯ БИЛАН БИРЛАШИШ ТЎҒРИСИДАГИ 1707 ЙИЛГИ ҲУЖЖАТ¹

(Кўчирма)

Марҳаматли ҳазрати олиялари.

Бирлашиш тўғрисидаги шартлар Сиз ҳазрати Олиялари ҳукмронлигининг бешинчи йили йигирма иккинчи июлда² Англия қироллиги номидан тайин қилинган вакиллар томонидан Англиянинг Сиз ҳазрати Олияларининг катта муҳри билан ўтган йилнинг 10 апрелида Вестминстерда келишиб олинганлигини эътиборга олиб, парламентнинг Сиз ҳазрати Олиялари ҳукмронлигининг учинчи йили Англияда Шотландия қироллиги номидан тайинланган вакиллар томонидан Сиз ҳазрати Олияларининг Шотландия катта муҳри билан Сиз ҳазрати Олиялари ҳукмронлигининг тўртинчи йили 27 февралдаги ҳужжатини бажариш учун, Шотландиянинг ҳозир мавжуд бўлган учинчи сессияси тўртинчи ҳужжатини бажариш учун, юқорида кўрсатиб ўтилган қиролликларнинг бирлашуви тўғрисида музокаралар олиб бориш учун ва Сиз ҳазрати Олиялари ҳукмронлигининг бешинчи йили 6 январда Шотландия парламенти томонидан Эдинбургда чиқарилган ҳужжатни, яъни парламент табақалари томонидан икки қиролликнинг бирлашувига

¹ Современные зарубежные конституции. М., 1992.

² Қиролчица Анна 1702 йил 8 мартда тахтга ўтирган.

доир юқорида баён қилинган шартларни муҳокама қилиб, бирлашиш ҳақидаги бу шартларни айрим қўшимчалар ва тушунтиришлар билан қабул қилиб, маъқулланганлиги айтилган ҳужжатни эътиборга олиб, Сиз ҳазрати Олиялари парламент табақалари маслаҳати ва розилиги билан Шотландия қиролигида протестантлик дини ва пресвитерианлар черкови бошқарувини ўрнатиш учун парламентнинг ўша сессиясида «Протестантлик дини ва пресвитерианлар черкови бошқарувини таъминлаш тўғрисида» ҳужжат деб номланган ҳужжат чиқарганингизни, у ўз мазмунига кўра шартномани (яъни Англия билан Шотландия ўртасидаги шартномалар — *тузувчилар*) тасдиқловчи ҳар қандай ҳужжатга қўшиш учун мўлжалланган бўлиб, тўғридан-тўғри Шотландия парламентининг юқорида кўрсатиб ўтилган ҳужжати-нинг асосий ва зарурий шарти деб эълон қилинганки, бу ҳужжатнинг қуйидаги ҳужжат эканлиги айтилган:

1-модда.

Англия ва Шотландиянинг ҳар иккала қиролиги бир минг етти юз еттинчи йил май ойининг биринчи куни ва шундан кейин абадул-абад Буюк Британия номи билан битта қиролик бўлиб бирлашадилар ва зикр этилган Бирлашган қироликнинг ҳарбий байроғи Ҳазрат Олиялари кўрсатгандек бўлади, Авлиё Георгийнинг¹ ва Авлиё Андрейнинг² ҳочлари ҳам Ҳазрати Олиялари лозим топган тарзда бирлашадилар ва барча байроқларда, туғлар, штандартларда (император байроқлари), шунингдек, денгиздаги ва қуруқликдаги байроқларда тасвирланадилар.

II-модда.

Буюк Британия Бирлашган қиролиги ва доминионлар тахти қиролича Анна вафотидан кейин, агар унинг фарзандлари бўлмаса, вориса этиб танланган Ҳанноверли бева Ҳерцогиня малика Софияга ва унинг протестант динида бўлган насл-насабига ўтади, унинг тахт мерослари ҳуқуқи 1701 йил 12 июндаги тартибга солиш тўғрисидаги ҳужжат билан белгиланган бўлиб, католиклар ва улар билан никоҳга кирган шахслар бундан мустаснодир...

¹ Англия герби.

² Шотландия герби.

III-модда.

Буюк Британия бирлашган қироллиги Буюк Британиянинг парламенти деб номланган парламент сифатида ўзини танитиши лозим...

XVIII-модда.

Савдо, божлар ва ушбу шартнома туфайли Шотландияда татбиқ этилиши лозим бўлган акцизларни тартибга солишга тааллуқли қонунлар Англияда бирлашишдан бошлаб ва ундан кейин қандай бўлса, Шотландияда ҳам шундай бўлиши лозим; Шотландия қироллиги доирасида амал қилувчи қолган барча қонунлар бирлашишдан кейин ва унга қарамасдан илгари қандай кучга эга бўлса, ўшандай кучда қолиши лозим (ушбу шартномага зид келувчи ёки у билан сиғиша олмайдиган қонунлар бундан мустаснодир), лекин улар Буюк Британия парламенти томонидан, фақат оммавий қонунларга, сиёсатга ва фуқаровий қонунлар билан ҳуқуқларга тааллуқли қонунлар ўртасидаги фарқ билан ўзгартирилиши мумкин, оммавий ҳуқуқларга, сиёсатга ва фуқаролик бошқарувига тааллуқли қонунлар бутун бирлашган қиролликда қандай бўлса, худди шундай белгиланиши мумкин, бироқ хусусий ҳуқуқларга тааллуқли қонунларга ўзгаришлар киритилиши мумкин эмас, Шотландиядаги фуқаролар учун фойдали бўлиши аниқ ҳоллар бундан мустаснодир.

XIX-модда.

Сессия суди ёки адлия ҳайъати бирлашувдан кейин ва шунга қарамасдан бундан кейинги бутун вақт мобайнида Шотландия доирасида ҳозирги вақтда — бу қироллик қонунлари билан қандай тарзда белгиланган бўлса, шундайлигича қолади ва ...кўрсатиб ўтилган чегаралардаги барча қуйи судлар ҳозирги вақтда бўлганидек шундан кейинги бутун вақт мобайнида Шотландия адлиясининг юқори судларига бўйсунган ҳолда қоладилар; Шотландияда юзага келган ҳеч қандай иш канцлер, қирол курсиси судлари, умумий судлашув судлари

ёки Вестминстрдаги қандайдир бошқа суд томонидан кўриб чиқилмаслиги лозим...¹

XXII-модда.

Ушбу шартномага кўра, Шотландиянинг бирлашиш вақтида мавжуд бўлган ўн олти пәри шу қатори Лордлар палатасида мажлис қилади ва овоз беради. Шотландиянинг қирқ беш кишидан иборат вакиллари эса Буюк Британия парламентининг жамоалар палатасида мажлис қилади ва овоз беради.... (Бу вакилларни сайлаш тартибини Шотландия парламентининг мазкур сессияси белгилаб бериши керак ва у ушбу шартноманинг бир қисмини ташкил этганда қандай кучга эга бўлса, шундай кучга эга бўлади)...

XXV-модда.

Қиролликдаги барча қонунлар ва низомлар қай даражада ушбу моддаларнинг шартларига зид бўлса ёки улардан бирортасининг шартларига тўғри келмаса, бирлашув вақтидан эътиборан ва ундан кейин амал қилишни тўхтатади, ҳуқуқий кучини йўқотади ва санаб ўтилган қиролликларнинг тегишли парламентлари томонидан ҳам шундай деб эълон қилинади.

Бирлашиш тўғрисидаги кўрсатиб ўтилган шартлар ратификация қилинади ва парламентнинг Шотландия билан муносабатлар тўғрисидаги эслатиб ўтилган ҳужжати билан талаб этилиши мумкин бўлган тарзда маъқулланади.

1. Сессия суди — Шотландиядаги юқори фуқаролик суди бўлиб 15 та (ҳозир 13 та) судьядан ташкил топган. Юқори палатани (Англиядаги Юқори судга тўғри келади) ва Ички палатани (Апелляция судига тўғри келади) ўз ичига олади.

Адлия ҳайъати — Шотландия сессиялар судида адлияни бошқаришда иштирок этувчи жами шахслар (судьялар, котиблар ва бошқалар)нинг номи.

Канцлер суди — лорд-канцлер раислигидаги адолат ҳуқуқи тизимининг суди.

Умумий судлашув суди — умумий ҳуқуқ бўйича учта суднинг бири (бошқалари — қирол курсиси суди ва хазина суди); 1873—1975 йилларда ўтказилган ислохотлар натижасида бу суд юрисдикцияси Юқори суд томонидан сингдириб юборилган.

Вестминстердаги судлар — тартибот ёки умумий ҳуқуқ меъёрлари асосида иш олиб борадиган юқори судлар ва адолат ҳуқуқи гизими судларидир; бу судлар бир неча аср мобайнида Англия монархларининг собиқ саройи бўлган Вестминстерда бўлиб келган. Илгари барча юқори судлар Англия тахти юрисдикцияси остида бўлган ва одил судлов монарх бўлган саройда амалга оширилган.

II. Протестантлик динини ва пресвитериан черков бошқармасини Шотландия киролиги доирасида таъминлаш тўғрисидаги юқорида кўрсатиб ўтилган ҳужжатнинг мазмуни қуйидагичадир...

...Сўнгра Ҳазрат Олиялари юқорида кўрсатиб ўтилган кенгашдан бошлаб тўғридан-тўғри шуни эълон қилади ва қарор қиладики, бу қироликнинг бирорта ҳам фуқароси жавобгарликка тортилмайди, лекин уларнинг ҳаммаси ва ҳар бири бу қиролик доирасида юқорида айтиб ўтилган ҳақиқий протестантлик дини ва пресвитериан черков бошқармасига, дин ва бош руҳоний раҳбарлигидаги черковларга, юқорида белгиланганидек сид келадиган ёки тўғри келмайдиган қандайдир қасам ичиш, қасамёд қилиш ёки тилхат беришдан абадий озоддир; юқорида санаб ўтилганлар бу черковлар ва давлат чегаралари доирасида фуқароларга бирон бир тарзда юкланиши ёки улардан талаб қилиниши асло мумкин эмас; ва, ниҳоят, ҳозирги вақтда ҳукмронлик қилиб турган Ҳазрат Олиялари вафот этгандан кейин (Худо уни узоқ вақт ўз паноҳида сақласин) унинг ўрнига Буюк Британия қиролиги тахтига меросхўр бўладиган жаноб тахтга ўтирган бутун вақт мобайнида у қасам ичиб, ёзма мажбурият бериб, юқорида баён қилинган ҳақиқий протестантлик дини ва бошқарув, ибодат қилиш, ахлоқ-одоб тартиби белгиланиши, бу қироликнинг ҳуқуқлар тўғрисидаги тақдимномасини бажариш учун илгариконунларда қарор қилинганидек, мазкур черковнинг ҳуқуқлари ва имтиёзларини қатъиян қўллаб-қувватлаши ҳамда муҳофаза қилишини билдириши лозим...

IV. Юқорида баён қилинганларнинг қонун кучига эга бўлиши шу боисдан Сиз Ҳазрати бузрук Олияларига қулай бўлгай; ва Қиролича Ҳазрати Бузрук Олиялари томонидан диний ва дунёвий лордлар ҳамда ҳозир мавжуд бўлиб турган парламентда мажлис ўтказадиган жамоалар маслаҳати ва розилиги, уларнинг амри билан қарор қилинган, бирлашиш тўғрисида кўрсатиб ўтилган бандларнинг ҳаммаси ва ҳар бири Шотландия парламентининг юқорида кўрсатиб ўтилган ҳужжати билан қабул этилган ва маъқулланган, илгари айтиб ўтилганидек, ушбу ҳужжатда юқорида алоҳида эслатиб ўтилган ва баён этилган, шунингдек, Шотландия парламентининг протестантлик дини ва пресвитериан черков бошқармасини жорий этиш тўғрисидаги мазкур ҳужжати ҳам... ва зикр қилинган бандлар ва ҳужжат

ларда мавжуд бўлган ҳар бир қоида, модда, мавзу ушбу ҳужжат билан бундан буёғига ҳам тасдиқлангай, маъқуллангай ва қабул қилингай...

ПАРЛАМЕНТ ТЎҒРИСИДА 1911 ЙИЛГИ ҲУЖЖАТ¹

**Лордлар палатаси ва жамоалар палатаси
ваколатлари ўртасидаги муносабатларни аниқлаш
учун ҳамда парламент ваколатлари муддатини
чеклаш учун парламент тўғрисида ҳужжат**

Парламентнинг икки палатаси ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш учун чора-тадбирлар кўриш зарур бўлганлиги сабабли;

Сўнгра, ҳозирги вақтда мавжуд бўлган Лордлар палатасини халқ вакилликка асосланган ва бундан буёғига мерос қилиб олинмайдиган бошқа Палата билан алмаштириш нияти мавжуд бўлганлиги, лекин бундай алмаштиришни дарҳол амалга ошириб бўлмаслиги сабабли;

Ва шунингдек, агар бу хилдаги алмаштиришни қонуний тарзда амалга оширувчи парламент кейинчалик янги иккинчи Палатанинг ҳуқуқларини чеклаш ва аниқлаш хусусида қоидалар белгилаши лозим бўлса, у ҳолда ҳозир ҳам ушбу ҳужжатда қилинганидек, Лордлар палатасининг мавжуд ваколатларини чеклаш ҳақида кўрсатма берилиши муҳим бўлиб туюлгани сабабли, шунга мувофиқ Қирол Ҳазрати Олийлари динда ва дунёвий лордлар ҳамда ушбу парламентга тўпланган жамоалар маслаҳати ҳамда розилиги билан, шунингдек уларнинг амри билан қуйидагиларни тасдиқлайди:

1-модда. Лордлар палатасининг молиявий биллар (қонун лойиҳалари) хусусидаги ваколатлари. (1) Агар жамоалар палатаси қабул қилган ва Лордлар палатасига сессия тугамасдан бир ой олдин юборилган молиявий қонун Лордлар палатасининг тузатишларисиз кўрсатиб ўтилган юборишдан кейин бир ой мобайнида қабул қилинмаса, у ҳолда мазкур қонун, агар жамоалар палатасининг бошқа қарори бўлмаса, Аъло Ҳазратларига тақ-

¹ Современные зарубежные конституции. М., 1992. English Historical Documents Ed. by W. D. Handcock. Vol XII (2). Oxford, 1977. Constitution. Texts Material on Government and the Constitution Ed. by K. Brazier, Oxford, 1990.

дим этилади ва қирол маъқуллагандан кейин, гарчи уни Лордлар палатаси қабул қилмаган бўлса ҳам, у парламент ҳужжати бўлиб қолади.

(2) Жамоалар палатаси спикерининг фикрига кўра, қуйидаги барча мавзуларга ёки улардан бирортасига тааллуқли қарорларнигина ўз ичига олган ҳар қандай қонун молиявий қонун деб аталади, яъни:

солиқлар (жарималар ва ҳоказолар) солишни белгилаш, бекор қилиш, қўшиш, ўзгартириш ёки тартибга солиш; бирлаштирилган жамғармадан, давлат ссуда жамғармасидан¹ тўловлар ажратиш ёки парламентнинг оммавий қарзини тўлашга ёхуд бирон бир бошқа молиявий мақсадга маблағлар ажратиш; бу хилдаги маблағлар ажратишни ўзгартириш ёки бекор қилиш; кредитлар очиш, эҳтиёт жамғарма ҳосил қилиш; оммавий маблағларга доир ҳисобларнинг белгиланиши, олиниши, сақланиши, берилиши ёки текширилиши, қарз бериш тўғрисида хулоса, кафолатлар, қарзни узиш, юқорида айтиб ўтилганлар ёки уларнинг биттаси билан боғлиқ иккинчи даражали масалалар.

Бу параграфда «солиқ солиш», «оммавий маблағлар» ва «қарз» атамалари маҳаллий маъмурлар ва муассасаларнинг маҳаллий мақсадлар учун белгилайдиган тегишли оммавий маблағлар ва қарзлар маъносини англатмайди.

(3) Ҳар бир молиявий қонун Лордлар палатасига юборилганда ва Аъло Ҳазратлари маъқуллаши учун тақдим этилганда жамоалар палатаси спикерининг бунинг айнан молиявий қонун эканлигини тасдиқловчи имзоси билан гувоҳнома илова қилинади. Спикер бу гувоҳномани беришдан олдин, агар иложи бўлса, палатанинг икки аъзоси билан маслаҳатлашиб олади, уларни сайловлар комитети ҳар бир сессия бошланишида комитетлар (Палаталар) раислари рўйхатида кўрсатиб ўтади.

2-модда.¹ Лордлар палатасининг номолиявий тарздаги билларга (қонун лойиҳаларига) нисбатан ваколатларига доир чеклашлар (1). Агар оммавий қонун (молиявий қонун бўлмаган ва парламент ваколатларини беш

¹ «Давлат ссуда жамғармаси» деган сўзлар давлат ссудалари тўғрисидаги 1968 йилги ҳужжат билан киритилган.

¹ «Давлат ссуда жамғармаси» деган сўзлар давлат ссудалари тўғрисидаги 1968 йилги Ҳужжат билан киритилган.

Йил чегарасидан оширмайдиган қонун) кетма-кет учта сессияда жамоалар палатаси томонидан овозга қўйиб тасдиқланса (ўша ваколат муддати ёки бошқа муддат бузилишидан қатъи назар) ва ҳар гал Лордлар палатасига сессия тугашидан кам деганда бир ой олдин юборилса-ю, шу Палата томонидан бу учта сессиянинг ҳар бирида ҳам рад қилинган бўлса, Лордлар палатаси томонидан учинчи марта рад қилиниши билан Жамоалар палатасининг бошқа қарори билан Аъло Ҳазратларига тақдим этилади ва қироллик маъқуллаши билан Лордлар палатасининг розилиги йўқ бўлишига қарамасдан, у парламент ҳужжати бўлиб қолади. Бироқ мазкур қарорнинг қўлланиши учун эслатиб ўтилган қонун Жамоалар палатасининг айтиб ўтилган сессияларидан биринчисида иккинчи марта ўқилиши санаси билан ўша Палата томонидан ана шу сессиялардан учинчисида қабул қилиниши санаси ўртасида икки йил вақт ўтмоғи лозим.

(2) Ушбу модданинг кўрсатмаларини бажариш учун Аъло Ҳазратларига маъқуллаш учун тақдим этиладиган ҳар қандай қонунга Жамоалар палатаси спикери томонидан берилган ва имзоланган гувоҳнома илова қилиниши лозим, у эслатиб ўтилган модданинг кўрсатмаларига лозим даражада риоя қилинганидан гувоҳлик беради.

(3) Лордлар палатаси томонидан тузатишларсиз қабул қилинмаган ёки фақат ҳар иккала палата қабул қилган тузатишлар билан қабул қилинадиган қонун бу палата томонидан рад қилинади.

(4) Лордлар палатасига олдинги сессияда юборилган бундан олдинги қонун шундай қонунки, у Лордлар палатасига юборилган пайтда эслатиб ўтилган олдинги қонунга айнан ўхшаш бўлади ёки фақат киритилган ўзгаришларни ўз ичига олади, уларнинг зарурлиги қонун юборилган кундан эътиборан ўтган вақт билан боғлиқ эканлигини Жамоалар палатаси спикери тасдиқлайди ёхуд ўша спикернинг гувоҳлик беришича, Лордлар палатаси томонидан олдинги сессияда аввалги қонунга киритилган тузатишларни ўз ичига олади. Спикернинг гувоҳлик беришича, Лордлар палатаси томонидан учинчи сессияда киритилган ва Жамоалар палатаси томонидан қабул қилинган барча тузатишлар ушбу моддага мувофиқ қиролнинг тасдиғига тавсия этилаётган вақтда қонунга киритилади.

Шунга қарамай Жамоалар палатаси, агар бундай қонунни иккинчи ва учинчи сессияларда кўрилатган вақтда зарур деб ҳисобласа, қонунга киритилмаган ҳолда қўшимча тузатишлар таклиф этиши мумкин. Шундай қилиб, таклиф этилган тузатишлар Лордлар палатаси томонидан қараб чиқиши ва агар мазкур тузатишларни Лордлар палатаси қабул қилса, улар Лордлар палатаси томонидан маъқулланган ва Жамоалар палатаси томонидан қабул қилинган тузатишлар ҳисобланади. Лекин Жамоалар палатасининг бу қоидадан фойдаланиши ушбу модданинг амал қилинишини асло чекламайди (агар қонун Лордлар палатаси томонидан рад қилинган бўлса ҳам).

3-модда. Спикернинг гувоҳлиги. Жамоалар палатасининг спикери берган ҳар қандай гувоҳлик ушбу ҳужжат туфайли барча муносабатларда узил-кесил бўлиб, ҳеч қандай суд олдида эътироз билдирилиши мумкин эмас.

4-модда.¹ Элон қилиш формуласи. (1) Аъло Ҳазратларига тақдим этилган ҳар қандай қонунда ушбу ҳужжатнинг олдинги қарорлари туфайли эълон қилиш формуласи қуйидагича бўлади:

Қирол Аъло Ҳазрати Бузруклари Парламент тўғрисидаги 1911 йилги Ҳужжат қарорларига мувофиқ ушбу парламентда тўпланган жамоаларнинг маслаҳати ва розилик бериши билан ва мазкур ҳужжатга кўра қуйидагини тасдиқлайди ва эълон қилади:

(2) Мазкур моддани қўлланиш учун зарур бўлган бирон-бир қонунни ҳар қандай тарзда ўзгартириш кўрсатиб ўтилган қонунга киритилмаган ўзгаришларни ташкил этмайди.

5-модда. Муваққат қарорларни тасдиқловчи билларни (қонун лойиҳасини) чиқариб ташлаш. Ушбу ҳужжатдаги «оммавий қонун» ибораси муваққат қарорни тасдиқловчи қонунларга тааллуқли эмас.

¹ 4-моддага парламент тўғрисидаги 1949 йилги Ҳужжатнинг 2-моддаси 2-банди билан тузатишлар киритилган.

6-модда. Жамоалар палатасининг мавжуд ҳуқуқлари ва имтиёзларини тасдиқлаш. Ушбу ҳужжат Жамоалар палатасининг мавжуд ҳуқуқлари ва имтиёзларини асло қисқартирмайди ва чекламайди.

7-модда. Ваколатлар муддати. Парламент ваколатларининг энг кўп муддати, 1715 йилги етти йиллик легистратура тўғрисидаги Қонунда белгиланганидек, етти йил эмас, балки беш йил бўлади.

8-модда. Қисқача номланиши. Ушбу ҳужжат 1911 йилги Парламент тўғрисидаги ҳужжат, деб номланиши мумкин.

1949 ЙИЛГИ ПАРЛАМЕНТ ТЎҒРИСИДАГИ ҲУЖЖАТ¹.

1911 йилги Парламент тўғрисидаги Ҳужжатни ўзгартирувчи Ҳужжат (1949 йил 16 декабрь)

Қирол Аъло Ҳазрати Бузруклари ҳозирги парламентга тўпланган жамоаларнинг маслаҳати ва розилиги билан 1911 йилги Парламент тўғрисидаги Ҳужжат қондаларига мувофиқ ҳамда парламентнинг амри билан қўйидагича қарор қилади:

1. Иккита сессия ва бир йил тўғрисидаги кўрсатмани тегишли равишда учта сессия ва икки йил тўғрисидаги кўрсатма билан алмаштириш. 1911 йилги Парламент тўғрисидаги Ҳужжат ушбу қонун лойиҳасига (лекин қонуннинг ўзига эмас) асос солинган сессиянинг бошланишидан эътиборан кучга киради ва амал қилади, деб ҳисобланади. Хусусан:

а) 2-модданинг 1 ва 4-бандларида «учта кетма-кет сессияда», «учинчи марта», «учинчи сессияда», «иккинчи ва учинчи сессияларда» деган сўзлар тегишли равишда қўйидаги сўзлар билан алмаштирилади: «иккита кетма-кет сессияда», «иккинчи марта», «бу сессияларнинг иккинчисида», «иккинчи сессияда» ҳамда «иккинчи сессияга» ва.

в) кўрсатиб ўтилган 2-модданинг 1-бандидаги «икки йил» деган сўзлар «бир йил» деган сўзлар билан алмаштирилади.

Агар ушбу қонун лойиҳаси қирол томонидан тасдиқланганлиги эълон қилинишидан олдин қонуннинг бирон-бир лойиҳаси Лордлар палатаси томонидан иккинчи марта рад қилинса, бу рад қилиш қонун лойиҳаси қирол томонидан тасдиқлангани эълон қилинган сессияда ёки олдинги сессияларнинг бирида содир бўлганлигидан қатъи назар, кўрсатиб ўтилган 2-модданинг бирон-бир қонун лойиҳасини бундай лойиҳа иккинчи марта Лордлар палатаси томонидан рад қилингандан кейин Аъло Ҳазратларига тақдим этилсин, деган талабномага мувофиқ, фақат Қирол ушбу қонун лойиҳасини тасдиқлаганлиги эълон қилиниши билан бу лойиҳага нисбатан

¹ Современные зарубежные конституции. — М., 1992. Constitutional Texts. Material on Government and the Constitution. Ed. by H. Brazier. Oxford. 1990.

кучга эга бўлади; гарчи бундай рад қилиш олдинги сессиялардан бирида содир бўлган бўлса ҳам, қиролнинг рад қилинган лойиҳани тасдиқлаганлиги қиролнинг ушбу қонунни тасдиқлаганлиги эълон қилинган сессияда эълон этилиши мумкин.

2. 1911 ва 1949 йилларнинг Парламенти тўғрисидаги Хужатларнинг умумий қисқача номланиши ҳамда улардан цитаталар олинishi.

1) Ушбу Хужжат 1949 йилги парламент тўғрисидаги Хужжат деб номланиши мумкин.

2) Ушбу хужжат ва 1911 йилги парламент тўғрисидаги Хужжат битта қонун сифатида изоҳланиши лозим ва уларга ҳаволалар биргаликда, парламент тўғрисидаги 1911 ва 1949 йиллар хужжатлари сифатида амалга оширилади, шу муносабат билан парламент тўғрисидаги, 1911 йилги хужжатнинг 4-моддаси 1-параграфи (у қонунни кучга киритиш шартини аниқ белгилаб беради, бу шарт ушбу қонунга мувофиқ Аъло Ҳазратларига тақдим этилган қонун лойиҳасига киритилиши лозим) 1911 йилги «парламент тўғрисидаги хужжат» сўзларини «1911 ва 1949 йиллар парламенти тўғрисидаги Хужжатлар» сўзлари билан алмаштирган ҳолда амал қилади.

1958 ЙИЛГИ УМРБОД ПЭРЛАР ТЎҒРИСИДАГИ ХУЖЖАТ.¹

**Умрбод пэр унвонини олишга ваколат берувчи
хужжат Лордлар палатаси мажлисида қатнашиш
ва овоз бериш ҳуқуқи билан (1958-йил 30 апрель)**

Ушбу парламентга тупланган диндор ва дунёвий лордлар ва жамоалар маслаҳати ва розилиги билан ҳамда парламент амри билан Қиролича Ҳазрати Бузрук Олиялари қуйндагиларни қарор қилади:

1. Умрбод пэрлик ва Лордлар палатаси мажлисида қатнашиш ҳамда овоз бериш ҳуқуқи бериш ваколоти. (1) Ҳазрати Олияларининг апелляция бўйича лордларни тайинлаш ҳуқуқига дахл қилмаган ҳолда Ҳазрати Олиялари ҳар қандай шахсга ушбу модданинг 2-параграфида кўрсатилган ҳуқуқларни берган ҳолда умрбод пэрлик унвони ҳақидаги имтиёз ҳуқуқини берадиган ёр-

¹ The Public General Acts and Church Assembly Measures, 1958. L., 1959 P. 84.

лиқни бериш йўли билан татбиқ қилиш ваколатига эга бўлади.

(2) Ушбу моддага асосан имтиёз ҳуқуқини берадиган пэрлик унвони қайси шахсга тортиқ қилинган бўлса, шу шахснинг ҳаёти мобайнида унга қуйидаги ҳуқуқларни беради:

а) имтиёз ҳуқуқини берадиган ёрлиқда кўрсатилган шартларга мувофиқ барон унвонига эга бўлиш ҳуқуқи;

б) 4-параграф нормаларига риоя қилган ҳолда Лордлар палатасига қатнаш, унинг мажлисида қатнашиш ва овоз бериш тўғрисидаги буйруқни олиш ҳуқуқи; бу ҳуқуқ шахс вафот этиши билан тўхтатилади.

(3) Ушбу модда асосида умрбод пэрлик аёл жинсидаги шахсларга ҳам татбиқ қилиниши мумкин.

(4) Агар бирон-бир шахс қандайдир вақтда қонунга биноан ҳуқуқий муомалага лаёқатсиз деб эътироф этилган бўлса, ушбу модданинг ҳеч бир сўзи бу шахсга Лордлар палатасига кириш, унинг мажлисида қатнашиш ва овоз бериш тўғрисидаги буйруқни олиш ҳуқуқини бермайди.

2. Қисқача номланиши. Ушбу Ҳужжат, 1958 йилги умрбод пэрлар тўғрисидаги Ҳужжат, деб номланиши мумкин.

ПЭРЛАР ТЎҒРИСИДАГИ 1963 ЙИЛГИ ҲУЖЖАТ¹

(Кўчирма)

1. Меросий пэр унвонидан воз кечиш. (1) Ушбу модданинг қуйидаги қоидаларига мувофиқ ушбу Ҳужжат кучга киргандан кейин Англия, Шотландия, Буюк Британия ёки Бирлашган Қироллик пэрликларида пэр унвонини мерос қилиб олган шахс ушбу Ҳужжатда кўрсатилган вақт мобайнида рад этиш тўғрисида лорд — канцлерга ариза бериш йўли билан бу унвондан умрбод воз кечиши мумкин.

(2) Пэрлик унвонидан воз кечиш тўғрисидаги ариза ушбу моддага мувофиқ ўн икки ой мобайнида юборилиши, бу муддат пэрлик унвонидан воз кечаётган шахс уни мерос қилиб олган кундан эътиборан ҳисобланади,

¹ The Public General Acts and Church Assembly Measures. 1963. L., 1964. P. 129 O.

агар у унвонни 21 ёшга тўлмасдан олдин мерос қилиб олган бўлса, муддат шахс шу ёшга етган кундан бошлаб ҳисобга олинади; мурожаат қилувчи ўзининг пэрлик унвони асосида Лордлар палатасига қатнаш тўғрисида қирол рескриптини (ёрлиғини) олиш учун расмий тарзда пэрлик унвони ҳақида бу хилдаги ҳеч қандай аризани юбориши мумкин эмас.

(3) Мазкур модданинг эслатиб ўтилган қоидалари ушбу Хужжат кучга киришидан олдин пэрлик унвонини мерос қилиб олган шахсга нисбатан татбиқ этилади, шунингдек, Хужжат кучга киргандан сўнг пэрлик унвонини мерос қилиб олган шахсга нисбатан ҳам татбиқ этилади, лекин қуйидаги хусусиятлар ҳисобга олиниши даркор;

а) бундай шахс воз кечиш тўғрисида ариза жўнатиши мумкин бўлган вақт ушбу Хужжат кучга кирган вақтдан ҳисоблаганда ўн икки ой қилиб белгиланади, ёки агар шахс 21 ёшдан камроқ ёшга кирган бўлса, у ана шу ёшга етган кундан ҳисоблаганда ўн икки ой мобайнида юбориши мумкин; ва

в) бундай шахс воз кечиш тўғрисидаги аризани у лордлар палатасига қатнаш тўғрисида қирол ёрлиғини олиш учун мазкур Хужжат кучга киришидан олдин мурожаат қилган бўлишига қарамай, юбориши мумкин.

2. Жамоалар палатаси аъзолари ва номзодларининг бу Палатадан воз кечиши.

(1) Пэрлик унвонини мерос қилиб олган ва ушбу Хужжатнинг биринчи моддаси татбиқ этиладиган шахс Жамоалар палатаси аъзоси бўлган тақдирда, у пэрлик унвонидан воз кечиш тўғрисидаги аризани кўрсатиб ўтилган муддатга мувофиқ бир ой муддат ичида (мерос қилиб олган кунни ва ундан ҳеч бўлмаганда муддатни ҳисоблаганда) юбориши лозим; ана шу муддат ўтмагунча шахс воз кечиш ҳақида ариза юборган ёки юбормаганидан қатъи назар пэрлик унвонига эга бўлганлиги сабабли Жамоалар палатаси аъзолигидан маҳрум этилмайди.

Шу нарса белгилаб қўйиладики, яъни:

а) фақат шу параграф асосида Жамоалар палатаси аъзолигидан маҳрум этиш хусусида имтиёз бериладиган шахс ана шу имтиёз берилмагунча бу палата мажлисларида иштирок этмайди ёки овоз бермайди;

в) агар бундай шахс ўзи эга бўлган ва гап бораётган пэрлик унвони асосида Лордлар палатасига қатнаш

тўғрисида қирол ёрлиғини бериш учун мурожаат қиладиган бўлса, унга нисбатан ушбу параграф татбиқ этилишдан тўхтайдди.

3. Вoz кечиш оқибатлари. (1) Ушбу Хужжат қоидаларига мувофиқ шахснинг пэрлик унвонидан вoz кечиши узил-кесил бўлади ва вoz кечиш ҳақидаги аризани топширган кундан бошлаб:

а) бу шахснинг (агар у уйланган бўлса, хотинининг ҳам) пэрлик унвони билан боғлиқ барча ҳуқуқлар ёки манфаатлардан, ўзига тегишли бўлган барча унвонлар, ҳуқуқлар, лавозимлар, имтиёзлар ва устунликлардан вoz кечишига; ва

б) пэрлик унвонига эга бўлиш билан боғлиқ барча мажбуриятлар ва чеклашлардан (шу жумладан Ж. моалар палатаси аъзоси бўлиш ҳуқуқидан ва бу Палатага сайлаш ҳуқуқидан маҳрум бўлишдан) озод бўлишга олиб келади;

лекин бу шахснинг вафот этганлиги мазкур пэрлик унвонини мерос қилиб олишни тезлаштирмайди, шунингдек, унвоннинг бошқа шахсга ўтишига таъсир кўрсатмайди.

(3) Ушбу Хужжат қоидаларига мувофиқ пэрлик унвонидан вoz кечиш пэрлик унвонидан вoz кечадиган шахснинг ёки қандайдир бошқа шахснинг пэрлик унвони билан бирга ўтадиган мулкка ёки мулкчилик ҳуқуқига нисбатан (вz кечишгача бўлган ва вz кечилгандан кейинги) ҳеч-бир ҳуқуқларига, манфаатларига ёки қонуний ҳуқуқларига эга бўлишига дахлдор бўлмайди.

6. Ўз ҳуқуқи бўйича пэрхоним унвони. Англия, Шотландия, Буюк Британия ёки Бирлашган қироллик пэрликларида пэрлик унвонига эга бўлган аёл (бу пэрлик унвони тортиқ қилинган қандай ёрлиқларда ифодаланган бўлмасин) Лордлар палатасининг мажлисига келиш тўғрисидаги қирол ёрлиғини олиш, бу Палата мажлисларида қатнашиш ва овоз бериш ҳуқуқига эга бўлади ҳамда у Жамоалар палатаси аъзолигига нисбатан ва бу Палатага сайланишга нисбатан пэрлик унвонига эга бўлган эркаклар каби чеклашларга дуч келади.

ЖАМОАЛАР ПАЛАТАСИ (ИШЛАР БОШҚАРМАСИ) ТЎҒРИСИДА 1978 йилги ҲУЖЖАТ¹

Жамоалар палатасини бошқариш тўғрисидаги
(1978 йил 20 июлдаги) қўшимча қарорларни ўз
ичига олувчи ҳужжат

(Кўчирма)

1. Жамоалар палатаси комитети. (1) Жамоалар палатаси ушбу Ҳужжатда кўрсатилган вазифаларни бажариш учун Комитет аъзоларини тайинлайди.

(2) Комитет қўйидагилардан ташкил топади:

а) Спикер;

в) Жамоалар палатасининг етакчиси;

с) Жамоалар палатасининг мухолифат етакчиси қилиб тайинланадиган аъзоси;

а) Жамоалар палатасининг бу палата томонидан тайинланадиган учта бошқа аъзоси (улар тож-тахт министрлари бўлмаслиги керак).

(3) 1978—1979 йил ва шундан сўнг келадиган ҳар бир молия йили тамом бўлгандан кейин имкон борида комитет ана шу йил мобайнидаги ўз вазифаларининг бажарилиши ҳақида ҳисобот тайёрлайди ва Жамоалар палатасига тақдим этади; бу ҳисобот эълон қилиниши керак.

(4) Бу моддадаги:

«Жамоалар палатаси етакчиси» ибораси «мазкур вақтда бош министр сифатида тайинланган тож-тахт министри» деган маънони билдиради. «Мухолифат етакчиси» Жамоалар палатасида мухолифат етакчиси бўлган шахсни билдиради, бу сўз министрлар ва бошқа шахсларга маош тўлаш тўғрисидаги 1975 йилги Ҳужжатнинг 2-моддасида ишлатилган маънони билдиради...²

2. Комитетнинг функциялари. (1) Комитет Палата хизматларининг бутун ходимларини тайинлайди ва улар-

¹ Современные зарубежные конституции. М., 1992.

² Кўрсатиб ўтилган моддада бундай дейилган: «Ушбу Ҳужжатда «мухолифат етакчиси» ибораси парламентнинг у ёки бу Палатасида мазкур Палата аъзоси маъносини англатади, у ҳозирги вақтда Палатада Хазрати Олиялари ҳукуматида мухолифатда турган, Жамоалар палатасида энг кўп миқдорга эга бўлган партиянинг етакчиси ҳисобланади» (The Public General Acts and General Sunod Measures 1975. Part III. L., 1976. P. 1128).

нинг сонини, уларга ҳақ тўлаш ва бошқа шартларни, уларнинг хизмат мақомини белгилайди.

(2) Комитет шу нарсани кузатиб борадики, токи Палата хизматлари ходимларини бутлаш, таснифлаш ва уларга ҳақ тўлаш асосан министрликларнинг давлат хизматчиларига нисбатан мавжуд бўлган худди шундай қоидаларга тўғри келиши керак, бинобарин Жамоалар палатасининг талаблари тўғри келиб, палата хизматлари ходимларининг бошқа иш шаронти ҳам асосан шундай қоидаларга ўхшаш бўлади.

(3) Комитет Палата хизматлари таркибига кирадиган ёки илгари кирган ходимларнинг пенсиялари ва бошқа шунга ўхшаш афзалликлари давлат хизмати учун пенсияларнинг асосий тизимидаги қоидалар билан (министрликларнинг давлат хизматлари учун қандай тарзда татбиқ этилса, ўша шаклда) мос келади, лекин бу пенсиялар ва бошқа афзалликлар бу афзалликлар ҳақидаги нормалар бошқа тизим бўйича ишлаб чиқиладиган ходимларники каби бўлмаслиги лозим, бу ходимлар Палата хизматларига ишга киришдан олдин қандай бўлсалар, бу хизматда ҳам шундай бўлиб қолаётган эдилар.

(4) Юқорида келтириб ўтилган 1 параграф Жамоалар палатаси клерки лавозимида, клеркнинг қандайдир ёрдамчиси, парламент ноиби ёки спикерга бўйсунган шахсий таркибни тайинлаш ёки бу лавозимда бўлиш ҳолларига нисбатан татбиқ этилмайди.

3. Молия тўғрисидаги қоидалар. (1) 1979—1980 йил ва шундан кейинги ҳар бир молия йили учун Комитет Палата хизматлари йиллик харажатлари сметасини тайёрлаб, Жамоалар палатасига тақдим этади ва Комитет Жамоалар палатасининг бошқа харажатлари сметасини белгилаши мумкин бўлган миқдорда тайёрлайди ва тақдим этади.

(2) Комитет Палата хизматлари ходимлари таркибидан бир шахсни назоратчи сифатида тайинлаши мумкин, у парламент томонидан Жамоалар палатаси хизматларига ажратилган маблағлардан тўланадиган суммаларга нисбатан бухгалтерия ҳисоблари юритилиши учун жавобгар бўлади.

(3) Жамоалар палатасини таъминлашга мўлжалланган барча ҳақлар ва бошқа суммалар консолидация қилинган жамғарма ҳисобидан тўланади.¹

¹ Ҳукуматнинг пул маблағлари жамғармаси бўлиб, у консолидация қилинган жамғарма тўғрисидаги 1816 йилги Ҳужжат билан таъсис этилган; давлат ссудалари тўғрисидаги 1968 йилги Ҳужжат билан алоҳида бир жамғарма таъсис этилган. Айрим ҳолларда давлат ссуда жамғармаси консолидация жамғармаси ўрнини эгаллайди ва унга ёрдам кўрсатишга интилади. Ҳар кун бу иккала жамғарманинг ҳисоблари текширувдан ўтказилади. Алоҳида консолидация қилинган жамғарма Шимолий Ирландия учун Озод Ирландия давлати билан тузилган шартнома тўғрисидаги 1922 йилги Ҳужжат билан ва Озод Ирландия давлати Конституцияси тўғрисидаги 1922 йилги Ҳужжат билан таъсис этилган.

У. Бежгот. АНГЛИЯ КОНСТИТУЦИЯСИ²

(Кўчирма)

Англия Конституцияси ҳақида икки хил фикр-мулоҳаза мавжуд бўлиб, улар жуда катта таъсирга эгадир, лекин улар хато ҳисобланади. Улардан бирига кўра, Англия давлат тузилишининг тамойили қонуни чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларининг тўлиқ тақсимланишидан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири айрим шахсга ёки шахслар гуруҳига ишониб топширилган, шу билан бирга, улардан ҳеч ким бошқаларининг фаолиятига асло аралашуви мумкин эмас. Инглиз халқи ҳали бутунлай қўпол бўлган ўрта асрлардаёқ бу халқнинг даҳоси ғоят синчковлик билан ишлаб чиқилиб ҳаётга ва амалиётга татбиқ этилгани ҳақида файласуфлар қозғошта баён қилганлари, аммо уни ҳаётда кўришга асло умид қилмаганликларини исботлашга кўпгина сўзамонлик сарф этилган.

Иккинчи фикрга кўра эса, Британия Конституциясининг алоҳида устунлиги уч ҳокимиятнинг вазмин иттифоқига асосланади. Айтишларича, булар монархия элементи, зодагонлик элементи ва демократик элемент бўлиб, улардан ҳар бири олий ҳокимиятда ўз улушига эгадир ва мазкур ҳокимиятнинг мавжуд бўлиши учун бу учала элементнинг ҳамжиҳатлиги зарур.

Қироллар, лордлар ва жамоалар ана шу назарияга мувофиқ Конституциянинг фақат ташқи шаклини эмас, шу билан бирга ички ҳаракатлантирувчи моҳиятини,

² Bagehot W. The English Constitution//The Collect. ed Work^o of Walter Bagehot. Ed. bu Normann St. John—Stevan. vol. five L.L.S 1974. P. 204—205.

Уолтер Бежгот (1826 йил 3 февраль — 1877 йил 24 март) — инглиз иқтисодчиси, тарихчи, сиёсатшунос, ёзувчи, «Иқтисодчи» журнаlining ношири. У «Англия Конституцияси» китобининг журнал вариантини 1865 йилда эълон қилган. Китоб айрим нашр ҳолида 1867 йилда чоп этилган.

Бу машҳур асар, Англия Конституцияси ҳокимиятнинг тақсимлаш тамойилига риоя қилиш йўли билан фуқароларга эркинликни кафолатлаб беради, деган анъанавий назарияни рад этади; муаллиф мамлакатдаги ҳуқуқ-тартибнинг ижро этувчилик ва қонун чиқарувчилик ҳокимиятлари бирга қўшилишига боғлиқ эканлигини ва парламентнинг қарорлар қабул қилишида Министрлар кабинетининг ҳақиқий ролини кўрсатиб берган. У. Бежготнинг мазкур асари ҳозирга қадар классик асар ҳисобланади ва мунтазам равишда қайта нашр этиб келинади.

ҳаётини кучини ҳам тасаввур қиладилар. «Тийилиб туриш ва зиддиятлар» назарияси деб аталувчи буюк назария сиёсий адабиётда тарқалган бўлиб, бу назариядаги кўп нарсалар инглиз тажрибасидан бошланади ёки унинг томонидан қўллаб-қувватланади. Монархиянинг айрим камчиликлари, баъзи бир салбий тамойиллари бор, зодагонликка ўзининг камчиликлари хосдир, демократиянинг ҳам ўз камчиликлари мавжуд, дейдилар. Бироқ Англия шуни кўрсатдики, бошқарувни ташкил этиш мумкин, унда мазкур салбий тамойиллар бир-бирини тийиб, мувозанатлаштириб ва бартарафлаштириб туради, бунда умуман яхши бошқарув фақат бир-бирига қарама-қарши тамойилларга қарамай, шу билан бирга улар туфайли ҳам амалга оширилади.

Бунинг оқибатида Англия Конституциясининг ўзига хос асосий хусусиятлари монархия ёки аристократия учун шарт-шароитлар мавжуд бўлмаган мамлакатларда намоён бўлиши мумкин эмас, деб ҳисоблашяпти. Бу Конституция сиёсий элементларни энг яхши татбиқ этишни фақат тасаввур қилиш мумкин бўлган Конституциядир ва ҳозирги замон Европа мамлакатларининг кўпчилиги уни ўрта асрлар давридан мерос қилиб олган, деб ҳисоблашмоқда. Бу материалдан Англия Конституциясидан бошқа яхшироқ нарса яратиш мумкин эмас, деб ҳисоблашмоқда; лекин шу билан бирга Англия Конституциясининг асосий қисмлари, агар бу материалдан фойдаланмаганда, яратилиши мумкин эмас эди, деб ҳам ҳисоблашади. Бироқ бу элементлар муайян даврнинг ва муайян мамлакатнинг тасодифий ҳодисаларидир; улар инсоният тарихининг фақат бир ёки икки асри мобайнида ва жуда кам мамлакатларда учрайди. Агар ҳатто Конституциявий Конвент қарор қилган тақдирда ҳам ва ҳатто бу қарорни штатлар тасдиқлаганда ҳам Қўшма Штатлар монархия давлати бўла олмасди. Тасаввуфий эҳтиром, диний садоқат чинакам монархиянинг моҳияти бўлиб, уларни ҳис-туйғу билан қамраб олиб бўлмайди, уларни халқда ҳеч қандай қонун билан қарор топтириш мумкин эмас.

Қундалик ҳаётда ҳақиқий фарзандлик ҳис-туйғулари қандай бўлса, бу туйғулар ҳам мавжуд идора қилиш усулига нисбатан ярим фарзандлик ҳис-туйғуларидир. Киши ўзи учун ота танлай олмагани каби, монархияни ҳам сунъий равишда ўрнатиб бўлмайди, оталикнинг алоҳида ҳис-туйғуларини сунъий равишда яратиб бўлмага-

ни сингари, монархияга бўлган ҳис-туйғуни ҳам шундай йўл билан яратиш мумкин эмас. Агар Англия Конституциясининг амалий қисмини Ўрта асрларга доир материалларни ажойиб тарзда бир жойга жамлаш натижасида яратиш мумкин бўлса, бундай ҳолда унинг ярми тарихий қизиқиш уйғотган бўлар ва унинг андоза тарзидаги аҳамияти анча чекланган бўларди.

Кўпгина асрлар мобайнида вужудга келган ва хилма-хил аҳоли устидан кенг қамровли ҳукмронликни амалга оширадиган инглиз ёки бошқа муассасалар (institutions)ни тушуниш учун бу муассасаларни икки тоифага бўлиш зарур. Бундай Конституцияларда иккита элемент мавжуддир (ҳақиқатда бундай бўлишни микроскопик аниқлик билан амалга ошириб бўлмайди, чунки буюк ишлар даҳоси бўлишнинг аниқлигига нафрат билан қарайди): биринчи элемент аҳолининг ҳурматини уйғотади ва сақлайди, — менга қолса, буни энг маҳобатли элемент (dignified parts) деб атаган бўлардим; иккинчис — фаол элемент (efficient parts) бўлиб, Конституция, ҳақиқатда, унинг воситасида иш олиб боради ва бошқаради. Ҳар бир конституция самарали бўлиш учун эришмоғи лозим бўлган иккита буюк мақсад мавжуд бўлиб, ҳар қайси эски ва машҳур конституция уларни сўзсиз бажармоғи лозим: ҳар бир конституция аввало обрў-эътибор қозонмоғи, шундан кейингина бу обрў-эътибордан фойдаланмоғи керак: у даставвал халқнинг садоқати ва ишончига сазовор бўлиши, кейин бу обрў-эътиборни бошқарув ишларида татбиқ этиши лозим.

ГЕРМАНИЯ

ГЕРМАНИЯ ФЕДЕРАТИВ РЕСПУБЛИКАСИ

Марказий Европадаги давлат, Худуди — 248 минг кв. км. Аҳолиси — 79 млн. киши (1992 йил). Пойтахти — Бонн. Давлат тили — немис тили. Асосий дини — христианлик (протестантлар, католиклар). Пул бирлиги — марка.

Миллий байрами — 3 октябрь — Немислар бирлиги куни (ГДРнинг бирлашув санаси).

ГФР давлат тузилиши шаклига кўра федерация бўлиб, унинг таркибида 16 та ўлка бор. Федератив тузилиш ҳеч қандай миллий негизга эга эмас. Ҳар бир ўлка ўз конституциясига, сайлаб қўйилган қонун чиқарувчи органи — бир палатали Ландтагга (Баварияда — икки палатали Ландтаг) ва бош министр бошчилигидаги ҳукуматга эгадир.

ГФР давлат бошқаруви шаклига кўра парламент республикасидир. 1949 йилги Асоий қонунга мувофиқ юқори давлат органлари — Федерал Президент, Бундестаг ва Бундесрат, Федерал ҳукумат ва Федерал конституциявий суддир.

Федерал президент давлат бошлиғи ҳисобланади. У махсус орган — Федерал мажлис томонидан беш йил муддатга сайланади. Президент ваколатлари парламент республикаси бошлиғи учун типикдир. У қонунларни промўлгация қилади (имзолайди), ҳукумат мажлисла-рида қатнашади, мансабдор шахсларни ишга тайинлайди ва бўшатади, авф этиш ҳуқуқини амалга оширади. Президент бошқа давлатлар билан муносабатларда ГФР вакили ҳисобланади. ГФР номидан улар билан шартномалар тузади, элчиларни тайинлайди ва қабул қилади. Президентнинг аксар ҳужжатларини ҳукумат бошлиғи ёки тегишли министрлар албатта контрассиг-нация қилишлари даркор, улар бунинг учун жавобгар ҳисобланадилар.

Қонун чиқарувчи ҳокимиятни парламент амалга оширади, у икки палатадан — Бундестаг ва Бундесратдан иборат. Бундестаг таркибида 496 депутат бўлиб, у тўғридан-тўғри сайлов йўли билан тўрт йил муддатга сайланади. Бундесрат таркибида 41 киши бўлади, улар ўлкалар ҳукумати аъзолари ҳисобланади. Ҳар бир ўлка, аҳолисининг сонига қараб Бундесратда учтадан беш-

тага қадар овозга эга бўлади. Палаталар ўз раисларини сайлайди, раислар депутатлар ишига раҳбарлик қилади ва доимий комитетлар ташкил этади. Палаталарнинг йиғилишлари, агар фақат депутатлар ёпиқ мажлис ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилмасалар, одатда очик бўлади.

Асосий қонун федерал парламентнинг мутлақ қонун чиқарувчилик ваколати соҳасига тегишли масалаларни ва федерация ҳамда ўлкаларнинг рақобат қилувчи қонун чиқарувчилик ваколатига кирадиган масалаларни белгилаб беради. Бундан ташқари, Асосий қонуннинг 75-моддасида парламент умумий йўл-йўриқлар чиқариши мумкин бўлган масалалар санаб ўтилган.

Федерал қонунларни қабул қилиш жараёни қуйидагилардан иборат. Қонун лойиҳасини Бундестаг қабул қилади ва у дарҳол Бундесратга топширилади. Агар Бундесрат бу қонун лойиҳасини маъқулламаса, у икки ҳафта мобайнида келиштирувчи комитет чақиришни талаб қилиши мумкин, бу комитетда ҳар иккала палата вакиллари бўлади. Агар комитет қабул қилинган қонун лойиҳасига қандайдир ўзгаришлар таклиф қилса, у ҳолда лойиҳа Бундестаг томонидан такроран кўриб чиқилиши лозим бўлади. Бундестаг иккинчи марта маъқуллаган қонун лойиҳаси бир ҳафта ичида Бундесрат томонидан яна рад қилиниши мумкин. Бундай ҳолда қонун лойиҳаси Бундестагга учинчи марта юборилади ва агар унга Бундестаг аъзоларининг кўпчилиги овоз берса, лойиҳа қабул қилинган ҳисобланади.

Бундестаг, шунингдек, ҳукуматга нисбатан назорат қилувчи ваколатларга ҳам эгадир. Бу ваколатлар интерpellациялар, оғзаки саволлар шаклида, тергов комиссиялари ишида, ҳукуматнинг истеъфога чиқишини талаб қилиш ҳуқуқида намоён бўлади.

Ҳукумат таркибига Федерал канцлер — ҳукумат бошлиғи, вицеканцлер, министрликларга бошчилик қилувчи министрлар ва лавозимсиз министрлар киради. Президент канцлер лавозимига номзод кўрсатади, уни Бундестаг сайлайди (агар у Бундестаг аъзоларининг кўпчилиги овозини олмаса, Президент палатани тарқатиб юбориши мумкин). Министрлар Президент томонидан канцлер таклифи билан тайинланади ва бўшатилади.

Ҳукуматнинг ваколатлари ниҳоятда кенгдир. Ҳақиқатда, у давлатни бошқариш соҳасидаги барча функцияларни амалга оширади. Ижро этувчи ҳокимиятнинг

қонун чиқариш соҳасидаги мавқеи ҳам етарли даражада кучлидир. Ҳукумат қонун чиқариш ташаббуси ҳуқуқига эгадир, бунда Асосий қонунда ҳукумат таклиф этадиган қонун лойиҳаларининг депутатлар таклиф этадиган қонун лойиҳаларига нисбатан устуворлиги назарда тутилади. Бундестаг ҳукумат томонидан киритилган қонун лойиҳасини рад қилган тақдирда Президент ҳукуматнинг таклифи билан бу қонун лойиҳасига нисбатан «қонунчилик зарурати» ҳолатини эълон қилиши мумкин ва ана шунда қонуннинг кучга кириши учун унинг Бундесрат томонидан маъқулланиши кифоя бўлади.

Асосий қонунга мувофиқ, ҳукумат аъзолари фақат канцлер олдида жавобгар бўладилар.

ГФР давлат механизмида канцлернинг роли ниҳоятда каттадир. Ҳақиқатда у мамлакатнинг бутун ички ва ташқи сиёсати асосий йўлини белгилайди. Канцлер истеъфога чиққан тақдирда бутун ҳукумат истеъфога чиқиши лозим. Бундестаг ҳукуматга ёки унинг айрим аъзоларига эмас, балки фақат канцлернинг ўзига нисбатан ишончсизлик билдириши мумкин. Янги канцлер сайланган тақдирдагина канцлер лавозимидан четлаштирилади (амалий ишончсизлик билдириш — у деструктив ишончсизлик билдиришдан фарqli ўларoқ ҳукумат бошлиғи лавозимига янги номзод кўрсатилишини талаб қилмайди).

Асосий сиёсий партиялари: Германия миллий-демократик партияси; «Яшиллар» партияси; Эркин демократик партия; Германия Социал-демократик партияси; Христиан-демократик иттифоқи; Христиан-социалистик иттифоқи; Демократик социализм партияси.

Энг йирик касаба уюшмаси ташкилоти — Немис касаба уюшмалари уюшмаси.

ГЕРМАНИЯ ФЕДЕРАТИВ РЕСПУБЛИКАСИНING АСОСИЙ ҚОНУНИ¹

(1949 йил 23 май)

преамбула²

Худо ва одамлар олдидаги масъулиятини ҳис қилган, бирлашган Европада тенг ҳуқуқли аъзо сифатида бутун дунёда тинчлик ишига хизмат қилиш истагидан илҳомланган немис халқи ўзининг таъсис этувчи ҳокимияти туфайли ўзи учун ушбу Асосий қонунни яратди.

Баден-Вюртемберг, Бавария, Берлин, Бранденбург, Бремен, Гамбург, Гессен, Макленбург-Предпомерания, Қуйи Саксония, Шимолий Рейн-Вестфалия, Саксония, Рейланд-Пфальц, Саар, Саксония-Анхальт, Шлезвиг-Гольштейн ва Тюрингия ўлкаларидаги немислар ўз тақдирини ўзи эркин белгилаш йўли билан Германиянинг бирлиги ва эркинлигига эришдилар. Бу билан ушбу Асосий қонун бутун немис халқи учун амал қилади.

1. Асосий ҳуқуқлар

1-модда.

(1) Инсоннинг қадр-қиммати дахлсиздир. Уни ҳурмат қилиш ва ҳимоя этиш — ҳар қандай давлат ҳокимиятининг бурчидир.

(2) Немис халқи ана шу туфайли инсоннинг бузилмас ва тортиб олиб бўлмайдиган ҳуқуқларини ҳар қандай инсоний ҳамжамиятнинг, бутун дунёда тинчлик ва адолатнинг асоси деб эътироф қилади.

(3)³ Қуйидаги асосий ҳуқуқлар қонун чиқарувчи, ижро этувчи ҳокимият ва одил судлов учун бевосита амал қилувчи ҳуқуқ сифатида шартдир.

2-модда.

(1) Ҳар бир шахс ўз шахсини камолга етказиш ҳуқуқига эгадир, чунки у бошқаларнинг ҳуқуқларини бузмайди ва конституциявий тартибга ёки ахлоқий қонунга тажовуз қилмайди.

¹ Современные зарубежные конституции. М., 1992. Gr. n gesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Stand: Dezember 1992. Bonn 1993. Bundesgesetzblatt Teil I 1933, Nr. 31. 6. 1002; 1993, Nr. 68 Я. 2089—2090; 1994, Nr. 58, Я. 2245.

² Преамбуланинг янги таҳрири 1991 йил 31 августдаги Бирлашиш тўғрисидаги шартномага мувофиқ берилмоқда.

³ 1956 йил 19 мартдаги Қонун таҳририда.

(2) Ҳар ким яшашга ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқи-га эгадир. Шахснинг эркинлиги бузилмасдир. Бу ҳуқуқ-ларга аралашишга фақат қонун асосида йўл қўйилади.

3-модда.

(1) Барча кишилар қонун олдида тенгдирлар.

(2) Эркаклар ва аёллар тенг ҳуқуқлидирлар.

(3) Ҳеч кимга унинг жинси, келиб чиқиши, ирқи, ти-ли, туғилган жойи, ким билан қариндошлиги, диний эътиқоди, диний ёки сиёсий маслагига қараб зарар ет-казилиши ёки ҳурмат-эҳтиром кўрсатилиши мумкин эмас.

4-модда.

(1) Дин, виждон эркинлиги ва диний ҳамда дунёқа-рашга доир фикрларни эълон қилиш эркинлиги бузил-масдир.

(2) Диний маросимларни эркин равишда адо этиш кафолатланади.

(3) Ҳеч ким ўз виждонига қарши қурол билан ҳар-бий хизматга мажбур қилиниши мумкин эмас. Тафси-лотлари федерал қонун билан тартибга солинади.

5-модда.

(1) Ҳар ким ўз фикрини оғзаки, ёзма равишда ва тасвирлар воситасида ифодалаш ҳамда тарқатиш, ҳам-ма учун қулай бўлган манбалардан билимларни бемалол олиш ҳуқуқига эгадир. Матбуот ва ахборот эркинлиги радио ва кино воситасида кафолатланади. Цензура йўқ.

(2) Бу ҳуқуқларнинг чегаралари ёшларни муҳофаза қилиш тўғрисидаги умумий қонунларда, қонунларга доир қондаларда ва шахс ор-номуси ҳуқуқида кўрсатиб ўтилган.

(3) Санъат ва фан, тадқиқотлар ва ўқитиш эркин-дир. Ўқитиш эркинлиги Конституцияга садоқатли бў-лишдан озод қилмайди.

6-модда.

(1) Никоҳ ва оила давлат тартибининг алоҳида му-ҳофазасидадир.

(2) Болаларга ғамхўрлик қилиш ва уларни тарбия-лаш ота-оналарнинг табиий ҳуқуқи ва уларнинг устувор вазифасидир. Уларни амалга оширишни давлат уюшма-си кузатиб боради.

(3) Болалар ўз оиласидан уларнинг тарбиясига ва-

колатли бўлган шахсларнинг иродасига қарши фақат қонун асосида, агар тарбиялашга ваколатли бўлган шахслар ўз вазифаларини бажармаётган ёки болалар бошқа сабабларга кўра назоратсиз қолиш хавфи остида бўлган тақдирда, ажратилиши мумкин.

(4) Ҳар бир она жамиятнинг ҳимояси ва ҳомийлиги ҳуқуқига эгадир.

(5) Никоҳсиз туғилган болалар қонуний тартибда никоҳдан туғилган болаларнинг жисмоний ва ақлий ривожланиши ҳамда уларнинг жамиятдаги мавқеи учун қандай шарт-шароитлар яратилган бўлса, улар ҳам шундай шарт-шароитлар билан таъминланади.

7-модда.

(1) Бутун мактаб иши давлат назорати остидадир.

(2) Болалар тарбиясига ваколатли бўлган шахслар бу болаларнинг диний таълимда иштирок этиши масаласини ҳал қилиш ҳуқуқига эгадирлар.

(3) Диний таълим халқ мактабларида (черков таъсирида бўлмаган мактаблар бундан мустасно) мажбурий фан ҳисобланади. Давлатнинг назорат қилиш ҳуқуқига зарар етказилмаган ҳолда диний таълим диний жамоалар тамойилларига мувофиқ равишда ўтказилади. Бирорта ҳам ўқитувчи ўз хоҳишига эид ҳолда диний таълим беришга мажбур этилиши мумкин эмас.

(4) Хусусий мактаблар очиш ҳуқуқи кафолатланади. Халқ мактаблари ўрнига хусусий мактабларни очишга давлат рухсати талаб қилинади ва улар ўлкалар қонунларига бўйсунди. Агар хусусий мактаблар ўзларининг ўқув мақсадлари ва ташкил этилиши бўйича ҳам, шунингдек, ўз ўқитувчи ходимларининг илмий малакасига кўра ҳам халқ мажлисларидан қолишмаса ва ўқувчиларни ота-оналарининг мулкый аҳволига қараб бўлишга уринмаса, уларга рухсат этилиши лозим. Агар ўқитувчи ходимларнинг моддий ва ҳуқуқий аҳволи лозим даражада таъмин этилмаган бўлса, рухсат бериш рад қилинади.

(5) Агар ўқув бошқармаси алоҳида педагогик қизиқиш мавжудлигини эътироф қилса ёки бу мактаб болаларни тарбиялашга ваколатли бўлган шахсларнинг таклифи билан жамоа мактаби, диний мактаб ёки дунёқараш мактаби сифатида таъсис этилса, агар бу хилдаги оммавий мактаб жамоада йўқ бўлса, хусусий мактабни ташкил этишга йўл қўйилади.

(6) Тайёрлов мактабларини тақиқлаш ўз кучида қолади.

8-модда.

(1) Барча немислар олдиндан маълум қилмасдан ёки рухсат олмасдан тинч йўл билан ва қуролсиз ҳолда тўпланиш ҳуқуқига эгадирлар.

(2) Очiq ҳавода йиғилишлар ўтказиш учун бу ҳуқуқ қонун билан ёки қонун асосида чекланиши мумкин.

9-модда.

(1) Барча немислар иттифоқлар ва жамиятлар ташкил этиш ҳуқуқига эгадирлар.

(2) Мақсадлари ва фаолияти жиноят қонунларига зид бўлган ёки конституциявий тузумга ёхуд халқлар ўртасидаги ўзаро ҳамжиҳатликка қарши қаратилган бирлашмалар тақиқланади.

(3) Ҳар бир шахснинг ва барча касаба уюшмаларининг меҳнатни муҳофаза қилиш, меҳнат шароитларини ва иқтисодий шароитларни яхшилаш учун бирлашмалар ташкил этиш ҳуқуқи кафолатланади. Бу ҳуқуқни чеклашга ва уни амалга оширишни қийинлаштиришга интилувчи битимлар ҳақиқий эмас, шу мақсадга қаратилган чора-тадбирлар эса ғайриқонунийдир. 12-а, 35 (2 ва 3-абзацлар), 87-а (4-абзац) моддаларга ва 91-моддага мувофиқ кўрилган чора-тадбирлар меҳнат ва ҳўжалик юритиш шароитларини муҳофаза қилиш ва яхшилаш мақсадида биринчи гапда кўрсатилган бирлашмалар томонидан ўтказиладиган ҳаракатларга қарши қаратилган бўлиши мумкин эмас.

10-модда¹.

(1) Ёзишмалар маҳфийлиги, шунингдек, почта ва телеграф алоқасининг маҳфийлиги бузилмасдир.

(2) Чеклашлар фақат қонун асосида белгиланиши мумкин. Бу қонун шу нарсани белгилаши мумкинки, бундай чеклашлар манфаатдор шахсларга маълум қилинмайди (агар улар эркин демократик тузум негизларини ҳимоя қилишга ёхуд Федерация ёки бирон бир ўлканинг мавжуд бўлиши ёки сақланишига қаратилган бўлса), суд тартиби эса халқ вакиллиги томонидан тайинланган махсус ва ёрдамчи идораларнинг текшириши билан алмаштирилади.

¹ 1968 йил 24 июндаги қонун билан киритилган.

11-модда.

(1) Барча немислар бутун федерация ҳудудида эркин кўчиб юриш ҳуқуқидан фойдаланадилар.

(2)¹. Бу ҳуқуқ қонун билан ёки қонун асосида ва уни амалга ошириш учун тегишли моддий база мавжуд бўлмаган ҳолларда ҳамда бунинг натижасида жамият учун алоҳида қийинчиликлар вужудга келиши мумкин бўлганда ёки бундай чеклашлар Федерация ёки бирон бир ўлканинг эркин демократик тузуми негизларига ёки уларнинг мавжуд бўлишига таҳдид солаётган хавфни бартараф этиш учун зарур бўлганда, ёхуд улар эпидемия ҳавфига қарши курашиш учун, табиий офатларга қарши ёки алоҳида оғир бахтсиз ҳодисаларга қарши чоралар кўриш учун, ёшларни қаровсизликдан ҳимоя қилиш ёки жиноий хатти-ҳаракатларни барҳам топтириш учун чекланиши мумкин.

12-модда²

(1) Барча немислар ўзлари учун касб танлаш, иш жойини ва маълумот олиш жойини эркин танлаш ҳуқуқига эгадирлар. Касб билан шугулланиш қонун билан ёки қонун асосида тартибга солиниши мумкин.

(2) Ҳеч ким одатдаги, умумий ва барча оммавий мажбурият учун тенг бўлган доирадан ташқари бирон бир муайян ишни бажаришга мажбур этилиши мумкин эмас.

(3) Фақат суд ҳукми бўйича озодликдан маҳрум этилган тақдирдагина мажбурий меҳнатга йўл қўйилади.

12-а модда.

(1) 18 ёшга етган эркаклар қуроли кучларда, федерал чегара соқчилигида ёки фуқаро муҳофаази корпусида хизматни ўташга мажбур этилишлари мумкин.

(2) Кимда ким виждон сабабларига кўра, қуроли ҳарбий хизматдан бош тортса, бунинг ўрнига ўтувчи хизматни ўташга мажбур этилиши мумкин. Ўрнига ўтувчи хизмат муддати ҳарбий хизмат муддатидан ошиб кетмаслиги лозим. Бунинг тафсилотлари виждон эркинлигини бузмайдиган, шунингдек, қуроли кучларнинг ёки Федерал чегара соқчилиги қисмлари билан ҳеч бир

¹ 1968 йил 24 июндаги қонун таҳририда.

² 1957 йил 19 мартдаги ва 1968 йил 24 июндаги қонунлар таҳририда.

боғлиқ бўлмаган ўрнига ўтувчи хизмат имкониятини назарда тутадиган қонун билан тартибга солинади.

(3) Биринчи ёки иккинчи абзац қондалари асосида хизматга чақирилмаган ҳарбий хизматчилар қонун билан ёки қонун асосида мудофаа ҳолатига қараб мудофаа мақсадларидаги меҳнат муносабатлари тартибида фуқаролик мажбуриятларини бажаришга, шу жумладан фуқаро бўлган аҳолини ҳимоя қилишга мажбур этилиши мумкин; оммавий-ҳуқуқий хизмат муносабатларидаги мажбуриятлар фақат полицияга хос вазифаларни амалга ошириш учун ёки оммавий-ҳуқуқий хизмат муносабатлари тартибида бажарилиши мумкин бўлган юқори оммавий мамурият вазифаларини ижро этиш учун юкланиши мумкин. Биринчи гапда кўрсатиб ўтилган меҳнат муносабатларини татбиқ этиш қуролли кучларни таъминлаш соҳасида, шунингдек, оммавий маъмурият ҳузурида рўй бериши мумкин; фуқаро бўлган аҳолини таъминлаш соҳасидаги меҳнат муносабатлари бўйича вазифаларни юклашга унинг ҳаётий зарур эҳтиёжларини қондириш ёки унинг ҳимоясини таъминлаш учун йўл қўйилади.

(4) Агар мудофаа ҳолати даврида санитария-даволаш муассасаларига, шунингдек, турғун ҳарбий госпиталларга фуқаролик хизмати кўрсатиш кўнгилли асосда қондирилиши мумкин бўлмаса, 18 ёшдан 55 ёшгача бўлган аёллар қонун билан ёки қонун асосида шу хилдаги хизмат кўрсатишни бажаришга жалб этилиши мумкин. Улар бундай вазифаларни асло қурол билан бажармасликлари лозим.

(5) Мудофаа ҳолатидан олдинги даврда учинчи абзацда кўрсатилган вазифалар фақат 80-а модданинг биринчи абзаци асосида юкланиши мумкин. Учинчи абзацда кўрсатилган ва махсус билимлар ёки кўникмаларни талаб қиладиган хизмат кўрсатиш ишларини бажаришга тайёргарлик кўриш учун қонун билан ёки қонун асосида ўқув тадбирларида иштирок этиш вазифаси назарда тутилиши мумкин. Бу ўринда биринчи гап татбиқ этилмайди.

(6) Агар мудофаа ҳолати даврида учинчи абзацининг иккинчи гапида кўрсатилган ишчи кучига бўлган эҳтиёж ихтиёрий асосда таъмин этилиши мумкин бўлмаса, немисларнинг ўз касби бўйича ишни тўхтатиш ёки иш жойини қолдириб кетиш эркинлиги бу эҳтиёжни таъминлаш учун қонун билан ёки қонун асосида чеклани-

ши мумкин. Мудофаа ҳолатини жорий этиш учун тегишли равишда бешинчи абзацининг биринчи гапи амал қилади.

13-модда.

(1) Турар жой дахлсиздир.

(2) Тинтув ўтказишга фақат судья томонидан лекин сусткашлик қилиш хавфи бўлган тақдирда эса, қонунларда кўрсатиб ўтилган бошқа органлар томонидан рухсат этилиши ва тинтув фақат ана шу қонунларда кўрсатилган тартибда амалга оширилиши мумкин.

(3) Бошқа барча ҳолларда аралашув ва чеклашлар фақат умумий хавфни ёки айрим шахслар ҳаётига туғилган хавфни йўқотиш учун, шунингдек, жамоат хавфсизлиги ва тартибига бўлган бевосита таҳдидни бартараф этиш учун, хусусан уй-жойга бўлган эҳтиёжни бартараф этиш, эпидемияларга қарши кураш ёки хавфхатарга дучор бўлаётган ёшларни муҳофаза қилиш учун қонун асосида рўй бериши мумкин.

14-модда.

(1) Мулк ва мерос олиш ҳуқуқи кафолатланади. Уларнинг мазмуни ва чегаралари қонун билан белгиланади.

(2) Мулкка эгалик мажбурият юклайди. Ундан фойдаланиш айни вақтда умумий фаровонликка хизмат қилиши лозим.

(3) Мол-мулкни мажбурий равишда мусодара қилишга фақат омма фаровонлиги учун йўл қўйилади. Мол-мулкни мусодара қилиш фақат қонун билан ёки қонун асосида амалга оширилади, қонун мол-мулкнинг ўрнини тўлдириш тури ва миқдорларини тартибга солади. Ўрнини тўлдириш умумий манфаатларни ва томонларнинг манфаатларини адолатли ҳисобга олган ҳолда аниқланиши лозим. Ўрнини тўлдириш миқдорлари ҳақида баҳслар келиб чиққан тақдирда у умумий суд тартибида белгиланиши лозим.

15-модда.

Ер, табиий бойликлар ва ишлаб чиқариш воситалари умумийлаштириш мақсадида ўрнини тўлдириш тури ва миқдорларини тартибга солувчи қонун билан жамоат мулки қилиб берилиши ёки жамоат хўжалигинини бошқа шаклларига топширилиши мумкин, Ўрнини тўлдириш

масаласида 14-модданинг, тегишли равишда, 3-абзаци учинчи ва тўртинчи жумлалари амал қилади.

16-модда.

(1) Герман фуқаролигидан маҳрум этиш мумкин эмас, Фуқароликдан маҳрум этиш фақат қонун асосида рўй бериши мумкин, манфаатдор шахснинг иродасига қарши эса, фақат агар у бунинг натижасида фуқаролигидан маҳрум шахс бўлиб қолмасагина рўй беради.

(2)¹ Бирорта ҳам немис хорижий давлатга топширилиши мумкин эмас.

16-а модда¹.

(1) Сиёсий таъқибларга учраган шахслар бошпана ҳуқуқидан фойдаланадилар.

(2) Европа ҳамжамияти аъзоси бўлган бирон-бир давлатдан ёки қочоқлар мақоми тўғрисидаги Битим ва инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Конвенциянинг татбиқ этилиши таъмин этилган қандайдир учинчи бир давлатдан келадиган киши биринчи абзацга асосланиши мумкин эмас. Европа ҳамжамиятининг аъзоси бўлмаган, биринчи жумладаги шартларни бажарадиган давлатлар Бундесратнинг маъқуллашини талаб қиладиган қонун билан белгиланади. Биринчи жумлада кўрсатилган ҳолларда бирон бир мамлакатда бўлишни тўхтатиш чоралари уларга қилинган шикоятларга қарамасдан амалга оширилиши мумкин.

(3) Бундесратнинг маъқуллаши талаб қилинадиган қонунда шундай давлатлар белгиланиши мумкинки, уларда ҳуқуқ нормаларини ва умумий сиёсий шартшароитларни татбиқ этиш асосида сиёсий таъқиб қилишлар, ғайринисоний ёки иснод келтирувчи муомала ёки жазо бериш ҳоллари мавжуд бўлмаслиги керак. Бундай давлатнинг фуқароси далил-исбот тақдим этмагунча сиёсий таъқиб қилинаётган шахс ҳисобланмайди, далил-исботдан эса, унинг юқорида кўрсатиб ўтилган гумонларга қарамасдан, сиёсий жиҳатдан таъқиб қилинаётганлиги маълум бўлади.

(4) Бирон-бир мамлакатда бўлишни тўхтатишга доир чораларни амалга ошириш 3-абзацда назарда тутилган ҳолларда ва очиқдан-очиқ асосланмаган ёки очиқдан-

¹ 1993 йил 28 июндаги қонун таҳририда.

очиқ асосланмаган деб қаралаётган бошқа ҳолларда, агар суд бундай чораларни кўриш муддатини чўзиб юборса, бу чораларнинг тўғрилиги хусусида жиддий шубҳалар бор бўлганда рўй бериши мумкин; назорат қилиш ҳажми чекланиши ва кечикиб келган илтимосномалар ҳисобга олинмаслиги мумкин. Татбиқ этиш тафсилотлари қонун билан тартибга солинади.

(5) Биринчидан Бешинчигача бўлган абзацлар Европа ҳамжамиятига аъзо бўлган давлатларнинг ўзаро ва учинчи давлатлар билан тузган халқаро шартномалари нормаларига зид келмайди; бу нормалар бошпана бериш тўғрисидаги илтимосномаларни текшириш қоидаларини татбиқ этишга, жумладан қочоқлар мақоми тўғрисидаги Битимдан ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва асосий эркинликлар ҳақидаги Конвенциядан келиб чиқадиган мажбуриятларга риоя қилган ҳолда бошпана бериш тўғрисидаги қарорларни ўзаро татбиқ этишга тааллуқлидир; уларга риоя этилиши мазкур шартномаларнинг иштирокчилари бўлган давлатлар томонидан кафолатланиши лозим.

17-модда.

Ҳар ким якка тартибда ёки бошқалар билан биргаликда ваколатли муассасаларга ёки халқ вакиллари идораларига ёзма равишда илтимос ёки шикоятлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эгадир.

17-а¹-модда.

(1) Ҳарбий хизмат ва унинг ўрнига ўтувчи хизмат тўғрисидаги қонунларда шу нарса белгиланиши мумкинки, қуроли кучларга мансуб ёки ҳарбий хизмат ўрнига ўтувчи хизматда турувчи шахслар учун ҳарбий ёки унинг ўрнига ўтувчи хизмат муддати мобайнида ўз фикрларини оғзаки, ёзма равишда ва тасвирлар йўли билан ифодалаш ва тарқатишдан иборат асосий ҳуқуқ (5-модда, 1-абзацдаги биринчи жумланинг биринчи ярми), йиғилишлар ўтказиш эркинлигининг асосий ҳуқуқи (8-модда) ва петициялар ҳуқуқи (17-модда) чекланади, chunki бу нарса бошқалар билан биргаликда илтимос ёки шикоятлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқини беради.

(2) Мудофаа мақсадлари учун, шу жумладан фуқароларни ҳимоя қилиш учун мўлжалланган қонунлар би-

¹ 1993 йил 28 мартдаги қонун таҳририда.

лан эркин кўчиб юришга бўлган асосий ҳуқуқлар (11-модда) ва турар жой дахлсизлиги ҳуқуқи (13-модда) чекланиши белгилаб берилиши мумкин.

18-модда¹.

Кимда ким фикрлар эркинлигини ва хусусан, матбуот эркинлигини (5-модданинг 1-абзаци), ўқитиш эркинлигини (5-модданинг 3-абзаци), йиғилишлар эркинлигини (8-модда), бирлашиш эркинлигини (9-модда), ёзишмалар, почта ва телеграф алоқасининг махфийлигини (10-модда), мол-мулк (14-модда) ёки бошпана ҳуқуқини (16-модда) эркин демократик тузум асосларига қарши курашиш мақсадида сунистеъмол қилса, у мазкур асосий ҳуқуқлардан маҳрум этилади. Бу ҳуқуқлардан маҳрум этиш ва унинг ҳажми федерал Конституциявий суд томонидан белгиланади.

19-модда.

(1) Ушбу асосий қонунга биноан бирон бир ҳуқуқ қонун билан ёки қонун асосида челаниши мумкин бўлганлиги сабабли, бу қонун фақат айрим ҳолатга тааллуқли бўлиб қолмай, балки умумий тарзда бўлиши лозим. Бундан ташқари, қонунда бу асосий ҳуқуқ айтилиб, моддаси кўрсатилиши лозим.

(2) Асосий ҳуқуқ мазмунининг моҳиятига асло тегмаслик лозим.

(3) Асосий ҳуқуқлар ватанимиз юридик шахсларига нисбатан ҳам қўлланади, чунки бу ҳуқуқлар ўз табиатида кўра уларга татбиқ этилиши мумкин.

(4) Агар бирон бир шахснинг ҳуқуқлари оммавий ҳокимият томонидан бузилса, унга судга мурожаат қилиш имконияти берилади. Шахснинг ишни бошқа бирон бир судда кўриш белгиланмаган бўлса, бу ишни кўришга умумий судлар ваколатли ҳисобланади. 10-модда иккинчи абзацининг иккинчи жумласи бунга дахлдор эмас.²

II. Федерация ва ўлкалар

20-модда.

(1) Германия Федератив Республикаси демократик ва ижтимоий федератив давлат ҳисобланади.

¹ 1993 йил 28 мартдаги қонун таҳририда.

² Тўртинчи абзацининг охириги жумласи 1968 йил 24 июндаги қонун билан киритилган.

(2) Бутун давлат ҳокимияти халққа асосланади. У халқ томонидан сайлов ва овоз беришлар йўли билан махсус қонун чиқариш органлари, ижро этувчи ҳокимият ва одил судлов органлари воситасида амалга оширилади.

(3) Қонунчилик конституциявий тузум билан, ижро этувчи ҳокимият ва одил судлов қонун ҳамда ҳуқуқ билан боғлиқдир.

(4)¹ Агар бошқа воситалардан фойдаланиш мумкин бўлмаса, барча немислар бу тузумни йўқ қилишга уринмоқчи бўлган ҳар қандай кишига қаршилик кўрсатиш ҳуқуқига эгадирлар.

21-модда.

(1)² Партиялар халқнинг сиёсий иродасини шакллантиришга кўмаклашади. Улар эркин равишда ташкил этилиши мумкин. Уларнинг ички тузилиши демократик тамойилларга мос келиши лозим. Партиялар ўз маблаглари манбалари ва улардан фойдаланиш тўғрисида, шунингдек, ўз мол-мулки ҳақида оммавий ҳисобот тақдим этишлари лозим.

(2) Ўз мақсадларини кўзлаб ёки ўз тарафдорларининг хулқ-атворига кўра эркин демократик тузум негизларига зарар етказишга ёхуд уни йўқ қилишга ёки Германия Федератив Республикасининг мавжуд бўлишини хавф остига қўйишга интиладиган партиялар ғайриконституциявийдир. Ғайриконституциявийлик тўғрисидаги масалани федерал Конституциявий суд ҳал этади.

(3) Тафсилотлар Федерал қонунлар билан тартибга солинади.

22-модда.

Федерация байроғи — қора — қизил — заррин ранглидир.

¹ Бу ябзац 1968 йил 24 июндаги қонун билан киритилган.

² 1983 йил 21 декабрдаги қонун таҳририда.

23-модда.¹

(1) Бирлашган Европа ғоясини амалга ошириш учун Германия Федератив Республикаси Европа иттифоқи-ни ривожлантиришда иштирок этади, унинг вазифасига демократия, ҳуқуқий давлат, ижтимоий ва Федератив давлат тамойилларига риоя қилишни, шунингдек, субсидиарлик (пул билан ёрдам кўрсатиш) тамойилига риоя қилишни кафолатлаш киради, у Асосий қонунда мавжуд бўлган асосий ҳуқуқларга мос келадиган асосий ҳуқуқларни ҳимоя қилишни кафолатлайди. Ана шу мақсадда Федерация ўзининг суверен ҳуқуқларини Бундесрат томонидан маъқулланган қонунлар воситасида топшириши мумкин. 79-модданинг 2 ва 3-абзацлари Европа иттифоқи институтларига нисбатан татбиқ этилади, шунингдек унинг шартномавий асослари ва бошқа таққосланадиган тартибга солишларга нисбатан қўлланади, улар ушбу Асосий қонунни ўзгартиради ёки тўлдиради ёхуд бундай ўзгартишлар ёки қўшимчалар киритишга имкон беришлари мумкин.

(2) Бундестаг ва ўлкалар ўзларининг Бундесратда иштирок этиш воситалари билан Европа иттифоқи фаолиятига қўмаклашади. Федерал Ҳукумат Бундесрат ва Бундестагга энг тўлиқ ва иложи борича зудлик билан ахборот бериб туриши лозим.

(3) Европа иттифоқининг меъёрий ҳужжатларини чиқаришда иштирок этиш учун федерал Ҳукумат Европа иттифоқининг ҳуқуқий ҳужжатларида иштирок этишга қадар ўз хулосасини Бундестагга тақдим этади. Музокаралар вақтида Федерал Ҳукумат Бундестагнинг хулосасини эътиборга олади. Тафсилотлари қонун билан тартибга солинади.

(4) Бундесрат Федерация иродасини шакллантиришда иштирок этиши лозим эканлиги сабабли, у ички дав-

¹ 23-модда (дастлабки таҳрири) 1990 йил 31 августдаги Бирлашшиш тўғрисидаги шартнома билан бекор қилинган. У қуйидаги матнга эга эди: «Ушбу Асосий қонун биринчи навбатда Баден, Бавария, Бремен, Катта Берлин, Гамбург, Гессен, Қуйи Соксония, Шимолий Рейн-Вестфалия, Рейнлад-Пфальц, Шлезвиг-Гольштейн, Вюртемберг-Баден ва Вюртемберг-Гогонцеллерн ўлкалари ҳудудида қўлланади. Германиянинг қолган қисмларида у улар қўшилгандан кейин кучга киради». ГФРнинг Асосий Қонун Саарда 1956 йил 23 декабрдаги Федерал қонуннинг 1-моддаси асосида амал қила бошлади. Модданинг охири жумласи ГДР ҳудудининг ГФРга қўшилиши истиқболга асосланган эди. 23-модданинг келтириб ўтилган бу таҳрири 1992 йил 21 декабрдаги қонун билан киритилган.

лат чора-тадбирларини кўришга ёрдам бериши кёрак, чунки ўлкалар ички давлат ҳуқуқ тартиботида ваколатга эгадирлар.

(5) Ўлкаларнинг манфаатлари Федерация мутлақ кафолатининг бирон-бир соҳасига алоқадор бўлганлиги ёки Федерация қонун чиқариш ҳуқуқига эга бўлганлиги сабабли федерал Ҳукумат Бундесратнинг хулосасини эътиборга олади. Агар ўлкаларнинг қонун чиқарувчилик ваколатлари уларнинг хизматларини ёки уларнинг маъмурий жараёнини ташкил этишни қамраб олса, Федерация хоҳишини шакллантириш вақтида Бундесратнинг хулосаси эътиборга олинishi зарур; бундай ҳолда Федерациянинг умумдавлат масъулиятини ҳисобга олиш керак. Федерация харажатларини кўпайтиришга ёки даромадларини камайитиришга сабаб бўлувчи ишларда Федерал ҳукуматнинг розилигини олиш лозим бўлади.

(6) Агар фақат ўлкаларнинг мутлақ қонун чиқарувчилик ваколатларига тўхталиб ўтиладиган бўлса, у ҳолда Германия Федератив Республикасига Европа иттифоқи аъзоси сифатида юкланадиган ҳуқуқларга риоя қилиш Бундесрат томонидан тайинланган ўлка вакилига топширилиши лозим. Ҳуқуқларни амалга ошириш Федерал Ҳукумат иштирокида ва унинг розилиги билан рўёбга чиқарилади; бундай ҳолда Федерациянинг бутун давлат учун жавобгарлиги ҳисобга олинishi лозим.

(7) 4-абзацдан 6-абзацгача бўлган тафсилотлар Бундесрат томонидан маъқулланиб қабул қилинадиган қонун билан тартибга солинади.

24-модда.

(1) Федерация ўзининг суверен ҳуқуқларини давлатлараро муассасаларга қонун йўли билан топшириши мумкин.

(1-а)¹ Ўлкалар, давлат ваколатини амалга оширишга ҳуқуқлари борлиги сабабли ва давлат вазифаларини бажариш мақсадида Федерал Ҳукуматнинг маъқуллаши билан ўзларининг суверен ҳуқуқларини чегара яқинидаги муассасаларга топширишлари мумкин.

(2) Федерация тинчликни таъминлаш учун ўзаро жамоа хавфсизлиги тизимига қўшилиши мумкин; бу билан Федерация ўзининг суверен ҳуқуқларини чеклашга рози бўлади, бу чеклаш эса Европада ва бутун

¹ 1968 йил 18 июндаги қонун таҳририда.

дунё халқлари ўртасида тинч ва узоқ муддатли тартиб ўрнатилишига ҳамда таъминланишига олиб келиши лозим.

(3) Давлатлараро жанжалларни бартараф этиш учун Федерация умумий тенг қамровли, мажбурий халқаро арбитраж тўғрисидаги битимларга қўшилади.

25-модда.

Халқаро ҳуқуқнинг умумий нормалари Федерация ҳуқуқининг таркибий қисми ҳисобланади. Улар қонунларга нисбатан устун бўлиб, Федерал ҳудуд аҳолиси учун ҳуқуқлар ва вазифаларни вужудга келтиради.

26-модда.

(1) Халқларнинг биргаликдаги тинч ҳаётини бузишга қодир бўлган ва ана шу мақсадда, хусусан, босқинчилик урушини олиб боришга тайёргарлик кўриш учун амалга ошириладиган хатти-ҳаракатлар ғайриконституциявийдир. Бу хатти-ҳаракатлар жазоланиши лозим.

(2) Уруш олиб бориш учун мўлжалланган қурол-яроғ Федерал Ҳукуматнинг рухсати билан ишлаб чиқарилиши, ташиб кетилиши ва ишлатилиши мумкин. Тафсилотлари федерал қонун билан тартибга солинади.

27-модда.

Германиянинг барча савдо кемалари ягона тижорат флотини ташкил қилади.

28-модда.

(1) Ўлкаларнинг конституциявий тузуми ушбу Асосий қонун руҳида республикавий, демократик ва ижтимоий давлатнинг асосий тамойилларига мос келиши лозим. Халқ ўлкаларда, округларда ва жамоаларда умумий, тўғридан-тўғри, эркин, тенг ва яширин сайловлар билан ташкил этилган ўз вакиллигига эга бўлиши керак. Жамоаларда сақлаб қўйиладиган вакиллик органи жамоа йиғилиши билан алмаштирилиши мумкин. Округлар ва жамоаларда бўлиб ўтган сайловларда Европа ҳамжамияти аъзоси ҳисобланган давлат фуқаролигига эга бўлган шахслар Европа ҳамжамиятининг ҳуқуқий шарт-шароитларига мувофиқ тенг равишда сайлашлари ва сайланишлари мумкин¹.

¹ 1-абзацнинг охири жумласи 1992 йил 21 декабрдаги қонун билан киритилган.

(2) Жамоаларга қонун доирасида маҳаллий ҳамжамиятнинг барча ишларини ўз жавобгарлиги остида тартибга солиш ҳуқуқи берилиши лозим. Жамоа иттифоқлари ҳам ўзларининг қонун билан белгиланган вазифалари доирасида ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқидан фойдаланадилар.

(3) Федерация ўлкаларнинг конституциявий тузуми 1 ва 2-абзацлардаги асосий ҳуқуқлар ва қоидаларга мувофиқ келишини кафолатлайди.

29-модда¹.

(1) Федерация ҳудуди Федерал қонун билан шундай мўлжал асосида қайта тузилиши мумкинки, бунда ўлкалар ўз ҳажми ва имкониятларига мувофиқ ўзларига юкланган вазифаларни самарали бажара оладиган бўлсин. Шу билан бирга юртдошлик муштараклиги, тарихий ва маданий алоқалар, хўжалик жиҳатидан мақсадга мувофиқлик, шунингдек, минтақавий инфратузилмани ва ҳудудий режалаштиришни ривожлантириш талаблари ҳам эътиборга олинishi лозим.

(2) Федерал ҳудудни янгичасига тақсимлаш соҳасидаги тадбирлар Федерал қонун воситасида амалга оширилади, бу қонун референдум йўли билан тасдиқланиши лозим. Манфаатдор ўлкаларнинг фикри ҳисобга олинishi керак.

(3) Референдум ҳудудидан ёки ҳудудининг қисмларидан янги ўлка ёки янги чегараларга эга бўлган ўлка (манфаатдор ўлкалар) ташкил этилиши лозим бўлган ўлкаларда ўтказилади. Овоз бериш, манфаатдор ўлкалар аввалги чегараларида қолиши керакми ёки янги ўлка ёхуд янги чегараларга эга бўлган ўлка ташкил этилиши керакми, деган масала юзасидан ўтказилиши лозим. Агар мана шу бўлажак ҳудудда ва умуман манфаатдор ўлканинг ҳудудларида ёки ҳудудининг қисмларида ўлкага мансублик шу маънода ўзгариши лозим бўлиб, кўпчилик тегишли равишда бу ўзгаришларни ёқлаб фикр билдирса, янги ўлка ёки янги чегараларга эга бўлган ўлка ташкил этиш тўғрисидаги қарор референдумда маъқулланган ҳисобланади. Агар манфаатдор ўлкалардан бирининг ҳудудида бундай ўзгаришларни кўпчилик рад қилса, қарор салбий ҳисобланади; бироқ

¹ 1—7-абзацлар 1976 йил 23 августдаги қонун таҳририда берилган.

агар ҳудуднинг бир қисмида манфаатдор ўлкага мансублик ўзгарса, учдан икки қисмдан иборат кўпчилик ўзгаришга розилик билдирса, рад қилиш эътиборга олинмайди, манфаатдор ўлканинг бутун ҳудудида учдан икки қисмдан иборат кўпчилик ўзгаришни бекор қилган ҳол бундан мустаснодир.

(4) Агар Ўзро бир-бирига боғланган аҳолиси ва ҳўжалик макопи чекланган лекни қисмлари бир печта ўлкаларга жойлашган ва камида бир миллион аҳолиси бўлган ҳудудда Бундестагга сайлаш ҳуқуқидан фойдаланадиган сайловчиларининг ўндан бир қисми халқ ташаббуси йўли билан бу ҳудудда ўлкага ягона мансубликни жорий этишни талаб қилса, у ҳолда федерал қонун воситасида икки йиллик давр мобайнида мазкур ҳудуднинг ўлкага мансублиги иккинчи абзацга мувофиқ ўзгариши ёки ўзгармаслигини аниқлаш ёхуд манфаатдор ўлкаларда халқ ўртасида сўров ўтказиш лозим бўлади.

(5) Халқ сўровини ўтказишдан мақсад, у қонунда таклиф қилингандек, ўлкага мансубликнинг ўзгариши маъқулланиши ёки маъқулланмаслигини аниқлашга қаратилиши лозим. Қонун халқ сўровига ҳар хил таклифларни киритиши мумкин, лекин уларнинг сони иккитадан ошмаслиги лозим. Агар таклиф қилинган ўлкага мансубликнинг ўзгаришини кўпчилик маъқулласа, у ҳолда федерал қонун икки йил мобайнида ўлкага мансублик иккинчи абзацга мувофиқ ўзгариши ёки ўзгармаслигини аниқлаши лозим. Агар халқдан сўраб чиқишга киритиладиган таклиф учинчи абзацнинг учинчи ва тўртинчи жумлаларидаги талабларга жавоб берадиган даражада маъқулланса, у ҳолда халқ сўрови ўтказилгандан кейин икки йил мобайнида таклиф этилган ўлканинг ташкил этилиши тўғрисидаги федерал қонунни чиқариш керак бўлади, бу қонун энди референдум тасдиқлашини талаб этмайди.

(6) Агар референдумдаги ва халқ сўровидаги кўпчилик бундестагга сайловда овоз бериш ҳуқуқидан фойдаланадиган сайловчиларнинг камида тўртдан бир қисмини қамраб олса, берилган овозларнинг кўпчилик эканлиги эътироф қилинади. Қолган ҳолларда референдум ҳақидаги, халқ ташаббуси ва халқ сўрови хусусидаги тафсилотлар федерал қонун билан тартибга солинади; шунингдек, қонун халқ ташаббуси беш йил муд-

датдан олдин такрорланмаслиги лозимлигини ҳам назарда тутиши мумкин.

(7) Ўлкаларнинг ҳудудий ҳолатига доир бошқа ўзгаришлар, агар ўлкага мансублиги ўзгариши лозим бўлган ҳудудда кўпи билан 10 минг киши истиқомат қилса, манфаатдор ўлкалар ўртасида давлат шартномалари тузиш воситасида ёки Бундесрат розилиги билан федерал қонун чиқариш воситасида амалга оширилиши мумкин. Тафсилотлари федерал қонун билан тартибга солинади, бу қонун Бундесрат розилигини ва Бундестаг аъзолари кўпчилигининг розилигини олиши керак. У манфаатдор жамоалар ва округлар фикрини эшитишни назарда тутиши лозим.

30-модда.

Ўлкалар давлат ваколатларини амалга оширади ва давлат вазифаларини бажаради, чунки ушбу асосий қонун бошқача тартибга солишни белгиламайди ёки унга йўл қўймайди.

31-модда.

Федерал ҳуқуқ ўлкалар ҳуқуқидан устунликка эгадир.

32-модда.

(1) Хорижий давлатлар билан алоқаларни федерация олиб боради.

(2) Биронта ўлканинг алоҳида мавқеига дахлдор шартнома тузишдан олдин бу ўлканинг фикри ўз вақтида эшитилиши лозим.

(3) Ўлкалар қай даражада қонун чиқариш ваколатига эга бўлсалар, улар шу даражада Федерал Ҳукумат розилигига қўра, хорижий давлатлар билан шартномалар тузишлари мумкин.

33-модда.

(1) Ҳар бир немис ҳар бир ўлкада бир хил фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбуриятларига эгадир.

(2) Ҳар бир немис ўз майллари, қобилиятлари ва касбий малакасига мувофиқ ҳар қандай оммавий лавозимга бир хилда кириб ишлаш ҳуқуқига эгадир.

(3) Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлардан фойдаланиш, оммавий лавозимга кириб ишлаш ҳуқуқи оммавий хизматда қўлга киритган ҳуқуқлари сингари амал қилина-

ётган диндан мустақилдир. Ҳеч кимга унинг бирон бир динга ёки дунёқарашга мансублиги ёки мансуб эмаслиги сабабли зарар етказилиши мумкин эмас.

(4) Суверен ҳуқуқлардан келиб чиқадиган ваколатларни амалга ошириш оммавий хизматдаги шахсларга доимий вазифа сифатида берилиши лозим, бу шахслар хизмат ва содиқликка нисбатан оммавий ҳуқуқий муносабатдадирлар.

(5) Оммавий хизмат ҳуқуқи касб амали анъанавий тамойилларни ҳисобга олган ҳолда тартибга солиниши лозим.

34-модда.

Агар бирон бир шахс ўзига ишониб топширилган оммавий лавозимни бажариш чоғида учинчи шахсга нисбатан ўзининг хизмат вазифаларини бузса, у ҳолда асосан бу шахс хизмат қилаётган давлат ёки корпорация жавобгар бўлади. Ҳарозли ният мавжуд бўлганда ёки қўполлик билан эҳтиётсизлик қилинганда регресс даъво билдириш ҳуқуқи сақланиб қолади. Зарарни қоплаш тўғрисида талаблар қўйиш ва регресс даъво билдириш учун умумий суд тартиби соқит қилиниши мумкин эмас.

35-модда.

(1) Федерация ва ўлкаларнинг барча ҳокимиятлари ўзаро ҳуқуқий ва хизмат ёрдами кўрсатадилар.

(2)¹ Жамоат хавфсизлиги ёки тартибини сақлаш ёхуд тиклаш учун ўлка алоҳида муҳим ҳолларда ўз полициясига ёрдам кўрсатиш учун, агар полиция бу ёрдамсиз ўз вазифаларини бажара олмаса ёки уларни бажариш катта қийинчиликлар билан боғлиқ бўлса, федерал чегара соқчилиги кучлари ва муассасаларини юборишни сўраб илтимос қилиши мумкин. Табиий офат рўй берган тақдирда ёки алоҳида оғир бахтсиз ҳодиса шариоатида ўлка ўз ҳузурига бошқа ўлкаларнинг полиция кучларини, бошқа бошқармаларнинг куч ва муассасаларини, шунингдек, федерал чегара соқчилиги ва қуроли кучларини юборишни сўраб илтимос қилиши мумкин.

(3)² Агар табиий офат ёки бахтсиз ҳодиса биттадан ортиқ ўлка ҳудудига таҳдид солаётган бўлса, Федерал

¹ 1968 йил 24 июндаги қонун билан киритилган ва 1972 йил 28 июндаги қонун билан ўзгартирилган.

² 1968 йил 24 июндаги қонун таҳририда.

ҳукумат самарали кўраш олиб бориш учун зарур тарзда ўлкаларнинг ҳукуматларига полиция кучларини бошқа ўлкалар ихтиёрига бериш, шунингдек, федерал чегара соқчилиги бўлинмаларини ёки қуроли кучларини полиция кучларига ёрдам беришга жўнатиш ҳақида кўрсатмалар бериши мумкин. Федерал Ҳукуматнинг биринчи жумлада назарда тутилган чора-тадбирлари Бундесрат талаби билан исталган вақтда бекор қилиниши, бошқа ҳолларда эса, хавф бартараф этилиши билан дарҳол бекор қилиниши лозим.

36-модда.

(1) Федерациянинг юқори ҳокимият органлари барча ўлкаларнинг хизматчиларидан етарли мутаносибликда фойдаланадилар. Федерациянинг бошқа ҳокимият органларида банд бўлган шахслар одатда ўзлари қайси ўлкада хизмат қилаётган бўлсалар, ўша ўлкадан танлаб олиниши лозим.

(2)¹ Қуроли кучлар тўғрисидаги қонулар Федерациянинг ўлкаларга бўлинишини ва уларнинг ўзига хос алоҳида юртдошлик муносабатларини эътиборга олиши лозим.

37-модда.

(1) Агар ўлка Асосий қонун ёки бошқа федерал қонун билан ўз зиммасига юкланган федерал вазифаларни бажармаса, федерал Ҳукумат Бундесрат розилиги билан ўлканн Федерал мажбурият тартибидан ўз вазифаларини бажаришга ундаш учун зарур чоралар кўриши мумкин.

(2) Федерал Ҳукумат ёки унинг вакили бундай федерал мажбурият чораларини ўтказиш учун барча ўлкалар ва уларнинг муассасаларига кўрсатмалар бериш ҳуқуқига эгадирлар.

III. Бундестаг.

38-модда.

(1) Германия Бундестагининг депутатлари умумий, эркин, тенг ва яширин сайловлар йўли билан сайланадилар. Улар бутун халқнинг вакиллари ҳисобланадилар,

¹ 1956 йил 19 мартдаги қонун билан киритилган.

наказлар ва кўрсатмалар билан боғлиқ бўлмайдилар, фақат ўз виждонларига бўйсунадилар.

(2)¹ 18 ёшга тўлган киши сайловчи ҳисобланади; ба-лоғат ёши бошланадиган ёшга етган киши сайланувчи ҳисобланади.

(3) Тафсилотлар федерал қонун билан тартибга со-линади.

39-модда².

(1) Бундестаг тўрт йил муддатга сайланади. Унинг ваколат муддати янги Бундестагнинг биринчи мажлиси-дан эътиборан тугайди. Янги сайлов ваколат муддати бошлангандан кейин эрта деганда қирқ беш ойдан кейин ва узоғи билан қирқ етти ойдан кечиктирмай ўтказила-ди. Бундестаг тарқатиб юборилган тақдирда янги сай-лов олтинчи кун мобайнида ўтказилади.

(2) Бундестаг сайловдан кейин узоғи билан 30 кун-дан кечиктирмай тўпланади.

(3) Бундестаг ўз сессияларининг ёпилиши ва қайта иш бошлаши тўғрисида қарор қабул қилади. Бундестаг Президенти уни олдинроқ ҳам чақириши мумкин. У маз-кур ишни аъзолар сонининг учдан бир қисми, Федерал Президент ёки Федерал Канцлер талаби билан бажа-риши шарт.

40-модда.

(1) Бундестаг ўз президентини, унинг ўринбосарла-рини ва котибларини сайлайди. У ўз регламентини қа-бул қилади.

(2) Президент Бундестаг биносининг эгаси ҳуқуқини амалга оширади ва бинода полиция ҳокимиятига эга бўлади. Унинг рухсатсиз бундестаг хоналарида тинтув ҳам, ҳибсга олиш ҳам ўтказилиши мумкин эмас.

41-модда.

(1) Сайловнинг тўғрилигини Бундестаг текширади. Шунингдек у депутатнинг Бундестагга аъзоликни йў-қотган ёки йўқотмаганлигини ҳам ҳал этади.

(2) Бундестаг қарори устидан Федерал Конституция-вий судга шикоят қилиш мумкин.

¹ 1970 йил 31 июль қонун таҳририда.

² 1 ва 2-абзацлар 1976 йил 23 августдаги қонун асосида бе-рилмоқда.

(3) Тафсилотлар федерал қонун билан тартибга солинади.

42-модда.

(1) Бундестаг мажлислари очиқдир. Унинг аъзоларининг ўндан бир қисми талаби билан ёки Федерал Ҳукумат талаби бўйича овозларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилик билан мажлислар ёпиқ деб эълон қилиниши мумкин. Бу таклиф юзасидан қарор ёпиқ мажлисда қабул қилинади.

(2) Агар ушбу Асосий қонунда бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса, Бундестаг қарорининг қабул қилиниши учун берилган овозларнинг кўпчилиги талаб қилинади. Бундестаг ўтказадиган сайловлар учун регламент билан мустасноларга йўл қўйилиши мумкин.

(3) Бундестаг ва унинг комитетларининг очиқ мажлисларидаги тўғри ҳисоботлар ҳар қандай жавобгарликдан холидир.

43-модда.

(1) Бундестаг ва унинг комитетлари Федерал Ҳукуматнинг ҳар қандай аъзоси иштирок этишини талаб қилишлари мумкин.

(2) Бундестаг ва федерал Ҳукумат аъзолари, шунингдек, уларнинг вакиллари Бундестаг ва унинг комитетлари ўтказадиган барча мажлисларда иштирок этадилар. Улар исталган вақтда тингланиши лозим.

44-модда.

(1) Бундестаг тергов комитетини ташкил этиш ҳуқуқига эга, ўз аъзоларининг тўртдан бир қисми таклифига кўра эса, уни ташкил этиши шарт, бу комитет очиқ мажлисларда талаб қилинган далилларни тўплайди. Мажлислар ёпиқ бўлиши ҳам мумкин.

(2) Тергов ҳаракатларини олиб бориш учун, тегишли равишда, жиной суд жараёни тўғрисидаги кўрсатмалар татбиқ этилади. Ёзишмалар, почта ва телеграф алоқаси махфийлиги бузилмас бўлиб қолади.

(3) Судлар ва маъмурият органлари ҳуқуқий ва маъмурий ёрдам кўрсатишлари шарт.

(4) Тергов комитетларининг қарорлари судлар томонидан талқин этилмайди. Судлар тергов замирида ётган ҳолатларни кўриб чиқиш ва уларга баҳо беришда эркинлар.

45-модда¹.

Бундестаг Европа итifoқи ишлари бўйича комитетни тайинлайди. У комитетга федерал Ҳукуматга нисбатан унга 23-моддага мувофиқ берилган Бундестаг ҳуқуқларини амалга ошириш ваколатларини бериши мумкин.

45-а-модда.²

(1) Бундестаг ташқи ишлар комитетини ва мудофаа комитетини тайинлайди.

(2) Мудофаа комитети тергов комитети ҳуқуқига ҳам эгадир. Аъзоларининг тўртдан бир қисми таклифига кўра у муайян иш бўйича тергов ўтказиши шарт.

(3) 44-модданинг биринчи абзаци мудофаа соҳасига таъбиқ этилмайди.

45-б модда³.

Парламент назоратини амалга оширишда Бундестагнинг ёрдамчи органи сифатида асосий ҳуқуқларни мудофаа қилиш учун Бундестагнинг мудофаа бўйича вакили тайинланади. Тафсилотлар федерал қонун билан тартибга солинади.

45-с модда⁴.

(1) Бундестаг петициялар бўйича комитет жорий этади, бу комитет 17-моддага мувофиқ Бундестагга бериладиган илтимослар ва шикоятларни қараб чиқиши шарт.

46-модда.

(1) Депутат ҳеч бир вақт Бундестагда ёки унинг комитетларидан бирида берган овози ёки айтган фикри учун Бундестагдан ташқари суд ёки хизмат тартибида таъқиб қилиниши мумкин эмас. Бу туҳматдан иборат таҳқирлашларга алоқадор эмас.

(2) Депутат жиноий жазога тортиладиган хатти-ҳаракати учун фақат Бундестагнинг розилиги билан жа-

¹ 45-модданинг дастлабки таҳрири 1976 йил 23 августдаги қонун билан бекор қилинган. Янги таҳрири 1992 йил 21 декабрдаги қонун билан киритилган.

² 1956 йил 19-мартдаги қонун билан киритилган; биринчи абзацининг иккинчи жумласи 1976 йил 23 августдаги қонун билан чиқариб ташланган.

³ 1956 йил 19 мартдаги қонун билан киритилган.

⁴ 1975 йил 15 июлдаги қонун билан киритилган.

вобгарликка тортилиши ёки ҳибсга олиниши мумкин, бундай хатти-ҳаракат содир этилган чоғда ёки унинг эртаси кuni мобайнида ушланиш ҳоллари бундан мустаснодир.

(3) Бундестагнинг розилиги, шунингдек, депутатнинг шахсий эркинлигини ҳар қандай бошқача чеклашда ёки унга қарши 18-моддага мувофиқ жараёни татбиқ этишда ҳам талаб қилинади.

(4) 18-моддага мувофиқ депутатга қарши ҳар қандай жиноий иш қўзғатилиши, ҳар қандай ҳибсга олиш ва унинг шахсий эркинлигини ҳар қандай ўзга йўл билан чеклаш Бундестаг талабига кўра тўхтатилиши лозим.

47-модда.

Депутатлар ўзларига депутатлар сифатида қандайдир далилларни ишониб айтган ёхуд шу тарзда уларга далилларни ишониб топширган шахслар хусусида, шунингдек, шундай фактларнинг ўзи ҳақида ҳам гувоҳлик бермаслик ҳуқуқига эгадирлар. Бундай ҳуқуқнинг амал қилиши доирасида гувоҳлик беришдан бош тортганлик учун ҳужжатларни тартиб олишга йўл қўйилмайди.

48-модда.

(1) Ўз номзодини Бундестагга қўйган шахс ўзининг сайланишига тайёргарлик кўриш учун зарур таътилга чиқиш ҳуқуқига эгадир.

(2) Ҳеч кимга депутатлик мандатини қабул қилиш ва амалга оширишга ҳалақит берилиши мумкин эмас. Бу асосда ишдан бўшатиш тўғрисида огоҳдантиришга ёки ишдан бўшатишга йўл қўйиб бўлмайди.

(3) Депутатлар ўзларининг дахлсизлигини таъминлаш учун тегишли ҳақ олиш ҳуқуқига эгадирлар. Улар барча давлат транспорт воситаларидан бепул фойдаланиш ҳуқуқига эгадирлар. Тафсилотлари федерал қонун билан тартибга солинади.

49-модда (бекор қилинган)¹.

IV. Бундесрат

50-модда².

Ўлкалар Бундесрат орқали Федерациянинг қонун

¹ 1976 йил 23 августдаги қонун билан бекор қилинган.

² 1992 йил 21 декабрдаги қонун таҳририда.

чиқаришида ва маъмуриятида ҳамда Европа иттифоқининг ишларида иштирок этадилар.

51-модда.

(1) Бундесрат ўлка ҳукуматлари аъзоларидан ташкил топади, улар бу аъзоларни тайинлайдилар ва чақириб оладилар. Ўлкалар ўз ҳукуматларининг бошқа аъзоларини ҳам вакил қилишлари мумкин.

(2)¹ Ҳар бир ўлка камида уч овозга эгадир; аҳолиси икки миллион кишидан ортиқ бўлган ўлкалар тўрт овозга, аҳолиси олти миллион кишидан ортиқ бўлган ўлкалар беш овозга, аҳолиси етти миллион кишидан ортиқ бўлган ўлкалар олти овозга эга бўладилар.

(3) Ҳар бир ўлка қанча овозга эга бўлса, шунча аъзо юбориши мумкин. Ўлкаларнинг овозлари фақат келишилган ҳолда ва фақат иштирок этаётган аъзолар ёки уларнинг ўринбосарлари томонидан берилиши мумкин.

52-модда.

(1) Бундесрат ўз президентини бир йил муддатга сайлайди.

(2) Президент Бундесрат мажлисини чақиради. У Бундесрат мажлисини камида икки ўлка вакиллари ёки федерал Ҳукуматнинг талаби билан чақирishi шарт.

(3) Бундесрат ўз қарорларини кам деганда овозларнинг кўпчилиги билан қабул қилади. У ўз регламентини қабул қилади. Унинг мажлислари очиқдир. Мажлислар ёпиқ деб эълон қилиниши ҳам мумкин.

(4) Бундесрат комитетларига ўлка ҳукуматларининг бошқа аъзолари ёки вакиллари кириши мумкин.

(3-а)² Европа иттифоқининг ишларини кўриб чиқиш учун Бундесрат Европа ишлари бўйича палата ташкил этиши мумкин, унинг қарорлари Бундесрат қарорлари кучига эга бўлади, тегишли равишда 51-модданинг иккинчи абзаци ва 3-абзацининг иккинчи жумласи татбиқ этилади.

53-модда.

Федерал Ҳукумат аъзолари Бундесрат ва унинг комитетлари мажлисларида иштирок этиш ҳуқуқига эга-

¹ 1990 йил 31 августдаги Бирланиш тўғрисидаги Шартнома билан ўзгартирилган.

² 1992 йил 21 декабрдаги қонун билан киритилган.

дирлар, талаб бўйича эса иштирок этишлари шарт. Уларни исталган вақтда тинглашлари лозим. Федерал ҳукумат Бундесратни жорий ишлардан хабардор қилиб туриши шарт.

IV-а. Қўшма комитет¹.

53-а модда.

(1) Қўшма комитетнинг учдан икки қисми Бундестаг депутатларидан ва учдан бир қисми Бундесрат аъзоларидан ташкил топади. Депутатларни фракциялар вакиллиги асосида Бундестаг тайинлайди; улар федерал Ҳукумат таркибига киришлари мумкин эмас. Ҳар бир ўлка ўзи тайинлаган битта Бундесрат аъзосини вакил қилиб юборади; бу аъзолар кўрсатмалар олиш билан боғлиқ бўлмайдилар. Қўшма комитетнинг ташкил этилиши ва бу жараён регламент билан тартибга солинади, уни Бундестаг қабул қилиши лозим ва Бундесрат томонидан маъқулланиши керак.

(2) Федерал Ҳукумат қўшма комитетни муҳофаа ҳолати рўй берган тақдирда ўз режаларидан хабардор қилиши лозим. Бундестаг ва унинг комитетларининг 43-модда биринчи абзацида назарда тутилган ҳуқуқларига мазкур муносабат билан тегилмайди.

V. Федерал Президент

54-модда.

(1) Федерал Президент федерал мажлис томонидан музокараларсиз сайланади. Бундестагга сайлаш ҳуқуқига эга бўлган ва қирқ ёшга етган ҳар бир немис сайланиши мумкин.

(2) Федерал Президентнинг ваколатлари беш йилга чўзилади. Бевосита қайта сайланишга фақат бир марта йўл қўйилади.

(3) Федерал мажлис Бундестаг аъзоларидан ва ўлкаларнинг халқ вакиллиги томонидан мутаносиблик асосида сайланадиган худди шунча миқдордаги аъзолардан ташкил топади.

(4) Федерал мажлис Федерал Президентнинг ваколатлари муддати тугашидан олдин 30 кундан кечиктирмай, унинг ваколатлари муддатидан олдин тугаганда

¹ Бўлим 1968 йил 24 июндаги қонун билан киритилган.

эса, шу пайтдан кейин 30 кундан кечиктирмай тўпланади. Уни Бундестаг Президенти чақиради.

(5) Бундестагнинг ваколатлари муддати тугагандан кейин тўртинчи абзацнинг биринчи жумласида белгиланган муддат Бундестагнинг биринчи мажлисидан бошлаб ҳисобланади.

(6) Федерал мажлис аъзоларининг кўпчилик овозини олган шахс сайланган ҳисобланади. Агар овоз беришнинг дастлабки икки турида даъвогарларнинг бирортаси ҳам бундай кўпчилик овозини ололмаса, овоз беришнинг навбатдаги турида энг кўп овоз олган шахс сайланган ҳисобланади.

(7) Тафсилотлари федерал қонун билан тартибга солинади.

55-модда.

(1) Федерал Президент Ҳукумат таркибига ҳам, Федерация ва ўлкаларнинг қонун чиқарувчи органига ҳам кириши мумкин эмас.

(2) Федерал Президент бошқа ҳеч қандай ҳақ тўланадиган лавозимни эгаллаши, тижорат ёки касб фаолиятини амалга ошириши ёки фойда олиш мақсадида корхонанинг раҳбарияти ёхуд кузатув кенгаши таркибига кириши мумкин эмас.

56-модда.

Федерал Президент ўзининг лавозимига киришиш вақтида Бундестаг ва Бундесратнинг тўпланган аъзолари олдида қуйидаги мазмунда қасамёд қилади:

«Ўзимнинг куч-қувватимни немис халқининг фаровонлигига бағишлашга, унинг манфаатини қўллашда кўмаклашишга, уни зарар кўришдан сақлашга, Федерациянинг Асосий қонуни ва қонунарига риоя қилиш ва уларни ҳимоя этишга, ўз вазифаларимни виждонан ижро этишга ва ҳар кимга нисбатан адолатли бўлишга қасамёд қиламан. Бу ишда менга Худо мададкор бўлсин».

Қасамёд диний иборасиз ҳам амалга оширилиши мумкин.

57-модда.

Федерал Президент бирон бир тўсқинлик бўлган ёки лавозимдан муддатидан олдин бўшатиш тақдирда унинг ваколатларини Бундесрат президенти амалга оширади.

58-модда.

Федерал Президент буйруқлари ва фармойишлари ҳақиқий бўлиши учун уларга федерал Канцлер ёки ваколатли федерал министр контрассигнатура қилишлари* зарур. Бу ҳол 63-моддага мувофиқ федерал Канслерни тайинлаш ва бўшатишга, ҳамда 69-модданинг 3-абзацига мувофиқ Бундестагни тарқатиб юбориш ҳақидаги илтимосларга тааллуқли эмас.

59-модда.

(1) Федерал Президент халқаро-ҳуқуқий муносабатларда Федерация вакили бўлиб қатнашади. У федерация номидан хорижий давлатлар билан шартномалар тузади. У хорижий давлатларга вакил тайинлайди ва элчиларни қабул қилади.

(2) Федерациянинг сиёсий муносабатларини тартибга соладиган ва Федерал қонунчилик мавзуларига тааллуқли бўлган шартномалар федерал қонунчилик соҳасида ваколатли бўлган тегишли органларнинг федерал қонун шаклидаги розилиги ёки ёрдамини талаб қилади. Маъмурий тарздаги битимларга тегишли равишда федерал маъмуриятга тааллуқли бўлган кўрсатмалар татбиқ этилади.

59-а модда (бекор қилинган)¹.

60-модда.

(1)² Федерал Президент федерал судьялар, федерал амалдорлар, офицерлар ва унтер офицерларни тайинлайди ва бўшатади, чунки қонунда бошқа нарсалар белгиланмаган.

(2) Айрим ҳолларда у Федерация номидан авф этиш ҳуқуқини амалга оширади.

(3) У мазкур ваколатларни бошқа маъмурларга топшириши ҳам мумкин.

(4) 46-модда 2—4-абзацларининг амал қилиши тегишли равишда федерал Президентга ҳам татбиқ этилади.

* Имзо чекишлари (муҳ.).

¹ 1956 йил 19 мартдаги қонун билан киритилган; 1968 йил 24 июндаги қонун билан бекор қилинган.

² 1956 йил 19 мартдаги қонун таҳририда.

61-модда.

(1) Бундестаг ёки Бундесрат федерал Конституциявий суд олдида Федерал Президент Асосий қонунни ёки бошқа федерал қонунларни қасддан бузганда унга қарши айблов қўзғатиши мумкин. Айбловни қўзғатиш ҳақидаги таклиф Бундестаг аъзоларининг камида тўртдан бир қисми ёки Бундесрат овозларининг камида тўртдан бир қисми томонидан тақдим этилиши лозим. Айблов билдириш тўғрисидаги қарор Бундестаг аъзоларининг учдан икки қисмидан ёки Бундесрат овозларининг учдан икки қисмидан иборат кўпчилигини талаб қилади. Айблов уни илгари сурган идора вакили томонидан қўллаб-қувватланади.

(2) Агар федерал Конституциявий суд федерал Президентнинг Асосий Қонунни ёки бошқа федерал қонунни қасддан бузишда айбдор эканлигини аниқласа, у Президентни лавозимдан маҳрум этилган деб эълон қилиши мумкин. Айблов ҳукми тақдим этилгандан кейин Федерал Конституциявий суд, федерал Президент ўзининг лавозим вазифаларини бажара олмайди, деб муваққат буйруқ билан қарор қилишга ҳақлидир.

VI. Федерал Ҳукумат

62-модда.

Федерал Ҳукумат федерал Канцлер ва федерал министрлардан ташкил тонади.

63-модда.

(1) Федерал Канцлер федерал Президент таклифи билан Бундестаг томонидан музокарасиз сайланади.

(2) Бундестаг аъзолари кўпчилигининг овозини тўплаган шахс сайланган ҳисобланади. Сайланган шахс федерал Президент томонидан тайинланиши лозим.

(3) Агар таклиф этилган шахс сайланмай қолса, Бундестаг сайловдан кейин ўн тўрт кун мобайнида федерал Канцлерни ўз аъзоларининг мутлақ кўпчилиги билан сайлаш мумкин.

(4) Агар ана шу муддат мобайнида сайлов бўлмай қолса, зудлик билан овоз беришнинг янги тури ўтказилади, унда энг кўп овоз олган шахс сайланган ҳисобланади. Агар сайланган шахс Бундестаг аъзоларининг кўпчилик овозини тўплаган бўлса, федерал Президент сайловдан кейин етти кун мобайнида уни лавозимга

тайинлаши лозим. Агар сайланган шахс ана шундай кўпчилик овозни ололмаган бўлса, федерал Президент етти кун мобайнида ё уни ишга тайинлаши, ёхуд Бундестагни тарқатиб юбориши лозим.

64-модда.

(1) Федерал министрлар федерал Канцлер таклифи билан Федерал Президент томонидан тайинланади ва бўшатилади.

(2) Федерал Канцлер ва Федерал министрлар лавозимга киришишда Бундестаг олдида 56-моддада назарда тутилганидек қасамёд қиладилар.

65-модда.

Федерал Канцлер сиёсатнинг асосий йўналишларини белгилайди ва бунинг учун жавобгар бўлади. Ана шу асосий йўналишлар доирасида ҳар бир Федерал министр ўз тармоғидаги ишларни масъулият билан мустақил равишда олиб боради, Федерал министрлар ўртасидаги фикрларда тафовутлар мавжуд бўлганда бу масалани федерал Ҳукумат ҳал қилади. Федерал Канцлер Ҳукумат ишларини федерал Ҳукумат қабул қилган ва федерал Президент маъқуллаган регламентга мувофиқ олиб боради.

65а-модда¹.

Федерал мудофаа министри буйруқлар чиқариш ҳуқуқидан ва қуроли кучларга қўмондонлик қилиш ҳуқуқидан фойдаланади.

66-модда.

Федерал Канцлер ва федерал министрлар ҳақ тўланадиган бошқа ҳеч қандай лавозимларни эгаллашлари, бирон бир тижорат ёки касб фаолиятини амалга оширишлари ёки раҳбарият таркибига киришлари, Бундестаг розилигисиз эса, фойда олиш мақсадида ҳеч бир корхонанинг кузатув кенгаши таркибига киришлари мумкин эмас.

67-модда.

(1) Бундестаг федерал Канцлерга, кўпчилик аъзолар томонидан унинг ўрнига ворис танлаб, федерал

¹ 1956 йил 19 мартдаги қонун билан киритилган ва 1968 йил 24 июндаги қонун билан ўзгартирилган.

Канцлерни бўшатиш тўғрисидаги илтимос билан федерал Президентга мурожаат қилиш орқали ишончсизлик билдириши мумкин. Федерал Президент бу илтимосни қондириши ва танланган шахсни тайинлаши лозим.

(2) Ишончсизлик билдириш тўғрисидаги таклиф билан сайлов ўртасида қирқ саккиз соат ўтиши лозим.

68-модда.

(1) Агар Федерал Канцлернинг ўзига ишонч билдириш ҳақидаги мурожаатини Бундестаг аъзоларидан кўпчилиги розилик билан кутиб олмаса, у ҳолда Федерал Президент федерал Канцлернинг таклифи билан йиғирма бир кун мобайнида Бундестагнинг тарқатиб юбориши мумкин. Бундестаг ўз аъзоларининг кўпчилик овози билан бошқа федерал Канцлерни сайлаган тақдирда, тарқатиб юбориш ҳуқуқи бекор бўлади.

(2) Ишонч билдириш тўғрисидаги таклиф билан овоз бериш ўртасида қирқ саккиз соат вақт ўтиши лозим.

69-модда.

(1) Федерал Канцлер федерал министрлардан бирини ўз ўринбосари қилиб тайинлайди.

(2) Федерал Канцлер ёки федерал министрининг ваколатлари ҳар қандай ҳолатда ҳам янги Бундестагнинг биринчи мажлиси бошланиши билан тугайди, федерал министрининг ваколатлари эса федерал Канцлернинг ваколатлари ҳар қандай тарзда тўхтатилиши билан тугайди.

(3) Федерал Канцлер федерал Президентнинг илтимоси билан, федерал министр эса, федерал Канцлер ёки федерал Президентнинг илтимоси билан ўз ворислари тайинланишига қадар иш юритишни давом эттириб туришлари шарт.

VII. Федерациянинг қонунчилиги

70-модда.

(1) Ўлкалар шу даражада қонуи чиқарувчилик ҳуқуқига эгадирларки, Федерацияга ушбу Асосий қонун бу даражадаги қонун чиқарувчилик ваколатларини бермаган.

(2) Федерация билан ўлкаларнинг ҳуқуқ доирасини чегаралаш ушбу Асосий қонуннинг мутлақ ва рақобат

қилувчи қонун чиқарувчилик ваколати тўғрисидаги йўл-йўриқларга мувофиқ белгиланади.

71-модда.

Федерациянинг мутлақ қонун чиқарувчилик ваколати соҳасида ўлкалар қонун чиқарувчилик ваколатларига фақат федерал қонун уларга бевосита қонуний ҳуқуқ берган пайтда ва шу сабаблигина эга бўладилар.

72-модда.

(1) Рақобат қилувчи қонун чиқарувчилик ваколати соҳасида ўлкалар қонун чиқарувчилик ваколатига фақат федерация ўзининг қонун чиқарувчилик ҳуқуқларидан фойдаланмаган пайтда ва шу сабаблигина эга бўладилар.

(2) Бу соҳада Федерация қонун чиқарувчилик ҳуқуқига, агар қонунларни федерал йўл билан тартибга солишга зарурат мавжуд бўлгандагина эга бўлади, чунки:

1) масала айрим ўлкалар қонунлари билан самарали тарзда тартибга солиниши мумкин эмас; ёки

2) масалани ўлка қонунлари билан тартибга солиш бошқа ўлканинг ёки умуман бутун мамлакатнинг манфаатларига путур етказиши мумкин, ёки;

3) буни ҳуқуқий ёки иқтисодий бирликка роя қилиш, хусусан кўпгина ўлкалар ҳудудида бир хил ҳаётий шарт-шароитлар бўлишига риоя қилиш талаб этади.

73-модда.

Федерация қўйидаги масалалар юзасидан мутлақ қонун чиқарувчилик ваколатига эгадир:

1)¹ ташқи ишлар, шунингдек муҳофаа, шу жумладан фуқаро аҳлини ҳимоя қилиш;

2) Федерация фуқаролиги;

3) кўчиб юриш эркинлиги, паспорт режими, иммиграция ва эмиграция, топшириш;

4) валюта, пул муомаласи ва танга зарб қилиш, ўлчов ва тош-тарози режими, шунингдек, аниқ вақтни белгилаш;

5) ҳудуднинг божхона ва савдо бирлиги, савдо ва кемачилик тўғрисидаги шартномалар, товар муомаласи эркинлиги, хориж билан товарлар ва тўловларнинг

¹ 1954 йил 26 мартдаги, 1968 йил 24 июндаги қонунлар таҳририда.

айланиши, шу жумладан божхона ва чегара соқчилиги;

б)¹ хаво алоқаси; ва

ба)² тўла-тўқис ёки кўпчилик қисми Федерацияга тегишли бўлган темир йўл алоқаси (Федерациянинг темир йўллари), бу йўллارни сақлаш ва рельс йўллари-дан фойдаланиш, шунингдек, ана шу йўллارга нисба-тан ўз ҳуқуқларидан фойдаланиш.

7)³ почта ва телекоммуникациялар хизмати;

8) Федерациянинг бевосита оммавий федерал корпо-рациялари хизматида бўлган шахсларнинг ҳуқуқий аҳволи;

9) саноат мулкни ҳуқуқий муҳофаза қилиш, муал-лифлик ҳуқуқи ва нашр этиш ҳуқуқи;

10)⁴ Федерация ва ўлкалар ҳамкорлиги:

а) жиний полиция соҳасида;

б) Федерация ёки ўлканинг эркин демократик тузу-ми асосларини, уларнинг мавжудлиги ва хавфсизлигини муҳофаза қилиш учун (конституциявий муҳофаза);

с) куч ишлатиш ёки бунинг учун тайёргарлик кў-ришга қаратилган ҳаракатлари билан Германия Феде-ратив Республикасининг ташқи манфаатларига хавф солиш мақсадида Федерация ҳудудига киришга инти-лишлардан ҳимоя қилиш учун; шунингдек, жиний по-лиция Федерал идорасини ташкил этиш ва халқаро жи-ноятчиликка қарши кураш олиб бориш учун;

11) Федерация мақсадлари учун статистика.

74-модда.

Рақобат қилувчи қонун чиқарувчилик ваколати қуйидаги соҳаларга татбиқ этилади:

1) Фуқаролик ҳуқуқи, жиний ҳуқуқ ва ҳукмлар-нинг ижроси, суд тузилиши, суд ишларини юритиш, ад-вокатура, нотариат ва юридик маслаҳат;

2) фуқаролик ҳолати далолатномалари;

3) иттифоқлар ва йиғилишлар ҳуқуқи;

4) хорижиликларнинг бу мамлакатда бўлишга ва до-имий яшашга бўлган ҳуқуқи;

4а)⁵ қурул-яроғ ва портловчи моддалар тўғрисидаги қонунлар;

¹ 1993 йил 20 декабрдаги қонун таҳририда.

² 1993 йил 20 декабрдаги қонун билан киритилган.

³ 1994 йил 30 августдаги қонун таҳририда.

⁴ 1972 йил 28 июлдаги қонун таҳририда.

⁵ 1954 йил 26 мартдаги ва 1968 йил 24 июндаги қонунлар таҳ-ририда.

5) немис маданий бойлигини хорижга ташиб кетишдан муҳофаза қилиш;

6) қочоқлар ва кўчирма қилинган шахсларга доир ишлар;

7) оммавий ижтимоий таъминот;

8) ўлкалардаги фуқаролик;

9) уруш туфайли етказилган зарар ва унинг ўрнини қоплаш;

10)¹ урушнинг тирик қурбонлари бўлиб қолган уруш ногиронларини таъминлаш ва собиқ ҳарбий асирларга ғамхўрлик қилиш;

10а)² ҳалок бўлган жангчилар қабрлари, урушнинг бошқа қурбонлари ва зулм қурбонлари қабрлари;

11) хўжалик ҳуқуқи (кончилик иши, саноат, энергетика хўжалиги, касибчилик, ҳунармандчилик саноати, савдо, банк ва биржа иши, хусусий суғурта);

11а)³ ядро энергиясини ишлаб чиқариш ва ундан тинч мақсадларда фойдаланиш, ана шу мақсадлар учун мўлжалланган қурилмаларни барпо этиш ва улардан фойдаланиш, ядро энергетикасини келадиган хавф-хатардан ҳимоя қилиш ва радиоактив материалларни йўқ қилиш;

12) меҳнат ҳуқуқи, шу жумладан ишлаб чиқаришнинг ташкил этиш, меҳнатни муҳофаза қилиш ва ёллаш бўйича воситачилик қилиш, шунингдек, ижтимоий суғурталаш, шу жумладан ишсизликдан суғурталаш;

13)⁴ таълимга маблағ ажратишни тартибга солиш ва илмий тадқиқотларга қўмаклашиш;

14) мажбурий равишда мусодара қилиш ҳуқуқи; чуққи у 73 ва 74-моддаларда тилга олиб ўтилган ишларга тааллуқлидир;

15) ерлар, табиий бойликлар ва ишлаб чиқариш воситаларини жамоат мулки қилиб ёки ижтимоий хўжалиkning бошқа шаклларига топшириш;

16) иқтисодий ҳукмронлик билан суинистёмол қилишга барҳам бериш;

17) қишлоқ ва ўрмон хўжалигидаги ишлаб чиқаришга қўмаклашиш; озиқ-овқат билан таъминлаш, қишлоқ ва ўрмон хўжалиги маҳсулотларини ташиб келти-

¹ 1993 йил 20 декабрдаги қонун таҳририда.

² 1993 йил 20 декабрдаги қонун билан киритилган.

³ 1994 йил 30 августдаги қонун таҳририда.

⁴ 1969 йил 12 майдаги қонун таҳририда.

риш ва четга чиқариш, очиқ денгизда ва соҳил яқинидаги сувларда балнқ овлаш, соҳилни муҳофаза қилиш;

18) ер участкаларининг обороти, ер ҳуқуқи ва қишлоқ хўжалик ижараси, шунингдек, уй-жой иши, жойлашиш, ижтимоий турмуш;

19) одамлар ва ҳайвонларнинг умумхавфли ҳамда юқумли касалликларга учрашига қарши кураш тадбирлари, шифокорлик ва бошқа тиббиёт касбларига ҳамда даволашга рухсат этиш, дори-дармонлар, даволаш ва гиёҳвандлик воситалари ҳамда заҳарларнинг муомалада бўлиши;

19а)¹ касалхоналарни хўжалик жиҳатидан таъминлаш ва уларга кўрсатиладиган ёрдам учун тарифларни тартибга солиш;

20)² муомаладаги озиқ-овқат ва тансиқ таомларни, биринчи эҳтиёж ашёлариши, ем-хашак, қишлоқ ва ўрмон хўжалиги учун уруғлик ва кўчат материалларини ҳимоя қилиш, ўсимликларни касалликдан ва зараркурандалардан ҳимоя қилиш, ҳайвонларни ҳимоя қилиш;

21) очиқ денгиздаги ва соҳил яқинидаги сувларда кема қатнови, шунингдек денгизда кема қатнови белгилари, ички сувларда кема қатнови, метеорология хизмати, денгиз каналлари ва умумий аҳамиятга эга бўлган ички сув йўллари;

22)³ йўл ҳаракати, автомобил транспорт воситаларининг жамоат йўлларида фойдалангани учун йиғимлар ундириш ва уларни тақсимлаш;

23)⁴ Федерациянинг темир йўллари ҳисобланмайдиган рельсли йўллар (фуникулёрлардан ташқари);

24)⁵ чиқиндиларни йўқ қилиш, ҳавони ифлосланишдан муҳофаза қилиш ва шовқинга қарши кураш олиб бориш.

74а-модда⁶.

(1) Рақобат қилувчи қонунлар яна хизмат ва сadoқат соҳасида оммавий-ҳуқуқий муносабатда бўлувчи шахсларга ҳақ тўлаш ва уларни таъминлашга ҳам татбиқ этилади, чунки Федерация 73-модданинг 8-бан-

¹ 1969 йил 12 майдаги қонун билан киритилган.

² 1971 йил 18 мартдаги қонун таҳририда.

³ 1969 йил 12 майдаги қонун таҳририда.

⁴ 1993 йил 20 декабрдаги қонун таҳририда.

⁵ 1972 йил 12 апрелдаги қонун билан киритилган.

⁶ 1971 йил 18 мартдаги қонун билан киритилган.

дига мувофиқ мутлақ қонун чиқарувчилик ваколатига эга эмас.

(2) Биринчи абзацга мувофиқ чиқариладиган Федерал қонунларга Бундесратнинг розилигини олиш керак бўлади.

(3) 73-модданинг 8-бандига мувофиқ чиқариладиган федерал қонунларга ҳам Бундесратнинг розилигини олиш керак бўлади, чунки улар ҳақ тўлаш ва таъминлашни, шу жумладан лавозим маошларини ёки бошқа энг кам ва энг кўп ставкаларнинг тузилиши ҳамда уларни ҳисоблаш мезонларини белгилаб беради, булар биринчи абзацга мувофиқ федерал қонунларда назарда тутилган.

(4) Биринчи ва иккинчи абзацлар тегишли равишда ўлкаларнинг судьяларига ҳақ тўлаш ва уларни таъминлашга ҳам татбиқ этилади. 98-модданинг биринчи абзацига мувофиқ чиқариладиган қонунларга тегишли равишда, учинчи абзац қўлланади.

75-модда.

Федерация, 72-моддада назарда тутилган шарт-шароитлар мавжуд бўлганда, қуйидаги масалалар юзасидан намунавий йўл-йўриқлар чиқариш ҳуқуқига эгадир;

1)¹ ўлкалар, жамоалар ва оммавий ҳуқуққа эга бўлган бошқа корпорацияларда оммавий хизматда бўлувчи шахсларнинг ҳуқуқий аҳволи; чунки 74а-моддада бошқа йўл-йўриқлар берилмаган;

1а)² олий таълимнинг умумий тамойиллари;

2) матбуот ва кинонинг умумий аҳволи;

3) ов қилиш, табиатни муҳофаза қилиш ва ландшафтлар³ тўғрисида ҳамхўрлик қилиш;

4) ерни тақсимлаш, жойларни ташкил этиш ва сув режими;

5) аҳолини рўйхатга олиш ва шахсий гувоҳнома-лар бериш.

76-модда.

(1) Қонун лойиҳалари Бундестагга федерал Ҳукумат, Бундестаг аъзолари ёки Бундесрат томонидан киритилади.

¹ 1971 йил 18 мартдаги қонун таҳририда.

² 1969 йил 12 майдаги қонун билан киритилган.

³ Ландшафт — географик манзара.

(2)¹ Федерал Ҳукумат лойиҳалари аввало Бундесратга киритилиши керак. Бундесрат бу лойиҳалар ҳақида олти ҳафта мобайнида фикр билдириш ҳуқуқига эгадир. Федерал Ҳукумат лойиҳани Бундесратга юбориш чоғида, уни алоҳида шошилишч деб белгиллаган бўлса, у (Федерал Ҳукумат) уч ҳафта ўтгандан кейин лойиҳани Бундестагга (хатто у ҳақда Бундесратнинг фикри олинмаган бўлса ҳам) топшириши мумкин; Бундесратнинг фикри олинishi билан лойиҳа дарҳол Бундестагга юборишли лозим.

(3)² Бундесрат лойиҳалари федерал Ҳукумат орқали уч ой ичида Бундестагга юборилиши лозим. У лойиҳалар юзасидан ўз нуқтан назарийи билдириши шарт.

77-модда.

(1) Федерал қонунлар Бундестаг томонидан қабул қилинади. Қабул қилинган қонунлар Бундестаг президенти томонидан дарҳол Бундесратга топширилиши лозим.

(2)³ Бундесрат қабул қилинган қонунни олгандан кейин уч ҳафта мобайнида лойиҳаларни биргаликда муҳокама қилиш учун Бундестаг ва Бундесрат аъзоларидан ташкил топган комитетни чақиришни талаб қилиши мумкин. Бу комитет таркиби ва у бажарадиган иш тартиби Бундестаг қабул қиладиган ва Бундесрат томонидан маъқулланиши керак бўлган регламент билан тартибга солинади. Мазкур комитет таркибига кирувчи Бундесрат аъзолари кўрсатмалар билан боғлиқ эмас. Агар қонунни қабул қилиш учун Бундесратнинг розилиги талаб қилинса, Бундестаг билан федерал Ҳукумат комитетни чақиришни талаб қилишлари мумкин. Борди-ю, комитет қабул қилинган қонун лойиҳасига ўзгаришлар киритишни таклиф этса, Бундестаг яна қарор қабул қилиши лозим.

(3)⁴ Агар қонунни қабул қилиш учун Бундесратнинг розилиги талаб қилинмаса, Бундесрат иккинчи абзацда кўрсатилган жараён тугагандан кейин икки ҳафта мобайнида Бундестаг қабул қилган қонунга қарши норозилик билдириши мумкин. Норозилик билдириш муддати иккинчи абзацнинг охириги жумласида кўрсатил-

¹ 1968 йил 15 ноябрдаги қонун таҳририда.

² 1969 йил 17 июлдаги қонун таҳририда.

³ 1968 йил 15 ноябрдаги қонун таҳририда.

⁴ 1968 йил 15 ноябрдаги қонун таҳририда.

ган ҳолларда Бундестагнинг янги қарори келиб тушган жундан, қолган барча ҳолларда эса — иккинчи абзацда назарда тутилган комитет раисининг ахбороти келиб тушган кундан ҳисобланади.

(4) Агар норозилик Бундесратнинг кўпчилик овози билан қабул қилинган бўлса, у Бундестаг аъзолари кўпчилигининг қарори билан рад қилиниши мумкин. Агар Бундесрат ўз овозларининг камида учдан икки қисмидан иборат кўпчилик билан норозиликни қабул қилган бўлса, унинг Бундестаг томонидан рад этилиши учун овозларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги, лекин камида Бундестаг аъзоларининг кўпчилиги бўлиши талаб қилинади.

78-модда.

Бундестаг томонидан қабул қилинган қонун, агар уни Бундесрат маъқулласа, 77-модданинг 2-абзацига мувофиқ талаб қўймаса, 77-модданинг учинчи абзацида назарда тутилган муддат мобайнида норозилик билдирмаса ёки бундай норозиликни қайтариб олса, ёхуд норозилик Бундестаг томонидан рад қилинган бўлса, кучга кирган ҳисобланади.

79-модда.

(1) Асосий қонун фақат асосий қонун матнини махсус равишда ўзгартира ёки тўлдира оладиган қонун билангина ўзгартирилиши мумкин. Мавзун Федератив Республикада аҳволни тинч йўл билан ҳал қилиш, тинч йўл билан ҳал қилишни тайёрлаш, босқинчилик-ҳуқуқий режимни тўхтатиш ёки Федератив Республика мудофаасига хизмат қилишдан иборат бўлган халқаро шартномалар тузилганда, Асосий қонуннинг қоидалари бундай шартномалар тузиш ва уларнинг кучга киришига зид келмаслигини тасдиқлаш учун ушбу Асосий қонун матнини тўлдиришнинг ўзи кифоя қилади, у ана шундай тасдиқлаш билан чекланади¹.

(2) Бундай қонунга Бундестаг аъзоларининг учдан икки қисми ва Бундесрат овозларининг учдан икки қисми розилик билдириши шарт.

(3) Ушбу Асосий қонундаги Федерацияни ўлкаларга бўлишга, ўлкаларнинг қонун чиқаришда иштирок этиши тамойилларига ёки 1 ва 20-моддаларда белгиланган

¹ 1993 йил 20 декабрдаги ва 1994 йил 30 августдаги қонулар таҳририда.

тамоийилларга дахлдор тарзда ўзгартиришга йўл қўйилмайди.

80-модда.

(1) Қонун федерал Ҳукуматни, федерал министрни ёки ўлкаларнинг ҳукуматларини ҳуқуқий қарорлар қабул этишга вакил қилиши мумкин. Бунда қонун берилган ваколатнинг мазмуни, мақсади ва ҳажминини белгилаб бериши лозим.

Қарорда ваколатнинг ҳуқуқий асоси кўрсатиб ўтилиши шарт. Агар қонунда ваколатларни бундан кейини ҳам топшириш назарда тутиладиган бўлса, у ҳолда ваколатларни топшириш учун ҳуқуқий қарорнинг бўлиши талаб этилади.

(2) Бундесрат розилик берадиган қарорларга, агар федерал қонунда бошқа нарсалар айтилмаган бўлса, федерал Ҳукуматнинг ёки федерал министрнинг федерал темир йўллардан фойдаланишдаги асосий тамоийиллар ва тарифлар ҳақидаги, Федерация темир йўлларидан почта ва телекоммуникациялар хизматидан фойдаланиш ҳуқуқи тўғрисидаги асосий қондаларни ҳақидаги, темир-йўллар қурилиши ва улардан фойдаланиш тўғрисидаги асосий ҳуқуқий қарорлари, шунингдек, федерал қонунлар асосида чиқариладиган ҳуқуқий қарорлар ҳам кирази. Бу қарорларга Бундесрат розилик бериши керак ёки улар Федерация топшириғи билан ўлкалар томонидан бажарилади ёхуд ўз ваколати тартибида адо этилади.

80а-модда¹

(1) Агар ушбу асосий Қонунда ёки мудофаа ҳақидаги федерал қонунда, шу жумладан фуқаро аҳлини ҳимоя қилиш ҳақидаги қонунда белгиланишича, ҳуқуқий йўл-йўриқлар фақат ушбу модда туфайли татбиқ этилиши мумкин бўлса, у ҳолда уларнинг мудофаа ҳолатидан ташқари татбиқ этилишига фақат башарти Бундестаг танглик ҳолати бошланганини қайд қилсагина ёки татбиқ этилишига махсус розилик берсагина, йўл қўйилади. 12а-модданинг бешинчи абзаци биринчи жумласида ва олтинчи абзацининг иккинчи жумласида кўрсатиб ўтилган танглик ҳолатининг қайд қилиниши ва махсус розилик берилиши берилган овозларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиكنи талаб қилади.

¹ 1968 йил 24 июндаги қонун билан киритилган.

(2) Агар Бундестаг талаб қилса, биринчи абзацда кўрсатиб ўтилган ҳуқуқий йўл-йўриқлар асосидаги чора-тадбирлар бекор қилиниши лозим.

(3) Биринчи абзацдан чиққан ҳолда бундай ҳуқуқий йўл-йўриқларнинг татбиқ этилишига халқаро орган томонидан иттифоқ шартномаси доирасида федерал Ҳукуматнинг розилиги билан қабул қилинган қарор асосида ва доирасида йўл қўйилади. Ушбу абзац асосида кўрилган чора-тадбирлар, агар буни Бундестаг ўз аъзоларининг кўпчиликлари овози билан талаб қилса, бекор қилиниши лозим.

81-модда.

(1) Агар 68-моддада назарда тутилган ҳолда Бундестаг тарқатиб юборилмаса, федерал Президент федерал Ҳукуматнинг таклифи ва Бундесратнинг розилиги билан Бундестаг томонидан рад қилинган қонун лойиҳасига нисбатан (гарчи федерал Ҳукумат бу қонун лойиҳасини кечиктириб бўлмайдиган лойиҳа деб белгиллаган бўлса ҳам) қонун чиқариш зарурати ҳоллари деб эълон қилиши мумкин. Бу ҳол, шунингдек, бирон-бир қонун лойиҳасини бекор қилишга ҳам татбиқ этилади (ҳатто федерал Канцлер бу Қонун лойиҳаси билан 68-моддада назарда тутилган ўз таклифини боғлиқ деб ҳисобласа-да).

(2) Агар Бундестаг қонун чиқариш зарурати ҳолати эълон қилингандан кейин қонун лойиҳасини яна рад этса ёки уни Федерал Ҳукумат учун мақбул бўлмаган тахрирда қабул қилса, у ҳолда, агар уни Бундесрат маъқулласа, қонун кучга кирган ҳисобланади. Бу ҳол, шунингдек, лойиҳа янгидан киритилгандан кейин тўрт ҳафта давомида уни Бундестаг қабул қилмаган ҳолат учун ҳам татбиқ этилади.

(3) Федерал Канцлер лавозимни эгаллаб турган даврда қонун чиқариш зарурати ҳолати биринчи марта эълон қилингандан кейин, мазкур модданинг 1 ва 2-абзацларига кўра, олти ой мобайнида Бундестаг рад қилган бошқа ҳар қандай қонун лойиҳаси қабул қилиниши мумкин. Бу муддат тугагандан кейин ўша федерал Канцлер лавозимда бўлган даврда бундай ҳолатни яна эълон қилишга йўл қўйилмайди.

(4) Асосий қонун 2-абзацга мувофиқ қабул қилинган қарор асосида ўзгартирилиши ҳам қисман ёки тў-

лиқ бекор қилиниши ёхуд тўхтатиб қўйилиши ҳам мумкин эмас.

82-модда.

(1) Ушбу Асосий қонун йўл-йўриқлари асосида кучга кирган қонунлар контрассигнация қилингандан кейин федерал Президент томонидан расмийлаштирилади ва «Бундесгезетцблатт»¹да эълон қилинади. Ҳуқуқий қарорлар уларни чиқарган органлар томонидан имзоланади, расмийлаштирилади ва, агар қонунда бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса, «Бундесгезетцблатт»да босиб чиқарилади.

(2) Ҳар бир қонун ва ҳар бир ҳуқуқий қарорда улар кучга кирган кун кўрсатиб ўтилган бўлиши лозим. Бундай кўрсатма мавжуд бўлмаган тақдирда қонун ва қарорлар «Бундесгезетцблатт»нинг тегиншли сони чиққандан кейин ўн тўртинчи кун кучга қиради.

VIII. Федерал қонунларнинг ижро этилиши ва федерал маъмурият

83-модда

Ўлкалар федерал қонунларни мустақил равишда ижро этадилар, чунки ушбу Асосий қонунда бошқа нарсалар белгиланмади ёки уларга йўл қўйилмайди.

84-модда.

(1) Агар ўлкалар Федерал қонунларни мустақил равишда ижро этар эканлар, улар ҳам ҳокимиятларни ва маъмурий жараёни ташкил этишни тартибга солидилар, чунки федерал қонунлар Бундесрат розилиги билан бошқа нарсаларни белгиламаган.

(2) Федерал Ҳукумат Бундесратнинг розилиги билан умумий маъмурий йўл-йўриқлар чиқариши мумкин.

(3) Федерал Ҳукумат ўлкаларнинг федерал қонунларни амалдаги ҳуқуққа мувофиқ ижро этишларини назорат қилишни амалга оширади. Ана шу мақсадда федерал Ҳукумат ўлкаларнинг юқори ҳокимиятларига вакиллар юбориши, уларнинг розилиги билан ёки бундай розилик бериш рад қилинган тақдирда эса Бундесрат розилиги билан қуйи ҳокимиятларга ҳам вакиллар юбориши мумкин.

¹ Федерал қонунлар ахборотномаси.

(4) Агар ўлкаларнинг федерал қонунларни бажариш вақтида федерал Ҳукумат томонидан аниқланган камчиликларни тугатилмаса, у ҳолда Федерал Ҳукуматнинг ёки ўлканинг таклифи билан Бундесрат ўлканинг ҳуқуқ нормасини бузган ёки бузмаганлигини ҳал қиладди. Бундесратнинг қарори устидан федерал конституциявий судга шикоят қилиш мумкин.

(5) Бундесрат томонидан маъқулланиши керак бўлган федерал қонун алоҳида ҳолларда Федерал қонунларни ижро этиш бўйича Федерал Ҳукуматга муайян кўрсатмалар бериш ваколатини топшириши мумкин. Улар ўлкаларнинг юқори ҳокимиятларига юборилиши лозим, Федерал Ҳукумат кечиктириб бўлмайдиган деб ҳисоблаган ҳоллар бундан мустаснодир.

85-модда.

(1) Агар ўлкалар Федерал қонунларни Федерация топшириғи билан ижро этсалар, у ҳолда ҳокимиятларни ташкил этиш ўлкалар ихтиёрида қолади, чунки Федерал қонунлар Бундесратнинг розилиги билан бошқа нарсаларни белгиламаган.

(2) Федерал Ҳукумат Бундесратнинг розилиги билан умумий маъмурий йўл-йўриқлар чиқариши мумкин, у амалдорлар ва хизматчилар тайёрлашни бир хил асосларда тартибга солиши мумкин. Уртача мақомдаги ҳокимиятларнинг раҳбарлари Федерал Ҳукумат розилиги билан тайинланиши лозим.

(3) Ўлкаларнинг ҳокимиятлари Федерациянинг ваколатли юқори ҳокимиятлари кўрсатмаларига бўйсунадилар. Кўрсатмалар ўлкаларнинг ҳокимиятларига юборилиши лозим, Федерал Ҳукумат кечиктириб бўлмайдиган деб ҳисоблаган ҳоллар бундан мустаснодир. Ўлкаларнинг юқори ҳокимиятлари кўрсатмаларнинг бажарилишини таъмин этишлари лозим.

(4) Федерал назорат ижро этишнинг қонунийлиги ва мақсадга мувофиқлигига ҳам татбиқ этилади. Федерал Ҳукумат бу мақсадларда ҳисоботлар тайёрлаш ва ҳужжатлар тақдим этишни, барча ҳокимиятларга вакиллар юборишни талаб қилиши мумкин.

86-модда.

Агар қонунларни ижро этиш Федерация томонидан ўз федерал маъмурияти ёки ўзига бўйсунган корпора-

иния ёхуд оммавий ҳуқуқ муассасалари воситачилиги орқали амалга ошириладиган бўлса, у ҳолда Федерал Ҳукумат, қонун томонидан махсус буёртимаслиги сабабли, умумий маъмурий фармойишлар чиқаради. У, агар қонунда бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса, ҳокимиятларини ташкил этишини тартибга солиб туради.

87-модда.

(1)¹ Ташқи хизмат кўрсатиш, федерал Мажлисин бошқариши ва 89-моддага мувофиқ Федерал сув йўллари ва кемалар қатновиши бошқариш ўзининг қуйи маъмурий бўғинларига эга бўлган федерал маъмуриятгагина тааллуқлидир. Федерал қонун Конституцияни муҳофаза қилиш ҳамда куч ишлатиш йўли билан ёки шунга қаратилган тайёргарлик ҳаракатлари билан Германия Федератив Республикасининг унинг ташқи манфаатларига таҳдид солаётган федерал ҳудудга интилишлардан химоя қилиш учун федерал чегара ҳокимиятларининг полициянинг маълумот ва ахборот бериш марказий органларини, жинсий полицияни ва маълумотлар тўплашии таъсис этиши мумкин.

(2) Федерацияга бевосита бўйсунувчи оммавий ҳуқуқ корпорациялари сифатида ижтимоий сўғурта муассасалари иш олиб боради, уларнинг ваколат доираси битта ўлкадан ташқари ҳудудларга ҳам тарқалади.

(3) Бундан ташқари, Федерацияга қонун чиқариш ҳуқуқи бериладиган масалалар юзасидан Федерал қонун юқори мустақил Федерал ҳокимиятлар ва бевосита Федерацияга бўйсунадиган янги оммавий ҳуқуқ корпорациялари ва муассасалари таъсис этилиши мумкин. Агар Федерация олдида у қонун чиқариш ҳуқуқига эга бўлган тармоқларда янги вазифалар қўндаланг бўлиб турадиган бўлса, у ҳолда Бундесратнинг розилиги ва Бундестаг аъзолари кўнчилигининг розилиги билан зарур ҳолларда ўрта ва қуйи даражаларга тааллуқли Федерал ҳокимиятлар таъсис этилиши мумкин.

87а-модда².

(1) Федерация ўз мудофааси учун қуролли кучлар

¹ Биринчи жумла 1972 йил 28 июлдаги, 1993 йил 20 декабрдаги, 1994 йил 30 августдаги қонулар таҳририда; иккинчи жумла 1972 йил 28 июлдаги қонун таҳририда берилган.

² 19.6.1994 йил 19 мартдаги қонун билан киритилган ва 1972 йил 28 июлдаги қонун билан ўзгартирилган.

ташқил этади. Уларнинг сони ва ташқил этишга доир асосий хусусиятлари бюджет билан мувофиқлаштириб олинishi лозим.

(2) Қуrolли кучлардан мудофаадан ташқари ушбу Асосий қонун билан аниқ йўл қўйиладиган ҳоллардагина фойдаланиш мумкин.

(3) Мудофаа ва тағлиқ ҳолатлари рўй берган ҳолларда қуrolли кучларга фуқаро объектларини ҳимоя қилиш ва ҳаракатини тартибга солиш билан боғлиқ вазифаларни ҳал этиш ваколатлари берилади, чунки булар уларнинг мудофаа соҳасидаги вазифаларни бажаришлари учун талаб қилинади. Бундан ташқари, мудофаа ва тағлиқ ҳолатлари рўй берганда қуrolли кучларга фуқаро объектларини ҳимоя қилиш вазифаси юклатилиши мумкин, бу иш полиция тадбирларини қўллаб-қувватлаш тарзида ўтказилади; бунда қуrolли кучлар ваколатли ҳокимиятлар билан ҳамкорлик қилдилар.

(4) Федерациянинг ёки ўлкалардан бирининг эркин демократик тузум негизларига таҳдид соладиган хавфларни даф қилиш учун федерал Ҳукумат, агар 91-модданинг иккинчи абзацида кўрсатиб ўтилган шарт-шароитлар мавжуд бўлса ва агар полиция кучлари ҳамда федерал чегара соқчилиги кучлари етарли бўлмаса, фуқаро объектларини ҳимоя қилишда ва уюшган ҳамда жангсвор қуrol-яроғларга эга бўлган гуруҳларга қарши кураш олиб бориш учун полиция ва федерал чегара соқчилигига ёрдам кўрсатиш учун қуrolли кучлардан фойдаланиши мумкин. Қуrolли кучларнинг ҳаракатлари, агар буни Бундестаг ёки Бундесрат талаб қилса, тўхтатилиши лозим.

37-б-модда.¹

(1) Федерал ҳарбий бошқарув ўзининг федерал маъмурияти, ўзининг қўйи маъмурий бўғинлари томонидан амалга оширилади. Унинг вазифасига қуrolли кучларнинг шахсий таркиби ва уларнинг моддий эҳтиёжларини бевосита қондириш масалалари киради. Зарар кўрганларга ғамхўрлик қилиш ва қурилиш вазифалари федерал ҳарбий бошқарма зиммасига Бундесрат томонидан маъқулланган Федерал қонун билангина юклатилиши мумкин. Федерал ҳарбий бошқарма учинчи шахсларнинг ҳуқуқларига аралашиши ҳақидаги қонуни-

¹ 1953 йил 19 мартдаги қонун билан киритилган.

лар ҳам Бундестаг томонидан маъқулланиши керак; бу ҳол шахсий таркибга таалуқли қонунларга дахлдор эмас.

(2) Қолган ҳолларда мудофаа масалаларига онд федерал қонунларда, шу жумладан ҳарбий хизматни алмаштириш тўғрисидаги ва фуқаро аҳолини ҳимоя қилиш ҳақидаги қонунларда Бундесратнинг маъқулланиши билан федерал қонунлар тўлиқ равишда ёки қисман ўз федерал маъмурияти томонидан ўзининг қуйи маъмурий бўғинларни билан ёки федерация топшириғига кўра ўлкалар томонидан ижро этилаётганлиги аниқланиши мумкин. Агар бундай қонунлар Федерация топшириғига кўра ўлкалар томонидан ижро этилаётган бўлса, улар Бундесратнинг маъқулланиши билан шу парсани аниқлашлари мумкинки, 85-модда асосида Федерал Ҳукуматга ва Федерациянинг ваколатли юқори ҳокимиятларига тегишли бўлган ваколатлар тўлиқ равишда ёки қисман юқори федерал ҳокимиятларга топширилиши мумкин; шу билан бирга мазкур ҳокимиятлар томонидан чиқариладиган умумий маъмурий йўл-йўриқлар 85-моддадаги иккинчи абзацининг биринчи жумласига мувофиқ Бундесрат томонидан маъқулланиши шарт эмаслиги аниқланиши мумкин.

87с-модда¹

74-модданинг 11а-банди асосида қабул қилинадиган қонунлар Бундесратнинг маъқулланиши билан бу қонунларни ижро этиш ўлкалар томонидан Федерациянинг топшириғи билан амалга оширилишини аниқлаши мумкин.

87d-модда²

(1)³ Ҳаво алоқасини бошқариш ҳақиқатда Федерал маъмурият таркибига киради. Федерал қонун оммавий ё хусусий ҳуқуқни ташкил этиш шаклини аниқлайди.

(2) Бундесрат розилик бериши лозим бўлган Федерал қонун ҳаво алоқасини бошқариш вазифаларини Федерация топшириғига мувофиқ ўлкаларга юклаши мумкин.

87е-модда⁴

(1) Федерациянинг темир йўлларидаги алоқани Фе-

¹ 1959 йил 23 декабрдаги қонун билан киритилган.

² 1961 йил 6 февралдаги қонун билан киритилган.

³ 1992 йил 21 июлдаги қонун таҳририда.

⁴ 1993 йил 20 декабрдаги қонун билан киритилган.

дерациянинг ўзи бошқаради. Федерал қонун чиқариш воситасида темир йўл алоқасини бошқариш соҳасидаги вазифалар ўлкаларга топширилиши мумкин.

(2) Федерал қонунга мувофиқ Федерация ўз темир йўлларида ташқарига чиқадиган темир йўл алоқасини бошқариш соҳасидаги вазифаларни амалга оширади.

(3) Федерациянинг темир йўллари хусусий ҳуқуққа доир хўжалик корхонаси сифатида бошқарилади; улар Федерация мулки ҳисобланади чунки хўжалик корхонасининг фаолияти рельс йўлларини қуриш, сақлаш ва ишлатишни ўз ичига олади. Федерациянинг корхоналарда иштирок этишини топшириш иккинчи жумлага мувофиқ қонун воситасида амалга оширилади; бу корхоналарда иштирок этишнинг катта қисми Федерация ихтиёрида қолади. Тафсилотлари федерал қонун билан тартибга солинади.

(4) Федерация умумий фаровонлик талабларини, хусусан Федерациянинг темир йўлларидаги рельс йўлларини қуриш ва сақлашдаги алоқаларга бўлган эҳтиёжларни ҳисобга олади, чунки улар йўловчи алоқасига тааллуқли эмас. Тафсилотлари федерал қонун билан тартибга солинади.

(5) 1—4-абзацлар асосида чиқариладиган Қонунлар Бундесрат томонидан маъқулланиши керак. Федерация темир йўлларининг рельс йўлларини туташтириш, тақсимлаш ва фойдаланишга топширишни тартибга соладиган ёки йўловчилар алоқасига тааллуқли бўлган қонунларга ҳам Бундесрат розилигини олиш керак бўлади.

87f-модда.¹

(1) Бундесратнинг розилиги билан қабул қилинадиган федерал қонун бутун Федерал ҳудудга почта ва телекоммуникациялар хизмати томонидан кўрсатиладиган тегишли ва етарли даражадаги хизматларнинг тарқалишини кафолатлайди.

(2) Биринчи абзацда кўрсатиб ўтилган хизматлар Германия Федерал почтасининг мол-мулкидан фойдаланиш асосида ташкил топган корхоналарнинг хусусий тадбиркорлик фаолияти тарзида кўрсатилади. Почта алоқалари ва телекоммуникациялар соҳасидаги суверен ваколатлар Федерация томонидан бошқарилиши керак.

¹ 1994 йил 30 августдаги қонун билан киритилган.

(3) 2-абзацининг иккинчи жумласи қоидаларидан қатъи назар, Федерация оммавий ҳуқуқ Федерал муассасаси орқали уларнинг федерал қонунга мувофиқ Германия Федерал почтаси мол-мулкидан фойдаланишлари натижасида ваколатларга нисбатан айрим вазифаларни бажаради.

88-модда¹.

Федерация федерал банк сифатида валюта — эмиссия банкини таъсис этади. Унинг Европа иттифоқи доирасидаги вазифалари ва ваколатлари Европа марказий банкига берилиши мумкин, у мустақил бўлиб, унинг биринчи даражали мақсади нархларнинг барқарорлигини таъминлашдан иборат.

89-модда.

(1) Федерация аввалги империя сув йўлларининг мулкдори ҳисобланади.

(2) Федерация ўзига тегишли ҳокимиятлар орқали сув йўлларини бошқаради. Федерация ички кема қатнови соҳасида битта ўлка доирасидан четга чиқадиган ҳудудда давлат функцияларини бажаради, денгиз кема қатнови соҳасида ўзига қонун билан юкланган функцияларни бажаради. Федерация федерал сув йўлларини бошқаришни улар битта ўлка ҳудудни доирасида жойлашгани учун Федерация тоншириғи билан мазкур ўлка таклифи бўйича унга тонширишни мумкин. Агар сув йўли бир неча ўлкалар ҳудудни орқали ўтса, Федерация уни бошқаришни манфаатдор ўлкалар таклиф қилган ўлкага тонширишни мумкин.

(3) Сув йўлларини бошқаришда, уларни ривожлантириш ва барпо этишда ўлкалар билан келишилган ҳолда табиатни муҳофаза қилишга ва сув ҳўжалиғи эҳтиёжларига рўя қилиниши лозим.

90-модда.

(1) Федерация аввалги империя автострадалари ва империя шоссе йўлларининг мулкдори ҳисобланади.

(2) Федерал автострадалар ва бошқа узоқ масофага чўзилган федерал шоссе йўлларини Федерация тоншириғига биноан ўлкалар ёки ўлкаларнинг ҳуқуқини

¹ Иккинчи жумла 1992 йил 21 декабрдан қонун билан киритилган.

ҳисобга олган ҳолда ваколатли ўзини ўзи бошқарувчи корпорациялар идора қилади.

(3) Федерация ўлка таклифи билан мазкур ўлка ҳудудига жойлашган Федерал автострадаларнинг узоқ масофага чўзилган шоссе йўлларини ўз Федерал бошқарувига қабул қилиши мумкин.

91-модда¹

(1) Федерация ёки бирон бир ўлканинг ҳаётига ёки унинг эркин демократик тузуми асосларига таҳдид солаётган хавф-хатарни даф қилиш учун ўлка бошқа ўлкаларнинг полиция кучларини, шунингдек бошқа бошқармаларнинг ва федерал чегара соқчилигининг кучлари ҳамда муассасаларини даъват қилиши мумкин.

(2) Агар хавф-хатарга дуч келаётган ўлканинг ўзи бу хавф-хатарга қарши курашга тайёр ёки қодир бўлмаса, Федерал Ҳукумат бу ўлкадаги полицияни ва бошқа ўлкаларнинг полиция кучларини ўз фармойишига бўйсундириши, шунингдек, Федерал чегара соқчилиги бўлинмаларидан фойдаланиши мумкин. Бу фармойиш хавф-хатар тугатилгандан кейин, бундан ташқари, Бундесратнинг талаби билан ҳар қандай вақтда бекор қилиниши керак. Агар хавф-хатар биттадан ортиқ ўлка ҳудудига ёйиладиган бўлса, Федерал Ҳукумат самарали кураш олиб бориш учун талаб қилинадиган даражада ўлкалар ҳукуматларига кўрсатмалар бериши мумкин; биринчи ва иккинчи жумла бунга тааллуқли эмас.

VIIIa. Умумий вазифалар²

91a-модда

(1) Агар ўлкаларнинг вазифалари бутун миллий бирлик учун аҳамиятли бўлса ва Федерациянинг иштирок этиши қўйидаги соҳаларда турмуш шаронтини яхшилаш учун (умумий вазифалар) талаб қилинса Федерация ўлкалар вазифаларини бажаришда иштирок этади:

1) олий ўқув юртларини кенгайтириш ва қуриш, шу жумладан улар ҳузурида клиникалар қуриш;³

2) минтақавий иқтисодий тузилмани яхшилаш;

3) аграр тузилмани яхшилаш ва соҳилбўйи минтақаларини ҳимоя қилиш.

¹ 1968 йил 24 июндаги қонун таҳририда.

² Бўлим 1969 йил 12 майдаги қонун билан киритилган.

³ 1970 йил 31 июлдаги қонун таҳририда.

(2) Умумий вазифалар Бундесратнинг розилиги билан федерал қонун асосида батафсилроқ тартибга солинади. Бу қонун мазкур вазифаларни бажаришнинг умумий тамойилларини ўз ичига олиши лозим.

(3) Бу қонун биргаликдаги намунавий режалаштириш учун иш тартиби ва муассасаларга тааллуқли бўлган қондаларни ўз ичига олади. Бирон бир лойиҳани намунавий режалаштиришга киритишда бу лойиҳа қайси ўлканинг ҳудудида амалга ошириладиган бўлса, ўша ўлканинг розилиги керак бўлади.

(4) Биринчи абзацининг 1 ва 2-бандларида кўрсатилган ҳолларда федерация ҳар бир ўлкадаги харажатларнинг ярмини ўз зиммасига олади. Биринчи абзацининг 3-бандида назарда тутилган ҳолларда Федерация кам деганда харажатларнинг ярмини ўз зиммасига олади; бундай ишда иштирок этиш барча ўлкалар учун ягона асосда белгиланиши лозим. Тафсилотлари қонун билан тартибга солинади. Маблағлар ажратиш федерация ва ўлкаларнинг бюджетларида белгилаб қўйилиши лозим.

(5) Федерал Ҳукумат ва Бундесрат, ўз талабларига кўра, умумий вазифаларнинг бажарилишидан хабардор қилиб турилишлари лозим.

91b-модда.

Федерация ва ўлкалар таълим, илмий муассасаларга ёрдам бериш соҳаларида ва аҳамияти минтақа доираларидан четга чиқадиган илмий тадқиқотлар лойиҳаларини амалга оширишда битимлар тузиш йўли билан ҳаракат қилишлари мумкин. Харажатларни тақсимлаш битимлар билан тартибга солинади.

IX. Одил судлов

92-модда¹.

Суд ҳокимияти судьяларга ишониб топширилади; бу ҳокимиятни ушбу Асосий қонунда назарда тутилган Федерал судлар, Федерал конституциявий суд, шунингдек, ўлка судлари амалга оширади.

93-модда.

(1) Федерал Конституциявий суд қуйидаги ишларни ҳал этади:

1) Асосий қонун туфайли ёки юқори Федерал орган

¹ 1968 йил 18 июндаги қонун таҳририда.

регламенти билан ўз ҳуқуқларига эга бўлган юқори федерал органнинг ёки бошқа қатнашчиларнинг ҳуқуқлари ва вазифалари ҳажми тўғрисидаги баҳслар муносабати билан ушбу Асосий қонунни талқин қилиш тўғрисида;

2) Федерал ҳуқуқ ва ўлкалар ҳуқуқининг ушбу Асосий қонун билан расман ва ҳақиқатда бир-бирига мослиги ёки ўлка ҳуқуқининг бошқа федерал ҳуқуқ билан мослиги хусусидаги фикрлар ёки шубҳалар бир-биридан фарқ қилган тақдирда — федерал Ҳукумат, ўлка ҳукумати ёки Бундестаг аъзоларининг учдан бир қисми таклифи бўйича;

3) Федерация билан ўлкаларнинг ҳуқуқлари ва вазифалари тўғрисидаги фикрлар фарқ қилган тақдирда, хусусан ўлкаларнинг федерал ҳуқуқларни бажариши чоғида ва федерал назоратни амалга ошириш вақтида тафовутлар бўлганда;

4) оммавий-ҳуқуқий тарздаги бошқа тортишувлар бўйича, Федерация билан ўлкалар ўртасида, турли ўлкалар ўртасида ёки битта ўлка доирасида; чунки бошқа суд тартиби назарда тутилмаган;

4а)¹ оммавий ҳокимият менинг асосий ҳуқуқларимдан бирини ёки 20-моддада (4-абзац), 33, 38, 101, 103 ва 104 моддаларда мавжуд бўлган ҳуқуқларимдан бирини бузди, деб тасдиқловчи ҳар бир шахс томонидан бериладиган конституциявий шикоятлар тўғрисида;

4б)² Жамоалар ва жамоа бирлашмаларининг 28-моддада назарда тутилган ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи қонун томонидан бузилаётганлиги хусусидаги конституциявий шикоятлари тўғрисида, ўлкаларнинг қонунларига нисбатан эса ўлканинг конституциявий судига шикоят қилиниши мумкин эмас, деб шарт қўйилганда;

5) Ушбу Асосий қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда.

(2) Федерал конституциявий суд, сўнгра, федерал қонунлар томонидан унинг ихтиёрига берилган бошқа ҳолларда ҳам амал қилади.

94-модда.

(1) Федерал конституциявий суд Федерал судьялардан бошқа аъзолардан ташкил топади. Федерал Кон-

¹ 1969 йил 29 январдаги қонун билан киритилган.

² 1969 йил 29 январдаги қонун билан киритилган.

ституциявий суд аъзолари Бундестаг ва Бундесрат томонидан баравар миқдорда сайланади. Улар Бундестагнинг ҳам, Бундесратнинг ҳам, федерал Ҳукуматнинг ҳам, тегишли ўлка идораларининг ҳам таркибига мансуб бўлишлари мумкин эмас.

(2) Федерал қонун Конституциявий суднинг тузилишини ва ундаги суд юритиш тартибини тартибга солади ва унинг қарорлари қандай ҳолларда қонун кучига эга бўлишини белгилаб беради. Қонун конституциявий шикоят бериш шарти сифатида одатдаги суд тартиби имкониятлари тугашини ҳамда шикоятни қабул қилишнинг алоҳида тартибини белгилаб беради¹.

95-модда²

(1) Одил судловни умумий, маъмурий, молиявий, меҳнат ва ижтимоий адлия соҳаларига юбориш учун Федерация юқори суд палаталари сифатида федерал умумий палатани, федерал маъмурий судни, федерал молиявий палата, федерал меҳнат суди ва федерал ижтимоий судини таъсис этади.

(2) Бу судларнинг судьяларини тайинлаш тўғрисидаги масалани тегишли соҳа учун ваколатли бўлган министр судьяларни сайлаш бўйича комитет билан биргаликда ҳал қилади, бу комитет тегишли соҳалар учун ваколатли бўлган ўлкаларнинг министрларидан ва Бундестаг томонидан сайланадиган баравар миқдордаги аъзолардан ташкил топади.

(3) Суд ишлари бирлигини таъминлаш учун биринчи абзацда кўрсатиб ўтилган судларнинг биргаликдаги сенати ташкил этилиши мумкин. Тафсилотлари федерал қонун билан тартибга солинади.

96-модда³

(1) Федерация саноат мулкани ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиш ишлари юзасидан федерал суд таъсис этиши мумкин.

¹ Иккинчи жумла 1969 йил 29 январдаги қонун билан киритилган.

² 1968 йил 18 июндаги қонун таҳририда.

³ 96-модданинг дастлабки варианты 1968 йил 18 июндаги, қонун билан бекор қилинган. Ушбу модда 96а-модда бўлиб, 1956 йил 19 мартдаги қонун билан киритилган эди, унга 1961 йил 6 март, 1968 йил 18 июндаги, 1969 йил 12 майдаги ва 1969 йил 26 августдаги қонунлар билан ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритилган.

(2) Федерация қуrolли кучлар учун федерал судлар сифатида ҳарбий-жиноий судлар таъсис этиши мумкин. Бу судлар фақат мудрофаа ҳолати юз берган тақдирдагина жиноий юрисдикцияни амалга оширишлари, шунингдек, қуrolли кучлар таркибига мансуб бўлган, хорижга юборилган ёки ҳарбий кемаларда бўлган шахсларга нисбатан жиноий юрисдикцияни амалга оширишлари мумкин. Тафсилотлари федерал қонун билан тартибга солинади. Мазкур судлар федерал адлия министри ихтиёрида бўлади. Бу судларнинг касбий судьялари суд юритиш малакасига эга бўлишлари лозим.

(3) Биринчи ва иккинчи абзацларда кўрсатиб ўтилган судлар учун олий суд палатаси — федерал суд палатаси ҳисобланади.

(4) Федерация ўзи билан оммавий-ҳуқуқий хизмат муносабатида бўладиган шахслар учун ишларни интизомий суд ва шикоятлар бўйича суд йўли билан ҳал қилиш соҳасида федерал судлар таъсис этиши мумкин.

(5) 26-модданинг биринчи абзацида кўрсатилган соҳаларда ёки давлатни ҳимоя қилиш соҳасида жиноий суд ишларини юритиш учун федерал қонун Бундесратнинг маъқуллаши билан ўлкаларнинг судлари фсдерал юрисдикцияни амалга оширадиган ҳолларни назарда тутиши мумкин.

97-модда.

(1) Судьялар мустақилдирлар ва фақат қонунга бўйсунадилар.

(2) Режали равншда ва штат лавозимига доимий тайинланадиган судьялар фақат суд қарори туфайли ва фақат қонунда назарда тутилган асосда ва шаклда ўз истакларига қарши ваколатлари тугашидан олдин бўшатилишлари, лавозимдан вақтинча ва батамом четлаштирилишлари ёки бошқа жойга ўтказилишлари ва истеъфога чиқарилишлари мумкин. Қонунларда ёш чегараси белгиланиши мумкинки, бу ёшга етгандан кейин судьялар истеъфога чиқадилар. Суд ташкилоти ёки суд округлари ўзгарган тақдирда судьялар бошқа судга ўтказилишлари ёки лавозимдан озод қилинишлари мумкин, лекин бунда маошлари тўлиқ сақланиб қолади.

98-модда.

(1) Федерал судьяларнинг ҳуқуқий мавқен махсус федерал қонун билан тартибга солиниши лозим.

(2) Агар федерал судья хизмат чоғида ёки ундан ташқарида Асосий қонун тамойилларини ёки бирон бир Ўлканинг конституциявий тузумини бузса, федерал Конституциявий суд Бундестагининг таклифи билан ва Ўз аъзоларининг учдан икки қисмидан иборат кўпчилик билан бундай судьяни бошқа лавозимга ўтказиш ёки уни истеъфога бўшатиш тўғрисида фармойиш бериши мумкин. Асосий Қонунларни бузиш қасддан содир этилган тақдирда лавозимдан олиб ташлашга қарор қилиниши мумкин.

(3)¹ Ўлкалардаги судьяларнинг ҳуқуқий мавқеи Ўлкаларнинг махсус қонунлари билан тартибга солиниши лозим. Федерация намунавий йўл-йўриқлар белгилаши мумкин, чунки 72а-модданинг тўртинчи абзацида бошқа нарсалар назарда тутилмаган.

(4) Ўлкалар, Ўлкалардаги судьяларни тайинлаш тўғрисидаги масалани адлия министри судьяларни сайлаш бўйича комитет билан биргаликда ҳал этади, деб қарор қилишлари мумкин.

(5) Ўлкалар ўлка судьялари учун иккинчи абзацга мувофиқ келадиган тартибга солишни белгилашлари мумкин. Ўлкаларнинг амалдаги конституциявий ҳуқуқи ўзгармасдан қолади. Судьяларни айблаш бўйича федерал конституциявий суд қарор чиқаради.

99-модда.²

Ўлка қонуни билан федерал конституциявий судга битта ўлка доирасидаги конституциявий баҳсларни ҳал этиш, 95-модданинг биринчи абзацида айтиб ўтилган юқори суд палаталарига — охириги инстанция бўйича Ўлканинг ҳуқуқини татбиқ этиш тўғрисида гап борадиган ишлар юзасидан баҳсларни ҳал қилиш вазифаси юкланиши мумкин.

100-модда.

(1) Агар суд ишни ана шу суд кўриб чиқаётган пайтда қонуннинг ҳақиқийлиги ёки ҳақиқий эмаслиги устида савол туғилиб, уни ғайриконституциявий деб эътироф қилса, у ҳолда ишни кўриб чиқиш тўхтатилиши лозим ва агар ўлка конституцияси бузилганлиги ҳақида гап борадиган бўлса, конституциявий баҳсларни

¹ 1971 йил 18 мартдаги қонун таҳририда.

² 1968 йил 18 июндаги қонун таҳририда.

ҳал қилиш учун ваколатли бўлган ўлка судининг қарори, агар ушбу Асосий қонун бузилганлиги ҳақида гап борганда эса — федерал конституциявий суднинг қарори олиниши лозим. Бу қонда ўлка ҳуқуқи томонидан ушбу Асосий қонун бузилганлиги ҳақида ёки ўлка қонунининг федерал қонунга мос келмаслиги ҳақида гап борганда ҳам амал қилади.

(2) Агар юридик баҳсда халқаро ҳуқуқ нормаси федерал ҳуқуқнинг таркибий қисми эканлиги ва у шаҳе учун бевосита ҳуқуқ ҳамда вазифалар вужудга келтириши (25-модда) хусусида шубҳа пайдо бўлса, суд федерал конституциявий суднинг қарорини олиши лозим.

(3)¹ Агар ўлканинг конституциявий суди Асосий қонунни талқин этиш найтида федерал Конституциявий суд ёки бошқа ўлканинг конституциявий суди қароридан чекиннш ниятида бўлса, бу конституциявий суд федерал Конституциявий суднинг қарорини олиши лозим.

101-модда

(1) Фавқулодда судларга йўл қўйилмайди. Ҳеч ким ўзининг қонуний судьяси ихтиёридан тортиб олиниши мумкин эмас.

(2) Махсус юрисдикцияга эга бўлган судлар фақат қонун билан таъсис этилиши мумкин.

102-модда.

Улим жазоси бекор қилинади.

103-модда

(1) Судда ҳар бир киши Қонунга мувофиқ тингла-ниш ҳуқуқига эгадир.

(2) Агар қилннган хатти-ҳаракатнинг жазоланиши мумкинлиги у содир этилмасдан олдин қонун билан аниқланган бўлса, бунинг учун жазоланиш мумкин.

(3) Ҳеч ким умумий жиноий қонунлар асосида айни битта хатти-ҳаракат учун кўп марта жазога тортилиши мумкин эмас.

104-модда

(1) Шахс эркинлиги фақат расмий қонун асосида ва унинг берган йўл-йўриқлари шакллариға риоя қилинган ҳолда чекланиши мумкин. Қўлга олинган шахслар-

¹ 1968 йил 18 июндаги қонун таҳририда.

га маънавий жиҳатдан ҳам, жисмоний жиҳатдан ҳам қаттиқ муомала қилиниши мумкин эмас.

(2) Фақат судьягина озодликдан маҳрум этишга йўл қўйиши ва унинг муддати масаласини ҳал этиши мумкин. Судьянинг буйруғига асосланмаган ҳар қандай озодликдан маҳрум этилиш юз берганда албатта, суд қарори чиқарилиши лозим. Полиция ўзининг ҳуқуқий ваколатлари туфайли ҳеч кимни ушланган куннинг эртасига келадиган кун охиригача бўлган муддатдан ортиқ ҳибсда ушлаб туриши мумкин эмас. Тафсилотлари қонун билан тартибга солиниши лозим.

(3) Жазоланадиган хатти-ҳаракат содир этишда шубҳа остига олиниб ушланган ҳар бир шахс ушланган кунининг эртасидан кечикмай судьяга олиб борилиши, судья унга унинг ушланиши сабабини маълум қилиши, уни дастлабки тарзда сўроқ қилиши ва унинг эътирозлар билдириши учун имкон бериши шарт. Судья дарҳол ҳибсга олиниши тўғрисида асосли ёзма буйруқ чиқариши ёхуд ушланган шахсни озод қилиши ҳақида фармойиш бериши шарт.

(4) Озодликдан маҳрум этиш ёки ҳибсда ушлаб туриш муддатини узайтириш тўғрисидаги буйруқ билан қабул қилинган ҳар бир суд қарори ушланган шахснинг қариндошига ёки унинг ишончига сазовор бўлган шахсга маълум қилиниши лозим.

Х. Пул маблағлари

104а-модда¹.

(1) Агар ушбу Асосий қонун бошқача тарзда белгиланган, Федерация ва ўлкаларнинг ҳар бири ўз томонидан ўз вазифаларини ҳал қилишади.

(2) Агар ўлкалар Федерациянинг топшириғига мувофиқ иш кўрсалар, мазкур фаолият юзасидан харажатлар Федерацияга юкланади.

(3) Пул маблағлари ўлкалар томонидан ижро этиладиган федерал қонунлар асосида берилади. Бу қонунлар пул маблағларининг Федерация томонидан тўлиқ ёки қисман берилишини белгилаб беради. Агар қонун харажатларнинг ярмини ёки ундан кўпроғини Федерация ўз зиммасига олади, деб белгиласа, қонунни ижро

¹ 1969 йил 12 майдаги қонун билан киритилган.

этиш Федерациянинг топшириғига мувофиқ амалга оширилади. Агар қонун харажатларнинг чораги ёки ундан кўпроқ қисмини ўлкалар ўз зиммасига олади, деб белгилайдиган бўлса, бундай қонунни қабул қилиш учун Бундесратнинг маъқуллаши талаб этилади.

(4) Федерация ўлкалар ва жамоалар (жамоа бирлашмалари)нинг алоҳида муҳим харажатларини қоплаш учун ўлкаларга молиявий ёрдам кўрсатиши мумкин, улар Федерация ҳудудида умумий иқтисодий мувозанатнинг бузилишига барҳам бериш ёки юз бериши мумкин бўлган иқтисодий тафовутларни бараварлаш ёхуд иқтисодий ривожланишда ёрдам бериш учун зарурдир. Инвестицияни татбиқ этиш тафсилотлари ва хусусан, уни тақдим этиш шакли Федерал қонун билан тартибга солинади, бу қонунни Бундесрат ёки федерал молиявий қонунга асосланган маъмурий битим маъқуллаши керак бўлади.

(5) Федерация ва ўлкалар ўз ҳокимиятларида вужудга келадиган маъмурий харажатларни ўз зиммаларига оладилар ва лозим даражадаги бошқарув учун бир-бирларига нисбатан жавобгар бўладилар. Тафсилотлари Бундесрат маъқуллаши керак бўлган федерал қонун билан белгиланади.

105-модда.

(1) Федерация божхона ишлари ва молиявий монополиялар бўйича махсус қонун чиқарувчилик ваколатига эгадир.

(2)¹ Агар бошқа солиқлардан келадиган тушумлар тўлиқ ёки қисман Федерацияга тегишли бўлса ёки 72-модданинг иккинчи абзаци шартлари татбиқ этиладиган бўлса, Федерация бу солиқларга тааллуқли ишларда рақобат қилувчи ваколатга эга бўлади.

(2-а)² Истеъмол учун ва харажатлар учун йиғиладиган маҳаллий солиқлар Федерал қонулар билан белгиланган солиқларга то қиёсан айнан ўхшамангунча ўлкалар истеъмолга ва харажатларга доир маҳаллий солиқлар соҳасида қонун чиқариш ҳуқуқига эга бўладилар.

(3) Тушумлари тўлиқ ёки қисман ўлкалар ёки жамоалар (жамоа бирлашмалари) фойдасига сарф бўла-

¹ 1969 йил 12 майдаги қонун таҳририда.

² 1969 йил 12 майдаги қонун билан киритилган.

диган солиқлар тўғрисидаги федерал қомунлар Бундес-ратнинг маъқуллашини талаб қилади.

106-модда¹.

(1) Федерация молиявий монополиялардан ва қуйидаги солиқлардан даромадлар олади:

1) божхона пошлиналари;

2) истеъмолга доир бавосита солиқлар; улар иккинчи абзацга мувофиқ ўлкалар фойдасига, учинчи абзацга мувофиқ Федерация ва ўлкалар фойдасига ёки олтинчи абзацга мувофиқ жамоалар фойдасига қай даражада келиб тушса, шу даражада;

3) юк транспортдан олинadиган солиқ;

4) сармоялар айланишидан олинadиган солиқ, суғурта солиғи ва айирбошлаш тадбирларидан олинadиган солиқ;

5) бир йўла олинadиган мол-мулк солиғи ва ўлкалар харажатини бараварлаш учун компенсация йиғимлари;

6) даромад солиғига ва корпорациялардан олинadиган солиққа доир қўшимча йиғимлар.

7) Европа ҳамжамияти доирасида йиғилadиган солиқлар.

(2) Қуйидаги солиқлардан келadиган даромадлар ўлкалар фойдасига келиб тушади:

1) мол-мулк солиғи;

2) меросдан олинadиган солиқ;

3) автомашиналардан олинadиган солиқ;

4) транспортдан олинadиган солиқ, чунки у биринчи абзацга мувофиқ федерация фойдасига ёки учинчи абзацга мувофиқ бир вақтнинг ўзида ҳам Федерация, ҳам ўлкалар фойдасига келиб тушмайди;

5) пиво солиғи;

6) ўйин муассасаларидан тушadиган даромадлар.

(3) Даромад солиғидан, корпорация солиғидан ва оборот солиғидан (умумий солиқлар) келadиган тушумлар бешинчи абзацга мувофиқ жамоаларга қай даражада тааллуқли бўлса, бир вақтнинг ўзида шу даражада Федерация ва ўлкаларга тегишли бўлади. Даромад солиғидан ва корпорация солиғидан келadиган тушумлар Федерация ва ўлкалар фойдасига ярим-ярим қилиб тақсимланади. Оборотдан Федерация ва ўлкалар

¹ 1956 йил 24 декабрдаги қонун (2- ва 6—8-абзацлар) ва 1969 йил 12 майдаги қонун билан ўзгартирилган.

фойдасига келадиган солиқ тушумлари Бундесрат томонидан маъқулланиши талаб этиладиган федерал қонун билан белгиланади. Тўланиши керак бўлган қисмларни белгилашда қуйидаги тамойиллар асос қилиб олинади:

1) Федерация ва ўлкалар жорий тушумлар доирасида ўзларининг зарур харажатларини қоплаш учун тенг ҳуқуққа эга бўладилар.

Бунда харажатларнинг миқдорлари бир неча йилга белгиланадиган бюджет лойиҳаларини ҳисобга олган ҳолда аниқланади.

2) Федерация ва ўлкаларнинг харажатларни қоплашдаги эҳтиёжлари уларнинг иқтисодий жиҳатдан барабарлигига эришишни, солиқ тўловчиларга ҳаддан ташқари оғирлик тушишига барҳам бериш ва Федерациянинг бутун ҳудудида барабар турмуш даражасини таъминлашни назарда тутиб тартибга солиниши лозим.

(4) Агар Федерация ва ўлкаларнинг тушумлари ҳамда харажатлари ўртасидаги нисбат жиддий ўзгаришларга дуч келса, у ҳолда оборотдан келадиган солиқ тушумларидаги нисбат янги асосларда белгиланиши лозим. Агар федерал қонун ўлкаларга қўшимча харажатлар юкласа ёки улардан даромадларни тортиб олса, у ҳолда мазкур харажатлар Бундесрат томонидан маъқулланиши керак бўлган федерал қонун асосида, шунингдек, агар бу харажатлар муайян вақт бўлаги билан чекланган бўлса, ана шу мақсадлар учун федерал маблағлардан таъминлаш йўли билан қопланиши лозим. Қонунда ана шу ажратмалар миқдорини аниқлаш тамойиллари ва ўлкалар ўртасида тақсимлаш кўрсатилиши лозим.

(5) Жамоалар даромад солиғидан келадиган тушумларнинг бир қисмини оладилар, бу қисм ўлкалар томонидан жамоаларга уларнинг аҳолиси даромад солиғи сифатида тўлайдиган тўловлардан захиралаштирилиши лозим. Тафсилотлари Бундесрат томонидан маъқулланиши керак бўлган федерал қонун билан тартибга солинади. Бу қонун жамоаларнинг ўзларига тегишли бўлган улушни аниқлашларини белгилаб бериши мумкин.

(6) Бевосита солиқлардан келадиган тушумлар жамоаларга ўтказилади; бевосита маҳаллий солиқлардан келадиган тушумлар жамоаларга ёки ўлка қонунларида назарда тутилган ҳолларда — жамоа бирлашмаларига тегишли бўлади. Қонун доирасида жамоаларга бевосита солиқлар тўғрисидаги низомларни белгилаш ҳуқуқи

тегишли бўлади. Агар ўлка ўз таркибида жамоаларга эга бўлмаса, у ҳолда бевосита солиқлардан ва маҳаллий бавосита солиқлардан келадиган тушумлар ўлкага мансуб бўлади. Федерация ва ўлкалар савдо-саноат солиғидан келадиган тушумларни ўзаро тақсимлаб олишлари мумкин. Бу тақсимлаш тафсилотлари Бундесрат томонидан маъқулланадиган федерал қонун билан тартибга солинади. Ўлканинг қонун билан белгиланган тамойиллари асосида бевосита солиқлар ва жамоаларга тегишли бўлган даромад солиғи тушумларининг бир қисми солиққа тортишга доир ҳисоб-китобларда асос сифатида қаралиши мумкин. Бу тақсимлаш тафсилотлари Бундесрат томонидан маъқулланадиган федерал қонун билан тартибга солинади. Ўлканинг қонун билан белгиланган тамойиллари асосида бевосита солиқлар ва жамоаларга тегишли бўлган даромад солиғи тушумларининг бир қисми солиққа тортишга доир ҳисоб-китобларда асос сифатида қаралиши мумкин.

(7) Жамоалар ва жамоа бирлашмалари ўлка қонунлари томонидан белгиланган ўлка фойдасига келиб тушадиган умумий солиқлар йиғиндисидан биргаликда фойз оладилар. Қолган ҳолларда ўлка қонунлари ер солиқларидан жамоалар (жамоа бирлашмалари) фойдасига даромадлар топширилиши ёки топширилмаслигини ва қанча миқдорда топширилишини аниқлайдилар.

(8) Агар Федерация айрим ўлкалар ёки жамоаларда (Жамоа бирлашмаларида) махсус муассасалар таъсис этишни талаб қилса, уларнинг мавжуд бўлиши ва фаолияти бу ўлкалар ёки жамоалар (жамоа бирлашмалари) учун чиқимларни бевосита кўпайтиришга ёки уларнинг даромадларини қисқартиришга сабаб бўлса, Федерация уларни зарур компенсация билан таъминлайди. Чунки бу ўлкалар ёки жамоалар (жамоа бирлашмалари)ни мазкур харажатларни бажаришга қодир, деб ҳисоблаб бўлмайди. Айтиб ўтилган муассасаларни таъсис этиш натижасида учинчи шахслардан келиб тушадиган компенсация ва мазкур ўлкалар ёки жамоалар (жамоа бирлашмалари) учун вужудга келадиган молнавий афзалликлар ўлкаларнинг харажатларини мувозанатлаштиришда ҳисобга олинади.

(9) Мазкур модданинг моҳияти бўйича жамоалар (жамоа бирлашмалари)нинг даромадлари ва харажатлари ҳам ўлкаларнинг даромадлари ва харажатлари сифатида қаралади.

106-а модда¹.

1996 йил 1 январдан эътиборан Федерация фойдасига келиб тушадиган солиқ тушумларидан ўлкаларга пул маблағлари суммаси ажратилади. Тафсилотлари Бундесратнинг розилигини талаб қиладиган федерал қонун билан тартибга солинади. 107-модданинг иккинчи абзацига мувофиқ молиявий имкониятлар ўзгарганда биринчи жумладаги маблағлар ҳисобга олинмайди.

107-модда².

(1) Ўлкаларнинг солиқлардан оладиган даромадлари ва даромад солиғидан ҳамда корпорация солиғидан келадиган тушумлар ўлкаларники деб эътироф этилади ва бу солиқлар мазкур ўлкаларнинг ҳудудий молиявий ҳокимиятлари томонидан қай даражада тўпланса, шу даражада ўлкалар ихтиёрига келиб тушади (маҳаллий даромадлар). Корпорация солиғидан ва иш ҳақи солиғидан олинган маҳаллий даромадларни тақсимлашга доир тафсилотлар, шунингдек, бу даромадларни олиш усули ва тақсимлаш миқдорлари Бундесрат томонидан маъқулланиши лозим бўлган федерал қонун билан белгилаб берилиши керак. Қонун маҳаллий даромадларни ва бошқа солиқларни чегаралаш ва бўлиш тўғрисидаги қоидаларни тенг маънода назарда тутиши мумкин. Ўлкаларнинг оборот солиғидан улар фойдасига тушадиган даромадлари қисми ўлкалар аҳолисининг сонига мутаносиб равишда белгиланади: ўлкаларга бериладиган тушумларнинг бир қисми учун (биноқ бу энг кўп деганда тушумларнинг чорак қисмидан ошмаслиги керак) ер солиқларидан, даромад солиғи ва корпорация солиғидан олинладиган даромадлар ҳар бир киши ҳисобига бошқа ўлкалардагига нисбатан камроқ бўлган ўлкалар учун Бундесрат томонидан маъқулланиши керак бўлган федерал қонун билан қўшимча улушлар назарда тутилган.

(2) Қонун шу нарсани кафолатлайдики, ўлкалар ўртасидаги молиявий имкониятларда мавжуд бўлган тафовутлар етарли даражада барабарлаштирилади; бунда жамоалар (жамоа бирлашмалари)нинг молиявий имкониятлари ва эҳтиёжлари, уларни барабарлаштириш

¹ 1993 йил 20 декабрдаги қонун билан киритилган.

² 1953 йил 20 апрелдаги, 1954 йил 25 декабрдаги ва 1969 йил 12 майдаги қонунлар таҳририда берилди.

учун маблағлар олиш шартлари ва бундай тўловлар бўйича ўлкаларнинг мажбуриятларини белгилаб берувчи шартлар ҳисобга олиниши лозим, бундай маблағлар ажратиш тамойиллари ва ушбу абзацга мувофиқ уларнинг олинадиган миқдорлари қонун билан белгиланиши лозим. Қонун Федерациянинг иқтисодий жиҳатдан заиф ривожланган ўлкаларга уларнинг умумий молиявий эҳтиёжларини қўшимча равишда қоплаш учун субсидиялар (қўшимча субсидиялар) ажратишини барабар даражада белгилаб бериши мумкин.

108-модда¹.

(1) Федерал қонунлар билан тартибга солинадиган божхона пошлиналари, молиявий монополиялар, истеъмол солиқлари, шу жумладан импорт солиқлари ва Европа ҳамжамияти доирасида йиғиладиган солиқлар федерал молиявий органлар томонидан тартибга солинади. Бу органлар тузилиши федерал қонун билан белгиланади. Ўрта инстанциялар органларининг раҳбарлари ўлка ҳукуматлари билан келишилган ҳолда тайинланади.

(2) Бошқа солиқлар ўлканинг молиявий органлари ихтиёрида бўлади. Бу органларнинг тузилиши, тегишли ходимларнинг умумий тарзда тайёрланиши Бундесрат томонидан маъқулланиши керак бўлган федерал қонун билан тартибга солинади. Ўрта инстанциялар органларининг раҳбарлари федерал Ҳукумат билан келишилган ҳолда тайинланади.

(3) Солиқлар тўла равишда ёки қисман Федерация фойдасига тушганлиги сабабли ўлкаларнинг молия органлари Федерация топшириғига мувофиқ иш олиб борадилар. 85-модданинг учинчи ва тўртинчи абзацлари молия министри федерал Ҳукумат ўрнида иш олиб борганда татбиқ этилади.

(4) Бундесрат томонидан маъқулланиши керак бўлган федерал қонун шуни назарда тутиши мумкинки, молиявий қонунларни ижро этиш яхшиланадиган ёки осонлашадиган ҳоллар учун федерал молия хизматлари билан ўлкаларнинг молиявий хизматлари ўртасидаги ҳамкорлик ўлкалар молиявий хизматларининг биринчи абзацда кўрсатилган солиқларни бошқаришидан иборат ва бошқа федерал молия хизматларининг эса бошқа солиқ-

¹ 1969 йил 12 майдаги қонун таҳририда.

ларни бошқаришидан иборат деб ҳисоблаш мумкин. Даромадлари фақат жамоаларга (жамоа бирлашмаларига) келиб тушадиган аммо уларни бошқариш эса, ўлкалар молия хизматлари ихтиёрига берилган солиқлар масаласига келганда, бу бошқариш тўла равишда ёки қисман жамоаларга (ёки жамоа бирлашмаларига) топширилиши мумкин.

(5) Федерал молия хизматлари томонидан татбиқ этиладиган иш тартиби федерал қонун билан йўлга қўйилади. Ўлкаларнинг молия хизматлари томонидан татбиқ этиладиган иш тартиби тўртинчи абзацининг иккинчи жумласида кўрсатилган ҳолларда ҳам жамоалар (жамоа бирлашмалари) татбиқ этадиган иш тартиби Бундесрат томонидан маъқулланадиган федерал қонун билан йўлга қўйилади.

(6) Молиявий ишлар бўйича юрисдикция умумий асосларда федерал қонун билан белгиланади.

(7) Агар солиқларни тартибга солиш ўлкаларнинг ёки жамоаларнинг (жамоа бирлашмаларининг) молия органлари зиммасига юкланса, федерал Ҳукумат Бундесратнинг маъқуллаши билан маъмурий фармойишлар чиқариши мумкин.

109-модда¹.

(1) Федерация ва ўлкалар ўз бюджет хўжалиги жиҳатидан мустақилдирлар ва бир-бирларига боғлиқ эмаслар.

(2) Федерация ва ўлкалар ўз бюджет хўжалигини бошқаришда умумий иқтисодий баланс талабларини ҳисобга олишлари лозим.

(3) Бундесрат томонидан маъқулланиши лозим бўлган молиявий қонун билан Федерация ва ўлкалар учун бюджет ҳуқуқининг ва конъюнктурага ҳамда узоқ муддатли молиявий режалаштиришга мослаштириладиган бюджет сиёсатини амалга оширишнинг умумий тамойиллари белгилаб берилиши мумкин.

(4) Умумий иқтисодий баланснинг бузилишига барҳам бериш учун Бундесрат томонидан маъқулланиши керак бўлган федерал қонун қуйидагиларга тааллуқли фармойишларни белгилаб бериши мумкин:

1) Ҳудудий корпорациялар ва айрим ассоциациялар-

¹ 1967 йил 8 июндаги ва 1969 йил 12 майдаги қонунлар (3-абзац) таҳририда.

га бериладиган қарзларнинг энг кўп миқдори, шартлари ва изчиллигини; ва

2) Федерация ва ўлкаларнинг ўзларига тегишли эркин активларини (баланснинг конъюнктуравий бузилиши содир бўлган тақдирда асқатадиган (захараларни) Германия Федерал банкида сақлаш мажбуриятларини. Фақат федерал Хукуматгина ҳуқуқий йўл-йўриқлар чиқариш ваколатларини бериши мумкин. Агар Бундесрат талаб қилса, бу ваколатлар бекор қилиниши лозим; тафсилотлари федерал қонунчилик билан тартибга солинади.

110-модда¹.

(1) Федерациянинг барча даромадлари ва харажатлари бюджетга киритилиши лозим; федерал корхоналар ва махсус мол-мулклар масаласига келганда, қўшимча маблағлар ва фойдадан чегирмалар кўрсатилиши лозим. Даромадлар ва харажатлар бюджетда мувозанатлаштирилиши лозим.

(2) Бюджет бир йилга ёки бир неча йилга мўлжаллаб бюджет қонуни билан тасдиқланади; бюджет бир неча йилга мўлжаллаб тузилганда у биринчи ҳисобот йилининг бошланишига қадар ҳар йил учун алоҳида-алоҳида қилиб тасдиқланади. Бу қонун бюджетнинг айрим боблари йиллар бўйича турли муддатларга эга бўлишни назарда тутиши мумкин.

(3) Қонун лойиҳаси, иккинчи абзацининг биринчи жумласига мувофиқ, бюджет ҳақидаги қонунни ўзгартириш тўғрисидаги ва бюджетга тузатишлар киритиш ҳақидаги лойиҳалар сингари, асосли тарзда, бир вақтнинг ўзида ҳам Бундесратга, ҳам Бундестагга тақдим этилади. Бундесрат бу лойиҳалар юзасидан ўз фикрини ифодалаш учун олти ҳафталик муддатга, ўзгаришлар киритиш ҳақидаги таклифлар киритилган тақдирда эса уч ҳафталик муддатга эга бўлади.

(4) Бюджет тўғрисидаги қонун фақат Федерациянинг даромадлари ва харажатларига доир қоидаларни ва уни қўлланиш муддатига доир қоидаларни ўз ичига олади. Бюджет тўғрисидаги қонун навбатдаги бюджет қонуни эълон қилинган ҳамоно ёки кейинроқ, 115-модда қоидаларига мувофиқ, қайси қоидалар ўз кучини йўқотишини кўрсатиб бериши мумкин.

¹ 1969 йил 12 майдаги қонун таҳририда.

111-модда.

(1) Агар навбатдаги йил учун мўлжалланган бюджет мазкур ҳисобот йили тугамасдан олдин қонун билан тасдиқланмаган бўлса, бу қонун кучга киришига қадар Федерал Ҳукумат қуйидаги зарур бўлган барча харажатларни амалга оширишга ҳақлидир:

а) қонунда белгиланган муассасаларни таъминлаш ва қонунда назарда тутилган тадбирларни ўтказиш;

в) Федерациянинг юридик жиҳатдан асосланган мажбуриятларини бажариш;

с) қурилишни, харид қилиш ва бошқа ишларни давом эттириш учун ёки ана шу мақсадларга яна маблағ ажратиш, чунки олдинги йил бюджетида бу ишлар учун тегишли суммалар назарда тутилган эди.

(2) Агар биринчи абзацда кўрсатилган харажатлар алоҳида қонунлар билан тасдиқланган солиқлар, йиғимлар ва бошқа маблағлардан ёки корхоналарнинг захирадаги маблағларидан келган тушумлар билан қопланмаса, Федерал Ҳукумат кредит бериш тарзида хўжаликни қўллаб-қувватлаш учун зарур маблағларни ўтган йилги бюджет умумий суммасининг тўртдан бир қисмидан кўп бўлмаган миқдорда сафарбар этиши мумкин.

112-модда¹.

Бюджетдан ва режадан ташқари харажатларни федерал молия министри маъқуллаши лозим. Уларга фақат назарда тутилмаган ва кечиктириб бўлмайдиган зарурат туфайли рухсат этилиши мумкин. Тафсилотлари федерал қонунлар билан тартибга солинади.

113-модда².

(1) Федерал Ҳукумат таклиф этган бюджет харажатларини кўпайтирувчи, янги харажатлар киритадиган ёки келгусида уларга йўл қўядиган қонунларга федерал Ҳукумат розилик бериши лозим. Бу нарса тушумларнинг камайишини ўз ичига оладиган ёки келгусида бу камайишга йўл қўядиган қонунларга ҳам тааллуқлидир. Федерал Ҳукумат Бундестагдан бундай қонунлар бўйича овоз беришни кечиктиришни талаб қилиши мумкин. Бундай ҳолда Федерал Ҳукуматга олти

¹ 1969 йил 12 майдаги қонун таҳририда.

² 1969 йил 12 майдаги қонун таҳририда.

ҳафта муддат берилади, ана шу муддатда у Бундестагга ўз фикрини билдириши зарур.

(2) Федерал Ҳукумат Бундестаг қонунни қабул қилгандан кейинги тўрт ҳафталик муддатда қонунни янгидан қараб чиқишни талаб қилиши мумкин.

(3) Агар 48-моддага мувофиқ қонун овоз бериш билан қабул қилинган бўлса, Ҳукумат ўзининг розилигидан воз кечиши учун ва фақат агар у биринчи абзацнинг учинчи ва тўртинчи жумлаларида ёки иккинчи абзацда назарда тутилган иш тартибидан олдин фойдаланган бўлсагина олти ҳафталик муддатга эга бўлади. Бу муддат ўтгандан кейин розилик берилган ҳисобланади.

114-модда¹.

(1) Федерал молия министри федерал Ҳукумат топшириғи билан барча даромадлар ва харажатлар тўғрисида, шунингдек, кейинги молия йилига давлат мулки ва қарзининг аҳволи тўғрисида Бундестаг ва Бундесратга ҳисобот тақдим этиши шарт.

(2) Федерал ҳисоблаш палатасининг судьялар мустақиллигидан фойдаланувчи аъзолари ҳисобларни, шунингдек, иқтисодий ва бюджет соҳасидаги бошқарувнинг рентабеллиги ва тўғрилигини текширади. Ҳар йили палата ўз фаолияти ҳақида Ҳукуматни, шунингдек Бундестаг ва Бундесратни хабардор қилиб туриши лозим. Федерал ҳисоблаш палатасининг бошқа ваколатлари федерал қонунлар билан белгиланади.

115-модда.²

(1) Келгуси ҳисобот йилларида харажатларни вужудга келтириши мумкин бўлган кредитларнинг очилиши, шунингдек, мажбуриятлар, кафолатлар ва таъминотнинг бошқа турлари бўйича молиявий жавобгарликнинг қабул қилиниши уларнинг миқдорларини белгилашни кўрсатувчи ёки унга рухсат этувчи қонуний ваколатни талаб қилади. Бу харажатлар учун ажратилган маблағлар миқдори бюджетнинг инвестициялар бобида кўрсатилган суммалардан ортиб кетмаслиги лозим; миллий иқтисодий мувозанатнинг бузилишига қарши кураш мақсадидагина бу қоидадан четга чиқишга йўл қў-

¹ 1969 йил 12 майдаги қонун таъририда.

² 1969 йил 12 майдаги қонун таҳририда.

йилади. Тафсилотлари федерал қонунлар билан тартибга солинади.

(2) Махсус вазифага эга бўлган Федерация мол-мулки учун федерал қонунга кўра, биринчи абзац қондаларидан четга чиқишлар белгиланиши мумкин.

Х-а Мудофаа ҳолати¹

115-а модда.

(1) Бундестаг Федерация қуроли босқинчиликка дучор этилганлигини ёки унга ана шундай босқинчилик бевосита таҳдид солаётганлигини (мудофаа ҳолати) Бундесратнинг маъқуллаши билан қайд қилади.

Бу қайд қилиш федерал Ҳукумат таклифи билан содир этилади ва берилган овозларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчиликни, лекин Бундестаг аъзолари овозининг кам деганда кўпчилигини талаб қилади.

(2) Агар вазият зудлик билан қатъий ҳаракат қилишни талаб этса, Бундестагни ўз вақтида чақириш учун эса енгиб бўлмас тўсиқлар ҳалақит бераётган бўлса, ёки у қарорлар қабул қилиш қонуний ҳуқуқига эга бўлмаса, бу қайд этишни қўшма комитет берилган овозларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги ва кам деганда Бундестаг аъзолари овозининг кўпчилиги билан амалга оширади.

(3) Қайд этиш 82-моддага мувофиқ, федерал Ҳукумат томонидан «Бундесгезетцблатт»да босиб чиқарилади. Агар бу ишни ўз вақтида амалга оширишга имкон бўлмаса, эълон қилиш бошқа усул билан амалга оширилади: вазият вужудга келган ҳамоно қайд матни «Бундесгезетцблатт»да босиб чиқарилиши лозим.

(4) Агар Федерация ҳудуди қуроли босқинчилик объекти бўлиб қолса ва ваколатли федерал органлар биринчи абзацнинг биринчи жумласига мувофиқ буни қайд этиш ҳолатида бўлмаслар, бу қайд этиш босқинчилик бошланган пайтда қилинган ва босиб чиқарилган ҳисобланади. Федерал Президент шароит имкон бериши билан бу пайтни эълон қилади.

(5) Агар мудофаа ҳолатини қайд этиш эълон қилинган ва Федерация ҳудуди қуроли босқинчиликка дучор этилган бўлса, Федерал Президент Бундестагнинг маъқуллаши билан мудофаа ҳолати мавжудлиги ҳақида

¹ Бўлим 1968 йил 24 июндаги қонун билан киритилган.

халқаро-ҳуқуқий тарздаги баёнот бериши мумкин. Иккинчи абзацда кўрсатиб ўтилган шарт-шароитлар мавжуд бўлган тақдирда қўшма комитет Бундестаг ўрнини эгаллайди.

115-б модда.

Мудофаа ҳолати эълон қилинган пайтдан бошлаб буйруқлар чиқариш ва қуроли кучларга қўмондонлик қилиш ҳуқуқи федерал Канцлерга ўтади.

115-с модда.

(1) Мудофаа ҳолати даврида Федерация ўлкаларнинг қонун чиқариш ваколатига кирадиган масалалар юзасидан ҳам рақобат қилувчи қонунлар чиқариш ҳуқуқига эга бўлади. Бу қонунларга Бундесрат розилик бериши лозим.

(2) Буни мудофаа ҳолати вақтидаги шароит талаб қилганлиги сабабли, федерал қонунлар чиқариш йўли билан қуйидагиларни амалга ошириш мумкин:

14-модданинг учинчи абзаци иккинчи жумласидан четга чиққан ҳолда мусодара қилишдан кўрилган зарарлар ўрнини қоплаш тўғрисида муваққат қоидалар чиқариш;

2) 104-модданинг иккинчи абзаци учинчи жумласидан ва учинчи абзацининг биринчи жумласидан четга чиққан ҳолда озодликдан маҳрум этиш муддатини белтилаш; бироқ судья нормал вақт учун амал қилувчи муддатда иш кўришга қодир бўлмаган тақдирда бу муддат тўрт кундан ошиб кетмаслиги лозим.

(3)¹ Федерал қонун VIII, VIII-а, ва X бўлимлар қоидаларидан четга чиққан ҳолда, Бундесратнинг маъқуллаши билан мудофаа ҳолатида ҳақиқий ёки бевосита таҳдид солаётган босқинчиликни даф қилиш учун талаб қилинадиган даражада федерация ва ўлкаларнинг маъмарияти ҳамда пул маблағларини тартибга солиш мумкин; бунда ўлкалар, жамоалар ва жамоа бирлашмаларининг айниқса молиявий жиҳатдан яшашга қобиллик манфаатларига риоя этилиши лозим.

(4) Биринчи абзацда ва иккинчи абзацининг биринчи бандида кўрсатилган федерал қонунларни ижро этишга тайёрлаш учун улар мудофаа ҳолати бошлагунга қадар татбиқ этилиши мумкин.

¹ 1992 йил 21 декабрдаги қонун таҳририда.

115-d модда.

(1) Мудофаа ҳолати даврида федерал қонунлар учун 76-модданинг иккинчи абзацидан, 77-модданинг биринчи абзацидаги иккинчи жумласидан ва иккинчи абзацидан тортиб тўртинчи абзацигача, 78-моддадан ва 82-модданинг биринчи абзацидан четга чиққан ҳолда иккинчи ва учинчи абзацларда мавжуд бўлган тартибга солиш амал қилади.

(2) Федерал Ҳукуматнинг кечиктириб бўлмайдиган деб ҳисоблаган қонун лойиҳалари Бундестаг билан бир вақтда Бундесратга ҳам юборилиши лозим. Бундестаг ва Бундесрат уларни дарҳол ва биргаликда кўриб чиқадилар. Агар қонунни қабул қилиш учун Бундесратнинг маъқуллаши талаб қилинадиган бўлса, қонуннинг кучга кириши учун унинг кўпчилиги овоз берган бўлиши зарур. Тафсилотлари Бундестаг қабул қилган ва Бундесрат маъқуллаши керак бўлган регламент билан тартибга солинади.

(3) Бу қонунларни халққа овоза қилиш учун тегишли равишда 115-а модда учинчи абзацининг иккинчи жумласи тааллуқли бўлади.

115-e модда.

(1) Агар мудофаа ҳолати даврида қўшма комитет берилган овозларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги ва ўз аъзоларининг кам деганда кўпчилиги билан, енгиб бўлмас тўсиқлар Бундестагни ўз вақтида чақиришга қаршилик кўрсатмоқда ёки уни қарорлар қабул қилиш қонуний ҳуқуқига эга эмас, деб топса, у ҳолда қўшма комитет Бундестаг ва Бундесрат ўрнини босади ҳамда ягона орган сифатида унинг ҳуқуқларини амалга оширади.

(2)¹ Қўшма комитет қонуни билан Асосий қонунни ўзгартириш, унинг амал қилишини умуман ва қисман бекор қилиш ёки тўхтатиб қўйиш мумкин эмас. Қўшма комитет 23-модданинг биринчи абзаци иккинчи жумласида, 24-модданинг биринчи абзаци ва 29-моддада кўрсатилган қонунларни чиқариш ҳуқуқига эга эмас.

115-f модда.

(1) Мудофаа ҳолати даврида, агар шароит талаб қилса, Федерал Ҳукумат қуйидагиларни амалга ошириши мумкин:

¹ 1992 йил 21 декабрдаги қонун таҳририда.

1) Федерациянинг бутун ҳудудида федерал чегара соқчилигидан фойдаланиши;

2) федерал маъмуриятдан ташқари ўлка ҳукуматларига ҳам, агар зарур деб ҳисобласа, ўлка ҳокимиятларига ҳам кўрсатмалар бериши ва шу ваколатни ўлка ҳукуматларининг ўзи белгилайдиган аъзоларига ҳам топшириши.

(2) Бундестаг, Бундесрат ва қўшма комитет биринчи абзацга мувофиқ кўрилган чора-тадбирлардан дарҳол хабардор қилинишлари лозим.

115-g модда.

Федерал Конституциявий суднинг конституциявий мавқеига, унга ва унинг судьяларига ўз конституциявий вазифаларини бажаришларига зарар етказилиши мумкин эмас. Федерал Конституциявий суд тўғрисидаги қонун қўшма комитет қонуни билан бу нарса фақат Федерал Конституциявий суднинг фикрига кўра унинг фаолият кўрсатишини сақлаб қолиш учун зарур бўлсагина ўзгартирилиши мумкин. Бундай қонунни қабул қилишдан олдин федерал Конституциявий суд суднинг иш қобилятини сақлаб қолиш учун зарур чоралар кўриши мумкин. Иккинчи ва учинчи жумлаларга мувофиқ қабул қилинган қарорлар иштирок этаётган судьяларнинг кўпчилилик овози билан федерал Конституциявий суд томонидан қабул қилинади.

115-h модда.

(1) Бундестаг ва ўлкалар халқ вакиллик органларининг мудофаа ҳолати вақтида тугайдиган ваколатлари муддати мудофаа ҳолати тамом бўлгандан кейин олти ой ўтгач тугайди. Федерал Президентнинг мудофаа ҳолати вақтида тугайдиган ваколатлари муддати, шунингдек, у муддатидан олдин лавозимидан озод қилинадиган бўлса, унинг ваколатларини Бунесрат президенти томонидан бажарилиши мудофаа ҳолати тамом бўлгандан кейин тўққиз ой ўтгач тугайди. Федерал Конституциявий суд аъзосининг мудофаа ҳолати вақтида тамом бўладиган ваколатлари муддати мудофаа ҳолати тамом бўлгандан кейин олти ой ўтгач тугайди.

(2) Агар федерал Канцлерни қўшма комитет сайлаши талаб қилинадиган бўлса, у янги федерал Канцлерни ўз аъзоларининг кўпчилиги билан сайлайди; Федерал

Президент қўшма комитетга таклиф киритади. Қўшма комитет фақатгина ўз аъзоларининг учдан икки қисмидан иборат кўпчилиги овози орқали Федерал Канцлер ўрнига ворис сайлаш йўли билан унга ишончсизлик билдириши мумкин.

(3) Мудофаа ҳолати даврида Бундестагни тарқатиб юбориш мумкин эмас.

115-i модда.

(1) Агар ваколатли федерал органлар хавфни барта-
раф қилиш учун зарур чора-тадбирлар кўриш имкония-
тидан маҳрум этилган бўлса-ю, вазият федерал ҳудуд-
нинг айрим қисмларида дарҳол мустақил ҳаракатлар
қилишни талаб этса, ўлка ҳукуматлари ёки бу ҳукумат-
лар белгилаган раҳбарлар ёхуд вакиллар 115-f модда-
нинг биринчи абзацига мувофиқ ўз ваколатлари доира-
сида чора-тадбирлар кўриш ҳуқуқига эгадирлар.

(2) Биринчи абзацга мувофиқ кўрилган чора-тадбир-
лар федерал Ҳукумат томонидан исталган вақтда бекор
қилиниши, ўлкаларнинг ҳокимиятларига ва қуйи феде-
рал ҳокимиятларга нисбатан эса — ўлкаларнинг ми-
нистр-президентлари томонидан бекор қилиниши мум-
кин.

115-k модда.

(1) 115-с, 115-е, 115-г моддаларда назарда тутилган
қонунларни ва ана шу қонунлар асосида чиқарилган ҳу-
қуқий қарорларни қўллашиш даврида зид келувчи ҳу-
қуқ татбиқ этилмайди. Бу илгари амал қилган, 115-с,
115-е, 115-г моддалар туфайли чиқарилган ҳуқуққа та-
аллуқли эмас.

(2) Қўшма комитет қабул қилган қонунлар ва маз-
кур қонунлар асосида чиқарилган ҳуқуқий қарорлар
мудофаа ҳолати тамом бўлгандан кейин кўпи билан ол-
ти ой ўтгач ўз кучини йўқотади.

(3)¹ 91-а, 91-б, 104-а, 106 ва 107-моддаларнинг қои-
даларидан четга чиқишни тартибга солишни ўз ичига
олган қонунлар кўпи билан мудофаа ҳолати тамом бўл-
гандан кейин бошланадиган иккинчи бюджет йилининг
охиригача амал қилади. Улар мудофаа ҳолати тамом
бўлгандан кейин VIII-а ва X бўлимларга мувофиқ тар-
тибга солишга ўтиш мақсадида Бундесрат розилиги би-

¹ 1969 йил 12 майдаги қонун таҳририда.

лан қабул қилинадиган Федерал Қонун йўли билан ўзгартирилиши мумкин.

115-1 модда.

(1) Бундестаг Бундесратнинг маъқуллаши билан қўшма комитетнинг қонунларини исталган вақтда бекор қилиши мумкин. Бундесрат Бундестагдан ҳал қилишни талаб этиши мумкин. Хавф-хатарни бартараф қилиш мақсадида қўшма комитет ёки федерал Ҳукумат томонидан кўрилган бошқа чора-тадбирлар, агар буни Бундестаг ва Бундесрат ҳал этса, бекор қилиниши лозим.

(2) Бундестаг Бундесратнинг маъқуллаши билан федерал Президент эълон қиладиган қарор йўли билан мудофаа ҳолати тамом бўлганлигини исталган вақтда эълон қилиши мумкин. Бундесрат Бундестагдан буни ҳал қилишни талаб этиши мумкин. Мудофаа ҳолати, агар уни қайд қилиш учун шарт-шароитларнинг мавжудлиги тўхтаган бўлса, у тугаган, деб дарҳол эълон қилиниши лозим.

(3) Сулҳ тузиш тўғрисидаги қарор федерал қонун чиқариш воситасида қабул қилинади.

XI. Ўтиш ва якуний қоидалар

116-модда.

(1) Ушбу Асосий қонуннинг маъносига кўра, герман фуқаролигига эга бўлган ёки Германия империясининг ҳудудида, унинг 1937 йил 31 декабрдаги ҳолатига мувофиқ, немис миллатига мансуб бўлган қочоқ ёки кўчирма қилинган шахс сифатида, ёхуд ана шу шахслардан бирининг эри ёки авлоди сифатида қабул қилинган шахс, агар қонунда бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса, немис ҳисобланади.

(2) 1933 йил 30 январь билан 1945 йил 8 май оралиғида сиёсий, ирқий ёки диний сабабларга кўра фуқароликдан маҳрум этилган собиқ герман фуқаролари, шунингдек, уларнинг авлодлари ўз аризалари бўйича фуқароликка тикланади. Улар агар 1945 йил 8 майдан кейин Германияда турар жойга эга бўлган бўлсалар ва қарши хоҳиш билдирмаган бўлсалар, фуқароликларини йўқотмаган ҳисобланадилар.

117-модда.

(1) 3-модданинг иккинчи абзаци қоидаларига зид

келувчи ҳудуд Асосий қонуннинг ушбу қондаси билан келишиб олгунга қадар, лекин кечи билан 1953 йилнинг 31 мартигача кучида қолади.

(2) Ҳозирги вақтда турар жойга бўлган муҳтожлик сезилаётганлиги сабабли бир жойдан иккинчи жойга кўчиш эркинлигини чекловчи қонунлар уларни федерал қонун бекор қилмагунча ўз кучида қолади.

118-модда.

Баден, Вюртемберг-Баден ва Вюртемберг-Гогенцоллерн ўлкаларини ўз ичига олувчи ҳудудни қайта қуриш манфаатдор ўлкалар билан бир битимга келган ҳолда 29-модда кўрсатмаларидан четга чиқиш тарзида амалга оширилиши мумкин. Бир битимга келинмаган тақдирда ҳудуд федерал қонун билан тартибга солинади.

119-модда.

Қочоқлар ва кўчирма қилинган шахслар ишлари, хусусан уларни ўлкаларда жойлаштириш бўйича федерал Ҳукумат Бундесратнинг маъқуллаши билан федерал қонунчилик то тартибга солингунча қонун кучига эга бўлган қарорлар чиқариши мумкин. Шу билан бирга Федерал Ҳукумат махсус ҳолларда айрим кўрсатмалар беришга вакил қилиниши мумкин.

Бу кўрсатмалар ўлкаларнинг юқори ҳокимиятларига юборилиши лозим, кечиктириб юбориш хавфи бўлган ҳоллар бундан мустаснодир.

120-модда.

(1)¹ Федерация оккупация эҳтиёжларига кетадиган харажатларни ва уруш туфайли келиб чиқадиган бошқа ички ва ташқи мажбуриятлар бўйича харажатларни федерал қонунларнинг батафсил қондаларига мувофиқ ўз зиммасига олади. Уруш туфайли келиб чиқадиган бу мажбуриятлар 1969 йилнинг 1 октябригача бўлган федерал қонунлар билан қай даражада тартибга солиб келинган бўлса, Федерация ва ўлкалар уларни ана шу федерал қонунлар билан белгиланадиган пропорцияларда уруш туфайли келиб чиқадиган мажбуриятлар даражасида зиммаларига оладилар, бу мажбуриятлар 1965 йилнинг 1 октябригача бўлган федерал қонунлар билан

¹ 1965 йил 30 июль ва 1969 йил 28 июлдаги қонунлар таҳририда.

Белгиланмаган ва белгиланмайдиган бўлиб, ўлкалар, жамоалар, жамоа бирлашмалари ҳамда ўлкалар ва жамоаларнинг вазифаларини бажарувчи бошқа тузилмалардан ундириб келинган. Федерация ана шу санадан кейин ҳам бу хилдаги харажатларни ўз зимасига олиши шарт эмас. Федерацияга ижтимоий суғурта бўйича мажбуриятларни, шу жумладан ишсизлик бўйича суғуртани ва ишсизлик бўйича нафақаларни маблағ билан таъминлаш вазифаси юкланган. Уруш туфайли келиб чиқадиган мажбуриятларни Федерация ва ўлкалар ўртасида ушбу абзац билан тартибга солинган ҳолда тақсимлаш уруш натижасида кўрилган зарарлар ўрнини қоплаш бўйича эътирозларни қонун йўли билан тартибга солишга дахл қилмайди.

(2) Даромадлар Федерацияга у ўзига харажатларни қабул қилган муддатда келиб тушади.

120-а модда¹.

(1) Мажбуриятларни қоплашга мўлжалланган қонунлар Бундесратнинг маъқуллаши билан шу нарсани белгилаши мумкинки, мажбуриятларни қоплаш соҳасида улар қисман Федерация томонидан, қисман Федерациянинг топшириғига мувофиқ, ўлкалар томонидан ижро этилади ва бу соҳада федерал Ҳукумат ҳуқуқ доирасига ва 85-модда асосида Федерациянинг тегишли юқори ҳокимиятлари ҳуқуқ доирасига кирадиган ваколатлар мажбуриятларни тўлиқ ва қисман қоплаш бўйича федерал идорага топширилади. Федерал идоранинг мажбуриятларни қоплаш соҳасидаги ўз ваколатларини амалга ошириши учун Бундесратнинг розилиги талаб қилинмайди, унинг кўрсатмалари, зарур ҳоллардан ташқари, ўлкаларнинг юқори ҳокимиятларига (мажбуриятларни қоплаш бўйича ўлка идораларига) юборилиши лозим.

(2) 87-моддадаги учинчи абзацнинг иккинчи жумласидаги мавжуд қондалар ўзгармасдан қолади.

121-модда.

Бундестаг ва федерал мажлиснинг кўпчилик аъзолари, ушбу Асосий қонунга мувофиқ, уларнинг қонуний аъзолари сонининг кўпчилиги ҳисобланади.

122-модда.

(1) Бундестагнинг биринчи мажлисидан бошлаб қо-

¹ 1952 йил 14 августдаги қонун билан киритилган.

нундар фақат ушбу Асосий қонун билан эътироф этилган қонун чиқарувчи ҳокимиятлар томонидан қабул қилинади.

(2) Шу пайтдан бошлаб биринчи абзацга мувофиқ ваколати тугамайдиган қонун чиқарувчи ва қонунни маслаҳатлашиб олувчи корпорациялар тарқатиб юборилади.

123-модда.

(1) Бундестагнинг биринчи мажлисига қадар амал қилган ҳуқуқ амал қилишда давом этади, чунки у Асосий қонунга зид келмайди.

(2) Германия империяси томонидан тузилган ва ушбу Асосий қонунга мувофиқ ўлкаларнинг қонунчилиги ваколатли ҳисобланган мавзуларга тааллуқли давлат шартномалари сақланиб қолади (агар улар умумий ҳуқуқ тамойилларига мувофиқ ҳақиқий бўлса) ва қатнашчиларнинг барча ҳуқуқлари ва эътирозларини ҳисобга олган ҳолда ушбу Асосий қонунда назарда тутилган қонун билан ваколатли органлар томонидан янги шартномалар тузилгунга қадар ёки уларда мавжуд бўлган қоидалар асосида уларнинг амал қилиши тўхтагунга қадар кучга эга бўлади.

124-модда.

Федерациянинг мутлақ қонун чиқарувчи ваколати мавзуларига тааллуқли бўлган ҳуқуқ ўзи амал қиладиган соҳада федерал ҳуқуқ ҳисобланади.

125-модда.

Федерациянинг рақобатли қонун чиқарувчи ваколати мавзуларига тааллуқли бўлган ҳуқуқ ўзи амал қиладиган соҳада федерал ҳуқуқ ҳисобланади:

1) агар бу ҳуқуқ босиб олинган битта ёки бир нечта зонада бир хилда амал қилса;

2) агар 1945 йилнинг 8 майидан кейин аввалги империя ҳуқуқини ўзгартирган ҳуқуқ ҳақида гап юритилган бўлса.

126-модда.

Ҳуқуқ федерал ҳуқуқ сифатида амал қилишда давом этиятими ёки йўқми, деган масалада фикрлар бир-биридан фарқ қилган тақдирда қарорни федерал Конституциявий суд қабул қилади.

127-модда.

Федерал Ҳукумат манфаатдор ўлкаларнинг ҳукуматлари розилиги билан ушбу Асосий қонун эълон қилингандан кейин бир йил мобайнида Баден, Катта Берлин, Рейнланд-Пфальц ва Вюртемберг-Гогенцоллерн ўлкаларида бирлашган иқтисодий зонани бошқариш ҳуқуқини жорий этиши мумкин, чунки бу ҳуқуқ 124 ва 125-моддаларга мувофиқ федерал ҳуқуқ сифатида амал қилишда давом этади.

128-модда.

Амал қилишда давом этаётган ҳуқуққа кўра 84-модданинг бешинчи абзаци маъносида кўрсатмалар бериш ҳуқуқи назарда тутилганлиги сабабли, масала қонун билан янгидан тартибга солингунча бу ҳуқуқлар ўз кучида қолади.

129-модда.

(1) Федерал ҳуқуқ сифатида амал қилиб келаётган ҳуқуқий йўл-йўриқлар, ҳуқуқий қарорлар ёки умумий маъмурий йўл-йўриқлар, шунингдек, маъмурий ҳужжатлар чиқариш ваколатини ўз ичига олганлиги сабабли бу ваколат ҳозирги вақтда ҳақиқатда ваколатли бўлган органларга берилади. Шубҳалар туғилган тақдирда масалани федерал Ҳукумат Бундесрат билан келишилган ҳолда ҳал қилади; қарор эълон қилиниши керак.

(2) Ўлкаларнинг ҳуқуқи сифатида амал қилиб келаётган худди шундай ваколат ҳуқуқий йўл-йўриқларда ҳам мавжуд бўлганлиги сабабли бу ваколат ўлкаларнинг ҳуқуқига мувофиқ ваколатли органлар томонидан амалга оширилади.

(3) Биринчи ва иккинчи абзацларга мувофиқ, ҳуқуқий йўл-йўриқлар уларни ўзгартиш ёки тўлдириш, ёхуд қонунлар ўрнига ҳуқуқий йўл-йўриқлар чиқариш ваколатларини берганлиги сабабли, бу ваколатлар бекор қилинади.

(4) Модданинг биринчи ва иккинчи абзацларидаги йўл-йўриқлар тегишли равишда амал қилади, чунки бу ҳуқуқий йўл-йўриқларда эндиликда амал қилмайдиган йўл йўриқларга, эндиликда мавжуд бўлмаган муассасаларга ҳавола қилинган.

130-модда.

(1) Маъмурият органлари ва бошқа оммавий маъму-

рийт муассасалари ёки ҳуқуқни муҳофаза қилиш муассасалари (лекин ўлкаларнинг ҳуқуқига ёки ўлкалар ўртасидаги давлат шартномаларига асосланмайдиган муассасалар), шунингдек, Германиянинг жануби-ғарбий темир йўллари корхоналарининг бирлашмаси ҳамда почта, телеграф, телефон маъмурий кенгаши ва француз оккупация зонасининг радиоси федерал ҳукуматга бўйсунди. Федерал Ҳукумат Бундесратнинг маъқуллаши билан уларни топшириш, тарқатиб юбориш ёки тугатишни тартибга солади.

(2) Мазкур бошқармалар ва муассасаларнинг хизматчилари учун интизомни назорат қилувчи юқори бошлиқ ваколатли федерал министр ҳисобланади.

(3) Бевосита ўлкалар ихтиёрида бўлмаган ва ўлкалар ўртасида тузилган давлат шартномалари асосида иш олиб бормайдиган корпорациялар ва оммавий ҳуқуқ муассасалари Федерациянинг юқори ваколатли ҳокимиятлари томонидан назорат қилиниши керак.

131-модда.

1945 йилнинг 8 майигача оммавий хизматда бўлган аммо уни хизматга алоқадор бўлмаган ёки тариф қоидалари билан боғлиқ бўлмаган ҳолатда тарк этган, ҳозиргача улардан фойдаланилмаётган, агар фойдаланилаётган бўлса ҳам, аввалги мавқеларига мувофиқ фойдаланилмаётган шахсларнинг, шу жумладан қочоқлар ва кўчирма қилинган шахсларнинг ҳуқуқий аҳволи, федерал қонун билан тартибга солиниши керак. Бу ҳол, шунингдек 1945 йилнинг 8 майигача таъминот ҳуқуқига эга бўлган ва нохизмат тарзидаги сабабларга ҳамда тариф қоидалари билан боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра энди ҳеч қандай ёки тегишли таъминотни олмаётган шахсларга, шу жумладан қочоқлар ва кўчирма қилинган шахсларга ҳам тааллуқлидир. Федерал қонун кучга кирмагунча улар, агар ўлкалар ҳуқуқида бошқа нарсалар белгиланмаган бўлса, ҳеч қандай даъволар билдиришлари мумкин эмас.

132-модда.

(1) Ушбу Асосий қонун кучга кирган пайтда олдиндан умрбод лавозимга тайинланган амалдорлар ва судьялар, агар шахсий ёхуд ишчанлик нуқтаи назаридан ўз лавозимига яроқсиз бўлсалар, Бундестагнинг биринчи мажлиси бўлган пайтдан эътиборан олти ой мобайнида

истеъфога чиқарилишлари ёки штатдан ташқарида қолдирилишлари ёки камроқ иш ҳақи тўланадиган лавозимга ўтказилишлари мумкин. Бу йўл-йўриқ, шунингдек, хизмат муносабати бекор қилинмайдиган хизматчиларга нисбатан ҳам татбиқ этилади. Хизмат муносабати бекор қилиниши мумкин бўлган хизматчилар учун тарифли тартибга солиш чегарасидан ташқари чиқадиган муддатлар, кўрсатилган муддат чегарасидан чиқмаган ҳолда, бекор қилиниши мумкин.

(2) Бу қоида «Национал-социализм ва милитаризмдан озод бўлиш тўғрисида»ги йўл-йўриқлар дахлдор бўлмаган оммавий хизматдаги хизматчиларга ёки национал-социализм томонидан таъқибга учраганлиги аниқланган шахсларга нисбатан татбиқ этилмайди, чунки улар шахсиятининг ўзи жиддий эътирозларга сабаб бўлади.

(3) Бу йўл-йўриқлар тааллуқли бўлган шахслар 19-модданинг тўртинчи абзацига мувофиқ судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эгадирлар.

(4) Тафсилотлари Федерал Ҳукуматнинг Бундесрат маъқуллаши лозим бўлган қарори билан белгиланади.

133-модда.

Федерация Бирлашган иқтисодий зонани бошқариш соҳасидаги ҳуқуқ ва вазифаларга киришади.

134-модда.

(1) Империянинг мол-мулк асос эътибори билан федерациянинг мол-мулкидир.

2) Бу мол-мулк ўзининг дастлабки мақсадли вазифасига кўра, асосан маъмурий вазифаларга йўналтирилганлиги сабабли, бу вазифалар ушбу Асосий қонунга мувофиқ Федерациянинг маъмурий вазифаларига кирмайди. У вазифаларнинг ваколатли эгаларига ва ўлкаларга бепул берилиши лозим, чунки у ўзининг аввалги қатъий вазифасига кўра, Асосий қонунга мувофиқ ўлкалар томонидан бажарилиши керак бўлган маъмурий вазифаларга хизмат қилади; Федерация ўлкаларга бошқа мол-мулк ҳам бериши мумкин.

(3) Ўлкалар ва жамоалар (жамоа бирлашмалари) томонидан империя ихтиёрига бепул тақдим этилган мол-мулк яна ўлкалар ва жамоалар (жамоа бирлашмалари) мулкига айланади, чунки у Федерациянинг ўз маъмурий вазифаларини бажариши учун керак бўлмайди.

(4) Тафсилотлари Бундесрат маъқуллаши керак бўлган Федерал қонун билан тартибга солинади.

135-модда.

(1) Агар 1945 йилнинг 8 майи билан ушбу Асосий қонун кучга кирган вақт ораллигидаги даврда ҳудуднинг ўлкага мансублиги ўзгарган бўлса, у ҳолда бу ҳудудда турган ва мазкур ҳудуд тегишли бўлган ўлканинг мол-мулки ҳозирги вақтда ҳудуд тегишли бўлган ўлкага ўтади.

(2) Эндиликда мавжуд бўлмаган ўлкалар ва эндиликда мавжуд бўлмаган корпорациялар ва оммавий ҳуқуқ муассасаларининг мол-мулки ўзининг дастлабки мақсадли вазифасига кўра, асосан маъмурий вазифаларни бажаришга мўлжалланганлиги ёки ўзининг аввалги қатъий равишда фойдаланишига кўра, асосан маъмурий вазифаларга хизмат қилиши туфайли, ҳозирги вақтда бу вазифаларни бажариб турган ўлкага, корпорацияга ёки оммавий ҳуқуқ муассасасига ўтади.

(3) Эндиликда мавжуд бўлмаган ўлкаларнинг ер мулки, шу жумладан унга мансуб бўлган буюмлар у қайси ўлканинг ҳудудида бўлса ўша ўлкага ўтади, чунки энди у биринчи абзацга мувофиқ мол-мулк ҳисобига қирмайди.

(4) Агар Федерациянинг қатъий манфаатлари ёки бирон бир ҳудуднинг алоҳида манфаатлари талаб қилса, федерал қонун билан 1—3-абзацлардан четга чиқадиган тартибга солиш жорий этилиши мумкин.

(5) Қолган ҳолларда ҳуқуқ ворислиги ва мол-мулкни тақсимлаш, агар у 1952 йилнинг 1 январигача манфаатдор ўлкалар ёки корпорациялар ва оммавий ҳуқуқ муассасалари ўртасида битим тузиш йўли билан амалга оширилмаган бўлса, Бундесрат маъқуллаши лозим бўлган федерал қонун билан тартибга солиниши керак.

(6) Собиқ Пруссия ўлкасининг хусусий ҳуқуқ ишларида иштирок этиши Федерацияга ўтади. Тафсилотлари қонун билан тартибга солинади, бу қонун ҳам четга чиқишларни назарда тутиши мумкин.

(7) Агар ушбу модданинг биринчидан учинчигача бўлган абзацларига мувофиқ мол-мулк бирон-бир ўлкага, корпорацияга ёки оммавий ҳуқуқ муассасасига бериладиган бўлса, бу ишга ўша вақтда ўлка қонуни билан ёки ўлка қонуни асосида ёхуд Асосий қонун кучга кириши вақтида бошқа усул билан вакил этилган бирон

бир шахс фармойиш берган бўлса, у ҳолда бу мол-мулк-
ний топшириш тилга олиб ўтилган фармойишдан олдин
содир этилган ҳисобланади.

135-а модда¹.

(1) 134-модданинг тўртинчи абзаци ва 135-модда-
нинг бешинчи абзаци билан Федерация ихтиёрига бе-
рилган қонунларда ҳам қуйидагилар бажарилмаслиги
ёки тўлиқ бўлмаган ҳолда бажарилиши назарда тути-
лиши мумкин:

1) империя мажбуриятлари, шунингдек, собиқ Прус-
сия ўлкасининг ва эндиликда мавжуд бўлмаган бошқа
корпорациялар ва оммавий ҳуқуқ муассасаларининг
мажбуриятлари;

2) 89, 90, 134 ва 135-моддаларга мувофиқ мол-мулк
бойликларини топшириш билан боғлиқ бўлган Федера-
ция мажбуриятлари ёки бошқа корпорациялар ва омма-
вий ҳуқуқ муассасаларининг мажбуриятлари, шу ҳуқуқ
эгаларининг мажбуриятлари, биринчи бандда кўрсатиб
ўтилган ҳуқуқ эгаларининг хатти-ҳаракатларига асос-
ланган мажбуриятлари;

3) ўлкалар ва жамоалар (жамоа бирлашмалари)
нинг эслатиб ўтилган ҳуқуқ эгалари томонидан 1945 йил-
нинг 1 августигача содир этилган ҳаракатлардан келиб
чиқадиган мажбуриятлари; булар босқинчи маъмурлар-
нинг буйруқларини бажариш чоғида, ёки империяга қа-
рашли бўлган доираларда ҳарбий ҳаракатлар келтириб
чиқарган фалокатларга барҳам бериш ёки империя то-
монидан юкланган маъмурий вазифаларни бажариш
чоғида амалга оширилган.

(2)² Биринчи абзац тегишли равишда Германия Де-
мократик Республикасининг ёки унинг ҳуқуқ субъект-
ларининг мажбуриятларига, шунингдек, Федерация маж-
буриятларига, Германия Демократик Республикаси мол-
мулк бойликларининг Федерацияга, ўлкалар ва жамо-
аларга ўтиши билан боғлиқ бўлган бошқа корпорация-
лар ва оммавий ҳуқуқ муассасалари мажбуриятларига,
Германия Демократик Республикаси ёки унинг ҳуқуқ
субъектларининг тадбирларига асосланган мажбурият-
ларга ҳам татбиқ этилади.

¹ 1957 йил 22 октябрдаги қонун билан киритилган.

² 1990 йил 31 августдаги Бирлашиш тўғрисидаги шартнома
билан киритилган.

136-модда.

(1) Бундесрат биринчи марта Бундестаг биринчи мажлис ўтказадиган кунда тўпланади.

(2) Биринчи федерал Президент сайлангунга қадар унинг вазифаларини Бундесрат президенти бажариб туради. У Бундестагни тарқатиб юбориш ҳуқуқига эга эмас.

137-модда.

(1)¹ Амалдорлар, оммавий хизматдаги хизматчилар, касбан солдат бўлганларнинг ва муддати белгиланган кўнгилли солдатларнинг ҳамда Федерация, ўлкалар ва жамоалар судьяларининг сайланиши қонун йўли билан чекланиши мумкин.

(2) Биринчи Бундестагни, биринчи федерал мажлисни ва Федератив Республиканинг биринчи федерал Президентини сайлашда тегишли сайлов қонуни амал қилади, бу қонунни Парламент кенгаши қабул қилиши лозим.

(3) Федерал Конституциявий суднинг 41-модда иккинчи абзацида назарда тутилган ваколатлари уни таъсис этгунга қадар бирлашган иқтисодий зона учун олий герман суди томонидан амалга оширилади, бу суд ўзининг иш юритиш ҳақидаги низомига мувофиқ қарорлар чиқаради.

138-модда.

Баден, Бавария, Вюртемберг-Баден ва Вюртемберг-Гогенцоллерн ўлкаларидаги нотариатнинг мавжуд тузилишига киритиладиган ўзгаришларга мазкур ўлкалар ҳукуматларининг розилик бериши талаб қилинади.

139-модда.

«Немис халқини национал-социализм ва милитаризмдан озод қилиш тўғрисида»ги ҳуқуқий йўл-йўриқлар ушбу Асосий қонун қоидаларида тилга олиб ўтилмайди.

140-модда.

1919 йилнинг 11 августидаги Германия Конституциясининг 136, 137, 138, 139 ва 141-моддалари қоидалари ушбу Асосий қонуннинг таркибий қисмлари ҳисобланади².

¹ 1956 йил 19 мартдаги қонун таҳририда.

² Мазкур моддалар қуйида келтирилади.

141-модда.

7-модда учинчи абзацнинг биринчи жумласи 1949 йилнинг 1 январигача бошқача тартибда амал қилинган ўлкага татбиқ этилмайди.

142-модда.

31-моддада келтирилган йўл-йўриқларга қарамасдан, ўлкалар конституцияларининг қоидалари ўз кучида қолади, чунки улар ушбу Асосий қонуннинг 1—18-моддаларига мувофиқ асосий ҳуқуқларни кафолатлайди.

142-а модда (бекор қилинган)¹.

143-модда².

(1) Бирлашиш тўғрисидаги шартноманинг 3-моддасида тилга олиб ўтилган ҳудудда амал қилувчи ҳуқуқ 1992 йил 31 декабрдан кечиктирилмай ушбу Асосий қонун қоидаларидан четга чиқиши мумкин, чунки фарқ қилувчи муносабатлар туфайли Асосий қонунга мос келувчи тузумга тўлиқ мувофиқлашиш ҳали таъмин этилиши мумкин эмас.

Четга чиқишлар 19-модданинг иккинчи абзаци қоидаларини буза олмайди ва 79-модданинг учинчи абзацида кўрсатилган тамойилларга мос келиши лозим.

(2) II, VIII, VIII-а, IX, X ва XI бўлимларнинг қоидаларидан четга чиқишларга 1995 йилнинг 31 декабридан кечиктирмай йўл қўйилади.

(3) Бирлашиш тўғрисидаги шартноманинг 41-моддаси биринчи ва иккинчи абзацларидан қатъи назар уни амалга ошириш қоидалари шу сабабли татбиқ этиладики, мазкур шартноманинг 3-моддасида тилга олинган ҳудудда мулкчиликка аралашини энди бекор қилиниши мумкин эмаслиги назарда тутилган.

143-а модда³.

(1) Федерация федерал мулк ҳисобланган федерал

¹ Дастлабки таҳрири 1951 йил 30 августдаги қонун билан бекор қилинган. Янги таҳрири 1956 йил 19 мартдаги қонун билан киритилган ва 1968 йил 24 июндаги қонун билан бекор қилинган.

² Дастлабки таҳрири 1951 йил 30 августдаги қонун билан бекор қилинган. Янги таҳрири 1954 йил 25 мартдаги қонун билан киритилган ва 1968 йил 24 июндаги қонун билан бекор қилинган. Ушбу таҳрири 1990 йил 31 августдаги Бирлашиш тўғрисидаги Шартнома билан киритилган.

³ 1993 йил 20 декабридаги қонун билан киритилган.

темир йўлларни ҳўжалик корхоналарига айлантириш тўғрисида мутлақ қонун чиқарувчилик ҳуқуқига эгадир, 87-е модданинг бешинчи абзаци тегишли равишда татбиқ этилади. Федерал темир йўлларнинг хизматчилари ўз ҳуқуқий мақомларига ва эғалик масъулиятига риоя қилганлари тақдирда, Федерациянинг хусусий ҳуқуқ асосида ташкил этилган темир йўллари ихтиёрига ўтказилишлари мумкин.

(2) Биринчи абзацга мувофиқ қонунларни Федерация ижро этади.

(3) Федерацияга тегишли бўлган темир йўлларда йўловчилар ташиш соҳасидаги вазифаларни бажариш Федерация ихтиёрига берилади. Бу нарсa темир йўлларни бошқариш соҳасидаги тегишли вазифаларга ҳам тааллуқлидир. Тафсилотлари Бундесрат томонидан маъқулланадиган федерал қонун билан тартибга солинади.

143-б модда¹.

(1) Германия федерал почтасининг мол-мулки федерал қонунга мувофиқ хусусий ҳуқуқ корхоналарига топширилади. Федерация барча келиб чиқадиган оқибатларга нисбатан мутлақ қонун чиқариш ваколати ҳуқуқига эгадир.

(2) Федерация ўзининг мутлақ ҳуқуқлари асосида федерал қонун чиқариш йўли билан Германия федерал почтаси (ПОСТДИНСТ) ва Германия Федерал почтаси (ТЕЛЕКОМ) асосида ташкил этилган корхоналарни улар қайта тузилишига қадар ўтиш даврига топшириши мумкин. Қонун кучга киргандан кейин кўпи билан беш йилдан кейин Федерация сармоянинг катта қисмини Германия федерал почтаси (ПОСТДИНСТ) ворислари бўлган корхоналарга топшириш ҳуқуқига эгадир. Бунинг учун Бундесратнинг розилиги билан федерал қонун қабул қилиниши талаб этилади.

(3) Германия федерал почтасининг хизматчилари ўз ҳуқуқий мақомларига ва эғалик масъулиятига риоя қилган ҳолда хусусий ҳуқуқ корхоналарида ишлашни давом эттирадилар. Тадбиркорлар эғалик ҳуқуқини амалга оширадилар. Тафсилотлари федерал қонун билан тартибга солинади.

144-модда.

(1) Ушбу Асосий қонун ўзи амал қила бошлаши ло-

¹ 1994 йил 30 августдаги қонун билан киритилган.

зим бўлган герман ўлкалари учдан икки қисмининг халқ вакиллари томонидан қабул қилиниши лозим.

(2) Ушбу Асосий қонунни 23-моддада санаб ўтилган ўлкалардан бирида ёки бу ўлкаларнинг бир қисмида татбиқ этиш чеклашларга сабаб бўлса, бундай ўлка ёки унинг қисми ўз вакилларини 38-моддага мувофиқ Бундестагга ва 50-моддага мувофиқ Бундесратга юбориш ҳуқуқига эгадир.

145-модда.

(1) Парламент кенгаши Катта Берлин депутатларининг оммавий мажлисда иштирок этиши билан ушбу Асосий қонуннинг қабул қилинишини тасдиқлайди, уни расмийлаштиради ва эълон қилади.

(2) Ушбу Асосий қонун ўзи эълон қилинган кун ўтиши билан кучга киради.

(3) У «Бундесгезетцблатт»да эълон қилиниши керак.

146-модда¹.

Германиянинг бирлиги ва эркинлигига эришилгандан кейин бутун немис халқи учун амал қиладиган ушбу Асосий қонун немис халқининг эркин азму қарори билан қабул қилинган Конституция кучга кирган кунда ўзининг амал қилишини тўхтатади.

Рейндаги Боннда 1949 йил 23 майда тузилди.

Д-р Аденауэр

Парламент кенгашининг Президенти.

Шопфельдер

Биринчи Вице-президент.

Д-р Шефер

Иккинчи Вице-президент.

¹ 1990 йил 31 августдаги Бирлашиш тўғрисидаги шартнома таҳририда.

МУНДАРИЖА

Жаҳон конституцияларига умумий таъриф	3
Жаҳон конституциялари	45
Австрия	46
Озарбайжон	153
Жазойир	212
Арманистон	227
Беларусь	258
Болгария	306
Буюк Британия	349
Германия	371

ЖАҲОН КОНСТИТУЦИЯЛАРИ

І ЖИЛД

Муаллифлар ва тузувчилар: У. Тожионов, А. Саидов.

Муҳаррир: Қодир Мирмуҳамедов.

Рассом: Зиёд Абдурасулов

Техник муҳаррир: Марҳабо Мирилёсова

Босмахонага берилди 19.08.2000 йил. Босишга 21.11.2000 йил рухсат этилди. Қоғоз бичими 84×108¹/₃₂. Босма табағи 14,25. Шартли босма табағи 23,9. Нашриёт ҳисоб табағи 24,0. Адади 1000. 4201 буюртма. Нархи шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. «Адолат» нашриёти, 700047. Тошкент, Сайилгоҳ кўчаси, 5-уй.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг 1-босмахонасида босилди. 700002, Тошкент, Сағбон кўчаси, 1-берк кўча, 2-уй.